

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση στο Σχολείο και
Ενδεχόμενοι Παράγοντες Κοινωνικού Αποκλεισμού τους.**

Υ. Δ. ΜΑΡΙΑ ΚΛΑΔΗ - ΚΟΚΚΙΝΟΥ

**ΠΡΟΣ: ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

ΤΡΙΜΕΛΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ:

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ.

ΜΕΛΗ:

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Δ.

ΛΕΚΤΟΡΑΣ: ΠΡΟΚΟΥ Ε.

Αθήνα 2007

1

<u>ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....</u>	<u>6</u>
<u>ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....</u>	<u>7</u>
<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....</u>	<u>9</u>
<u>1.Αντικείμενο της έρευνας.....</u>	<u>11</u>
<u>2.Υποθέσεις εργασίας.....</u>	<u>12</u>
ΜΕΡΟΣ Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ.....	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ	35
1.2. Ιστορική εξέλιξη.....	38
1.3. Η εξάλειψη ή ο περιορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού.....	43
1.3.1. Ηθική διάσταση.....	44
1.3.2. Πολιτική και κοινωνική διάσταση.....	45
1.3.3. Εφαρμοσμένη και οικονομική διάσταση	46
Η εφαρμοσμένη και οικονομική διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού, που τον καθιστά ανεπιθύμητο στο κοινωνικό σύνολο, θα πρέπει να εξετασθεί από τη σκοπιά του μακρο-οικονομικού προβλήματος.....	46

1.5. Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική οργάνωση.....	48
1.5.1 Φυσικά, Αστικά (Ατομικά), Πολιτικά, Κοινωνικά δικαιώματα.....	48
1.5.2. Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη.....	53
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	57
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ.....	57
2.1. Μετανάστες: Μια ομάδα σε συνεχή κίνδυνο κοινωνικού.....	57
2.3. Παράγοντες που οδηγούν τους μετανάστες.....	60
στον κοινωνικό αποκλεισμό.....	60
2.3.1. Πολιτιστικά εμπόδια ένταξης.....	62
2.3.2. Οικονομικά εμπόδια ένταξης.....	63
2.3.3. Πολιτικά και εθνικά εμπόδια ένταξης.....	65
2.4. Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση.....	67
2.4.1. Ιστορική εξέλιξη.....	67
2.4.2. Αίτια παλιννόστησης και μετανάστευσης των Ποντίων.....	71
2.5. Άξονες κοινωνικού αποκλεισμού των μεταναστών.....	74
2.5.1. Αναπαραγωγή κοινωνικών ανισοτήτων.....	74
2.5.1.α. Προέλευση και ειδίκευση.....	76
2.5.1.β. Θέση των μεταναστών στην αγορά εργασίας.....	77
2.5.1.γ. Κοινωνικοοικονομική θέση.....	79
Όπως διαπιστώνουμε, η κοινωνικοοικονομική θέση μιας ομάδας δίνει μια πολύ συγκεκριμένη ιδέα για τη θέση της ομάδας αυτής στην κοινωνία. Ίσως να είναι και ο καλύτερος δείκτης για την κοινωνική τάξη της. Όσον αφορά, τώρα, στους μετανάστες, οι έρευνες μας έχουν δείξει ότι ελάχιστοι από αυτούς είναι αυτοαπασχολούμενοι και οι υπόλοιποι συνήθως κατέχουν θέσεις χειρωνακτικής εργασίας.....	79
2.5.1.δ. Συνθήκες κατοικίας.....	80
2.5.1.ε. Διάρκεια παραμονής και στόχοι.....	81
2.5.1.στ. Ανεργία.....	82
2.5.1.ζ. Εκπαίδευση για τους ενήλικες και τα παιδιά.....	82
2.5.2. Έλλειμμα κοινωνικών δικαιωμάτων.....	84
2.5.2.α. Δικαιώματα ανάλογα με την προέλευση των μεταναστών.....	86
Όλοι οι μετανάστες δεν απολαμβάνουν τα ίδια τυπικά δικαιώματα στη χώρα υποδοχής. Τα δικαιώματά τους, τουλάχιστον τα τυπικά, εξαρτώνται από τη μεταναστευτική πολιτική της χώρας και από το είδος των μεταναστών.....	86

2.5.2.β. Πολιτογράφηση	88
2.5.2.γ. Εθνικές πολιτικές με στόχο την ένταξη των μεταναστών	89
2.5.2.δ. Γλώσσα - Εκπαίδευση - Οικονομική κατάσταση.....	89
2.5.2.ε. Πολιτικό σύστημα της χώρας προέλευσης.....	92
2.5.2.στ. Πολιτικό σύστημα της χώρας υποδοχής	92
2.5.3.α. Δημογραφικά στοιχεία - χρόνος παραμονής και.....	94
στόχοι των μεταναστών.....	94
2.5.3.β. Πολιτισμικές διαφορές	95
2.5.3.γ. Κατοικία	96
2.5.3.δ. Θρησκεία.....	96
2.5.3.ε. Γλώσσα.....	96
2.5.3.στ. Σύλλογοι και εργατικά συνδικάτα.....	98
2.5.3.ζ. Τύπος μετανάστη	99
2.5.3.η. Δεύτερη γενιά μεταναστών.....	101
2.6. Παράγοντες ένταξης.....	102
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΚΕΝΤΡΙΣΜΟΥ	107
ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ	107
3.1. Εισαγωγή.....	107
3.2. Ατομική ταυτότητα - Κοινωνική ταυτότητα - Εθνική ταυτότητα - Πολιτισμική ταυτότητα - Εθνική συνείδηση.....	110
3.3. Διεθνισμός - Πατριωτισμός	119
3.4. Συνύπαρξη πατριωτισμού - διεθνισμού.....	120
3.5. Σύμπτωση κράτους - έθνους	124
3.6. Αναζωπύρωση του εθνικισμού διεθνώς	125
3.7. Τρόποι συνύπαρξης εθνικά ετερογενών πληθυσμών	129
3.8. Αύξηση του εθνοκεντρισμού ως αποτέλεσμα αύξησης..... της μεταναστευτικής κίνησης	130
3.9. Εθνοκεντρισμός και σχολείο	132
3.10. Εθνοκεντρισμός και άξονες κοινωνικού αποκλεισμού.....	135
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ	138
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ	138
4.1. Εισαγωγή.....	138
4.2. Συμβολική διαντίδραση στην εκπαίδευση	139
4.3. Εκπαίδευση και επάγγελμα	143

4.4. Ο ρόλος της οικογένειας και της ταξικής ένταξης στις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές	150
4.5. Διαπολιτισμική εκπαίδευση.....	153
4.6. Ελληνική Νομοθεσία, αποφάσεις και.....	158
προγράμματα σχετικά με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση.....	158
4.6.1. Νόμοι και Υπουργικές αποφάσεις	158
4.6.2. Αποφάσεις και προγράμματα	159
4.7. Συμπεράσματα.....	160
ΜΕΡΟΣ Β. ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ.....	167
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	168
5.1. Σκοπός και στόχοι της παρούσας έρευνας.....	168
5.2. Ερευνητική Προσέγγιση.....	169
5.3. Πληθυσμός της έρευνας	170
5.4. Τεχνικές έρευνας.....	171
5.4.1. Αντληση πληροφοριών.....	171
5.4.1.α. Ερωτηματολόγια	171
5.4.1.β. Συνεντεύξεις βάθους	171
5.4.1.γ. Παρατήρηση.....	172
5.4.1.δ. Έρευνα αρχείου.....	171
5.4.1.ε. Ανάλυση των τεχνικών στη συγκεκριμένη έρευνα	172
5.4.2. Περιεχόμενο ερωτηματολογίων και συνεντεύξεων	173
5.4.2.α. Θεματικοί άξονες για τα παιδιά.....	173
5.4.2.β. Θεματικοί άξονες για τους καθηγητές.....	174
5.4.2.γ. Θεματικοί άξονες για τους γονείς.....	173
5.5. Διεξαγωγή της ερευνητικής διαδικασίας	174
5.5.1. Προκαταρκτική έρευνα	174
5.5.2. Διαδικασία διεξαγωγής έρευνας.....	175
5.5.3. Ποιος από τους δύο γονείς απάντησε	176
στα ερωτηματολόγια	176
5.6. Χαρακτηριστικά του δείγματος. Μορφολογικά στοιχεία μεταναστών και μαθητών	179
5.6.1. Μορφολογικά στοιχεία των μεταναστών.....	179
5.6.1.α. Καταγωγή γονέων	179
5.6.1.β. Χρόνια παραμονής του πατέρα και της μητέρας στην Ελλάδα	181

5.6.1.γ. Επαγγελματική κατάσταση των γονέων	182
5.6.1.δ. Εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων.....	187
5.6.1.ε. Σύνοψη της ερευνητικής προσέγγισης και των μορφολογικών στοιχείων γονέων.....	192
5.6.2. Μορφολογικά στοιχεία των μαθητών	193
5.6.2.α. Ηλικία των μαθητών	193
5.6.2.β. Φύλο των μαθητών	195
5.6.2.γ. Χώρα γέννησης των μαθητών	196
5.6.2.δ. Χρόνια παραμονής στην Ελλάδα των μαθητών	198
5.6.2.ε. Καταγωγή των μαθητών	199
5.6.2.στ. Μέση βαθμολογία των μαθητών κατά την προηγούμενη χρονιά	201
5.6.2.ζ. Σύνοψη μορφολογικών στοιχείων των μαθητών.....	204
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	205
6.1. Απόψεις των μαθητών σχετικά με τις επιδόσεις τους, τις φιλοδοξίες τους και τις επαγγελματικές τους επιλογές	205
6.1.1. Γνώση της ελληνικής γλώσσας.....	205
6.1.2. Οικονομική κατάσταση των οικογενειών	209
6.1.3. Επίδοση και αιτιολόγηση της σχολικής επιτυχίας ή αποτυχίας	212
6.1.4. Επιδιώξεις και φιλοδοξίες για εκπαίδευση και επάγγελμα	218
6.1.5. Προσδοκίες για εκπαίδευση και επάγγελμα	226
6.1.6. Αντίληψη εθνοκεντρικών τάσεων στο σχολικό περιβάλλον	232
από τους συμμαθητές	232
6.1.7. Αντίληψη των εθνοκεντρικών τάσεων στο ευρύτερο	244
κοινωνικό περιβάλλον.....	244
6.1.8. Σύνοψη απόψεων μαθητών	249
6.2. Στάσεις και διαθέσεις των γονέων για τη σχολική επίδοση, τις φιλοδοξίες και τις προσδοκίες των παιδιών τους	253
6.2.1. Γνώση της ελληνικής γλώσσας.....	253
6.2.2. Οικονομική κατάσταση των οικογενειών	256
6.2.3. Επίδοση και αιτιολόγηση της σχολικής επιτυχίας ή αποτυχίας	260
των παιδιών τους.....	260
6.2.4. Φιλοδοξίες για την εκπαίδευση και το επάγγελμα.....	266
των παιδιών τους.....	266
6.2.5. Προσδοκίες για την εκπαίδευση και το επάγγελμα.....	270

των παιδιών τους.....	270
6.2.6. Ικανοποίησή τους από τη χώρα υποδοχής σε σχέση.....	273
με το κοινωνικό περιβάλλον.....	273
6.2.7. Ικανοποίηση των μεταναστών από την υποδοχή του επίσημου κράτους.....	281
6.2.8. Ικανοποίηση από εκπαιδευτικό σύστημα	284
6.2.9. Σύνοψη των απόψεων των γονέων	287
6.3. Σχέση σχολικής επίδοσης, επιδιώξεων και φιλοδοξιών των μαθητών για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον	291
6.3.1. Επιθυμία για εκπαίδευση.....	292
6.3.2. Προσδοκία για εκπαίδευση.....	294
6.3.3. Επιθυμία και προσδοκία για επάγγελμα	295
6.3.4. Φιλοδοξίες και προβλέψεις για εκπαίδευση σε σχέση	296
με την καταγωγή	296
6.3.5. Φιλοδοξίες και προβλέψεις για επάγγελμα σε σχέση.....	300
με την καταγωγή	300
6.4. Παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση	302
6.4.1. Καταγωγή.....	302
6.4.2. Γνώση της γλώσσας	306
6.4.3. Διάρκεια παραμονής.....	309
6.4.4. Κοινωνικοοικονομική κατάσταση	312
6.4.5. Εθνοκεντρισμός των εκπαιδευτικών.....	316
6.4.6. Τάξεις υποδοχής.....	318
6.4.7. Στάση των γονέων σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών τους	320
6.4.8. Εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων σε σχέση με την επίδοση	325
των παιδιών τους.....	325
6.4.9. Εθνοκεντρισμός των συμμαθητών.....	327
6.4.9. Εθνοκεντρισμός του κοινωνικού περιβάλλοντος όπως.....	331
το αντιλαμβάνονται οι γονείς των παιδιών	331
6.4.11. Εθνοκεντρισμός του κοινωνικού περιβάλλοντος όπως.....	332
τον αντιλαμβάνονται οι μαθητές	332
6.4.12. Σύνοψη σχέσης επίδοσης με φιλοδοξίες και επιδιώξεις.....	334
και σύνοψη παραγόντων που επηρεάζουν την επίδοση.....	334
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	337
7.1. Αποτελέσματα αναφορικά με τις υποθέσεις εργασίας.....	337

7.2. Συμπεράσματα	342
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	355
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	367
Ερωτηματολόγια μαθητών	367
Ερωτηματολόγια γονέων	381
Άξονες συνέντευξης για τους γονείς	397
Άξονες συνέντευξης για τους διδάσκοντες	398

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εδώ και 20 χρόνια, διδάσκω σε παιδιά που μεγαλώνουν σε μια περιοχή της Αθήνας, το Ίλιον, η οποία, αναμφίβολα, δεν μπορεί να θεωρηθεί προνομιούχα. Αλλά κι εγώ ήμουν ένα παιδί που μεγάλωσε σε μια ανάλογη, μη προνομιούχα περιοχή, το Χαϊδάρι. Αργότερα, χρειάστηκε να ζήσω για αρκετά χρόνια στην Αγγλία καθώς και στην Αμερική...

Έτσι, λοιπόν, το θέμα της διατριβής μου, το οποίο ασχολείται και διερευνά σε βάθος την επίδοση των παιδιών των Ποντίων μεταναστών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση, αλλά και το πώς αυτή (η επίδοση) μπορεί να επηρεάσει τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους, οδηγώντας τα ενδεχομένως σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού, δεν ήταν καθόλου ξένο ως προς τα βιώματα και τις εμπειρίες μου.

Ωστόσο, το τόσο έντονο ενδιαφέρον μου για το θέμα θα μπορούσε να λειτουργήσει και ως μειονέκτημα, στην περίπτωση εκείνη που θα με εμπόδιζε να είμαι αντικειμενική. Προσπάθησα, λοιπόν, να κρατήσω αμείωτο το ενδιαφέρον μου, έτσι ώστε να προσφέρω ένα ουσιαστικό αποτέλεσμα, διατηρώντας συγχρόνως την αντικειμενικότητά μου, για να μην υπολείπονται σε επιστημονική εγκυρότητα τα

συμπεράσματα της έρευνας που προσπαθεί να δώσει χρήσιμες πληροφορίες για κάποιες πτυχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής θα μπορεί να υιοθετηθεί μια κατάλληλη μεταναστευτική και κοινωνική πολιτική για αυτά τα παιδιά ώστε να ενταχθούν ομαλά στην ελληνική κοινωνία.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ίσως για πολλούς να θεωρείται μια υποχρεωτική σύμβαση... Όμως, εγώ θα ήθελα ειλικρινά να ευχαριστήσω από καρδιάς όλους εκείνους που κατάφεραν με τη συμβολή τους να κάνουν την εκπόνηση της συγκεκριμένης διατριβής μια ιδιαίτερα ευχάριστη και εποικοδομητική εμπειρία για μένα.

Πρώτα από όλα, λοιπόν, θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτρια κ. Κούλα Κασιμάτη, η οποία δέχτηκε να επιβλέπει τη διατριβή μου, όταν της το ζήτησα, και πάντα μου αφιέρωνε τον πολύτιμο χρόνο της όταν έπρεπε να διορθώνει, να κάνει παρατηρήσεις, να υποδεικνύει ή να οργανώνει τις εργασίες μου.

Θα ήθελα, ακόμη, να εκφράσω τις ευχαριστίες μου και στην επίκουρη καθηγήτρια

κ. Δέσποινα Παπαδοπούλου, η βοήθεια της οποίας ήταν ανεκτίμητη κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής μου, ιδιαίτερα δε, πριν από την κατάθεση της πρότασης.

Επίσης, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην καθηγήτρια κ. Γκέφου-Μαδιανού καθώς και στη λέκτορα κ. Ελένη Πρόκου, οι οποίες υπήρξαν μέλη της επιτροπής για μικρό χρονικό διάστημα, αλλά προσέφεραν κι αυτές την πολύτιμη βοήθειά τους. Στη συνέχεια, θα πρέπει να ευχαριστήσω τον κ. Σπύρο Αντωνίου για τη σημαντική προσφορά του στην ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων.

Για την ολοκλήρωση του ερευνητικού σταδίου χρειάστηκε τη βοήθεια των διευθυντών και των καθηγητών των σχολείων του Δήμου Αχαρνών, όπου διεξήχθη η έρευνα, καθώς αυτή περιελάμβανε όλα τα γυμνάσια του συγκεκριμένου Δήμου.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου σε όλους τους καθηγητές για την κατανόηση που έδειξαν όταν χρειάστηκε να διακόψω το μάθημά τους και να δώσω στους μαθητές τα ερωτηματολόγια που θα συμπλήρωναν μέσα στην τάξη.

Ιδιαίτερα δε, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές εκείνους που συνέλεξαν τα ερωτηματολόγια τα οποία συμπλήρωσαν οι γονείς στο σπίτι και επέστρεψαν τα παιδιά στο σχολείο, για να τα παραλάβω εγώ αργότερα.

Πάνω απ' όλα, όμως, θέλω να ευχαριστήσω τους διευθυντές των συγκεκριμένων σχολείων που μερικές φορές χρειάστηκε να μεταβάλλουν ακόμη και το πρόγραμμά τους για να με εξυπηρετήσουν. Ευχαριστώ πολύ, λοιπόν, τον κ. Καρδαρά Χρήστο, διευθυντή του 8ου Γυμνασίου Αχαρνών, την κ. Αυλογιάρη Βασιλική, διευθύντρια του 5ου Γυμνασίου Αχαρνών, την κ. Ζήκου Αθηνά, διευθύντρια του 2ου Γυμνασίου Αχαρνών, την κ. Φελέκη Ζωή, διευθύντρια του 1ου Γυμνασίου Αχαρνών, την κ. Βερυκόκου Σοφία, διευθύντρια του 9ου Γυμνασίου Αχαρνών, τον κ. Βέκιο Πύρρο, διευθυντή του 4ου Γυμνασίου Αχαρνών, την κ. Χόντου-Σάλτα Έλλη, διευθύντρια του 6ου Γυμνασίου Αχαρνών, τον κ. Κουρσουπά Αντώνη, διευθυντή του 3ου Γυμνασίου Αχαρνών, την κ. Παλέτα - Μιχαηλίδου Ευθυμία, διευθύντρια του 11ου Γυμνασίου Αχαρνών, τον κ. Βαμβακά Ιωάννη, διευθυντή του 7ου Γυμνασίου Αχαρνών, και την κ. Καλδέλη Σουλτάνα, διευθύντρια του 10ου Γυμνασίου Αχαρνών.

Φυσικά, θα πρέπει ιδιαίτερα να ευχαριστήσω τα παιδιά που συμπλήρωσαν τα ερωτηματολόγια και ενδιαφέρθηκαν με ειλικρίνεια για την έρευνα, καθώς και τους γονείς τους οι οποίοι συμπλήρωσαν τα ερωτηματολόγια που τους έδωσα. Και μάλιστα εκείνους τους γονείς που έγραψαν επάνω στο ερωτηματολόγιο το τηλέφωνό τους, για να μας παραχωρήσουν συνέντευξη. Ευχαριστώ, βέβαια, θερμά όσους γονείς με δέχτηκαν στο σπίτι τους τόσο φιλόξενα ή ήρθαν στον τόπο που είχαμε κανονίσει

για να μου δώσουν συνέντευξη.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και ιδιαίτερα τα παιδιά μου, Έλια και Κώστα, που πέρασαν το μεγαλύτερο μέρος της παιδικής τους ηλικίας βλέποντας μια μαμά να διαβάζει ή να γράφει στον υπολογιστή. Ελπίζω αυτή η εμπειρία να αποβεί θετική και να μην τους δημιουργήσει οποιαδήποτε απέχθεια για την επιστημονική έρευνα, όπως διατείνονται προς το παρόν...

Να μην ξεχάσω, φυσικά, να αναφερθώ και σε κάποιους ανθρώπους που μπορεί να μη βοήθησαν άμεσα στην εκπόνηση της διατριβής μου, αλλά μου πρόσφεραν δύναμη και αυτοπεποίθηση, για να κάνω όνειρα και κυρίως να προσπαθώ να τα πραγματοποιήσω. Κι αυτό μετράει...

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το σχολείο αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους μηχανισμούς ένταξης του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο. Ως δευτερογενής φορέας κοινωνικοποίησης, παρέχει όλα τα απαραίτητα εφόδια, ώστε να ενταχθεί κάποιος αρχικά στο κοινωνικό σύνολο¹ και μεταγενέστερα στην αγορά εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα, η επίδοση των μαθητών που είναι άμεσα συνυφασμένη με την αξιολόγηση στο εκπαιδευτικό περιβάλλον, αποτελεί έναν από τους κύριους μηχανισμούς προετοιμασίας του ατόμου για την ένταξή του στο κοινωνικό «γίγνεσθαι». Αυτός ο μηχανισμός λειτουργεί κυρίως με δύο τρόπους: Σε πρώτο επίπεδο, πιστοποιεί άμεσα τα προσόντα που πρέπει να έχει κάποιος για να διεκδικήσει ανώτερες κοινωνικοοικονομικές θέσεις. Σε δεύτερο επίπεδο, μεταδίδει στους μαθητές την πεποίθηση ότι η αξιολόγησή τους είναι αντικειμενική, έτσι ώστε έμμεσα να τους προτρέπει ή να τους αποτρέπει από τη διεκδίκηση ανώτερων κοινωνικοοικονομικών θέσεων. Οι μαθητές, δηλαδή, αποδέχονται την αξιολόγησή τους ως προσωπική ικανότητα ή ανικανότητα και θέτουν στόχους συναφείς με τις υποτιθέμενες ικανότητές τους.²

Έτσι, λοιπόν, το σχολείο, μέσω της αξιολόγησης της επίδοσης των μαθητών, δεν χρειάζεται να αποκλείσει άμεσα τους μαθητές –στην περίπτωση που σκοπεύει να τους αποτρέψει από τη διεκδίκηση ανώτερων κοινωνικοοικονομικών θέσεων- αφού οι ίδιοι, εσωτερικεύοντας την υποτιθέμενη ανικανότητά τους, περιορίζουν τις επιδιώξεις τους και τις φιλοδοξίες τους και ουσιαστικά προετοιμάζουν μόνοι τους τον αποκλεισμό τους από τη διεκδίκηση ανώτερων κοινωνικοοικονομικά θέσεων. Όπως εξάλλου αναφέρεται, το σχολείο μπορεί να είναι τυπικά προσπελάσιμο και «ανοικτό», αλλά ουσιαστικά λειτουργεί επιλεκτικά με έναν απρογραμμάτιστο επιμερισμό.³

Είναι προφανές, βέβαια, ότι μια ικανοποιητική σχολική επίδοση δεν εγγυάται την επιτυχή ένταξη ενός ατόμου στην κοινωνία και την αγορά εργασίας, αλλά η χαμηλή επίδοση πολύ συχνά σημαίνει μεγαλύτερη επικινδυνότητα για κοινωνικό αποκλεισμό, αν δεν υπάρξουν άλλοι παράγοντες που μπορεί να εξισορροπήσουν την κατάσταση.

Ειδικά για τους μετανάστες, η προηγούμενη διαπίστωση έχει ξεχωριστή σπουδαιότητα από τη στιγμή που τα προβλήματα προσαρμογής τους, όπως οι έντονες

¹ Φραγκουδάκη Α. (1995) «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σ. 13.

² Φουκώ Μ. (1991) «Η Μικροψυχική της Εξουσίας», Εκδ. Ύψιλον, Αθήνα, σ. 88-89.

³ Κασιμάτη Κ. (1980) «Τάσεις Κινητικότητας στην Ελληνική Βιομηχανία», ΕΚΚΕ, Αθήνα, σ. 76.

δυσκολίες στην κοινωνική επικοινωνία και εκπαιδευτική πρακτική⁴, αρχίζουν από το σχολείο και ελλοχεύει μεγάλος κίνδυνος να αποκλεισθούν από την εκπαίδευση.⁵ Η κατάσταση επιδεινώνεται από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν και άλλοι παράγοντες, όπως οι κοινωνικοί δεσμοί ή τα δικαιώματα⁶, που μπορούν να περιορίσουν την επικινδυνότητα του κοινωνικού αποκλεισμού.⁷

Συμπερασματικά, λοιπόν, είναι πολύ σημαντικό να διαπιστωθεί το κατά πόσο υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών, όπως φαίνεται από την αξιολόγηση των διδασκόντων, και τις επιδιώξεις ή τις φιλοδοξίες τους. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση των μεταναστών, η διαπίστωση αυτή έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, αφού η έλλειψη επιδιώξεων και φιλοδοξιών είναι ένας από τους παράγοντες που μπορεί να τους οδηγήσει σε υψηλή επικινδυνότητα, αν εισέλθουν σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού.

Όπως είναι γνωστό, όμως, η επίδοση δεν εξαρτάται μόνο από τα ίδια τα άτομα. Πολλοί είναι οι παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν την επίδοση των μαθητών, όπως η διάρκεια παραμονής τους στη χώρα υποδοχής, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας⁸, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων⁹, η στάση των γονέων αναφορικά με την αναγκαιότητα της εκπαίδευσης... Ειδικά στην περίπτωση των μεταναστών, την επίδοσή τους μπορεί να επηρεάσει σημαντικά και το περιβάλλον του σχολείου ανάλογα με την υποδομή που έχει για να τους υποδεχτεί, αλλά και τη διάθεσή του για να τους ενσωματώσει με τον καλύτερο τρόπο.

Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι ένα ρατσιστικό περιβάλλον, με στάσεις καθηγητών, γονέων και μαθητών που επιβραβεύει την ομοιογένεια¹⁰ και δείχνει απόρριψη για τους μετανάστες που είναι διαφορετικοί, δημιουργεί μεγάλες πιθανότητες να επηρεαστούν αρνητικά η επίδοση και οι φιλοδοξίες των αλλοδαπών μαθητών¹¹. Έχει διαπιστωθεί, μάλιστα, ότι πολλές φορές τα παιδιά των μεταναστών λόγω των

⁴ Κασιμάτη Κ. (1998) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», Υπουργείο Πολιτισμού, ΓΓΑΕ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σ. 21-24.

⁵ Κάτσικας Χ. (1998), «Αποκλεισμός από την Εκπαίδευση. Απόρριψη από την Εργασία», οπ. αν., σ. 453-454.

⁶ Παπαφιλιππου Δ. (1998) «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Προστασία των Προσφύγων και των Μεταναστών» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, οπ. αν., σ. 422-432.

⁷ Παπαδοπούλου Δ. (2002) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Για τους Ανθρώπους που Παραμερίζουμε», Εκδ. Αρμός, Αθήνα, σ. 51-54.

⁸ Castle S., Kosack G. (1985), «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», Oxford University Press, σ. 45.

⁹ Κασιμάτη Κ., (1998) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση: Οικονομική και Κοινωνική τους Ένταξη», οπ. αν., σ. 453-454.

¹⁰ Bourdieu P., Passeron J-C. (1998) «Reproduction in Education, Society and Culture», Sage Publications, London, σ. 54-56.

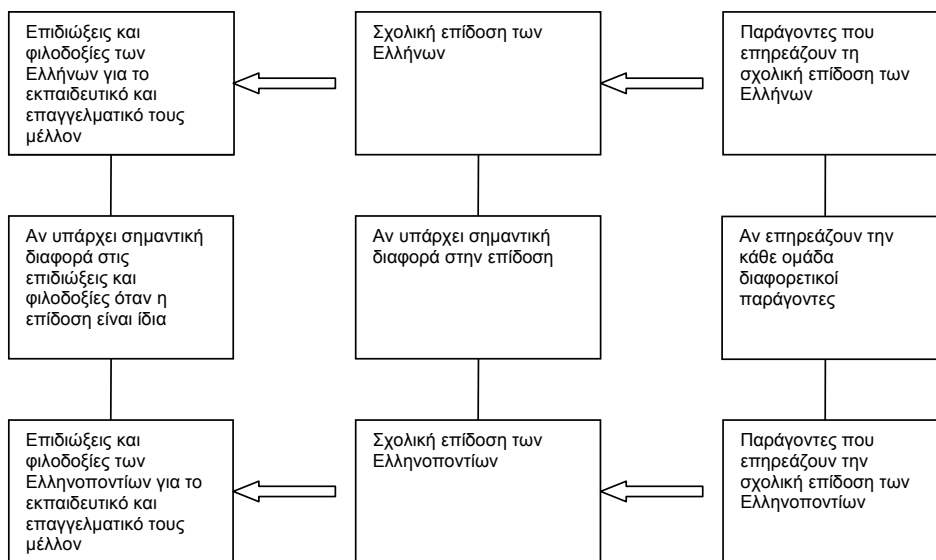
¹¹ Λαμανάκης Μ. (1993) «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 94-99.

διαφόρων παραγόντων που τα επηρεάζουν δεν κατορθώνουν ούτε καν να αρχίσουν την επαγγελματική τους εκπαίδευση¹². Έτσι, λοιπόν, είναι σημαντικό να διερευνηθεί το αν και κατά πόσο η επίδοση των μεταναστών διαφέρει από την επίδοση των Ελλήνων, ποιοι είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοσή τους και σε ποιο βαθμό.

Πιο συγκεκριμένα, στην παρούσα έρευνα, ασχολούμαστε με την επίδοση των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες Ποντίων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση, θεωρώντας την έναν από τους σημαντικούς παράγοντες που μπορεί να τους οδηγήσουν στην απαρχή μιας διαδικασίας κοινωνικού αποκλεισμού. Επίσης, διερευνούμε την επίδοση σε σχέση με τις επιδιώξεις των μαθητών αυτών και τις φιλοδοξίες τους, επειδή θεωρούμε ότι το σχολείο με την αξιολόγησή του επιλέγει τους μαθητές κυρίως έμμεσα, κάνοντάς τους να εσωτερικεύσουν την υποτιθέμενη ανικανότητά τους και κατευθύνοντάς τους να περιορίσουν τις φιλοδοξίες τους.

Προσπαθούμε, επιπρόσθετα, να ερευνήσουμε τους παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση των μαθητών αυτών και σε ποιο βαθμό. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, μπορούμε να φτάσουμε σε κάποια συμπεράσματα για το ποιοι είναι οι κυριότεροι παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες μεταναστών. Η επίδοση πάλι, με τη σειρά της, επηρεάζει τις επιδιώξεις και τα όνειρά τους και ίσως είναι ένας από τους παράγοντες που μπορεί να τους οδηγήσει στην είσοδο μιας διαδικασίας κοινωνικού αποκλεισμού, αν δεν υπάρξουν άλλοι παράγοντες που θα εξισορροπήσουν την κατάσταση. Στο σχεδιάγραμμα που ακολουθεί, προσπαθήσαμε να δείξουμε παραστατικά τους άξονες πάνω στους οποίους εστιάζεται η παρούσα έρευνα και τη μεταξύ τους σχέση.

12 Έμκε-Πουλοπούλου Η. (1996) «Προβλήματα Μετανάστευσης – Παλιννόστησης», Ινστιτούτο Μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας (ΙΜΕΟ), Ελληνική Εταιρία Δημογραφικών Μελετών ΕΔΗΜ, Αθήνα, σ.331.

Επομένως:

1) Εάν κάποιοι παράγοντες επηρεάζουν την επίδοση και αυτή, με τη σειρά της, επηρεάζει τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες, τότε οι ίδιοι παράγοντες θα επηρεάζουν έμμεσα και τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες.

2) Αν υπάρχει σημαντική διαφορά στην επίδοση μεταξύ των Ελλήνων και των Ελληνοποντίων, τότε οι ίδιοι παράγοντες υπάρχουν σε μεγαλύτερο βαθμό στην περίπτωση της μιας ομάδας. Εάν υπάρχει σημαντική διαφορά στις επιδιώξεις και φιλοδοξίες ανάμεσα στις δύο ομάδες, ενώ η επίδοση είναι η ίδια, τότε υπάρχουν διαφορετικοί παράγοντες που μπορεί να δημιουργούν απόκλιση σε επιδιώξεις και φιλοδοξίες, ενώ δεν επηρεάζουν την επίδοση.

Έτσι, λοιπόν, κάποιοι παράγοντες ενδεχομένως να επηρεάζουν άμεσα την επίδοση όλων των μαθητών (Ελλήνων και Ποντίων) και έμμεσα τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες τους. Αν οι Ελληνοπόντιοι έχουν γενικά χαμηλότερη επίδοση, τότε αυτοί οι παράγοντες θα υπάρχουν σε μεγαλύτερο βαθμό σ' αυτούς. Όμως (και αυτό είναι το σημαντικότερο στην παρούσα έρευνα), ακόμη και με την ίδια επίδοση, οι Ελληνοπόντιοι ενδεχομένως να έχουν πιο περιορισμένες επιδιώξεις και φιλοδοξίες, πράγμα το οποίο μπορεί να είναι αποτέλεσμα διαφορετικών παραγόντων που δεν αγγίζουν τους Έλληνες, όπως είναι ο εθνοκεντρισμός για παράδειγμα (που ενώ δεν επηρεάζει άμεσα την επίδοση, διαφοροποιεί τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των μαθητών για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον).

1. Το αντικείμενο της έρευνας

Το αντικείμενο της έρευνας αποκαλύπτει:

- 1) Τη σχέση της επίδοσης με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες της κάθε ομάδας χωριστά για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον και οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο ομάδες σχετικά με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους.
- 2) Τη σχέση της επίδοσης μεταξύ των δύο ομάδων.
- 3) Τους παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση της κάθε ομάδας χωριστά.

Πιο αναλυτικά:

Σε *πρώτη φάση*, προσπαθούμε να δούμε αν υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών και των δύο ομάδων με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους (προσδοκίες) και αν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες Ποντίων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και φοιτούν στην Γ' τάξη του Γυμνασίου με τις ανάλογες (επιδιώξεις και φιλοδοξίες) των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες Ελλήνων και έχουν την ίδια επίδοση.

Σε *δεύτερη φάση*, διερευνούμε αν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες Ποντίων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση με την επίδοση των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες Ελλήνων.

Σε *τρίτη φάση*, αναζητούμε να βρούμε αν υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών και από τις δύο ομάδες με παράγοντες όπως είναι η γνώση της γλώσσας των ίδιων των παιδιών και των οικογενειών τους, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος ως προς τις στάσεις των καθηγητών, η υποδομή του σχολείου για την υποδοχή μεταναστών, η διάρκεια παραμονής τους στη χώρα υποδοχής, η στάση των γονέων απέναντι στην εκπαίδευση, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος ως προς τη στάση των συμμαθητών τους, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος από τις εμπειρίες των γονέων τους και ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος από τις εμπειρίες των ίδιων των παιδιών. Επίσης, προσπαθούμε να διερευνήσουμε το βαθμό κατά τον οποίο ο καθένας από τους παράγοντες αυτούς επηρεάζει την κάθε ομάδα μαθητών.

Διερευνώντας, επιπρόσθετα, τη σχέση της επίδοσης με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των μαθητών καθώς και με τους παράγοντες που προαναφέρθηκαν, επιδιώκουμε να ερμηνεύσουμε τις υφιστάμενες τάσεις και να βγάλουμε

συμπεράσματα ακόμη και για τη σχέση μεταξύ των επιδιώξεων και των φιλοδοξιών των συγκεκριμένων παραγόντων, που είναι πιθανό να επηρεάζουν την επίδοση των μαθητών αυτών.

Η παρούσα έρευνα εστιάζει το ενδιαφέρον της σε δύο ομάδες μαθητών: τα παιδιά των Ελλήνων και τα παιδιά των Ελληνοποντίων της Γ' τάξης του Γυμνασίου, που φοιτούν στα ίδια τμήματα στα Γυμνάσια του Δήμου Αχαρνών. Επιλέξαμε τους Ελληνοπόντιους μετανάστες, επειδή είναι μια ειδική κατηγορία μεταναστών, αφού είναι Έλληνες και οι οποιεσδήποτε διαφοροποιήσεις τους δεν θα μπορούσαν να αποδοθούν στην εθνικότητα, αλλά μόνο στις ειδικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που βιώνουν οι μετανάστες.

2. Υποθέσεις εργασίας

Βασικές Υποθέσεις Εργασίας

1. Η επίδοση των μαθητών στην Γ' τάξη του Γυμνασίου, όπως φαίνεται από την αξιολόγηση των καθηγητών τους, συνδέεται άμεσα με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους για το εκπαιδευτικό και το επαγγελματικό τους μέλλον, πράγμα το οποίο μπορεί να τους θέσει σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού.

Η αξιολόγηση της επίδοσης των μαθητών είναι ένας από τους μηχανισμούς που συνδέει την κοινωνία με το σχολείο και οδηγεί στη μετέπειτα ένταξη ή αποκλεισμό των παιδιών αυτών από την κοινωνία. Οι ανισότητες στην επίδοση και την αξιολόγηση μπορούν να οδηγήσουν σε κοινωνικές ανισότητες οι οποίες είναι ένας από τους άξονες λειτουργίας του κοινωνικού αποκλεισμού¹³.

Πιο συγκεκριμένα, θα λέγαμε ότι η επίδοση των μαθητών, που προκύπτει κυρίως από την αξιολόγησή τους από το εκπαιδευτικό σύστημα, προσδιορίζει τη μετέπειτα κοινωνικοοικονομική τους θέση, η οποία με τη σειρά της μπορεί να τους οδηγήσει στον κοινωνικό αποκλεισμό με δύο τρόπους:

Πρώτον, για να ενταχθεί κάποιος στην αγορά εργασίας θα πρέπει όχι μόνο να έχει τα προσόντα που απαιτούνται για το συγκεκριμένο επάγγελμα της επιλογής του, αλλά αυτά τα προσόντα να έχουν επίσης πιστοποιηθεί από το μοναδικό φορέα που έχει

¹³ Παπαδοπούλου Δ. (2002) (επιμ.), «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Για τους Ανθρώπους που παραμερίζουμε», οπ. αν., σ. 54.

αυτή την αρμοδιότητα: το εκπαιδευτικό σύστημα¹⁴. Κατά συνέπεια, λοιπόν, έστω κι αν τα παιδιά με χαμηλή επίδοση επιθυμούν να καταλάβουν θέσεις εργασίας που θα τους προσφέρουν ανώτερες κοινωνικοοικονομικές θέσεις, δεν μπορούν φυσικά να το επιτύχουν, αφού το σχολείο, έχοντας κάνει την αξιολόγηση της επίδοσής τους, τούς έχει ήδη κλείσει το δρόμο.

Δεύτερον, σύμφωνα με τον Φουκώ, η αξιολόγηση των μαθητών είναι μια αντικειμενική διαδικασία και την αποδέχονται ως προσωπική ικανότητα ή ανικανότητα, θέτοντας έτσι στόχους ανάλογους με τις υποτιθέμενες ικανότητές τους¹⁵. Θεωρώντας, επομένως, ότι δεν έχουν τα προσόντα για να καταλάβουν κοινωνικοοικονομικά υψηλές θέσεις εργασίας, περιορίζουν τους στόχους και τις φιλοδοξίες τους σε χαμηλότερα επίπεδα.

Με άλλα λόγια, το εκπαιδευτικό σύστημα μέσω της αξιολόγησης της επίδοσης των μαθητών δεν χρειάζεται να εμποδίσει τα παιδιά από την πρόσβαση στις ανώτερες κοινωνικοοικονομικές θέσεις. Μέσα από τη διαδικασία της εσωτερίκευσης της ανικανότητάς τους χωρίς αντίδραση, που σύμφωνα με τον Φουκώ στο σχολείο επιτυγχάνεται με την προώθηση του ατομικισμού, της εκλογίκευσης και της πειθαρχίας¹⁶, τα ίδια τα παιδιά δεν επιδιώκουν να καταλάβουν αυτές τις θέσεις. Με αυτό τον τρόπο, λοιπόν, το εκπαιδευτικό σύστημα δεν αποκλείει κανέναν μαθητή, κοινωνικά, με άμεσο τρόπο, αλλά τον κατευθύνει σε μονοπάτια που μπορεί να τον οδηγήσουν στον κοινωνικό αποκλεισμό έμμεσα. Το εκπαιδευτικό σύστημα, δηλαδή, είναι τυπικά προσπελάσιμο και «ανοικτό», αλλά ουσιαστικά λειτουργεί επιλεκτικά με έναν απρογραμματίστο επιμερισμό, που τροφοδοτεί και τροφοδοτείται έξω από το σχολικό μηχανισμό¹⁷.

Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι αυτός ο έμμεσος μηχανισμός κοινωνικού αποκλεισμού των μαθητών με χαμηλή επίδοση ισχύει και η έρευνα θα αποδείξει αν υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών και τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους.

2. Οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες των παιδιών των Ποντίων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση της Γ' τάξης του Γυμνασίου για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον είναι γενικά πιο περιορισμένες συγκριτικά με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των μαθητών από Έλληνες γονείς που έχουν την ίδια επίδοση, όπως φαίνεται από την αξιολόγηση των δασκάλων τους. Αυτό ακριβώς σηματοδοτεί την

¹⁴ Φραγκουδάκη Α. (1995), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», οπ. αν., σ. 15.

¹⁵ Φουκώ Μ. (1991) «Η Μικροφυσική της Εξουσίας», οπ. αν., σ. 88-89.

¹⁶ Φουκώ Μ. (1989) «Επιτήρηση και Τιμωρία», Εκδ. Ράππα, Μέρος Γ', Αθήνα, σ. 181-221.

¹⁷ Κασμάτη Κ. (1980) «Τάσεις Κινητικότητας Εργασίας στη Ελληνική Βιομηχανία», οπ. αν., σ. 76.

ύπαρξη περισσότερων πιθανοτήτων για κοινωνικό αποκλεισμό.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η χαμηλή επίδοση μπορεί άμεσα αλλά και έμμεσα να οδηγήσει τους περισσότερους μαθητές σε κοινωνική αποξένωση, μέσω του αποκλεισμού τους από τις υψηλά κοινωνικοοικονομικές θέσεις εργασίας. Για την περίπτωση των παιδιών των μεταναστών υποθέτουμε ότι τα πράγματα είναι ακόμη πιο δύσκολα.

Τα Ελληνόπουλα μπορεί να βασίσουν τους στόχους τους και τις επιδιώξεις τους και σε άλλους παράγοντες εκτός από το εκπαιδευτικό σύστημα, οι οποίοι θα εξισορροπήσουν τη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού στη ζωή τους¹⁸. Θεωρείται ότι ο κύριος άξονας λειτουργίας του κοινωνικού αποκλεισμού είναι η αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων κυρίως μέσω του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. Όμως, υπάρχουν και άλλοι άξονες που μπορεί να εξισορροπήσουν ή να κάνουν εντονότερη τη διαδικασία του αποκλεισμού. Οι άξονες αυτοί, όπως αναφέρεται στο θεωρητικό μέρος, είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι κοινωνικοί δεσμοί¹⁹. Τα Ελληνόπουλα, και μάλιστα οι οικογένειές τους, που ενδεχομένως τα επηρεάζουν ως προς τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους, έχουν και γνωρίζουν ότι έχουν πολιτικά, αστικά και κυρίως κοινωνικά δικαιώματα, βασιζόμενοι συχνά σε αυτά για την επιδίωξη μιας καλύτερης κοινωνικοοικονομικής θέσης στην αγορά εργασίας. Έτσι, έστω κι αν η πιστοποίηση των προσόντων τους από το σχολείο τους αποκλείει από τα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, θα επιδιώξουν να αποφύγουν τα κατώτατα κοινωνικά στρώματα, διεκδικώντας τα δικαιώματα που προαναφέραμε.

Στην περίπτωση των παιδιών των μεταναστών τα πράγματα είναι πολύ δυσχερέστερα. Πολλές φορές, όπως αναφέρεται στο θεωρητικό μέρος, δεν έχουν πλήρη πολιτικά, κοινωνικά ή και αστικά δικαιώματα²⁰. Άλλες φορές πάλι, οι γονείς τους, που τα επηρεάζουν στις αποφάσεις τους, δεν γνωρίζουν ότι έχουν συγκεκριμένα δικαιώματα, και αν ακόμη τα γνωρίζουν, είναι δύσκολο γι' αυτούς να τα διεκδικήσουν, αφού μπορεί να υπάρξουν πολλά εμπόδια, όπως, για παράδειγμα, η γλώσσα, για την αποτελεσματική επικοινωνία με τις υπηρεσίες, η έλλειψη χρόνου

¹⁸ Παπαδοπούλου Δ. (2002) (επιμ.) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Για τους Ανθρώπους που Παραμερίζουμε», οπ. αν., σ. 51.

¹⁹ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 57-65.

²⁰ Παπαφιλίππου Δ. (1998) «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Προστασία των Προσφύγων και των Μεταναστών» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, οπ. αν., σ. 422-432.

λόγω των ωρών που απαιτείται να εργαστούν για να καλύψουν τις ανάγκες τους καθώς και το μορφωτικό τους επίπεδο²¹.

Ωστόσο, συχνά, ακόμη κι αν η επίδοση των παιδιών των μεταναστών θα τους επέτρεπε να στοχεύσουν σε καλύτερη μόρφωση και σε διεκδίκηση καλύτερων θέσεων στην αγορά εργασίας, οι οικονομικές συνθήκες στο σπίτι δεν τους επιτρέπουν να διαλέξουν σχολές με μακροχρόνιες σπουδές, οι οποίες μπορεί να είναι πολύ δαπανηρές και απαγορευτικές για την οικονομική κατάσταση της οικογένειας²².

Το αντίθετο, βέβαια, βλέπουμε να συμβαίνει με τα Ελληνόπουλα που, ακόμα κι αν η επίδοσή τους δεν προοιωνίζει την επίτευξη ανώτερων σπουδών, εάν η οικονομική κατάσταση της οικογένειας το επιτρέπει, μπορούν να ενισχυθούν στα μαθήματά τους (μέσω εξωσχολικών μαθημάτων και φροντιστηρίων). Μπορούν ακόμη να σπουδάσουν σε κάποιο άλλο κράτος, όπου η πρόσβαση στις ανώτερες σπουδές είναι ευκολότερη και όπου γενικά θα έχουν περισσότερες επιλογές εξειδίκευσης.

Τέλος, σχετικά με τον άξονα των κοινωνικών δικτύων κι αυτά λειτουργούν υπέρ των παιδιών των Ελλήνων, αφού συνήθως οι μετανάστες δεν έχουν τις γνωριμίες που χρειάζονται για να βοηθήσουν τα παιδιά τους να καταλάβουν κάποια σχετικά ανώτερη θέση εργασίας. Μάλιστα, συχνά, οι μετανάστες καταλαμβάνουν θέσεις εργασίας που όχι μόνο δεν ανταποκρίνονται στα πιστοποιημένα τους τυπικά προσόντα, αλλά, αντίθετα, είναι πολύ κατώτερες από αυτά. Υπάρχουν μετανάστες που έχουν πανεπιστημιακές σπουδές (ειδικά στην περίπτωση των Ποντίων) και έχουν αναγκαστεί να αποδεχτούν θέσεις ανειδίκευτου εργάτη²³. Αντίθετα, υπάρχουν Έλληνες οι οποίοι, έχοντας συγκεκριμένες καλές γνωριμίες, αν και διαθέτουν ελάχιστα τυπικά προσόντα, μπορούν να καταλάβουν εργασιακές θέσεις που τους προσφέρουν ασφάλεια και ικανοποιητική κοινωνικοοικονομική αναγνώριση.

Καταλήγοντας, λοιπόν, υποθέτουμε ότι οι μετανάστες και τα παιδιά τους, γνωρίζοντας πως η κατάστασή τους είναι δυσχερής, περιορίζουν τις φιλοδοξίες τους σε σχέση με τις ανάλογες των Ελλήνων.

²¹ Κασιμάτη Κ. (1980) «Τάσεις Κινητικότητας Εργασίας στην Ελληνική Βιομηχανία», *οπ. αν.*, σ. 453-454.

²² Castle S., Kosack G. (1985), «*Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*», *οπ. αν.*, σ. 45.

²³ Κασιμάτη Κ. (1992) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν.*, σ. 252.

Εξειδίκευση των υποθέσεων εργασίας.

Παράγοντες επηρεασμού φιλοδοξιών και επιδόσεων

Η βασική υπόθεση εργασίας έχει άμεση σχέση με το αν και κατά πόσο το εκπαιδευτικό σύστημα είναι ένας από τους μηχανισμούς που οδηγούν σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού, κυρίως μέσω της απομάκρυνσης των νέων από την αγορά εργασίας. Απαιτείται, λοιπόν, μια συγκεκριμένη διερεύνηση του θέματος, αναφερόμενοι στην επίδοση των μαθητών, όπως καταγράφεται από την αξιολόγηση των δασκάλων τους, ως τον κύριο μηχανισμό του εκπαιδευτικού συστήματος που πιστοποιεί τα τυπικά προσόντα τους. Επομένως, συνδέεται άμεσα με την αναζήτηση μιας θέσης στην αγορά εργασίας και την πιθανότητα να ενταχθεί ή να αποκλειστεί ο νέος από αυτήν. Ως προς τη διερεύνηση του κοινωνικού αποκλεισμού, θεωρούμε ότι οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες των μαθητών αντανακλούν άμεσα τη μετέπειτα αναζήτηση μιας θέσης στην αγορά εργασίας και κατά συνέπεια, την πιθανότητά τους να ενταχθούν ή να αποκλεισθούν κοινωνικά. Έτσι, θέλοντας να ερευνήσουμε τη σχέση του εκπαιδευτικού συστήματος με τον κοινωνικό αποκλεισμό, επιδιώκουμε τη διερεύνηση της σχέσης της σχολικής επίδοσης των μαθητών με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους για το επαγγελματικό τους μέλλον.

Ενδιαφερόμενοι, κυρίως, για το αν και κατά πόσο το εκπαιδευτικό σύστημα συνδέεται με την κοινωνική ένταξη ή τον κοινωνικό αποκλεισμό ειδικά των παιδιών των μεταναστών, επιδιώκουμε στο δεύτερο μέρος της πρώτης υπόθεσης εργασίας τη σύγκριση των επιδιώξεων και των φιλοδοξιών τους για το επαγγελματικό τους μέλλον με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των Ελλήνων που έχουν την ίδια σχολική επίδοση.

Σχετικά με το σκέλος των παραγόντων που επηρεάζουν την επίδοση αλλά και τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες των μαθητών, επιδιώκουμε τη διερεύνηση του αν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών από οικογένειες Ποντίων μεταναστών και στην επίδοση των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες Ελλήνων. Διερευνούμε, επίσης, τους παράγοντες εκείνους που επηρεάζουν την αξιολόγηση και κατ' επέκταση την επίδοση των μαθητών, έτσι ώστε να εντοπισθούν τα συγκεκριμένα στοιχεία στο χώρο του εκπαιδευτικού συστήματος τα οποία μπορεί να προετοιμάσουν το έδαφος για τον κοινωνικό αποκλεισμό όλων των μαθητών και πολύ περισσότερο των μεταναστών.

Πιο συγκεκριμένα, επιχειρούμε μια σύνδεση ανάμεσα σε ανεξάρτητους παράγοντες όπως είναι η γλώσσα, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος από τις στάσεις των δασκάλων, η υποδομή του σχολείου για την υποδοχή μεταναστών, η στάση των γονέων ως προς την εκπαίδευση, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος από τις στάσεις των συμμαθητών, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος από τις εμπειρίες των γονέων και ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος από τις εμπειρίες των ίδιων των παιδιών με τον κοινωνικό αποκλεισμό ή την κοινωνική ένταξη των μαθητών όχι απευθείας, αλλά μέσω της επίδοσης.

Επειδή, όμως, μας ενδιαφέρει όχι μόνο το κατά πόσο αυτοί οι παράγοντες οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό όλα τα παιδιά, αλλά και το κατά πόσο οι ίδιοι παράγοντες οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό τα παιδιά των μεταναστών, κάθε φορά αναζητούμε αν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στη σχολική επίδοση των Ελλήνων και των μεταναστών που αντιμετωπίζουν τους ίδιους παράγοντες.

Τα μέρη του σκέλους των παραγόντων, λοιπόν, που επηρεάζουν όχι μόνο την επίδοση αλλά και τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες των μαθητών, διαμορφώνονται ως εξής:

1. Υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες Ποντίων μεταναστών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση και την επίδοση των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες Ελλήνων;

Αν και οι ίδιοι παράγοντες είναι πολύ πιθανό να επηρεάζουν την επίδοση των παιδιών των μεταναστών και των παιδιών των Ελλήνων, υποθέτουμε ότι η επίδοση των παιδιών των μεταναστών θα είναι χαμηλότερη από την επίδοση των παιδιών των Ελλήνων. Αυτό (υποθετικά) συμβαίνει γιατί περισσότεροι από αυτούς τους αρνητικούς παράγοντες παρατηρούνται στα παιδιά των μεταναστών. Επίσης, όταν κάποιος παράγοντας είναι «παρών» και στις δύο ομάδες, ενδεχομένως και να επηρεάζει τα παιδιά των μεταναστών σε μεγαλύτερο βαθμό, αφού συνήθως δεν υπάρχουν άλλοι θετικοί παράγοντες για να εξισορροπήσουν την κατάσταση. Για παράδειγμα, ο παράγοντας γνώση της γλώσσας προφανώς δεν υπάρχει στην περίπτωση των Ελλήνων και ο παράγοντας εθνοκεντρική στάση των καθηγητών επηρεάζει περισσότερο τους μετανάστες από τους Έλληνες.

2. Η δυσκολία σε σχέση με την ελληνική γλώσσα, είτε από την πλευρά των γονέων είτε από την πλευρά των ίδιων των μαθητών, επηρεάζει αρνητικά την επίδοση των μαθητών;

Τα παιδιά των μεταναστών, όταν οι οικογένειές τους μιλούν καλά την ελληνική γλώσσα, υποθέτουμε ότι θα έχουν υψηλότερη επίδοση από εκείνα που οι γονείς τους δεν τη μιλούν επαρκώς, αφού ο κύριος όγκος των μαθημάτων στο σχολείο βασίζεται στη γνώση της γλώσσας.

Ακόμη και τα μαθηματικά, τα οποία συνήθως θεωρούνται ανεξάρτητα από τα γλωσσικά μαθήματα, βασίζονται κυρίως στη γλώσσα, αφού μέσω αυτής γίνεται η επεξήγηση των εννοιών και διατυπώνονται τα προβλήματα προς επίλυση καθώς και οι λύσεις τους. Επιπλέον, η γλώσσα που χρησιμοποιείται στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, όχι μόνο είναι πιθανόν να μην την κατέχουν οι μετανάστες (όπως θα θεωρείτο φυσιολογικό), αλλά πολλές φορές και τα παιδιά που προέρχονται από κατώτερα κοινωνικά στρώματα δυσκολεύονται να αποκτήσουν. Η γλώσσα, όμως, δεν είναι μόνο ένα εργαλείο για την απόκτηση γνώσεων. Είναι και ένα μέσον επικοινωνίας,

«ένα στοιχείο που σε κάνει να νιώθεις μέρος της ομάδας»²⁴.

Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι η γνώση ή όχι της γλώσσας είναι ένας από τους κύριους παράγοντες που επηρεάζουν τη σχολική επίδοση των μαθητών. Ακόμη, όσο μεγαλύτερη είναι η δυσχέρεια των παιδιών ή των γονέων τους με την ελληνική γλώσσα, τόσο χαμηλότερη θα είναι και η επίδοση των μαθητών με στατιστικά σημαντική διαφορά. Θεωρούμε σημαντική όχι μόνο τη γνώση της γλώσσας από την πλευρά των μαθητών αλλά και από την πλευρά των γονέων, αφού το σπίτι είναι αυτό που προσφέρει την πρώτη εκπαίδευση στα παιδιά, αλλά και την παράλληλη εκπαίδευσή τους αργότερα μαζί με το σχολείο. Στην περίπτωση της γνώσης της γλώσσας, δεν επιχειρείται μια σύγκριση ανάμεσα στα Ελληνόπουλα και τα παιδιά των μεταναστών, αφού θεωρούμε ότι όλα τα παιδιά των Ελλήνων όπως και οι γονείς τους μιλούν την ελληνική γλώσσα επαρκώς. Προτού συνεχίσουμε με τους υπόλοιπους παράγοντες που πιθανόν να επηρεάζουν την επίδοση των μαθητών, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, παρόλο που η γλώσσα είναι σημαντική, το θέμα είναι πολύ πιο περίπλοκο από την απλή απόκτηση της γλώσσας, όπως επισημαίνει και η κ. Μουσούρου:

²⁴ Δαμανάκης Μ. (1997) «Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 37-38.

«Το πόσο πολύπλοκο, πολύπλευρο και δύσκολο είναι το να ενταχθούν τα παιδιά των μεταναστών στο σχολικό περιβάλλον, διαπιστώνεται από το γεγονός ότι όλες οι προσπάθειες που έχουν γίνει για την επιτυχή ένταξη των παιδιών αυτών στο εκπαιδευτικό σύστημα και έχουν επικεντρωθεί μόνο στην εκμάθηση της γλώσσας, έχουν αποτύχει»²⁵.

Έτσι, δεν περιοριζόμαστε μόνο στη συσχέτιση της γλώσσας και της επίδοσης, αλλά με τις επόμενες υποθέσεις εργασίας προσπαθούμε να διερευνήσουμε το θέμα της επίδοσης στην πολυπλοκότητά του.

3. Υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των Ελλήνων μαθητών και την επίδοση των παιδιών των μεταναστών, οι οικογένειες των οποίων έχουν την ίδια κοινωνικοοικονομική θέση;

Η χαμηλή κοινωνικοοικονομική κατάσταση μπορεί να συνδέεται όχι μόνο με το χαμηλό εισόδημα, αλλά και με τη διαφορετική κουλτούρα από αυτήν του σχολείου, με το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, την έλλειψη χρόνου και την κούραση για να ασχοληθεί κάποιος με τα παιδιά του. Εξαιτίας του χαμηλού εισοδήματος είναι πολλά τα πράγματα που μπορούν να στερηθούν τα παιδιά και που συνδέονται με την επίδοσή τους²⁶. Αν δεν υπάρχουν χρήματα, δεν μπορούν οι γονείς να προσφέρουν στα παιδιά τους εξωσχολική βοήθεια, εάν χρειάζονται ενίσχυση σε κάποιο μάθημα, κάνοντας ιδιαίτερα ή πηγαίνοντας σε φροντιστήριο. Επίσης, όταν οι γονείς αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα, συχνά αναγκάζονται να δουλεύουν πολλές ώρες. Ελλείπει χρημάτων, δεν έχουν τη δυνατότητα να προσλάβουν κάποιον να τα προσέχει στο σπίτι. Έτσι, μένοντας πολλές ώρες μόνα τους, μπορεί να κάνουν απουσίες από τα μαθήματά τους ή να μη μελετούν σωστά. Ακόμη, αρκετά παιδιά φτωχών οικογενειών αναγκάζονται να αλλάζουν συχνά σχολείο, γιατί οι γονείς τους, αλλάζοντας συχνά δουλειές, μεταφέρονται σε άλλη περιοχή ή επειδή μετακομίζουν σε κάποιο άλλο σπίτι, αφού συνήθως νοικιάζουν, καθώς είναι δύσκολο γι' αυτούς να αποκτήσουν δικό τους σπίτι.

Θα πρέπει, επίσης, να επισημάνουμε ότι, πολλές φορές, τα ίδια τα παιδιά αναγκάζονται να δουλεύουν, για να βοηθήσουν οικονομικά την οικογένειά τους. Ακόμη, όμως, και εκείνα που δεν δουλεύουν, μπορεί να προσέχουν τα μικρότερα

²⁵ Μουσούρου Α. Μ. (1991) «Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 197-200.

²⁶ Castle S., Kosack G. (1985), «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», οπ. αν., σ. 45.

αδέρφια τους στο σπίτι, όσο χρόνο δουλεύουν οι γονείς τους, ή να κάνουν δουλειές του σπιτιού και κατ' αυτό τον τρόπο να παραμελούν τα μαθήματά τους. Φυσικά, η κουλτούρα που παίρνουν από την οικογένειά τους και αυτή είναι πολύ σημαντική²⁷. Ένα παιδί από φτωχή οικογένεια δεν έχει τις ευκαιρίες να ταξιδέψει, να επισκεφθεί μουσεία, θέατρα και να παρακολουθήσει πολιτιστικά γεγονότα, τα οποία μπορεί να είναι σημαντικά για την επίδοσή του στο σχολείο. Τέλος, αφού δεν υπάρχουν χρήματα για μακροχρόνιες σπουδές, ακόμη κι αν είχε τη δυνατότητα να αποκτήσει τα τυπικά προσόντα (όπως ήδη έχουμε αναφέρει) για την κατάκτηση μιας ανώτερης κοινωνικοοικονομικής θέσης στην αγορά εργασίας, αναγκάζεται να περιορίσει τους στόχους του, μιας και οι σπουδές κοστίζουν ακριβά. Όμως, ακόμη κι αν το κόστος δεν είναι πολύ υψηλό, ίσως είναι ανάγκη να βγει από νωρίς στην αγορά εργασίας, για να στηρίζει οικονομικά την οικογένειά του ή τον εαυτό του. Έχει διαπιστωθεί ότι τα περισσότερα παιδιά μεταναστών δεν κατορθώνουν ούτε καν να αρχίσουν την επαγγελματική τους εκπαίδευση²⁸.

Ερευνώντας τώρα την επίδοση των παιδιών των μεταναστών σε σχέση με την επίδοση των παιδιών των Ελλήνων που βρίσκονται στην ίδια κοινωνικοοικονομική θέση, υποθέτουμε ότι για τα παιδιά των μεταναστών η επίδοση θα είναι ακόμη χαμηλότερη, επειδή τα παιδιά των Ελλήνων μπορεί να έχουν άλλους άξονες που μπορούν να ενεργοποιήσουν και να εξισορροπήσουν τη δυσμενή κοινωνικοοικονομική τους θέση, αποφεύγοντας κατ' αυτό τον τρόπο τον κοινωνικό τους αποκλεισμό.

Οι Έλληνες έχουν τη δυνατότητα να ενεργοποιήσουν τον άξονα των κοινωνικών δεσμών ή των δικαιωμάτων τους. Μπορεί, για παράδειγμα, οι ίδιοι να βρίσκονται σε δυσμενή κοινωνικοοικονομική θέση, αλλά κάποιος συγγενής ή γνωστός τους να είναι σε θέση να βοηθήσει τα παιδιά τους. Επίσης, μπορεί να υπάρχουν άνθρωποι στο σπίτι που θα φροντίσουν τα παιδιά τους όσο αυτοί θα απουσιάζουν, όπως γιαγιάδες, παππούδες ή άλλοι συγγενείς.

Οι μετανάστες έχουν έρθει στη χώρα υποδοχής με σκοπό να δουλέψουν και να εξοικονομήσουν χρήματα²⁹. Γι' αυτό, πολύ πιο δύσκολα από τους Έλληνες θα διαθέσουν αυτά τα χρήματα για να προσφέρουν στα παιδιά τους εξωσχολική βοήθεια. Ειδικά στην περίπτωση των Ποντίων μεταναστών, που έχουν συνηθίσει σ' ένα πολιτικό σύστημα όπου το κράτος φροντίζει γι' αυτά τα πράγματα, δεν έχουν

²⁷ Φραγκουδάκη Α. (1995), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», *οπ. αν.*, σ. 13.

²⁸ Έμκε-Πουλοπούλου Ήρα (1986), «Προβλήματα Μετανάστευσης - Παλιννόστησης», *οπ. αν.*, σ. 331.

²⁹ Castle S., Kosack G. (1985), «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», *οπ. αν.*, σ. 54.

αποκτήσει τις δεξιότητες να αντιμετωπίζουν ατομικά τα προβλήματα που μπορεί να προκύπτουν³⁰.

4. Οι μαθητές που έχουν ζήσει στην Ελλάδα λιγότερο από 5 χρόνια έχουν σημαντικά διαφορετική επίδοση από τους μαθητές που έχουν παραμείνει στην Ελλάδα πάνω από 5 χρόνια;

Η διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα των μαθητών από οικογένειες μεταναστών είναι ένας από τους παράγοντες που μπορεί να επηρεάσουν την επίδοσή τους, αφού όσο μεγαλύτερο διάστημα παραμένουν τόσο πιο καλά γνωρίζουν τη γλώσσα και τόσο περισσότερο προσαρμόζονται. Στην παρούσα έρευνα, διακρίνουμε τους μαθητές σε δύο υποομάδες, ανάλογα με το χρόνο παραμονής τους: από 1-4 χρόνια είναι η ομάδα των (late return group) και από 5-15 χρόνια είναι η ομάδα των (early return group)³¹. Θα πρέπει, πάντως, να διευκρινιστεί ότι η μεγαλύτερη διάρκεια παραμονής μπορεί να σημαίνει καλύτερη επίδοση στο σχολείο, αλλά ίσως να σημαίνει πιο περιορισμένες επιδιώξεις και προσδοκίες. Αυτό συμβαίνει γιατί η μακροχρόνια παραμονή τους μπορεί να τους κάνει να συνυπολογίσουν και πολλά πρακτικά προβλήματα, όταν θα σκέφτονται και θα σχεδιάζουν το μέλλον τους, τα οποία δεν είχαν φανταστεί πριν έρθουν στην Ελλάδα και οι προσδοκίες τους για τη ζωή τους στην πατρίδα ήταν περισσότερες³².

5. Η στάση των δασκάλων, η οποία σχετίζεται με την ύπαρξη ή όχι εθνοκεντρικών αντιλήψεων, επηρεάζει την επίδοση των παιδιών των μεταναστών, ενώ, αντίθετα, δεν επηρεάζει την επίδοση των παιδιών των Ελλήνων;

Η εθνοκεντρική στάση του δασκάλου μπορεί να επηρεάσει με δύο τρόπους την επίδοση ενός μαθητή του σχολείου:

Πρώτον, ο δάσκαλος δεν είναι μόνο εκείνος που διδάσκει, αλλά και αυτός που αξιολογεί. Εάν, λοιπόν, πιστεύει ότι οι Έλληνες είναι καλύτεροι από τους άλλους

³⁰ Κασιμάτη Κ. (1993) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», οπ. αν., σ. 403.

³¹ Παλαιολόγου Ν. (1999), «Δυσκολίες Προσαρμογής στο Σχολείο Μαθητών με Διαπολιτισμικά Χαρακτηριστικά: Οι Ελληνοπόντιοι Παλινοστούντες Μαθητές» στην Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα, 1^ο Πανελλήνιο Συνέδριο, Ναύπακτος (13-15 Νοεμβρίου 1998), Εκδ. Ατραπός, Αθήνα.

³² Κασιμάτη Κ., (1993), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση: Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», οπ. αν., σ. 435-449.

λαούς, είναι επόμενο να επηρεάζεται η αξιολόγησή του για τα παιδιά των μεταναστών αρνητικά ή τουλάχιστον να δείχνει μεγαλύτερη επιείκεια στα παιδιά των Ελλήνων από των μεταναστών.

Δευτερευόντως, η διδασκαλία του και τα μηνύματα που μεταφέρει ο εκπαιδευτικός, άμεσα ή έμμεσα, στους μαθητές του, μπορεί να επηρεάσουν αρνητικά τόσο την εικόνα που έχει το ίδιο το παιδί των μεταναστών για τον εαυτό του και την κουλτούρα του, όσο και την εικόνα που έχουν οι συμμαθητές του για αυτό, πράγμα που θα το επηρεάσει επίσης αρνητικά.

Εξάλλου, το σχολείο είναι ένας θεσμός που έχει σκοπό την αναπαραγωγή των κοινωνικών συνθηκών και την κοινωνική ομοιογένεια. Έτσι, λοιπόν, μόνο η ομοιογένεια επιβραβεύεται³³. Τα παιδιά των μεταναστών διαπιστώνουν καθημερινά ότι η διαφορά ανάμεσα στη δική τους κουλτούρα και την επικρατούσα είναι το κύριο μειονέκτημά τους. Αν ο δάσκαλος δυσχεραίνει την κατάσταση, τότε το παιδί θα νιώσει να εντείνονται τα αισθήματα μειονεξίας που αισθάνεται. Υποθέτουμε ότι σ' ένα περιβάλλον άμεσης ή έμμεσης απόρριψης, η επίδοση του μαθητή θα είναι συγκριτικά χαμηλή. Επίσης, υποθέτουμε ότι ο εθνοκεντρισμός του διδάσκοντος δεν επηρεάζει τους Έλληνες μαθητές, αφού δεν τους δημιουργεί συναισθήματα απόρριψης. Έτσι, λοιπόν, για να διερευνηθεί με επιστημονικές μεθόδους η υπόθεσή μας, εξετάζουμε το αν υπάρχει σημαντική διαφορά στην επίδοση των παιδιών των μεταναστών σε σχολεία όπου ο δάσκαλος έχει εθνοκεντρικές στάσεις με την επίδοση των ίδιων παιδιών σε σχολεία όπου ο εκπαιδευτικός έχει διαπολιτισμικές στάσεις.

6. Η υποδομή του σχολείου για την υποδοχή μεταναστών επηρεάζει την επίδοση των μεταναστών;

Πολλές φορές, τα παιδιά των μεταναστών έχουν ελλείψεις στη γλώσσα και τα ίδια ή και οι οικογένειές τους. Ακόμη λόγω κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, δεν μπορούν να έχουν βοήθεια από την οικογένειά τους, όταν έχουν προβλήματα με τη γλώσσα ή με άλλα σχολικά μαθήματα. Αν το σχολείο παρέμβει και προσφέρει τη βοήθεια αυτή, είτε με ενισχυτικά μαθήματα είτε με τάξεις υποδοχής, τότε υποθέτουμε ότι και η επίδοση των μαθητών από οικογένειες μεταναστών θα είναι βελτιωμένη. Για να ελέγξουμε επιστημονικά την υπόθεση αυτή, θα πρέπει να δούμε αν υπάρχει

³³ Bourdieu P., Passeron J-C. (1998 «Reproduction in Education, Society and Culture», *οπ. αν.*, σ. 54-56.

σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των παιδιών των μεταναστών που φοιτούν σε σχολεία όπου υπάρχει κάποιο είδος υποδομής για την υποδοχή μεταναστών με την επίδοση των παιδιών των μεταναστών όπου δεν προβλέπεται τέτοια υποδομή. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, όπως αναφέρεται, οι ειδικές τάξεις μπορεί και να επιδεινώσουν την επίδοση των μαθητών, αφού τονίζουν τη διαφορετικότητα, προσπαθώντας να αντιμετωπίσουν την ανομοιογένεια³⁴.

7. Η στάση των γονέων απέναντι στην εκπαίδευση επηρεάζει την επίδοση των μαθητών;

Υποθέτουμε ότι η επίδοση των μεταναστών είναι χαμηλότερη από την επίδοση των Ελλήνων που οι γονείς τους έχουν την ίδια στάση σχετικά με την εκπαίδευση. Γενικά, η στάση των γονέων απέναντι στην αναγκαιότητα και την αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος επηρεάζει την επίδοση των παιδιών τους, μιας και, πρώτον, οι γονείς μεταφέρουν τις απόψεις τους σε αυτά. Εκείνα, με τη σειρά τους, πιστεύοντας στην αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος, προσπαθούν να αποδώσουν περισσότερο. Σημαντικό ρόλο παίζει και τη διάθεση των γονέων να επενδύσουν χρόνο, χρήματα και κόπο για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Εάν δεν πιστεύουν στην αναγκαιότητα των σπουδών, θα επιδιώξουν να τελειώσουν τα παιδιά την υποχρεωτική εκπαίδευση, πολλές φορές μάλιστα δεν θα επιμείνουν να παρακολουθήσουν ούτε κι αυτήν, αφού θα αδιαφορούν για τις απουσίες τους.

Στους μετανάστες τα πράγματα μπορεί να είναι ακόμη δυσχερέστερα, αφού, ακόμη και στην περίπτωση που οι γονείς πιστεύουν στην αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος, δεν έχουν το χρόνο, το χρήμα ή τις γνώσεις για να επενδύσουν στην εκπαίδευση των παιδιών τους. Δεν είναι λίγες οι φορές που μπορεί να έχουν εσωτερικεύσει την πίστη ότι, παρόλο που η εκπαίδευση είναι σημαντική, δεν μπορούν τα παιδιά τους να αντεπεξέλθουν και έτσι αποθαρρύνονται από το να επενδύσουν σε κάτι που νομίζουν ότι (γι' αυτούς τουλάχιστον) δεν θα αποδώσει³⁵.

Εξάλλου, οι οικονομικές συνθήκες μπορεί να τους αναγκάζουν να συμβιβάζονται με κάτι που θεωρούν υποδεέστερο, όπως το να μην αποκτήσουν τα παιδιά τους ανώτερη ή ανώτατη εκπαίδευση, αφού υπάρχουν άλλες προτεραιότητες όπως είναι η

³⁴ Μουσούρου Κ. Α. (1991) «Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», *οπ. αν.*, σ. 116-118.

³⁵ Castle S., Kosack G. (1985), «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», *οπ. αν.*, σ. 216-217.

άμεση εύρεση εργασίας για αυτά.

8. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων επηρεάζει την επίδοση των μαθητών;

Υποθέτουμε ότι η επίδοση των παιδιών των μεταναστών είναι χαμηλότερη από την επίδοση των παιδιών των Ελλήνων που έχουν την ίδια μόρφωση. Όπως προαναφέρθηκε, η οικογένεια λειτουργεί παράλληλα με το σχολείο, όσον αφορά στην εκπαίδευση και την κοινωνικοποίηση των παιδιών. Κάνουμε, λοιπόν, την υπόθεση ότι η μόρφωση των γονέων, αφού κατά ένα μέρος εκπαιδεύουν και αυτοί τα παιδιά τους, μπορεί να επηρεάσει την επίδοσή τους. Επίσης, η μόρφωση προφανώς τους έχει οδηγήσει σε ένα καλύτερο κοινωνικοοικονομικό στρώμα και (υποθέτουμε ότι...) από αυτή τη θέση έχουν τα μέσα να στηρίζουν εκπαιδευτικά τα παιδιά τους, έστω κι αν οι ίδιοι προσωπικά δεν έχουν το χρόνο ή τις εξειδικευμένες γνώσεις.

Στην περίπτωση των παιδιών των μεταναστών, τα πράγματα είναι δυσχερέστερα. Ακόμη κι αν οι γονείς είναι μορφωμένοι, μπορεί η κουλτούρα που μεταδίδουν στα παιδιά τους να μην είναι αυτή που μεταδίδεται στο σχολείο και να επηρεάζει αρνητικά την επίδοσή τους, διότι το σχολείο δεν μεταφέρει απλά γνώσεις, αλλά την επικρατούσα κουλτούρα της άρχουσας κοινωνικής τάξης. Επίσης, η μόρφωση των μεταναστών δεν μεταφράζεται πάντα και ως κατοχή ανώτερης κοινωνικοοικονομικής θέσης μέσω της εργασίας τους³⁶. Μπορούμε να δούμε πολλές περιπτώσεις Ποντίων με πανεπιστημιακή μόρφωση που είναι άνεργοι ή που κάνουν εργασίες πολύ κατώτερες από το μορφωτικό τους επίπεδο. Έτσι, λοιπόν, η μόρφωση των γονέων δεν λειτουργεί για τα παιδιά των μεταναστών σαν οικονομική στήριξη.

Για να ελέγξουμε επιστημονικά την υπόθεση αυτή, προσπαθούμε να δούμε αν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των παιδιών των μεταναστών και την επίδοση των παιδιών των Ελλήνων που έχουν το ίδιο μορφωτικό επίπεδο.

9. Εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος

A) Ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος, ως προς τη στάση των συμμαθητών τους, επηρεάζει την επίδοση των παιδιών των μεταναστών, ενώ, αντίθετα, δεν επηρεάζει την επίδοση των παιδιών των Ελλήνων;

³⁶ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 234-235.

Πρέπει να διευκρινιστεί ότι εξετάζουμε το αν οι μαθητές που προέρχονται από οικογένειες μεταναστών αντιλαμβάνονται ότι ζουν μέσα σ' ένα εθνοκεντρικό περιβάλλον ως προς τη συμπεριφορά των συμμαθητών τους και όχι το αν το περιβάλλον τους είναι αντικειμενικά εθνοκεντρικό.

Όπως προαναφέρθηκε και για την εθνοκεντρική στάση των δασκάλων, τα παιδιά που βρίσκονται σε ένα τέτοιο περιβάλλον και βιώνουν την απόρριψη των συμμαθητών τους, αναμένεται να έχουν χαμηλότερη επίδοση από τα παιδιά που εκπαιδεύονται σ' ένα διαπολιτισμικό περιβάλλον και βιώνουν την αποδοχή, πράγμα το οποίο τους ενισχύει την αυτοπεποίθηση και την όρεξη για δουλειά. Ο βασικός λόγος που τα παιδιά επηρεάζονται από τον εθνοκεντρισμό είναι το γεγονός ότι εκπαιδεύονται στο δυτικό τρόπο σκέψης, ο οποίος συνεπάγεται τη μια αλήθεια, την ανάλυση, την κατηγοριοποίηση και την ιεράρχηση, όπως αναφέρεται στην κριτική θεωρία του Lukacs³⁷. Τα μηνύματα, δηλαδή, τα οποία δέχονται, τα αξιολογούν με εθνοκεντρικό τρόπο σκέψης. Επομένως, ή θα πιστέψουν ότι αυτοί είναι πιο καλοί από τους άλλους ή ότι είναι όντως κατώτεροι. Και τα δυο, όμως, είναι αρνητικά για την ταυτότητά τους στο νέο περιβάλλον.

Για να ελέγξουμε επιστημονικά την υπόθεση, προσπαθήσαμε να δούμε αν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των παιδιών των μεταναστών που φοιτούν σε σχολεία όπου γίνονται αποδεκτά από τους συμμαθητές τους και στην επίδοση των παιδιών των μεταναστών που φοιτούν σε σχολεία όπου η αποδοχή τους δεν είναι τόσο υψηλή.

B) Ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος από τις εμπειρίες των γονέων επηρεάζει την επίδοση των παιδιών των μεταναστών;

Στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι γονείς βιώνουν την απόρριψη από το περιβάλλον τους, υποθέτουμε ότι θα τη μεταδίδουν και στα παιδιά τους, με πιθανό αποτέλεσμα αυτό να επηρεάσει την επίδοσή τους. Για να ελέγξουμε επιστημονικά την υπόθεση αυτή, προσπαθήσαμε να εξετάσουμε εάν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των παιδιών των μεταναστών που βιώνουν τον εθνοκεντρισμό, με την επίδοση των παιδιών των μεταναστών που θεωρούν ότι δεν υφίσταται κάτι τέτοιο ή που τον βιώνουν λιγότερο.

³⁷ Lukacs G. (1999) «History and Class Consciousness» MIT Press, Cambridge-Massachusetts, σ. 46-80.

Γ) Ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος από τις εμπειρίες των μαθητών επηρεάζει αρνητικά την επίδοσή τους;

Όπως συμβαίνει και στις άλλες περιπτώσεις εθνοκεντρισμού, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αν οι ίδιοι οι μαθητές έχουν αντιληφθεί μέσα από τις εμπειρίες τους τον εθνοκεντρισμό, θα βιώνουν την απόρριψη και ίσως μάλιστα την εσωτερικεύσουν, πράγμα που θα τους κάνει να αισθάνονται ότι δεν αξίζουν όσο οι άλλοι, με ενδεχόμενο αντίκτυπο στην επίδοσή τους. Για να ελέγξουμε επιστημονικά την υπόθεση αυτή, προσπαθήσαμε να δούμε αν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών που δηλώνουν ότι το περιβάλλον τους είναι εθνοκεντρικό και των μαθητών (μεταναστών πάντα), που δηλώνουν ότι το περιβάλλον τους δεν είναι εθνοκεντρικό ή είναι λιγότερο εθνοκεντρικό. Το παιδί μπορεί να αντιδράσει με πολλούς τρόπους και οι περισσότεροι από αυτούς είναι αρνητικοί για τη σχολική του επίδοση και την ένταξή του στο σχολικό περιβάλλον.

Οι τρόποι αντίδρασης αναφέρονται στο θεωρητικό μέρος. Σε πολλές περιπτώσεις μπορεί το παιδί να οδηγηθεί σε σύγχυση της ταυτότητάς του καθώς και σε μαρασμό των ενδιαφερόντων του, των μελλοντικών προσδοκιών του, των προγραμματισμών και των φιλοδοξιών του³⁸.

3. Διάταξη των επιμέρους μερών και κεφαλαίων της έρευνας

Στην εισαγωγή δίνεται μια συνοπτικά γενική επισκόπηση του προβλήματος που η παρούσα διατριβή προσπαθεί να ερευνήσει. Στις υποθέσεις εργασίας δίνονται με λεπτομέρειες η κύρια υπόθεση εργασίας, πάνω στην οποία βασίζεται η έρευνα, καθώς και οι δευτερεύουσες υποθέσεις εργασίας.

Σε γενικές γραμμές, η έρευνα κινείται σε δύο επίπεδα: το ένα αφορά στο ότι η επίδοση επηρεάζει τις φιλοδοξίες και τις επιδιώξεις των μαθητών και το άλλο στο ότι η επίδοση επηρεάζεται από ορισμένους παράγοντες που πρέπει να διερευνηθούν.

Στο πρώτο μέρος, όπου επιχειρείται μια αποσαφήνιση των όρων και των εννοιών που σχετίζονται με την παρούσα έρευνα, το πρώτο κεφάλαιο ασχολείται με τον κοινωνικό αποκλεισμό, με το σκεπτικό ότι είναι η κεντρική έννοια στην έρευνα, αφού υποθέτουμε ότι η επίδοση επηρεάζει τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες και μπορεί να

³⁸ Λαμανάκης Μ. (1993) «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», *οπ. αν.*, σ. 94-99.

οδηγήσει έμμεσα στον κοινωνικό αποκλεισμό. Εξάλλου, αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο μας ενδιαφέρουν οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες των μαθητών.

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με τη μετανάστευση σε σχέση με τον κοινωνικό αποκλεισμό, αφού στην παρούσα έρευνα μας ενδιαφέρει κυρίως το πόσο η επίδοση μπορεί να οδηγήσει τους μετανάστες σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού μέσα από τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους, περισσότερο από όσο μπορεί να οδηγήσει άλλες ομάδες.

Το τρίτο κεφάλαιο ασχολείται με τον εθνοκεντρισμό στην εκπαίδευση των μεταναστών, αφού στην έρευνα υποθέτουμε ότι η καταγωγή μπορεί να επηρεάσει την επίδοση των μαθητών και αυτή με τη σειρά της μπορεί να επηρεάσει τις επιλογές τους και έμμεσα να τους θέσει σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού.

Το τέταρτο κεφάλαιο ασχολείται με το εκπαιδευτικό σύστημα και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι το εκπαιδευτικό σύστημα ως κύριος άξονας στη ζωή του ατόμου μπορεί να καθορίσει (μέσω της επίδοσης και της βαθμολόγησης) τις επιλογές του ατόμου, οι οποίες με τη σειρά τους μπορεί να το βάλουν σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού.

Στο δεύτερο μέρος, όπου παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας και στο πέμπτο κεφάλαιο όπου αναπτύσσεται αναλυτικά η μεθοδολογία της έρευνας και οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν. Γίνεται, ακόμη, αναλυτική παρουσίαση της διαδικασίας διεξαγωγής της έρευνας και των χαρακτηριστικών του δείγματος.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας οργανωμένα, κυρίως βάσει των υποθέσεων εργασίας. Πρώτα αναλύονται τα αποτελέσματα από τα ερωτηματολόγια των παιδιών και των γονέων, σύμφωνα με τους δυο άξονες της έρευνας, δηλαδή, κατ' αρχήν, τις επαγγελματικές και εκπαιδευτικές επιδιώξεις των παιδιών και έπειτα τους παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν την επίδοσή τους. Τέλος, εξετάζονται η κύρια υπόθεση εργασίας, ότι δηλαδή η επίδοση επηρεάζει τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες γενικά (κι ακόμη περισσότερο των Ελληνοποντίων), καθώς και οι δευτερεύουσες υποθέσεις, ότι δηλαδή υπάρχουν παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση.

Στο τέλος του δεύτερου μέρους και στο έβδομο κεφάλαιο γίνεται συνοπτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων και αναφέρονται τα κύρια συμπεράσματα.

ΜΕΡΟΣ Α.

**ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΗ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

1.1. Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού

Η παρούσα έρευνα πραγματεύεται τη διερεύνηση των παραγόντων που μπορεί να οδηγήσουν τα παιδιά των Ελληνοποντίων μεταναστών στον κοινωνικό αποκλεισμό μέσα από τη συμμετοχή τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Επομένως, μία από τις βασικές έννοιες που θα πρέπει να αναλυθεί στο θεωρητικό μέρος είναι ο κοινωνικός αποκλεισμός, αποσαφηνίζοντας το πώς ορίζεται, το πώς διαμορφώθηκε ιστορικά και για ποιο λόγο οι κοινωνίες ενδιαφέρονται να τον ελαττώσουν -αν όχι να τον εξαλείψουν.

«Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι η έννοια μέσω της οποίας περιγράφονται, ορίζονται και ερμηνεύονται σήμερα τα κοινωνικά προβλήματα. Είναι μια θεματική, η οποία ξεκινά από τη Γαλλία για να ορίσει κατ' αρχήν τα νέα προβλήματα κοινωνικής αποσταθεροποίησης πρώην εν δυνάμει μισθωτών πληθυσμών, ως αποτέλεσμα της ανεργίας και της κρίσης του παραγωγικού συστήματος. Στη συνέχεια, γενικεύεται προοδευτικά στο χώρο της Ε.Ε. ως η έννοια στην οποία ομαδοποιούνται και μέσω της οποίας επαναδιατυπώνονται όλα τα κοινωνικά προβλήματα, ανεξάρτητα της φύσης τους και της επιστημονικής προβληματικής θεμελίωσής τους, με βάση το κοινό γεγονός ότι αποτελούν προβλήματα, ότι θέτουν πρόβλημα στην κοινωνία. Έτσι, για παράδειγμα, ορίζονται ως προβλήματα που γεννούν κοινωνικό αποκλεισμό ο αναλφαβητισμός, η φτώχεια, η χρήση ουσιών ή η σχολική αποτυχία. Όταν ορίζουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό δεν μπορούμε να μιλάμε για δέσμες προβλημάτων που είναι ξεκομμένες από το κοινωνικό σύνολο και πρέπει να αντιμετωπίζονται περιπτώσιολογικά με διάφορα μέτρα. Οι κοινωνικά αποκλεισμένοι δεν είναι αυτοί που είναι έξω από την κοινωνία, επειδή αυτοί έχουν πρόβλημα. Οι κοινωνικά αποκλεισμένοι ανήκουν στην κοινωνία και η κοινωνία έχει το πρόβλημα που δημιουργεί τους κοινωνικά αποκλεισμένους. Επιπλέον, εάν θεωρήσουμε τους αποκλεισμένους ως ομάδες ατόμων

που έχουν κάποια προβλήματα και γι' αυτό μένουν απέξω, τότε μεταθέτουμε το πρόβλημα ατομικά ή ομαδικά στις ομάδες των αποκλεισμένων και ουσιαστικά τους θεωρούμε υπεύθυνους για την κατάστασή τους, ενώ, αντίθετα, η κοινωνία ως σύνολο είναι υπεύθυνη για τον κοινωνικό τους αποκλεισμό³⁹».

Στην έρευνά μας προσπαθούμε να ανακαλύψουμε τους κοινωνικούς παράγοντες που οδηγούν στη σχολική αποτυχία, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» διακρίνεται από τις έννοιες της φτώχειας (παρόλο που η φτώχεια μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικό αποκλεισμό) και της περιθωριοποίησης, ενώ προσδιορίζεται εμπειρικά σε σχέση και με άλλους κοινωνικούς δείκτες, όπως, π.χ., η σχολική επίδοση που έχει σχέση με την έρευνά μας, αλλά και με τα κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών.

Δεν είναι μόνο η ανεπάρκεια που δημιουργεί τους κοινωνικά αποκλεισμένους, αλλά και η διαφορά από τους υπολοίπους. Δεν θα πρέπει, δηλαδή, να θεωρηθεί ότι κάποιο έλλειμμα τους ωθεί στον κοινωνικό αποκλεισμό, επειδή και η διαφορετικότητα από μόνη της μπορεί να είναι αιτία κοινωνικού αποκλεισμού.

Άγνωστος ήταν μέχρι πριν από λίγα μόλις χρόνια ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός». Το φαινόμενο παρουσιάστηκε τα τελευταία χρόνια, μετά το 1989, για να υποκαταστήσει (σε θεωρητικό επίπεδο) την έννοια της φτώχειας που δέσποζε ήδη στην Αγγλία από τον περασμένο αιώνα και για να αντικαταστήσει σε πρακτικό επίπεδο τα προγράμματα καταπολέμησής της, που ήταν και το κύριο στοιχείο άσκησης κοινωνικής πολιτικής στην Ευρωπαϊκή Ένωση τη δεκαετία του '70⁴⁰. Την περίοδο της οικονομικής ανάπτυξης, κατά την οποία είχε εξαλειφθεί η μεγάλη ένδεια και η ανασφάλεια, το φαινόμενο της φτώχειας είχε παραμεληθεί, επειδή πίστευαν ότι η εξάλειψή του ήταν μόνο θέμα χρόνου, αφού όσο αναπτυσσόταν η κοινωνία, η φτώχεια θα μειωνόταν. Αργότερα, όμως, έγινε αντιληπτό ότι η φτώχεια δεν ήταν πρόβλημα μόνο των μη ανεπτυγμένων κοινωνιών, αλλά, αντίθετα, στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες οι κοινωνικά και οικονομικά «απόκληροι» παρουσίαζαν αύξηση. Η οικονομική ύφεση τη δεκαετία του '80 αύξησε τις κοινωνικές ανισότητες και η αύξηση του συνόλου της παραγωγής άφησε άθικτο το στρώμα της φτώχειας στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας.

³⁹ Δαμανάκης Μ. (1993) «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», *οπ. αν.*, σ. 172.

⁴⁰ Κασιμάτη Κ. (2001) (επιμ.), «Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 13-20.

Η ανάπτυξη, εξάλλου, της τεχνολογίας άλλαξε το χάρτη των επαγγελματιών και πολλοί οδηγήθηκαν έξω από την αγορά εργασίας. Περιήλθαν δε, σε μια κατάσταση φτώχειας, με αποτέλεσμα να μειωθεί το εργατικό δυναμικό σε όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Έτσι, η ανεργία, η σχολική αποτυχία, οι οικογενειακές και κοινοτικές ρήξεις άρχισαν να διαχέονται και σε τμήματα του πληθυσμού που ήταν παραδοσιακά άθικτα από τη φτώχεια, όπως είναι τα μεσαία στρώματα. Η μεσαία τάξη, λοιπόν, αρχίζει να απειλείται και η φτώχεια και αποστέρηση από εκεί που ήταν πρόβλημα μιας άφωνης μειοψηφίας –της εργατικής τάξης– αρχίζει να γίνεται πρόβλημα ενός μεγάλου τμήματος της κοινωνίας, το οποίο απαιτεί πολιτική, κοινωνική, οικονομική και διαπροσωπική ολοκλήρωση. Μετατίθεται έτσι η προβληματική από το καθαρά οικονομικό πεδίο σ' ένα άλλο, όπου συνυπάρχουν εκτός από το οικονομικό (εισόδημα), το πολιτικό (κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα) και το κοινωνικό (αποξένωση και απομόνωση).

Για τα αίτια του κοινωνικού αποκλεισμού στο «Πράσινο Βιβλίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης» αναφέρεται ότι οι ρίζες του εντοπίζονται στη μόνιμη ή μακροχρόνια ανεργία, στον αντίκτυπο της βιομηχανικής αλλαγής, στους μη ειδικευμένους εργαζόμενους, στην εξέλιξη των οικογενειακών δομών, στην παρακμή των παραδοσιακών μορφών αλληλεγγύης, στην αύξηση του ατομικισμού και στη μετανάστευση. Όλα αυτά τα στοιχεία προκαλούν φτώχεια, περιθωριοποίηση και αποστέρηση σε άτομα με ειδικές ανάγκες, σε μονογονεϊκές οικογένειες, σε ηλικιωμένους, σε γυναίκες, σε αποφυλακισμένους, σε απεξαρτημένα από χημικές ουσίες άτομα και γενικά σε άτομα ή ομάδες ατόμων που διαφοροποιούνται από την πλειονότητα του κοινωνικού συνόλου. Φυσικά, τα πιο επιτακτικά προβλήματα τα αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες και οι λαθρομετανάστες, εξαιτίας της δυσμενέστερης οικονομικής τους κατάστασης, των διαφορετικών πολιτισμικών τους μορφωμάτων και κοινωνικών αξιών και της στέρησης των κοινωνικών τους δικαιωμάτων.

Ένα άλλο σημείο το οποίο θα πρέπει να αναφερθεί είναι ότι εκτός από την ασάφεια του όρου και την πληθώρα των αιτιών που τον προκαλούν, ο κοινωνικός αποκλεισμός διχάζει και ως προς τους τρόπους αντιμετώπισής του. Οι οπαδοί του Κράτους Πρόνοιας υποστηρίζουν ότι μέσα από την παρέμβαση του κράτους, ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να μειωθεί. Αντίθετα, οι επικριτές του Κράτους Πρόνοιας υποστηρίζουν ότι οι κρατικές παρεμβάσεις στιγματίζουν ακόμη περισσότερο τα άτομα και εντείνουν το κοινωνικό τους αποκλεισμό. Φυσικά, υπάρχουν και οι παρεμβάσεις που δεν απευθύνονται σε κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες για να τις

στιγματίσουν ακόμη περισσότερο, αλλά σε όλο τον πληθυσμό για να αποφύγουν τον κοινωνικό αποκλεισμό. Εξάλλου, ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν είναι μια κατάσταση που παρουσιάζεται ξαφνικά. Τα άτομα πρώτα βρίσκονται σε μια κατάσταση κινδύνου για κοινωνικό αποκλεισμό και μετά μπαίνουν σε μια διαδικασία που με διαφορετικούς ρυθμούς μπορεί να τα οδηγήσει στον τελικό αποκλεισμό. Έτσι, το κράτος μπορεί να παρέμβει από τη στιγμή που το άτομο εισέρχεται σε μια κατάσταση κινδύνου και να αποφύγει το στιγματισμό του. Για παράδειγμα (και όσον αφορά την παρούσα έρευνα), αντί να περιμένουμε να σταματήσουν το σχολείο τα παιδιά των μεταναστών, να μείνουν άνεργα, να στερηθούν οικονομικά και να αποκλειστούν κοινωνικά, μπορούμε να κάνουμε παρεμβάσεις μέσα στις τάξεις του σχολείου, όσο ακόμη είναι ενσωματωμένα στο σχολικό περιβάλλον, για να αποφύγουμε το μετέπειτα κοινωνικό τους αποκλεισμό, αφού ήδη ξέρουμε ότι τα παιδιά των μεταναστών λόγω συνθηκών βρίσκονται σε μια κατάσταση κινδύνου.

Τέλος, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι πρόσφατα ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός χρησιμοποιείται ευρέως όχι μόνο σε επιστημονικά συνέδρια, αλλά και στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Κύριος υπεύθυνος για τη διάδοση του όρου μπορεί να θεωρηθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία έχει θέσει ανάμεσα στις προτεραιότητές της την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και έχει διαθέσει σημαντικά κεφάλαια για προγράμματα προς την αντιμετώπισή του.

Παρόλο όμως που ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός είναι τόσο διαδεδομένος και γνώριμος, το περιεχόμενό του παραμένει ασαφές επειδή είναι πολυδιάστατο και προϋποθέτει πολλές παραδοχές πριν διασαφηνιστεί, όπως για παράδειγμα το τι είναι κοινωνία, το τι είναι κοινωνικός σε αντιπαράθεση με τον πολιτικό ή τον οικονομικό, το ποιος αποκλείεται από τι και σε ποια επίπεδα αποκλείεται, αν θεωρήσουμε ότι μπορεί να υπάρξει αστικός, πολιτικός ή κοινωνικός αποκλεισμός.

1.2. Ιστορική εξέλιξη

Πώς έφτασαν, όμως, οι ανεπτυγμένες κοινωνίες να αντιμετωπίζουν το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού σε τέτοιο βαθμό ώστε να θεωρείται προτεραιότητα για τα προγράμματα κοινωνικής πολιτικής; Η έννοια της κοινωνικής συμμετοχής είναι κεντρικό σημείο στη δυτική πολιτική σκέψη από το σχηματισμό της κλασικής ελληνικής πολιτικής κουλτούρας. Στο Μεσαίωνα οι πολιτικοί στοχαστές είχαν αντιληφθεί τις αρχές της κοινωνικής συμμετοχής στα πλαίσια της κοινωνίας και της

εκκλησίας. Οι σύγχρονες πάντως αντιλήψεις για τη δημοκρατία, την κοινωνική συμμετοχή, την ιδιότητα του πολίτη και τα κοινωνικά δικαιώματα είναι προϊόν των εμπειριών που αποκόμισε η κοινωνία από τη Γαλλική Επανάσταση και μετέπειτα.

Επιπλέον, η σύγχρονη αντίληψη για την κοινωνική συμμετοχή δεν είναι μόνο μοντέρνα, αλλά είναι και δυτική.

«.....όπως τόνισε ο Max Weber είναι δύσκολο να διαχωρίσεις την εξέλιξη της ιδιότητας του πολίτη από την ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας. Οι πολίτες ήταν προνομούχα μέλη των πόλεων-κρατών που αναπτύχθηκαν με την άνοδο του εμπορίου⁴¹».

Η ιστορική εξέλιξη, λοιπόν, της έννοιας της κοινωνικής συμμετοχής και του κοινωνικού αποκλεισμού δεν μπορούν να ξετασθούν χωρίς να ληφθεί υπ' όψιν και η κοινωνική, η οικονομική και πολιτική εξέλιξη της κοινωνίας. Εξάλλου, το ζήτημα της κοινωνικής συμμετοχής και της ίσης μεταχείρισης άρχισε να γίνεται πολύ έντονο μετά από τη βιομηχανική επανάσταση. Την περίοδο αυτή τα μέλη της κοινωνίας έχασαν από τα χέρια τους τα μέσα παραγωγής και η κοινωνική τους συμμετοχή σε πολύ μεγάλο ποσοστό εξαρτιόταν από το εάν μπορούσαν να εργαστούν για να εξασφαλίσουν τις βασικές τους ανάγκες, έτσι ώστε να μπορεί να αναπαραχθεί η κοινωνία. Κάτι τέτοιο, φυσικά, δεν άφηνε αδιάφορους τους κατόχους των μέσων παραγωγής, αφού για να παράγουν είχαν ανάγκη την αναπαραγωγή του κοινωνικού συνόλου, είτε ως εργατική δύναμη είτε ως καταναλωτική δύναμη είτε και τα δύο.

Όπως προαναφέρθηκε, το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού εστιάζεται στην αντιπαράθεση μεταξύ του οικονομικού και του κοινωνικού πόλου, αλλά και στην προσπάθεια να επιτευχθεί μια ισορροπία ανάμεσά τους. Στόχος τους, η κοινωνική συνοχή, η οποία είναι απαραίτητη και για την αναπαραγωγή του κοινωνικού συνόλου, και για την εξέλιξη του οικονομικού τομέα, και για την ανάπτυξη.

Στις προ-καπιταλιστικές κοινωνίες ο άμεσος παραγωγός είναι δεσμευμένος με τα μέσα παραγωγής με ένα πλέγμα προσωπικών εξαρτήσεων. Η αποχή του από την παραγωγή δεν μπορεί να αποδοθεί σε κοινωνικούς λόγους και δεν μπορεί να θεωρηθεί και ευθύνη της κοινωνίας. Αν ο παραγωγός στην προ-καπιταλιστική κοινωνία πάψει να παράγει, αυτό θα οφείλεται σε προσωπικούς λόγους, οι οποίοι είναι ή λόγοι υγείας ή προσωπική επιλογή. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, είναι εξω-κοινωνικοί και εξω-οικονομικοί οι λόγοι που θα τον αποκλείσουν από την

⁴¹Turner B. (1994) "Citizenship and Social Theory", Sage Publications, London, preface.

παραγωγική διαδικασία. Αντίθετα, όταν ο παραγωγός στην καπιταλιστική κοινωνία απελευθερωθεί από τα μέσα παραγωγής και πουλάει την εργατική του δύναμη στην αγορά εργασίας, εάν κάποια στιγμή αποκοπεί από αυτήν, οι λόγοι θα είναι οικονομικοί και κατ' επέκταση κοινωνικοί. Θα βρεθεί, δηλαδή, έξω από την παραγωγική δραστηριότητα, όχι επειδή το επέλεξε, αλλά επειδή παράγοντες κοινωνικοί και οικονομικοί (τους οποίους δεν μπορεί να ελέγξει) τον χωρίζουν από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο.

«Έτσι, στις προ-καπιταλιστικές κοινωνίες αυτό που χαρακτηρίζει την παραγωγική δραστηριότητα είναι, πρώτον, ότι λαμβάνει χώρα σ' ένα περιβάλλον οικονομιών σχετικής αυτάρκειας, δεύτερον, ότι ο άμεσος παραγωγός είναι δεσμευμένος στην ιδιοκτησία με ένα πλέγμα προσωπικών εξαρτήσεων αποκρυσταλλωμένων σε παραδοσιακές ιδεολογίες περί ιεραρχίας (θεολογικής, οντολογικής και κοινωνικής) και, τρίτον, ότι η ανεργία παρουσιάζόταν στα μάτια του σαν έξω-οικονομικός καταναγκασμός, προερχόμενος είτε από τη φύση είτε από τη φθορά της σωματικής και ψυχικής του υγείας... Αντίθετα, στους καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς ο χωρισμός αυτός βιώνεται ως κοινωνικός χωρισμός. Το ειδοποιό εκείνο στοιχείο, το οποίο επιτρέπει αυτήν την ιστορικά ειδική εμπειρία, είναι η ελευθερία του άμεσου παραγωγού να διαθέτει την εργατική του δύναμη όπου, όπως και όποτε θέλει. Η ελευθερία, όμως, αυτή είναι σχετική, επειδή είναι ελευθερία εφόσον συγκριθεί με τις προ-καπιταλιστικές δεσμεύσεις και εξαρτήσεις του άμεσου παραγωγού⁴²».

Βασιζόμενοι, λοιπόν, στην έρευνά μας, μπορούμε να πούμε ότι ούτε και οι μετανάστες είναι ελεύθεροι όσον αφορά στις επιλογές τους για το πώς, πότε και πού θα διαθέσουν την εργατική τους δύναμη, πράγμα το οποίο έχει αντίκτυπο σε πολλούς παράγοντες που επηρεάζουν και τη σχολική επίδοση των παιδιών τους. Επομένως, όχι μόνο δεν είναι τα παιδιά υπεύθυνα για την ενδεχόμενη σχολική τους αποτυχία, αλλά ούτε και οι γονείς τους.

Κατ' αυτό τον τρόπο, με την έλευση των κοινωνιών καπιταλιστικού σχηματισμού δημιουργείται μια κοινωνία διαχωρισμού. Από τη μια πλευρά είναι το οικονομικό με τα μέσα παραγωγής και την ανάγκη ανάπτυξης και από την άλλη, η κοινωνία με την κατοχή της εργατικής δύναμης και την ανάγκη αναπαραγωγής της. Αυτές οι δυο

⁴² Γράβαρης Δ., Δεδουσόπουλος Α.,(1998) «Ανεργία και Μηχανισμοί Νομιμοποίησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, σπ. αν., σ. 36-45.

πλευρές, παρόλο που χρειάζονται να έχουν μια ισορροπία για να ικανοποιούν η καθεμιά τις ανάγκες της, βρίσκονται σε συνεχή αντιπαράθεση ή σε ετοιμότητα αντιπαράθεσης. Βασικό ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί για να επέλθει η ισορροπία είναι το πόσο και με ποιο τρόπο θα πρέπει να συμμετέχει κάθε άτομο στα οικονομικά και κοινωνικά δρώμενα και πόσο και υπό ποιες συνθήκες μπορεί να απολαμβάνει τα κοινωνικά αγαθά, για να ικανοποιηθεί το περί δικαίου αίσθημα και των δύο πλευρών.

Μέχρι να συγκροτηθούν η Πολιτική Οικονομία και η Κοινωνιολογία ως επιστήμες, τη μελέτη αυτών των σχέσεων είχε αναλάβει η Φιλοσοφία. Στα πλαίσια αυτών των φιλοσοφικών στοχασμών η εργασία είχε αναχθεί σε ηθική αξία, υποβασταζόμενη ιδεολογικά από την ιουδαιοχριστιανική παράδοση και το χριστιανικό αξίωμα της υπέρβασης της φύσης από τον άνθρωπο, είχε συζευχθεί με την ηθική της παραγωγής, της εργασίας και της ορθολογικότητας. Η ορθολογική εντατική εκμετάλλευση της φύσης θα αποτελέσει την πηγή του κοινωνικού πλούτου και η εργασία θα θεωρηθεί εγγυήτρια της ατομικής και συλλογικής ευημερίας και της κοινωνικής συνοχής. Η έννοια του κράτους, επίσης, διαχωρίζεται από την έννοια της κοινωνίας, εφόσον υπάρχει άνοδος της ιδέας της ατομικότητας στη νεαρή αστική κοινωνία της πρώτης καπιταλιστικής περιόδου και της απαίτησης των ατόμων του φυσικού δικαίου απέναντι στην εξουσία του κράτους. Έτσι, δημιουργούνται το οικονομικό από την άνοδο της ηθικής της εργασίας και της παραγωγής, το κοινωνικό από την άνοδο της απαίτησης του ατόμου για ευημερία και δικαιοσύνη, αλλά και το κράτος από το διαχωρισμό του από το κοινωνικό.

Πρώτη, λοιπόν, η Πολιτική Οικονομία διασπά τον κλοιό του φιλοσοφικού στοχασμού και γίνεται αυτόνομο και επιστημονικό πεδίο μελέτης. Αναζητά τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής στη λειτουργία της αγοράς μιας κοινωνίας κατακερματισμένης σε ατομικότητες. Αυτές οι ατομικότητες ανασυντίθενται σε μια αφηρημένη κοινωνική ενότητα και κάτω από την ομπρέλα του αφηρημένου γενικού συμφέροντος εγγυώνται (μέσω της ομαλής λειτουργίας της αγοράς) την κοινωνική συνοχή και την κοινωνική αναπαραγωγή.

Δεύτερη, η Κοινωνιολογία, στη θετικιστική της και συντηρητική παράδοση, θα μελετήσει αυτό που έχει αφήσει απέξω η Πολιτική Οικονομία. Θα προσπαθήσει να ερμηνεύσει τους νόμους της κοινωνικής ισορροπίας και αλλαγής, τους τύπους των κοινωνικών συμβολαίων, τα συστήματα αξιών και δράσης και γενικά τους δεσμούς αμοιβαιότητας, επικοινωνίας και ανταλλαγής που πλέκονται ανάμεσα στους

ανθρώπους. Όμως, θα αφήσει έξω την παραγωγή, αφού τη θεωρεί μια αναγκαιότητα που εξυπηρετείται από την εμπορευματική ανταλλαγή.

Η Κριτική Κοινωνιολογία θα ερμηνεύσει τη δομή και τους μετασχηματισμούς της κοινωνίας βάση του τρόπου παραγωγής. Θα θεωρήσει τους θεσμούς επιφαινόμενα της ζωντανής εργασίας των ανθρώπων και θα ισχυριστεί ότι η αντιπαράθεση των δύο συνιστούν το μέτρο της ανισότητας μέσα στην κοινωνία, αφού η εξουσία με την πολιτική και ιδεολογική της οργάνωση προσπαθεί να διατηρήσει αυτήν την ανισότητα.

Στο τέλος, όμως, φτάνουμε σ' ένα σημείο όπου υπάρχει απόλυτος διαχωρισμός ανάμεσα στο κοινωνικό και το οικονομικό. Ο άνθρωπος, για παράδειγμα, είναι πολίτης στην κοινωνία και εμπόρευμα -αφού πουλάει την εργατική του δύναμη- στην αγορά εργασίας. Αυτό, όμως, είναι παράλογο αφού ο εργαζόμενος είναι και πολίτης με δικαιώματα. Σύμφωνα με τον Μάρσαλ, την αντίθεση αυτή έρχεται (όπως προαναφέραμε) να συμβιβάσει το κράτος, το οποίο προσπαθεί να εξισορροπήσει το οικονομικό με το κοινωνικό. Την ίδια εποχή, το κράτος πρόνοιας βρίσκεται στην άνθισή του που, σε συνδυασμό με τα οργανωμένα εργατικά κινήματα, παρέχει αισιοδοξία ότι μπορεί να εξασφαλιστεί η οικονομική και κοινωνική ασφάλεια όλων των πολιτών. Είναι η μεταπολεμική περίοδος η οποία μέχρι τη δεκαετία του '70 ενισχύει τον καπιταλιστικό σχηματισμό της κοινωνίας με εγγυητή το κράτος για την κοινωνική δικαιοσύνη.

Στη μαρξιστική παράδοση, το σημείο επαφής του κοινωνικού με το οικονομικό είναι η ταξική πάλη όπου στην πρακτική του μορφή θα αναδείξει το σοσιαλιστικό και ελεγχόμενο οικονομικά τρόπο σχηματισμού της κοινωνίας.

Κατά την περίοδο της δεκαετίας του '70, όλο αυτό το οικοδόμημα αρχίζει να αμφισβητείται, αφού αναδύεται η κοινωνία της αφθονίας και της κατανάλωσης και αναδεικνύονται νέες μορφές κοινωνικής αδικίας, όπως είναι τα ζητήματα των νέων, των μαύρων, των γυναικών. Επίσης, επιστημονικές αναλύσεις της εποχής εκείνης για τη διαδικασία της οικονομικής αναδιάρθρωσης αρχίζουν να υποδεικνύουν τους τρόπους και τα μέσα της καταλυτικής υπονόμευσης του δυτικού μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας.

«Στο πλαίσιο της διεθνοποίησης σημειώνεται μια γενικευμένη αμφισβήτηση του κεννσιανού κράτους ευμάρειας και η υποχώρηση του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου, με προφανείς συνέπειες για τη δημοκρατία, την κοινωνική σταθερότητα, τη συνοχή και την αλληλεγγύη.

Αυτές οι αλλαγές, εξεταζόμενες στο πλαίσιο μιας ιστορικής προσέγγισης, καταδεικνύουν ότι, ακριβώς όπως και κατά τη διάρκεια των ετών που ακολούθησαν τη βιομηχανική επανάσταση, οι οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που παρατηρούνται συνεπιφέρουν μια στροφή στην ηθική μας φαντασία και συνεπάγονται αλλαγές στο κυρίαρχο σύστημα αξιών με την εμφάνιση νέων λέξεων, αντιλήψεων, ιδεών και εννοιών⁴³».

Μέσα στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ατμόσφαιρας παρουσιάζεται και η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, η οποία έγινε ευρύτατα γνωστή και από την υιοθέτησή της από την Ευρωπαϊκή Ένωση σε μεγάλη έκταση.

Γύρω στα τέλη της δεκαετίας του '70, με την οικονομική κρίση σε όξυνση, με την ανεργία σε συνδυασμό με τη μετανάστευση, η οποία είναι και το θέμα της παρούσας μελέτης, με τους πρόσφυγες, τους χρήστες τοξικών ουσιών και την παγκοσμιοποίηση, τα κοινωνικά προβλήματα γίνονται πολύ πολύπλοκα και οι παραδοσιακές κοινωνικές θεωρίες αδυνατούν να δώσουν ένα ερμηνευτικό πλαίσιο μέσα σ' όλη αυτή την πολυπλοκότητα. Ο κατακερματισμός της σημερινής κοινωνικής ζωής δεν μπορεί να ερμηνευτεί αποκλειστικά με έννοιες όπως τάξεις, προλεταριάτο και εφεδρικός στρατός εργασίας.

Ακριβώς σε τούτο το σημείο έρχεται ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός», που προσπαθεί να απλοποιήσει την πολυπλοκότητα, περιγράφοντας μια κοινωνία στην οποία υπάρχει ένας χώρος που περιλαμβάνει το κανονικό και το αποδεκτό και ένας άλλος έξω από τα όρια του κανονικού, στον οποίο παραμένουν ή ωθούνται όλοι οι μη κανονικοί. Κατ' αυτό τον τρόπο, λοιπόν, κάτω από την ίδια σκέπη επιχειρείται να ενταχθούν οι άνεργοι, οι φτωχοί, οι μετανάστες, οι πρόσφυγες, οι παραβάτες, οι χρήστες τοξικών ουσιών, οι γυναίκες, τα παιδιά, οι άρρωστοι, οι φυλακισμένοι και γενικά όσοι δεν πληρούν τους όρους της κανονικότητας.

Παρόλο που θα ήταν βολικό να επιχειρηθεί η ερμηνεία όλων των ανωτέρω φαινομένων με μια θεωρία, είναι φανερό ότι δεν είναι δυνατόν να ερμηνευτεί το ζήτημα των εργατών με τα ίδια κριτήρια που θα ερμηνευτεί το ζήτημα των γυναικών.

1.3. Η εξάλειψη ή ο περιορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού

⁴³ Τσιγκάνου Ι. (1998) «Παραβατικότητα και Πραγματικότητα. Η Έννοια του Κοινωνικού Υποστρώματος ή Διαφορετικά Υποτάξης» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, *οπ. αν.*, σ. 391-401.

Ένα ερώτημα που προκύπτει σε αυτό το σημείο είναι το γιατί το σώμα της κοινωνίας προσπαθεί να εξαλείψει τον κοινωνικό αποκλεισμό. Για ποιους λόγους δηλαδή θα πρέπει μια κοινωνία να μεριμνήσει έτσι ώστε να ελαττωθούν, αν όχι να εξαλειφθούν, οι κοινωνικά αποκλεισμένοι. Και αναφερόμενοι στην παρούσα έρευνα για ποιο λόγο μας ενδιαφέρει να εντοπίσουμε τους παράγοντες που μπορεί να οδηγήσουν τα παιδιά των μεταναστών στον κοινωνικό αποκλεισμό.

1.3.1. Ηθική διάσταση

Ο πρώτος λόγος που προτείνεται ως η κύρια αιτία της προσπάθειας καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού από τους δημιουργούς των διαφόρων προγραμμάτων είναι η ηθική του διάσταση, δηλαδή, η κοινωνική ανισότητα που προκαλεί και έρχεται σε αντίθεση με την κοινωνική δικαιοσύνη την οποία οι σύγχρονες κοινωνίες διακηρύσσουν ως στόχο τους. Βέβαια, αρκετές φορές οι πρακτικές, οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού φαίνεται ότι είναι ο κύριος λόγος που τα τελευταία χρόνια έχει τόσο πολύ συζητηθεί η καταπολέμησή του.

Είναι κοινά παραδεκτός ο αρνητικός ηθικός χαρακτήρας της κατάστασης πραγμάτων που περιγράφεται από τους όρους ανισότητα και αποκλεισμός, σε αντιδιαστολή με το πρόσταγμα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Σ' αυτό το σημείο αρκεί να λαμβάνουμε, δοκιμαστικά, ως κριτήριο ηθικής αξιολόγησης των στοιχείων που θα ακολουθήσουν τη γενική οπτική της θεωρίας της κοινωνίας των πολιτών. Σύμφωνα με αυτήν, η ελευθερία και η αυτονομία των ατόμων θα οριζόταν ως η κατάσταση αυτοκαθορισμού και αποτελεσματικού ελέγχου του ίδιου του βίου τους στο πλαίσιο της δημοκρατικής κοινότητας. Με τη σειρά του ο αυτοκαθορισμός και ο έλεγχος απαιτούν ένα σύνολο οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών προϋποθέσεων, οι οποίες στη σύγχρονη κοινωνική θεωρία έχουν αποδοθεί με τους όρους των αναγκών και των αντίστοιχων πολιτικών και οικονομικοκοινωνικών δικαιωμάτων⁴⁴.

Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να θεωρήσουμε ότι όσον αφορά στην ηθική του διάσταση, ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ανεπιθύμητος στο κοινωνικό σύνολο. Γιατί συμβαίνει αυτό; Έχοντας ως κριτήριο ηθικής αξιολόγησης τη γενική θεωρία της κοινωνίας των πολιτών, η αποστέρηση πολιτικών και οικονομικοκοινωνικών

⁴⁴ Παπαδόπουλος Κ. Ι. (1998) «Ηθικός Δράστης και Κοινωνικό Κράτος πριν από την Κατάλυσή του. Η Ατζέντα πέρα από το 1990» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, οπ. αν., σ. 94-109.

δικαιωμάτων εμποδίζει την ελευθερία του ατόμου, η οποία, με τη σειρά της, ορίζεται ως μια κατάσταση αυτοκαθορισμού και αυτοελέγχου της ζωής του.

1.3.2. Πολιτική και κοινωνική διάσταση

Η πολιτική και η κοινωνική διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού που τον κάνουν ανεπιθύμητο συνδέονται με την προβλεπόμενη αποτυχία του παραδοσιακού κράτους πρόνοιας, το οποίο είναι άρρηκτα συνυφασμένο με τη δημοκρατία.

Αμέσως μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η δυτική κοινωνία πίστεψε ότι μπορούσε να συνδυάσει τα εξαγόμενα της φιλελεύθερης και τεχνοκρατικής ανάλυσης του Keynes και τη δημοκρατική συμμετοχή όλων των πολιτών στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Στα σημεία που η φιλελεύθερη οικονομία αδυνατούσε να προσφέρει την κάλυψη των αναγκών τους σε όλους τους πολίτες, ερχόταν το κράτος πρόνοιας το οποίο, έχοντας ως εργαλείο του την αναδιανομή του εισοδήματος μέσω της φορολογίας, διόρθωνε τις ανισορροπίες που δημιουργούσε η ελεύθερη αγορά. Με αυτό τον τρόπο, εκείνη την περίοδο τα εργατικά κινήματα παραχώρησαν μέρος της πολιτικής τους δύναμης, αφού το κράτος τους διαβεβαίωνε ότι θα τους εξασφάλιζε εργασία πλήρους απασχόλησης και θα τους παρείχε κοινωνικές υπηρεσίες για την προστασία τους και την άνοδο του βιοτικού τους επιπέδου.

«Κάτω από ποιες προϋποθέσεις είναι δυνατή η συνάντηση όλων των μελών της κοινωνίας στην αγορά εργασίας; Εφόσον διατηρούνται ο καπιταλιστικός τρόπος και οι ανάλογες σχέσεις παραγωγής, δηλαδή, η κάθε ομάδα αναγνωρίζει ότι έχει συμφέρον να συμμετάσχει σ' αυτή την αγορά: Οι μη κάτοχοι μέσω παραγωγής, επειδή συνεχίζουν να αναπαράγονται ως τέτοιοι και επομένως μόνον εντός αυτής μπορούν να βιοποριστούν, και οι κάτοχοι των μέσων παραγωγής, επειδή συνεχίζουν να ιδιοποιούνται από το προϊόν της παραγωγής το τμήμα εκείνο που παρήγαγε το κεφάλαιό τους. Κατά συνέπεια, όταν η αγορά εργασίας είναι ελεύθερη από παρεμβάσεις, μπορεί να ισορροπήσουν η προσφορά και η ζήτηση εργασίας. Μέσω αυτής της ισορροπίας, εξασφαλίζεται η σύμπτωση των συμφερόντων οικονομικού και κοινωνικού, δηλαδή η τεχνητή σύζευξή τους ως επανόρθωση της αρχικής διάκρισής τους. Η ισορροπία προσφοράς και ζήτησης αποτελεί το κοινωνικό συμβόλαιο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Τη συνομολογούν οι δύο συμβαλλόμενοι: Το οικονομικό, ότι θα εξασφαλίσει την αναπαραγωγή

της κοινωνίας εφόσον το κοινωνικό το αφήσει απερίσπαστο, και το κοινωνικό, ότι θα αφήσει ανενόχλητο το οικονομικό εφόσον αυτό εξασφαλίσει την αναπαραγωγή της κοινωνίας. Το σύγχρονο κράτος είναι ο κληρονόμος της ανθρωπιστικής παράδοσης, καταλαμβάνοντας τη θέση του διαιτητή ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργατική δύναμη, οικονομικό και κοινωνικό, ορθολογισμό και ανορθολογισμό, εργασία και ελεύθερο χρόνο, ατομική και συλλογική κατανάλωση⁴⁵».

Με την αποτυχία, λοιπόν, του κράτους να μεσολαβήσει ως διαιτητής και να εξασφαλίσει την ισορροπία μεταξύ του οικονομικού και του κοινωνικού, λόγω του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού, διαταράσσεται η αναπαραγωγή της κοινωνίας, η έννοια κι η χρησιμότητα του κράτους και δικαιολογείται το ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ανεπιθύμητος από το κοινωνικό σύνολο ως προς την πολιτική και την κοινωνική του διάσταση.

1.3.3. Εφαρμοσμένη-οικονομική διάσταση

Η εφαρμοσμένη και οικονομική διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού, που τον καθιστά ανεπιθύμητο στο κοινωνικό σύνολο, θα πρέπει να εξετασθεί από τη σκοπιά του μακρο-οικονομικού προβλήματος.

«Υπό την πρώτη της μορφή -αυτή του μακρο-οικονομικού προβλήματος- η ανεργία αποτελεί αντικείμενο της οικονομικής πολιτικής. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, η ανεργία αναδεικνύεται σε πρόβλημα, επειδή η ύπαρξη ανέργων σε μια οικονομία συνεπάγεται μη αποδοτική λειτουργία αυτής της οικονομίας, αφού η τελευταία δεν είναι σε θέση να πραγματοποιήσει όλες τις παραγωγικές της ικανότητες⁴⁶».

Φυσικά, δεν είναι μόνο οι άνεργοι οι οποίοι φέρνουν εμπόδια στην οικονομία (σε μακροοικονομικό επίπεδο) να πραγματοποιήσει όλες τις παραγωγικές της ικανότητες και να επιτευχθεί οικονομική και κοινωνική συνοχή. Παρόλο, βέβαια, που, αν η εργασία εξεταστεί αποκλειστικά στο πλαίσιο της προσφοράς και της ζήτησης, μπορεί να θεωρηθεί ότι κάποιο ποσοστό ανέργων είναι απαραίτητο για να ισορροπήσει η προσφορά και η ζήτηση εργασίας σε κάποιο σημείο. Αυτό ισχύει, όμως, και για όλες τις

⁴⁵ Στογιαννίδου Μ. (1998) «Η Κοινωνία της Μη-Εργασίας. Έρρηξη της Εννοιολογικής Κατηγορίας της Εργασίας. Η Κρίση Νομιμοποίησης του Καπιταλιστικού Κοινωνικού Συμβολαίου» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, *οπ. αν.*, σ. 25-36.

⁴⁶ Γράβαρης Δ, Δεδουσόπουλος Α., (1998) «Ανεργία και Μηχανισμοί Νομιμοποίησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, *οπ. αν.*, σ. 36-45.

ομάδες των κοινωνικά αποκλεισμένων, επειδή, για να πάρει κάποιος μέρος στην παραγωγική διαδικασία και να συνεισφέρει στην υλοποίηση των παραγωγικών ικανοτήτων της οικονομίας, θα πρέπει να ανήκει στο κύκλωμα της οικονομίας και ευρύτερα της κοινωνίας. Ένα άλλο στοιχείο που συνδέει τον κοινωνικό αποκλεισμό με την οικονομία είναι το ότι ο πρώτος είναι αποτέλεσμα της εντατικοποίησης της ανάπτυξης της οικονομίας που δημιούργησε τα φαινόμενα του κοινωνικού αποκλεισμού, λόγω της ανεργίας, της οικονομικής και κυρίως της βιομηχανικής αναδιάρθρωσης, της παγκοσμιοποίησης και της μαζικής μετανάστευσης. Αναφερόμαστε, βέβαια, σε λίγους μόνο από τους πολλούς λόγους που οι σύγχρονες οικονομικές καταστάσεις δημιουργούν τα φαινόμενα του κοινωνικού αποκλεισμού. Οι κοινωνικά αποκλεισμένοι, δηλαδή, δεν είναι αυτοί που δεν πρόλαβαν να ενταχθούν σε μια αναπτυσσόμενη κοινωνία και έμειναν απέξω, αλλά αυτοί που δημιουργήθηκαν μέσα από την αναπτυσσόμενη κοινωνία λόγω του τρόπου που αυτή επεκτείνεται.

«Ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός έχει δυναμική διάσταση και προϋποθέτει προηγούμενη ένταξη. Οι νέοι φτωχοί και καινούργιοι άνεργοι, δεν είναι αυτοί που έμειναν εκτός ανάπτυξης, αλλά αυτοί που δημιουργήθηκαν από την ανάπτυξη⁴⁷».

Αναφερόμενοι στην έρευνά μας, θα λέγαμε ότι μία από τις βασικές μας υποθέσεις εργασίας είναι ότι τα παιδιά των μεταναστών δεν μπαίνουν σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού, επειδή έχουν χαμηλή σχολική επίδοση (αν έχουν), αλλά επειδή παράγοντες συνυφασμένοι με την κοινωνική προέλευση και περισσότερο με την κοινωνία υποδοχής τους τα οδηγούν σε αυτή τη διαδικασία. Εξάλλου, σε έρευνα του Κέντρου Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής⁴⁸ διαβάζουμε:

«Πέρασε μια περίοδος, όπου οι ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, ως “κοινωνίες της αφθονίας”, δεν ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το φαινόμενο της φτώχειας, αφού η κοινωνική πρόοδος εξάλειψε τη μεγάλη ένδεια και την ανασφάλεια και μόνο ως “θύλακες φτώχειας” εμφανίζονταν κάποιες πληθυσμιακές νησίδες, οι οποίες, ωστόσο, θα έπαιναν να υπάρχουν, γιατί η διαδικασία της ανάπτυξης θα τις απορροφούσε. Δηλαδή, η φτώχεια εκλαμβάνόταν ως μια καθυστέρηση με μικρότερη

⁴⁷ Συμεωνίδου Χ. (1998) «Μορφές Έμμεσου Κοινωνικού Αποκλεισμού. Απασχόληση και Ανεργία των Γυναίκων στην Ελλάδα» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, οπ. αν., σ. 348-364.

⁴⁸ Κασιμάτη Κ. (2001) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Η Ελληνική Εμπειρία», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 13.

πρόσβαση στα αγαθά της ανάπτυξης. Αργότερα, έγινε συνείδηση ότι η φτώχεια δεν αποτελεί φαινόμενο μόνο των υπό ανάπτυξη και τριτοκοσμικών χωρών στις οποίες μεγάλα τμήματα του πληθυσμού αντιμετωπίζουν προβλήματα ακόμη και βιολογικής επιβίωσης, αλλά ενδημεί και στις ανεπτυγμένες χώρες».

Οι μετανάστες, για παράδειγμα, που μας ενδιαφέρουν στην έρευνά μας, δεν είχαν προβλήματα στη χώρα τους τα οποία λύθηκαν μόλις μετακινήθηκαν σε μια ανεπτυγμένη χώρα. Έχουν γενικά προβλήματα λόγω της κοινωνικής τους θέσης και των προβλημάτων που συνεπάγεται αυτή.

1.5. Κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική οργάνωση

Ασφαλώς, θα ήταν χρήσιμο να ορίσουμε τι είναι κοινωνία, ώστε να μπορούμε να συμπεράνουμε από τι αποκλείονται όσοι ενδεχομένως είναι κοινωνικά περιθωριοποιημένοι, να ορίσουμε την έννοια της ιδιότητας του πολίτη για να μπορέσουμε να βγάλουμε συμπεράσματα για το ποιες είναι αυτές οι ιδιότητες που επιτρέπουν σε μερικούς να είναι μέσα στην κοινωνία και σε άλλους να μην είναι. Μπορούμε, επίσης, να ορίσουμε τα κοινωνικά δικαιώματα για να συμπεράνουμε ποια είναι αυτά που στερούνται οι κοινωνικά αποκλεισμένοι. Θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε στα κοινωνικά δικαιώματα πιο αναλυτικά, μιας και η έννοιά τους είναι σχετική με τη μελέτη των προβλημάτων των μεταναστών, που μας ενδιαφέρουν στην παρούσα έρευνα, είτε γιατί τα στερούνται, είτε γιατί δεν γνωρίζουν ότι τα έχουν, είτε γιατί δεν μπορούν να τα διεκδικήσουν λόγω έλλειψης γλωσσικών δεξιοτήτων ή χρόνου.

1.5.1 Φυσικά, Αστικά (Ατομικά), Πολιτικά, Κοινωνικά δικαιώματα

Σύμφωνα με τον Locke⁴⁹, στη φυσική κατάσταση οι άνθρωποι είναι ίσοι, επειδή η λογική τους καθιστά ικανούς να τηρούν το φυσικό νόμο. Έχουν, δηλαδή, φυσικά δικαιώματα. Για να απολαμβάνει, όμως, κάποιος τα φυσικά του δικαιώματα (το δικαίωμα δηλαδή να ρυθμίζει τις δικές του υποθέσεις και να επιβάλει το φυσικό νόμο), προϋποθέτει και την υποχρέωση σεβασμού των δικαιωμάτων των άλλων. Τα φυσικά δικαιώματα, όμως, του ανθρώπου δεν είναι πάντα εγγυημένα, αφού, πρώτον, υπάρχουν άτομα που δεν σέβονται τα δικαιώματα των άλλων και, δεύτερον,

⁴⁹ Ντέιβιντ Χέλντ (1995) «Μοντέλα Δημοκρατίας», (μτφρ) Μαριάννα Τζιαντζή, Εκδ. Στάχυ, σ. 60.

υπάρχουν περιπτώσεις που διάφοροι άνθρωποι ερμηνεύουν το φυσικό δίκαιο με διαφορετικούς τρόπους. Για να λυθεί αυτό το πρόβλημα, οι άνθρωποι συμφωνούν να ιδρύσουν μια ανεξάρτητη κοινωνία (δημιουργούν δηλαδή την κοινωνική οργάνωση) και να παραχωρήσουν κάποιες εξουσίες σε μια κυβέρνηση (δημιουργούν δηλαδή την πολιτική εξουσία, η οποία θα διασφαλίζει την τήρηση του κοινωνικού τους συμβολαίου, το οποίο υπάρχει μόνο για να εξασφαλίζει τα δικαιώματά τους). Τα φυσικά δικαιώματα (δικαίωμα στη ζωή, ελευθερία και περιουσία) που ο άνθρωπος έχει με τη γέννησή του, γίνονται ατομικά ή αστικά δικαιώματα μέσα σε μια οργανωμένη κοινωνία και καθορίζονται από το κοινωνικό συμβόλαιο των ατόμων που απαρτίζουν την κοινωνία αυτή. Ταυτόχρονα, όμως, το άτομο αποκτά και πολιτικά δικαιώματα, αφού θα πρέπει να εκλέξει το σώμα στο οποίο θα παραχωρήσει την εξουσία (νομοθετική και εκτελεστική εξουσία), για τη διασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων.

Φυσικά, όλα αυτά τα δικαιώματα δεν αποκτήθηκαν από το σύνολο των πολιτών της κοινωνίας αυτόματα και ταυτόχρονα και με την ίδια σειρά. Το 18^ο αιώνα⁵⁰ αποκτήθηκε η αστική ιδιότητα του πολίτη, που αποτελείται από τα δικαιώματα που είναι απαραίτητα για την προσωπική ελευθερία του ατόμου, όπως το δικαίωμα του λόγου, της σκέψης και της θρησκείας. Το 19^ο αιώνα αποκτήθηκε η πολιτική ιδιότητα του ατόμου που αφορά στο δικαίωμα της συμμετοχής στην πολιτική εξουσία, είτε άμεσα είτε έμμεσα με την ψηφοφορία. Τον 20^ο αιώνα και αφού έγινε αντιληπτό ότι στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος και της ελεύθερης αγοράς, όπου η κοινωνική τάξη καθόριζε τη διανομή των πόρων και όπου το σύστημα ήταν πολύ σκληρό για τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, αναπτύχθηκε ο θεσμός των κοινωνικών δικαιωμάτων, που είναι το δικαίωμα του καθενός σ' ένα αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης, το οποίο εξασφαλίζεται από θεσμούς όπως το εκπαιδευτικό σύστημα και οι κοινωνικές υπηρεσίες. Υπάρχουν περιπτώσεις, βέβαια, που πρώτα αποκτώνται τα αστικά και κοινωνικά δικαιώματα και έπειτα τα πολιτικά, όπως στην περίπτωση των μεταναστών ή των γυναικών σε παλαιότερες εποχές, όταν ακόμη δεν είχαν δικαίωμα ψήφου.

Αναφορικά με τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών στις χώρες της Ε.Ε., δύο είναι τα δικαστήρια που κυρίως ρυθμίζουν αυτές τις υποθέσεις (παρόλο που όλα τα κράτη-μέλη διεκδικούν την αποκλειστική αρμοδιότητα ρύθμισης της μεταναστευτικής τους πολιτικής), το δικαστήριο του Στρασβούργου και το

⁵⁰ Καβονίδου Τα (1998), «Κοινωνικός Αποκλεισμός, Ιδιότητα του Πολίτη και Φύλο», στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, σπ. αν. σ. 365-367.

δικαστήριο του Λουξεμβούργου⁵¹. Το δικαστήριο του Στρασβούργου δεν δέχεται ότι υπάρχουν «στεγανά» ανάμεσα στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, αλλά η προστασία τους αφορά μόνο στα ατομικά δικαιώματα. Πάντως, η νομολογία του, ως προς την υποχρέωση των κρατών- μελών για θετικές ενέργειες προστασίας των μεταναστών, αποτελεί ένα βήμα προς την κατεύθυνση όχι μιας τυπικής και αυστηρά νομικής αντιμετώπισης των ελευθεριών αυτών, αλλά, αντίθετα, μιας προσπάθειας τοποθέτησής τους στη σύγχρονη κοινωνία και τα προβλήματά της. Το δικαστήριο του Λουξεμβούργου, πάντως, συμβαδίζει με τη διακρατική κατασταλτική αντιμετώπιση των μεταναστευτικών ρευμάτων και ασχολείται κυρίως με τα ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης και τους περιορισμούς που υπόκεινται όσοι εργάζονται στα κράτη-μέλη, στο πλαίσιο της ασκούμενης μεταναστευτικής πολιτικής του κάθε κράτους.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών στο Σύνταγμά μας δεν αντιμετωπίζει ισότιμα τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς (στο άρθρο 4 καθιερώνεται και διασφαλίζεται μεταξύ άλλων και η ισονομία των Ελλήνων και των Ελληνίδων απέναντι στο νόμο αλλά και μεταξύ τους αφήνοντας έμμεσα, χωρίς να το αναφέρει, περιθώριο για διαφορετική αντιμετώπιση των αλλοδαπών)⁵². Στο Σύνταγμα, όμως, δεν επιβάλλεται η διαφορετική μεταχείριση των αλλοδαπών, αλλά αφήνει την ευχέρεια στον κοινό νομοθέτη, εφόσον φυσικά του το επιτρέπουν άλλες συνταγματικές διατάξεις, να διαφοροποιηθεί απέναντι στους αλλοδαπούς. Αντίθετα, έχουμε εξίσωση Ελλήνων και αλλοδαπών στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, στην επαγγελματική και οικονομική ελευθερία, στην ελευθερία της κίνησης, στην προσωπική ασφάλεια, στην αρχή του νόμιμου δικαστή, στο άσυλο της κατοικίας, στην ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης και λατρείας, στην ελευθερία του Τύπου και της έκφρασης, στην ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας, στην ιδιοκτησία, στο απόρρητο της επικοινωνίας, στο δικαίωμα έννομης προστασίας και προηγούμενης ακρόασης, στην προστασία του γάμου, της μητρότητας, του παιδιού, στην προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας, της οικογένειας, καθώς και στην ειδική κρατική φροντίδα για τους άπορους και τους άστεγους, στην ίση αμοιβή για ίση εργασία, στην απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας, στην κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, στην προστασία του περιβάλλοντος και στο δικαίωμα της αναφοράς. Εξίσωση των αλλοδαπών με τους

⁵¹ Στελακάτος-Λοβέρδος Μ. (1998), «Η Νομοτελειακή Αντιμετώπιση των Δικαιωμάτων των Μεταναστών» στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, οπ. αν. σ. 407-422.

⁵² Παπαφιλίππου Δ. (1998), «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Προστασία των Προσφύγων και των Μεταναστών», στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, οπ. αν. σ. 423-432.

Έλληνες έχουμε, επίσης, στο σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου και στην εγγύηση του κράτους για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ενώ δεν υπάρχει στο Σύνταγμα ρητός αποκλεισμός των αλλοδαπών από τις εκλογές των οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι απαγορεύεται η αναθεώρηση των διατάξεων που αφορούν στην προστασία της αξίας του ανθρώπου, στην προστασία της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, της επαγγελματικής και οικονομικής ελευθερίας, της ελευθερίας της κίνησης και της θρησκευτικής ελευθερίας.

Αντίθετα, διαφοροποίηση των Ελλήνων και των αλλοδαπών έχουμε στην ελευθερία της συνάθροισης, στο δικαίωμα ίδρυσης ενώσεων και μη κερδοσκοπικών σωματείων, στην Παιδεία, στο δικαίωμα δωρεάν Παιδείας, στον αποκλεισμό των αλλοδαπών από θέσεις διδακτικού προσωπικού ΑΕΙ, στην προστασία της υγείας, στη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης που αντιστοιχεί στο δικαίωμα εργασίας, στην προστασία της συνδικαλιστικής ελευθερίας και της απεργίας, στην ίδρυση πολιτικών κομμάτων και στη συμμετοχή σ' αυτά μόνο Ελλήνων πολιτών, στο εκλογικό δικαίωμα στις βουλευτικές εκλογές, στο δικαίωμα εκλογής ως βουλευτών, στην υποχρέωση σεβασμού στο Σύνταγμα και στο δικαίωμα και την υποχρέωση αντίστασης σε απόπειρα κατάλυσής του.

Είναι, επομένως, σαφές ότι η ιδιότητα κάποιου ως αλλοδαπού επηρεάζει το πεδίο προστασίας των συνταγματικών του δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο συνταγματικός νομοθέτης αναγνωρίζει με συνταγματική διάταξη την αυξημένη τυπική δύναμη των διεθνών συμβάσεων, εφόσον κατά το Σύνταγμα επικυρωθούν με νόμο και με τον όρο της αμοιβαιότητας (για τους αλλοδαπούς). Μια τέτοια σύμβαση είναι και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) μαζί με τα Πρωτόκολλά της.

Είναι αυτονόητο ότι με τη διασφάλιση της ζωής της τιμής και της ελευθερίας όλων των ανθρώπων στην Ελλάδα, όπως ορίζει το Σύνταγμα, έχει γίνει μια σημαντική θεσμική κατάκτηση για την οποία πολλές χώρες στον κόσμο δοκιμάζονται. Ωστόσο, ακόμη και για τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα των αλλοδαπών στην Ελλάδα, υπάρχει πρόβλημα, αφού μερικές φορές η αποτελεσματικότητα της λειτουργίας των θεσμών δεν είναι η αναμενόμενη⁵³. Για παράδειγμα, ένα μεγάλο πρόβλημα που προκύπτει σχετικά με τους μετανάστες είναι αυτό της εργασίας και της

⁵³ Ρουπακιώτης Α. (1999), «Οι Θεσμοί στην Ελλάδα και τα Δικαιώματα των Κοινωνικά Αποκλεισμένων», στο *Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Σπανού Ε. (επιμ.), Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 125-129.

ασφάλισης, της εκμετάλλευσης στο ημερομίσθιο και της δυνατότητας να έχουν κάλυψη σε προβλήματα υγείας, όταν είναι ασφαλισμένοι. Ένα άλλο θεσμικά κατοχυρωμένο δικαίωμα, το οποίο δεν διασφαλίζεται απόλυτα, είναι το δικαίωμα της θρησκείας και της λατρείας. Είναι, ακόμη, η οικονομική αδυναμία των μεταναστών να ορίζουν συνήγορο, γεγονός που καταστρατηγεί το δικαίωμά τους στη νόμιμη υπεράσπιση (σε άλλες χώρες υπάρχει ο θεσμός της νομικής βοήθειας). Τέλος, το δικαίωμα ανάπτυξης της προσωπικότητας καταστρατηγείται όταν δεν υπάρχουν ουσιαστικές προϋποθέσεις για την εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών. Από μόνο του, όμως, το δικαίωμα στην εκπαίδευση και η ισότητα στην εκπαίδευση (παρόλο που στο Ελληνικό Σύνταγμα δεν εξισώνονται οι Έλληνες με τους αλλοδαπούς στο συγκεκριμένο δικαίωμα) είναι από τα βασικά δικαιώματα του ανθρώπου, που, δυστυχώς, καταστρατηγείται. Αυτό συμβαίνει και στην περίπτωση των μεταναστών, όπου εστιάζεται το ενδιαφέρον μας στην παρούσα έρευνα. Και όχι μόνο καταστρατηγείται, αλλά υπονοείται ότι το άτομο είναι υπεύθυνο για τη σχολική του επιτυχία ή αποτυχία, αφού η κοινωνία δεν θέλει να παραδεχθεί ότι όλοι οι πολίτες δεν είναι ίσοι.

Τα κοινωνικά δικαιώματα, πάντως, είναι άμεσα συνδεδεμένα με τον κοινωνικό αποκλεισμό, επειδή έχουν σημαντική επίδραση στην κοινωνική ανισότητα, αλλά και γιατί ο κοινωνικός αποκλεισμός θα μπορούσε να οριστεί και ως η παρεμπόδιση της άσκησης αυτών των κοινωνικών δικαιωμάτων. Θεωρητικά, όλοι οι πολίτες έχουν κοινωνικά δικαιώματα, αλλά πολλές φορές (δεδομένης της κοινωνικής οργάνωσης) η ιδιότητα του πολίτη που αποφέρει τα ανθρώπινα δικαιώματα δημιουργεί και τις κοινωνικές τάξεις, οι οποίες έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα. Εξάλλου, οι κοινωνικές τάξεις είναι κύριο συστατικό των δυτικού τύπου κοινωνιών και είναι ένα σύστημα ανισότητας το οποίο αναπτύσσεται όσο αναπτύσσεται και η ιδιότητα του πολίτη.

«Η ιδιότητα του πολίτη είναι μια κοινωνική θέση που απονέμεται σε όλους όσοι είναι πλήρη μέλη της κοινότητας. Όλοι όσοι την κατέχουν είναι ίσοι ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις με τις οποίες έχει εμπλουτιστεί αυτή η κοινωνική θέση. Δεν υπάρχει καθολική αρχή που καθορίζει ποια θα είναι αυτά τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις. Οι κοινωνίες όμως στις οποίες η ιδιότητα του πολίτη είναι ένας αναπτυσσόμενος θεσμός, δημιουργούν μια εικόνα της ιδανικής ιδιότητας του πολίτη ως γνώμονα με τον οποίο μπορεί να μετρηθεί κάθε επίτευγμα και στόχος προς τον οποίο μπορεί να προσβλέπει κάθε

προσδοκία. Από την άλλη πλευρά, η κοινωνική τάξη είναι ένα σύστημα ανισότητας. Και αυτό, όπως η ιδιότητα του πολίτη μπορεί να βασιστεί σ' ένα σύνολο ιδανικών, πεποιθήσεων και αξιών⁵⁴».

1.5.2. Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη

Είναι εύλογο να υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στην κοινωνική τάξη και την ιδιότητα του πολίτη, αφού η δεύτερη παραπέμπει στην ισότητα και η πρώτη στην ανισότητα. Δεν είναι όμως και ασυμβίβαστες. Στις δυτικού τύπου κοινωνίες, η κοινωνική τάξη δεν είναι προκαθορισμένη για τον καθένα και βασισμένη στους νόμους και τα έθιμα της κοινωνίας, αλλά αναδύεται από την αλληλεπίδραση πολλών παραγόντων που συνδέονται με τους θεσμούς της ιδιοκτησίας και της εκπαίδευσης, καθώς και τη δομή της κοινωνίας. Οι ταξικές κουλτούρες, επομένως, μειώνονται στο ελάχιστο και έτσι μπορούμε να μετράμε τα διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ευημερίας, αναφερόμενοι σε ένα κοινό επίπεδο διαβίωσης. Συνεπώς, δεν υπάρχει πια ένα γενικό μοντέλο ανισότητας και θεωρητικά όλοι οι πολίτες μπορούν να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα. Στην πράξη, όμως, αυτή η κατάργηση ενός συγκεκριμένου μοντέλου ανισότητας, που έθετε τα όρια προς τα πάνω και προς τα κάτω, μπορεί να δημιουργήσει ακόμη μεγαλύτερες ανισότητες.

«Η κοινωνική ανισότητα θεωρείται απαραίτητη και σκόπιμη. Παρέχει το κίνητρο για προσπάθεια και προδιαγράφει την κατανομή της ισχύος. Αλλά δεν υπάρχει ένα γενικό μοντέλο ανισότητας, σύμφωνα με το οποίο σε κάθε κοινωνικό επίπεδο αντιστοιχεί εκ των προτέρων το ανάλογο μέτρο ισχύος. Η ανισότητα, επομένως, αν και απαραίτητη, μπορεί να γίνει υπέρμετρη⁵⁵».

Όπως συμπεραίνουμε, η ανάπτυξη της ιδιότητας του πολίτη και των κοινωνικών δικαιωμάτων δεν είναι μια αυτονόητη εγγύηση για την κατάργηση των κοινωνικών ανισοτήτων. Μπορεί, μάλιστα, ορισμένες φορές να λειτουργήσει προς την αντίθετη κατεύθυνση και να δημιουργήσει μεγαλύτερες κοινωνικές ανισότητες.

Ποια είναι, όμως, η επίδραση της μετανάστευσης στη δομή των κοινωνικών τάξεων και ποια είναι η θέση των μεταναστών στο σύστημα των κοινωνικών τάξεων; Μερικοί παρατηρητές επισημαίνουν ότι οι μετανάστες είναι οι νέοι προλετάριοι και ξεχωρίζουν από τη γηγενή εργατική τάξη⁵⁶. Πολλοί όμως διαφωνούν και

⁵⁴ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 62.

⁵⁵ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 65.

⁵⁶ Castles S., Kosack C., "Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe", οπ. αν.

υποστηρίζουν ότι αυτό που συμβαίνει με τη μετανάστευση είναι μια αναδιανομή της εργατικής τάξης. Οι μετανάστες είναι οι υποπρολετάριοι και οι υπόλοιποι εργάτες προλετάριοι με καλύτερες συνθήκες εργασίας, αλλά πάντα με απρόσωπες συνθήκες δουλειάς και διαβίωσης.

Αναμφίβολα, όμως, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως όλοι συμφωνούν ότι οι μετανάστες καταλαμβάνουν τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει ν' αναφερθούμε σε μερικές από τις θεωρίες για τις κοινωνικές τάξεις. Η σημαντικότερη θεωρία για τις κοινωνικές τάξεις είναι του Μαρξ και οι υπόλοιπες συνήθως βασίζονται στη θεωρία τους στην κριτική που κάνουν σ' αυτή τη θεωρία. Ο Μαρξ θεωρεί ότι οι κοινωνικές τάξεις στην καπιταλιστική κοινωνία έχουν απόλυτη σχέση με την κατοχή ή όχι των μέσων παραγωγής. Σε παλαιότερες εποχές, οι κοινωνικές τάξεις καθορίζονταν από τη θρησκεία, το νόμο ή τους πολιτικούς παράγοντες. Έτσι, λοιπόν, έχουμε τους καπιταλιστές που εξουσιάζουν τα μέσα παραγωγής και τους εργάτες ή προλετάριους που πωλούν την εργασία τους στους καπιταλιστές. Φυσικά, δεν αγνοεί την ύπαρξη των μικροϊδιοκτητών, αλλά θεωρεί ότι αυτοί έχουν απομείνει από το προηγούμενο σύστημα και ότι θα εξαφανιστούν καθώς το καπιταλιστικό σύστημα θα εξαπλώνεται. Θεμελιώδη στοιχεία της θεωρίας του Μαρξ είναι το γεγονός ότι οι τάξεις σχηματίζονται αφού συνειδητοποιήσουν την κοινωνική τους θέση και ότι, αναπόφευκτα, θα δημιουργηθεί μια πάλη μεταξύ των τάξεων. Σ' αυτό το σημείο δέχτηκε και την ισχυρότερη κριτική. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη και πολλοί από την εργατική τάξη ανέβηκαν οικονομικά και κοινωνικά. Η κατάσταση αυτή είχε ως συνέπεια να δημιουργηθεί μια νέα τάξη, η μεσαία, η οποία, παρόλο που δεν κατείχε τα μέσα παραγωγής, διέφερε από την εργατική τάξη στο εισόδημα, την κοινωνική θέση, τον τρόπο ζωής και τις φιλοδοξίες για τους ίδιους και τα παιδιά τους. Βέβαια, δεν είχε διάθεση να εμπλακεί στην πάλη των τάξεων ούτε και είχε καμιά ενιαία ταξική συνείδηση.

Η νέα αυτή λειτουργική θεωρία, λοιπόν, δεν μιλάει για μια πυραμίδα στις κοινωνικές τάξεις, όπου η βάση της είναι οι εργάτες, στη μεσαία θέση βρίσκονται οι λιγότεροι, οι μικροϊδιοκτήτες, και στην κορυφή βρίσκονται οι ελάχιστοι, αυτοί που κατέχουν τα μέσα παραγωγής. Αντίθετα, μας μιλάει για μια δομή που μοιάζει περισσότερο με διαμάντι, όπου ελάχιστοι είναι οι προλετάριοι (σύμφωνα πάντα με την συγκεκριμένη θεωρία), οι περισσότεροι ανήκουν στη μεσαία τάξη και ελάχιστοι

σ. 463-482.

είναι πάλι αυτοί που έχουν την οικονομική εξουσία. Φυσικά, οι υποστηρικτές της θεωρίας του Μαρξ επιμένουν ότι, παρόλο που η εργατική τάξη απολαμβάνει μεγαλύτερους μισθούς, συνεχίζει να ζει στην αποξένωση, την αλλοτρίωση και την ανασφάλεια, αφού δεν έχει στην κατοχή της κανένα μέσο παραγωγής. Αυτή δε η αποξένωση φαίνεται από το γεγονός της υπέρμετρης κατανάλωσης, προσπαθώντας να ικανοποιήσει λάθος ανάγκες.

Τα τελευταία χρόνια, πάντως, το πέρασμα στην οικονομική ύφεση φαίνεται να δικαιώνει τον Μαρξ. Η μεσαία τάξη φαίνεται ότι συρρικνώνεται και ότι, τελικά, καταλήγουμε σε δύο βασικές τάξεις: αυτούς που έχουν την εξουσία, (είτε είναι οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής είτε οι διευθυντές τους, που είναι τόσο καλοπληρωμένοι, ώστε τα συμφέροντά τους να μην ξεχωρίζουν από των εργοδοτών τους), και τους εργάτες που ζουν στην ανασφάλεια και την αποξένωση. Σε αυτό το χρονικό σημείο έρχονται οι μετανάστες όχι για να καταλάβουν τη θέση των προλετάρων και να κάνουν τους γηγενείς προλετάρους μεσαία τάξη (αφού ούτε οι γηγενείς έχουν εξουσία και πάσχουν από την ίδια ανασφάλεια και αποξένωση), αλλά για να διαιρέσουν την εργατική τάξη.

Η διαίρεση αυτή της εργατικής τάξης έχει τριπλό αποτέλεσμα: Πρώτον, κρατάει τους μισθούς χαμηλά και αυτό έχει τεράστιο όφελος για τους καπιταλιστές (μακροπρόθεσμα, βέβαια, αυτό μπορεί να αποβεί προς όφελος και της εργατικής τάξης, εφόσον η οικονομία αναπτυχθεί από την αύξηση του κεφαλαίου). Δεύτερον, όσον αφορά στο κοινωνικό επίπεδο, οι γηγενείς εργάτες απομακρύνονται από τις εργασίες που χρειάζονται σωματικό κόπο και αρχίζουν να πιστεύουν ότι η αξία είναι αυτή που δημιουργεί την κοινωνική θέση. Έτσι, λοιπόν, αντί να αισθάνονται ότι έχουν τα ίδια συμφέροντα με όλους τους εργαζόμενους, αρχίζουν να λειτουργούν ανταγωνιστικά (ιδιαίτερα με τους μετανάστες). Τρίτον, σε πολιτικό επίπεδο, δεν υπάρχει συνοχή της εργατικής τάξης και ένα μεγάλο μέρος αυτής δεν ψηφίζει ανάλογα με τα συμφέροντά της. Έχουμε, λοιπόν, πολιτική διάσπαση της τάξης αυτής. Η εργατική τάξη, δηλαδή, θεωρεί ότι οι μετανάστες είναι η αιτία των οικονομικών της προβλημάτων και παραβλέπει το γεγονός ότι το καπιταλιστικό σύστημα είναι η αιτία των δικών της προβλημάτων και των προβλημάτων των μεταναστών. Αντί, λοιπόν, να συνασπισθεί με τους μετανάστες, τούς ανταγωνίζεται, ωφελώντας έτσι τους καπιταλιστές.

Επιστρέφοντας στη συζήτηση για τη σχέση της ιδιότητας του πολίτη και της κοινωνικής τάξης, βλέπουμε ότι το ίδιο σύστημα που θεσμοθετεί τα δικαιώματα για

την εξασφάλιση της ζωής, της ελευθερίας και της ιδιοκτησίας –το καπιταλιστικό– δημιουργεί και τις κοινωνικές τάξεις οι οποίες ακυρώνουν την αρχή της ισότητας. Οπότε τα κοινωνικά δικαιώματα, ως εξασφάλιση αποδεκτού επιπέδου διαβίωσης για όλους, είναι ίσως ο μόνος θεσμός που θα μπορούσε να γεφυρώσει την αντίφαση ανάμεσα στην ιδιότητα του πολίτη και την απόλυτη ελευθερία κι αυτοδιάθεση με την ανισότητα των κοινωνικών τάξεων.

Από όσα αναφέραμε ανωτέρω, εξάγουμε δύο συμπεράσματα:

Πρώτον, ότι ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός δεν είναι ακριβής αναλυτική κατηγορία, με την έννοια ότι καλύπτει μια ολόκληρη σειρά από πρακτικές και νοήματα, ανάλογα με το ποια ερμηνεία δίνουμε κάθε φορά στον όρο. Από τη μια μεριά, δηλαδή, έχουμε τον όρο με τις πραγματικές του διαστάσεις και με τους δείκτες που παραπέμπουν σ' αυτόν (στους οποίους αναφερόμαστε όταν αναλύουμε τις μορφές του κοινωνικού αποκλεισμού στην πράξη) να είναι αρκετά ευκρινείς. Από την άλλη μεριά, έχουμε το πρόβλημα του να διατυπωθεί μια θεωρία, η οποία θα μπορεί να ερμηνεύσει τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται κοινωνικά αυτές οι διαστάσεις και τα νοήματα. Αυτή η θεωρία, βέβαια, δεν είναι απαραίτητο να είναι ειδικά για τον κοινωνικό αποκλεισμό. Όμως, θα πρέπει ίσως να αναθεωρηθούν οι θεωρίες που προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν τη δημιουργία των κοινωνικών δομών και της κοινωνικής αλλαγής, ώστε να μπορεί να εξηγηθεί το γιατί οι κοινωνίες δημιουργούν τόσες ομάδες κοινωνικά αποκλεισμένων.

Το *δεύτερο* συμπέρασμα που συνάγεται από τα ανωτέρω είναι το ότι δεν μπορεί να υπάρξει μια συστηματική ανάλυση του όρου του κοινωνικού αποκλεισμού χωρίς να αναλυθούν πρώτα οι έννοιες της κοινωνίας, των κοινωνικών δικαιωμάτων και της ιδιότητας του πολίτη. Βέβαια, αναλύοντας τι σημαίνει κοινωνία, κοινωνικά δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη, θα δούμε ότι εμπεριέχονται αρκετές δυσκολίες. Ίσως αυτός να είναι κι ένας από τους λόγους που η διευκρίνιση του όρου κοινωνικός αποκλεισμός εμπεριέχει τόσα προβλήματα στη θεωρητική του ανάλυση, μιας και τα νοήματα που εμπεριέχονται σ' αυτόν δεν είναι και αυτά ξεκάθαρα.

Σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη, φαίνεται ότι τώρα με την ενοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και με τον όρο - ιδιότητα του Ευρωπαϊού πολίτη, δημιουργείται μια νέα πρόκληση.⁵⁷ Μπορούμε να συλλάβουμε μια έννοια της ιδιότητας του πολίτη που δεν βασίζεται στην εξ αίματος καταγωγή, ούτε στη γεωγραφική προέλευση, αλλά θα την επιλέγουμε και θα την αποκτάμε. Έτσι, λοιπόν, οι πλέον των 10 εκατομμυρίων

⁵⁷ Buffardi A., (1999), «Μετανάστευση και Ένταξη στο Κοινωνικό Σύνολο», στο *Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, οπ. αν. σ. 354.

μετανάστες και εθνικές μειονότητες στην Ευρώπη θα μπορέσουν να αποκτήσουν την ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη, αφού αυτή είναι ένα συμβόλαιο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων κι όχι ένα δικαίωμα που αποκτάται λόγω εθνικότητας, χρώματος, φυλής ή φύλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

2.1. Μετανάστες: Μια ομάδα σε συνεχή κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού

Είναι σκόπιμο να αναλύσουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό σε σχέση με τη μετανάστευση, μιας και αυτό είναι το κύριο ενδιαφέρον της έρευνάς μας. Πιο συγκεκριμένα, μας ενδιαφέρουν οι πρακτικές εκείνες που μπορεί να θέσουν τα παιδιά των μεταναστών σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού. Οι μετανάστες είναι μία ομάδα ατόμων που βρίσκεται διαρκώς σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων (αφού συνήθως έχουν τα χαμηλότερα εισοδήματα), στο έλλειμμα των κοινωνικών δικαιωμάτων (εφόσον δεν απολαμβάνουν όλα τα κοινωνικά δικαιώματα, είτε επειδή δεν τους παρέχονται είτε επειδή αδυνατούν οι ίδιοι να τα διεκδικήσουν λόγω άγνοιας της γλώσσας ή λόγω άγνοιας του συστήματος), στη διάρρηξη των κοινωνικών δεσμών, αφού γενικά δεν γίνονται αποδεκτοί από τους κατοίκους της χώρας υποδοχής και αναγκάζονται να ζουν απομονωμένοι και στους χώρους εργασίας τους και στους χώρους κατοικίας και στους χώρους διασκέδασης.

Όμως, αναρωτιόμαστε γιατί οι μετανάστες να είναι μια ομάδα που βρίσκεται σε συνεχή κίνδυνο να μπει σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού;

Η μετανάστευση, όπως τη βιώνουν οι ίδιοι οι μετανάστες, είναι μια κατάσταση η οποία είναι μετρήσιμη και προσδιορισμένη αυστηρά από μια κρατική πηγή, αφού φωτογραφίζει το φαινόμενο με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και συγκεκριμένη θέση μέσα στον κοινωνικό χώρο. Σε αντίθεση με τη μετανάστευση, ο

κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια διαδικασία η οποία δεν χαρακτηρίζει μόνο μια κατάσταση. Επομένως, δεν μπορούμε να πούμε ότι οι μετανάστες είναι απαραίτητα κοινωνικά αποκλεισμένοι. Βέβαια, καλό θα ήταν να εξετάσουμε τα επιμέρους χαρακτηριστικά της μετανάστευσης, τα οποία μπορεί να οδηγήσουν στη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού. Απαιτείται, όμως, και πάλι προσοχή. Κάποια από τα χαρακτηριστικά της μετανάστευσης ενδέχεται να οδηγούν σε ορισμένες περιπτώσεις στη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού, όμως, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου άλλα χαρακτηριστικά που συνοδεύουν τη μετανάστευση εξισορροπούν την κατάσταση και αποφεύγεται ο κοινωνικός αποκλεισμός. Συνεπώς, η κατάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού κάτω από διαφορετικές χωρικές και χρονικές συνθήκες μπορεί να οδηγεί ή να μην οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό. Είναι, επίσης, πιθανό να οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό μέσα από διαφορετικές πορείες και διαδικασίες.

Με άλλα λόγια, η μετανάστευση είναι μία μόνο από τις πολλές καταστάσεις που μπορεί να οδηγήσουν στον κοινωνικό αποκλεισμό. Μπορεί να συνυπάρχει με άλλες, που κι αυτές πάλι ενδέχεται να καταλήγουν στον κοινωνικό αποκλεισμό και να τον ενισχύουν. Είναι πιθανό, επίσης, να συνυπάρχει με καταστάσεις που εξισορροπούν το θέμα της μετανάστευσης και αποφεύγεται το γλίστρημα στον κοινωνικό αποκλεισμό. Για παράδειγμα, ένας που είναι μετανάστης με όλα τα χαρακτηριστικά ενός τέτοιου ανθρώπου που μπορεί να τον οδηγήσουν στη διαδικασία του αποκλεισμού, μπορεί να είναι και άτομο με ειδικές ανάγκες, οπότε η επικινδυνότητά του για κοινωνικό αποκλεισμό ενισχύεται. Μπορεί, όμως, κάποιος που είναι μετανάστης και έχει τα χαρακτηριστικά εκείνα που ενδέχεται να τον οδηγήσουν στον κοινωνικό αποκλεισμό, να είναι και καλλιτέχνης με σπάνιο ταλέντο. Έτσι, πιθανόν να εξισορροπείται η κατάσταση, αφού στις περισσότερες κοινωνίες οι καλλιτέχνες γίνονται πιο εύκολα αποδεκτοί, όποια κι αν είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Ποια είναι, όμως, η κατάσταση που, σε γενικές γραμμές, μπορεί να οδηγήσει τους μετανάστες σε κοινωνικό αποκλεισμό;

Η μετανάστευση είναι ένα από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και την κυβερνητική πολιτική, τομείς που επηρεάζουν τις στάσεις ή/και επηρεάζονται άμεσα από αυτές των πολιτών ενός κράτους. Όμως, όλο αυτό το ενδιαφέρον έχει ένα χαρακτηριστικό: Θεωρεί τους μετανάστες ως μία ομάδα που διαφέρει «φυλετικά» από τον «γηγενή» πληθυσμό. Δηλαδή, τους περιγράφει ως τους ξένους που προσπαθούν να ενταχθούν και να ενσωματωθούν σε μια ειρηνική και

ομογενή κοινωνία, όπου οι σχέσεις μεταξύ των μελών της είναι αρμονικές. Αυτό, όμως, δεν ευσταθεί για δύο σημαντικούς λόγους: Πρώτον, παρόλο που μερικοί μετανάστες διαφέρουν φυλετικά από τους κατοίκους της χώρας υποδοχής και μπορεί κάποιος να τους ξεχωρίσει ως προς την εμφάνιση, τις περισσότερες φορές είναι ίδιοι με τους υπόλοιπους κατοίκους. Στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, για παράδειγμα, το 1985⁵⁸ υπήρχαν 8 εκατομμύρια μετανάστες και από αυτούς μόνο τα 2 εκατομμύρια μπορούσαν «φυλετικά» να διαφοροποιηθούν από τους κατοίκους των χωρών που τους υποδέχτηκαν. Μάλιστα, μερικοί μετανάστες ήταν κι αυτοί Ευρωπαίοι. Δεύτερον, οι κοινωνίες των χωρών υποδοχής δεν είναι ειρηνικές και ομοιογενείς κοινωνίες. Σε όλες αυτές υπάρχουν διαφορετικές τάξεις και αρκετές φορές, μάλιστα, συναντάμε κάποια ομάδα που διαφέρει «φυλετικά», όπως, π.χ., οι τσιγγάνοι στην Ελλάδα.

Εξετάζοντας, λοιπόν, τους μετανάστες, βλέπουμε ότι δεν είναι μια ομάδα ομοιογενών ξένων, οι οποίοι λίγο-πολύ έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά και προσπαθούν να ενταχθούν σε μια άλλη ομοιογενή κοινωνία. Οι μετανάστες είναι μια ετερογενής ομάδα με διαφορετικά πολιτιστικά, κοινωνικά και εθνικά χαρακτηριστικά και η κοινωνία υποδοχής είναι και αυτή μια ομάδα με διαφορετικά κυρίως οικονομικά και ταξικά χαρακτηριστικά.

Παρόλο, όμως, που οι μετανάστες διαφέρουν κοινωνικά, πολιτιστικά και εθνικά, έχουν βασικές ομοιότητες μεταξύ τους. Οι ομοιότητές τους αυτές είναι η θέση που κατέχουν στην κοινωνία υποδοχής. Ανήκουν σε μια ξεχωριστή τάξη, σε μια ταξική και ανομοιογενή κοινωνία υποδοχής.

Συνεπώς, οι μετανάστες δεν θα πρέπει να εξετάζονται κυρίως σε σχέση με τα εθνικά, πολιτιστικά και εθνικά τους χαρακτηριστικά στη χώρα προέλευσής τους, αλλά σε σχέση με την οικονομική και κοινωνική τους θέση στη χώρα υποδοχής. Η θέση αυτή τους αναγορεύει και ως μια ομάδα με κοινά χαρακτηριστικά. Αυτή ακριβώς η θέση τους (κοινή για τους περισσότερους) είναι που τους προσδίδει τα χαρακτηριστικά αυτά που πιθανόν να τους οδηγήσουν στη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού. Σε μια ιεραρχούμενη κοινωνία οι μετανάστες κατέχουν τη χαμηλότερη θέση. Εξάλλου, γι' αυτό το λόγο τις περισσότερες φορές τους υποδέχονται οι χώρες υποδοχής: για να κάνουν τις δουλειές που δεν θέλουν να κάνουν οι πολίτες μιας ανεπτυγμένης και οικονομικά ευημερούσας χώρας. Οι μετανάστες παίρνουν έτσι την κατώτερη ταξική θέση, έτσι ώστε οι πολίτες της χώρας υποδοχής να ανέλθουν είτε κοινωνικά είτε ουσιαστικά (βελτιώνοντας τις συνθήκες της ζωής τους με καλύτερες

⁵⁸ Castles S., Kosack G. (1985) "Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe", οπ. αν., σ. 5-8.

θέσεις εργασίας) είτε πλασματικά (αφού κάποιοι άλλοι είναι κάτω από αυτούς ιεραρχικά). Η κατώτερη, όμως, αυτή θέση στην ταξική και κοινωνική κλίμακα συνεπάγεται κατώτερες θέσεις εργασίας, συγκέντρωση σε περιοχές υποβαθμισμένες, έλλειψη εκπαιδευτικών ευκαιριών, προκατάληψη και διακρίσεις.

Το πρόβλημα, επομένως, των μεταναστών δεν μπορεί να θεωρηθεί, από τη μια πλευρά, ως η δυσκολία των ανθρώπων αυτών να προσαρμοστούν στις επικρατούσες συνθήκες της χώρας υποδοχής και, από την άλλη, ως η απροθυμία των πολιτών της χώρας υποδοχής να τους εμπιστευτούν λόγω προκαταλήψεων. Δεν μπορεί, δηλαδή, να περιοριστεί σε επίπεδο ατόμων ή ομάδων, το οποίο μπορεί να αντιμετωπισθεί με στρατηγικές όπως η αλλαγή στάσεων, η κοινωνική ενημέρωση, οι διάφορες πολιτικές ένταξης και ενσωμάτωσης. Το πρόβλημα υπάρχει σε μεγαλύτερη κλίμακα και σχετίζεται με τη δομή της κοινωνίας μας που δημιουργεί τους μετανάστες για να τους απορρίψει. Οι μετανάστες εκπληρώνουν συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές ανάγκες των ανεπτυγμένων κοινωνιών και οι ανάγκες αυτές είναι στενά συνδεδεμένες με τα χαρακτηριστικά εκείνα που τους στρέφουν προς τον κοινωνικό αποκλεισμό. Χρειάζονται, για παράδειγμα, οι ανεπτυγμένες χώρες άτομα που θα κάνουν τις δουλειές που δεν κάνουν οι πολίτες της, αφού έχουν ανέλθει ή επιθυμούν να ανέλθουν κοινωνικά. Η ανάγκη, όμως, αυτή που έρχονται να εκπληρώσουν οι μετανάστες, είναι που τους κάνει μια ομάδα ευπαθή για κοινωνικό αποκλεισμό, αφού τους δίνει την κατώτερη θέση στην ιεραρχημένη κοινωνία που τους υποδέχεται.

Ολοκληρώνοντας, καλό θα ήταν να διευκρινιστεί ότι η μετανάστευση, όπως και η φτώχεια κι άλλες καταστάσεις που μπορεί να οδηγήσουν στις διαδικασίες του κοινωνικού αποκλεισμού, δεν αποτελούν υπολειμματικό αλλά δομικό φαινόμενο της κοινωνίας και απαιτούνται βίαιες αλλαγές των κοινωνικών δομών, εάν θέλουμε να το περιορίσουμε ή να το εξαλείψουμε⁵⁹.

2.3. Παράγοντες που οδηγούν τους μετανάστες στον κοινωνικό αποκλεισμό

Η ανάλυση των παραγόντων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν κάποιους μετανάστες στον κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ κάποιους άλλους όχι, εμπεριέχει δυσκολίες λόγω της πολυπλοκότητας των συνθηκών της μετανάστευσης, εκτός από την πολύπλευρη έννοια του ορισμού του κοινωνικού αποκλεισμού.

⁵⁹ Κασσιμάτη Κ. (2001) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Η Ελληνική Εμπειρία», οπ. αν., σ. 277.

Από τη μια πλευρά, λοιπόν, έχουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό με τις πραγματικές του διαστάσεις, στις οποίες αναφερόμαστε όταν αναλύουμε τις μορφές του στην πράξη. Από την άλλη, έχουμε τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται κοινωνικά αυτές οι διαστάσεις και τα νοήματα στην τριπλή διαλεκτική: α) της εμπειρίας της μετανάστευσης, β) των προ-υπαρχουσών κοινωνικών δομών και γ) του πολιτικού λόγου⁶⁰.

Κατ' αυτό τον τρόπο, πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες σε μια χώρα δημιουργούν ένα μεταναστευτικό ρεύμα προς μια άλλη χώρα που σε συνδυασμό με την επικρατούσα ιδεολογία στην Ευρώπη, η οποία θεωρεί τη μετανάστευση αντιθετική ως προς την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία μιας σχέσης αποκλεισμού απέναντι στους μετανάστες. Η αρνητική αυτή σχέση νομιμοποιείται με την πολιτική των κρατών που υπεραμύνεται των κλειστών συνόρων έναντι των μεταναστών από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και του Τρίτου Κόσμου. Η πολιτική δε αυτή είναι υπόλογος και για τη δημιουργία συνθηκών μη ανοχής μέσα στην κοινωνία, αλλά και για την παραγωγή και αναπαραγωγή συνθηκών απαγόρευσης στις ευκαιρίες ζωής, προσαρμογής και ένταξης των μεταναστών. Σύμφωνα με αυτή την ιδεολογία, το μεταναστευτικό κύμα επηρεάζει αρνητικά την κοινωνική ευημερία, σταθερότητα και συνέχεια.

Το πρόβλημα είναι ότι βρισκόμαστε σε μια φάση της κοινωνίας όπου το μοντέρνο δίνει τη θέση του στο μεταμοντέρνο (που εκφράζεται με τις αντιλήψεις περί οικουμενικότητας) και αυτό εξ ορισμού ενσωματώνει τη διαφορετικότητα. Ένα τέτοιο σύστημα οργάνωσης της κοινωνίας με τις νέες προοπτικές που ανοίγει μπροστά μας δεν μπορεί να συμβαδίζει με την άρνηση του διαφορετικού. Είναι γεγονός ότι τα σύνορα υπάρχουν καθώς και η επιθυμία του καθενός μας να ανήκει σ' ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σύνολο. Αυτό που αναρωτιόμαστε, όμως, είναι το πώς και με ποια κριτήρια θα ορίσουμε τη συμμετοχή μας σ' αυτή την κοινότητα. Θα είναι κριτήρια εθνικο-θρησκευτικά ή κριτήρια δέσμευσης και συμμετοχής; Νομίζω ότι οι περισσότεροι θα συμφωνήσουμε ότι θα ήταν προτιμότερο να είναι κριτήρια δέσμευσης και συμμετοχής. Εξάλλου, η εικονική εθνικο-θρησκευτική ταυτότητα δεν αρκεί για την αποδοχή από την κυρίαρχη ομάδα.

«...Ένας παλιννοστής που δεν κατέχει την ελληνική γλώσσα πώς θα επικοινωνήσει με τον ελλαδίτη συνομιλητή του και πώς θα εκφράσει

⁶⁰ Βέικου Μ. (1998) «Αναγκαστική Μετανάστευση. Στοιχεία Κοινωνικού Αποκλεισμού και Εθελοντικής Αποδοχής Ανισότητων» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, *οπ. αν.*, σ. 479.

τα αισθήματά του, την αγάπη του για την Ελλάδα και ό,τι είναι ελληνικό, καθώς και την επιθυμία του να ενταχθεί στην ελληνική (ελλαδική) κοινωνία; *Ή πώς ένας παλιννοστών ο οποίος προέρχεται από ένα μικτό γάμο ενός Έλληνα και μιας νέγρας στη νότιο Αφρική ή στο Σουδάν θα πείσει τον ελλαδίτη συνομιλητή του ότι και αυτός είναι Έλληνας, όταν ο δεύτερος δεν μπορεί να διανοηθεί μη λευκό Έλληνα;*⁶¹».

Από την άλλη όμως, ποιοι θα αποτελούν την ομάδα των «εμείς» και ποιοι την ομάδα των «άλλων»; Ο κοινωνικός αποκλεισμός, με λίγα λόγια, θέτει το ερώτημα σχετικά με το ποια είναι εκείνα τα είδη διαφορετικότητας που μια κοινωνία είναι διατεθειμένη να ανεχθεί. Τα πιο συνηθισμένα εμπόδια που προβάλλονται για την αποδοχή των μεταναστών στις κοινωνίες εγκατάστασης είναι το οικονομικό, το πολιτικό και το πολιτιστικό.

2.3.1. Πολιτιστικά εμπόδια ένταξης

Στον τομέα αυτό εντάσσουμε συνήθως την εθνική καταγωγή, τη θρησκεία και τη γλώσσα. Είναι, όμως, η εθνική καταγωγή μια αρχέγονη πορεία πολιτισμικής συνέχειας ή μήπως είναι κοινά πρότυπα συμπεριφοράς στο πλαίσιο μιας ομάδας και σε επικοινωνία με άλλες ομάδες; Μήπως, δηλαδή, εκείνο που έχει σημασία είναι η συμμετοχή, η προσαρμοστικότητα, η συμμόρφωση και το αίσθημα του ανήκειν που εντάσσει τα άτομα στην εθνική ομάδα; Τώρα, όσον αφορά στην πολιτισμική συνέχεια, ξέρουμε ότι καμιά ομάδα δεν διατηρεί την ίδια πολιτισμική ταυτότητα στο πέρασμα της ιστορίας, αλλά κυρίως το αίσθημα του ανήκειν είναι το πιο σημαντικό. Αυτό που εντάσσει τα άτομα στην ομάδα. Εξάλλου, όταν οι μετανάστες κατορθώσουν να συμμετάσχουν με επιτυχία σε επίπεδο εργασίας, εγκατάστασης και επικοινωνίας στο κοινωνικό σύνολο, μπορούμε να δούμε ότι η εθνική καταγωγή δεν είναι τελικά ένα ανυπέβλητο εμπόδιο για την ενσωμάτωση των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής.

Τέλος, το αίσθημα του ανήκειν δεν συνδέεται απαραίτητα με την εθνικά ομοιογενή ιστορική συνέχεια, αλλά με πιο πρακτικά θέματα, όπως είναι οι συγγενείς, η οικογένεια, οι φίλοι, ο τόπος διαμονής και οι κοινές αξίες. Το παρελθόν δεν μπορεί να επιβληθεί στο παρόν, όταν τα άτομα διαπραγματεύονται την κοινωνική τους ταυτότητα, παρόλο που υπάρχει και δεν μπορεί να αγνοηθεί. Η ιστορία κάποιων

⁶¹ Δαμανάκης Μ. (1997) «Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», *οπ. αν.*, σ. 37-38.

ανθρώπων μπορεί να είναι διαφορετική, αλλά αυτό δεν τους εμποδίζει να δημιουργήσουν κοινή ιστορία από εδώ και πέρα. Για παράδειγμα, δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι η Ελληνική Ιστορία στο μέλλον θα συμπεριλαμβάνει και τους μετανάστες. Δεν είναι, δηλαδή, η δική τους ιστορία που εξελίσσεται στην Ελλάδα παράλληλα και άσχετα με αυτή των Ελλήνων, αλλά είναι η Ελληνική Ιστορία που συμπεριλαμβάνει και τους μετανάστες.

2.3.2. Οικονομικά εμπόδια ένταξης

Μελετώντας, τώρα, τον οικονομικό τομέα, διαπιστώνουμε ότι η μετανάστευση αντιμετωπίζεται ως ένα πρόβλημα που δημιουργεί οικονομική αστάθεια στο κράτος υποδοχής και κινητοποιείται από εξωτερικούς παράγοντες, οι οποίοι είναι ξένοι προς την πολιτική του κράτους αυτού.

Το κράτος, λοιπόν, υποδοχής –σύμφωνα με εκείνους οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η μετανάστευση δημιουργεί οικονομικά προβλήματα- το μόνο που πρέπει να κάνει είναι να αναπτύξει μια πολιτική αντιμετώπισης του προβλήματος. Βέβαια, αυτό είναι μια συμφέρουσα οπτική για το κράτος, επειδή νομιμοποιεί τον αποκλεισμό ως πολιτική ελέγχου των συνόρων, αλλά δεν είναι καθόλου αληθής. Το κράτος εμπλέκεται στην κατάσταση επειδή ουσιαστικά η μετανάστευση είναι στρατολόγηση φτηνού εργατικού δυναμικού και οικονομική εκμετάλλευση μιας κοινωνικής ανεπάρκειας. Συχνά, βέβαια, συμβαίνει και το αντίστροφο, δηλαδή η κοινωνική εκμετάλλευση μιας οικονομικής ανεπάρκειας.

Ποια είναι, όμως, τα πιθανά οικονομικά αποτελέσματα της μετανάστευσης;

Η μετανάστευση μπορεί να έχει αντίκτυπο στην κατανομή του εισοδήματος στη χώρα υποδοχής, όπου μεσοπρόθεσμα τουλάχιστον θα μειωθούν τα έσοδα των ανειδίκευτων κυρίως εργατών. Αυτό θα συμβεί γιατί θα υπάρχει περισσότερη ζήτηση για δουλειά και θα αυξηθούν τα έσοδα των βιομηχάνων, εφόσον θα υπάρχουν οι μετανάστες που θα δουλεύουν με χαμηλότερους μισθούς. Ωστόσο, η μετανάστευση πολλές φορές μπορεί να μην έχει επιπτώσεις στο επίπεδο των μισθών, αφού οι μετανάστες, ούτως ή άλλως, καταλαμβάνουν τις ήδη κακοπληρωμένες δουλειές και δεν μπορούν να διεκδικήσουν ανώτερες θέσεις, έτσι ώστε να αυξήσουν την προσφορά για τις θέσεις αυτές. Εξάλλου, αναλαμβάνουν τις δουλειές εκείνες που, έτσι κι αλλιώς, δεν θα ήθελαν να κάνουν οι γηγενείς και λειτουργούν ανταγωνιστικά μόνο με εκείνους που ενδεχομένως θα επιθυμούσαν να ασχοληθούν με τις εργασίες αυτές που κάνουν οι μετανάστες. Η αλήθεια, πάντως, είναι ότι από στοιχεία που υπάρχουν από την

Ευρωπαϊκή Ένωση⁶², συνήθως, οι γηγενείς ωφελούνται οικονομικά και κοινωνικά, αφού οι μετανάστες καταλαμβάνουν τις θέσεις των ανειδίκευτων εργατών και οι ίδιοι ανεβαίνουν στις θέσεις του ειδικευμένου προσωπικού.

Μακροπρόθεσμα, δεν είναι σίγουρο αν η μετανάστευση ωφελεί τους ντόπιους ή όχι, αλλά σίγουρα συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη η οποία τουλάχιστον για τους ειδικευμένους εργάτες που δεν ανταγωνίζονται ευθέως με τους μετανάστες, θα πρέπει να έχει θετικά οικονομικά αποτελέσματα.

Η αύξηση, βέβαια, του επιπέδου των μισθών στις σύγχρονες κοινωνίες δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της αγοράς και της ζήτησης της εργασίας, αλλά και των πιέσεων που ασκούν τα οργανωμένα εργατικά συνδικάτα. Όπως έχει διαμορφωθεί, όμως, η κατάσταση, όπου οι μετανάστες θεωρούνται ανταγωνιστές της εργατικής τάξης και αποκλείονται από τις εργατικές συσπειρώσεις, αποδυναμώνεται το εργατικό κίνημα και δεν έχει την ίδια δύναμη στη διεκδίκηση καλύτερων μισθών. Αν οι μετανάστες συσπειρωθούν με τους γηγενείς εργάτες, τότε ίσως να μπορέσουν όλοι να αυξήσουν τη διαπραγματευτική τους δύναμη και να διεκδικήσουν μεγαλύτερο μερίδιο από το εθνικό εισόδημα.

Σχετικά με την περίπτωση των παλιννοστούντων που μας ενδιαφέρει στην παρούσα έρευνα, η οικονομική τους κατάσταση διαφέρει από αυτή των υπολοίπων μεταναστών. Έπειτα από έρευνες που διενεργήθηκαν σχετικά με την παλιννόστηση⁶³, προκύπτει ότι οι περισσότεροι μετανάστες επενδύουν τις οικονομίες τους σε μη παραγωγικούς τομείς και κυρίως στην αγορά ακινήτων. Από την άλλη, παρατηρείται και μια τάση επένδυσης των χρημάτων τους σε μικροεπιχειρήσεις στις οποίες σπάνια απασχολούνται άτομα πέρα από το οικογενειακό τους περιβάλλον. Αυτό συμβαίνει όχι τόσο διότι θέλουν να είναι ανεξάρτητοι, αλλά κυρίως επειδή έχουν περιορισμένες δυνατότητες απασχόλησης. Όσοι αναζητούν εργασία, αντιμετωπίζουν μεγάλα προβλήματα στην επαγγελματική και την οικονομική τους ένταξη, αφού δεν γνωρίζουν την αγορά εργασίας λόγω της μακροχρόνιας απουσίας τους, δεν έχουν ειδίκευση και η ηλικία τους πολλές φορές είναι απαγορευτική για επαγγελματική ένταξη. Ακόμη, όμως, και για τα παιδιά τους η κατάσταση δεν είναι καλύτερη, εφόσον αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα προσαρμογής στον τομέα παραγωγής και γενικά στο ελληνικό κοινωνικό σύστημα.

Όπως διαπιστώθηκε έπειτα από έρευνα που έγινε ειδικά για τους Πόντιους

⁶² Castle C., Kosack C., (1985), "Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe", *οπ. αν. σ. 421-422.*

⁶³ Δαμανάκης Μ. (1993), «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 165-166.

παλιννοστούντες⁶⁴, φαίνεται ότι και γι' αυτούς η οικονομική ένταξη συναντά σοβαρά προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα υπάρχουν δυσκολίες εξεύρεσης εργασίας, ενώ τα επιδόματα και οι συντάξεις καλύπτουν ελάχιστο ποσοστό των αναγκών τους. Όπως προκύπτει από την ίδια έρευνα, γενικά τα εισοδήματά τους είναι πολύ χαμηλότερα από αυτά των υπολοίπων Ελλήνων, εάν λάβουμε υπόψη μας και το μέγεθος των νοικοκυριών, αλλά και πολύ χαμηλότερα από τα εισοδήματα που απολάμβαναν στην Πρώην Σοβιετική Ένωση, σύμφωνα με αυτά που οι ίδιοι δηλώνουν (μόνο το 17% των Ποντίων που ρωτήθηκαν δήλωσαν ότι η οικονομική τους κατάσταση στην Ελλάδα ήταν ίδια ή καλύτερη από την οικονομική κατάσταση που είχαν στην Πρώην Σοβιετική Ένωση).

2.3.3. Πολιτικά και εθνικά εμπόδια ένταξης

Ως τελευταίο εμπόδιο θεωρείται το εθνικό, αυτό δηλαδή που βλέπει τη μετανάστευση ως πρόκληση στην πολιτική ισορροπία και την ανεξαρτησία του έθνους - κράτους, καθώς και στη συνέχεια και την ομοιογένεια της κοινωνίας. Είναι λογικό ένα κράτος να ζητάει από τους πολίτες του κάτι παραπάνω από μια επιλογή εγκατάστασης, αλλά δεν είναι ξεκάθαρο το τι ζητάει αν αποκλείσουμε την εθνική καταγωγή. Ακόμη, όμως, κι αν υποθέσουμε ότι είναι δικαίωμα του κάθε κράτους να δέχεται όποιον θέλει στο έδαφός του, το πρόβλημα της μετανάστευσης πρέπει να αντιμετωπισθεί στο πλαίσιο των βασικών δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως προστάζουν το Σύνταγμα και οι νόμοι. Αυτό σημαίνει πως ακόμη κι αν υπάρχουν παράνομοι μετανάστες στο έδαφος του κράτους, θα πρέπει να ληφθεί μέριμνα για να εξασφαλιστούν τα ανθρώπινα δικαιώματά τους, μεταξύ των οποίων είναι και το δικαίωμα στην εκπαίδευση.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, τα πολιτικά και εθνικά εμπόδια ένταξης των μεταναστών σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά της ελληνικής εθνικής ταυτότητας⁶⁵. Δυστυχώς, ούτε η παράδοση της ελληνικής φιλοξενίας ούτε η προηγούμενη εμπειρία των ίδιων των Ελλήνων ως μεταναστών σε ξένες χώρες εμπόδισε την ανάπτυξη ξενοφοβικών συμπεριφορών. Αυτό είναι κυρίως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι το ελληνικό έθνος βασίζεται κυρίως στις εθνοτικές του παραδόσεις, σε αντίθεση με άλλα έθνη που βασίζονται στα γεω-πολιτικά στοιχεία που ενώνουν την εθνική ομάδα. Τα έθνη που βασίζονται στις εθνοτικές τους παραδόσεις, στηρίζονται από τις κοινές

⁶⁴ Κασιμάτη Κ. (1992), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν. σ. 390*.

⁶⁵ Τριανταφυλλίδου Α., (1998), «Οι Άλλοι Ανάμεσά μας. Ελληνική Εθνική Ταυτότητα και Στάσεις προς τους Μετανάστες», στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, οπ. αν. σ. 488-492*.

ιστορικές μνήμες και πολιτιστικές παραδόσεις, την κοινή τους καταγωγή και τη σύνδεσή τους με μια μυθική πατρίδα - κοιτίδα του έθνους. Τα έθνη που βασίζονται σε γεω-πολιτικά στοιχεία, συνδέονται με ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, ένα ομοιογενές νομικό σύστημα το οποίο προσδιορίζει ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλα τα μέλη του έθνους, μια εθνική οικονομία χαρακτηριζόμενη από ένα ενιαίο σύστημα καταμερισμού εργασίας και μια κοινή πολιτική κουλτούρα.

Παρατηρώντας την περίπτωση του δικού μας έθνους, βλέπουμε ότι η ελληνικότητα συνδέθηκε στενά με την κοινή καταγωγή, την πολιτιστική κληρονομιά αλλά και με τη θρησκεία, σε μια προσπάθεια να συνδυαστεί η αρχαία ελληνική περίοδος με τη βυζαντινή και να ενσωματωθούν στην ελληνική ταυτότητα. Με αυτό τον τρόπο, λοιπόν, η τριπλή αυτή οριοθέτηση ξεχώρισε τους Έλληνες από τους άλλους μη-χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και από τους σλαβικούς ορθόδοξους πληθυσμούς της Βαλκανικής, οι οποίοι δεν μπορούσαν να διεκδικήσουν την αρχαία ελληνική κληρονομιά. Έτσι, λοιπόν, η φετιχοποίηση της ελληνικότητας ως έννοιας μεταφυσικής αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο της σύγχρονης ελληνικής ταυτότητας. Η ελληνικότητα έτσι προσδιορίζεται ως μια μίξη γενεαλογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων και τα γεω-πολιτικά χαρακτηριστικά του κράτους όπως τα γεωγραφικά όρια της επικράτειας, το ενιαίο νομικό, πολιτικό-οικονομικό σύστημα, η κοινή πολιτική συνείδηση και η κουλτούρα γίνονται σημαντικά μόνο στο βαθμό που συνδέονται με την ελληνικότητα. Οπότε, σ' αυτή την όσμωση, δεν μπορεί να συμμετέχει κάποιος παρά μόνον αν έχει γεννηθεί Έλληνας, αφού τα γενεαλογικά, γλωσσικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά αποτέλεσαν και αποτελούν τα βασικά σημεία αναφοράς για τον προσδιορισμό του «εμείς» και «οι άλλοι».

Όμως, και οι παλιννοστούντες, παρόλο που μπορούν να ενταχθούν στο πλαίσιο της ελληνικότητας, δεν μπορούν εύκολα να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία. Γι' αυτό το λόγο, κυρίως, είναι υπεύθυνη η νοοτροπία τους, η οποία είναι διαφορετική και έχουν μια άλλη τοποθέτηση απέναντι στο κράτος, τους κοινωνικούς θεσμούς, την εκκλησία και την ηγεσία. Αυτό τους δημιουργεί το συναίσθημα ότι είναι ξένοι στον ίδιο τους τον τόπο, αφού σε πρακτικό επίπεδο η ελληνικότητα δεν τους προσφέρει πολλά πράγματα⁶⁶.

Η διαδικασία αυτή ενδέχεται να έχει επιπτώσεις στην επίδοση των παιδιών αλλά και την εκπαιδευτική τους εξέλιξη. Βέβαια, δεν έχουν γίνει πολλές έρευνες που να προσπαθούν να συγκρίνουν την επίδοση των μεταναστών με την επίδοση των

⁶⁶ Δαμανάκης Μ., (1985), « Μετανάστευση και Εκπαίδευση », *οπ. αν. σ. 166.*

Ελλήνων στα ίδια σχολεία, αλλά μια έρευνα που έγινε με τους Ελληνοπόντιους παλιννοστούντες μαθητές είναι αρκετά σαφής σχετικά με τα αποτελέσματα που εξήχθησαν.⁶⁷ Μεγάλος αριθμός Ποντίων μαθητών εμφανίζουν προβλήματα στην ανάγνωση κειμένου, στην κατανόηση κειμένου, στη γραπτή έκφραση, στην Ιστορία και στα Μαθηματικά.

Στη συγκεκριμένη έρευνα αυτό που θεωρείται σημαντικό είναι η κοινωνική ένταξη των μεταναστών. Ένα ιδιαίτερα καθοριστικό σημείο για τη διαδικασία αυτή είναι η κατάσταση της απασχόλησής τους, η οποία αν και αντανακλά την κοινωνικο-οικονομική τους κατάσταση, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εκπαίδευσή τους, μιας και η είσοδος στην αγορά εργασίας προϋποθέτει την ανάλογη πιστοποίηση από το εκπαιδευτικό σύστημα. Όμως, η εκπαίδευσή τους είναι, αν όχι καθ' ολοκληρία, τουλάχιστον σε μεγάλο μέρος, σχετική με τον κοινωνικο-πολιτισμικό τους ρόλο και τους παράγοντες που μπορεί να την εμποδίσουν, εξαιτίας του συγκεκριμένου αυτού ρόλου.

2.4. Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση

2.4.1. Ιστορική εξέλιξη

Στην έρευνά μας το ενδιαφέρον μας εστιάζεται σε μια κατηγορία μεταναστών με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα, εξετάζουμε τις τάσεις και προσπαθούμε να εξάγουμε συμπεράσματα σε σχέση με την επίδοση των παιδιών των Ποντίων μεταναστών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Μελετάμε, επίσης, τους παράγοντες εκείνους που επηρεάζουν την επίδοσή τους, με αποτέλεσμα να διαφοροποιούνται ενδεχομένως οι φιλοδοξίες τους. Οι μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση ανήκουν στην κατηγορία των «κανονικών» μεταναστών και είναι οι ελληνικής καταγωγής Πόντιοι ομογενείς της Παρευξείνιας Διασποράς, οι οποίοι έφθασαν από την Πρώην Σοβιετική Ένωση και απέκτησαν βίζα επαναπατριsmού από τα προξενεία μας⁶⁸.

Ο Ελληνισμός της Παρευξείνιας Διασποράς θεωρείται ως μία από τις σημαντικότερες ομάδες του Απόδημου Ελληνισμού. Προέρχεται από τον Μικρασιατικό Πόντο και κατοικεί σήμερα στις δημοκρατίες της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Η παρουσία του στην ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας ξεκινά από

⁶⁷ Παλαιολόγου Ν., «Δυσκολίες Προσαρμογής στο Σχολείο Μαθητών με Διαπολιτισμικά Χαρακτηριστικά. Οι Ελληνοπόντιοι Παλιννοστούντες Μαθητές.», *οπ. αν. σ. 720-722.*

⁶⁸ Λεζέ Ε., (2003) «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», Εκδ. Ατραπός, Αθήνα, σ. 56.

τη μυθική Κολχίδα και τους αρχαίους χρόνους. Ο ξεριζωμός τους από τον Πόντο της Μικράς Ασίας δεν σταματά με τη Μικρασιατική Καταστροφή το 1922. Παρατηρήθηκαν μαζικές μετακινήσεις Ποντίων προσφύγων προς τη Ρωσία, την Κεντρική Ασία και τον Καύκασο, εξαιτίας των εθνικών εκκαθαρίσεων των Τούρκων εθνικιστών και των εκτοπισμών και διώξεων από το σταλινικό καθεστώς. Η δε εγκατάστασή τους στις διάφορες περιοχές της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. δεν ήταν μόνιμη, αφού ακολούθησαν πολλές εκούσιες και αναγκαστικές μετακινήσεις. Όμως, παρά τις τόσες δοκιμασίες, οι Έλληνες του Πόντου κατάφεραν να διατηρήσουν την ελληνική γλώσσα, την ποντιακή διάλεκτο και τον ελληνικό πολιτισμό.

Έπειτα από την κατάρρευση της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., παρατηρήθηκαν μαζικές μετακινήσεις του Ποντιακού Ελληνισμού στην Ελλάδα, ο οποίος επιθυμούσε να βελτιώσει την κοινωνικοοικονομική του θέση και να επανασυνδεθεί με τους Ελλαδίτες. Την ίδια εποχή αναβαθμίστηκαν οι σχέσεις Ελλάδας και δημοκρατιών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και επιτεύχθηκε η διασύνδεση των Ελλαδιτών με τους εκεί παραμείναντες Ποντίους. Υπήρξε, λοιπόν, έντονο ενδιαφέρον για επιχειρηματική-οικονομική δράση των Ελλήνων, ενίσχυση των εκεί ομογενειακών οργανώσεων, εκπαιδευτική πολιτική που αφορά στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και ανάπτυξη πολιτιστικών προγραμμάτων για την ηθική τόνωση των Ποντίων αλλά και την προσέγγιση της νεότερης γενιάς.

Όπως διαπιστώνεται από τα απογραφικά στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Παλιννοστούντων Ομογενών του Υπουργείου Μακεδονίας - Θράκης, ήρθαν στην Ελλάδα το κρίσιμο διάστημα 1991-1997, ενώ παρατηρήθηκε μείωση της εισροής τους κυρίως μετά το 1998. Η πλειοψηφία τους προτίμησε να εγκατασταθεί στη Μακεδονία, λιγότερο στην Αττική, Στερεά Ελλάδα και Θράκη και ελάχιστα στην Κρήτη και τη Θεσσαλία.

Η ελληνική ομογένεια που έχει παραμείνει στην πρώην Σοβιετική Ένωση με τα σημερινά δεδομένα θεωρείται από τις αρχαιότερες και πολυπληθέστερες που υπάρχουν στον Ευρωπαϊκό χώρο.

Συνοπτικά, η ελληνική παρουσία στις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, σύμφωνα με τη σοβιετική απογραφή του 1989, έχει ως εξής:⁶⁹

Ο ελληνικός πληθυσμός ανέρχεται σε 358.068 άτομα. Ο πραγματικός αριθμός είναι πολύ μεγαλύτερος αυτού της απογραφής, γιατί πολλοί δηλώνουν τη ρωσική ή την τοπική εθνική ομάδα, με αποτέλεσμα να καταχωρούνται σε αντίστοιχες στατιστικές

⁶⁹ Κασιμάτη Κ., (1993) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν.*, σ. 50-51.

μερίδες. Οι σοβιετικές απογραφές αναφέρονται σ' όλο τον ελληνικό πληθυσμό, ο οποίος στο μεγαλύτερο ποσοστό του είναι ποντιακός. Υπολογίζεται ότι σήμερα ζουν στην πρώην Σοβιετική Ένωση 500.000 περίπου Έλληνες Πόντιοι. Το 1988 πρωτοπαρουσιάστηκε στο Β' Παγκόσμιο Συνέδριο του ποντιακού ελληνισμού ο ακόλουθος πίνακας ο οποίος θεωρείται αξιόπιστος.

Πληθυσμός Ποντιακού Ελληνισμού.

A) Αυτόνομη Δημοκρατία Αμπχαζίας (στη Νότια Γεωργία): 50.000.

B) Αυτόνομη Δημοκρατία Όστιας: 10.000.

Γ) Δημοκρατία Γεωργίας: 80.000.

Δ) Δημοκρατία Ρωσίας (διαμέρισμα Σταυρούπολης - Κρασνοντάρ): 100.000.

E) Δημοκρατία Ουκρανίας (διαμέρισμα Ντόνετς): 100.000.

ΣΤ) Δημοκρατία Αρμενίας: 12.000.

Z) Δημοκρατίες Καζακστάν, Ουζμπεκιστάν και Κιργισίας: 135.000.

H) Περιοχή Σιβηρίας: άγνωστος αριθμός.

Εκτός της Ελλάδος και των δημοκρατιών της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., η διασπορά του Ποντιακού Ελληνισμού σήμερα (περίπου 2.000.000 σε όλο τον κόσμο) εντοπίζεται κυρίως στη Γερμανία και στις υπερπόντιες χώρες (π.χ. Η.Π.Α., Καναδά, Αυστραλία).

Η παρουσία του Ελληνισμού στον Εύξεινο Πόντο, όπως προαναφέρθηκε, ανάγεται στους μυθικούς χρόνους και σχετίζεται με τους Αργοναύτες και τα ονόματα του Προμηθέα και του Φρίξου⁷⁰. Η ύπαρξη του ιστορικού Πόντου στο Ν.Α. άκρο της Μικράς Ασίας χρονολογείται από τον 10^ο π.Χ. αιώνα. Το 363 π.Χ. δημιουργείται το βασίλειο του Πόντου από την περσική δυναστεία των Μιθριδατών. Μεταξύ του 700-600 π.Χ. οι Έλληνες του Ανατολικού Αιγαίου ιδρύουν αποικίες στην Προποντίδα. Τον 5^ο π.Χ. αιώνα οι ελληνικές πόλεις του Πόντου εντάσσονται υποχρεωτικά στη συμμαχία των Αθηναίων. Την ίδια περίοδο στη σημερινή Ν. Ουκρανία ιδρύονται τρία σημαντικά ελληνικά κέντρα. Η Ταυρική Χερσόνησος στην Κριμαία, το κράτος του Βοσπόρου και η Ολβία. Αργότερα, οι Ρωμαίοι εξελληνίζουν τους λαούς που ζουν στην ενδοχώρα του Πόντου. Τον 11^ο μ.Χ. αιώνα αυτονομείται ο Πόντος από το Βυζάντιο και μετά το 1204 μ.Χ. ιδρύεται το βασίλειο της Τραπεζούντας που διατηρείται για 257 χρόνια.

Έπειτα από την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453 μ.Χ., πολλοί Έλληνες καταφεύγουν ως πρόσφυγες στη Ρωσία, αφού από τον 9^ο μ.Χ. αιώνα έχουν ήδη δημιουργηθεί επίσημες επαφές μεταξύ Ρώσων και Ελλήνων και η Ρωσία έχει δεχτεί

⁷⁰ Λεζέ Ε., (2003) «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», οπ. αν. σ. 67-69.

το Χριστιανισμό από το Βυζάντιο⁷¹. Την περίοδο που ακολουθεί έπειτα από την Αλωση της Κωνσταντινούπολης και της Τραπεζούντας (1461), η Παρευξείνια Ελληνική Διασπορά ξεκινά μια πορεία διαδοχικών μετακινήσεων στις περιοχές της Ρωσίας, του Καυκάσου, της Γεωργίας και της Αζοφικής.

Η Επανάσταση του 1821 και ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος (1828-1829) αναγκάζει χιλιάδες Έλληνες του Πόντου να καταφύγουν στη Ρωσία ή να εκτοπιστούν στη Γεωργία και στον Καύκασο. Έπειτα από τον Κριμαϊκό πόλεμο (1856-1866) ποντιακοί πληθυσμοί εγκαθίστανται στην Αρμενία, Γεωργία, ΒΑ. Ρωσία, Αμπχαζία και Ατζαρία, όπου δημιουργούνται αμιγή ελληνικά χωριά.

Κατά τη διάρκεια των διωγμών από το κεμαλικό καθεστώς (1914-1924) μεταναστεύουν από τον Πόντο στον Καύκασο και στην υπόλοιπη Ρωσία 150.000 - 250.000 Πόντιοι. Ο πληθυσμός αυτός προστίθεται στον ήδη υπάρχοντα, με αποτέλεσμα το 1918 ο πληθυσμός των Ελλήνων Ποντίων στη Σοβιετική Ένωση να ανέρχεται στις 700.000.

Τρεις είναι οι ιστορικές περίοδοι που οριοθετούν την πορεία του ποντιακού ελληνισμού στη Σοβιετική Ένωση μετά το 1917:

Η πρώτη, από το 1917 μέχρι το 1937, χαρακτηρίζεται από την επικράτηση της λενινιστικής ιδεολογίας και την ύπαρξη πολιτικών ελευθεριών. Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής είναι η μεγάλη ανάπτυξη του ελληνοποντιακού πολιτισμού.

Η δεύτερη είναι η περίοδος των διώξεων και των μαζικών εκτοπίσεων την εποχή της κυριαρχίας του Στάλιν.

Η τρίτη περίοδος αρχίζει με την περεστρόικα, το 1985. Η ιδεολογία και η πρακτική της εποχής της περεστρόικα επιτρέπουν να αναφανεί ο κρυμμένος εθνισμός των εθνικών ομάδων, με αποτέλεσμα τη διεκδίκηση αιτημάτων όπως η επιστροφή στην πατρίδα, από την οποία διώχθηκαν βίαια κατά την εποχή του Στάλιν, αυτονομία, προσάρτηση σε ομοεθνή δημοκρατία ή ακόμη και ανεξαρτησία.

Την περίοδο αυτή, οι εθνικιστικές ταραχές οξύνονται, με αποτέλεσμα έθνη με εθνικό κράτος αναφοράς να έχουν (λόγω του ανοίγματος των συνόρων) τη δυνατότητα της μετανάστευσης στο ομοεθνές κράτος. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται και οι Έλληνες Πόντιοι, οι οποίοι εμφανίζουν μια τάση για τη διεκδίκηση αυτόνομης περιοχής και μια τάση μετανάστευσης προς το ελληνικό κράτος. Υπολογίζεται ότι εκείνο το διάστημα εγκαταστάθηκαν 100.000 περίπου Ελληνοπόντιοι στη χώρα μας.

⁷¹ *Κασιμάτη Κ., (1993) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», σπ. αν. σ.27-30.*

2.4.2. Αίτια παλιννόστησης, μετανάστευσης και ειδικά μετανάστευσης των Ποντίων

Η παλιννόστηση μπορεί να οριστεί ως η εκούσια επιστροφή μεμονωμένων ατόμων στη χώρα καταγωγής τους. Διαφοροποιείται από τον επαναπατρισμό, που σημαίνει ομαδική και αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμού με τη συνδρομή των κρατικών αρχών, κυρίως για λόγους πολιτικούς⁷².

Σε γενικές γραμμές, τα κίνητρα της μεταπολεμικής παλιννόστησης των Ελλήνων έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης πολλών ερευνητών, οι οποίοι διέκριναν τους βασικότερους λόγους που οι ομογενείς απωθήθηκαν από τις χώρες υποδοχής, καθώς και τους κυριότερους λόγους που προσελκύστηκαν πίσω στην Ελλάδα.

Μελετώντας την περίπτωση της απώθησης από τις χώρες υποδοχής, διαπιστώνουμε ότι οι σημαντικότερες αιτίες που την προκάλεσαν ήταν η οικονομική ύφεση στις χώρες υποδοχής, η μεταναστευτική πολιτική των χωρών υποδοχής, ο υψηλός δείκτης ανεργίας και οι μειωμένες ευκαιρίες απασχόλησης, η διευρυμένη χρήση νέων τεχνολογιών που αυτοματοποίησαν την εργασία, η αρνητική στάση των εργατικών συνδικάτων, η περικοπή των κοινωνικών παροχών, όπως στην περίπτωση της Γερμανίας, η γενικότερη απροθυμία της κοινωνικής υποδοχής να εντάξει τους μετανάστες και η αφομοιωτική πολιτική ορισμένων χωρών υποδοχής στον εκπαιδευτικό τομέα.

Στην περίπτωση της προσέλκυσης στην Ελλάδα, οι βασικότεροι λόγοι έχουν άμεση σχέση με την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας και τη λήψη ειδικών μέτρων από τις ελληνικές κυβερνήσεις, όπως οι φορολογικές και δασμολογικές διευκολύνσεις, την αναγνώριση των τίτλων σπουδών και την προώθηση της επαγγελματικής κατάρτισης. Επίσης, ένας από τους βασικούς λόγους που πολλοί μετανάστες επέστρεψαν στην Ελλάδα, ήταν η πρόθεσή τους να εξασφαλίσουν καλύτερη εκπαίδευση για τα παιδιά τους.

Άλλοι ερευνητές εντοπίζουν τα αίτια παλιννόστησης σε τέσσερις κατηγορίες⁷³: α) στους προσωπικούς και οικογενειακούς λόγους (π.χ. υγεία, νοσταλγία, εκπαίδευση παιδιών...), β) στις δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης στη χώρα υποδοχής (π.χ. ανεργία, ρατσισμός...), γ) στη συνταξιοδότηση ή απόκτηση αρκετών χρημάτων και δ) στις θετικές εξελίξεις στον τόπο καταγωγής (π.χ. άνοδος βιοτικού επιπέδου, αλλαγές σε

⁷² Λεζέ Ε., (2003) «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», *οπ. αν. σ. 52*.

⁷³ Στο ίδιο *οπ. αν. σ. 54*.

πολιτικό επίπεδο...).

Στην περίπτωση των ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση, τα κίνητρα της μετακίνησής τους έχουν κυρίως ψυχολογικό και συναισθηματικό χαρακτήρα, επειδή ήθελαν να ζήσουν στην πατρίδα ή επειδή ακολούθησαν συγγενείς και άτομα με τα οποία συμβίωναν⁷⁴.

Μερικοί από τους πιο σημαντικούς λόγους που παλιννόστησαν εντοπίζονται στην ανασφάλεια και το φόβο λόγω των πολιτικών διώξεων και των εμφυλίων πολέμων στην Πρώην Σοβιετική Ένωση καθώς και στην αγωνία τους για ένα καλύτερο αύριο για την οικογένειά τους.

Σε δεύτερη μοίρα έρχεται το χαμηλό βιοτικό επίπεδο στην Πρώην Σοβιετική Ένωση⁷⁵, το ενδιαφέρον τους για μια καλύτερη επαγγελματική αποκατάσταση και η βελτίωση των σπουδών των παιδιών τους. Πάντως, σε συνέδριο του «Πανερωσιακού Συνδέσμου Σοβιετικών Ελλήνων» ο κύριος λόγος παλιννόστησης των Ποντίων αναφέρεται ότι είναι η διαφύλαξη του έθνους, αφού δεν γίνεται πλέον να κρατήσουν, όπως αναφέρουν, τη γλώσσα τους και την ελληνικότητά τους στις δημοκρατίες της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης⁷⁶.

Σχετικά με τη διαφορά των αιτίων μετανάστευσης και παλιννόστησης, μπορούμε να πούμε ότι, ενώ τα αίτια της μετανάστευσης είναι κυρίως οικονομικά, τα αίτια της παλιννόστησης είναι κυρίως ψυχολογικά και συναισθηματικά. Επιπροσθέτως, μια ανάλυση των αιτίων της μετανάστευσης και της παλιννόστησης θα πρέπει να λάβει υπόψη και τα αίτια σε μικροεπίπεδο (ατομικές και οικογενειακές συνθήκες) και σε μακροεπίπεδο (κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και στις δύο χώρες) και το συνδυασμό τους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια τυπολογία των παλιννοστούντων, η οποία τους κατατάσσει σε τέσσερις κατηγορίες:

Πρώτη ομάδα είναι οι αποτυχημένοι, οι οποίοι δεν είχαν την αναμενόμενη αναγνώριση και εκτίμηση από το κοινωνικό τους περιβάλλον, καθώς και άλλες σοβαρές δυσκολίες ένταξης.

Δεύτερη ομάδα είναι οι συντηρητικοί, οι οποίοι έχουν προσαρμοστεί στις συνθήκες της χώρας υποδοχής, σε περιορισμένο βαθμό, αλλά προσανατολίζονται προς την

⁷⁴ Κασιμάτη Κ., (1993) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν. σ. 79-83.*

⁷⁵ Λεζέ Ε., (2003) «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», *οπ. αν. σ.55.*

⁷⁶ Κασιμάτη Κ., (1993), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν. σ. 514-517.*

πατρίδα τους. Κύρια επιδίωξή τους είναι η οικονομική τους βελτίωση -και μέσω αυτής η κοινωνική- και η γρήγορη επιστροφή στη χώρα προέλευσης, όπου προσπαθούν να υπογραμμίσουν το γόητρο και την επιτυχία τους με καταναλωτικές συνήθως ενέργειες.

Τρίτη ομάδα είναι οι ανανεωτικοί, οι οποίοι προσπαθούν να αξιοποιήσουν τις γνώσεις και τις εμπειρίες που απέκτησαν από τη χώρα υποδοχής στη χώρα προέλευσης. Συνήθως, έχουν προβλήματα και συναντούν αντίσταση, ενώ στο τέλος αναγκάζονται να συμβιβαστούν στο νέο τους περιβάλλον.

Τέταρτη ομάδα είναι οι αποσυρθέντες, οι οποίοι λόγω ηλικίας ή κακής υγείας έχουν αποσυρθεί από τον τομέα της παραγωγής και επιθυμούν να περάσουν το υπόλοιπο της ζωής τους στην πατρίδα⁷⁷.

⁷⁷ Δαμανάκης Μ., (1993), «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», *οπ. αν. σ. 162-163*.

2.5. Άξονες κοινωνικού αποκλεισμού των μεταναστών

Μία από τις πολλές καταστάσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στον κοινωνικό αποκλεισμό είναι η μετανάστευση. Όμως, εδώ θα πρέπει να εξετάσουμε τα χαρακτηριστικά εκείνα της ομάδας των μεταναστών που τους καθιστούν επικίνδυνους ώστε να καταστούν κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα. Πολλά, δε, από αυτά αναφέρονται στους παράγοντες που επηρεάζουν και τη σχολική επίδοση των παιδιών των μεταναστών στην παρούσα έρευνα.

Θα μπορούσαμε να κατατάξουμε⁷⁸ τα χαρακτηριστικά που οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό σε τρεις βασικούς άξονες: Ο πρώτος άξονας θα μπορούσε να ονομαστεί «αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων», ο δεύτερος «απώλεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων» και ο τρίτος «χαλάρωση και διάρρηξη του κοινωνικού ιστού». Οι άξονες αυτοί δεν λειτουργούν κατ' ανάγκη σωρευτικά, ούτε η ύπαρξη στοιχείων του ενός προϋποθέτει την ύπαρξη στοιχείων του άλλου. Δηλαδή, έχουν δική τους αυτονομία κατά τη λειτουργία τους και μπορεί να διαπιστωθεί η έντονη παρουσία αποκλεισμών μόνο στον έναν από τους τρεις άξονες.

Στην πράξη, όμως, όταν εμφανιστεί αποκλεισμός στον έναν από τους τρεις αυτούς άξονες, σύντομα θα παρουσιαστεί και στους υπόλοιπους. Για παράδειγμα, όταν κάποιος μετανάστης δεν γνωρίζει τη γλώσσα, μπορεί να παρουσιαστεί κοινωνικός αποκλεισμός στο χώρο της δουλειάς του, μιας και δεν μπορεί να επικοινωνήσει και να δημιουργήσει φιλίες. Αυτός ο αποκλεισμός εντάσσεται στον άξονα της διάρρηξης του κοινωνικού ιστού. Βέβαια, το ίδιο χαρακτηριστικό –η άγνοια της γλώσσας– μπορεί να δημιουργήσει σύντομα κοινωνικό αποκλεισμό και στους άλλους άξονες, όπως για παράδειγμα στον άξονα της αναπαραγωγής των κοινωνικών ανισοτήτων. Αυτό θα συμβεί εφόσον, μη γνωρίζοντας καλά τη γλώσσα, δεν θα μπορέσει να εξελιχθεί επαγγελματικά σε καλύτερη θέση εργασίας και θα έχει οικονομικά προβλήματα. Επίσης, η άγνοια της γλώσσας μπορεί να του δημιουργήσει κοινωνικό αποκλεισμό και στον άξονα των κοινωνικών δικαιωμάτων του, αφού δεν θα μπορεί να ενημερωθεί ή να διεκδικήσει τα κοινωνικά του δικαιώματα. Σε συνδυασμό, τέλος, με τη διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού, δεν θα έχει και φίλους που πολύ πιθανόν θα μπορούσαν να τον βοηθήσουν ή να τον ενημερώσουν για τα δικαιώματά του.

2.5.1. Αναπαραγωγή κοινωνικών ανισοτήτων

⁷⁸ Παπαδοπούλου Δ. (2002) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εισαγωγή στην Έννοια και τη Διαδικασία» στο Κοινωνικός Αποκλεισμός. Για τους Ανθρώπους που Παραμερίζουμε, οπ. αν., σ. 53-65.

Στο πλαίσιο της αναπαραγωγής των κοινωνικών ανισοτήτων οι μετανάστες είναι μία από τις ομάδες που πλήττονται περισσότερο.

«Στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες, η διατήρηση και η ανανέωση των μορφών της απόλυτης φτώχειας και του αποκλεισμού προκαλούν σκάνδαλο, αφού έρχονται σε αντίθεση με την αρχή της οικονομικής ανάπτυξης των εθνικών κρατών και την αρχή της ισότητας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη. Σήμερα, γνωρίζουμε ότι οι μηχανισμοί ανάδειξης της ατομικότητας και της διαφορετικότητας ερμηνεύονται στη σύγχρονη πραγματικότητα ως μορφές ανισότητας και μόνιμων κοινωνικών διακρίσεων»⁷⁹.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, λοιπόν, των μεταναστών αναφέρεται κατ' αρχήν σε δομικούς μηχανισμούς της σύγχρονης κοινωνίας, αφού με τις νέες μορφές ιεραρχίας που εγκαινιάζουν οι ανεπτυγμένες κοινωνίες οδηγούν αυτά τα άτομα στην απώλεια της κοινωνικής τους αναγνώρισης και της αξιοπρέπειάς τους. Γιατί⁸⁰...

«δεν εντοπίζεται το ενδιαφέρον μόνο στατικά, δηλαδή στο ποιος είναι κοινωνικά αποκλεισμένος και ποιος όχι, αλλά κυρίως στις διαδικασίες και τους μηχανισμούς που δημιουργούν και συντηρούν τον κοινωνικό αποκλεισμό, αν μάλιστα δεχτούμε ότι δεν μπορεί να αποδοθεί σε προσωπικές αποτυχίες και στην ανικανότητα του ατόμου, αλλά κυρίως στις κοινωνικές διαρθρώσεις και καταστάσεις, στις πολιτικές και τις στρατηγικές που κάθε κοινωνία εφαρμόζει, για να αντιμετωπίζει τις κοινωνικές ομάδες της, δηλαδή πρακτικές που επιτρέπουν ή αποκλείουν τα μέλη μιας κοινωνίας να δράσουν, εξασφαλίζοντας ή όχι τις ευκαιρίες και δυνατότητες συμμετοχής στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Γιατί οι ιδιαίτεροι μηχανισμοί της κοινωνίας, ενσωματώνοντας τις διαφορές που χαρακτηρίζουν τους φτωχούς και κοινωνικά αποκλεισμένους, αναπαράγουν τον κοινωνικό διαχωρισμό τους και επιτρέπουν έτσι να αναφέρονται με ιδιαίτερους όρους σ' αυτούς».

Στην πορεία μας, όσον αφορά στην περίπτωση των μεταναστών, θα αναφερθούμε στις κυριότερες μορφές ανισοτήτων που αποτελούν σημαντικά στοιχεία κοινωνικού αποκλεισμού αυτών των ομάδων, αφού προσδιορίζουν ουσιαστικά στοιχεία της ατομικής τους ταυτότητας, κατασκευάζοντας έτσι υποβαθμισμένες συλλογικές ταυτότητες. Οι περισσότερες από αυτές τις μορφές ανισοτήτων αναφέρονται στους

⁷⁹ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 54.

⁸⁰ Κασσιμάτη Κ. (2001) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Η Ελληνική Εμπειρία», οπ. αν., σ. 276.

παράγοντες εκείνους που στην παρούσα έρευνα υποθέτουμε ότι θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη σχολική αποτυχία και σε επικινδυνότητα κοινωνικού αποκλεισμού.

2.5.1.α. Προέλευση και ειδίκευση

Για την προέλευση των μεταναστών είναι χρήσιμο να διαχωρίσουμε τους μετανάστες σε τρεις ομάδες .

1) Σε αυτούς που προέρχονται από άλλες ανεπτυγμένες χώρες όπως για παράδειγμα τους Γάλλους στην Αγγλία ή τους Γερμανούς στη Γαλλία και δεν υπάρχει σχεδόν καμιά ανισότητα ως προς την προέλευσή τους στην χώρα υποδοχής.

2) Η δεύτερη ομάδα αποτελείται από μετανάστες που προέρχονται από άλλες λιγότερο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες.

3) Η τρίτη ομάδα αποτελείται από μετανάστες που προέρχονται από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Για τη δεύτερη και τρίτη ομάδα υπάρχουν σημαντικές ανισότητες που δημιουργούνται στην χώρα υποδοχής και βασίζονται στην προέλευση των ατόμων αυτών⁸¹.

Συνήθως, οι μετανάστες από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες δεν έχουν την εκπαίδευση και την επαγγελματική ειδίκευση που έχουν οι κάτοικοι στη χώρα υποδοχής, μιας και στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες οι ευκαιρίες για εκπαίδευση και ειδίκευση είναι περιορισμένες, ούτως ή άλλως, και ειδικά για επαγγέλματα που συναντώνται στις χώρες αυτές και έχουν σχέση με την ανάπτυξη της οικονομίας και τη βιομηχανία.

Οι διαφορές αυτές είναι πολύ πιο έντονες για τους οικονομικούς μετανάστες οι οποίοι στην πλειοψηφία τους προέρχονται από αγροτικές περιοχές και πολλοί από αυτούς δεν είχαν δει ποτέ στη ζωή τους εργοστάσιο προτού αρχίσουν να δουλεύουν σ' αυτό, στη χώρα υποδοχής. Πόσο μάλλον να έχουν ειδικευτεί σε μία από τις ειδικότητες που απαιτούνται για μια καλύτερη θέση εργασίας στο νέο τους εργασιακό περιβάλλον.

Οι μετανάστες, εξάλλου, προέρχονται από τις φτωχότερες τάξεις της χώρας προέλευσής τους και αυτό περιόριζε ακόμη περισσότερο τις ευκαιρίες τους για εκπαίδευση στην ίδια τους τη χώρα. Καλό θα είναι σε αυτό το σημείο να διευκρινιστεί ότι αυτό δεν ισχύει πάντα στην περίπτωση των Ποντίων μεταναστών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Γι' αυτό το λόγο, μεταξύ άλλων, ένα από τα

⁸¹ Castle S.- Kosack G. (1985) «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», οπ. αν., σ. 45.

σημεία που είναι υπό διερεύνηση στην παρούσα έρευνα είναι και η σχέση του εκπαιδευτικού επιπέδου των γονέων με την επίδοση και τις φιλοδοξίες των παιδιών τους για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον. Ακόμη χειρότερα είναι τα πράγματα για τους μετανάστες που προέρχονται από αγροτικές περιοχές υποανάπτυκτων περιοχών, στις οποίες όχι μόνο δεν έχουν δει εργοστάσιο πριν και δεν είναι εξοικειωμένοι με τη βιομηχανία, αλλά δεν γνωρίζουν για τον ηλεκτρισμό ή τις μηχανές, καθώς και όλα τα άλλα πράγματα που οι Δυτικοί θεωρούν δεδομένα. Οι μετανάστες αυτοί, ακόμη κι αν είναι ανειδίκευτοι, χρειάζονται κάποια εκπαίδευση για να κάνουν τη δουλειά του ανειδίκευτου εργάτη.

Βέβαια, υπάρχει περίπτωση και οι μετανάστες που ήταν ειδικευμένοι στη δική τους χώρα να θεωρηθούν ανειδίκευτοι στη χώρα υποδοχής, μιας και οι συνθήκες εργασίας αλλάζουν ριζικά με την άφιξή τους και η προηγούμενη ειδίκευσή τους είναι άχρηστη. Έτσι, λοιπόν, ακόμη κι αν θελήσουν να ειδικευτούν ή να εκπαιδευτούν στη χώρα υποδοχής, τους λείπουν οι δεξιότητες για να το κάνουν, αφού πολλοί από αυτούς είναι αναλφάβητοι και δεν θα μπορέσουν να μάθουν επαρκώς ούτε τη γλώσσα της χώρας εγκατάστασής τους. Υπάρχουν εργασίες που χαρακτηρίζονται ως «δουλειές για τους μετανάστες» και έχουν ολοκληρωτικά εγκαταλειφθεί από τους γηγενείς, πράγμα το οποίο εντείνει το διαχωρισμό τους από τους πολίτες της χώρας υποδοχής και τους κάνει να μπαίνουν σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού.

Οι μετανάστες που προέρχονται από αγροτικές κυρίως περιοχές, βρίσκουν τα νέα αστικά ωράρια και τους ρυθμούς των ανεπτυγμένων χωρών δύσκολους και έχουν πρόβλημα προσαρμογής. Τα πράγματα γίνονται, βέβαια, πιο δύσκολα για τους παράνομους μετανάστες που αντιμετωπίζουν αυτά τα προβλήματα και το νέο τρόπο ζωής της πόλης που τους προκαλεί σύγχυση, αλλά δεν μπορούν να ζητήσουν από κανέναν στήριξη.

2.5.1.β. Θέση των μεταναστών στην αγορά εργασίας

Όπως αντιλαμβανόμαστε, η θέση των μεταναστών στην αγορά εργασίας είναι πάρα πολύ σημαντική, επειδή μπορεί να προκαλέσει πλήθος άλλων προβλημάτων, αλλά και να τους οδηγήσει σ' έναν φαύλο κύκλο που εμποδίζει την έξοδό τους από τη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το είδος της εργασίας των μεταναστών, το οποίο είναι, συνήθως, αυτό του ανειδίκευτου εργάτη, είναι πολύ σημαντικό για το ύψος του εισοδήματός τους. Με τη σειρά του, το εισόδημα καθορίζει άλλους σημαντικούς τομείς της ζωής των

μεταναστών, όπως, για παράδειγμα, τον τόπο κατοικίας τους, αφού όταν δεν έχουν το απαραίτητο εισόδημα, αναγκάζονται να συγκεντρώνονται σε περιοχές υποβαθμισμένες, όπου τα ενοίκια είναι χαμηλά. Επιπλέον, το χαμηλό εισόδημα τους αναγκάζει να έχουν τα χειρότερα σπίτια, ακόμη και στις υποβαθμισμένες περιοχές.

Ως επακόλουθο, οι συνθήκες διαμονής επηρεάζουν άλλους τομείς όπως για παράδειγμα την υγεία τους και μπορεί έτσι να επηρεαστεί ακόμη περισσότερο αρνητικά το εισόδημά τους. Το χαμηλό εισόδημα επηρεάζει ασφαλώς και την εκπαίδευση που μπορεί να έχουν οι ίδιοι ή τα παιδιά τους. Όσον αφορά στους ίδιους, δεν έχουν τους οικονομικούς πόρους να κάνουν μαθήματα για να μάθουν τη γλώσσα και τα παιδιά τους ίσως να χρειαστεί να εργαστούν από νωρίς για να στηρίξουν την οικογένεια και έτσι να αναγκαστούν να διακόψουν τη φοίτησή τους στο σχολείο. Τα παραπάνω είναι μόνο μερικά από τα προβλήματα που μπορεί να προκληθούν αλυσιδωτά από μια θέση εργασίας που δεν εξασφαλίζει ικανοποιητικό εισόδημα.

Γιατί όμως οι μετανάστες είναι αυτοί που κατέχουν τις χαμηλότερες ιεραρχικά θέσεις στην αγορά εργασίας; Αν κοιτάξουμε ιστορικά την εξέλιξη της μετανάστευσης στην Ευρώπη, μπορούμε να δούμε ότι οι μετανάστες κατέχουν αυτές τις θέσεις εργασίας επειδή αυτός είναι και ο λόγος που έγιναν αποδεκτοί από τη χώρα υποδοχής. Ο υψηλός ρυθμός ανάπτυξης των δυτικοευρωπαϊκών οικονομιών μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε στην απορρόφηση όλων των διαθέσιμων ποσοτήτων εργατικού δυναμικού και δημιούργησε συνθήκες υπερβάλλουσας ζήτησης εργασίας. Η ανάπτυξη, λοιπόν, προσέκρουσε στην έλλειψη εργατικών χεριών και επιπλέον οι μισθοί αυξήθηκαν, αφού η δύναμη των συνδικάτων ανέβαινε συνεχώς. Η αύξηση των μισθών προκάλεσε δυσκολία στην ανεύρεση εργαζομένων που θα ήταν διατεθειμένοι να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο δευτερογενή τομέα της αγοράς εργασίας (ποιοτικά χαμηλότερες θέσεις εργασίας με μειωμένες αποδοχές και σε χαμηλό επίπεδο ιεραρχικά). Έτσι, λοιπόν, οι οικονομίες στράφηκαν προς την αλλοδαπή για ανειδίκεντους εργαζόμενους που θα δέχονταν αυτές τις θέσεις εργασίας και θα συμπλήρωναν, κατά κάποιον τρόπο, τη χαμηλότερη ιεραρχικά θέση στη δομή της κοινωνίας, η οποία με την αύξηση των μισθών και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των εργατών στις ανεπτυγμένες χώρες έμεινε κενή. Άρα, οι μετανάστες ικανοποιούν μια δομική ανάγκη της κοινωνίας, να συμπληρώσουν δηλαδή την κατώτερη ιεραρχικά τάξη στην κοινωνία, η οποία εγκαταλείφθηκε από τους γηγενείς.

Βέβαια, με την ανεργία που υπάρχει τώρα στις ανεπτυγμένες χώρες, η κατάσταση είναι διαφορετική όσον αφορά στον τομέα της ζήτησης στην αγορά εργασίας. Πάλι,

όμως, οι μετανάστες δεν έχουν σχέση υποκατάστασης με τους ημεδαπούς, αλλά σχέση συμπληρωματική, αφού και πάλι, εξαιτίας της έλλειψης ειδίκευσης και εκπαίδευσης, αποδέχονται τις θέσεις εργασίας που απορρίπτουν οι ημεδαποί. Έτσι, οι ανισότητες στο χώρο εργασίας εις βάρος των μεταναστών συνεχίζονται και ανανεώνονται⁸².

2.5.1.γ. Κοινωνικοοικονομική θέση

Όπως διαπιστώνουμε, η κοινωνικοοικονομική θέση μιας ομάδας δίνει μια πολύ συγκεκριμένη ιδέα για τη θέση της ομάδας αυτής στην κοινωνία. Ίσως να είναι και ο καλύτερος δείκτης για την κοινωνική τάξη της. Όσον αφορά, τώρα, στους μετανάστες, οι έρευνες μας έχουν δείξει ότι ελάχιστοι από αυτούς είναι αυτοαπασχολούμενοι και οι υπόλοιποι συνήθως κατέχουν θέσεις χειρωνακτικής εργασίας.

Ακόμη κι αν συγκρίνουμε τις θέσεις εργασίας των μεταναστών με τις θέσεις εργασίας των ημεδαπών, που είναι και αυτές χειρωνακτικές, βλέπουμε ότι οι ημεδαποί κατέχουν ιεραρχικά καλύτερες θέσεις, αφού μπορεί να εποπτεύουν τους αλλοδαπούς. Οι ευκαιρίες για προαγωγή των μεταναστών είναι από ελάχιστες έως μηδενικές. Ακόμη και σε περιπτώσεις που οι αλλοδαποί έχουν την ίδια ειδίκευση με τους ημεδαπούς, είναι πολύ πιθανόν να πάρει προαγωγή ο ημεδαπός. Γενικά, παρατηρούμε να συγκεντρώνονται στις κοινωνικά ανώτερες θέσεις οι ημεδαποί και να αφήνουν τους αλλοδαπούς να κατέχουν τις κατώτερες θέσεις, ακόμη κι αν η ειδίκευση ή η εκπαίδευσή τους δεν δικαιολογούν κάτι τέτοιο. Σχετικά με τους Πόντιους Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση, το 80% με ανώτατη εκπαίδευση βιώνει μια ακραία ετεροαπασχόληση⁸³, καθώς εντάσσονται σε επαγγέλματα που είναι απόλυτα άσχετα με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, αλλά πολύ χαμηλότερου δείκτη κοινωνικού γοήτρου.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι οι μετανάστες αποκλείονται από την ικανοποίηση που προσφέρει η συμμετοχή τους στην κοινωνία ανάλογα με τα προσόντα και τα ταλέντα τους, και δεν αναγνωρίζεται η προσφορά τους, αφού αποκλείονται από την πιθανότητα προαγωγής, άσχετα με την προσφορά και τις ικανότητές τους. Κατ' αυτό τον τρόπο, εμποδίζεται η άνοδός τους στο επίπεδο του κοινωνικού γοήτρου, αλλά και του εισοδήματος, διότι μια προαγωγή και μια θέση εργασίας με μεγαλύτερη ισχύ

⁸² Στο ίδιο οπ. αν., σ. 79.

⁸³ Κασιμάτη Κ. (1992) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», οπ. αν., σ. 252.

συνήθως συνεπάγεται και μεγαλύτερο εισόδημα. Το συμπέρασμα είναι ότι ο αποκλεισμός είναι διπλός, τόσο από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, όσο και από τα υψηλότερα εισοδήματα.

2.5.1.δ. Συνθήκες κατοικίας

Στη Δυτική Ευρώπη παρατηρείται συγκέντρωση των μεταναστών σε συγκεκριμένες χώρες και πόλεις. Αφορούν, συνήθως, σε πόλεις όπου μπορεί να βρεθεί εργασία, αλλά και σε συγκεκριμένες περιοχές κάθε πόλης. Η συγκέντρωση των μεταναστών σε ορισμένα σημεία παρατηρείται ακόμη και σε αγροτικές περιοχές. Εκεί, βέβαια, όπου ζουν οι μετανάστες χαρακτηρίζονται ως υποβαθμισμένες περιοχές και, εξαιτίας προκατάληψης, τις αποφεύγουν πολλοί γηγενείς κάτοικοι. Τα σπίτια σ' αυτές τις περιοχές είναι σε άσχημη κατάσταση και φτηνότερα⁸⁴. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που οι μετανάστες συγκεντρώνονται σε αυτές τις περιοχές, επειδή δεν μπορούν να πληρώσουν τα ενοίκια σε άλλες περιοχές.

Έπειτα από σειρά ερευνών, έχει διαπιστωθεί⁸⁵ ότι παρόλο που οι συνθήκες κατοικίας των μεταναστών είναι υποβαθμισμένες, αυτό δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι οι μετανάστες δεν μπορούν να πληρώσουν καλύτερες κατοικίες.

Ένας από τους λόγους που οι μετανάστες αναγκάζονται να μένουν σε τέτοιες κατοικίες είναι το ότι δεν μπορούν να βρουν άλλες λόγω της άρνησης των ημεδαπών να τους νοικιάσουν τις δικές τους κατοικίες. Εξάλλου, μια ματιά στις αγγελίες για ενοικιάσεις κατοικιών στις εφημερίδες μπορεί να μας πείσει για το γεγονός αυτό, αφού στις περισσότερες αναγράφεται ότι αποκλείονται οι αλλοδαποί. Μέσα από όλους αυτούς τους μηχανισμούς, λοιπόν, οι αλλοδαποί «γκετοποιούνται» και συγκεντρώνονται σε ορισμένες περιοχές οι οποίες αποφεύγονται από τους γηγενείς, αφού, όπως υποστηρίζουν, αυτές δεν είναι ασφαλείς. Επομένως, αυτή η συγκέντρωση δεν είναι δική τους επιλογή, επειδή θέλουν να ζουν όλοι μαζί, αλλά αποτέλεσμα των μηχανισμών διάκρισης της κοινωνίας υποδοχής, οι οποίοι φροντίζουν για τη δημιουργία και τη διατήρηση των ανισοτήτων. Αυτοί οι μηχανισμοί λειτουργούν πρώτον ως αδυναμία των μεταναστών να πληρώσουν για καλύτερη κατοικία και δεύτερον ως άρνηση των ημεδαπών να τους παρέχουν καλύτερη κατοικία, ακόμη κι αν έχουν την οικονομική δυνατότητα να την αναζητήσουν. Σε αυτές τις περιοχές, βέβαια (τις υποβαθμισμένες), όπου ζουν οι μετανάστες, και οι άλλες παροχές όπως η

⁸⁴ Castle S., Kosack G. (1985) "Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe", *οπ. αν.*, σ. 48.

⁸⁵ Λαμανάκης Μ. (1993) «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», *οπ. αν.*, σ. 51.

εκπαίδευση ή οι συνθήκες υγιεινής, για παράδειγμα, τείνουν να είναι υποδεέστερες, με αποτέλεσμα την αρχή μιας διαδικασίας αποκλεισμού τους μέσα από τη διατήρηση των ανισοτήτων που υπάρχουν και τη δημιουργία νέων σχετικά με τη διαβίωσή τους. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται η απομάκρυνση των μεταναστών από κάθε μορφή κοινωνικής ανάπτυξης.

2.5.1.ε. Διάρκεια παραμονής και στόχοι

Πολλοί είναι οι μετανάστες που φεύγουν από τη χώρα τους προσωρινά, όπως ισχυρίζονται, άσχετα με το αν στο τέλος καταλήγουν να μένουν μόνιμα ή αν εποχιακά επανέρχονται, όπως συμβαίνει με τους μετανάστες στις αγροτικές εργασίες. Στόχος τους είναι να μαζέψουν γρήγορα κάποια χρήματα και να επιστρέψουν στη χώρα τους για να αγοράσουν σπίτι ή να κάνουν τη δική τους επιχείρηση⁸⁶. Αυτό επηρεάζει τις συνθήκες διαμονής τους, την αναζήτηση εργασίας, την επαγγελματική τους εκπαίδευση, την εκμάθηση της γλώσσας και τις κοινωνικές υπηρεσίες που χρησιμοποιούν.

Αν πιστεύουν ότι έχουν έρθει για να μείνουν μόνο προσωρινά, τότε θα βρουν φτηνή κατοικία για λίγο χρόνο, έτσι ώστε να μπορέσουν να αποταμιεύσουν αρκετά χρήματα γρήγορα. Επομένως, δεν θα επιδιώξουν να εκπαιδευτούν επαγγελματικά και να μάθουν τη γλώσσα. Δεν θα φροντίσουν για την κοινωνική τους ασφάλιση και θα επιλέξουν την εργασία τους με μόνο κριτήριο το εισόδημα. Αυτή η προσωρινότητα επηρεάζει και τις επιλογές για τα παιδιά τους, αν έχουν φέρει μαζί τους την οικογένεια. Οι μετανάστες που πιστεύουν ότι είναι προσωρινοί δεν θα επιδιώξουν και την ένταξη των παιδιών τους στην κοινωνία υποδοχής μέσω της εκπαίδευσης, αφού δεν θα χρειαστεί τα παιδιά να εργαστούν σ' αυτή την κοινωνία.

Εάν, πάλι, δεν έχουν μαζί την οικογένεια, στέλνουν ένα μέρος από το χαμηλό τους εισόδημα στην πατρίδα για τη συντήρηση της οικογένειάς τους, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη οικονομική τους δυσχέρεια και την πιο έντονη ανισότητά τους στη χώρα υποδοχής. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι διατεθειμένοι να δουλεύουν πιο πολλές ώρες και δεν σκοπεύουν να ξοδεύουν χρήματα για ψυχαγωγία τον ελεύθερο χρόνο τους, πράγμα που κάνει τις συνθήκες διαβίωσής τους ακόμη χειρότερες. Το γεγονός δε ότι είναι διατεθειμένοι να εργάζονται υπερωρίες με λιγότερα χρήματα, δημιουργεί αντιπάθειες μεταξύ των μεταναστών και των γηγενών εργατών, πράγμα το οποίο εντείνει την απομόνωσή τους. Τέλος, η επιθυμία τους για

⁸⁶ Castle S., Kosack G. (1985) «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», οπ. αν., σ. 54.

περισσότερα χρήματα το συντομότερο δυνατόν και η αδυναμία τους να τα αποκτήσουν με την άνοδό τους στην ιεραρχία της αγοράς εργασίας, τούς κάνει να εργάζονται εντατικά για πολλές ώρες, πράγμα το οποίο αυξάνει την πιθανότητα για εργατικά ατυχήματα λόγω της κούρασης.

Συμπερασματικά, λοιπόν, η διάρκεια της παραμονής καθώς και οι στόχοι των μεταναστών μειώνουν την αντίστασή τους στους μηχανισμούς της κοινωνίας υποδοχής, που τους βάζουν στη διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού μέσα από τη δημιουργία και τη συντήρηση των κοινωνικών ανισοτήτων.

2.5.1.στ. Ανεργία

Δεν είναι μόνο η θέση των μεταναστών δύσκολη στην αγορά εργασίας, αλλά και η συμμετοχή τους στην ανεργία κατά τις περιόδους της ύφεσης είναι ακόμη χειρότερη. Έρευνες έχουν δείξει ότι παρόλο που οι μετανάστες είναι διατεθειμένοι να μετακινηθούν για να βρουν εργασία και να δεχτούν οποιαδήποτε δουλειά, με οποιοδήποτε μισθό, σε περιόδους ανεργίας έχουν τους μεγαλύτερους δείκτες σε όλη τη Δυτική Ευρώπη⁸⁷. Η κατάσταση τους επιδεινώνεται για δύο επιπλέον λόγους: Πρώτον, τυπικά και όσον αφορά τις κρατικές υπηρεσίες δεν υπάρχουν (ειδικά οι παράνομοι μετανάστες) μέχρι να βρουν την πρώτη τους εργασία, αλλά και μέχρι να τη βρουν, μπορεί να φτάσουν σε κατάσταση απόλυτης φτώχειας ή ακόμη και να λιμοκτονήσουν, χωρίς την παραμικρή υποστήριξη στη χώρα υποδοχής. Δεύτερον, πολλοί μετανάστες δεν έχουν δικαίωμα σε επιδόματα ανεργίας και όταν χάσουν τη δουλειά τους, δεν έχουν καμιά υποστήριξη από τις κοινωνικές υπηρεσίες της χώρας υποδοχής.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί η ανεργία των μεταναστών να μη φαίνεται επίσημα, αφού πιθανόν να είναι παράνομοι, όπως προαναφέρθηκε, ή να απελαύνονται από τη χώρα όταν δεν υπάρχει δουλειά ή και να φεύγουν μόνοι τους, αφού δεν μπορούν να αποταμιεύσουν στη χώρα υποδοχής.

2.5.1.ζ. Εκπαίδευση για τους ενήλικες και τα παιδιά

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, συνήθως, οι μετανάστες με τα δεδομένα της χώρας υποδοχής έχουν χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι δεν ισχύει το ίδιο και για τους Πόντιους μετανάστες, οι οποίοι σε πολύ μεγάλο ποσοστό έχουν υψηλό επίπεδο

⁸⁷ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 87-93.

εκπαίδευσης.

Ούτως ή άλλως, όμως, και στη δική τους περίπτωση οι θέσεις εργασίας που τους προσφέρονται δεν διαφέρουν από αυτές που προσφέρονται και στους υπόλοιπους μετανάστες. Για τους μετανάστες με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης αυτό συμβαίνει επειδή, ακόμη και για τα δεδομένα της χώρας τους, το επίπεδο εκπαίδευσης και ειδίκευσής τους είναι χαμηλό, αλλά και επειδή υπάρχουν πρακτικές και μηχανισμοί που φροντίζουν να συνεχιστεί η κατάσταση γι' αυτούς και τα παιδιά τους στη χώρα υποδοχής. Με αυτό τον τρόπο, συνεχίζεται η ανισότητα που παρατηρείται ανάμεσα στους γηγενείς και τους μετανάστες. Πολλές φορές δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα για να εκπαιδευτούν μόνοι τους στον ιδιωτικό τομέα και άλλες φορές δεν υπάρχει η υποδομή να εκπαιδευτούν στις υποβαθμισμένες περιοχές όπου κατοικούν. Οι επιχειρήσεις που τους προσλαμβάνουν ελάχιστες φορές φροντίζουν να τους εκπαιδεύσουν, αφού συνήθως τους προορίζουν για ανειδίκευτες εργασίες όπου δεν χρειάζεται συχνά και η γνώση της γλώσσας. Ακόμη, όμως, και στις περιπτώσεις εκείνες που χρειάζεται κάποια γνώση της γλώσσας για να επικοινωνήσουν στο χώρο εργασίας τους, οι επιχειρήσεις θεωρούν πιο αποτελεσματικό να τους βάλουν να εργάζονται με ομοεθνείς τους, που ξέρουν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής και μπορούν να τους μεταφράζουν. Κατ' αυτό τον τρόπο, δεν τους δίνονται ούτε οι ευκαιρίες ούτε τα κίνητρα για εκπαίδευση. Βέβαια, στις περιπτώσεις εκείνες που διοργανώνονται μαθήματα για την εκμάθηση της γλώσσας, οι μετανάστες που εργάζονται σε κάποιο εργοστάσιο δεν μπορούν να παρακολουθήσουν επαρκώς, εξαιτίας της κούρασης και του γεγονότος ότι δεν ενδιαφέρονται, αφού πιστεύουν ότι θα μείνουν στη χώρα μόνο προσωρινά. Ακόμη, όμως, κι αν παρακολουθήσουν τα μαθήματα, τους αρκεί να μάθουν κάποια βασικά πράγματα, ίσα-ίσα για να μπορούν να κινούνται στη χώρα υποδοχής και μετά σταματούν να παρακολουθούν την εκπαίδευση για τους προαναφερθέντες λόγους.

Όσον αφορά στα παιδιά τους, και αυτά δεν έχουν πολλές ευκαιρίες για εκπαίδευση. Έτσι, λοιπόν, συντηρείται η ανισότητα που βιώνουν οι γονείς και επεκτείνεται και στη δεύτερη γενιά. Μερικοί από τους λόγους που τα παιδιά των μεταναστών δεν έχουν ίσες ευκαιρίες για εκπαίδευση με τα παιδιά των γηγενών έχουν ήδη αναφερθεί, όπως είναι η δεινή οικονομική κατάσταση της οικογένειας που δεν τους επιτρέπει να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους πέραν του δημοτικού, αφού θα πρέπει να δουλέψουν από νωρίς για να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Επίσης, στις περιοχές όπου κατοικούν οι μετανάστες, οι παροχές στην εκπαίδευση είναι κι αυτές

υποβαθμισμένες. Το πιο σημαντικό, όμως, είναι το ότι συχνά τα παιδιά των μεταναστών έρχονται στη χώρα υποδοχής έχοντας αρχίσει το σχολείο στη δική τους χώρα, πράγμα το οποίο τους δημιουργεί προβλήματα στη γλώσσα και μπορεί να έχει αρνητικό αντίκτυπο και στα υπόλοιπα μαθήματα, αν δεν υπάρχουν τάξεις υποδοχής στα σχολεία τους.

Άλλοι λόγοι που εμποδίζουν την επαρκή εκπαίδευση των παιδιών των μεταναστών είναι η έλλειψη κινήτρων από την πλευρά των γονέων. Οι ίδιοι οι γονείς πολλές φορές δεν έχουν καταλάβει την αξία της εκπαίδευσης και δεν πιστεύουν ότι θα μπορούσε να βοηθήσει τα παιδιά τους, αφού οι ίδιοι έχουν βιώσει την ανισότητα και τις διακρίσεις. Πολλές φορές δεν έχουν καν το κουράγιο να φροντίσουν για την εκπαίδευση των παιδιών τους λόγω των κακών συνθηκών διαβίωσης, των οικονομικών προβλημάτων, της κούρασης και των μετακινήσεων για να βρουν κατοικία ή δουλειά. Δεν είναι λίγες οι φορές που και τα παιδιά δεν έχουν κίνητρο να συνεχίσουν την εκπαίδευση λόγω των προβλημάτων, των προκαταλήψεων και των διακρίσεων που συναντούν στο σχολείο από τους συμμαθητές και τους δασκάλους τους.

Τέλος, διαπιστώνουμε ότι τα πράγματα είναι χειρότερα για τα παιδιά των παράνομων μεταναστών, τα οποία συχνά δεν παρακολουθούν καθόλου σχολείο, επειδή οι γονείς τους φοβούνται να τα δηλώσουν μήπως και απελαθούν. Εξάλλου, η νομιμοποίηση της μετανάστευσης είναι βασικός παράγοντας ένταξης.

2.5.2. Έλλειμμα κοινωνικών δικαιωμάτων

Από τις προσεγγίσεις για τον κοινωνικό αποκλεισμό η πρώτη διάσταση που αναγνωρίστηκε ήταν η οικονομική, δηλαδή η φτώχεια, όπως και άλλες μορφές ανισοτήτων. Με αυτό τον τρόπο, ο αποκλεισμός ταυτίστηκε με τη φτώχεια. Πιο συγκεκριμένα, όμως, στην περίπτωση των μεταναστών ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να σημαίνει και απώλεια των δικαιωμάτων τους, είτε γιατί αυτά δεν είναι τα ίδια για τους μετανάστες και τους ντόπιους, είτε γιατί υπάρχουν, αλλά είναι αδύνατη η πρόσβαση σ' αυτά. Ο κοινωνικός αποκλεισμός των μεταναστών, μέσα από διάφορες οικονομικής φύσεως διαδικασίες, μπορεί να προκαλέσει την καταστρατήγηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους ή και να συμβεί το αντίστροφο. Να υπάρξει, δηλαδή, πρώτα η καταστρατήγηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μεταναστών, πράγμα το οποίο θα τους οδηγήσει σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού.

Τα δικαιώματα του Ανθρώπου καταγράφηκαν από την Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1948 και αναφέρονται στον κλασικό διαχωρισμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά⁸⁸. Τα αστικά δικαιώματα αφορούν την εγγύηση από την πλευρά του κράτους ενός χώρου όπου θα μπορούσε ο πολίτης να αναπτύξει ελεύθερα τη δημιουργική του δραστηριότητα. Επομένως, το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει σ' αυτό το χώρο. Τα πολιτικά δικαιώματα αναφέρονται στο δικαίωμα του κάθε πολίτη να συμμετέχει στο δημοκρατικό πολίτευμα μέσω της αντιπροσώπευσης. Τα κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη δημιουργούν την υποχρέωση στο κράτος να παρεμβαίνει ενεργά για να προστατεύσει τα άλλα δικαιώματα του πολίτη, όταν αυτά καταστρατηγούνται μέσα από την άκρατη και ανεξέλεγκτη άσκηση των αστικών ελευθεριών.

Όσον αφορά, στα κοινωνικά δικαιώματα, τίθεται ανοικτά το θέμα της αξιοπρέπειας του πολίτη που έχει άμεση σχέση με τον κοινωνικό αποκλεισμό και εξαρτάται από την οργανωτική κουλτούρα της χώρας υποδοχής. Οι πολίτες δικαιούνται ένα αξιοπρεπές επίπεδο ζωής και ασφάλειας. Στην περίπτωση των μεταναστών πολλές φορές καταστρατηγούνται όλα τους τα ανθρωπίνια δικαιώματα, αλλά το ζήτημα είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο σχετικά με αυτά, επειδή ακόμη κι αν το κράτος θέλει να παρέμβει, παρεμβαίνει με τέτοιο τρόπο –χρησιμοποιώντας τους ίδιους μηχανισμούς ταξινόμησης και κατηγοριοποίησης που δημιούργησαν την καταστρατήγηση των κοινωνικών δικαιωμάτων– ώστε στο τέλος στιγματίζει τους μετανάστες και εντείνει το πρόβλημα.

Ιδιαίτερα σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι στο Ελληνικό Σύνταγμα η προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών δεν αντιμετωπίζει ισότιμα τους Έλληνες και τους αλλοδαπούς. Αυτό βέβαια δεν είναι ούτε αποκλειστικό ελληνικό χαρακτηριστικό Συντάγματος ούτε και δυσσερμηνευτο πολιτικά ή ιστορικά⁸⁹.

Συνεχίζοντας την έρευνά μας, θα αναφερθούμε στις σημαντικότερες περιπτώσεις όπου τα ανθρωπίνια δικαιώματα δεν υπάρχουν για τους μετανάστες επίσημα, είτε καταστρατηγούνται αν τυπικά υπάρχουν ή οι ίδιοι οι μετανάστες δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σ' αυτά λόγω άλλων συνθηκών και προβλημάτων τους. Για παράδειγμα, ένας μετανάστης που έχει κάποια κοινωνικά δικαιώματα, θα μπορούσε

⁸⁸ Παπαδοπούλου Δ. (2002) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εισαγωγή στην Έννοια και τη Διαδικασία» στο *Κοινωνικός Αποκλεισμός. Για τους Ανθρώπους που Παραμερίζουμε*, σπ. αν., σ. 58.

⁸⁹ Παπαφιλίππου Δ. (1998) «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Προστασία των Προσφύγων και των Μεταναστών» στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, σπ. αν., σ. 422-432.

είτε να μη γνωρίζει γι' αυτά, είτε να μην έχει πρόσβαση στις υπηρεσίες που τα παρέχουν λόγω άγνοιας της γλώσσας ή λόγω αναλφαριθμητισμού.

Στην παρούσα εργασία προσπαθούμε να διερευνήσουμε και τους παράγοντες εκείνους που σχετίζονται με τα κοινωνικά δικαιώματα (εκτός από τις κοινωνικές ανισότητες), οι οποίοι μπορεί να οδηγήσουν σε σχολική αποτυχία και επικινδυνότητα κοινωνικού αποκλεισμού.

2.5.2.α. Δικαιώματα ανάλογα με την προέλευση των μεταναστών

Όλοι οι μετανάστες δεν απολαμβάνουν τα ίδια τυπικά δικαιώματα στη χώρα υποδοχής. Τα δικαιώματά τους, τουλάχιστον τα τυπικά, εξαρτώνται από τη μεταναστευτική πολιτική της χώρας και από το είδος των μεταναστών.

Για την περίπτωση της Ελλάδας υπάρχουν 6 κατηγορίες μεταναστών⁹⁰.

1) Η πιο ευνοημένη κατηγορία σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι αυτή των παλιννοστούντων που μας αφορά άμεσα στην παρούσα έρευνα.

Ακραία περίπτωση είναι αυτή των Σαξόνων που επιστρέφουν στη Γερμανία από τη Ρουμανία, έπειτα από 8 αιώνες και αποκτούν αυτόματα πλήρη πολιτικά δικαιώματα.

2) Μια ευνοημένη επίσης κατηγορία είναι οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που μεταναστεύουν σε κάποια άλλη χώρα της Ένωσης. Σήμερα, ωστόσο, από τους Ευρωπαίους μόνο οι Πορτογάλοι αγρότες συνεχίζουν να μεταναστεύουν σε σημαντικό αριθμό.

3) Ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών στην Ευρώπη προέρχεται από τις πρώην αποικίες και αφού γνωρίζουν τη γλώσσα και τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, τουλάχιστον έχουν πλήρη πρόσβαση στα δικαιώματά τους όπου αυτά υπάρχουν.

4) Μια άλλη κατηγορία είναι οι στρατολογημένοι εργάτες που έφταναν στη χώρα υποδοχής βάση διακρατικών συμφωνιών, οι οποίες εξασφάλιζαν κάποια από τα κοινωνικά τους τουλάχιστον δικαιώματα. Σχετικά με την πρόσβαση στα δικαιώματά τους, επίσης, τα πράγματα ήταν πιο ευνοϊκά για αυτή την κατηγορία μεταναστών, αφού συνήθως μετακινούνταν σε ομάδες και είχαν την υποστήριξη των ομοεθνών στην άσκηση των δικαιωμάτων τους.

5) Οι πρόσφυγες είναι μια ιδιαίτερη κατηγορία μεταναστών που συνεχώς αυξάνεται κυρίως από χώρες του Τρίτου Κόσμου. Για τους πρόσφυγες έχουν γίνει πολύ αυστηρά τα πράγματα, πρόσφατα, αναφορικά με την αποδοχή τους από τη χώρα

⁹⁰ Χλέτσος Μ., Ντόκος Θ., Γαβρόγλου Σ., Παλυβός Θ., Gazon E., Ναζάκης Χ., Καρασαββόγλου Α., Γιαννόπουλος Ν., (2001) «Μετανάστες και Μετανάστευση», Ναζάκης Χ. – Χλέτσος Μ. (επιμ.), Εκδ. Πατάκη, Αθήνα, σ. 76-80.

υποδοχής. Θα πρέπει πρώτα να αποφανθεί η χώρα που έχουν κάνει αίτηση αν θα τους δεχτεί, πριν κάνουν αίτηση σε κάποια άλλη χώρα. Το πρόβλημα όμως είναι ότι αν κάποια χώρα δεν τους δεχτεί, τότε δεν τους δέχονται και οι άλλες.

6) Τέλος, οι παράνομοι μετανάστες δεν έχουν σχεδόν καθόλου τυπικά δικαιώματα στη χώρα υποδοχής. Όμως, και τους παράνομους μετανάστες μπορούμε να τους διακρίνουμε σε «αποδεκτούς» και «μη αποδεκτούς». Οι «μη αποδεκτοί», οι οποίοι θεωρούνται οικονομικά μη χρήσιμοι ή εγκληματίες, έχουν τη χειρότερη θέση στη χώρα υποδοχής.

Τα συλλογικά δικαιώματα των μεταναστών, πράγμα το οποίο μπορεί να τους θέσει σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού σε σχέση με τον τρίτο άξονα, αυτόν της διάρρηξης των κοινωνικών δεσμών. Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες οι πολιτικοί σύλλογοι ανήκουν αυστηρά στα πολιτικά δικαιώματα και αναγνωρίζονται μόνο για τους πολίτες του κράτους, αποκλείοντας τους μετανάστες. Αυτό εμποδίζει τους μετανάστες από το να έχουν κάποιους δεσμούς από τους οποίους μπορούν να ενημερωθούν για τα δικαιώματά τους ή να στηριχθούν σε περίπτωση που τα δικαιώματά τους καταπατούνται⁹¹.

⁹¹ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 86.

2.5.2.β. Πολιτογράφηση

Οι πολιτικές των χωρών της Ένωσης εναρμονίζονται ως προς τη διακίνηση ανθρώπων μέσα στην Ένωση, ως προς τα δικαιώματα των ενδοκοινοτικών μεταναστών και όσον αφορά στα δικαιώματα και την παροχή ασύλου των προσφύγων. Σχετικά με τη διακίνηση των εξωκοινοτικών οικονομικών μεταναστών, διακρίνουμε διαφορετικά καθεστώτα ενσωμάτωσης με βάση τα νομικά, οικονομικά και κοινωνικά εκείνα κριτήρια και τις ρυθμίσεις της κάθε χώρας υποδοχής που προσδιορίζουν τη θέση του ξένου στην κοινωνία⁹². Πάντως, παρά τις σημαντικές διαφορές των καθεστώτων ενσωμάτωσης, κοινός παρονομαστής των περισσότερων είναι ότι οι μετανάστες δεν ανήκουν στον εθνικό ιστό.

Η έννοια της υπηκοότητας στην Ευρώπη συχνά χρησιμοποιείται με εθνικές αποχρώσεις. Έτσι, παρόλο που μπορεί τυπικά οι μετανάστες να έχουν την υπηκοότητα της χώρας διαμονής τους, οι Ευρωπαίοι θεωρούν ότι δεν ανήκουν στη χώρα τους, λόγω βιολογικών διαφορών, όπως, για παράδειγμα, το διαφορετικό χρώμα. Αυτό ισχύει ακόμη και για τη δεύτερη ή τρίτη γενιά που έχει γεννηθεί και ζήσει όλη της τη ζωή στη χώρα αυτή. Σε γενικές γραμμές, όμως, η έννοια του να μην ανήκει είναι συνυφασμένη με την πολιτογράφηση, την απόκτηση δηλαδή της υπηκοότητας και κυρίως τη νομιμοποίηση της μετανάστευσης.

Η Σουηδία και η Ολλανδία είναι ίσως οι πιο φιλόξενες για τους μετανάστες χώρες υπό αυτή την έννοια. Έχουν τα υψηλότερα ποσοστά πολιτογράφησης σε σχέση με τον πληθυσμό τους και επιτρέπουν στους μετανάστες να ψηφίζουν σε τοπικές εκλογές πριν από την πολιτογράφησή τους. Παρέχουν δε μαθήματα στους μετανάστες πάνω στη γλώσσα και τον πολιτισμό και τους πολιτογραφούν μετά από 5 χρόνια παραμονής τους.

Η Βρετανία και η Γαλλία, αν και έχουν αυξήσει τους περιορισμούς, έχουν προβεί σε πολιτογράφηση των πρώην αποίκων τους δεύτερης γενιάς. Η Γερμανία, Αυστρία και Ελβετία έχουν τις πλέον περιοριστικές πολιτικές.

Γενικά, όμως, ενώ ιστορικά τα ανθρώπινα δικαιώματα εξελίχθηκαν με τη σειρά... ατομικά, πολιτικά και τέλος κοινωνικά, στην περίπτωση των μεταναστών εξελίσσονται αντίστροφα. Σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι μετανάστες τυπικά απολαμβάνουν ατομικά και αρκετά κοινωνικά δικαιώματα, αλλά τα πολιτικά έρχονται τελευταία, αν έρθουν ποτέ.

⁹² Στο ίδιο οπ. αν., σ. 80-84.

2.5.2.γ. Εθνικές πολιτικές με στόχο την ένταξη των μεταναστών

Θα λέγαμε ότι ουσιαστικά η ελευθερία και η ευχέρεια των μεταναστών να ασκήσουν τα δικαιώματά τους και κυρίως τα πολιτιστικά και θρησκευτικά, συχνά προσκρούει στην πολιτική του κράτους και τις στάσεις των πολιτών που αφορούν στην πολιτική ένταξης των μεταναστών. Εκτός από την αποφυγή διαμόρφωσης πολιτικής (που είναι και αυτή σημαντική, αλλά σπάνια πια στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης), υπάρχουν γενικά τρεις πολιτικές ένταξης των μεταναστών⁹³:

1) Αφομοίωση των μεταναστών στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Οι πολιτικές αυτές εκφράζουν μια αρνητική στάση στην προοπτική της πολυπολιτισμικότητας και αποβλέπουν στη σταδιακή εξάλειψη των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων των μεταναστών.

2) Ανοχή των πολιτιστικών παραδόσεων των μεταναστών σε τοπικό επίπεδο, δίχως όμως τη διαμόρφωση πολιτικής για τη στήριξη ή ενθάρρυνση πολιτιστικών διαφορών σε εθνικό επίπεδο.

3) Ενθάρρυνση της πολιτιστικής διαφορετικότητας ή ενσωμάτωση. Εδώ αναγνωρίζεται, η πολιτιστική ισοτιμία των μειονοτήτων, εκτός από τις περιπτώσεις που οι πολιτιστικές ή θρησκευτικές πρακτικές προσκρούουν στο νομικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής.

Η ευνοϊκότερη κατάσταση για τους μετανάστες είναι στις χώρες εκείνες όπου η διαφορετικότητά τους γίνεται αποδεκτή και ενθαρρύνεται. Στην πρώτη περίπτωση όπου η χώρα υποδοχής προσπαθεί να τους αφομοιώσει, θεωρείται ότι οι δικές τους παραδόσεις είναι κατώτερες από της χώρας υποδοχής και ότι θα πρέπει να τις αλλάξουν. Διαφορετικά, στιγματίζονται και αποκλείονται κοινωνικά.

Το ελληνικό κράτος δεν έχει μια συγκεκριμένη πολιτική στήριξης των μεταναστών και ενσωμάτωσής τους στην ελληνική κοινωνία ή αποφεύγει σκόπιμα να διαμορφώσει κάποια συγκεκριμένη πολιτική. Το αποτέλεσμα είναι αυτοί οι άνθρωποι να νιώθουν απομονωμένοι από την υπόλοιπη κοινωνία και να είναι περισσότερο ευάλωτοι στη φτώχεια, την ανεργία και τον κοινωνικό αποκλεισμό⁹⁴.

2.5.2.δ. Γλώσσα - Εκπαίδευση - Οικονομική κατάσταση

Εάν προχωρήσουμε πέρα από την τυπική πλευρά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, θα δούμε ότι υπάρχει και η ουσιαστική, που είναι η δυνατότητα πρόσβασης στα δικαιώματα όταν και όπου υπάρχουν. Για να ασκήσει κάποιος τα δικαιώματά του θα

⁹³ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 87-88.

⁹⁴ Χλέτσος Μ. (2001) «Μετανάστες και Μετανάστευση», οπ. αν., σ. 34.

πρέπει πρώτα από όλα να ξέρει ότι τα έχει. Πολλοί μετανάστες δεν έχουν την εκπαίδευση για να γνωρίζουν, δεν καταλαβαίνουν τη γλώσσα για να μάθουν, αλλά και όταν ακόμη τα γνωρίσουν, δεν έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν τα δικαιώματά τους, αφού πολλές φορές δεν μπορούν να συμπληρώσουν κάποια αίτηση ή να συνεννοηθούν σε κάποια υπηρεσία. Εκτός αυτού, όμως, ένας άνθρωπος που όλη την ημέρα εργάζεται κάτω από αντίξοες συνθήκες (αφού οι δουλειές των μεταναστών είναι οι χειρότερες και οι πιο χαμηλόμισθες στην αγορά εργασίας, όπως προαναφέρθηκε), δεν έχει το κουράγιο, λόγω κούρασης, να σκεφτεί για τα δικαιώματά του.

Βέβαια, ακόμα κι αν έχει το κουράγιο να τα διεκδικήσει, εκεί φυσικά που καταπατούνται, δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να καταφύγει στα ένδικα μέσα. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι διαδικασίες που προκαλούν τις κοινωνικές ανισότητες σύντομα μεταφέρουν το πρόβλημα και στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Άρα ο κοινωνικός αποκλεισμός σε κάποιον τομέα, μπορεί εύκολα να οδηγήσει στον κοινωνικό αποκλεισμό σε κάποιον άλλο άξονα. Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι το πρόβλημα ισχύει και για τα παιδιά των μεταναστών κυρίως στην εκπαίδευσή τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις τα παιδιά των μεταναστών όχι μόνο έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση, αλλά το καθεστώς της υποχρεωτικής εκπαίδευσης ισχύει και για αυτά. Το πρόβλημα, όμως, είναι ότι όλα τα προαναφερθέντα προβλήματα, τα οποία είναι συνυφασμένα με τις κοινωνικές ανισότητες που βιώνουν, αναγκάζουν τα παιδιά να αφήσουν νωρίς το σχολείο λόγω των πιέσεων που ασκούνται σ' αυτά από το χώρο του σχολείου, αλλά και από την οικογένεια.

Μειονεκτούν όσον αφορά στη γλώσσα και συχνά βιώνουν τη σχολική αποτυχία, αντιμετωπίζουν διακρίσεις και ρατσισμό εις βάρος τους και στο χώρο της οικογένειας έρχονται αντιμέτωπα με συχνές μετακινήσεις για εξασφάλιση εργασίας των γονέων τους, με τη φτώχεια που τα αναγκάζει να δουλέψουν από νωρίς και με την έλλειψη κινήτρων για εκπαίδευση, αφού και οι γονείς τους δεν έχουν αντιληφθεί τη σπουδαιότητα της εκπαίδευσης.

Αναφέρεται παραστατικά για τα κοινωνικά αποκλεισμένα παιδιά ⁹⁵:

«Ένα νήμα φαίνεται να συνδέει τη σχολική πορεία των παιδιών από τις φτωχογειτονιές του Περάματος και του Κερατσινίου, των Λιοσίων και της Αγίας Βαρβάρας με χιλιάδες μαθητές της Ευρυτανίας, των Κυκλάδων, της αγροτικής Ηλείας, της υπαίθρου των Τρικάλων και των

⁹⁵ Κάτσικας Χ. (1998) «Αποκλεισμός από την Εκπαίδευση. Απόρριψη από την Εργασία» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, σπ. αν., σ. 453-454.

Χανίων, της Ξάνθης και της Ροδόπης, των χωριών της Λέσβου και της Λακωνίας, που καταλαμβάνουν τις πρώτες θέσεις στα ποσοστά των παιδιών που εγκαταλείπουν νωρίς το σχολείο.

Παράλληλα, ένα νήμα συνδέει τα χιλιάδες τσιγγάνοπουλα που είτε δεν πηγαίνουν σχολείο είτε το εγκαταλείπουν γρήγορα, με τα παιδιά των Πόντιων μεταναστών από την ΕΣΣΔ ή την Αλβανία ή με τα παιδιά των άλλων κατατρεγμένων μεταναστών καθώς και με τα παιδιά των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων των μουσουλμάνων που κατοικούν στην Αθήνα και συμπληρώνουν για λίγο τις μαθητικές τάξεις στο Γκάζι και το Βοτανικό.

Μάλιστα η ομάδα αυτών των παιδιών δεν καταγράφεται σε καμιά στατιστική κατηγορία. Ιδού, λοιπόν, το τελευταίο στάδιο του αποκλεισμού. Το να έχει κανείς εξαφανιστεί από το εκπαιδευτικό τοπίο σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην είναι πλέον ορατός.

Η φτώχεια και η περιθωριοποίηση οδηγούν στην πρόωρη διακοπή της εκπαιδευτικής διαδικασίας και στην απόκτηση χαμηλής στάθμης εκπαιδευτικού κεφαλαίου από τα παιδιά των Ποντίων μεταναστών από την πρώην ΕΣΣΔ. Σαν αποτέλεσμα, όταν αυτά τα άτομα εισέρχονται στην αγορά εργασίας, ασκούν επαγγέλματα χαμηλής παραγωγικότητας με μικρή ζήτηση και χαμηλές αμοιβές

Η εργασιακή ανασφάλεια, οι συχνές απολύσεις και το συχνά ανθυγιεινό περιβάλλον που συνοδεύουν αυτές τις θέσεις παρέχουν σοβαρές ενδείξεις δημιουργίας ενός φαύλου κύκλου. Φτώχεια-εκπαιδευτική, αποστέρηση-επισφαλές, μη προσοδοφόρο επάγγελμα- φτώχεια-κοινωνικός αποκλεισμός»

Το πόσο οι κοινωνικές ανισότητες που βιώνουν οι γονείς συνδέονται με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά στο σχολείο φαίνεται σε έρευνα για τους Πόντιους μετανάστες από την πρώην ΕΣΣΔ⁹⁶. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι οι γονείς που τα παιδιά τους δεν είχαν προβλήματα στο σχολείο, είχαν τα εξής χαρακτηριστικά: είναι αυτοί που απασχολούνται, είναι χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου από τους άλλους, είναι νεότεροι στην ηλικία και έχουν εγκατασταθεί στην Ελλάδα πριν το '87. Γενικά, όταν εξασφαλιστούν, σύμφωνα με την έρευνα, οι βασικές προϋποθέσεις –εργασία και χρόνος ικανός για την κοινωνική προσαρμογή–

⁹⁶ Κασιμάτη Κ. (1992) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν.*, σ. 408.

τότε και τα προβλήματα των παιδιών θα περιοριστούν. Το ότι οι γονείς που δεν ανέφεραν σημαντικά προβλήματα είχαν χαρακτηριστικά όπως το χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, ίσως φανερώνει ότι οι προσδοκίες τους ήταν περιορισμένες και γι' αυτό δεν ανέφεραν προβλήματα. Όχι ότι δεν υπήρχαν.

2.5.2.ε. Πολιτικό σύστημα της χώρας προέλευσης

Η χώρα προέλευσης των μεταναστών δεν επηρεάζει τόσο τα ανθρώπινα δικαιώματα που έχουν, όσο το πόσο οι ίδιοι έχουν προσδοκίες για δικαιώματα και έχουν την ικανότητα να τα διεκδικήσουν. Αν, για παράδειγμα, οι μετανάστες προέρχονται από ένα κράτος όπου τα ανθρώπινα δικαιώματα καταπατούνται, τότε και στο κράτος υποδοχής δεν θα προσδοκούν δικαιώματα. Ως εκ τούτου, λοιπόν, δεν θα τα διεκδικούν ή θα είναι ικανοποιημένοι και με μια οριακά καλύτερη κατάσταση. Εάν ένας μετανάστης προέρχεται από ένα κράτος όπου η παρουσία του δημόσιου τομέα είναι πολύ έντονη στη ρύθμιση των προβλημάτων του πολίτη, τότε οι μετανάστες δεν θα έχουν αποκτήσει την κατάλληλη κουλτούρα για να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους ή να ενημερωθούν γι' αυτά. Όπως αναφέρεται για τους άνεργους μετανάστες από την πρώην ΕΣΣΔ...

«Ουσιαστικά το πρόβλημα είναι οικονομικό, το οποίο σε συσχετισμό με την αδυναμία να βρουν δουλειά γίνεται περισσότερο οξύ, ιδιαίτερα για τους μετανάστες αυτούς τους προερχόμενους από ένα πολιτικό σύστημα όπου περισσότερο το κράτος αναλαμβάνει να ρυθμίσει διάφορες ευθύνες της καθημερινής ζωής, που στις δυτικές κοινωνίες αποτελούν υπόθεση του πολίτη⁹⁷».

2.5.2.στ. Πολιτικό σύστημα της χώρας υποδοχής

Ο σεβασμός των δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι βασικό χαρακτηριστικό του πολιτεύματος σε κάθε δημοκρατικό καθεστώς. Φυσικά, αυτό είναι υπέρ των μεταναστών. Το πρόβλημα, όμως, εντοπίζεται σε δυο κυρίως τομείς.

Ο πρώτος τομέας έχει σχέση με το είδος της δημοκρατίας στο κράτος υποδοχής, αναφορικά με το πώς ερμηνεύεται η ισότητα. Σε ορισμένες περιπτώσεις η δημοκρατία συνδυάζεται με μια πολιτική ενσωμάτωσης όπου το κράτος θεωρείται ένα και αδιαίρετο και κάθε ιδιαιτερότητα φαίνεται να απειλεί τη δημοκρατική του ενότητα. Η ισότητα που πρεσβεύει η Δημοκρατία σ' αυτές τις περιπτώσεις

⁹⁷ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 403.

ερμηνεύεται ως ομοιογένεια και οι μετανάστες γίνονται αποδεκτοί από τη χώρα υποδοχής, εφόσον βέβαια είναι πρόθυμοι να αφομοιωθούν πολιτιστικά και να μη διεκδικούν τη διαφορά τους. Σε άλλα κράτη η δημοκρατία μπορεί να ερμηνεύεται ως το δικαίωμα του καθενός στη διαφορά και να ακολουθείται μια πολιτική ενσωμάτωσης, όπου και οι μετανάστες μπορούν να διεκδικήσουν τη διαφορετικότητά τους. Η Γαλλική Δημοκρατία μπορεί να θεωρηθεί ως μια δημοκρατία αφομοίωσης⁹⁸, ενώ η Ολλανδία και η Σουηδία μπορούν να θεωρηθούν ως δημοκρατίες που ανέχονται και ενθαρρύνουν τη διαφορετικότητα.

Ο δεύτερος τομέας στον οποίο θα μπορούσε να εντοπισθεί πρόβλημα σε σχέση με τα δικαιώματα των μεταναστών είναι το κομματικό σύστημα. Το φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ευρώπη, τα τελευταία χρόνια, συμπίπτει με την εμφάνιση και την άνοδο ακροδεξιών κομμάτων όπως του Λεπέν στη Γαλλία. Συνήθως, τέτοια κόμματα έχουν ρατσιστικές και αντιμεταναστευτικές αντιλήψεις και, από ό,τι φαίνεται, η απήχησή τους αυξάνεται συνεχώς στην Ευρώπη, παρόλο που η πολιτική τους δύναμη δεν φαίνεται να μεγαλώνει θεαματικά, κυρίως λόγω των δυσμενών γι' αυτά εκλογικών συστημάτων. Αναμφίβολα, όμως, επηρεάζουν σημαντικά την κοινή γνώμη.

2.5.3. Διάρρηξη των κοινωνικών δεσμών

Ο τρίτος άξονας κοινωνικού αποκλεισμού, μετά την αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων και το έλλειμμα των κοινωνικών δικαιωμάτων, είναι οι κοινωνικοί δεσμοί οι οποίοι είναι πολύ σημαντικοί για τους μετανάστες, διότι μπορεί να διαρραγούν με τη μετακίνησή τους από τη χώρα τους, αλλά μπορεί και να αποβούν σωτήριοι για την ένταξή τους στη χώρα υποδοχής, αν έχουν βοήθεια από άλλους μετανάστες που έχουν μετακινηθεί πριν από αυτούς, πράγμα που συνήθως συμβαίνει.

Οι διάφορες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού απειλούν, κατά πρώτο λόγο, την κοινωνική συνοχή και διασπών τον κοινωνικό ιστό⁹⁹. Επομένως, ένα προληπτικό και θεραπευτικό μέτρο κατά του κοινωνικού αποκλεισμού θα μπορούσε να είναι η σύσφιξη της κοινωνικής αλληλεγγύης στη σύγχρονη κοινωνία. Παρατηρείται, ωστόσο, ότι όσο αυξάνουν οι εύθραυστοι πληθυσμοί σε μια κοινωνία τόσο χαλαρώνει η κοινωνική συνοχή. Το φαινόμενο του αποκλεισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την κρίση των κοινωνικών δεσμών και δη των οικογενειακών σχέσεων. Οι έρευνες

⁹⁸ Gazon E. (2001) «Μετανάστες και Μετανάστευση», *οπ. αν.*, σ. 147.

⁹⁹ Παπαδοπούλου Δ. (2002) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εισαγωγή στην Έννοια και Διαδικασία» στο *Κοινωνικός Αποκλεισμός. Για τους Ανθρώπους που Παραμερίζουμε*, *οπ. αν.*, σ. 61-62.

έδειξαν ότι άτομα που δεν έχουν καθόλου κοινωνικούς πόρους και είναι άνεργα, μπορεί να είναι πολύ πιο κοντά στην κοινωνία από εκείνα που έχουν δουλειά αλλά βρίσκονται κυριολεκτικά στο περιθώριο, επειδή δεν έχουν δίπλα τους ανθρώπους πρόθυμους να τα υποστηρίξουν σε μια κρίσιμη στιγμή.

Η χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού εκφράζεται σε διαφορετικές σφαίρες της κοινωνικής ζωής. Μπορεί να υπάρξει στο χώρο της οικογένειας, της δουλειάς, της γειτονιάς ή του σχολείου. Οι σύγχρονες κοινωνίες στηρίζονται στον ατομοκεντρισμό κι όλο και περισσότερο παρατηρείται η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού. Βέβαια, το κράτος με τις κοινωνικές υπηρεσίες προσπαθεί να εξισορροπήσει το φαινόμενο αυτό, αλλά τα πράγματα δεν είναι εξίσου ευνοϊκά για τα άτομα, τα οποία αντί να έχουν την κοινωνική υποστήριξη από το κοινωνικό τους περιβάλλον, αναγκάζονται να καταφύγουν στις παροχές των κοινωνικών υπηρεσιών. Όταν αναλάβουν οι κοινωνικές υπηρεσίες, θα πρέπει πρώτα να κατηγοριοποιήσουν και αυτό ίσως από μόνο του να οδηγήσει σε άλλες διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού.

Σχετικά με τους μετανάστες, και ειδικότερα τους παλιννοστούντες, οι οποίοι μας αφορούν άμεσα στην παρούσα έρευνα, η διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού παρατηρείται σε πολλά μέτωπα. Παρακάτω θα αναφερθούμε στα σημαντικότερα από αυτά.

2.5.3.α. Δημογραφικά στοιχεία - χρόνος παραμονής και στόχοι των μεταναστών

Οι μετανάστες είναι, συνήθως, νέοι άντρες, οι οποίοι μεταναστεύουν για να βρουν δουλειά, να αποταμιεύσουν και να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Τις περισσότερες φορές, έχουν οικογένειες στην πατρίδα τους, αλλά δεν μπορούν να τις πάρουν μαζί, είτε γιατί δεν σκοπεύουν να μετακινήσουν καθόλου τις οικογένειές τους, είτε γιατί σκοπεύουν να το κάνουν αργότερα, είτε γιατί υπάρχουν διακρατικές συμφωνίες ανάμεσα στις χώρες προέλευσης και υποδοχής οι οποίες δεν τους επιτρέπουν να φέρουν και τις οικογένειες μαζί τους, όπως συνέβαινε με τους Έλληνες μετανάστες στη Γερμανία. Βέβαια, το αν θα πάρουν μαζί τις οικογένειές τους εξαρτάται και από το χρόνο παραμονής αλλά και από τους ιδιαίτερους στόχους τους. Αν σκοπεύουν να μείνουν σύντομο χρονικό διάστημα ή αν είναι εποχιακοί εργάτες που τους παρέχεται διαμονή από τους εργοδότες, τότε δεν θα πάρουν μαζί τους σύζυγο και παιδιά. Επίσης, εάν σκοπεύουν να αποταμιεύσουν γρήγορα και να επιστρέψουν, τότε μάλλον θα προτιμήσουν να αφήσουν πίσω την οικογένεια, έτσι ώστε να περιορίσουν

τουλάχιστον τα έξοδα διαμονής. Όπως και να έχει πάντως η κατάσταση, το να βρίσκονται αυτοί οι άντρες μόνοι σ' ένα ξένο κράτος, χωρίς την υποστήριξη της οικογένειάς τους, τους δημιουργεί απομόνωση και ασφαλώς δεν έχουν συναισθηματική βοήθεια σε κάποια κρίσιμη στιγμή.

Η μεγαλύτερη εγκληματικότητα των μεταναστών, σε σύγκριση με τους ντόπιους, μπορεί να είναι μια εντύπωση που δημιουργείται και από τη δημογραφική σύσταση των μεταναστών. Συνήθως, τα στατιστικά στοιχεία συγκρίνουν την εγκληματικότητα των μεταναστών με την εγκληματικότητα των γηγενών. Όμως, η δημογραφική σύσταση των γηγενών συμπεριλαμβάνει και παιδιά και ηλικιωμένους, οι οποίοι έχουν χαμηλούς δείκτες εγκληματικότητας και παραβατικής συμπεριφοράς, πράγμα το οποίο θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη σε οποιαδήποτε απόπειρα σύγκρισης των δύο ομάδων.

Κατ' αυτό τον τρόπο, λοιπόν, ο δείκτης εγκληματικότητας των γηγενών φαίνεται πολύ χαμηλότερος από το δείκτη εγκληματικότητας των μεταναστών. Δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι θα συνέβαινε το ίδιο αν συγκρινόταν ο δείκτης εγκληματικότητας των αντρών της ίδιας ηλικίας και από τις δύο πλευρές¹⁰⁰. Όπως είναι φυσικό, με τις αναφορές για την υψηλή εγκληματικότητα των μεταναστών, δημιουργούνται συναισθήματα εχθρικότητας, προκατάληψης και φόβου εκ μέρους των γηγενών, πράγμα το οποίο έχει ως αποτέλεσμα την επιπλέον απομόνωση των μεταναστών και τη χαλάρωση της κοινωνικής αλληλεγγύης προς αυτούς.

2.5.3.β. Πολιτισμικές διαφορές

Οι πολιτισμικές¹⁰¹ διαφορές είναι συχνά, ανάλογα με τις συνθήκες, από μόνες τους αιτίες κοινωνικού αποκλεισμού. Οι πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα στους μετανάστες και τους γηγενείς είναι πολύ μεγάλες. Αναμφίβολα, αυτό οδηγεί τους μετανάστες σε κοινωνική απομόνωση με τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Ο πολιτισμός είναι η γλώσσα, που αποτελεί τη βάση κάθε ανθρώπινης επικοινωνίας, οι παραδόσεις, τα έθιμα, η ενδυμασία, ο τρόπος ψυχαγωγίας, η κατοικία και η διατροφή. Ζώντας σ' ένα περιβάλλον όπου όλα αυτά διαφοροποιούνται, το άτομο αποδιοργανώνεται, επειδή δεν μπορεί να εσωτερικεύσει τα νέα πολιτιστικά δεδομένα στη χώρα υποδοχής.

¹⁰⁰ Castle S., Kosack G. (1985) "Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe", *οπ. αν.*, σ.341.

¹⁰¹ Κασσιμάτη Κ. (2001) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Η Ελληνική Εμπειρία», *οπ. αν.* σ. 278.

2.5.3.γ. Κατοικία

Όπως παρατηρούμε, μέσα από τους μηχανισμούς περιθωριοποίησης και συγκέντρωσης των μεταναστών στα σύγχρονα γκέτο, δημιουργείται γι' αυτούς ένα σύστημα διαχωρισμού των φίλων της κοινωνίας από τους εχθρούς. Οι μετανάστες είναι οι εχθροί της κοινωνίας και αποκλείονται από την κοινωνική αλληλεγγύη που θα μπορούσαν να επιδείξουν οι γηγενείς στους συμπολίτες τους. Βέβαια, η συγκέντρωση των μεταναστών σε ορισμένες περιοχές μπορεί να αποτελεί διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού με τους γηγενείς, αλλά πολλές φορές σημαίνει σύσφιγξη του κοινωνικού δεσμού με τους ομοεθνείς, αφού διαμένοντας στην ίδια γειτονιά μπορούν να δημιουργήσουν κοινωνικές σχέσεις και να υποστηριχθούν. Ειδικά για τους νεοαφιχθέντες που δεν γνωρίζουν τη γλώσσα και τον πολιτισμό, το να διαμένουν σε μια γειτονιά όπου ζουν και άλλοι ομοεθνείς τους, μπορεί να αποβεί σωτήριο. Είναι γνωστό ότι σε αρκετές γειτονιές σε χώρες όπου έχουν δεχθεί πολλούς μετανάστες μπορεί κάποιος να βρει ακόμη και καταστήματα που πουλάνε προϊόντα από τη χώρα προέλευσης των ατόμων αυτών και που οι ιδιοκτήτες τους είναι ομοεθνείς των μεταναστών.

2.5.3.δ. Θρησκεία

Με πολλούς μηχανισμούς η θρησκεία μπορεί να δημιουργήσει κοινωνικό αποκλεισμό στους μετανάστες. Πρώτα από όλα, η διαφορετική θρησκεία συνεπάγεται και διαφορετικό τρόπο ζωής, που μπορεί να συμπεριλαμβάνει διαφορετικές παραδόσεις και πρακτικές, διαφορετική ενδυμασία και διαφορετική διατροφή. Όπως είναι αναμενόμενο, όλα αυτά δημιουργούν συναισθήματα απομόνωσης στους μετανάστες. Επιπλέον, για το γυναικείο πληθυσμό μπορεί να σημαίνει απομόνωση εάν η θρησκεία τους τους απαγορεύει τη συναναστροφή, το να βγαίνουν έξω ή να εκπαιδεύονται. Τέλος, η θρησκεία είναι ένας μηχανισμός κοινωνικής αλληλεγγύης, ο οποίος πολλές φορές δεν λειτουργεί για άτομα που δεν ασπάζονται την ίδια πίστη. Επομένως, ενώ η εκκλησία μπορεί να βρεθεί κοντά και να υποστηρίξει τους ομόθρησκους σε μια κρίσιμη στιγμή της ζωής τους, είναι αμφίβολο εάν θα κάνει το ίδιο και για τους αλλόθρησκους, προτού τουλάχιστον τους αφομοιώσει θρησκευτικά.

2.5.3.ε. Γλώσσα

Παρόλο που η γλώσσα είναι πολιτιστικό στοιχείο, είναι σκόπιμο να αναφερθεί

ξεχωριστά λόγω της σπουδαιότητάς της, όσον αφορά στους κοινωνικούς δεσμούς. Αν κάποιος δεν ξέρει τη γλώσσα της χώρας υποδοχής, είναι αυτονόητο ότι δεν θα μπορέσει εύκολα να δημιουργήσει σχέσεις με τους συνανθρώπους του. Βέβαια, το κατά πόσο οι μετανάστες θα μάθουν τη γλώσσα εξαρτάται και από τις σχέσεις τους με τους γηγενείς. Πώς μπορεί να μάθει τη γλώσσα μιας χώρας κάποιος που δεν συναναστρέφεται με τους ανθρώπους της; Φαίνεται, λοιπόν, να δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος. Δεν υπάρχει συναναστροφή με τους γηγενείς, επειδή υπάρχει η άγνοια της γλώσσας, αλλά οι μετανάστες δυσκολεύονται επίσης να μάθουν τη γλώσσα αφού δεν συναναστρέφονται τους γηγενείς.

Σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης οι βιομηχανίες προσέφεραν μαθήματα γλώσσας στους μετανάστες και στη Σουηδία προσφέρονταν και μαθήματα πολιτισμού, όπως προαναφέρθηκε. Ακόμη, όμως, και σ' αυτή την περίπτωση, άλλες διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού, όπως είναι η κούραση, η διάρκεια παραμονής, οι στόχοι και το εκπαιδευτικό επίπεδων των μεταναστών, τους απέτρεπαν από το να αξιοποιήσουν αυτά τα μαθήματα και να μάθουν τη γλώσσα.

Θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι η άγνοια της γλώσσας των μεταναστών πολλές φορές χρησιμοποιείται ως άλλοθι για να τους απομονώσουν κοινωνικά, όπως συμβαίνει στα σχολεία όπου φοιτούν παιδιά μεταναστών¹⁰².

«Τον τελευταίο καιρό αναπτύσσεται στη χώρα μας ένας ιδιότυπος ρατσισμός που έχει σχέση με το ότι οι μετανάστες αρχίζουν να χρησιμοποιούν τις δημόσιες υπηρεσίες που χρησιμοποιούμε και εμείς. Ανεβαίνουν στο ίδιο λεωφορείο μ' εμάς, πάνε στο ίδιο σχολείο, επισκέπτονται το ίδιο πάρκο, καταφεύγουν στο ίδιο νοσοκομείο. Ειδικά το γεγονός ότι στέλνουν τα παιδιά τους στα δημόσια σχολεία λειτουργεί ως ένα βαθμό ως άλλοθι στα μεσαία εισοδηματικά στρώματα να στέλνουν τα παιδιά τους στα ιδιωτικά σχολεία. Η δικαιολογία η οποία δίνεται αφορά το κατά πόσο τα παιδιά των μεταναστών γνωρίζουν τη γλώσσα, ώστε να μην αποτελούν εμπόδιο στην ομαλή λειτουργία της τάξης. Εδώ, όμως, το σημαντικό ερώτημα που τίθεται δεν είναι εάν και κατά πόσο τα παιδιά των μεταναστών γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα, αλλά εάν το ελληνικό κράτος έχει οργανωμένη υποδομή υποδοχής και ένταξης αυτών των παιδιών στο σχολικό σύστημα».

¹⁰² Κασσιμάτη Κ. (1992) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν.*, σ. 414.

2.5.3.στ. Σύλλογοι και εργατικά συνδικάτα

Τόσο στον κοινωνικό χώρο όσο και στο περιβάλλον εργασίας κάποιο άτομο μπορεί να βιώσει την κοινωνική συναναστροφή και την κοινωνική αλληλεγγύη μέσα από τους συλλόγους και τα εργατικά συνδικάτα. Η σπουδαιότητα των συλλόγων τονίζεται σε έρευνα που έγινε για τους Πόντιους μετανάστες από την Πρώην ΕΣΣΔ.

«Όπως ήδη αναφέρθηκε, έστω και λίγοι μετανάστες έκαναν μνεία των ποντιακών συλλόγων ως πιθανή πηγή βοήθειας για τη λύση των πολλών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Αυτό μας παρακινεί να διερευνήσουμε περισσότερο αυτό το στοιχείο και συγκεκριμένα να εντοπίσουμε ποιοι σύλλογοι αναφέρθηκαν από τους μετανάστες αυτούς, με ποιο τρόπο βοηθήθηκαν και τι τους παρακίνησε να γίνουν ή να μη γίνουν μέλη κάποιου τέτοιου συλλόγου.

Οι μετανάστες αποτελούν μια μειονότητα άσχετα από την οποιαδήποτε υποδοχή μπορεί να τους επιφυλάξουν στους τόπους εγκατάστασης... Η δημιουργία τοπικών συλλόγων είναι η συνήθης πρακτική για να καλυφθούν ανάγκες επικοινωνίας και συναναστροφών, αλλά και για να εξασφαλιστεί ένα αίσθημα σιγουριάς, επειδή μπροστά στα προβλήματα και τις δυσκολίες δεν έχουν κάπου να αποταθούν».

Άρα, ένας τρόπος για να νιώσουν κοντά στην κοινωνία είναι και η συμμετοχή των μεταναστών σε συλλόγους.

Όπως προαναφέρθηκε, το Σύνταγμα διαφοροποιεί τους Έλληνες από τους αλλοδαπούς στην ελευθερία της συνάθροισης (άρθρο 11), στο δικαίωμα ίδρυσης ενώσεων και μη κερδοσκοπικών σωματείων (άρθρο 12), στην ίδρυση πολιτικών κομμάτων (άρθρο 29, παρ. 1), στη συνδικαλιστική ελευθερία και στην απεργία (άρθρο 23)¹⁰³, αφού κατατάσσονται στη σφαίρα των πολιτικών δικαιωμάτων. Και με τα εργατικά συνδικάτα η κατάσταση δεν είναι καλύτερη. Οι παράνομοι μετανάστες πολλές φορές, φυσικά, δεν μπορούν να ζητήσουν τη στήριξη των εργατικών συνδικάτων, αλλά και οι νόμιμοι δεν έχουν τις καλύτερες σχέσεις με τα συνδικάτα. Παρόλο που οι μετανάστες, όπως προαναφέρθηκε, λειτουργούν συμπληρωματικά και όχι ανταγωνιστικά σε σχέση με τους γηγενείς εργαζόμενους, αφού κάνουν τις δουλειές που αρνούνται να κάνουν εκείνοι, υπάρχει μια καχυποψία εκ μέρους των συνδικάτων. Τις περισσότερες φορές θεωρείται ότι οι μετανάστες είναι η αιτία της

¹⁰³ Παπαφιλίππου Δ. (1998), «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου-Πρόσφυγες και Μετανάστες», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, σπ. αν. σ. 424.

ανεργίας και παραβλέπεται το γεγονός ότι και αυτοί πολλές φορές είναι θύματα της ανεργίας. Μάλιστα, σε περιπτώσεις οικονομικής ύφεσης, είναι οι πρώτοι που θα επηρεαστούν.

Όπως αναφέρεται σε έρευνες¹⁰⁴, τα εργατικά συνδικάτα βρίσκονται σε δίλημμα σχετικά με τους μετανάστες. Φοβούνται ότι η εισροή περισσότερων μεταναστών θα δημιουργήσει μεγαλύτερη ανεργία, πράγμα που δημιουργεί συναισθήματα εχθρότητας και ανταγωνισμού, αλλά, από την άλλη, θέλουν τους μετανάστες στους κόλπους τους για δύο επιμέρους λόγους: *Πρώτον*, η απόρριψη των μεταναστών είναι αντίθετη προς την ιδεολογία τους, η οποία χαρακτηρίζεται από το δόγμα του διεθνισμού και *δεύτερον*, αν οι μετανάστες δεν είναι μέλη των εργατικών συνδικάτων, τότε μπορεί να προσφέρουν φθηνότερη εργασία, πράγμα που θα ήταν επιζήμιο για τους γηγενείς εργαζόμενους, αφού θα μείωνε τελικά τους μισθούς.

Μελετώντας το χώρο εργασίας, διαπιστώνουμε ότι η κοινωνική σύσφιγξη και η αλληλεγγύη ακολουθούν τα ίδια μονοπάτια με τους χώρους της κατοικίας και της γειτονιάς. Συνήθως, οι μετανάστες εργάζονται μαζί και σε ξεχωριστούς χώρους από τους γηγενείς, αφού υπάρχουν οι δουλειές που έχουν χαρακτηριστεί δουλειές για τους μετανάστες, και δεν δέχονται να τις κάνουν οι γηγενείς. Αυτό δημιουργεί μια χαλάρωση στο κοινωνικό δεσμό μεταξύ των γηγενών και των μεταναστών, αλλά μια σύσφιγξη στον κοινωνικό δεσμό μεταξύ των μεταναστών.

2.5.3.ζ. Τύπος μετανάστη

Ο κοινωνικο-πολιτισμικός προσανατολισμός του μετανάστη ως προς τη μειονότητά του και τη χώρα υποδοχής, η ταύτισή του ή όχι με ένα από τα δύο συστήματα -ή και με τα δύο- εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Κοινωνικο-οικονομικές, πολιτισμικές, οικογενειακές, εκπαιδευτικές και άλλες συνθήκες μπορεί να επηρεάσουν τη θέση του. Και αυτή με τη σειρά της μπορεί να δημιουργήσει ή να ενισχύσει περαιτέρω τις συνθήκες αυτές.

Ο Μ. Δαμανάκης¹⁰⁵ έχει δημιουργήσει μια τυπολογία μεταναστών σε σχέση με τον προσανατολισμό τους, διευκρινίζοντας ότι οι τύποι αυτοί που θα αναφέρουμε παρακάτω δεν εμφανίζονται οπωσδήποτε σ' αυτή την καθαρή μορφή, αλλά περισσότερο σε διάφορες παραλλαγές. Οι τύποι αυτοί είναι:

¹⁰⁴ Castle S., Kosack G., (1985) «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», *οπ. αν.*, σ. 127-129.

¹⁰⁵ Δαμανάκης Μ. (1993) «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», *οπ. αν.*, σ. 94-99.

A) Ο εθνοκεντρικός

Ως εθνοκεντρικός ορίζεται ο τύπος που εξιδανικεύει το κοινωνικο-πολιτισμικό σύστημα της μειονότητάς του και αποκρούει το σύστημα της χώρας υποδοχής ή διέπεται από μια στάση αδιαφορίας προς αυτό. Η θέση αυτή είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων, όπως είναι ο προσανατολισμός της οικογένειάς του, ο τόπος διαβίωσης (σε συνοικισμό αλλοδαπών ή μεικτό συνοικισμό), η παρακολούθηση μαθημάτων ή όχι, η συναναστροφή με γηγενείς και η στάση των γηγενών απέναντι στη μειονότητά του. Πάντως, ο εθνοκεντρικός τύπος οδηγείται προς αυτό τον προσανατολισμό, έστω κι αν η στάση της χώρας υποδοχής προς τους μετανάστες είναι θετική.

Μια τέτοια στάση μπορεί να οδηγήσει το άτομο στο να αποσυρθεί στην οικογένεια και τη μειονότητά του και να απομονωθεί από την κοινωνία.

B) Ο υπερπροσαρμοσμένος

Σε αντίθεση με τον εθνοκεντρικό τύπο, ο υπερπροσαρμοσμένος τύπος μετανάστη προσανατολίζεται προς το κοινωνικο-πολιτισμικό σύστημα της χώρας υποδοχής και αποξενώνεται σταδιακά από τη μειονότητά του και την οικογένειά του. Αυτή η απομόνωση από τους δικούς του τον βάζει σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού, αφού δεν έχει τη στήριξη της μειονότητάς του για να αντιμετωπίσει την ενδεχόμενη εχθρότητα κατά των ξένων και τα προβλήματα που θα αντιμετωπίσει ως μετανάστης. Και σε περίπτωση που η χώρα υποδοχής έχει μια αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστες, τότε το άτομο αυτό είναι με διπλό τρόπο κοινωνικά αποκλεισμένο: και από τους δικούς του και από τους γηγενείς.

Γ) Ο αμφιταλαντευόμενος

Ο τύπος αυτός μετανάστη δεν προσανατολίζεται προς κανένα κοινωνικο-πολιτισμικό σύστημα. Μένει στο περιθώριο και των δύο συστημάτων από δική του επιλογή. Δεν του δημιουργείται καμιά πολιτισμική διαμάχη, αλλά δεν βιώνει και καμιά πολιτισμική σύνθεση. Η έλλειψη προσανατολισμού και ταύτισης με το ένα ή το άλλο σύστημα οδηγούν σε μια σύγχυση της ταυτότητας και σε μαρασμό των ενδιαφερόντων, των μελλοντικών προσδοκιών και προγραμματισμών και των φιλοδοξιών του ατόμου.

Δ) Ο διπολιτισμικός

Αυτός ο τύπος μετανάστη συνθέτει στην προσωπικότητά του και τα δύο συστήματα. Δηλαδή, ενώ διατηρεί τις σχέσεις του με τη μειονότητα από την οποία προέρχεται, ανοίγεται και προς την κοινωνία της χώρας υποδοχής. Αυτός ο προσανατολισμός εμπεριέχει τις λιγότερες πιθανότητες να οδηγήσει το άτομο στον

κοινωνικό αποκλεισμό.

Εξάλλου, αν θελήσουμε να κατατάξουμε τους μετανάστες ως προς τις διαδικασίες ένταξής τους, μπορούμε να τους διακρίνουμε ως εξής¹⁰⁶:

1) Μετανάστες που έχουν αφομοιωθεί από τις κοινωνίες υποδοχής και έχουν χάσει σταδιακά τις ιδιαιτερότητές τους στο γλωσσικό, πολιτιστικό και σύστημα αξιών τους. Μονάχα σε λίγες περιπτώσεις κρατούν ορισμένους χαλαρούς δεσμούς με την εθνική ομάδα των γονιών τους.

2) Μετανάστες οι οποίοι μορφοποιούν μειονότητες στις χώρες υποδοχής. Οι συγκεκριμένοι βρίσκονται σε χαμηλότερο επίπεδο, σε σύγκριση πάντα με τους κατοίκους της χώρας υποδοχής. Το επίπεδο αυτό, βέβαια, μεταφέρεται και στα παιδιά τους, αφού δεν μπορούν να ξεφύγουν από την κατώτερη κοινωνική τάξη που βρίσκονται.

3) Μετανάστες που σχηματίζουν συνεκτικές εθνικές κοινότητες. Πρόκειται για άτομα με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, αλλά ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο επιχειρηματικών δεξιοτήτων, αφού λόγω της αλληλεγγύης που δείχνουν στα μέλη τους, αποκτούν κοινωνικό κεφάλαιο. Εντάσσονται, δηλαδή, στην κοινωνία υποδοχής λόγω της καλής τους οικονομικής βάσης.

Φυσικά, σε μια κοινωνία μπορεί να συνυπάρχουν διάφορων ειδών μετανάστες, αλλά και οι ίδιοι μπορεί να ανήκουν στη μια κατηγορία όσον αφορά στα οικονομικά τους και σε άλλη όσον αφορά στη θρησκεία, τις αξίες ή το πολιτιστικό τους σύστημα.

2.5.3.η. Δεύτερη γενιά μεταναστών

Όπως αναφέρεται από τον Μ. Δαμανάκη¹⁰⁷, από παρατηρήσεις που έχουν γίνει, μιας και δεν έχει ερευνηθεί συστηματικά μέχρι σήμερα η οικογένεια της δεύτερης γενιάς, διαπιστώθηκε ότι ως προς το νομικό και κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, η οικογένεια της δεύτερης γενιάς δεν διαφέρει από την οικογένεια της πρώτης γενιάς. Είναι και αυτή μια ξένη εργατική οικογένεια που είναι ενσωματωμένη στον πολιτισμικό κοινωνικό βίο της μειονότητας. Από την άλλη όμως πλευρά, έχει τη δυνατότητα να προσαρμοστεί στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό σύστημα της χώρας υποδοχής λόγω των γλωσσικών και λοιπών γνώσεων και των κοινωνικο-πολιτισμικών εμπειριών που έχει ήδη αποκτήσει μέσα σ' αυτό το σύστημα. Η οικογένεια, επομένως, της δεύτερης γενιάς έχει μεγαλύτερες πιθανότητες

¹⁰⁶ Κασιμάτη Κ. (2006), «Η Ένταξη των Αλβανών Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία» στο *Μετανάστευση και Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία*, Μπάγκαβος Χ., Παπαδοπούλου Δ., (επιμ.), Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 358-359..

¹⁰⁷ Στο ίδιο οπ. αν., σ. 55.

προσαρμογής και επιβίωσης.

Η κατάσταση, βέβαια, γίνεται αρκετά πιο δύσκολη για τα παιδιά των μεταναστών προτού δημιουργήσουν την οικογένεια της δεύτερης γενιάς, πράγμα το οποίο μας ενδιαφέρει άμεσα στην παρούσα έρευνα, μιας και η διάρκεια παραμονής των παιδιών στην Ελλάδα είναι ένας από τους παράγοντες στις υποθέσεις εργασίας. Η κοινωνικοποίησή τους θα εξαρτηθεί από πολλούς τομείς και το πιο σημαντικό, βέβαια, είναι αν θα μπορέσουν να γίνουν διπολιτισμικά άτομα και να αποφύγουν τον εθνοκεντρισμό, την υπερπροσαρμοστικότητα και την αμφιταλάντευση.

2.6. Παράγοντες ένταξης

Στην έρευνά μας, έως το σημείο αυτό, αναφερθήκαμε στους παράγοντες που αναγκάζουν τον μετανάστη να μπει σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού. Θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε στους παράγοντες εκείνους που τον κάνουν να ακολουθήσει την αντίστροφη πορεία και να μπει σε μια διαδικασία ένταξης, έτσι ώστε να μπορέσουμε να εντοπίσουμε τους παράγοντες εκείνους που ίσως θα μπορούσαν να βοηθήσουν κάποια παιδιά μεταναστών να έχουν καλή σχολική επίδοση. Θα πρέπει, βέβαια, να διευκρινιστεί ότι με τον όρο «ένταξη» δεν εννοούμε την αφομοίωση, όπου ο μετανάστης γίνεται ένα με τη χώρα υποδοχής και κυριολεκτικά εξαφανίζεται. Εννοούμε την ενσωμάτωση στην κοινωνία υποδοχής, όπου ο μετανάστης έχει δικαίωμα στη διαφορετικότητα και, μολονότι είναι διαφορετικός, αισθάνεται ίσος με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας.

Έτσι, λοιπόν, ένταξη ή ενσωμάτωση θεωρούμε ότι είναι η διαδικασία εκείνη κατά την οποία ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων έχει την ευκαιρία να αναπτύξει απρόσκοπτα όλες τις δυνατικές του/της ικανότητες και να συμμετάσχει ενεργά στην κοινωνικοοικονομική, πολιτική και πολιτισμική ζωή της κοινότητας που ζει. Φυσικά, για να μπορούμε να μιλάμε για ένταξη, βασική προϋπόθεση είναι ότι το άτομο αυτό ήταν ενσωματωμένο σε διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό σύστημα και αναγκάζεται ή επιλέγει να ενταχθεί σ' ένα άλλο.

Οι οικονομικοί μετανάστες ήταν ενσωματωμένοι στην κοινωνία της χώρας αποστολής. Οι παλιννοστούντες ήταν αρχικά ενσωματωμένοι στην ελληνική κοινωνία, μετά εντάχθηκαν σε μια άλλη οικονομία –αυτήν της χώρας υποδοχής– και μετά την παλιννόστηση βιώνουν μια επανένταξη. Τα παιδιά, τώρα, των παλιννοστούντων που έχουν γεννηθεί στη χώρα υποδοχής, βιώνουν μια ένταξη

σχεδόν όμοια με εκείνη των οικονομικών μεταναστών, αφού ποτέ δεν είχαν ζήσει στην ελληνική κοινωνία. Οι Πόντιοι μετανάστες βιώνουν μια ένταξη όμοια εκείνη των οικονομικών μεταναστών, αφού κι αυτοί, παρόλο που είναι Έλληνες, δεν είχαν ποτέ ενσωματωθεί στην ελληνική κοινωνία. Ωστόσο, μια πολύ σημαντική διαφορά ανάμεσα στους οικονομικούς μετανάστες και τους παλινοστούντες είναι ότι οι πρώτοι ήταν απόλυτα ενσωματωμένοι στην κοινωνία προέλευσής τους, ενώ πολλοί από τους δεύτερους μπορεί να μην είχαν ενσωματωθεί πλήρως στη χώρα όπου είχαν μεταναστεύσει και τώρα καλούνται να βιώσουν μια επανένταξη, έχοντας ήδη μια αποτυχημένη εμπειρία ένταξης.

Βασικό στοιχείο για την ένταξη των μεταναστών ή των παλινοστούντων είναι η πολιτική που το πολιτικο-κρατικό σύστημα της χώρας υποδοχής ακολουθεί: φιλελεύθερη ή εθνικιστική-ρατσιστική¹⁰⁸.

Στην περίπτωση της στρατηγικής της αφομοίωσης, ο στόχος είναι η κοινωνική ομοιομορφία και η εξάλειψη κάθε πολιτιστικής και γλωσσικής διαφοράς. Σε ιδεολογικό επίπεδο, αυτή η στρατηγική βασίζεται στην φιλελεύθερη εκδοχή σύμφωνα με την οποία το άτομο μπορεί να φέρει με τη γέννησή του διαφορετικά πολιτισμικά βιώματα, αλλά με την εκπαίδευση η διαφορετικότητά του μπορεί να ξεπεραστεί.

Στην περίπτωση του κοινωνικού αποκλεισμού, ο στόχος επικεντρώνεται στον περιορισμό των μεταναστών, απαγορεύοντας τη συμβίωση, την επιγαμία και τις εμπορικές συναλλαγές με τα μέλη της τοπικής κοινωνίας. Η στρατηγική αυτή βασίζεται ιδεολογικά στην εθνικιστική-ρατσιστική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι δεν αλλάζουν και για να απαλλαγείς από τα ελαττώματά τους, θα πρέπει να απαλλαγείς από τους ίδιους.

Οι τομείς στους οποίους οι μετανάστες ή οι παλινοστούντες καλούνται να ξεπεράσουν τα προβλήματα ένταξης είναι οι εξής¹⁰⁹:

1) Η επαγγελματική και η οικονομική ένταξη της οικογένειας. Για τους οικονομικούς μετανάστες τα πράγματα είναι δυσχερέστερα από τους παλινοστούντες, αφού στην Ελλάδα υπάρχουν προγράμματα για να διευκολύνουν την οικονομική και επαγγελματική ένταξη των παλινοστούντων. Αυτό όμως δεν είναι και απόλυτο. Κάποιες φορές η οικονομική ένταξη, αν συνδυαστεί με ψυχολογικούς ή πολιτισμικούς παράγοντες, μπορεί να γίνει αρκετά δύσκολη για τους παλινοστούντες και ίσως δυσκολότερη από αυτή των οικονομικών μεταναστών.

¹⁰⁸ Κασιμάτη Κ. (2006), «Η Ένταξη των Αλβανών Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία» στο *Μετανάστευση και Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία* σπ. αν. σ. 360-361.

¹⁰⁹ Στο ίδιο σπ. αν. σ. 164.

Για να γίνει πιο κατανοητό αυτό, θα αναφερθούμε (για παράδειγμα) στην περίπτωση των Ποντίων μεταναστών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση, όπου παρόλα τα προγράμματα που υπάρχουν για να διευκολύνουν την ένταξή τους, ψυχολογικοί λόγοι τη δυσχεραίνουν, αφού οι προσδοκίες τους για την παραμονή τους στην Ελλάδα ήταν πολύ ανώτερες από την πραγματικότητα που συνάντησαν. Σε πολιτισμικό επίπεδο, οι Πόντιοι μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση είχαν συνηθίσει σ' ένα κράτος που φρόντιζε για τις επαγγελματικές τους υποθέσεις και στην Ελλάδα συνάντησαν μια κατάσταση εκ διαμέτρου αντίθετη. Επομένως, οι οικονομικοί μετανάστες οι οποίοι, ερχόμενοι στην Ελλάδα, περίμεναν τις δυσκολίες που θα συναντούσαν ίσως να μην έχουν και τόσες δυσκολίες ένταξης.

2) Κοινωνικο-πολιτισμική και ψυχολογική ένταξη. Η ψυχολογική ένταξη των μεταναστών είναι ιδιαίτερα σημαντική επειδή, όπως προαναφέρθηκε, μπορεί να επηρεάσει και την οικονομική και επαγγελματική τους ένταξη. Η επιτυχία αυτής της ένταξης εξαρτάται από το πόσο η κουλτούρα της χώρας αποστολής είναι όμοια με της Ελλάδας, από τις προσδοκίες των μεταναστών, από τα κίνητρα που έχουν για ενσωμάτωση (αν δηλαδή επιθυμούν να ενταχθούν ή σκοπεύουν να παραμείνουν για λίγο διάστημα στην Ελλάδα και μετά να επιστρέψουν στην πατρίδα τους), από τους στόχους τους (αν επιθυμούν κοινωνική άνοδο και οικονομική επιτυχία ή απλά επιβίωση) και από την προσωπικότητα του καθενός και τους μηχανισμούς που χρησιμοποιεί για να αντιμετωπίσει μια κατάσταση που του προκαλεί άγχος και στρες¹¹⁰.

Μερικές φορές, οι μετανάστες ή οι παλιννοστούντες αντιμετωπίζουν τέτοια ψυχολογικά προβλήματα ένταξης που κυριολεκτικά νιώθουν ότι το σώμα τους ζει σε άλλη χώρα και η ψυχή τους σε άλλη. Ιδιαίτερα σημαντική είναι, ακόμη, η ψυχολογική ένταξη της οικογένειας και για την ενσωμάτωση των παιδιών. Εάν η οικογένεια δεν καταφέρει να ενταχθεί ψυχολογικά στο νέο περιβάλλον, τα παιδιά θα ζουν σε δύο διαφορετικούς κόσμους στο σπίτι και στο σχολείο.

3) Η ένταξη των παιδιών. Κύριο πρόβλημα για την πλήρη ενσωμάτωση των παιδιών των μεταναστών στην Ελλάδα είναι η ένταξή τους στο σχολείο, η οποία έρχεται να προστεθεί στον αγώνα της οικογένειας για οικονομική, επαγγελματική, κοινωνικο-πολιτισμική και ψυχολογική ένταξη. Σε έρευνες¹¹¹ που έχουν γίνει για την ένταξη των παλιννοστούντων στο σχολείο, διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχει μόνο ένας, αλλά πολλοί

¹¹⁰ Krau E. (1977), «The Contradictory Immigrant Problem. A Sociopsychological Analysis», Peter Lang.

¹¹¹ Λαμανάκης Μ. (1993), «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», οπ. αν. σ. 170.

τύποι παλιννοστούντων μαθητών. Ακόμη, σε όλους τους παλιννοστούντες μαθητές ασκείται πίεση από το σχολικό περιβάλλον να «ξεχάσουν» τα παλιά και να «συμμορφωθούν» στα νέα δεδομένα. Τέλος, μαθησιακές δυσκολίες εντοπίζονται κυρίως στο γραπτό λόγο, ενώ ο προφορικός λόγος (στα ελληνικά) της συντριπτικής πλειοψηφίας των παλιννοστούντων μαθητών έχει πληρότητα και δεν παρουσιάζει ιδιαιτερότητα. Έτσι, λοιπόν, η ένταξη των παιδιών των μεταναστών στο σχολείο εξαρτάται από το πόσο εύκολα θα μπορέσουν να ενσωματωθούν, χωρίς να προσπαθεί το εκπαιδευτικό σύστημα να τα αφομοιώσει, και από το πόσο το σχολείο τα βοηθάει να αντιμετωπίσουν τις μαθησιακές τους δυσκολίες.

Συνοπτικά, πάντως, μερικά βασικά κριτήρια ένταξης είναι τα εξής.

- 1) Η στάση των γηγενών. Αν οι γηγενείς απορρίπτουν τον μετανάστη, τότε δεν μπορεί να ενσωματωθεί στην κοινωνία υποδοχής.
- 2) Η γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής. Αν δεν γνωρίζει τη γλώσσα, δεν θα μπορέσει εύκολα να ενσωματωθεί κοινωνικοοικονομικά.
- 3) Πώς βλέπουν το μέλλον τους. Αν σκοπεύουν να επιστρέψουν, τότε και οι ίδιοι δεν θα προσπαθήσουν να ενσωματωθούν.
- 4) Κοινός τόπος διαμονής για μετανάστες και γηγενείς. Όσο θα υπάρχουν γκέτο για τους μετανάστες, δεν θα υπάρχει και ενσωμάτωση.
- 5) Επιτυχία στο σχολείο ειδικά για τα παιδιά των μεταναστών. Αν δεν πάρουν την πιστοποίηση των γνώσεών τους από το σχολείο, δεν θα καταφέρουν, πρώτα από όλα, να ενσωματωθούν οικονομικά, έχοντας θεωρητικά τις ίδιες ευκαιρίες με τους γηγενείς για επαγγελματική αποκατάσταση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΚΕΝΤΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

3.1. Εισαγωγή

Δεν είναι στόχος μας να αναλύσουμε διεξοδικά τον εθνοκεντρισμό. Ωστόσο για τις ανάγκες της ανάγνωσης θα περιοριστούμε σε βασικές έννοιες μόνο.

Ο όρος «εθνοκεντρισμός» είναι πολύ δύσκολο να αναλυθεί, αφού είναι τόσες οι έννοιες που περικλείονται ή υπονοούνται, που αρκετές φορές αναλύοντας ή ορίζοντας μερικές από αυτές, καταλήγουμε σε αντικρουόμενα συμπεράσματα. Για να καταλήξει κάποιος στο τι είναι εθνοκεντρισμός, θα πρέπει πρώτα να αναλύσει την έννοια του έθνους, της εθνικότητας, του εθνικισμού, της εθνικής συνείδησης, της εθνικής ταυτότητας, των διαφόρων ειδών εθνικισμού (όπως, για παράδειγμα, ο πολιτικός εθνικισμός, ο εθνικός εθνικισμός, ο δυτικός εθνικισμός, ο ανατολικός εθνικισμός, ο επιθετικός εθνικισμός, ο απελευθερωτικός εθνικισμός, ο θρησκευτικός εθνικισμός κ.ά.), του κράτους, τη διαφορά μεταξύ πατριωτισμού και εθνικισμού, ρατσισμού και εθνικισμού, τάξης και έθνους, διεθνισμού και εθνικισμού, κοσμοπολιτισμού και εθνικισμού και τα στοιχεία εκείνα τα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτιστικά, πολιτικά και ψυχολογικά που οδηγούν τα άτομα ή και ολόκληρες ομάδες να θεωρούν τους εαυτούς τους ανώτερους από τις άλλες ομάδες.

Στην παρούσα εργασία αναλύονται τα στοιχεία εκείνα του εθνοκεντρισμού τα οποία μπορούν να οδηγήσουν σε κάποια συμπεράσματα σχετικά με τη σχέση του εθνοκεντρισμού με τη μετανάστευση και το εκπαιδευτικό σύστημα.

Σύμφωνα με το Oxford Dictionary of Sociology....

«εθνοκεντρισμός είναι το να κρίνεις τις άλλες κοινωνίες βασισμένος στις δικές σου πολιτιστικές προκαταλήψεις. Συνήθως, ο εθνοκεντρισμός οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι άλλες κοινωνίες είναι κατώτερες από τη δική σου. Μερικές φορές περιγράφεται σαν την αμαρτία της συγκριτικής μεθόδου. Είναι η άσκηση μελέτης και κριτικής

σχετικά με άλλες κοινωνίες με βάση τις δικές σου πολιτισμικές παραδοχές και προκαταλήψεις. Ο εθνοκεντρισμός συχνά υπονοεί ότι ο τρόπος που γίνεται κάτι σε άλλες κοινωνίες είναι κατώτερος από τον τρόπο που γίνεται στη δική σου κοινωνία¹¹²».

Σύμφωνα με τον Τσαούση, ο εθνικισμός ή εθνοκεντρισμός δηλώνει τη στάση σύμφωνα με την οποία ο ιδιαίτερος πολιτισμός ενός κοινωνικού συνόλου θεωρείται από τα μέλη του ως ανώτερος και ανάγεται σε μέτρο και κριτήριο αξιολόγησης άλλων κοινωνικών συνόλων και πολιτισμών τους.

Ωστόσο, προτού προχωρήσουμε στην ανάλυση και τον ορισμό του όρου «εθνοκεντρισμός», θα πρέπει να διευκρινίσουμε τη διάκριση μεταξύ του εθνοκεντρισμού - εθνικισμού και του πατριωτισμού (civic nationalism). Πατριωτισμός είναι ο εθνικισμός με την πολιτική του έννοια και συνεπάγεται τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου κράτους, χωρίς απαραίτητα να έχει καμιά σχέση με το έθνος στο οποίο ανήκει ο καθένας. Αν και πρόσφατα υπάρχει μια τάση να ταυτιστούν τα κράτη με τα έθνη και η τάση αυτή θα συζητηθεί αναλυτικά σε άλλο σημείο της παρούσας μελέτης. Ο εθνοκεντρισμός, όμως, προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιας εθνικής συνείδησης, η οποία γίνεται προτεραιότητα στην αξιολόγηση του ατόμου και των άλλων και οδηγεί στον εθνοκεντρισμό.

Μια ανάλυση του διαχωρισμού μεταξύ πατριωτισμού και εθνικισμού ως έννοιες βρίσκουμε στον Α. Κύρτη...

«Θα πρέπει εντούτοις να γίνει σαφές, ότι μια τέτοια εννοιολογική διαφοροποίηση δημιουργεί κάποιες δυσκολίες που προέρχονται από τη χρήση του όρου εθνικισμός. Η λέξη αυτή καλύπτει όλο το φάσμα των φαινομένων που συνδέονται με αναφορές στο εθνικό στοιχείο, ενώ άλλωστε χαρακτηρίζεται ως όρος με αντιφατικό εννοιολογικό περιεχόμενο, που αντιστοιχεί όμως στην αντιφατικότητα των ίδιων των φαινομένων. Αντί όμως να συσκοτίζουμε τα πράγματα, θα πρότεινα να κάνουμε τη διάκριση μεταξύ διαφορετικών νοημάτων που μπορούν να αποδοθούν στον όρο, είτε με επιθετικούς προσδιορισμούς των τύπων του εθνικισμού, είτε με τη χρήση εναλλακτικών λέξεων¹¹³».

Μια διάκριση που θα μπορούσε να φανεί χρήσιμη, είναι αυτή μεταξύ εθνικισμού

¹¹² Marshall G. (1998) "Oxford Dictionary of Sociology", οπ. αν., σ. 202.

¹¹³ Κύρτης Α.- Α. (1994) «Διεθνές Σύστημα, Διεθνής Κοινωνία και Αναπτυξιακός Εθνικισμός» στο Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός, οπ. αν., σ. 121.

και πατριωτισμού ως δύο διαφορετικών τρόπων ιδεολογικής αναφοράς στο εθνικό σύνολο, που συνεπάγονται και διαφορετικούς τρόπους συμπεριφοράς και δράσης. Μιλάμε, συγχρόνως, για δύο τρόπους διαφοροποίησης από τον κοσμοπολιτισμό και ιδεολογικής αντίθεσης προς τις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης των οικονομικών σχέσεων.

Ο πατριωτισμός είναι η σύνδεση των ταυτίσεων των δρώντων με ένα γεωγραφικά οροθετημένο κοινωνικό πλαίσιο και με προσπάθειες βελτίωσης των συνθηκών ζωής και δράσης. Από αυτή την άποψη, ο πατριωτισμός διαφέρει από τον κοσμοπολιτισμό, που προσανατολίζεται προς την επίλυση των προβλημάτων ή την προώθηση των επιδιώξεων του καθενός, με κύριο μέσο την αναζήτηση του καταλληλότερου γι' αυτό σημείο του πλανήτη. Έτσι, ο διεθνιστικά προσανατολισμένος πατριώτης που βλέπει τα προβλήματα της πατρίδας του με τα μάτια του αναλυτή συγκεκριμένων συνθηκών και τα εντάσσει στα ευρύτερα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου, ρέπει σε μικρότερο βαθμό προς τον εθνικισμό, απ' ό,τι ο κοσμοπολίτης που θέλει να διατηρήσει μια εθνική ταυτότητα και τη συνδέει με αφηρημένα σύμβολα, τα οποία σε μεγάλο βαθμό είναι άσχετα προς την κοινωνική πραγματικότητα μιας πατρίδας.

Στις εθνικιστικές εκφράσεις υπάρχουν ιδεολογίες και πρακτικές που ταυτίζονται με σύμβολα. Συγχρόνως, όμως, αυτή η ταύτιση απομακρύνει τη συμβολική φόρτιση από το κοινωνικό περιεχόμενο της ατομικής ή της οργανωμένης δράσης των μελών μιας εθνικιστικά προσανατολισμένης κοινωνίας. Άλλωστε, αυτή η αποσύνδεση των συμβόλων από τις κοινωνικές συνθήκες είναι εκείνη που γεννά και την αντίθεση του εθνικισμού προς τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες του πολίτη, αλλά και προς την ορθολογική στάθμιση των δυνατοτήτων και των περιορισμών. Για τους γνήσιους εθνικιστές, όπως άλλωστε και για πολλές κατηγορίες ιδεολόγων και θρησκευτικών ζηλωτών, τα σύμβολα είναι πιο σημαντικά από τους πραγματικούς ανθρώπους και την ανάλυση των πραγματικών συνθηκών.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο εθνικισμός αναζητά την κοινή πολιτισμική βάση της νομιμοποίησης του κράτους και όχι την κοινωνική. Αναζητά μια κοινότητα ομοιογενή και όχι μια κοινωνία ετερογενή και με εσωτερικές συγκρούσεις. Ο εθνικισμός θέλει να ενσωματώσει την κοινωνία στο κράτος και όχι το κράτος στην κοινωνία (όπως κάνει ο πατριωτισμός). Αυτό όμως έχει σημαντικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο πατριωτισμός αναφέρεται σε δικαιώματα και στην εκπλήρωσή τους μέσα από τη διαμόρφωση της κοινωνίας στο πλαίσιο του κράτους, που είναι και το κοινωνικο-γεωγραφικό, ενώ ο εθνικισμός αναφέρεται στην

αποποίηση των δικαιωμάτων αν δεν ανήκει κάποιος στην προκαθορισμένη πολιτιστικά κοινότητα.

3.2. Ατομική ταυτότητα - Κοινωνική ταυτότητα - Εθνική ταυτότητα - Πολιτισμική ταυτότητα - Εθνική συνείδηση

Η ταυτότητα του ατόμου αποτελεί μια πολύπλοκη και πολύμορφη ψυχοκοινωνική διαδικασία που οροθετεί τη σχέση του ατόμου με τον εαυτό του (ατομική ταυτότητα), με τους άλλους (κοινωνική ταυτότητα), με τη φύση και με το ευρύτερο εθνοπολιτισμικό του περιβάλλον (εθνική και πολιτισμική ταυτότητα). Η διαμόρφωση της κάθε ταυτότητας δεν συντελείται ανεξάρτητα από την άλλη, αλλά αλληλεπιδρούν και αλληλοσυμπληρώνονται. Συχνά δε, αλληλοσυγκρούονται. Ο άνθρωπος μέσα από τη διαδικασία της διαμόρφωσης της ταυτότητάς του αντιλαμβάνεται τη σχέση αλληλεπίδρασης που αναπτύσσει με το συχνά μεταβαλλόμενο κοινωνικο-πολιτισμικό του περιβάλλον, όπου σχετίζεται και ταυτίζεται με διάφορες ομάδες, στις οποίες ανήκει, αναπτύσσει κοινωνικές σχέσεις με άλλα άτομα και προσπαθεί να συνθέσει την πολλαπλότητα των ποικίλων κοινωνικών ρόλων που υιοθετεί σε ένα ενιαίο σύνολο. Κατανοεί και ολοκληρώνει τη δόμηση της ατομικής του ταυτότητας, αφού μπορεί να αξιολογήσει και να εκτιμήσει τον εαυτό του μέσα από την επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους. Αποσαφηνίζει, επομένως, την ταυτότητά του μόνο με μια ισόρροπη ανάπτυξη της ατομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής του ταυτότητας. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, τη συναισθηματική και πρακτική σημασία που αποκτά η διαμόρφωση της ταυτότητας για άτομα που βιώνουν αλλαγές στο κοινωνικό τους περιβάλλον, όπως είναι η περίπτωση των μεταναστών και των παλιννοστούντων¹¹⁴.

Η συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας διαμορφώνεται και μεταβάλλεται μέσα από τη σχέση αλληλεπίδρασης του ατόμου με το κοινωνικό περιβάλλον -αφού η συμπεριφορά του ατόμου καθορίζεται τόσο από τα προσωπικά του χαρακτηριστικά όσο και από τις κοινωνικές του σχέσεις. Συνίσταται δε, από την αντικειμενική κοινωνική ταυτότητα (τις διαφορετικές ομάδες που ανήκει, όπως είναι το φύλο, η ηλικία και η εθνικότητα, αλλά και από τα άτομα με τα οποία διατηρεί σχέσεις) και την υποκειμενική κοινωνική ταυτότητα (τις γνώσεις του, τα συναισθήματά του και την υποκειμενική του γνώμη για την πραγματικότητα). Θα μπορούσαμε να πούμε, λοιπόν, ότι κοινωνική ταυτότητα είναι η γνώση του ατόμου ότι ανήκει σε ορισμένες

¹¹⁴ Λεζέ Ε. (2003), «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρόην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», *οπ. αν. σ. 85-120*.

κοινωνικές ομάδες σε συνδυασμό με κάποια αξιολογική και συναισθηματική σημασία που έχει για το άτομο το γεγονός ότι ανήκει σ' αυτές τις ομάδες. Από την άλλη, ατομική ταυτότητα είναι η γνώση των προσωπικών του χαρακτηριστικών, η αυτοαντίληψη και αυτοεκτίμησή του σε συνάρτηση με το πώς τον βλέπουν οι άλλοι στο κοινωνικό του περιβάλλον. Είναι προφανές ότι εάν η πραγματική κοινωνική ταυτότητα του ατόμου (όπως το ίδιο αντιλαμβάνεται τη σχέση του με τους άλλους) δεν συμπίπτει με τη δυναμική του κοινωνική ταυτότητα (όπως αντιλαμβάνονται οι άλλοι τη σχέση του με αυτούς), τότε δημιουργείται πρόβλημα και στην ατομική του ταυτότητα και στην κοινωνική.

Τέλος, για να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα της διαμόρφωσης μιας ατομικής και κοινωνικής ταυτότητας, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι ακόμη και η διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας συντελείται σε διαφορετικά επίπεδα, όπως είναι το υπερτεταγμένο-ανθρώπινο επίπεδο (όπου θεωρεί τον εαυτό του ως ανθρώπινη οντότητα που έχει κοινά χαρακτηριστικά με όλους τους ανθρώπους της οικουμένης), το ενδιάμεσο-διομαδικό επίπεδο (όπου αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως μέλος κάποιας ομάδας) και το υποτεταγμένο-διαπροσωπικό επίπεδο (όπου αντιλαμβάνεται τα προσωπικά του χαρακτηριστικά και τις ατομικές του διαφορές).

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, το άτομο, κατά τη διαμόρφωση της κοινωνικής του ταυτότητας, έρχεται σε επαφή με διάφορες ομάδες που τις χαρακτηρίζει η οργάνωση και η ύπαρξη κοινωνικών αξιών, στόχων, ρόλων και κανόνων. Μία από αυτές είναι και η εθνική ομάδα, η οποία είναι πολύ σημαντική για το άτομο, αφού του δίνει την αίσθηση του «συνανήκειν» στο σύνολο των ατόμων που απαρτίζουν το έθνος του, μεταβιβάζοντας από γενιά σε γενιά ιδανικές παραστάσεις, μορφές ζωής και τρόπους, σκέψεις και αξίες. Όταν λοιπόν το άτομο ταυτίζεται με μια εθνική ομάδα, διαμορφώνει την εθνική του ταυτότητα, η οποία είναι πάρα πολύ σημαντική για τρεις λόγους: Πρώτον, είναι φορτισμένη συναισθηματικά, αφού στηρίζεται κυρίως σε μύθους και συναισθήματα. Δεύτερον, ιδιαίτερα στην εποχή μας είναι πολύ σημαντική στη διαμόρφωση μιας σαφούς εικόνας του ατόμου για τον εαυτό του, αφού χωρίς να το επιλέξει βάλλεται από τη διεθνοποίηση της οικονομίας και της επικοινωνίας, αλλά και την παγκοσμιοποίηση. Τρίτον, είναι μια ταυτότητα που το άτομο δεν την επιλέγει εφόσον την αποκτά με τη γέννησή του.

Όσον αφορά τώρα στο τελευταίο αυτό στοιχείο, μπορούμε να πούμε ότι εκφράζεται με δύο τρόπους: Πρώτον, τα άτομα εξαρχής δεν έχουν τη δυνατότητα επιλογής οποιασδήποτε εθνικής ταυτότητας, δηλαδή δεν μπορούν να επιλέξουν αν θα

αποτελέσουν μέρος ενός έθνους ή όχι. Δεύτερον, τα μέλη της εθνικής ομάδας δεν επιλέγουν αν θα έχουν τη συγκεκριμένη εθνική ταυτότητα, δηλαδή δεν μπορούν να διαλέξουν αν θα αποτελέσουν μέλη του συγκεκριμένου έθνους στο οποίο έχουν βρεθεί ή από το οποίο έχουν καταγωγή και έτσι την υπερασπίζονται σαν να ήταν επιλογή τους¹¹⁵. Βέβαια, δεν είναι καθόλου σπάνιο άτομα να έχουν δύο εθνικές ταυτότητες, αν είναι από μικτούς γάμους ή αν κατάγονται από άλλη χώρα και έχουν μεγαλώσει σε άλλη. Έτσι, λοιπόν, η εθνική ταυτότητα είναι μια μορφή κοινωνικής ταυτότητας η οποία εξαρτάται από τις εθνικής φύσεως διαφοροποιήσεις μεταξύ της εσω-ομάδας και έξω-ομάδας. Τέλος, όσον αφορά στον ορισμό της εθνικής ταυτότητας, θα πρέπει να πούμε ότι αποτελείται από την εθνοτική ταυτότητα (η οποία έχει πολιτική σημασία), από τη θεσμική εθνική ταυτότητα (που επιβάλλεται νομοθετικά από το επίσημο κράτος στο άτομο, το οποίο καλείται να τη βεβαιώσει διοικητικά για να αποκτήσει την ιδιότητα του πολίτη ή την ιθαγένεια), την εικονική εθνική ταυτότητα (που θεωρείται προϊόν μυθοποίησης και εξιδανίκευσης του ιστορικού παρελθόντος μιας εθνοπολιτισμικής ομάδας) και τη φυλετική ταυτότητα (που αναφέρεται μόνο στα εξωτερικά - φυσικά χαρακτηριστικά των μελών της εθνικής ομάδας και όχι σε στοιχεία όπως η γλώσσα, η καταγωγή, η θρησκεία, ο πολιτισμός και η διατροφή).

Η εθνική ταυτότητα είναι μέρος μια άλλης σημαντικής ταυτότητας, η οποία πολλές φορές συγχέεται με αυτήν και είναι η πολιτιστική. Η διαφορά της πολιτισμικής ταυτότητας με την εθνική είναι το ότι ενώ η εθνική ταυτότητα σχετίζεται μόνο με το έθνος, η πολιτισμική χαρακτηρίζεται από ποικιλία, σχετική αστάθεια και πολυμορφία, όπως είναι οι εθνικές, υπερεθνικές, διεθνικές πολιτισμικές ταυτίσεις. Αποτελείται, λοιπόν, από μια σύνθεση μόνιμων στοιχείων (εθνική ομάδα) και μεταβαλλόμενων (παραδόσεις, τέχνες, κοινές αξίες).

Οι σημαντικότεροι παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας φαίνεται ότι είναι το φύλο, η ηλικία, η κοινωνική τάξη, το οικογενειακό, εκπαιδευτικό και επαγγελματικό επίπεδο, τα οικολογικά στοιχεία του τόπου καταγωγής, η στάση του ατόμου απέναντι στις κοινωνικο-πολιτισμικές αλλαγές και τα ατομικά χαρακτηριστικά. Στην εποχή μας, η οποία χαρακτηρίζεται από την παγκοσμιοποίηση και τη μετακίνηση των πληθυσμών, η πολιτισμική ταυτότητα θα μπορούσε να αντικαταστήσει την εθνική, μιας και η εθνική είναι ιδεολογικά φορτισμένη και δημιουργεί εμπόδια τόσο στην ένταξη των ατόμων σε περίπτωση που

¹¹⁵ Ψαρρού Ν. (2005), «Εθνική ταυτότητα στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 110.

αλλάξουν περιβάλλον, όσο και στο δικό τους περιβάλλον, το οποίο συνέχεια μεταβάλλεται¹¹⁶. Για παράδειγμα, δεν είναι μόνο τα παιδιά των μεταναστών που θα πρέπει να προσαρμοστούν στα ελληνικά σχολεία, αλλά και τα Ελληνόπουλα θα πρέπει να προσαρμοστούν στα «νέα» ελληνικά σχολεία όπου φοιτούν όλο και περισσότερα παιδιά μεταναστών ή παλιννοστούντων.

Καλό θα ήταν να σημειώσουμε ότι το αν το άτομο θα τείνει προς μια ισχυρότερη εθνική ή ισχυρότερη πολιτισμική ταυτότητα εξαρτάται από τη χροιά που δίνει στην κοινωνική του ταυτότητα σε σχέση με την εθνοκοινωνική του ομάδα. Αν δίνει βιολογική χροιά, τότε θα επικαλείται την έννοια του αίματος στην ανάπτυξη σχέσεων με τα μέλη της δικής του ομάδας και τα μέλη των άλλων ομάδων και θα αποκτήσει μια εσωστρέφεια προς την ομάδα του, η οποία θα του δημιουργεί φραγμούς στις σχέσεις του με τους «άλλους».

Αν όμως δώσει μια κοινωνική-πολιτιστική χροιά, θα βασιστεί στις κοινές εμπειρίες, αξίες, δράσεις, πεποιθήσεις και στόχους και θα μπορεί έτσι να επικοινωνεί με άλλες ομάδες ανταλλάσσοντας εμπειρίες. Θα καταφέρει ακόμη να μπει σε μια διαδικασία κοινωνικοποίησης για την απόκτηση άλλων πολιτισμικών χαρακτηριστικών, εάν το επιλέξει¹¹⁷. Βέβαια, το αν κάποιος διαλέξει να κοινωνικοποιηθεί ξανά σε μια νέα κουλτούρα, εξαρτάται από το πόσο θεωρεί την παραμονή του στο νέο περιβάλλον προσωρινή ή μόνιμη. Για παράδειγμα, ανάμεσα στους Έλληνες μετανάστες της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπάρχει η ιδεολογία της προσωρινότητας και έτσι παρατηρείται μια επιμονή για τη διατήρηση μιας πολιτισμικής φυσιογνωμίας ανάλογης με της χώρας προέλευσης. Αντίθετα, παρατηρούμε ότι στην υπερπόντια μετανάστευση, η δεύτερη τουλάχιστον γενιά των μεταναστών μεγαλώνει με τη σιγουριά της παραμονής για πάντα στη χώρα υποδοχής και έτσι προσαρμόζεται γρήγορα στην εκεί κοινωνία¹¹⁸.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να διευκρινιστεί η διαφορά μεταξύ της εθνικής ταυτότητας –που συμπεριλαμβάνει την εθνική συνείδηση και δράση– και του εθνικισμού και πατριωτισμού. Η εθνική ταυτότητα και ο εθνικισμός και πατριωτισμός μπορεί να συντίθενται από στοιχεία που έχουν αρχαία καταγωγή, αλλά όσον αφορά στον προσανατολισμό τους, διαφέρουν ριζικά. Στην περίπτωση της εθνικής

¹¹⁶ Δαμανάκης Μ. (2001), *Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση*, σπ. αν. σ. 30.

¹¹⁷ Hirschon R. (2004), «Η ταυτότητα και το Ελληνικό Κράτος. Μερικά Εννοιολογικά Ζητήματα και Παράδοξα», Clogg R. (επιμ.) στο «Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ο Αιώνα», Φράγκου Μ. (μτφρ.), Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 292-293.

¹¹⁸ Κασιμάτη Κ. (1984), «Μετανάστευση-Παλιννόστηση. Η Προβληματική της δεύτερης Γενιάς», Εκδ. ΕΚΚΕ, Αθήνα, σ. 86.

ταυτότητας, ο προσανατολισμός της δράσης δεν είναι ούτε πολιτικός ούτε οικονομικός, όπως στην περίπτωση του εθνικισμού και του πατριωτισμού. Η εθνική ταυτότητα απορρέει από τις παραδόσεις και ο προσανατολισμός της είναι κυρίως πολιτιστικός. Ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός έχουν σχέση με πρόσβαση σε αγαθά και συμφέροντα. Επομένως, η ύπαρξη μιας εθνικής ταυτότητας δεν μπορεί να οδηγήσει στον εθνοκεντρισμό, αν δεν συνδεθεί με πρόσβαση σε αγαθά και αν δεν συναρτηθεί με συγκεκριμένα συμφέροντα, για να καταλήξει να γίνει πατριωτισμός ή εθνικισμός.

«Τόσο ο πατριωτισμός όσο και ο εθνικισμός έχουν, βέβαια, τη βάση τους σε αναφορές στην ιστορία ή στην κατασκευασμένη ιστορία. Η ανάγκη όμως ύπαρξης προνεωτερικών θεμελίων ή ανακάλυψης της παράδοσης, όπως υποστηρίζει ο Anthony Smith, δεν σημαίνει ότι μπορούμε να ταυτίσουμε προνεωτερικές μορφές συνείδησης και πράξης, με τις πατριωτικές και εθνικιστικές ιδεολογίες και τις σχετικές μορφές κοινωνικής, οικονομικής και κυρίως πολιτικής δράσης. Τα στοιχεία από τα οποία συντίθενται τα ιδεολογήματα μπορεί να έχουν αρχαία καταγωγή, όχι όμως οι επίκαιρες μορφές δράσης και οι κοινωνικοί και πολιτικοί προσανατολισμοί. Τόσο ο εθνικισμός, όσο και ο πατριωτισμός, σε αντίθεση προς την εθνική ταυτότητα που είναι δυνατόν κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις να απορρέει από τις παραδόσεις, συναρτώνται με διαδικασίες που καθορίζουν ή τουλάχιστον επηρεάζουν την πρόσβαση σε αγαθά και την προσήλωση σε αξίες, δηλαδή με σχέσεις μεταξύ συμφερόντων και μορφών δράσης, και όχι αποκλειστικά με πολιτιστικά αρχέτυπα¹¹⁹».

Μπορούμε, επομένως, να συμπεράνουμε ότι η εθνική συνείδηση προϋπάρχει του έθνους και ότι αυτή είναι που εντέλει δημιουργεί το έθνος. Το έθνος δεν είναι κάτι το αντικειμενικό, το οποίο αντανακλάται στα κεφάλια των ανθρώπων όπως ένα αντικείμενο, αλλά είναι νοητικοσυναισθηματικές κατασκευές, που αρχικά δημιουργούνται και υπάρχουν μέσα στα ανθρώπινα κεφάλια, για να αποκτήσουν αργότερα αντικειμενική ύπαρξη λόγω της δραστηριότητας των ανθρώπων που τις φέρουν. Δεν υπάρχει, δηλαδή, κάποιο έθνος που αντανακλάται στα κεφάλια των μελών του, αλλά υπάρχει η εθνική συνείδηση στα κεφάλια ορισμένων ανθρώπων που

¹¹⁹ Κύρσης Α.-Α. (1994) «Διεθνές Σύστημα, Διεθνής Κοινωνία και Αναπτυξιακός Εθνικισμός» στο Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός, Επιστημονικό Συμπόσιο (21-22 Ιανουαρίου 1994), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, σ. 119-177.

όταν και εάν οι συνθήκες το καταστήσουν απαραίτητο, δημιουργεί το έθνος και/ή το κράτος και ως συνέπεια αυτών τον εθνικισμό ή τον πατριωτισμό.

Επειδή, λοιπόν, είναι δύσκολο να ορισθεί η εθνική συνείδηση με το τι ακριβώς σημαίνει, θεωρείται προτιμότερο να ορισθεί αρνητικά με το τι δεν είναι. Ο Καλομάλος στο «Εθνικισμός. Ο Σύγχρονος Ιανός»¹²⁰ προσεγγίζει συνοπτικά το τι δεν είναι εθνική συνείδηση:

«Α. Η εθνική συνείδηση δεν είναι κατά κανέναν τρόπο το αποτέλεσμα της συνέχειας κάποιας ράτσας, κι ακόμη λιγότερο δεν εξυπακούει καμιά καθαρότητα ράτσας. Δύσκολα μπορεί να βρεθεί πληθυσμός πιο μικτός από τους Γερμανούς. Οι Ιταλοί πάλι έχουν αίμα λατινικό, ελληνικό, γαλατικό, λογοβάρδικο, αραβικό. Οι Γάλλοι έχουν αίμα κέλτικο, λατινικό, φράγκικο, σκανδιναβικό, κ.ο.κ. Κάθε έθνος, λίγο-πολύ, εμπεριέχει περισσότερες από μία ρατσικές καταβολές. Το «ανθελληνικό» λοιπόν εγχείρημα του Φαλμεράγιερ ν' αποδειξεί την ασυνέχεια κάποιας ελληνικής φυλής είναι τόσο αδιάφορο για την ύπαρξη του νεοελληνικού έθνους, όσο και η αντίθετη «εθνικιστική» προσπάθεια να θεμελιωθεί «η συνέχεια της φυλής» με κρανιακές μετρήσεις.

Β. Η εθνική συνείδηση δεν προκύπτει ούτε από τη γλωσσική κοινότητα. Η γλώσσα των Αλσατών παρέμεινε ακόμη η γερμανική, όταν η εθνική συνείδησή τους ήταν ήδη γαλλική και αυτό όχι μόνο στα 1820 αλλά και στα 1880 μετά την ακούσια προσάρτησή τους στη Γερμανία. Αντίθετα, στη Γενεύη μιλούν γαλλικά, αλλά ανήκουν όχι στο γαλλικό, παρά στο ελβετικό έθνος, που δεν έχει δική του γλώσσα.

Γ. Ούτε η κοινή θρησκεία είναι αναγκαίος όρος για την εθνική συνείδηση. Οι γερμανόφωνοι, που γύρω στα 1800 ανακάλυπταν ότι αποτελούν ένα έθνος, παρέμεναν ακόμη χωρισμένοι από θρησκευτικό φανατισμό, αφορισμούς και πολύ αίμα σε καθολικούς και προτεστάντες, ενώ οι Αιγύπτιοι είναι κατά το 1/3 περίπου χριστιανοί κόπτες και ουκ ολίγοι Γιουγκοσλάβοι είναι μουσουλμάνοι.

Δ. Ούτε η τοπική συνύπαρξη, η ανάμιξη αλλά και ο συγχρωτισμός αρκούν, όπως πιστοποιούν Άγγλοι και Ιρλανδοί, Έλληνες και Τούρκοι, Ούγγροι και Τσέχοι. Όσο για την ιδεαλιστική εξήγηση, ότι η εθνική

¹²⁰ Νάιρν Τ., Λέβυ Μ., Καμένκα Ε., Αζελός Α., Καλομάνος Θ. (1998) «Εθνικισμός. Ο Σύγχρονος Ιανός», Εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, σ.42-47.

συνείδηση έρχεται να επιστεγάσει κάποια πνευματική κοινότητα, που δημιουργήθηκε κατά την ιστορική ροή, αυτή η δήθεν εξήγηση δεν λέει ακριβώς αυτό που θ' αποτελούσε εξήγηση. Σε κάποιες περιπτώσεις δημιουργείται η πνευματική κοινότητα και σε άλλες όχι;

Φυσικά, όλες αυτές οι θεωρίες της ράτσας, της γλώσσας, της θρησκείας, του συγχρωτισμού και του κοινού πολιτισμού δίνουν την εντύπωση της αληθοφάνειας, αν προστεθούν όλες μαζί. Πράγματι, άνθρωποι που ούτε συγχρωτίζονται, ούτε ανήκουν στην ίδια ράτσα, ούτε μιλούν την ίδια γλώσσα, ούτε έχουν την ίδια θρησκεία, τέτοιοι άνθρωποι, όπως π.χ. οι Ισλανδοί και οι Χαβανέζοι, αποκλείεται να αποκτήσουν ποτέ κοινή εθνική συνείδηση. Το γεγονός όμως ότι κανένας από αυτούς τους παράγοντες δεν είναι ούτε αναγκαίος, ούτε επαρκής όρος για την ανάδυση της εθνικής συνείδησης, αυτό το γεγονός μας αποδεικνύει αναντίρρητα ότι η προϋπαρξη μερικών από αυτούς τους παράγοντες δεν αποτελεί παρά το κατάλληλο περιβάλλον για την εμφάνιση εθνικής συνείδησης που η αιτία της είναι άλλη».

Υπάρχει, αναμφίβολα, ο ισχυρισμός ότι η γλώσσα, η θρησκεία, η ράτσα ή άλλα χαρακτηριστικά μπορεί να χρησιμοποιηθούν κατάλληλα από τους αρχηγούς διαφόρων κοινωνικών ομάδων και να σχηματίσουν εθνικές ομάδες, με σκοπό τη δημιουργία κάποιας ιδιαίτερης ταυτότητας για καταπιεσμένες ομάδες, είτε άμεσα από το κράτος τους είτε έμμεσα από την εξάπλωση του καπιταλισμού και του μοντερνισμού που ερμηνεύεται σαν δυτικοποίηση από τις ομάδες αυτές. Ο λόγος, βέβαια, που για τη συνένωσή τους προτιμάται ο σχηματισμός μιας εθνικής ομάδας και όχι μιας γλωσσικής ή ταξικής, για παράδειγμα, είναι το ότι ο εθνικισμός (μιας και δεν μπορεί να ερμηνευτεί λογικά, όπως, για παράδειγμα, η γλώσσα ή η τάξη) περιέχει μεγάλη συναισθηματική φόρτιση που είναι ασφαλώς απαραίτητη για τους αγώνες των ανθρώπων.

«Η εθνική διαμάχη, ωστόσο, φαίνεται να είναι πιο αποτελεσματική από την πάλη των τάξεων στο να φτάσει τα συναισθηματικά επίπεδα της ανθρώπινης και κοινωνικής προσωπικότητας. Η πάλη των τάξεων είναι λογική -βασίζεται στην άμυνα και επέκταση του συμφέροντος. Η εθνική διαμάχη είναι λογική επίσης υπό αυτή την έννοια –αλλά διαχέει με τη λογική της πάλης των τάξεων μια πιο παράλογη αίσθηση, η οποία φαίνεται να συνδέεται καλύτερα με πιο δυνατά συναισθήματα. Αυτό

συμβαίνει επειδή φέρνει στο νου πρωτογενείς αντιλήψεις όπως το σχήμα του σώματος κάποιου, την εικόνα του και το χρώμα του, τη γλώσσα και τη θρησκεία του, τις πρώτες εμπειρίες στο σπίτι και στην οικογένεια...¹²¹».

Οι κοινωνικοί σχηματισμοί που δεν μπόρεσαν ποτέ να αναδειχθούν σε εθνικές ομάδες είναι δύο: Πρώτα το κράτος, η πολιτική δηλαδή κοινότητα, και έπειτα η κοινωνική τάξη. Παρόλο που τα κράτη, ιδιαίτερα τώρα τελευταία, προσπαθούν να περιλαμβάνουν μόνο ένα έθνος ή τα έθνη που συνυπάρχουν μαζί με άλλα έθνη σε κάποιο κράτος προσπαθούν να γίνουν ανεξάρτητα υπό την έννοια του να έχουν το δικό τους γεωγραφικό χώρο, δεν μπόρεσαν τα κοινωνικο-γεωγραφικά πλαίσια να εξελιχθούν από μόνα τους σε έθνη. Όσον αφορά στην τάξη, παρόλο που ορισμένα έθνη ανήκουν σε συγκεκριμένες τάξεις λόγω θέσεως στην παγκόσμια παραγωγική διαδικασία, δεν πληρούν δύο βασικές προϋποθέσεις για να γίνουν εθνικές ομάδες οι κοινωνικές τάξεις: Πρώτα από όλα, στις κοινωνικές τάξεις υπάρχει η έννοια της κινητικότητας – αν και πολλοί ερευνητές την αμφισβητούν και αυτή. Έστω υπάρχει η επιθυμία για κινητικότητα, ενώ στα εθνικά γκρουπ δεν υπάρχει. Δεύτερον, το έθνος είναι κάτι που πάντα το άτομο ανήκει με τη θέλησή του, ενώ για την κοινωνική τάξη δεν ισχύει πάντα αυτό.

Ποιες όμως είναι η αιτίες της εμφάνισης της εθνικής συνείδησης και του έθνους. Παρόλο που η Μαρξιστική παράδοση αντιμετώπισε το έθνος όχι ως ένα φαινόμενο που χρειάζεται εξήγηση, αλλά ως δεδομένο που πρακτικά πρέπει να το αντιμετωπίσουμε, μια εξήγηση που επιχειρείται να δοθεί από τον Καλομάλο χρησιμοποιεί το οπλοστάσιο του κοινωνικού υλισμού, της επιστήμης δηλαδή που θεμελίωσε ο Μαρξ. Η απόπειρα, λοιπόν, του συγκεκριμένου συγγραφέα ξεκινά από τις βασικές διαπιστώσεις της μαρξιστικής κοσμοθεωρίας. Πιο συγκεκριμένα, από τη διαπίστωση ότι ούτε οι αντιλήψεις, ούτε οι έννοιες, ούτε οι λέξεις που φέρουν τις έννοιες, έχουν καμιά αυθυπαρξία. Αντίθετα, είναι παράγωγα της καθημερινής ζωής των ανθρώπων και αλλάζουν παρακολουθώντας την αλλαγή των βιοτικών συνθηκών που τις γέννησαν. Όμως, οι συνθήκες διαβίωσης καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από το πόστο και το ρόλο του ανθρώπου στη διαδικασία παραγωγής. Έτσι, αν ο τρόπος

¹²¹ Glazer N. (1983) «Ethnic Dilemmas», Harvard University Press, Massachusetts, σ. 251-252.

παραγωγής καθορίζει το βίο των ανθρώπων και αν αυτός καθορίζει την κάθε μορφής συνείδηση, τότε θα πρέπει να αναζητήσουμε και την ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης στον τρόπο παραγωγής.

Η διαφορά, επίσης, μεταξύ του πατριωτισμού και του εθνικισμού μπορεί να φανεί αρκετά ξεκάθαρα στην περίπτωση των αρχαίων Ελλήνων, όταν ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός αφορούσαν δύο εντελώς διαφορετικά πράγματα. Στη σύγχρονη εποχή, ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός φαίνεται ότι συμπίπτουν επειδή το έθνος και το κράτος τις περισσότερες φορές ταυτίζονται, αλλά τελικά αφορούν διαφορετικά πράγματα και άλλες έννοιες.

Στην αρχαία Ελλάδα, πατρίδα και έθνος δεν συμπίπτουν. Η πατρίδα την οποία αφορά ο πατριωτισμός των αρχαίων Ελλήνων είναι η πόλη-κράτος. Γι' αυτήν πολεμούσαν και σκοτώνονταν μεταξύ τους οι Μεγαρείς και οι Αθηναίοι, οι Θηβαίοι και οι Χαλκιδείς. Μπορούσαν, όμως, να φτάσουν σε κάποια κοινή εθνική συνείδηση στηριζόμενοι στην κοινή γλώσσα και τη θρησκεία καθώς και τους θεσμούς που τις εξέφραζαν, όπως ήταν οι Ολυμπιακοί Αγώνες. Έτσι, υπερβαίνοντας την πόλη - πατρίδα, μπορούσαν να διαχωρίσουν τους εαυτούς τους από τους «βαρβάρους». Με αυτό τον τρόπο, ο πατριωτισμός τους δικαιολογούσε τους πολέμους μεταξύ των πόλεων και ο εθνικισμός τους, από την άλλη μεριά, τους έκανε να πολεμούν ως ένα έθνος κατά των Περσών.

Οι Ρωμαίοι, όμως, δεν μπόρεσαν να δημιουργήσουν κάποια ευρύτερη εθνική συνείδηση, επειδή με τις συνεχείς στρατεύσεις τους κατέστρεψαν τους μικροϊδιοκτήτες αγρότες και κατέληξαν στη δουλοκτησία, καταστρέφοντας την πατρίδα και τον πατριωτισμό.

Έπειτα από την περίοδο της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ξαναεμφανίζονται οι έννοιες κράτος και έθνος, αφού θα ξαναδημιουργηθούν εστίες ελεύθερης αγροτικής καλλιέργειας μετά το Μεσαίωνα. Όμως, τώρα, το έθνος και το κράτος συμπίπτουν, επειδή εμφανίζονται εκεί που ήδη υπάρχει απολυταρχικό κράτος όπως είναι η Αγγλία και η Γαλλία. Έτσι, ο εθνικισμός είναι η ιδεατή μετάφραση κάποιας οντότητας που ήδη υπάρχει και είναι το κράτος. Γενικότερα, θα λέγαμε πως στην ιστορία της Ευρώπης δημιουργείται το έθνος με την ενέργεια του κράτους και αυτό θα είναι καθοριστικό. Θα είναι δύσκολο να νοηθεί ένα κράτος με δύο έθνη ή ένα έθνος να υπάρχει σε δύο κράτη, επειδή ακριβώς η έννοια κράτος και έθνος θα θεωρηθούν ταυτόσημες λόγω της ιστορικής τους δημιουργίας. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η εθνικότητα είναι ταυτόχρονα και υπηκοότητα, πράγμα το οποίο δεν είναι

απαραίτητο.

Ένα παράδειγμα της τάσης των λαών να ταυτίζουν την υπηκοότητα με την εθνικότητα είναι αυτό της Αυστρίας και της Γερμανίας. Όταν οι Αυστριακοί θεωρούσαν ότι αποτελούν ένα έθνος με τους Γερμανούς, ζητούσαν την Ένωση. Τώρα που δεν τίθεται θέμα ένωσης, θεωρούν ότι αποτελούν δύο ξεχωριστά έθνη. Δεν θεώρησαν, όμως, το ότι μπορεί να είναι ένα έθνος που βρίσκεται σε δύο κράτη.

3.3. Διεθνισμός - Πατριωτισμός

Εφόσον αναφερθήκαμε στον εθνικισμό – πατριωτισμό, θα ήταν παράληψη να μην ασχοληθούμε και με το αντίθετό του, τον διεθνισμό (με την έννοια του κοσμοπολιτισμού). Ίσως ο διεθνισμός να είναι η στάση που θα μπορέσει να λύσει πολλά από τα προβλήματα των μεταναστών. Σε μια διεθνιστική κοινωνία οι μετανάστες δεν χρειάζεται να ενταχθούν, μιας και η ίδια η κοινωνία θα έχει ήδη ενσωματώσει τη διαφορετικότητά τους –όπως θα ενσωματώνει και οποιαδήποτε άλλη διαφορετικότητα. Δεν θα χρειάζεται, επίσης, να ενσωματώσει τους ίδιους τους μετανάστες, κάνοντάς τους πολιτισμικά όμοιους με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας.

Στο «Υπέρ Πατρίδος» διαβάζουμε:

«Μετά από λίγες παραγράφους, υπενθυμίζοντάς μας τη διπλή μας καταγωγή, από την Γκάνα και από την Αγγλία, έγραφε: «Να θυμάστε ότι είστε πολίτες του κόσμου». Και συνέχιζε λέγοντάς μας πως αυτό σήμαινε ότι όπου κι αν επιλέγαμε να ζήσουμε -ως πολίτες του κόσμου- θα μπορούσαμε ασφαλώς να διαλέξουμε όποιο τόπο θέλαμε- θα έπρεπε να βεβαιωθούμε ότι θα αφήναμε αυτό το χώρο καλύτερο απ' ό,τι τον βρήκαμε. «Βαθιά μέσα μου», συνέχιζε, «υπάρχει μια μεγάλη αγάπη για την ανθρωπότητα και μια επιθυμία να δω την ανθρωπότητα, με τη βοήθεια του θεού, να εκπληρώνει τον υψηλότερο προορισμό της».

Η συκοφαντία που αρέσκονται περισσότερο να εκτοξεύουν σ' εμάς τους κοσμοπολίτες οι στενόμυαλοι εθνικιστές, είναι ότι είμαστε χωρίς ρίζες. Ωστόσο, αυτό που πρέσβευε ο πατέρας μου ήταν ένας κοσμοπολιτισμός με ρίζες ή αν προτιμάτε, ένας κοσμοπολιτικός πατριωτισμός. Όπως η Γερτρούδη Στάιν, πίστευε ότι οι ρίζες δεν έχουν σημασία αν δεν μπορείς να τις πάρεις μαζί σου.

«Η Αμερική είναι η χώρα μου και το Παρίσι είναι η πόλη μου», έλεγε η Στάιν. Ο πατέρας μου θα την καταλάβαινε.

Μερικοί θα παραπονιόνταν ίσως ότι ο κοσμοπολιτισμός παρασιτεί. Πού, θα ρωτούσαν, θα έβρισκε τις ρίζες της η Στάιν μέσα σ' έναν κόσμο εξ' ολοκλήρου κοσμοπολίτικο; Πού, με άλλα λόγια, θα βρισκόταν όλη αυτή η διαφορετικότητα την οποία τιμούμε όλοι εμείς οι κοσμοπολίτες σ' έναν κόσμο όπου θα υπήρχαν μόνο κοσμοπολίτες;¹²²».

Ο κοσμοπολίτης πατριώτης, όμως, μπορεί να απολαύσει τη δυνατότητα ενός κόσμου όπου όλοι είναι κοσμοπολίτες με ρίζες, δεμένοι με μια πατρίδα δική τους, με τις δικές της πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, αλλά βρίσκοντας ευχαρίστηση στην παρουσία άλλων διαφορετικών τόπων, οι οποίοι αποτελούν πατρίδα για κάποιους άλλους, διαφορετικούς ανθρώπους. Ο κοσμοπολίτης, επίσης, φαντάζεται ότι σ' έναν τέτοιο κόσμο δεν θα θεωρούν όλοι ότι είναι καλύτερο να ζουν στη γη που γεννήθηκαν, κι έτσι η κυκλοφορία των ανθρώπων σε διαφορετικούς χώρους δεν θα περιλαμβάνει μόνο πολιτισμικό τουρισμό, αλλά και μετανάστευση, νομαδισμό, διασπορά. Στο παρελθόν αυτές οι διαδικασίες υπήρξαν συνήθως αποτέλεσμα μισητών πιέσεων. Οι παλαιότεροι μετανάστες ήταν συνήθως πρόσφυγες και η παλαιότερη διασπορά ξεκινούσε συχνά ως αθέλητη εξορία. Ότι είναι, όμως, μισητό, αν αποτελεί προϊόν εξαναγκασμού, μπορεί να είναι επιθυμητό, όταν απορρέει από τις ελεύθερες αποφάσεις των ατόμων ή των ομάδων.

3.4. Συνύπαρξη πατριωτισμού - διεθνισμού

Ο κοσμοπολιτισμός μπορεί να συνυπάρχει με τον πατριωτισμό, επειδή ο κοσμοπολιτισμός όπως και ο πατριωτισμός είναι συναισθήματα και όχι ιδεολογία όπως ο εθνικισμός. Ο κοσμοπολίτης μπορεί να αγαπά τις πατρίδες του (όχι μόνο το κράτος όπου γεννήθηκε, αλλά και το κράτος όπου ζει), επειδή ο πατριωτισμός γι' αυτόν σημαίνει υποχρεώσεις και δικαιώματα μέσα σε μια κοινωνία, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει διαφορετικά πολιτιστικά στοιχεία, αλλά να έχει την ίδια προοπτική.

Ο πατριωτισμός, σε αντίθεση με τον εθνικισμό, είναι συμβατός με μια διεθνιστική αντίληψη, με την αντίληψη δηλαδή ότι η βελτίωση των συνθηκών του διεθνούς συστήματος μέσα από τις διεθνείς σχέσεις και διεθνικές πρωτοβουλίες μπορεί να συμβάλει και στη βελτίωση των κατά τόπους συνθηκών. Ο διεθνιστικά προσανατολισμένος πατριώτης βλέπει τα προβλήματα της πατρίδας του με τη ματιά

¹²² Appiah K. A. (1999) «Κοσμοπολίτες Πατριώτες» στο *Υπέρ Πατρίδος. Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός, (μεταφρ.) Α. Τσοτσόρου – Ε. Μυστάκας, Εκδ. Scripta, Αθήνα, σ. 31-35.*

του αναλυτή συγκεκριμένων συνθηκών και τα εντάσσει στα ευρύτερα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου. Θα λέγαμε ότι ρέπει λιγότερο προς τον εθνικισμό ο οποίος επιμένει σε σύμβολα και ιδεολογίες, που αρκετές φορές μπορεί να είναι και άσχετα με τη συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα της πατρίδας του. Η άρνηση του κοινωνικού περιεχομένου από τους εθνικιστές οδηγεί σε προσπάθεια συγκάλυψης του στοιχείου της κοινωνικής και πολιτικής διαφοροποίησης.

Ο πατριώτης, λοιπόν, βλέπει το κράτος σαν μια κοινωνικο-γεωγραφικά οροθετημένη και κοινωνικά οργανωμένη κοινωνία προς την οποία έχει υποχρεώσεις, αλλά και η οποία του παρέχει δικαιώματα. Αυτή η κοινωνία δεν είναι απαραίτητα εκείνη στην οποία γεννήθηκε και δεν είναι απομονωμένη από τις άλλες, πράγμα το οποίο του παρέχει το δικαίωμα επιλογής σε ποιο μέρος θα ήθελε να ζήσει.

Ο εθνικιστής, αντίθετα, βλέπει το έθνος του ως μια κοινότητα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και προσηλωμένη σε συγκεκριμένα σύμβολα. Επιδιώκει την απόκτηση δύναμης πολλές φορές εις βάρος των άλλων κοινοτήτων που περιβάλλουν τη δική του ή, ακόμη χειρότερα, την αποσύνδεση της δικής του κοινότητας από τη διεθνή κοινωνία, με το φόβο μήπως αλλοιωθεί η καθαρότητα του έθνους του.

Συνεπώς, ο κοσμοπολίτης που επιλέγει να ζήσει σε μια συγκεκριμένη κοινωνία, μπορεί να είναι και πατριώτης για την πατρίδα όπου γεννήθηκε αλλά και για την πατρίδα όπου επέλεξε να ζήσει, υπό την έννοια ότι αναγνωρίζει τις υποχρεώσεις του και τα δικαιώματά του στο συγκεκριμένο τόπο. Κοσμοπολίτης δεν είναι, όμως, μόνο το άτομο που προέρχεται από ισχυρά κοινωνικά στρώματα που διάφοροι λόγοι τον ωθούν προς την πλήρη αποδέσμευση από κοινωνικο-γεωγραφικά πλαίσια. Κοσμοπολίτης είναι και το άτομο που προέρχεται από ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα και επιλέγει να εγκατασταθεί μόνιμα ή για μεγάλο χρονικό διάστημα σ' ένα διαφορετικό κοινωνικο-γεωγραφικό πλαίσιο. Από αυτή την άποψη, και ο μετανάστης είναι ένας κοσμοπολίτης, που αντί να πιέζει για τη μετατροπή των χαρακτηριστικών του κοινωνικο-γεωγραφικού πλαισίου στο οποίο βρίσκεται, αναζητά ένα άλλο με πιο βολικά χαρακτηριστικά και μετακινείται προς αυτό.

Όσο περισσότερο η μετανάστευση εξαρτάται από δυνάμεις έλξης και όχι από δυνάμεις απώθησης, τόσο περισσότερο μπορούμε να συνδέσουμε τη μετανάστευση με τον κοσμοπολιτισμό. Ωστόσο, αυτός που εγκαταλείπει τον τόπο του, είτε λόγω καταστροφών είτε λόγω εκδίωξης, και αναζητεί την τύχη του στα ευρύτερα πλαίσια του διεθνούς συστήματος, δύσκολα μπορεί να χαρακτηριστεί ως κοσμοπολίτης, άσχετα αν τελικά οι εξελίξεις τον εξαναγκάσουν να αποδεχθεί στοιχεία της

κοσμοπολίτικης νοοτροπίας.

Ένα παράδειγμα του ισχυρισμού ότι ο πατριωτισμός μπορεί να συνυπάρχει με τον διεθνισμό και τον κοσμοπολιτισμό, ενώ ο εθνικισμός δεν μπορεί, είναι οι πρόσφατες συζητήσεις για το αν μπορεί ένας μετανάστης να κρατήσει την ελληνική σημαία. Ο μετανάστης ως κοσμοπολίτης πατριώτης, βλέποντας το κράτος ως κοινωνία με υποχρεώσεις και δικαιώματα, μπορεί να ισχυριστεί ότι αγαπά και την πατρίδα που γεννήθηκε, αλλά και την πατρίδα στην οποία επέλεξε να ζήσει. Για παράδειγμα, θα μπορούσε κάποιος να είναι και Αλβανός πατριώτης και Έλληνας πατριώτης, αφού μπορεί να έχει δύο πατρίδες. Και τα μέλη της συγκεκριμένης κοινωνίας όπου ο μετανάστης ζει, αν είναι πατριώτες και όχι εθνικιστές προσηλωμένοι στα σύμβολα και στην ισχυροποίηση ή απομόνωση της δικής τους κοινότητας από το διεθνές περιβάλλον, μπορούν να αποδεχτούν ότι στη συγκεκριμένη κοινωνία όπου ζουν υπάρχουν και οι μετανάστες, οι οποίοι είναι τελικά μέλη αυτής της κοινωνίας.

Ο εθνικιστής, από την άλλη, που αξιολογεί τα σύμβολα πάνω από τους ανθρώπους, θεωρεί ότι η σημαία ανήκει μόνο στη συγκεκριμένη κοινότητα που απαρτίζει το έθνος του και αρνείται στο μετανάστη να γίνει μέλος της εθνικής του κοινότητας. Η σημαία, όμως, είναι σύμβολο του έθνους ή του κράτους; Πολλοί ισχυρίζονται ότι το κράτος έχει συμβατικά όρια και το έθνος φυσικά. Όμως, η ιστορία μας διδάσκει το αντίθετο. Το κράτος είναι αυτό που προϋπήρξε του έθνους, αφού η εθνική συνείδηση δημιουργήθηκε αφού σχηματίστηκαν κράτη όπως της Αγγλίας και της Γαλλίας. Εξάλλου, και η ελληνική σημαία είναι το σύμβολο του κράτους που σχηματίστηκε από τον πατριωτισμό των Ελλήνων που θέλησαν να αποκτήσουν ένα γεωγραφικά οριοθετημένο πλαίσιο για να ζήσουν. Έτσι, η ελληνική σημαία είναι σύμβολο της ελληνικής κοινωνίας που περιλαμβάνει αντιθέσεις και διαφορετικά πολιτιστικά στοιχεία, χωρίς να παραμένει στάσιμη και απομονωμένη από το διεθνές της περιβάλλον και τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα.

Ακόμη ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που δείχνει το κατά πόσο είναι το κράτος και η κοινωνία πιο σημαντικά από το έθνος, την κοινότητα, τα σύμβολα και την ιστορία, όσο αφορά στην ποιότητα ζωής των ανθρώπων, είναι η περίπτωση των Ποντίων μεταναστών στην Ελλάδα. Παρόλο που ανήκουν στο ελληνικό έθνος και μοιράζονται την ίδια γλώσσα, θρησκεία και ιστορία με τους υπόλοιπους Έλληνες, δεν μπόρεσαν να ενταχθούν στο ελληνικό κράτος τόσο ομαλά όσο θα ισχυριζόταν ένας εθνικιστής που θεωρεί το έθνος πάνω από το κράτος και την κοινότητα πάνω από την κοινωνία.

Σε έρευνα που έχει γίνει με Πόντιους μετανάστες¹²³, βλέπουμε ότι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες μετανάστες στην Ελλάδα δεν διαφέρουν ιδιαίτερα από αυτά που αντιμετωπίζουν και οι υπόλοιποι μετανάστες. Αυτό συμβαίνει γιατί, παρόλο που είναι ήδη μέλη της ελληνικής κοινότητας ως Έλληνες, δεν μπορούν εύκολα να προσαρμοστούν στο ελληνικό κράτος και στην ελληνική κοινωνία.

Θα λέγαμε ότι είναι εμφανές πως η κοινή ιστορία δεν είναι τόσο αυτό που ενώνει τους ανθρώπους όσο η κοινή προοπτική με την έννοια της κοινωνικής οργάνωσης σ' ένα κοινωνικο-γεωγραφικά οροθετημένο πλαίσιο. Το να έχεις αίσθηση της κοινής καταγωγής δεν σε βοηθάει ιδιαίτερα στην ένταξή σου σε μια κοινωνία, αν δεν ξέρεις τους νόμους, δεν παίρνεις τη σύνταξή σου και αν δεν βρίσκεις δουλειά. Εξάλλου, και οι Έλληνες οι οποίοι δείχνουν προσκολλημένοι στα σύμβολα δεν φαίνεται να επηρεάζονται ιδιαίτερα από αυτό όσον αφορά στην αποδοχή των Ελλήνων μεταναστών. Εκείνο που τους επηρεάζει περισσότερο είναι τα κοινωνικά στοιχεία και όχι η ιδέα της κοινής καταγωγής και του κοινού έθνους, πράγμα το οποίο παρατηρούν και οι ίδιοι οι Πόντιοι μετανάστες όταν λένε ότι περίμεναν να τους υποδεχτούν διαφορετικά οι Έλληνες, βασιζόμενοι προφανώς στο ότι ανήκουν στο ίδιο έθνος.

Επιβεβαιώνεται, επομένως, το γεγονός ότι οι εθνικιστές δεν ανέχονται τη διαφορετικότητα στο όνομα μιας ιδεατής ομοιομορφίας. Όμως, ως πατριώτες που αποδέχονται τη διαφορετικότητα, στο πλαίσιο μιας κοινωνίας ή ενός διεθνούς συστήματος, μπορούν να ασκούν πιέσεις για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης όλης της κοινωνίας που ζει στα ίδια γεωγραφικά πλαίσια ή έξω από αυτά, ανεξάρτητα από την εθνικότητα του καθενός.

Ως κοσμοπολίτες, λοιπόν, θα πρέπει να υπερασπιζόμαστε το δικαίωμα των άλλων να ζουν σε δημοκρατικές χώρες με άφθονες δυνατότητες να αναπτύξουν σχέσεις εντός και εκτός των συνόρων τους, και σε κράτη των οποίων μπορούν να είναι πατριώτες πολίτες. Μπορούμε, δε, να απαιτήσουμε αυτό το δικαίωμα και για τους εαυτούς μας. Όμως, επειδή ακριβώς υπερασπιζόμαστε το δικαίωμα στη διαφορετικότητα, θα πρέπει να υπερασπιζόμαστε και το κράτος, και την επαρχία, και την κωμόπολη, και το δρόμο, και την επιχείρηση, και το επάγγελμα, και την κοινότητα, και ό,τι άλλο επιτρέπει την ελεύθερη έκφραση του καθενός. Είναι αυτονόητο ότι αν δεν υπερασπιστούμε το δικαίωμα των άλλων στην ελευθερία έκφρασης και στην ελεύθερη επιλογή, δεν το υπερασπιζόμαστε και για τους εαυτούς μας.

¹²³ Κασιμάτη Κ. (1992) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν.*, σ. 405.

3.5. Σύμπτωση κράτους - έθνους

Η ιδέα της σύμπτωσης του κράτους με το έθνος έχει δημιουργήσει και το πρόβλημα των μειονοτήτων. Η εξέλιξη της Ανατολικής Ευρώπης ακολούθησε πολύ διαφορετική πορεία από την εξέλιξη της Δυτικής. Στη Δυτική Ευρώπη μετά το τέλος της μεγάλης μετανάστευσης υπήρξε μια σχετική σταθερότητα των πληθυσμών. Μόλις διαλύθηκαν οι φεουδαρχικές μεσαιωνικές δομές και υπερίσχυσαν οι ενοποιητικές, έκανε την εμφάνισή του το εθνικό συναίσθημα, κυρίως ως αντίδραση στην παπική κυριαρχία. Την εποχή της Γαλλικής επανάστασης και των εθνικισμών, τα εθνικά κινήματα της περιοχής είχαν χαρακτήρα πολιτικό και εδαφικό, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στη φυλή και τη γλώσσα.

Αντίθετα, στην Ανατολική Ευρώπη είχαμε μεγάλες και συνεχείς μετακινήσεις πληθυσμών με αναμίξεις φυλών, θρησκειών και γλωσσών μέχρι πρόσφατα. Σε πολλές περιπτώσεις, οι διάφορες ομάδες δεν αφομοιώθηκαν είτε λόγω προσωρινότητας είτε λόγω πολιτικής των κρατούντων. Κατ' αυτό τον τρόπο, εκεί επικράτησε η έννοια της εθνικότητας ως προσδιορισμού φυλετικής, γλωσσικής και θρησκευτικής συγγένειας, χωρίς όμως αναγκαστική σύνδεση με τον τόπο. Τα νέα έθνη της Ανατολικής Ευρώπης μπορεί να συνειδητοποιήθηκαν πολύ αργότερα από τα λεγόμενα παλαιά, αλλά το έκαναν με πολύ ταχύτερους ρυθμούς, καθοδηγούμενα από ελίτ επηρεασμένες από τις ευρωπαϊκές ιδέες¹²⁴.

Με τη δημιουργία, λοιπόν, των κρατών και με την αντίληψη ότι το έθνος με το κράτος πρέπει να συμπίπτει, επειδή στη Δυτική Ευρώπη τα κράτη που δημιουργήθηκαν ανέπτυξαν μια κοινή εθνική συνείδηση, δημιουργείται αργότερα το πρόβλημα των μειονοτήτων, αφού δεν γίνεται πάντα να υπάρχει ένα κράτος, ένα έθνος.

Όπως προαναφέρθηκε, εάν υπερισχύσει ο πατριωτισμός έναντι του εθνικισμού και ο κόσμος ενδιαφερθεί για το κράτος του και την κοινωνία που περιλαμβάνει το γεωγραφικά οροθετημένο αυτό πλαίσιο, χωρίς να δίνεται υπέρμετρη σημασία στα σύμβολα και τις ιδεολογίες, τότε θα υπάρξει λύση σε πολλά από τα προβλήματα που μαστίζουν τις κοινωνίες, όπως είναι το θέμα των μειονοτήτων και των μεταναστών.

Ο πατριωτισμός ως πίεση για τη βελτίωση των χαρακτηριστικών μιας κοινωνίας είναι θέμα πολιτικό και έχει άμεση σχέση με την πλειοψηφία και τις δημοκρατικές

¹²⁴ Διβάνη Α. (1995) «Ελλάδα και Μειονότητες. Το Σύστημα Διεθνούς Προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών», Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, σ. 23.

διαδικασίες. Κατ' αυτό τον τρόπο, μπορεί να συνυπάρχουν άνθρωποι με διαφορετικές θρησκείες, πολιτικές πεποιθήσεις και εθνικότητες σ' ένα κράτος -σε μια κοινωνία- και να συνυπάρχουν σεβόμενοι τις δημοκρατικές διαδικασίες. Οι εθνικιστές, μερικές φορές, δεν σέβονται τη δημοκρατική αρχή της πλειοψηφίας και μπορεί να σύρουν ένα κράτος σε πολεμικές περιπέτειες. Επίσης, συχνά, μπορεί να γίνουν όργανα ισχυρών κρατών που τις θεωρούν στρατηγικές μειονότητες, ώστε να εξασφαλίσουν τα δικά τους συμφέροντα. Βέβαια, ο σεβασμός στις δημοκρατικές διαδικασίες πρέπει να υπάρχει και από τις μειονότητες και από την πλειονότητα, διότι βλέπουμε και περιπτώσεις που καταπατούνται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Σε αυτές τις καταστάσεις, βέβαια, υπεύθυνη είναι η διεθνής κοινότητα. Γι' αυτό, εκτός από πατριώτες, θα πρέπει να είμαστε και διεθνιστές, διότι μόνον τότε θα μπορούμε να ισχυριστούμε ότι πράγματι βάζουμε τον άνθρωπο πάνω από τις ιδέες, τα σύμβολα και τις ιδεολογίες.

Είναι γεγονός, πάντως, ότι η σημαντικότερη αντίθεση μεταξύ κρατους και έθνους δημιουργήθηκε μεταξύ του Α' και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν τόσα ανεξάρτητα κράτη του κόσμου δημιουργήθηκαν με βάση ένα εθνικό κυρίαρχο γκρουπ. Οι εθνικές ομάδες που παρέμειναν ως μειονότητες στα σύνορα αυτών των κρατών δεν έπαψαν να ελπίζουν στην ένωση με το κράτος που είχε δημιουργηθεί βάση του δικού τους εθνικού γκρουπ.

3.6. Αναζωπύρωση του εθνικισμού διεθνώς

Καλό θα ήταν, βέβαια, να αναφερθούμε σ' ένα φαινόμενο που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια και είναι η αναζωπύρωση του εθνικισμού στον κόσμο. Εκεί που θα ανάμενε κανείς να συσπειρωθούν οι τάξεις κατά της εξάπλωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της παγκοσμιοποίησης της αγοράς, όπως είχε προβλέψει ο Μαρξ, βλέπουμε μια συσπείρωση των διαφόρων εθνικών ομάδων. Είναι σαν το μήνυμα που εστάλη στις τάξεις να το έλαβαν τελικά τα έθνη. Ωστόσο, μπορεί να μην πρόβλεψε η Μαρξιστική θεωρία την έξαρση του εθνικισμού, πράγμα το οποίο θεωρείται από τις σημαντικότερες αδυναμίες της, αλλά βάση αυτής της θεωρίας μπορούμε να εξηγήσουμε εύκολα την έξαρση του εθνικισμού.

Στηριζόμενοι, λοιπόν, στις διαπιστώσεις της Μαρξιστικής θεωρίας, μπορούμε να ψάξουμε να βρούμε ποια είναι εκείνη η υλική πλευρά που δημιουργεί τελικά αυτό το υποκειμενικό και ιδεώδες ιστορικό φαινόμενο, το οποίο δεν είναι άλλο από την

έξαρση του εθνικισμού.

Σύμφωνα με τη δυτική φιλοσοφία του Διαφωτισμού, τα ανεπτυγμένα κράτη θα βοηθούσαν στον εκπολιτισμό των πιο καθυστερημένων κρατών και θα τους έδιναν βοήθεια για να αναπτυχθούν. Ο καπιταλισμός θα γινόταν ένα ισχυρό όργανο στη διάχυση αυτή του πολιτισμού. Όσο για τις εθνικές διαιρέσεις, αυτές ήταν από μόνες τους κάτι θετικό, αφού θα εμπόδιζαν τη δημιουργία ενός οικουμενικού δεσποτισμού και μιας αυτοκρατορίας ανατολικού τύπου. Εξάλλου, το εμπόριο και η δύναμη του χρήματος θα εμπόδιζαν τα έθνη να ξεφύγουν από τον έλεγχο και θα έκαναν ειρήνη πάση θυσία. Όμως, κάτι τέτοια τα σκέφτονταν οι Δυτικοί χωρίς να ζητήσουν την άποψη των άλλων λαών. Εκείνοι, λοιπόν, την εξάπλωση αυτή του δυτικού πολιτισμού δεν την εξέλαβαν ως βοήθεια, αλλά ως μια σύμπραξη των δικών τους αστικών τάξεων με το μητροπολιτικό κεφάλαιο, που θα οδηγούσε στην εκμετάλλευση του πολίτη. Οι λαοί έμαθαν ότι η Πρόοδος γενικά σήμαινε κυριαρχία συγκεκριμένα, από δυνάμεις που ήταν ξένες. Η διαδικασία του εκπολιτισμού άρχισε να μοιάζει με εξωτερική επέμβαση και έλεγχο. Η προς τα εμπρός πορεία της Ανθρωπότητας ήταν κατ' αρχήν αγγλοποίηση ή γαλλοποίηση. Αργότερα, καθιερώθηκε ως δυτικοποίηση ή αμερικανοποίηση. Για εκείνους, έξω από τη δυτική μητρόπολη, όπου τα πράγματα λόγω συνθηκών είχαν ωριμάσει αργά, το πρόβλημα δεν ήταν να αφομοιώσουν τον πολιτισμό, αλλά να αποφύγουν να κατακλυστούν από τους πολιτισμένους.

«Ο Διαφωτισμός πραγματοποιήθηκε από τις αστικές επαναστάσεις που δόνησαν και κατακερμάτισαν τον παλιό κοινωνικό κόσμο γύρω τους. Σ' αυτές τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, οι ελίτ σύντομα ανακάλυψαν ότι η ήρεμη ενσωμάτωση στην κοσμοπολίτικη τεχνοκρατία ήταν δυνατή μόνο για ορισμένες από αυτές την κάθε φορά. Οι άλλες, η πλειονότητα, είδαν να αποκλείονται από τη δράση αντί να προσκαλούνται ευγενικά και να συμμετάσχουν. Να ποδοπατούνται αντί να διδάσκονται τους κανόνες του παιχνιδιού. Να τις εκμεταλλεύονται αντί να γίνονται συνέταιροι. Δεν ήταν καθόλου παρηγοριά να ειπωθεί ότι απαιτούνταν υπομονή, ότι τα πράγματα θα έφτιαχναν την επόμενη γενιά, ή τη μεθεπόμενη. Αλήθευε καθόλου αυτό; Η πραγματική διάταξη των νέων δυνάμεων δεν θα έκανε τους Άγγλους ακόμη πιο αποφασιστικά κυρίαρχους μιας ακόμη περισσότερο μη ινδικής Ινδίας; Και τους Γερμανούς να ελέγχουν ακόμη περισσότερο της δεύτερης ποιότητας

σλαβικές χώρες; Αλήθεια ή όχι, το ζήτημα άρχισε να μοιάζει ακαδημαϊκό. Δεδομένης της βίας και της ταχύτητας των αλλαγών που συντελούνταν, η υπομονή και ο χρόνος δεν αποτελούσαν πια, όπως και να 'χει, ανθρώπινες δυνατότητες¹²⁵».

Ο καπιταλισμός, συνεπώς, την ίδια στιγμή που απλωνόταν στον κόσμο για να ενοποιήσει την ανθρώπινη κοινωνία, γεννούσε ταυτόχρονα ένα νέο κατακερματισμό της κοινωνίας αυτής. Η παγκόσμια αγορά, οι παγκόσμιες βιομηχανίες και η παγκόσμια φιλοσοφία που προβλέφθηκαν στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο οδήγησαν στον κόσμο του εθνικισμού και όχι στην αντίθεση των τάξεων, πράγμα που τελικά θα ήταν πιο εύκολο, αφού θα υπήρχαν μόνο δύο κοσμοπολίτικες τάξεις. Τώρα που υπάρχουν τόσα έθνη, τα πράγματα είναι πιο πολύπλοκα.

Εξάλλου, ο εθνοκεντρισμός είναι και η άμεση αντίδραση των πολιτών στο πλαίσιο ενός κράτους, όσον αφορά στην ανασφάλειά τους για την παγκοσμιοποίηση και την εξάπλωση του καπιταλισμού με τα οικονομικά προβλήματα που πολλές φορές συνεπάγεται. Και οι δέκτες αυτού του εθνοκεντρισμού είναι οι μετανάστες, οι οποίοι αντί να θεωρούνται, όπως είναι στην πραγματικότητα, και αυτοί θύματα της εξάπλωσης του καπιταλισμού και της παγκοσμιοποίησης, θεωρούνται υπαίτιοι. Φυσικά, δεν είναι οι μετανάστες υπαίτιοι για την οικονομική ανασφάλεια ενός λαού, αλλά ο καπιταλισμός που φταίει με την εξάπλωσή του για την οικονομική ανασφάλεια και των μεταναστών και των πολιτών στη χώρα υποδοχής. Κατηγορώντας τους μετανάστες για τα οικονομικά προβλήματα του κράτους, είναι σαν να ισχυριζόμαστε ότι επειδή ήρθαν στη χώρα μας, δημιουργήθηκαν τα διεθνή οικονομικά προβλήματα και όχι ότι λόγω των διεθνών οικονομικών προβλημάτων και κρίσεων ήρθαν στη χώρα μας.

Η άνιση ανάπτυξη των κρατών, λοιπόν, στο πλαίσιο ενός καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μπορεί να θεωρηθεί η κύρια αιτία που επέτρεψε την αναζωπύρωση του εθνικισμού. Βέβαια, υπάρχουν παράγοντες που διεθνοποίησαν αυτή την αναζωπύρωση, κάνοντας το πρόβλημα του εθνικισμού παγκόσμιο πρόβλημα και επεκτείνοντάς το πέρα από τα σύνορα του κάθε κράτους. Οι παράγοντες αυτοί περιγράφονται ως εξής¹²⁶:

A. Υπάρχει μια τάση να συμπίπτουν τα κρατικά σύνορα με τα εθνικά. Στις Ηνωμένες

¹²⁵ Νάιρν Τ., Λέβυ Μ., Καμένκα Ε., Αζελός Α., Καλομάνος Θ. (1998) «Εθνικισμός. Ο Σύγχρονος Ιανός», *οπ. αν.*, σ. 108.

¹²⁶ Glazer N. (1983), «Ethnic Dilemmas», *οπ. αν.*, σ. 248-250.

Πολιτείες κάτι τέτοιο ήταν αδύνατον από την αρχή και έτσι έγινε ένα πολυεθνικό κράτος, χωρίς προβλήματα όσον αφορά στις εθνικότητες, παρόλο που οι μαύροι αρχίζουν τώρα να διεκδικούν δικαιώματα ως ένα εθνικό γκρουπ. Άλλα όμως κράτη, που παραδοσιακά υπήρξαν ένα έθνος, πρέπει να αντιληφθούν την αναγκαιότητα του να γίνουν πολυεθνικά κράτη, πράγμα που τους είναι δύσκολο, αφού ο εθνικισμός περιέχει μεγάλη συναισθηματική φόρτιση και δεν μπορεί να εξαλειφθεί χρησιμοποιώντας λογικά επιχειρήματα. Όμως, όσο καιρό οι μετακινήσεις των ατόμων στον κόσμο διευκολύνονται τόσο κι οι ανάγκες για σχηματισμό πολυεθνικών κρατών θα είναι πιο έντονες.

Β. Οι επικοινωνίες έχουν γίνει γρήγορες, πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα να συνειδητοποιούνται ορισμένα εθνικά γκρουπ, μαθαίνοντας για τους αγώνες άλλων ομάδων. Συχνά, υιοθετείται η ίδια γλώσσα, ο ίδιος τρόπος οργάνωσης και τα ίδια αιτήματα. Στον Καναδά, για παράδειγμα, οι Γάλλοι αυτοαποκαλούνταν «λευκοί νέγροι», επηρεασμένοι από τους αγώνες των μαύρων στη Βόρεια Αμερική. Εξάλλου, όχι μόνο επηρεάζονται οι διάφορες εθνικές ομάδες στον κόσμο μεταξύ τους, αλλά και οι ευκολίες στις μετακινήσεις έχουν μεταφέρει πολλές φορές τις συγκρούσεις εθνικών ομάδων έξω από τα σύνορα των κρατών που βρίσκονται. Για παράδειγμα, η σύγκρουση των Ισραηλινών με τους Παλαιστίνιους έχει μεταφερθεί σε παγκόσμιο επίπεδο και έχει εμπλέξει πολλά άλλα κράτη.

Γ. Η αύξηση των μεταναστών που μετακινούνται λόγω των οικονομικών συνθηκών μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έχει μεταβάλει πολλά κράτη που ήταν εθνικά ομοιογενή σε ετερογενή. Για παράδειγμα, η Αγγλία παλεύει με το πρόβλημα των έγχρωμων, η Γαλλία με την ένταξη των Αλγερινών και η Γερμανία για το πώς θα εκπαιδεύσει τα παιδιά των Τούρκων οικονομικών μεταναστών και των Γιουγκοσλάβων.

Δ. Δεν θα ήταν σωστό, τέλος, να αγνοήσουμε το γεγονός ότι πολλές εθνικές ομάδες καταπιέζονται ή γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης σε ορισμένα κράτη. Το γεγονός αυτό δεν μπορεί πια να θεωρηθεί ως ένα εσωτερικό πρόβλημα του κράτους, μιας και η συνειδητοποίηση της ανθρωπότητας για τα ανθρώπινα δικαιώματα συνεχώς αυξάνεται. Το πρόβλημα, επομένως, μιας εθνικής ομάδας που καταπιέζεται στο πλαίσιο ενός κράτους, γίνεται διεθνές πρόβλημα, αν και θα πρέπει να τονιστεί ότι

χρησιμοποιώντας τη συνειδητοποίηση της κοινής γνώμης για τα ανθρώπινα δικαιώματα πολλά κράτη επεμβαίνουν στα εσωτερικά άλλων κρατών όχι για την επιβολή της δικαιοσύνης, αλλά για την επίτευξη δικών τους στόχων.

3.7. Τρόποι συνύπαρξης εθνικά ετερογενών πληθυσμών

Εάν η εθνικότητα είναι ένα μόνιμο πρόβλημα στον κόσμο και αν τα κράτη συνεχώς αναγκάζονται να γίνονται όλο και πιο ετερογενή εθνικά, τότε θα χρειαστούν τρόποι ώστε να αντιμετωπιστεί αυτό το θέμα που συνεχώς εντείνεται. Το να γίνει ό,τι γινόταν στο ιστορικό παρελθόν και καταπιέζονταν ορισμένες ομάδες, δεν είναι πια λύση, διότι θεωρείται σίγουρο ότι τα καταπιεσμένα έθνη όχι μόνο θα ζητήσουν τα δικαιώματά τους αλλά θα βρουν και υποστήριξη για να τα διεκδικήσουν. Η λύση ίσως να είναι τα εγγυημένα ανθρώπινα δικαιώματα για όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους, αλλά και τα εγγυημένα δικαιώματα για τις ομάδες που έχουν διαφορετικές ανάγκες, επειδή πολλές φορές τα ίσα δικαιώματα μπορεί να μην καλύπτουν ομάδες που έχουν αυξημένες ανάγκες.

Τα περισσότερα έθνη ούτε διδάσκουν, ούτε και εφαρμόζουν βεβαίως, οτιδήποτε έχει κάποια κοντινή έστω σχέση με τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, στα οποία συμπεριλαμβάνονται δικαιώματα λόγου και θρησκείας, δίκαιες διαδικασίες και ισότητα ως προς την προστασία του νόμου, εκπαίδευση και οικονομική ασφάλεια, καθώς και ίση εκπροσώπηση σε μια γνήσια δημοκρατική πολιτική. Τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα είναι τόσο πολυποίκιλα, που η διδασκαλία τους δεν μπορεί να χαρακτηριστεί παραχώρηση. Αν τα περισσότερα έθνη δίδασκαν αποτελεσματικά τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, η πραγματικότητα θα ήταν απείρως καλύτερη από ό,τι είναι αυτή που αντιμετωπίζουμε σήμερα.

Ασφαλώς, δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο για τη θεμελίωση της εκπαίδευσης και του πολιτικού διαλόγου πάνω στις κοινές εθνικές αξίες. Είναι παράδοξο να συνδέεται η υποστήριξη του δημοκρατικού ανθρωπισμού και της δημοκρατικής εκπαίδευσης με μια τέτοια άποψη. Δεν μπορεί, δηλαδή, η διδασκαλία των εθνικών αξιών στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα να θεωρείται ότι προάγει τις αρετές της δημοκρατικής υπηκοότητας, η οποία είναι αφιερωμένη στη διεύρυνση της ελευθερίας και της δικαιοσύνης για όλους¹²⁷.

Ένας άλλος τρόπος που μπορεί να μας απομακρύνει από τον εθνοκεντρισμό είναι η

¹²⁷ Gutmann A. (1999), «Η Δημοκρατική Υπηκοότητα» στο Υπέρ Πατρίδος. Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός, σπ. αν., σ. 85-86.

ισχυροποίηση της τοπικής κοινότητας, όπως αναφέρεται στο Υπέρ Πατρίδος. Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός¹²⁸.

«Επειδή οι άνθρωποι ζουν καλύτερα σε μικρότερη κλίμακα, πρέπει να υπερασπιστούμε όχι μόνο το κράτος, αλλά και την επαρχία, την κομόπολη, το δρόμο ως κύκλους μεταξύ των πολλών κύκλων που είναι στενότεροι από τον ανθρώπινο ορίζοντα και που αποτελούν κατάλληλες σφαίρες ηθικού ενδιαφέροντος».

Αναφέρεται επίσης¹²⁹ ότι ένας τομέας ο οποίος θα μπορούσε να αναπτυχθεί ως αντιστάθμισμα στο διεθνισμό και τον εθνοκεντρισμό είναι η τοπική κοινότητα. Η τοπική κοινότητα δεν είναι εθνοκεντρική, διότι σημείο αναφοράς όλων σ' αυτήν είναι ο τόπος τους. Εξάλλου, στην τοπική κοινότητα παράγεται ενεργά ο πολιτισμός με τη συμμετοχή όλων των πολιτών και έτσι η αφομοίωση άλλων ειδών κουλτούρας γίνεται δυναμικά και αβίαστα.

Για να υπάρξει, τέλος, άμβλυνση των εθνικιστικών διενέξεων, θα πρέπει οι άνθρωποι να απομακρυνθούν από τον καπιταλιστικό δυτικό τρόπο σκέψης που συνεπάγεται τη μία αλήθεια, την ανάλυση, την κατηγοριοποίηση και την ιεράρχηση, όπως αναφέρεται στην κριτική θεωρία του Lukacs¹³⁰.

3.8. Αύξηση του εθνοκεντρισμού ως αποτέλεσμα αύξησης της μεταναστευτικής κίνησης

Στην παρούσα έρευνα, ο εθνοκεντρισμός και οι επιπτώσεις του μας ενδιαφέρουν κυρίως ως προς τη σχέση που πιθανόν να έχουν με τους μετανάστες. Η παγκοσμιοποίηση της συσσώρευσης του κεφαλαίου και η αυξανόμενη κινητικότητα του εργατικού δυναμικού, αντί να δημιουργήσουν υπερεθνικές κοινωνίες, όπου θα μπορούν να προσαρμόζονται ελεύθερα και να εντάσσονται εύκολα οι μετακινούμενοι εργάτες, έχουν δημιουργήσει νέους συνδυασμούς προβλημάτων. Έτσι, η πάλη των τάξεων μέσα σ' ένα έθνος έχει αρχίσει να συναρθρώνεται με τον εθνικισμό και να δημιουργεί νέες υπο-τάξεις ξένων εργατών.

Το φαινόμενο αυτό της αύξησης της έντασης του εθνοκεντρισμού δημιουργείται από την αύξηση της μεταναστευτικής κίνησης σε συνδυασμό με τα οξυμένα

¹²⁸ Appiah K. A. (1999), «Κοσμοπολίτες Πατριώτες» στο ίδιο οπ. αν., σ. 31-35.

¹²⁹ Κωστόπουλος Τ. (1993), «Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Κοινωνική Λειτουργία της Αυτοδιοίκησης» στο Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα, 3^ο Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο (27-29 Νοεμβρίου 1991), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, σ. 588-589.

¹³⁰ Lukacs G. (1999), «History and Class Consciousness», οπ. αν., σ.46-80.

οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, την άγνοια, την ξενοφοβία και τις φυλετικές προκαταλήψεις¹³¹.

Βέβαια, εκτός από τις οικονομικές σχέσεις που διαμορφώνονται σε μια κοινωνία, υπάρχει και ένα πλέγμα μη οικονομικών, κοινωνικών σχέσεων, που διαμορφώνουν την αίσθηση της ταυτότητας, της ενότητας και της συλλογικότητας των ατόμων. Έτσι, σ' έναν κόσμο που αλλάζει με γρήγορους ρυθμούς, οι πολίτες στο πλαίσιο ενός έθνους αισθάνονται ότι απειλείται η ενότητά τους. Η μετανάστευση γίνεται η προσωποποίηση αυτής της απειλής, επειδή είναι η μόνη εμφανής αλλαγή, παρόλο που και οι ίδιοι οι μετανάστες είναι θύματα αυτών των αλλαγών που έχουν προκαλέσει συναισθήματα ανασφάλειας στους κατοίκους της χώρας υποδοχής.

Οι μετανάστες, λοιπόν, δεν αντιμετωπίζουν μόνο το πρόβλημα προσαρμογής τους σ' ένα νέο κόσμο, αλλά έχουν να λύσουν και το θέμα ένταξής τους σε μια κοινωνία η οποία τους θεωρεί απειλή και που όσο αυτοί προσπαθούν να ενταχθούν, τόσο η αντίσταση της κοινωνίας υποδοχής αυξάνεται, φτάνοντας μερικές φορές σε ακραίες εκδηλώσεις εθνοκεντρισμού. Δημιουργείται, επομένως, το φαινόμενο της συνύπαρξης μιας οικουμενικής καπιταλιστικής ιδεολογίας με συστήματα ιεραρχιών και κοινωνικού αποκλεισμού, επειδή η οικουμενική ιδεολογία έχει τις ρίζες της στην ανάπτυξη του οικουμενικού καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που δημιουργεί ανασφάλειες και ανταγωνισμό στους κόλπους των εργατών, είτε αυτοί είναι μετανάστες είτε όχι.

Η οικουμενικότητα, δηλαδή, επιβάλλεται στους λαούς από τις οικουμενικές συνθήκες παραγωγής και οι λαοί δεν είναι έτοιμοι να τη δεχτούν, αφού δεν είναι δική τους πολιτισμική επιλογή. Έτσι, λοιπόν, αντιδρούν στην επέκταση μιας οικουμενικής κυρίαρχης κουλτούρας, εφόσον δεν μπορούν να εμποδίσουν την οικουμενική επέκταση των καπιταλιστικών τρόπων παραγωγής. Ως αποτέλεσμα, επιτίθενται σε οτιδήποτε ή οποιονδήποτε προσπαθεί να τους εμποδίσει να επιστρέψουν σε μια χαμένη ουτοπική ενότητα εθνικού, φυλετικού και πολιτισμικού χαρακτήρα.

Δεν είναι, όμως, οι μετανάστες που απειλούν την πολιτισμική τους ενότητα διότι οι μετανάστες θα μπορούσαν ενδεχομένως να ενταχθούν και η κοινωνία να ισορροπήσει ξανά εξελισσόμενη. Είναι η επιβολή μιας οικουμενικής επικρατούσας κουλτούρας που απειλεί τους κατοίκους της χώρας υποδοχής και τους κατοίκους της χώρας αποστολής στον ίδιο βαθμό.

Μπορεί, όμως, κάποιες φορές να παρατηρείται το αντίστροφο φαινόμενο. Οι

¹³¹ Παπαδημητρίου Ε. (1993) «Μεταναστεύσεις και Ρατσισμός στην Ευρώπη» στο Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα, οπ. αν., σ. 450-452.

μετανάστες νιώθοντας την απειλή της εξαφάνισης της δικής τους πολιτισμικής ταυτότητας, να εγκλωβίζονται οι ίδιοι σε εθνοκεντρική συμπεριφορά και να αρνούνται την ένταξή τους στη νέα πολιτισμική πραγματικότητα, σε συνδυασμό με τα ανυπέρβλητα εμπόδια που πολλές φορές συναντούν σε οποιαδήποτε προσπάθεια ένταξής τους.

3.9. Εθνοκεντρισμός και σχολείο

Αναμφίβολα, τα παιδιά των μεταναστών βρίσκονται στην κυριολεξία ανάμεσα σε δύο κόσμους, με μόνο συνδετικό κρίκο το σχολείο. Έχοντας, επομένως, να αντιμετωπίσουν την ελλιπή τους γλωσσική επικοινωνιακή δεξιότητα, τα προβλήματα κοινωνικής ένταξης των οικογενειών τους, τις προκαταλήψεις και τα κοινωνικά στερεότυπα, αλλά και ένα σχολείο το οποίο, λειτουργώντας ισοπεδωτικά, θεωρεί τη συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία ολοκληρωτικά δική τους ευθύνη, οδηγούνται σε αρνητική σχέση με το εκπαιδευτικό σύστημα και γρήγορα το εγκαταλείπουν¹³².

Ένας από τους παράγοντες που εξετάζονται στην έρευνά μας είναι το τι κάνει το σχολείο για να βοηθήσει τα παιδιά αυτά να ενταχθούν. Εάν δηλαδή έχει την κατάλληλη υποδομή για να υποδεχθεί τα παιδιά των μεταναστών. Κυρίως, όμως, αν το σχολείο είναι θεσμός που, εντέλει, επιθυμεί την ένταξη των παιδιών αυτών ή απλά, όπως προαναφέρθηκε, λειτουργεί επιλεκτικά, αποκλείοντας όσους δεν ανήκουν στην επικρατούσα κουλτούρα.

Το σχολείο¹³³ έχει ως στόχο να ενσωματώνει κοινωνικά τα άτομα, να μεταδίδει επιλογή γνώσεων και κουλτούρας, αρχές, αξίες και ιδέες που συνθέτουν την ιδεολογία του. Επομένως, το σχολείο μεταδίδοντας μόνο την επικρατούσα κουλτούρα ως τη μόνη αλήθεια, λειτουργεί εθνοκεντρικά. Το αποτέλεσμα, φυσικά, είναι να ενσωματώνει κοινωνικά μόνο τα άτομα που αφομοιώνουν αυτή την κουλτούρα και να δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τον κοινωνικό αποκλεισμό των υπολοίπων. Εξάλλου, σε έρευνα που έχει γίνει για την οικονομική και την κοινωνική ένταξη των Ποντίων μεταναστών, έχει διαπιστωθεί ότι τα προβλήματα προσαρμογής αρχίζουν από το σχολείο με έντονες δυσκολίες στην επικοινωνία και την εκπαιδευτική

¹³² Κάτσικας Χ., «Αποκλεισμός από την Εκπαίδευση - Απόρριψη από την Εργασία» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, *οπ. αν.*, σ. 444-454.

¹³³ Φραγκουδάκη Α. (1985), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», *οπ. αν.*, σ. 17.

πρακτική¹³⁴. Σε συνδυασμό δε με την πειθαρχία και την εξατομίκευση των μαθητών μέσα από τον ανταγωνισμό και την ατομική αξιολόγηση, κάνει την αποδοχή της διδασκόμενης κουλτούρας ευκολότερα αποδεκτή, κάμπτοντας τυχόν αντιστάσεις ή δυνατότητα κριτικής¹³⁵. Έτσι, το σύστημα, ενώ τυπικά είναι προσπελάσιμο και «ανοικτό», ουσιαστικά λειτουργεί επιλεκτικά με έναν προγραμματιστο επιμερισμό που τροφοδοτεί και τροφοδοτείται έξω από το σχολικό μηχανισμό¹³⁶.

Φυσικά, δεν είναι μόνο το εκπαιδευτικό σύστημα, ως πομπός, που εκπέμπει εθνοκεντρικά, αλλά και ο δέκτης, οι μαθητές, έχοντας ήδη αποκτήσει τον αναλυτικό τρόπο σκέψης της κατηγοριοποίησης και της ιεράρχησης κι έχοντας χάσει την κριτική τους σκέψη με τις ανταγωνιστικές και πειθαρχικές πρακτικές του εκπαιδευτικού συστήματος, τείνουν να ιεραρχούν και να αξιολογούν όλα τα μηνύματα που δέχονται, χρησιμοποιώντας τα έτοιμα κριτήρια αξιολόγησης που τους παρέχονται από το σχολείο.

Εάν, λοιπόν, το σχολείο εκπέμπει μηνύματα με εθνοκεντρικό χαρακτήρα, οι εκπαιδευόμενοι τείνουν να αξιολογούν τα μηνύματα που δέχονται με «εθνοκεντρικό» τρόπο σκέψης. Στην περίπτωση αυτή, ακόμη και τα άτομα που δεν ανήκουν στην επικρατούσα κουλτούρα μπορεί να κοινωνικοποιηθούν έτσι ώστε να αποδέχονται τον κοινωνικό τους αποκλεισμό ως φυσικό γεγονός.

Πολλοί είναι απαισιόδοξοι και πιστεύουν ότι το σχολείο δεν πρόκειται να αλλάξει τρόπο χειρισμού της γνώσης και επιλογή γνώσεων που μεταδίδει. Όμως, το λάθος είναι ότι τα εκπαιδευτικά προβλήματα αντιμετωπίζονται ατομικά και με τον ίδιο περίπου τρόπο σκέψης που εντέλει τα δημιουργεί, τον τρόπο σκέψης της καπιταλιστικής κοινωνίας, όχι διαλεκτικά και συνθετικά¹³⁷. Έτσι, βέβαια, δημιουργείται φαύλος κύκλος...

Σύμφωνα με την Κριτική θεωρία, η κοινωνική αλλαγή μπορεί να προέλθει μέσα από μια εσωτερική κριτική του συστήματος.¹³⁸ Πιο συγκεκριμένα, ο Μαρκούζε υποστηρίζει ότι δεν θα φέρουν την αλλαγή οι κοινωνικές τάξεις, αλλά οι εθνικές ομάδες και οι μαθητές. Εκείνο που χρειάζεται σύμφωνα με την κριτική θεωρία είναι η ανάλυση των κοινωνικών δομών για να αποκαλυφθεί πίσω από το πέπλο του

¹³⁴ Κασιμάτη Κ. (1992), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν.*, σ. 21-24.

¹³⁵ Φουκώ Μ. (1991), «Η Μικροφυσική της Εξουσίας», *οπ. αν.*, σ. 21-24.

¹³⁶ Κασιμάτη Κ. (1980), «Τάσεις Κινητικότητας Εργασίας στην Ελληνική Βιομηχανία», *οπ. αν.*, σ. 76.

¹³⁷ Φραγκουδάκη Α. (1985), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», *οπ. αν.*, σ. 87-92.

¹³⁸ Κατριβέση Ν. (1996), «Κοινωνιολογική Θεωρία. Σύγχρονα Κοινωνιολογικά Ρεύματα», *οπ. αν.*, σ. 329-377.

πολιτικού και ιδεολογικού λόγου η κοινωνική λειτουργία.

Ένα τελευταίο ερώτημα είναι το αν ευθύνεται αποκλειστικά το σχολείο για τον εθνοκεντρικό του χαρακτήρα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι και η οικογένεια παίζει πολύ σημαντικό ρόλο. Όμως, το σχολείο είναι το εργαλείο της εξουσίας και της κοινωνίας, αλλά και το μόνο που η σφραγίδα του πιστοποιεί και νομιμοποιεί τις γνώσεις σε μια κοινωνία¹³⁹. Έτσι, λοιπόν, ακόμη κι αν η οικογένεια ανήκει σε κάποια άλλη κουλτούρα από την επικρατούσα που διδάσκεται στο σχολείο, θα πρέπει να προτρέψει τα παιδιά της στην απόκτηση αυτής της μοναδικής κουλτούρας που είναι κοινωνικά αποδεκτή για να επιτύχουν κοινωνικά. Επομένως, εάν το σχολείο παραμείνει ο θεματοφύλακας της μιας και μοναδικής αλήθειας, τότε η οικογένεια δεν μπορεί να αντιδράσει, διότι δεν είναι θεσμοθετημένη να πιστοποιεί τα προσόντα των παιδιών. Έτσι, τα άτομα που ανήκουν σε διαφορετική από την επικρατούσα κουλτούρα, όχι μόνο πρέπει να εσωτερικεύσουν αυτήν που μεταβιβάζεται στο σχολείο, αλλά να αποκτήσουν και την πιστοποίηση της απόκτησής της από το ίδιο το σχολείο. Οι πιθανότητες, κατ' αυτό τον τρόπο, να αποκλεισθούν κοινωνικά τα άτομα που δεν ανήκουν στη μεταβιβαζόμενη κουλτούρα πολλαπλασιάζονται. Όπως στην περίπτωση των Ποντίων μεταναστών, οι οποίοι, αν και έχουν την ίδια εθνικότητα, διαφέρουν ως προς την κουλτούρα.

Είναι προφανές ότι το πρόβλημα γίνεται ακόμη εντονότερο με τα παιδιά που δεν ανήκουν μόνο σε διαφορετικές κουλτούρες μέσα στην ίδια κοινωνία, αλλά ανήκουν και σε διαφορετικές εθνικότητες.

Το σχολείο, επομένως, θα πρέπει να σταματήσει να αναπαράγει τον εαυτό του, μιας και προβλέπονται ριζικές αλλαγές στο μέλλον, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Για παράδειγμα, τα παιδιά τα οποία ετοιμάζονται για τη μελλοντική τους ένταξη στην κοινωνία, θα ζήσουν όχι σε εθνικούς αλλά σε τοπικούς σχηματισμούς, όπως ισχυρίζεται ο Έκο¹⁴⁰ και αναφέρεται στο βιβλίο «Το Χρυσάνθεμο και το Ξίφος»¹⁴¹.

Επειδή η κουλτούρα είναι στενά συνυφασμένη με τον εθνοκεντρισμό και εφόσον υπάρχουν πολλοί ορισμοί για την κουλτούρα και τον πολιτισμό, θεωρούμε σκόπιμο να διευκρινίσουμε τι ακριβώς εννοούμε με τη λέξη «κουλτούρα». Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης θεωρείται σκόπιμο να ορισθεί η κουλτούρα με τη μέθοδο του διαχωρισμού, επειδή πολλές φορές θεωρείται ταυτόσημη με άλλους όρους.

Δεχόμαστε, λοιπόν, ότι η κουλτούρα είναι στο χώρο της πνευματικότητας. Δεν

¹³⁹ Φραγκουδάκη Α. (1985), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», οπ. αν., σ. 15.

¹⁴⁰ Ajelo N. (1999), «Συνέντευξη του Umberto Eco», Εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», 22 Αυγούστου 1999.

¹⁴¹ Benedict R. (1989), «The Chrysanthemum and the Sword», Houghton Mifflin Press, Boston.

είναι δηλαδή γνώση, πολιτισμός, κοσμοαντίληψη ή ιδεολογία.

Δεν είναι ιδεολογία, επειδή η ιδεολογία αποτελείται από νοήματα που εγκαθίστανται μέσω της κουλτούρας και παράγεται από άτομα ή κοινωνικές ομάδες συμφερόντων που έχουν ένα στόχο για το τι πρέπει να κάνουμε, είτε πρακτικό είτε πολιτικό.

Δεν είναι πολιτισμός, επειδή ανήκει στην τάξη του νοήματος και όχι των πραγμάτων.

Δεν είναι γνώση, επειδή η γνώση είναι το σύνολο των νοηματικών αναπαραστάσεων που απαρτίζουν τον κόσμο. Η κουλτούρα, όμως, είναι μέρος της γνώσης.

Δεν είναι παιδεία, καλλιέργεια ή μόρφωση, επειδή, εάν την ορίσουμε με αυτό τον τρόπο, της δίνουμε αξιοκρατικό ορισμό και εμείς θα προτιμούσαμε τον ουδέτερο ορισμό, τον επιστημονικό που δέχεται ότι η κουλτούρα είναι συστατικό όλων των κοινωνιών.

Η κουλτούρα έχει συλλογικό χαρακτήρα και κανένα άτομο δεν ταυτίζεται μόνο του με αυτήν. Χρειάζεται συλλογικότητα και ανασύνθεση από πολλά άτομα.

Μορφές της κουλτούρας είναι η γλώσσα, επειδή όλα τα νοήματα μπορούν να πάρουν γλωσσική μορφή, τα σύμβολα που εμφανίζονται στους θεσμούς, τα έθιμα, οι στάσεις, οι ατομικές συμπεριφορές, οι κοινωνικές πρακτικές και τα τεχνήματα –όχι στη χρηστική τους μορφή.

Τα στοιχεία της κουλτούρας μπορεί να είναι συνειδητά, ασυνειδήτα, έκδηλα, λανθάνοντα, ρητά, άρητα, στοιχεία που εκλείπουν, που επιβιώνουν, που αναδύονται ή συγκρουόμενα. Για παράδειγμα, ένας λαός μπορεί να είναι συγχρόνως φιλόξενος και ρατσιστής.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούμε και στον τρόπο που γενικά ένα εθνοκεντρικό περιβάλλον μπορεί να οδηγήσει κάποιο άτομο, και ειδικά τις οικογένειες των μεταναστών, στον κοινωνικό αποκλεισμό. Ένας, λοιπόν, από τους παράγοντες που διερευνούμε σε σχέση με τον κοινωνικό αποκλεισμό των μεταναστών είναι το εθνοκεντρικό περιβάλλον.

3.10. Εθνοκεντρισμός και άξονες κοινωνικού αποκλεισμού

Ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος μέσα στον οποίο ζει ένα άτομο διαφορετικό από την πλειονότητα των υπολοίπων, μπορεί να οδηγήσει στον κοινωνικό

αποκλεισμό, επηρεάζοντας και τους τρεις βασικούς άξονές του:

Πρώτον, όσον αφορά στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων, το κύριο θέμα που προκύπτει είναι η εύρεση εργασίας. Σ' ένα εθνοκεντρικό περιβάλλον οι αλλοδαποί θα προσληφθούν μόνο για τις χειρότερες θέσεις εργασίας, έστω κι αν τα προσόντα τους δεν δικαιολογούν κάτι τέτοιο¹⁴². Ακόμη και πανεπιστημιακούς τίτλους να έχουν, τελικά θα καταλήξουν να κάνουν χειρωνακτικές εργασίες. Ασφαλώς, αυτό θα έχει αντίκτυπο και στην οικονομική τους κατάσταση, εφόσον οι δουλειές αυτές δεν αμείβονται καλά.

Η εθνοκεντρική νοοτροπία των ημεδαπών, επίσης, τούς κάνει να μην αποδέχονται τους αλλοδαπούς στα σπίτια τους και τις γειτονιές τους. Έτσι, τους αναγκάζει να ζουν όλοι μαζί σε υποβαθμισμένες περιοχές, πράγμα το οποίο επηρεάζει την υγεία τους, την εκπαίδευση των παιδιών τους και γενικά την ποιότητα ζωής τους, αναπαράγοντας τις κοινωνικές ανισότητες και στις επόμενες γενεές.

Δεύτερον, όσον αφορά στον άξονα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει ήδη αναφερθεί ότι ακόμη και σύμφωνα με το Ελληνικό Σύνταγμα οι μετανάστες δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους αλλοδαπούς¹⁴³. Το κράτος, δηλαδή, δεν είναι πάντα υποχρεωμένο να διασφαλίσει τα κοινωνικά τους δικαιώματα και τις ελευθερίες, αλλά και στις περιπτώσεις που θέλει να παρέμβει, αυτό γίνεται με τέτοιο τρόπο που, κατηγοριοποιώντας τους και ταξινομώντας τους, τους στερεί την αξιοπρέπεια στιγματίζοντάς τους.

Αναμφίβολα, ο τρόπος με τον οποίο θα επηρεάσει τη ζωή ενός αλλοδαπού ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος, εξαρτάται και από το είδος του μετανάστη, όπως έχει ήδη αναφερθεί¹⁴⁴. Διαφορετικά, θα αντιμετωπιστεί στην Ελλάδα ένας αλλοδαπός από κάποιο κράτος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και διαφορετικά ένας παράνομος μετανάστης. Η αντιμετώπιση αυτή δεν θα είναι μόνο ανεπίσημα διαφορετική από τους πολίτες τους κρατών, αλλά και επίσημα το ίδιο το κράτος αντιμετωπίζει αλλοδαπούς διαφορετικής προέλευσης με διαφορετικό τρόπο.

Αναφορικά με τα δικαιώματα των μεταναστών, και ειδικότερα τα θρησκευτικά και πολιτιστικά τους δικαιώματα και ελευθερίες, η πολιτική της χώρας υποδοχής και το κομματικό σύστημα είναι πολύ σημαντικά. Μια πολιτική που ενθαρρύνει την

¹⁴² Κασιμάτη Κ. (1992) «Πόντοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν.*, σ. 252.

¹⁴³ Παπαφιλίππου Δ. (1998) «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Προστασία των Προσφύγων και των Μεταναστών» στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, *οπ. αν.*, σ. 422-432.

¹⁴⁴ Γαβρόγλου Σ. (2001) «Μετανάστες και Μετανάστευση», *οπ. αν.*, σ. 76-80.

πολιτιστική διαφορετικότητα, ενσωματώνει πιο εύκολα τους μετανάστες και δεν τους αποκλείει από τα κυρίαρχα κοινωνικά σχήματα λόγω διαφορετικής κουλτούρας ή θρησκείας. Εξάλλου, ένα ακροδεξιό κομματικό σύστημα καλλιεργεί ρατσιστικές και αντιμεταναστευτικές ιδέες και ενθαρρύνει τον αποκλεισμό των μεταναστών.

Τέλος, σχετικά με τον άξονα της διάρρηξης του κοινωνικού δεσμού είναι προφανές ότι οι μετανάστες θα αντιμετωπίσουν πρόβλημα σ' ένα εθνοκεντρικό περιβάλλον που τους αποκλείει λόγω της διαφορετικότητάς τους. Εξάλλου, οι πολιτισμικές διαφορές είναι από μόνες τους αιτία κοινωνικού αποκλεισμού σ' ένα περιβάλλον που ενθαρρύνει την ομοιογένεια¹⁴⁵. Ίσως βέβαια για την πρώτη γενιά το πρόβλημα να μην είναι τόσο έντονο, τουλάχιστον όπως το βιώνουν οι ίδιοι οι μετανάστες, αφού δημιουργούν τα δικά τους δίκτυα κοινωνικών δεσμών με τις οικογένειές τους και τους συμπατριώτες τους, αλλά για τα παιδιά τους που πρέπει να πάνε σχολείο με τα παιδιά των ημεδαπών και γενικά να ενσωματωθούν στη νέα τους πατρίδα, τούς δημιουργείται συχνά μια κρίση ταυτότητας, η οποία μπορεί να τα οδηγήσει σε απομόνωση, άρνηση ή αδιαφορία¹⁴⁶.

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε και στον τρόπο με τον οποίο μπορεί να επηρεάζει τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες ενός ατόμου το εθνοκεντρικό περιβάλλον, αφού το ζήτημα αυτό διαμορφώνει και μία από τις βασικές υποθέσεις εργασίας της παρούσας έρευνας. Ένα άτομο το οποίο αξιολογείται από το περιβάλλον του ως κατώτερο, είναι πιθανόν να εσωτερικεύσει την υποτιθέμενη κατωτερότητά του μέσω των διαδικασιών του ατομικισμού, της εκλογίκευσης και της πειθαρχίας, ειδικά στους χώρους του σχολείου¹⁴⁷.

Ακολούθως, η εσωτερίκευση της κατωτερότητάς του θα το οδηγήσει στον περιορισμό των φιλοδοξιών και επιδιώξεών του, αφού σύμφωνα με την θεωρία του Super, η αυτοαντίληψη του ατόμου επηρεάζει σημαντικά την επαγγελματική του εξέλιξη¹⁴⁸. Πιο συγκεκριμένα, για την περίπτωση των μεταναστών, η αρνητική αυτοαντίληψη που μπορεί να τους δημιουργηθεί, θα περιορίσει τις φιλοδοξίες τους και ίσως να τους οδηγήσει στην απαρχή του κοινωνικού αποκλεισμού.

¹⁴⁵ Κασσιμάτη Κ. (2001) «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Η Ελληνική Εμπειρία», *οπ. αν.*, σ. 278.

¹⁴⁶ Δαμανάκης Μ. (1993) «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», *οπ. αν.*, σ. 94-99.

¹⁴⁷ Φουκώ Μ. (1989) «Επιτήρηση και Τιμωρία», *οπ. αν.*, σ. 181-221.

¹⁴⁸ Κασσιμάτη Κ. (2001) «Δομές και Ροές. Το Φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας», *Εκδ. Gutenberg, Αθήνα*, σ. 139.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

4.1. Εισαγωγή

Όπως έχει ήδη αναφερθεί το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στον κοινωνικό αποκλεισμό των μεταναστών (έννοιες οι οποίες αναλύθηκαν παραπάνω) και ειδικότερα στην επικινδυνότητα κοινωνικού αποκλεισμού των παιδιών τους, όπως διαμορφώνεται μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα. Επομένως, η εκπαίδευση είναι μία από τις βασικότερες έννοιες πάνω στις οποίες βασίζεται η έρευνά μας.

Η εκπαίδευση είναι φιλοσοφική και κοινωνιολογική έννοια, η οποία δηλώνει ιδεολογίες, εκπαιδευτικά προγράμματα και παιδαγωγικές πρακτικές για το χειρισμό της γνώσης και την κοινωνική αναπαραγωγή προσωπικοτήτων και κουλτούρας¹⁴⁹. Δηλαδή, μιλάμε για ένα πολύ σημαντικό στάδιο για την κοινωνικοποίηση και την κοινωνική ένταξη του ατόμου. Ένα προφανές ερώτημα που σχετίζεται με τον ορισμό της εκπαίδευσης είναι το ποιες προσωπικότητες και ποιες κουλτούρες αναπαράγει η εκπαίδευση ή έχει ως στόχο να αναπαράγει.

Ένας από τους μηχανισμούς επιβίωσης της κοινωνίας είναι το να δημιουργεί ιδέες που θα δικαιώνουν και θα νομιμοποιούν τη συγκεκριμένη της δομή και την οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων. Η οργάνωση της κοινωνίας στηρίζεται σε κανόνες που τη ρυθμίζουν. Αυτοί οι κανόνες με τη σειρά τους συνυπάρχουν με τη δικαίωση και τη νομιμοποίησή τους μέσα από διάφορες αξίες και ερμηνείες του κόσμου, δηλαδή μέσα από ιδέες. Κατ' αυτό τον τρόπο, εξάλλου, επιτυγχάνεται η κοινωνική ενσωμάτωση, η συνείδηση συμμετοχής της ομάδας, η εσωτερίκευση των αξιών και, τέλος, η εφαρμογή των κανόνων¹⁵⁰. Επομένως, η κοινωνία προσπαθεί να αναπαράγει την κουλτούρα και τις προσωπικότητες που νομιμοποιούν τους κανόνες της και τις δομές της μέσα από τις ιδέες. Προσπαθεί, δηλαδή, να αναπαράγει την επικρατούσα κουλτούρα. Μια αποτυχία στην εσωτερίκευση αυτών των αξιών, ερμηνειών και ιδεών μπορεί να οδηγήσει στην αποτυχία της κοινωνικής ενσωμάτωσης του ατόμου.

Μολονότι, όμως, η Φραγκουδάκη αναφέρεται στην κοινωνία ως σύνολο που προσπαθεί να αναπαράγει τον εαυτό της μέσα από την αναπαραγωγή της επικρατούσας κουλτούρας, ο Φουκώ γίνεται πιο συγκεκριμένος και ισχυρίζεται ότι η

¹⁴⁹ Marshall G. (1998), «Dictionary of Sociology», *οπ. αν.*, σ. 183.

¹⁵⁰ Φραγκουδάκη Α. (1985), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης» σ. 13.

εξουσία, χρησιμοποιώντας ως όργανό της το εκπαιδευτικό σύστημα, προσπαθεί να αναπαραχθεί, να επιβιώσει και να συνεχίσει να εξουσιάζει, αποφεύγοντας τις αντιδράσεις, αφού με το εκπαιδευτικό σύστημα εσωτερικεύονται οι επικρατούσες αξίες και ιδέες¹⁵¹.

4.2. Συμβολική διαντίδραση στην εκπαίδευση

Το κέντρο βάρους στην παρούσα μελέτη τοποθετείται όχι τόσο στο περιεχόμενο των γνώσεων όσο στη νοοτροπία και τον τρόπο του σκέπτεσθαι, που μεταβιβάζεται μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος και το οποίο βιώνουν τα παιδιά των μεταναστών κατά την πορεία τους στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Ο πομπός του εκπαιδευτικού συστήματος δεν εκπέμπει σ' ένα παθητικό δέκτη. Ο εκπαιδευόμενος, ο οποίος είναι και ο δέκτης της διδασκαλίας, δέχεται ενεργητικά τα μηνύματα του εκπαιδευτικού συστήματος. Σύμφωνα με τη δυναμική θεωρία, ο δέκτης της κοινωνικοποίησης δεν είναι παθητικός δέκτης μηνυμάτων που τα αποδέχεται χωρίς επεξεργασία¹⁵². Έτσι, λοιπόν, το περιβάλλον του δέκτη, οι προσδοκίες και το κοινωνικό του πλαίσιο παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στο πώς θα αφομοιώσει και θα ερμηνεύσει τα μηνύματα του πομπού. Σε έρευνα που έχει γίνει για τους Πόντιους μετανάστες, αναφέρεται πως ο τρόπος που αντιλαμβάνονται την αποδοχή τους από την κοινωνία εγκατάστασής τους, η κουλτούρα που έχουν αποκτήσει από τον τύπο της κοινωνίας που ζούσαν σε σχέση με τη νέα τους πατρίδα, η οποία έχει άλλες αξίες (αν, για παράδειγμα, βίωναν την ατομικευση της επιτυχίας και αποτυχίας) και οι προσδοκίες τους παίζουν σημαντικό ρόλο στην αποτελεσματική τους ένταξη¹⁵³. Στη συγκεκριμένη μελέτη προσπαθούμε να ερευνήσουμε το διαφορετικό τρόπο με τον οποίο τα στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού -ή καλύτερα της επικρατούσας ελληνικής κουλτούρας- αφομοιώνονται από παιδιά που προέρχονται από διαφορετικές κουλτούρες. Πιο συγκεκριμένα, αφού εντοπίσαμε ποια στοιχεία της ελληνικής κουλτούρας εκπέμπονται εθνοκεντρικά, διερευνήσαμε πώς αυτά τα στοιχεία αφομοιώνονται από τα παιδιά που είναι δέκτες, αλλά ανήκουν σε διαφορετικές εθνικότητες, και αν αυτό δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τον πιθανό μετέπειτα κοινωνικό τους αποκλεισμό.

¹⁵¹ Φουκώ Μ. (1991), «Η Μεταφυσική της Εξουσίας», σ. 88-89.

¹⁵² Μεταξάς Α. Ι. (1976) «Πολιτική Κοινωνικοποίηση», Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα, σ. 20.

¹⁵³ Κασιμάτη Κ. (1992) «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», οπ. αν., σ. 389-408.

Σύμφωνα με τη θεωρία της δομικής διαφορετικότητας (structural differentiation), όσο το περιβάλλον είναι λιγότερο ή περισσότερο άμορφο και αδιαφοροποίητο, τόσο περισσότερο η προσωπικότητα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Αντίθετα, όσο το εξωτερικό περιβάλλον είναι δυναμικά διαφοροποιημένο, τόσο περιορίζεται ο χώρος που αφήνεται στη δράση της προσωπικότητας¹⁵⁴.

Κατ' αυτό τον τρόπο, λοιπόν, τα παιδιά που δέχονται εθνοκεντρικά μηνύματα και το περιβάλλον τους είναι ομοιόμορφο στην οικογένεια και στο σχολείο, θα αφομοιώσουν διαφορετικά αυτά τα μηνύματα, σε σχέση με τα παιδιά τα οποία ζουν σ' ένα διαφοροποιημένο και συγκρουόμενο περιβάλλον, όπου στο σχολείο και στην οικογένεια δέχονται διαφορετικά μηνύματα. Κάτι τέτοιο το οποίο μπορεί να ισχύει στην περίπτωση των μεταναστών όπου στο σχολείο βιώνουν διαφορετική κουλτούρα από αυτήν που βιώνουν στο πλαίσιο της οικογένειας. Ακόμη, σύμφωνα με την θεωρία της διαντίδρασης (Interactionist View)¹⁵⁵, τα παιδιά που δέχονται πληροφορίες, τις επεξεργάζονται δημιουργικά και εξάγουν τα δικά τους συμπεράσματα και τις δικές τους υποθέσεις.

Ολοκληρώνοντας, για να γίνει πιο κατανοητή η ιδέα πάνω στην οποία βασίζεται η έρευνά μας –δηλαδή έναν πομπό, το εκπαιδευτικό σύστημα, που μέσα από την πρακτική της εκπαίδευσης εκπέμπει στοιχεία της επικρατούσας κουλτούρας με εθνοκεντρικό χαρακτήρα σ' ένα δέκτη, τους μαθητές, που δεν είναι παθητικοί δέκτες, αλλά αφομοιώνουν τα μηνύματα με διαφορετικό τρόπο– θα πρέπει να ξανααναφερθούμε στη θεωρία της Συμβολικής Διαντίδρασης¹⁵⁶. Η θεωρία αυτή έχει ως βασικό της μέλημα το να μην αγνοεί την κρίσιμη διεργασία με την οποία οι φορείς της δράσης εμπλουτίζουν με νόημα τόσο τις δυνάμεις των οποίων δέχονται την επενέργεια όσο και τη δική τους συμπεριφορά. Σύμφωνα πάντα με την ίδια θεωρία, είναι πολύ σημαντική η διαντίδραση ανάμεσα στο φορέα δράσης και τον κόσμο. Η διαντίδραση αυτή, ωστόσο, δεν είναι στατική, αλλά δυναμική.

Επίσης, ο Γκότοβος¹⁵⁷, γράφοντας για την ποιοτική έρευνα στις επιστήμες της αγωγής, αναφέρει ότι μία από τις πιο σημαντικές συνεισφορές της θεωρίας της Συμβολικής Διαντίδρασης στη διαμόρφωση της κοινωνικής θεωρίας και μεθοδολογίας είναι η επιστημονική θωράκιση της αυτονόητης παραδοχής ότι οι

¹⁵⁴ Μεταξάς Α. Ι. (1976) «Πολιτική Κοινωνικοποίηση», *οπ. αν.*, σ. 20.

¹⁵⁵ Hetherington M. – Parke R. (1999) «Child Psychology. A Contemporary Viewpoint», McGraw Hill College, U.S.A., σ. 281

¹⁵⁶ Κατριβέση Ν. (1996), «Κοινωνιολογική Θεωρία. Σύγχρονα Ρεύματα της Κοινωνιολογικής Σκέψης», *οπ. αν.*, σ. 235-255.

¹⁵⁷ Γκότοβος Θ. (1983), «Η Ποιοτική Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής», *οπ. αν.*, σ. 211.

άνθρωποι στην αλληλεπίδρασή τους με «αντικείμενα» -φυσικά, κοινωνικά ή υπερβατικά– ενεργούν με βάση το νόημα του «αντικειμένου» στη συγκεκριμένη περίπτωση. Τα άτομα, δηλαδή, αντιδρούν απέναντι στα ερεθίσματα του περιβάλλοντός τους, αφού πρώτα προσδώσουν σ' αυτά σημασία. Εξάλλου, η Μακρινιώτη¹⁵⁸ αναφέρει ότι η Συμβολική Διαντίδραση προσφέρει το θεωρητικό πλαίσιο για την καταγραφή και διερεύνηση των διαδικασιών συγκρότησης της καθημερινής σχολικής πραγματικότητας, μέσω της αλληλεπίδρασης του εκπαιδευτικού με τους διδασκόμενους. Στην παρούσα έρευνα μάς ενδιαφέρει το περιεχόμενο της διαντίδρασης μεταξύ των παιδιών των μεταναστών και των διδασκόντων και των παιδιών των μεταναστών και των συμμαθητών τους, η οποία λόγω πολιτισμικών διαφορών μπορεί να αποβεί προβληματική.

Μεγάλος αριθμός μελετών για τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στα άτομα που ακολουθούν αυτό το δρόμο, έχουν ως σημείο εκκίνησης την κύρια αποδοχή ότι ο μετανάστης βιώνει ένα πολιτισμικό σοκ και δοκιμάζεται κάτω από συνθήκες παγίδευσης ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς¹⁵⁹. Βέβαια, οι δυο κόσμοι ανάμεσα στους οποίους κινείται ο μετανάστης δεν είναι απόλυτα στεγανοί χωρίς κανένα σημείο επαφής ή διαντίδρασης μεταξύ τους. Διότι καμιά σύγχρονη κοινωνία με την τεχνολογική ανάπτυξη που παρατηρείται και με τις οικουμενικές συνθήκες παραγωγής και κατανάλωσης δεν είναι απόλυτα στεγανή και κλειστή.

Οι δυο αυτοί κόσμοι, λοιπόν, δεν είναι απόλυτα διαφορετικοί, ώστε να απαιτείται υπεράνθρωπη προσπάθεια για την υπέρβαση της αντίφασής τους. Και αν αποδεχτούμε ότι για τους μετανάστες είναι δύσκολο να ενταχθούν αυτόματα στην κοινωνία και ειδικά στις συνθήκες της νέας αγοράς εργασίας που βρίσκουν στο κράτος υποδοχής τους, επειδή ίσως χρειάζεται να επανεκπαιδευτούν, να αναγνωρίσουν πτυχία που έχουν αποκτήσει από την πατρίδα τους ή να έχουν την απαραίτητη γλωσσική επικοινωνιακή δεξιότητα, για τα παιδιά τους το σχολείο μπορεί να υπάρξει ως ο απαραίτητος συνδετικός κρίκος που θα τα βοηθήσει να ενταχθούν στο νέο κοινωνικό σύνολο. Είναι όμως τέτοια η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος που αντί να τα βοηθάει να ενταχθούν, το μόνο που κάνει είναι το να πιστοποιεί την αδυναμία τους στην ένταξη και να τα εξοστρακίζει. Και αφού ένα νήμα συνδέει την

¹⁵⁸ Δ. Μακρινιώτη Δ. (1995), «Η Διαχείριση της Σχολικής Γνώσης. Πρότυπα και Διαφοροποιήσεις ως προς το Φύλο» στο Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών, Ευρωπαϊκό Συνέδριο (7-8-9 Απριλίου 1994), ΓΓΙ, Αθήνα, σ. 223-251.

¹⁵⁹ Μουσούρου Μ. Α. (1991), «Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», οπ. αν., σ. 116-118.

απόρριψη στην εκπαίδευση από τον αποκλεισμό στην αγορά εργασίας¹⁶⁰, είναι βέβαιο ότι το σχολείο είναι ο κύριος παράγοντας που θα βοηθήσει τα παιδιά των μεταναστών να ενταχθούν ομαλά στο νέο τους κοινωνικό περιβάλλον. Το εκπαιδευτικό όμως σύστημα είναι άκαμπτο. Έχει τις δικές του αξίες, συνθήκες, πρακτικές και απαιτήσεις και ζητάει σαν την «προκρούστεια κλίνη» να μπορούν όλοι να προσαρμοστούν και να έχουν τις ίδιες επιδόσεις, ιδιότητες και ικανότητες.

Το σχολείο, σε γενικές γραμμές, πιστοποιεί την απόκτηση της επικρατούσας κουλτούρας και των αξιών με τα ίδια κριτήρια σ' ένα απόλυτα ανομοιογενές μαθητικό σύνολο, όταν στην ίδια τάξη φοιτούν και παιδιά μεταναστών. Έτσι τα παιδιά των μεταναστών βλέπουν ότι η διαφορά ανάμεσα στη δική τους κουλτούρα και στην επικρατούσα κουλτούρα είναι το κύριο τους μειονέκτημα. Επειδή η διαφορά αυτή τους δημιουργεί ανυπέρβλητα προβλήματα, είναι πιθανό να την αντιλαμβάνονται ακόμη πιο έντονη από ό,τι ισχύει στην πραγματικότητα. Με την σειρά της, τώρα, η αντίληψη μιας τεράστιας και αγεφύρωτης διαφοράς μπορεί να δημιουργήσει την εντύπωση ανυπέρβλητων δυσκολιών σε σχέση με τη μετέπειτα κοινωνική τους ένταξη και να κάνει τα παιδιά των μεταναστών να αποχωρήσουν από το σχολείο. Έχει διαπιστωθεί ότι τα περισσότερα από τα παιδιά των μεταναστών δεν κατορθώνουν ούτε να αρχίσουν την επαγγελματική τους εκπαίδευση¹⁶¹. Έτσι, το σχολείο αντί να υπάρχει για να διευκολύνει την κοινωνική ένταξη, υπάρχει για την πιστοποίηση του κοινωνικού αποκλεισμού πέρα από κάθε αμφιβολία. Τα παιδιά των μεταναστών που φοιτούν σε ελληνικά σχολεία βλέπουν ότι υπάρχει μια άλλη κουλτούρα, η οποία βέβαια είναι η επικρατούσα και θεωρείται απαραίτητη, αλλά δεν είναι δική τους. Εξάλλου, το σχολείο είναι ένας θεσμός που έχει σκοπό την αναπαραγωγή των κοινωνικών συνθηκών και την κοινωνική ομοιογένεια¹⁶². Έτσι, λοιπόν, οι μετανάστες για το εκπαιδευτικό σύστημα, όπως είναι διαμορφωμένο σήμερα, είναι η ίδια απειλή που υποτίθεται ότι είναι για την ίδια την κοινωνία υποδοχής, η οποία φοβάται ότι απειλείται η συνοχή της αλλά και η ταυτότητά της από τις πολιτισμικές διαφορές των μεταναστών.

Το πόσο πολύπλοκο, πολύπλευρο και δύσκολο είναι να ενταχθούν τα παιδιά των μεταναστών στο σχολικό περιβάλλον, διαπιστώνεται από το γεγονός ότι όλες οι

¹⁶⁰ Κάτσικας Χ., «Αποκλεισμός από την Εκπαίδευση-Απόρριψη από την Εργασία», *οπ. αν.*, σ. 447.

¹⁶¹ Έμκε-Πουλοπούλου Η. (1986), «Προβλήματα Μετανάστευσης, Παλιννόστησης», *οπ. αν.*, σ. 331.

¹⁶² Bourdieu P. – Passeron J. C., «*Reproduction in Education, Society and Culture*», *οπ. αν.*, σ. 54-56.

προσπάθειες που έχουν γίνει για την ένταξη των παιδιών των μεταναστών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και έχουν επικεντρωθεί μόνο στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, έχουν αποτύχει¹⁶³. Σημαντικός αριθμός από πρόσφατες μελέτες έχουν επιβεβαιώσει την αιτιακή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις κοινωνικές ανισότητες και τις κοινωνικές λειτουργίες της εκπαίδευσης. Μία από αυτές της μελέτες¹⁶⁴ παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με τη συνάφεια των εκπαιδευτικών ανισοτήτων με τις εισοδηματικές ανισότητες και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

4.3. Εκπαίδευση και επάγγελμα

Η κοινή γνώμη αποδίδει μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση, ως μέσο κοινωνικής ανέλιξης¹⁶⁵. Από έρευνα που έγινε στη χώρα μας, το 1974, ανάμεσα σε γονείς που είχαν παιδιά σχολικής ηλικίας, στο ερώτημα «Τι θα θέλατε να γίνουν τα παιδιά σας όταν μεγαλώσουν;» το 77% του δείγματος που ερευνήθηκε απάντησε επαγγέλματα που προϋποθέτουν ανώτατη εκπαίδευση. Αυτό, βέβαια, είναι φυσικό γιατί η εκπαίδευση παίζει πρωταρχικό ρόλο στο επάγγελμα που θα εξασκήσει το άτομο, αφού πληροί δύο κυρίως στόχους:

α) Βοηθά το άτομο να αποκτήσει καλύτερο επάγγελμα στην αγορά εργασίας. β) Εξασφαλίζει τα προσόντα ή τα εφόδια για να πετύχει την επαγγελματική και κοινωνική του προαγωγή. Η εκπαίδευση αποκτά μεγαλύτερη σπουδαιότητα για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, τα οποία μέσα από τη διαδικασία της μάθησης προσδοκούν και επιδιώκουν την κοινωνική τους άνοδο. Είναι, εξάλλου, προφανές ότι η εκπαίδευση και η επιλογή του επαγγέλματος παίζουν πρωταρχικό ρόλο για τους μετανάστες (που μας αφορούν στην παρούσα έρευνα), αφού είναι μια ομάδα που ανήκει στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και η εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να θεωρηθεί ένας από τους ελάχιστους τρόπους (αν όχι ο μοναδικός), που θα καθορίσει την κοινωνική τους ανέλιξη (στην καλύτερη περίπτωση) ή θα εμποδίσει τον κοινωνικό τους αποκλεισμό (στη χειρότερη). Βασικό στοιχείο, λοιπόν, της έρευνάς μας αποτελεί ο εντοπισμός των παραγόντων εκείνων που άμεσα επηρεάζουν

¹⁶³ Μουσούρου Μ. Α. (1991), «Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», *οπ. αν.*, σ. 197-200.

¹⁶⁴ Μπαλούδρος Δ., Σούλης Σ., Χρυσάκης Μ. (1998), «Κοινωνικές Ανισότητες στην Εκπαίδευση και στη Διανομή του Εισοδήματος» στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, *οπ. αν.* σ. 656-672.

¹⁶⁵ Κασιμάτη Κ. (2001), «Δομές και Ροές. Το Φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας», *οπ. αν.* σ. 307-308.

την επίδοση των μεταναστών και έμμεσα την επιλογή της εκπαίδευσης την οποία θα επιλέξουν, καθώς και του επαγγέλματος που θα ακολουθήσουν.

Εξάλλου, από εμπειρικές έρευνες που έχουν γίνει σε άλλες κοινωνίες και στην Ελλάδα¹⁶⁶, έχει διαπιστωθεί ο πρωταρχικός ρόλος που παίζει η εκπαίδευση στην επαγγελματική σταδιοδρομία του ατόμου. Έχει βρεθεί, δηλαδή, μια ιδιαίτερα δυνατή σχέση ανάμεσα στο επίπεδο και το είδος της εκπαίδευσης που έχει λάβει το άτομο και το επάγγελμα που εξασκεί. Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι η εκπαίδευση καθορίζει τη μετέπειτα ζωή του ατόμου και ενδεχομένως μπορεί να καθορίσει την κοινωνική του θέση ή -σε ακραίες περιπτώσεις- ακόμη και τον κοινωνικό του αποκλεισμό. Φυσικά, η εκπαίδευση που επιλέγει το άτομο ή τελικά κατορθώνει να αποκτήσει, δεν εξαρτάται αποκλειστικά από το ίδιο, αλλά από παράγοντες που πολλές φορές δεν τους ελέγχει, όπως είναι το οικογενειακό περιβάλλον, η καταγωγή και η οικονομική του κατάσταση. Επομένως, και η κοινωνική θέση του ατόμου που χαρακτηρίζεται κυρίως από το επάγγελμα και πρωτίστως μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, καθορίζεται από τους ίδιους παράγοντες που επηρεάζουν και τις εκπαιδευτικές επιλογές του ατόμου. Τελικά, αν ερευνηθούν οι παράγοντες εκείνοι που επηρεάζουν τις εκπαιδευτικές επιλογές, μπορούν να μας οδηγήσουν στις επαγγελματικές επιλογές και στη μετέπειτα κοινωνική θέση ή τον κοινωνικό αποκλεισμό του ατόμου.

Τη σχέση εκπαίδευσης και επαγγελματικών επιλογών αλλά και των παραγόντων που την επηρεάζουν, έχουν προσπαθήσει να καθορίσουν αρκετές θεωρητικές προσεγγίσεις.

Σύμφωνα με τη Μαρξιστική Θεωρία, η εκπαίδευση είναι ο κύριος μηχανισμός αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης μέσω ενός πολύπλοκου μηχανισμού άμεσων και έμμεσων διακρίσεων. Στις σύγχρονες κοινωνίες διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας αυταρχικής κοινωνικής δομής, που είναι απαραίτητη για την προσαρμογή της ταξικής διάρθρωσης στις προκαλούμενες (από το μετασχηματισμό των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων) ανάγκες. Η νεοβεμπεριανή θεωρία, από την άλλη, δανείζεται έννοιες και τρόπους σκέψης από τη Μαρξιστική θεωρία, για να καταλήξει όμως σε μια διαφορετική αξιολόγηση του καπιταλισμού. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, τα τυπικά προσόντα είναι μια παράγωγη μορφή αποκλεισμού, πράγμα το οποίο υποδηλώνει ότι η εκπαίδευση είναι ένας από τους πλέον βασικούς παράγοντες που θέτουν σε εφαρμογή τους κανόνες του

¹⁶⁶ Κασιμάτη Κ. (1991), «Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης. Μελέτη 1. Η Επιλογή του Επαγγέλματος. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρική Διερεύνηση», οπ. αν. σ.48-49.

αποκλεισμού, οι οποίοι αποκρυσταλλώνουν τις σχέσεις κυριαρχίας, με βάση τις οποίες δομούνται οι καπιταλιστικές κοινωνίες.

Το κράτος χρησιμοποιείται για να απομακρύνει το ενδεχόμενο απόκλισης από το συγκεκριμένο αυτό στόχο της εκπαίδευσης, σε συνδυασμό με τις πρόσφατες νεοφιλελεύθερες και νεοσυντηρητικές ιδέες εξαιτίας των οποίων διακυβεύονται ακόμη και οι παραδοσιακές φιλελεύθερες ιδέες περί του κοινωνικού κράτους. Σοβαρότερο στοιχείο που επιβεβαιώνει τα παραπάνω είναι η σταδιακή αντικατάσταση της ιδέας περί ίσων ευκαιριών με τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία του ανταγωνιστικού ατομικισμού που συμβάλλει στη διατήρηση και τη νομιμοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων καθώς και τη διεύρυνση των αναπαραγωγικών λειτουργιών της εκπαίδευσης.

Την τελευταία δεκαετία η εκπαιδευτική πολιτική μορφοποιείται με βάση τις αρχές στις οποίες εδράζεται η σύγχρονη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, η ανθρώπινη φύση είναι κτητική και διαθέτει κάποια προκοινωνικά και αμετάβλητα χαρακτηριστικά (Hobbes), εξαιτίας των οποίων το άτομο καθοδηγείται από ιδιοτελείς σκοπούς με στόχο την ορθολογιστική επιδίωξη του προσωπικού του συμφέροντος, μέσω της απόκτησης πλούτου και δύναμης. Η πιο ασφαλής εγγύηση για την πραγμάτωση του στόχου αυτού είναι η απόκτηση τίτλων σπουδών, με ανταλλάξιμη αξία στην αγορά εργασίας, αφού γίνεται όλο και πιο ισχυρή η συνάφεια εκπαίδευσης και απασχόλησης. Έτσι, λοιπόν, η στάση των ατόμων απέναντι στην εκπαίδευση δεν διαφοροποιείται καθόλου από τη στάση τους απέναντι στα υπόλοιπα ιδιωτικά αγαθά. Η εκπαίδευση γίνεται ιδιωτικό αγαθό, το οποίο παρέχει οφέλη σε όσους επενδύουν σ' αυτό, αλλά και διεκδικούν αποτελέσματα ανάλογα με το κόστος.

Επομένως, καταλήγουμε ότι εάν η εκπαίδευση είναι κρατικό μονοπώλιο, η προσφορά και η ποιότητα θα είναι χαμηλή, επειδή το μονοπώλιο εξυπηρετεί αυτούς που παρέχουν και όχι τους πελάτες. Το συμπέρασμα, λοιπόν, της θεωρίας αυτής είναι το να προσαρμοστεί η εκπαίδευση στους νόμους της ελεύθερης αγοράς για να υπάρχει ποικιλία, επάρκεια και ποιότητα, αλλά και να παρέχει στα άτομα την ελεύθερη επιλογή που θα τους επιτρέψει την πραγμάτωση των προσωπικών τους επιδιώξεων στο χώρο της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας. Με το να ενοχοποιείται η παρέμβαση του κράτους αυτή καθαυτή για τα κακώς κείμενα στην εκπαίδευση, εκφυλίζεται η κοινωνιοκεντρική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η εκπαίδευση αποτελεί κοινωνικό δικαίωμα, που συμβάλλει στην ευημερία των

πολιτών και εγγυάται τη συμμετοχή τους στην κοινωνική κληρονομιά και πολιτική ζωή. Η εκπαίδευση, συνεπώς, θεωρείται ατομικό ζήτημα, με αποτέλεσμα να έχουν πρόσβαση σ' αυτό μόνο όσοι έχουν την οικονομική δυνατότητα να το αποκτήσουν, πράγμα το οποίο ευνοεί την ηγεμονία των κυρίαρχων τάξεων. Το χειρότερο, όμως, είναι ότι αυτό ακριβώς που κερδίζουν εκείνοι που έχουν τις ευκαιρίες στην εκπαίδευση, το χάνουν οι γόνιμοι των ασθενέστερων τάξεων, ειδικά στο σύστημα της Ελλάδας όπου οι ευκαιρίες εκπαίδευσης υψηλού επιπέδου είναι περιορισμένες.

Κοινωνικό αποκλεισμό μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος δεν βιώνουν μόνο οι ασθενέστερες οικονομικά τάξεις. Ο κοινωνικός αποκλεισμός ειδικών ομάδων είναι ακόμη πιο εμφανής. Εκτός, λοιπόν, από τις ασθενέστερες οικονομικά τάξεις, αποκλείονται και ομάδες διά νόμου, όπως στην περίπτωση εκείνη όπου οι λαθρομετανάστες δεν έχουν δικαίωμα στην εκπαίδευση. Αποκλείονται, επίσης, ομάδες έμμεσα, όπως οι μετανάστες οι οποίοι αναγκάζονται να φοιτήσουν σ' ένα εκπαιδευτικό σύστημα που δεν λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητές τους. Υπάρχουν, ακόμη, ομάδες που περιορίζονται ως προς τις δυνατότητές τους να αποκτήσουν ικανοποιητικό επίπεδο εκπαίδευσης, γιατί κάποιοι παράγοντες λειτουργούν αποτρεπτικά, όπως στην περίπτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες, εάν δεν υπάρχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την πρόσβασή τους στο σχολείο. Φυσικά, η εκπαίδευση συναρτάται άμεσα με την επιλογή του επαγγέλματος, πράγμα το οποίο είναι πολύ σημαντικό σε σχέση με την επικινδυνότητα κοινωνικού αποκλεισμού. Ισχύει, όμως, και το αντίστροφο. Η επιλογή του επαγγέλματος προηγείται της εκπαίδευσης, η οποία αντιμετωπίζεται ως μέσο για την επίτευξη του επαγγελματικού στόχου του ατόμου. Είναι προφανές ότι αν η πρόσβαση στην εκπαίδευση παρεμποδίζεται, τότε και οι επαγγελματικές επιλογές θα περιορίζονται. Οπότε είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να δούμε ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την επιλογή του επαγγέλματος, για να μπορέσουμε ενδεχομένως να ερμηνεύσουμε και τις τάσεις που παρατηρούνται μεταξύ των μεταναστών ή των Ελλήνων, άμεσα ή έμμεσα, στην επιλογή της εκπαίδευσης αλλά και του επαγγέλματός τους.

Σύμφωνα με τη θεωρία Ginsberg, η διαδικασία επιλογής επαγγέλματος διατυπώνεται σε τρεις προσεγγίσεις¹⁶⁷:

α) Η προσέγγιση της συμπτωματικής ή τυχαίας επιλογής.

Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, τα άτομα κάνουν τις επιλογές τους ωθούμενα από

¹⁶⁷ Κασιμάτη Κ. (1991), «Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης. Μελέτη 1. Η Επιλογή του Επαγγέλματος. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρική Διερεύνηση», οπ. αν. σ. 35-36.

παράγοντες που δεν ελέγχουν. Η εποχιακή ή κυκλική ανεργία, οι τεχνολογικές εξελίξεις, οι σεισμοί, οι πυρκαγιές και ο πόλεμος είναι μερικοί από τους τυχαίους παράγοντες που δεν μπορούν να ελεγχθούν από το άτομο, αλλά όταν εμφανιστούν, είναι σίγουρο ότι θα επηρεάσουν τις επαγγελματικές επιλογές του.

β) Η προσέγγιση της ψυχανάλυσης.

Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι η επιλογή του επαγγέλματος επηρεάζεται από δυνάμεις που τα άτομα δεν συνειδητοποιούν, αλλά διαμορφώνουν τις προτιμήσεις και τις επιλογές τους για να ασκήσουν ένα συγκεκριμένο επάγγελμα. Για παράδειγμα, ο μουσικός ή ο ζωγράφος αισθάνεται την ύπαρξή του μέσα από το έργο του. Στην περίπτωση, βέβαια, αυτή το επάγγελμα δεν καλύπτει μόνο την ανάγκη για εργασία με την κοινωνική έννοια, αλλά και την ανάγκη για προσωπική έκφραση.

γ) Η προσέγγιση του επαγγελματικού προσανατολισμού.

Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, το άτομο μπορεί να οδηγηθεί σε μια ρεαλιστική επιλογή αν κατανοήσει τις κλίσεις του, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του επαγγέλματος που θα επιλέξει, όπως και τις ιδιαίτερες συνθήκες στην αγορά εργασίας.

Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η θεώρηση του Ginsberg είναι το κράμα αυτών των προσεγγίσεων και ουσιαστικά πρόκειται για ένα συμβιβασμό που κάνει το άτομο ανάμεσα στα ενδιαφέροντά του, στις δυνατότητες που του παρέχονται, στις κοινωνικές αξίες που επικρατούν και στις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στη ζωή. Αυτός ο συμβιβασμός ανάμεσα στις επιθυμίες του ατόμου και στην πραγματικότητα μπορούν να ερμηνεύσουν σύμφωνα πάντα με την ανωτέρω θεώρηση τη διαδικασία επιλογής επαγγέλματος.

Σύμφωνα με μια άλλη θεωρία, του Super¹⁶⁸, η επιλογή του επαγγέλματος επηρεάζεται κυρίως από την αυτοαντίληψη του κάθε ατόμου. Εκείνο, δηλαδή, όταν επιλέγει ένα επάγγελμα, στην ουσία αντικατοπτρίζει σε όρους επαγγέλματος την αντίληψη που έχει για τον εαυτό του. Τελικά, η επιλογή εργασίας είναι μια διαδικασία διαμόρφωσης, έκφρασης και εφαρμογής της αυτοαντίληψης. Χαρακτηριστικό αυτής της θεωρίας είναι το ότι προεκτείνει τη συλλογιστική της σ' ολόκληρη την επαγγελματική ανάπτυξη του ατόμου και όχι μόνο στην πρώτη εικοσαετία της ζωής του. Με βάση την ηλικία, ο Super διακρίνει πέντε στάδια: Της φυσικής ανάπτυξης, της διερεύνησης, της επαγγελματικής σταθεροποίησης, της συντήρησης και της παρακμής.

¹⁶⁸ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 37-39.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως κοινό χαρακτηριστικό των θεωριών του Super και του Ginsberg είναι το ότι προσπαθούν να κατανοήσουν τη διαδικασία επιλογής επαγγέλματος από την οπτική των φιλοδοξιών, των προσδοκιών και των αξιών του ατόμου, χωρίς να υπεισέρχονται στην προβληματική των κοινωνικών συντεταγμένων, οι οποίες μπορεί άμεσα ή έμμεσα να παίζουν κάποιο ρόλο στην επιλογή του ατόμου.

Οι κοινωνιολογικές θεωρήσεις, τέλος, προσπαθούν να ερμηνεύσουν την διαδικασία της επιλογής του επαγγέλματος μέσα από τις κοινωνικές διαθρώσεις. Οι κυριότερες από αυτές τις θεωρίες είναι:

α) Άποψη Roberts

Σύμφωνα με τη δική του άποψη¹⁶⁹, η επιλογή του επαγγέλματος διαμορφώνεται σε σχήματα τα οποία υπαγορεύονται από τις ευκαιρίες στις οποίες έχουν προσπέλαση τα άτομα, καταρχήν στην εκπαίδευση και ύστερα στην απασχόληση, ενώ οι φιλοδοξίες με τη σειρά τους μπορούν να θεωρηθούν ότι αντανακλούν την επίδραση των κοινωνικών διαθρώσεων μέσα στις οποίες αναγκαστικά ζουν τα άτομα. Αυτό σημαίνει ότι ουσιαστικά δεν επιλέγουν το επάγγελμα τους, αλλά παίρνουν αυτό που τελικά είναι διαθέσιμο, σύμφωνα με τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν και οι οποίες διαφοροποιούνται ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Εξάλλου, επειδή οι κοινωνικές συνθήκες είναι διαφορετικές για τις εκάστοτε κοινωνικές ομάδες, ισχύει και διαφορετικός βαθμός προσπέλασης για την καθεμιά από αυτές. Συγκεκριμένα, τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα έχουν ευκολότερη πρόσβαση στα ανώτερα -από άποψη κοινωνικού γοήτρου, κύρους και δύναμης- επαγγέλματα, συγκριτικά με τα εργατικά στρώματα. Ενδείξεις που έχουν προκύψει από εμπειρικές διερευνήσεις υποδηλώνουν ότι οι φιλοδοξίες των νέων στη Βρετανία –όπως ασφαλώς και σε άλλες χώρες ανάλογου κοινωνικοοικονομικού επιπέδου– επικεντρώνονται σε επαγγέλματα ή εργασίες που συμβαίνει να είναι διαθέσιμα.

β) Άποψη του Blau και των συνεργατών του

Όπως υποστηρίζουν, η διαδικασία της επιλογής του επαγγέλματος είναι ένας συνδυασμός ψυχολογικών, οικονομικών και κοινωνιολογικών μεταβλητών. Για να γίνει κατανοητό με ποιον τρόπο γίνεται η επιλογή, απαιτείται μελέτη της ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου, σε συνδυασμό με τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν. Το πρόβλημα, δηλαδή, της επιλογής του επαγγέλματος αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα του ατόμου (των χαρακτηριστικών του) και ως πρόβλημα των δομών (οικονομικών και κοινωνικών) που επικρατούν. Αυτό σε τελική

¹⁶⁹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 39-44.

ανάλυση σημαίνει ότι η κοινωνική διάθρωση έχει διττό ρόλο στη διαδικασία της επιλογής. Από τη μια μεριά, επηρεάζει την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και από την άλλη, προσδιορίζει τους οικονομικοκοινωνικούς όρους μέσα στους οποίους γίνεται τελικά η επιλογή.

γ) Αποψη Musgrave

Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, η διαδικασία της επιλογής του επαγγέλματος συντελείται μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Η δε τελευταία δεν είναι ομοιογενής, αλλά διακρίνεται σε πρωτογενή, που συνδέεται με τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου, και σε δευτερογενή, που εκφράζεται μέσα από τη μίμηση και τις αξίες τις οποίες η κοινωνική πραγματικότητα έχει καθιερώσει. Συνεπώς, η επιλογή του επαγγέλματος μπορεί να φαίνεται ότι γίνεται από το άτομο, αλλά τελικά εμπλέκεται ολόκληρη η κοινωνία. Ο Musgrave αναφέρει τέσσερα στάδια κοινωνικοποίησης:

Το πρώτο στάδιο είναι η κοινωνικοποίηση πριν από την εργασία, η οποία ουσιαστικά συμπίπτει με την πρωτογενή κοινωνικοποίηση και περιορίζεται από τις εμπειρίες που το νεαρό άτομο αποκτά από την οικογένεια, το σχολείο και το φιλικό ή συγγενικό περιβάλλον. Προοδευτικά, το άτομο θα συνειδητοποιήσει ποιους ρόλους μπορεί να επιδιώξει με βάση τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και να περιορίσει σ' αυτούς τις επιλογές του.

Το δεύτερο στάδιο είναι η κοινωνικοποίηση με την είσοδο στην αγορά εργασίας, κατά την οποία οι προτιμήσεις που διαμορφώνονται από το προηγούμενο στάδιο γίνονται πια επιλογές, οι οποίες υπαγορεύονται όχι μόνο από την πλευρά του ατόμου (προτιμήσεις), αλλά και από την πλευρά της τοπικής αγοράς εργασίας και των ευκαιριών που εμφανίζει.

Το τρίτο στάδιο είναι η κοινωνικοποίηση μέσα στην εργασία. Ασφαλώς, είναι το πιο σημαντικό απ' όλα, μιας και η αρχική επιλογή μπορεί να μην είναι κι η τελική, αλλά περιορίζεται από τις προηγούμενες. Μπορεί, ακόμη, οι αλλαγές στο χώρο εργασίας να αναγκάσουν το άτομο να μεταβάλει τον επαγγελματικό του ρόλο.

Το τέταρτο και τελευταίο στάδιο κοινωνικοποίησης είναι οι επαγγελματικές αλλαγές οι οποίες προέρχονται από εξελίξεις στο χώρο της εργασίας και την τεχνολογική ανάπτυξη.

Από τη συνοπτική αυτή παρουσίαση των βασικών σημείων των θεωριών για την επιλογή του επαγγέλματος, διαφαίνεται η πολυπλοκότητα του φαινομένου η οποία γίνεται πιο εμφανής στην προσπάθεια εμπειρικής διερεύνησης, γιατί ο εντοπισμός, η

μέτρηση αλλά και η απομόνωση όλων αυτών των παραγόντων που ενδεχομένως επηρεάζουν τη διαδικασία επιλογής επαγγέλματος, καθίσταται ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα.

4.4. Ο ρόλος της οικογένειας και της ταξικής ένταξης στις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές

Ερευνώντας στους παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή του επιπέδου εκπαίδευσης και στη συνέχεια του επαγγέλματος, διαπιστώνουμε ότι ο ρόλος της οικογένειας, όπως έχει αποδειχτεί από πολλές εμπειρικές διερευνήσεις, είναι αποφασιστικός. Είναι γνωστό ότι η οικογένεια αποτελεί το πρώτο και σημαντικότερο πλαίσιο μέσα από το οποίο το νεαρό άτομο έρχεται σε επαφή με τον κοινωνικό του περίγυρο¹⁷⁰. Τα διάφορα ερεθίσματα, λοιπόν, οι προσδοκίες, οι φιλοδοξίες και οι επιθυμίες που αναπτύσσει το άτομο, αλλά και οι δυνατότητες να τα υλοποιήσει, πηγάζουν και βρίσκουν τη λύση τους στην οικογενειακή υποδομή. Οι λειτουργίες της οικογένειας, είτε είναι αναπαραγωγικές είτε εκπαιδευτικές είτε οικονομικές είτε ψυχολογικές, επηρεάζουν έμμεσα ή άμεσα τις επιλογές του ατόμου. Επομένως:

α) Οι γονείς παίζουν για το παιδί το ρόλο του συνδέσμου ανάμεσα στην οικογένεια και την οικονομία, μιας κι ανήκουν και στα δύο αυτά συστήματα. Μεταφέρουν, δηλαδή, τη συμπεριφορά τους, τις κοινωνικές αξίες και τις στάσεις τους στα παιδιά τους, συμβάλλουν στη δημιουργία φιλοδοξιών, επιθυμιών, διαμορφώνοντας έτσι τις συνθήκες για τις εκπαιδευτικές αλλά και τις επαγγελματικές επιλογές τους.

β) Εκτός, όμως, από την έμμεση επιρροή που μπορεί να έχουν στις επιλογές των παιδιών τους, πολλές φορές οι γονείς παίζουν σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της ζωής των παιδιών και συναποφασίζουν για το τι θα σπουδάσει και το τι επάγγελμα θα επιδιώξουν να ασκήσουν. Βλέπουν, δηλαδή, το παιδί τους ως προέκταση του δικού τους εαυτού και προσπαθούν μέσα από τις επιλογές του να επιτύχουν οι ίδιοι ό,τι αισθάνονται ότι δεν τους δόθηκε η ευκαιρία να επιτύχουν με τις δικές τους εκπαιδευτικές ή επαγγελματικές επιλογές.

γ) Τέλος, η οικογένεια συμβάλλει σημαντικά στις επιλογές του ατόμου, αφού είναι ο φορέας που θα βοηθήσει στην υλοποίηση των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών επιλογών του. Οι οικογένειες με καλή οικονομική επιφάνεια μπορούν να στηρίξουν τα παιδιά στην υλοποίηση των σχεδίων τους.

¹⁷⁰ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 51-54.

Αναμφίβολα, η οικογένεια δεν είναι ανεξάρτητη κοινωνική μονάδα που επηρεάζει τις επαγγελματικές επιλογές του ατόμου. Κάθε οικογένεια εντάσσεται σ' ένα ταξικό σύστημα το οποίο με τη σειρά επηρεάζει σημαντικά τις επιθυμίες, φιλοδοξίες, προσδοκίες και επιλογές του ατόμου για την επαγγελματική του ζωή και εξασφαλίζει ή όχι τις δυνατότητες πραγμάτωσής τους¹⁷¹. Τρία κεντρικά σημεία σχετίζονται με την προβληματική της επίδρασης της ταξικής ένταξης του ατόμου στις επαγγελματικές του επιλογές.

Πρώτον, στις εκάστοτε κοινωνικές τάξεις επικρατούν διαφορετικές κοινωνικές αξίες για την επαγγελματική ζωή. Οι αξίες αυτές διαμορφώνουν τη συμπεριφορά και καθορίζουν την επιλογή των μέσων και των σκοπών δράσης, που παρέχει μια συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα. Εκφράζουν, δηλαδή, τους ιδανικούς άρα και τους επιθυμητούς τρόπους και όρους ύπαρξης, σκέψης και δράσης σε μια δεδομένη κοινωνία. Δεν μπορεί λοιπόν παρά να επηρεάζουν και τη διαδικασία επιλογής επαγγέλματος.

Οι κοινωνικές αξίες δε, φαίνεται να σχετίζονται με το χαρακτήρα των ατόμων, το περιβάλλον, τις συνθήκες και τα προβλήματα που παρουσιάζονται. Λογικό είναι, επομένως, διαφορετικές κοινωνικές τάξεις να έχουν διαφορετικές κοινωνικές αξίες και συνεπώς να επηρεάζουν με διαφορετικό τρόπο τις επιλογές του ατόμου. Φυσικά, οι αξίες αυτές παρεμβαίνουν είτε διαφοροποιώντας τις φιλοδοξίες και τις επιθυμίες, είτε μεταβάλλοντας τις δυνατότητες υλοποίησης των στόχων του –έστω κι αν έχει τις ίδιες φιλοδοξίες με άτομα από διαφορετική κοινωνική τάξη– είτε δημιουργώντας εκπαιδευτικές ανισότητες, αφού λόγω κουλτούρας και καταγωγής, μπορεί μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα να μην έχει προετοιμαστεί για δραστηριότητες ή δεξιότητες που θα πρέπει να αναπτύξει στο σχολείο.

Δεύτερον, στα διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης υπάρχει διαφορετική πρόσβαση ανάλογα με την ταξική ένταξη του ατόμου. Αντικειμενικά στοιχεία που υπάρχουν για τη χώρα μας, αλλά και αλλού, δείχνουν ότι τα συστήματα επιλογής σ' όλες τις βαθμίδες -και ιδιαίτερα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση- ευνοούν τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Τα συστήματα αυτά βασίζονται στη σχολική επίδοση του μαθητή σ' όλες τις βαθμίδες, κι αυτή με τη σειρά της είναι αποτέλεσμα πλήθους κοινωνικών παραγόντων που την καθορίζουν.

Η ταξική ένταξη του ατόμου, τέλος, μπορεί να θεωρηθεί εφελτήριο της επαγγελματικής του αποκατάστασης. Η ταξική ένταξη του ατόμου δεν επιδρά μόνο

¹⁷¹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 54-64.

στο πρωτογενές στάδιο επιλογής, που είναι το επίπεδο και το είδος της εκπαίδευσης. Σημαντικές προεκτάσεις έχει και στην επαγγελματική του αποκατάσταση. Οι άνισες, λοιπόν, ευκαιρίες συνεχίζονται και στο είδος και στον τομέα απασχόλησης του ατόμου. Γι' αυτό και η εξασφάλιση ανώτερης εκπαίδευσης δεν σημαίνει απαραίτητα και εξασφάλιση αντίστοιχης επαγγελματικής θέσης. Δεν είναι λίγες οι φορές κατά τις οποίες οι γονείς, αντιλαμβανόμενοι το εύρος της επιρροής που έχει η κοινωνική τους τάξη, αποθαρρύνουν τα παιδιά τους από την απόκτηση ανώτατης εκπαίδευσης, γνωρίζοντας ότι αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα και κοινωνική ανέλιξη. Επομένως, αντί να αμβλύνονται οι ανισότητες στην επαγγελματική αποκατάσταση, φτάνουμε στο σημείο να οξύνονται περισσότερο στην απόκτηση ανώτατης εκπαίδευσης, λόγω της προβλεπόμενης αποτυχίας για κοινωνική άνοδο.

Φυσικά, οι παράγοντες που επηρεάζουν τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές του ατόμου δεν εξαντλούνται μόνο στην οικογένεια και την κοινωνική τάξη. Ασφαλώς, υπάρχουν και άλλοι ισχυροί παράγοντες¹⁷², όπως είναι το φύλο, η φυλή, η γεωγραφική περιοχή, ο βαθμός αστικότητας του τόπου διαμονής, αλλά και το μακροκοινωνικό περιβάλλον, όπως είναι το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, η αγορά εργασίας, το εκπαιδευτικό σύστημα και η σχέση του με την αγορά εργασίας. Πάντως, στην παρούσα έρευνα, εστιάζουμε την προσοχή μας κυρίως στο μικροκοινωνικό περιβάλλον, και ιδιαίτερα στην οικογένεια, την κοινωνική τάξη και την καταγωγή, σε σχέση με τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές του ατόμου.

¹⁷² Κασιμάτη Κ. (2001), «Δομές και Ροές. Το Φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα.

4.5. Διαπολιτισμική εκπαίδευση

Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε ότι η μετανάστευση είναι σε εξέλιξη και ότι το βάρος της πέφτει και στο σχολικό-εκπαιδευτικό τομέα, αφού χιλιάδες παιδιά μεταναστών έχουν γραφτεί στα ελληνικά σχολεία. Οι χώρες προέλευσης των μαθητών αυτών είναι πολλές και διαφορετικές, σε σχέση με την πολιτισμική τους κατάσταση. Αυτή η εκτίμηση δείχνει ότι η εκπαίδευση παίρνει έναν ξεχωριστό ρόλο στην καινούργια κατάσταση που δημιουργείται εξαιτίας της συμβίωσης διαφορετικών πολιτισμών, οι οποίοι, όταν έρχονται σε επαφή, αντιπαραθέτουν την πολιτική τους διάσταση, τις ιστορικές τους αναφορές, τα πολιτεύματά τους, την κοινωνική τους οργάνωση και τις κοινωνικές τους αξίες¹⁷³. Επομένως, ο όρος διαπολιτισμικότητα εμπεριέχει ένα δυναμικό χαρακτήρα, αφού πολλοί πολιτισμοί έρχονται σε σύγκρουση.

Βέβαια, οι πολιτισμοί, όταν έρχονται σε επαφή, δεν είναι άκαμπτα συστήματα, αλλά έχουν ένα δυναμικό χαρακτήρα και είναι διατεθειμένοι να ανοιχτούν αμοιβαία προς τους άλλους. Το θέμα της διαπολιτισμικότητας και των εκπαιδευτικών πολιτικών που ακολουθούνται σε διεθνές πλαίσιο είναι αυτό που εντοπίζεται σε μια ενδιάμεση κατάσταση ανάμεσα στην πλήρη απορρόφηση των μειονοτικών πολιτισμών από πλευράς του κυρίαρχου πολιτισμού ή στην πλήρη περιθωριοποίησή τους. Διαπολιτισμικότητα είναι ο συμβιβασμός πολιτισμών και η γεφύρωση των διαφορών. Μπορεί, δε, να γίνει μέσω της μετάδοσης του πολιτισμού από τη μια γενιά στην άλλη, μέσω δηλαδή του εκπαιδευτικού συστήματος που είναι και ο σημαντικότερος φορέας μετάδοσης γνώσεων και πολιτισμού από γενιά σε γενιά.

Συνεπώς, σε μια ιστορική περίοδο γενικής διακίνησης ιδεών και σκέψεων, που εννοείται από μετακινήσεις ολόκληρων πληθυσμών για λόγους πολιτικούς ή πολιτιστικούς, αλλά κυρίως λόγω του συστήματος της πληροφόρησης και της επικοινωνίας, που εκ των πραγμάτων έχει διαρρήξει το φράγμα του χώρου και του χρόνου, επιβάλλεται να δημιουργηθεί μια σκέψη ικανή να κινείται ανάμεσα σε διαφορετικές ιδέες, να αντιλαμβάνεται τις διαφορές και να τις υποστηρίζει. Απαραίτητη προϋπόθεση, όμως, για τη δημιουργία μιας διαπολιτισμικής σκέψης είναι η ικανότητα κριτικής επεξεργασίας των μορφών σκέψεων, γλωσσών, συμπεριφορών, που ο τρόπος επικοινωνίας επιβάλλει και η εξεύρεση συνδετικών κρίκων, που αφορούν τους διάφορους πολιτισμούς.

¹⁷³ Μπερελής Π. (2001), «Για μια Διαπολιτισμική Εκπαίδευση σε μια Πολυπολιτισμική Κοινωνία», Εκδ. *Aprioshora*, Αθήνα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινίσουμε τη διαφορά της πολυπολιτισμικότητας με τη διαπολιτισμικότητα, επειδή πολλές φορές οι δύο αυτές έννοιες συγχέονται. Πολυπολιτισμικότητα είναι το χαρακτηριστικό των σύγχρονων κοινωνιών όπου υπάρχουν διάφοροι πολιτισμοί. Διαπολιτισμικότητα είναι η αλληλεπίδραση και αμοιβαία συνεργασία που πρέπει να επιδιώκεται ανάμεσα στους λαούς. Η πολυπολιτισμικότητα, δηλαδή, εκφράζει την υπάρχουσα κατάσταση, το «τι είναι», ενώ η διαπολιτισμικότητα εκφράζει το ζητούμενο, «το τι θα έπρεπε να είναι».

Άλλοι, πάλι, προσδιορίζουν τη χρήση του όρου διαπολιτισμικότητα στο επίπεδο της εκπαίδευσης μόνο και άλλοι τον χρησιμοποιούν για να προσδιορίσουν τους εκπαιδευτικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους μιας κοινωνικής πραγματικότητας και διαδικασίας εξέλιξης, που είναι η πολυπολιτισμικότητα. Συνεπώς, ο όρος πολυπολιτισμικότητα είναι περισσότερο αναλυτικός και είναι το δεδομένο, ενώ ο όρος διαπολιτισμικότητα είναι περισσότερο κανονιστικός και είναι το ζητούμενο.

Τέλος, η διαπολιτισμικότητα προϋποθέτει την πολυπολιτισμικότητα, αλλά δεν απορρέει αυτόματα από αυτήν¹⁷⁴. Οπότε το πέρασμα από μια κοινωνία πολυπολιτισμική που χαρακτηρίζεται από την παρουσία πολλών εθνικοτήτων, γλωσσών και πολιτισμών ξεχωριστών και μη συγκοινωνούντων, αλλά και καμιά φορά εχθρικών, σε μια κοινωνία διαπολιτισμική, είναι πέρασμα αλληλοσυμπληρώσεων μέσα από τις διαφορές που οι εκάστοτε πολιτισμοί θα δανείσουν και θα δανειστούν. Το να είσαι φορέας διαπολιτισμού σημαίνει να είσαι διαθέσιμος να γίνεις φορέας περισσότερων πολιτισμών, χωρίς να προδώσεις το δικό σου. Αντίθετα να τον εμπλουτίσεις και να τον πολλαπλασιάσεις με την επαφή και τη σύγκριση, τη δημιουργικότητα και την εξέλιξη. Εξάλλου, όλοι οι πολιτισμοί έχουν δύο όψεις: μία οπισθοδρομική και μία δημιουργική. Η μισαλλοδοξία, οι εθνοκεντρικές και γλωσσικές αντιστάσεις καθώς και η εύθραυστη ταυτότητα τονίζουν την οπισθοδρομική όψη. Η ικανότητα κριτικής, η παρατήρηση και η αντιμετώπιση αντιφατικών στοιχείων τονίζουν τη δημιουργική όψη.

Σχετικά με τη διαπολιτισμικότητα στην εκπαίδευση, μπορούμε να πούμε ότι είναι μια διαδικασία η οποία άρχισε το 1965 στην Ευρώπη και ακόμη εξελίσσεται. Την περίοδο 1965 - 1980¹⁷⁵ τα προβλήματα αγωγής και εκπαίδευσης των παιδιών των μεταναστών αντιμετωπίζονταν με τη λογική της «υπόθεσης του ελλείμματος».

¹⁷⁴ Παλαιολόγου Ν. – Ευαγγέλου Ο., «Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Εκπαιδευτικές, Διδακτικές και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις», Εκδ. Ατραπός, σ. 73.

¹⁷⁵ Δαμανάκης Μ. (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», οπ. αν. σ. 98-106.

Σύμφωνα με αυτήν τα παιδιά των μεταναστών έρχονταν στο σχολείο με ένα ελλειμματικό μορφωτικό κεφάλαιο, το οποίο έπρεπε να συμπληρωθεί μέσα από αντισταθμιστικά εκπαιδευτικά μέτρα και να εξομοιωθεί με εκείνο των ντόπιων μαθητών. Η εκπαιδευτική πολιτική, τότε, ήταν αντισταθμιστική και αφομοιωτική κι αφορούσε μόνο τους ξένους μαθητές. Στη δεκαετία του 1980, έγινε μια μεταστροφή από την «υπόθεση του ελλείμματος» στην «υπόθεση της διαφοράς» και το μορφωτικό κεφάλαιο των αλλοδαπών μαθητών δεν θεωρούνταν πλέον ελλειμματικό, αλλά διαφορετικό. Αυτή η διαφορετικότητα θα έπρεπε να γίνει αποδεκτή και σεβαστή. Η εκπαίδευση στην αποδοχή της ετερότητας αφορούσε όλα τα άτομα και τις πολιτισμικές ομάδες οι οποίες ζούσαν στην πολιτισμική κοινωνία, συμπεριλαμβανομένης και της πολιτισμικής ομάδας της πλειονότητας.

Ασφαλώς, για να μπορέσει να εφαρμοστεί η διαπολιτισμική θεωρία, θα πρέπει να στηριχτεί σε ορισμένα αξιώματα: Πρώτον, θα πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι όλοι οι πολιτισμοί είναι ισότιμοι και ότι υπάρχει πολιτισμική σχετικότητα και οικουμενικότητα. Στο επίπεδο της εφαρμογής αυτού του αξιώματος στην εκπαίδευση θα πρέπει να αποφεύγεται η αξιολογική σύγκριση των πολιτισμών και όλοι να θεωρούνται ισότιμοι μεταξύ τους. Δεύτερον, θα πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι το μορφωτικό κεφάλαιο του κάθε μαθητή είναι ισότιμο με των άλλων διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης. Η μη αποδοχή του μορφωτικού κεφαλαίου κάποιου μαθητή στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος σημαίνει απόρριψη του ίδιου του μαθητή και περιορισμό των μορφωτικών του ευκαιριών. Για να γίνει, όμως, αποδεκτό ότι τα μορφωτικά κεφάλαια των μαθητών είναι ισότιμα, προϋποθέτει την αποδοχή ότι όλοι οι πολιτισμοί είναι ισότιμοι. Άρα, η αποδοχή του μορφωτικού κεφαλαίου του μαθητή κινείται στο μικροεπίπεδο και η αποδοχή των πολιτισμών στο μακροεπίπεδο. Τρίτο αξίωμα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι η παροχή ίσων ευκαιριών σε όλους τους μαθητές. Για να αποκτήσουν όμως ίσες ευκαιρίες όλοι οι μαθητές θα πρέπει να προωθηθεί η γλώσσα και ο πολιτισμός τους, αφού το αντίθετο –η πολιτική της αφομοίωσης δηλαδή– μειώνει τις μορφωτικές τους ευκαιρίες, εφόσον δυσχεραίνει τη διαδικασία απόκτησης μιας κοινωνικοπολιτισμικής και προσωπικής ταυτότητας. Το σχολείο, λοιπόν, οφείλει να δεχτεί το παιδί όπως είναι και να του δώσει την ευκαιρία να αναπτύξει τις δυνατότητές του και την προσωπικότητά του με βάση τις δικές του κοινωνικοπολιτισμικές προϋποθέσεις και το δικό του μορφωτικό κεφάλαιο, πράγμα το οποίο είναι άμεσα συνδεδεμένο με τα δύο προηγούμενα αξιώματα. Τέλος, ένα από τα κύρια αξιώματα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι το ότι ο άνθρωπος

αναπτύσσεται σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία μόνο με μια διαπολιτισμική αγωγή. Το άτομο που βρίσκεται σε διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον από το δικό του, μπορεί να αναπτυχθεί με τον διαπολιτισμό και τη διγλωσσία. Επομένως, σε μια πολυπολιτισμική και πολυγλωσσική κοινωνία, τα άτομα θα πρέπει να είναι διγλωσσικά και διπολιτισμικά.

Αναφερόμενοι τώρα στην Ελλάδα, ο όρος «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση» εμφανίζεται για πρώτη φορά στην ελληνική βιβλιογραφία τη δεκαετία του 1980 και συνδέεται με την ένταξη των παλιννοστούτων μαθητών στον ελληνικό χώρο, το σχολείο και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Η Ελλάδα είναι χώρα αποστολής μεταναστών από τον περασμένο αιώνα και ταυτόχρονα χώρα υποδοχής παλιννοστούτων μεταναστών, που επέστρεφαν στη χώρα τους μετά από μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι παλιννοστούτες, λοιπόν, διαμόρφωναν συνθήκες πολυπολιτισμικότητας και απαιτούσαν την αναγνώριση της πολιτισμικής τους διαφορετικότητας. Εκτός όμως από τους παλιννοστούτες Έλληνες, μετανάστες και ομογενείς, η Ελλάδα έχει και άλλες κοινωνικές ομάδες όπως είναι οι αλλοδαποί εργαζόμενοι, οι τσιγγάνοι και η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Επιπλέον, το κύμα επιστροφής των ποντιακής καταγωγής Ελλήνων της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης με τις οικογένειές τους σε διάφορα μέρη της χώρας μας δημιούργησε προβλήματα τόσο σ' αυτούς που εγκαταστάθηκαν σ' ένα νέο κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον όσο και στη χώρα υποδοχής.

Ίσως το οξύτερο από τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν, ήταν η ομαλή ένταξη των παιδιών των Ελληνοποντίων στο νέο σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον. Αυτά τα παιδιά ήταν υποχρεωμένα να φοιτήσουν στα ίδια σχολεία με τους Έλληνες και να έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις. Βέβαια, αυτό σε συνδυασμό με τα προβλήματα στη γλώσσα, επιδείνωσε τις μαθησιακές δυσκολίες και εμπόδισε τις κοινωνικές τους σχέσεις. Η εμπειρία αυτή με στόχο την ομαλή ένταξη των παιδιών των Ελληνοποντίων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και κατ' επέκταση στην κοινωνία, είναι ένας πειραματισμός ο οποίος συμβάλλει στην ανάπτυξη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, δίνοντάς της μια νέα διάσταση, αφού η εθνικότητα δεν είναι εμπόδιο. Όμως, υπάρχουν τα ίδια προβλήματα με αυτά που αντιμετωπίζουν και οι υπόλοιποι μετανάστες οι οποίοι έχουν διαφορετική εθνικότητα.

Το γενικό πλαίσιο του διαπολιτισμικού εκπαιδευτικού μοντέλου απορρέει από την «Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» το 1948 και από το Συνέδριο της ΟΥΝΕΣΚΟ το 1960, με θέμα αιχμής την πάλη ενάντια στις διακρίσεις

στην εκπαίδευση. Με το θέμα της διαπολιτισμικότητας ασχολήθηκε και η Ευρωπαϊκή Ένωση, συγκροτώντας ομάδα με θέμα «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Παιδιά Μεταναστών».

Θα λέγαμε ότι αναγκαία προϋπόθεση της διαπολιτισμικότητας είναι η διατήρηση των πολιτισμών των μεταναστών στην επαφή τους με τους πολιτισμούς των χωρών υποδοχής και δευτερευόντως, η ανάγκη αλληλοσυμπλήρωσης και αλληλοεπηρεασμού των πολιτισμών. Η διεθνής συζήτηση κινείται στην αναζήτηση των όρων που υιοθετούνται από τις πολιτικές πολλών κρατών, οι οποίες αφορούν στην προσαρμογή των μεταναστών στην πολιτιστική πραγματικότητα των κρατών που ζουν. Επεκτείνεται, δε, στην εκτίμηση των διαφορών, φτάνοντας ως τις πρωτοβουλίες αυτές που αναγνωρίζουν την αξία των μειονοτικών πολιτισμών.

Κυρίαρχο ρόλο στο ζήτημα της διαπολιτισμικότητας παίζει το Συμβούλιο της Ευρώπης, το οποίο στο σχέδιο Νόμου 7/1986 με θέμα: «Η εκπαίδευση και η πολιτιστική ανάπτυξη των μεταναστών» επιβάλλει στις κυβερνήσεις των χωρών να υιοθετήσουν μια προσέγγιση διαπολιτισμικού χαρακτήρα στην εκπαίδευση και γενικά στην κοινωνία. Με το ίδιο ζήτημα ασχολήθηκαν και τα Υπουργεία Παιδείας των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και κατέληξαν σε μια απόφαση που ψηφίστηκε στο Δουβλίνο, η οποία προέβλεπε την εξασφάλιση εκ μέρους των εθνικών κυβερνήσεων των αναγκαίων όρων για την κοινωνική συμμετοχή, τις ίσες ευκαιρίες σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο, την αποκατάσταση της σχέσης ανάμεσα στους μετανάστες και στην κοιτίδα τους, όχι μόνο ως αναγκαίο όρο για την επιστροφή τους, αλλά ως προϋπόθεση για την καλύτερη συνεισφορά τους στην κοινωνία που ζουν.

Τα θέματα που απασχόλησαν τους υπουργούς δεν αφορούσαν μόνο στους μετανάστες, αλλά και στους αυτόχθονες, αφού επιβεβαιώθηκε το γεγονός ότι η αποτυχία στον εκπαιδευτικό τομέα δεν εντοπίζεται μόνο στους αλλοδαπούς μαθητές, αλλά και στους αυτόχθονες, οι οποίοι δυσκολεύονται να αναπτύξουν και να προσαρμόσουν τις δυνατότητές τους στις αλλαγές. Όμως, η πορεία της πολιτιστικής ενσωμάτωσης, σε πολλά κράτη, δεν στέφθηκε με επιτυχία. Ήδη από τη δεκαετία του '60, τα φυλετικά και εθνολογικά ζητήματα παρέμειναν ανοικτά και τα σχολεία δεν κατάφεραν να λύσουν εξ ολοκλήρου τα προβλήματα που προκύπτουν από την ύπαρξη πολλών μειονοτικών πολιτισμών στον ίδιο χώρο, παρ' όλο που προσπάθησαν. Επιπλέον, κοινωνικά και νομοθετικά μέτρα καθώς και κανόνες συχνά προσέκρουσαν σε ρατσιστικές διαθέσεις και ιδέες διδασκόντων, αλλά και διευθυντών.

Γενικά η διαπολιτισμική εκπαίδευση αντιπροσωπεύει:

Α) Την ιδέα ότι όλοι οι μαθητές θα πρέπει να έχουν ίσες ευκαιρίες μάθησης στο σχολείο, ανεξάρτητα από φύλο, κοινωνική τάξη και εθνικά, φυλετικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά.

Β) Την εκπαιδευτική αναμόρφωση του σχολείου, ώστε να υλοποιηθεί η ιδέα.

Θα πρέπει, τέλος, να αναφερθεί ότι η διαπολιτισμικότητα είναι σημαντική σε μια δημοκρατική κοινωνία, μιας και η αξία που απορρέει από τη σχέση και την αντιπαράθεση ανάμεσα στους πολιτισμούς, σε κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο, θεωρείται ικανή να ενισχύσει την αντίθεση προς το ρατσισμό και την ξενοφοβία και να υπερασπίσει την ίδια τη δημοκρατία από αυτά τα φαινόμενα. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτή την αντίληψη, ο πλουραρισμός των πολιτισμικών φορέων είναι ένα δεδομένο που εμπλουτίζει τη συνεργασία, την αλληλεγγύη, το σεβασμό προς τους άλλους και ενισχύει την προσωπική αξιοπρέπεια.

4.6. Ελληνική Νομοθεσία, αποφάσεις και προγράμματα σχετικά με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση

Παραθέτουμε παρακάτω ενδεικτική αναφορά ορισμένων νόμων, υπουργικών αποφάσεων και προγραμμάτων σχετικών με την εκπαιδευτική πολιτική για τους παλιννοστούντες και τους αλλοδαπούς μαθητές στην Ελλάδα¹⁷⁶.

4.6.1. Νόμοι και Υπουργικές αποφάσεις

Το 1984 (Νόμος 1894, ΦΕΚ 110/27-8-1990. Άρθρο 45) καθορίζεται το καθεστώς των τάξεων υποδοχής και των φροντιστηριακών τμημάτων.

Με την ΥΠ.Ε.Π.Θ./Δ/νση Σπουδών Π.Ε. Φ2/378/Γ1/1124/8.12.94 υπουργική απόφαση (ΦΕΚ 930 Β') καθορίζονται οι προδιαγραφές για τη φοίτηση σε τάξεις Υποδοχής ή Φροντιστηριακά Τμήματα, το διδακτικό προσωπικό, οι όροι και οι συνθήκες των τάξεων υποδοχής και οι λεπτομέρειες για τη λειτουργία των φροντιστηριακών τμημάτων.

Με το Νόμο 2413, ΦΕΚ 124, τεύχος πρώτο 17-6-1996. Κεφάλαιο Γ': Διαπολιτισμική Εκπαίδευση καθορίζεται ο σκοπός και το περιεχόμενο της (Άρθρο 34) καθώς και οι διαδικασίες ίδρυσης σχολείων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (Άρθρο 35).

¹⁷⁶ Ε. Λεζέ (2003), «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρόην Σοβιετική ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», Εκδ. Ατραπός, Αθήνα, σ. 419-424.

Αργότερα, το 1994, συντάσσεται η έκθεση σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών των διακινούμενων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων COM (94) 80, Βρυξέλλες, 25-3-1994).

4.6.2. Αποφάσεις και προγράμματα

Πριν το 1984, όπου καθορίζεται με νόμο, ιδρύονται με αποφάσεις οι πρώτες τάξεις υποδοχής και το 1982 καθορίζεται η θεσμική λειτουργία των φροντιστηριακών τμημάτων (1980. Ίδρυση Τάξεων Υποδοχής (Τ.Υ.), Φ. 818.2/Z/4139/1980), (1982. Θεσμική λειτουργία Φροντιστηριακών Τμημάτων (Φ.Τ.), Φ.818.2/Z/21/3175 (7-9-82)).

Το 1983, με υπουργική απόφαση ιδρύονται τα φροντιστηριακά τμήματα (1983/1984. Ίδρυση Φροντιστηριακών Τμημάτων (Φ.Τ.), Ν. 1404/83, αρ.45 και υπουργική απόφαση ΙΕ/45, τεύχος 2, αρ.φ.3 (9-1-84)).

Το 1984 ιδρύονται τα πρώτα σχολεία των παλιννοστούντων όπου αρχικά φοιτούσαν μόνο παλιννοστούντες μαθητές από αγγλόφωνες και γερμανόφωνες χώρες, ενώ από το 1990 και εξής μπορούν να φοιτούν και παλιννοστούντες μαθητές από ρωσόφωνες χώρες (1984/1985. Ίδρυση Σχολείων Παλιννοστούντων (Σ.Π.), Π.Δ. 435/84, Π.Δ. 369/85).

Το 1990, με εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας, γίνεται η επαναφορά των τάξεων υποδοχής (Νόμος 1894/90 Γ/236/624/24-10-90 για επαναφορά των Τάξεων Υποδοχής (Τ.Υ.) με εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας).

Το 1991 ιδρύεται η μονάδα επιμόρφωσης και διαπολιτισμικής επικοινωνίας και αγωγής (1991. Ίδρυση Μονάδας Επιμόρφωσης – Διαπολιτισμικής Επικοινωνίας και Αγωγής).

Το 1992/1994 εκδίδονται οι εγκύκλιοι και αποφάσεις του Υπουργείου Παιδείας που αφορούσαν τη δυνατότητα διδασκαλίας της γλώσσας της χώρας προέλευσης και τη σχολική προσαρμογή των μαθητών στην Ελλάδα (Γ1/453/958/6-10-92Φ1/378/Γ1/11, ΦΕΚ 930 τβ', 14-12-94).

Το 1996 καθορίζονται τα της Ελληνικής Παιδείας στο εξωτερικό (1996. Νόμος 2413/1996, που επιγράφεται: «Η Ελληνική Παιδεία στο Εξωτερικό, η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και άλλες Διατάξεις»).

Το 1997 ιδρύεται το Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών.

Το 1997-2000 ξεκινούν διάφορα σχετικά προγράμματα από φορείς ανάλογα με την

περίπτωση (Προγράμματα ΕΠΕΑΕΚ, Β' ΚΠΣ, και ενέργεια 1.1.Ζ. (με φορείς - ανάλογα με την περίπτωση- το Υπουργείο Παιδείας, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής του Πανεπιστημίου Αθηνών, το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών (Ι. ΔΙΑ.Μ.Μ.Ε) του ίδιου Πανεπιστημίου).

Το 1999 εκδίδονται οι οδηγίες για τους εκπαιδευτικούς των Τμημάτων Υποδοχής και των Φροντιστηριακών Τμημάτων (1999. Πράξη 1/1999 του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου –παροχή οδηγιών για τους εκπαιδευτικούς των Τ.Υ. και των Φ.Τ.).

4.7. Συμπεράσματα

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια έννοια στην οποία ομαδοποιούνται και μέσω της οποίας επαναδιατυπώνονται όλα τα κοινωνικά προβλήματα ανεξάρτητα από τη φύση τους και την προβληματική τους, αρκεί να δημιουργούν πρόβλημα στην κοινωνία. Παρόλο που «γεννήθηκε» για να υποκαταστήσει την έννοια της φτώχειας, έχει μετατεθεί από το καθαρά οικονομικό επίπεδο σε ένα άλλο, όπου συνυπάρχουν το οικονομικό, το πολιτικό και το κοινωνικό. Κοινωνικά αποκλεισμένοι, λοιπόν, είναι αυτοί που περιθωριοποιούνται όσον αφορά στα οικονομικά, πολιτικά ή κοινωνικά τους δικαιώματα. Η αιτία, τώρα, της περιθωριοποίησής τους δεν πρέπει να αναζητηθεί στο άτομο, αλλά στις δομές της κοινωνίας, που δημιουργούν τον κοινωνικό αποκλεισμό. Μια ομάδα που είναι σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού είναι οι μετανάστες, οι οποίοι μας ενδιαφέρουν στην έρευνά μας.

Ο περιορισμός του κοινωνικού αποκλεισμού γίνεται επιτακτικός για τις σύγχρονες κοινωνίες, στις οποίες η μετανάστευση είναι μια πραγματικότητα, επειδή... Πρώτον, ως προς την ηθική του διάσταση εμποδίζει τον αυτοκαθορισμό της ζωής του πολίτη, πράγμα που είναι καθοριστικό στοιχείο των δυτικού τύπου κοινωνιών. Δεύτερον, ως προς την πολιτική και κοινωνική του διάσταση, αναδεικνύει την αποτυχία του κράτους να μεσολαβήσει ως διαιτητής ανάμεσα στο οικονομικό και κοινωνικό, με αποτέλεσμα να θέτει σε αμφισβήτηση τη σκοπιμότητα της κρατικής εξουσίας.

Τρίτον, ως προς την πρακτική και οικονομική του διάσταση, εμποδίζει την οικονομία να πραγματοποιήσει όλες τις παραγωγικές της ικανότητες και να επιτευχθεί έτσι οικονομική και κοινωνική συνοχή.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός έχει άμεση σχέση με τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα του πολίτη. Ατομικά δικαιώματα είναι τα φυσικά δικαιώματα του ατόμου (δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την περιουσία) μέσα σε μια οργανωμένη κοινωνία. Τα πολιτικά δικαιώματα έχουν σχέση με το δικαίωμα του ατόμου να εκλέγει το σώμα ή να εκλέγεται στο σώμα στο οποίο παραχωρείται η εξουσία της διασφάλισης των ατομικών δικαιωμάτων. Τα κοινωνικά δικαιώματα είναι συνυφασμένα με το δικαίωμα του κάθε ατόμου σε ένα αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης. Στην περίπτωση των μεταναστών σχεδόν κανένα από αυτά τα δικαιώματα δεν θωρακίζονται, είτε σε τυπικό είτε σε ουσιαστικό επίπεδο.

Η ιδιότητα του πολίτη εγγυάται την άσκηση όλων αυτών των δικαιωμάτων και την επίτευξη της ισότητας στην κοινωνία. Όμως, το ίδιο σύστημα που θεσμοθετεί την ιδιότητα του πολίτη, δημιουργεί και τις κοινωνικές τάξεις που είναι ένα σύστημα ανισότητας στο οποίο ακυρώνεται η αρχή της ισότητας των πολιτών. Εξάλλου, σε σχέση με τους μετανάστες, τα κοινωνικά δικαιώματα είναι ο θεσμός που θα εγγυηθεί το δικαίωμα σε αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης, αφού συνήθως οι μετανάστες ανήκουν στις κατώτερες κοινωνικές τάξεις. Τα κοινωνικά δικαιώματα, ως δικαίωμα σ' ένα αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης για κάθε πολίτη, είναι ίσως ο μόνος θεσμός που μπορεί να γεφυρώσει την αντίφαση ανάμεσα στην ιδιότητα του πολίτη και την απόλυτη ελευθερία, την αυτοδιάθεση και την ανισότητα των κοινωνικών τάξεων.

Η μετανάστευση είναι μία από τις καταστάσεις εκείνες που μπορεί να οδηγήσουν στον κοινωνικό αποκλεισμό, αφού πολλά από τα δικαιώματα του μετανάστη απειλούνται, μιας και υπάρχουν εμπόδια στην αποδοχή και ένταξη των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής τους. Αυτά τα εμπόδια είναι είτε πολιτιστικά, λόγω διαφορετικής κουλτούρας, είτε οικονομικά, λόγω της απροθυμίας της εργατικής τάξης να δεχτεί στους κόλπους της τους μετανάστες, αφού φοβάται ότι θα τις δημιουργήσουν προβλήματα ανεργίας ή μείωσης των μισθών, είτε πολιτικά και εθνικά, αφού το σώμα της κοινωνίας φοβάται ότι θα χάσει την ομοιογένειά του αν παραχωρήσει στους μετανάστες πολιτικά δικαιώματα.

Οι μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση είναι μια ιδιαίτερη περίπτωση μεταναστών, οι οποίοι, παρόλο που έχουν την ελληνική εθνικότητα, πολιτισμικοί και οικονομικοί παράγοντες κάνουν την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία δύσκολη. Τα αίτια της παλιννόστησης των Ποντίων μεταναστών είναι κυρίως ψυχολογικά και συναισθηματικά. Σε αντίθεση, βέβαια, με τα αίτια της μετανάστευσης, που είναι κυρίως οικονομικά, πράγμα το οποίο μπορεί να δημιουργεί μεγαλύτερα προβλήματα στην ένταξη των μεταναστών, αφού οι προσδοκίες τους δεν εκπληρώνονται όταν έρχονται στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα να απογοητεύονται και να δυσχεραίνεται η ένταξή τους σε όλους τους τομείς.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός των μεταναστών συντελείται σε τρεις κυρίως άξονες: Στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων, στην απώλεια ή διάρρηξη του κοινωνικού δεσμού και στην απώλεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτοί οι άξονες έχουν αυτονομία στη λειτουργία τους και ένα άτομο μπορεί να βιώσει αποκλεισμό σε σχέση με έναν από τους παραπάνω άξονες. Στην πράξη, όμως, όταν εμφανιστεί αποκλεισμός σε έναν από αυτούς τους άξονες, σύντομα θα παρουσιαστεί και στους άλλους.

Την αναπαραγωγή των κοινωνικών ανισοτήτων μπορεί να την προκαλέσει στην περίπτωση των μεταναστών η προέλευση και η ειδίκευση, η θέση των μεταναστών στην αγορά εργασίας, η κοινωνικοοικονομική τους θέση, οι συνθήκες κατοικίας, η διάρκεια παραμονής και οι στόχοι, η ανεργία και η εκπαίδευση για τους ενήλικες και τα παιδιά τους. Το έλλειμμα στα κοινωνικά δικαιώματα μπορεί να δημιουργηθεί από το είδος του μετανάστη, την πολιτογράφηση, τις εθνικές πολιτικές όσον αφορά στην ένταξη των μεταναστών, τη γλώσσα, την εκπαίδευση, την οικονομική κατάσταση, το καθεστώς της χώρας προέλευσης και το καθεστώς της χώρας υποδοχής. Η διάρρηξη των κοινωνικών δεσμών μπορεί να έχει αίτια στις πολιτισμικές διαφορές, στην κατοικία, στα δημογραφικά στοιχεία, στο χρόνο παραμονής, στους στόχους, στη θρησκεία, στη γλώσσα, στους συλλόγους, στα εργατικά συνδικάτα και στον τύπο του μετανάστη.

Παράγοντες ένταξης των μεταναστών, σε αντιπαράθεση με τους άξονες αποκλεισμού τους, είναι η επαγγελματική και οικονομική ένταξη της οικογένειας, η

κοινωνικοπολιτισμική και ψυχολογική ένταξη της οικογένειας και των παιδιών. Βασικά κριτήρια ένταξης είναι η στάση των γηγενών, η γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, το πώς βλέπουν οι μετανάστες το μέλλον τους, ο κοινός ή όχι τόπος διαμονής για μετανάστες και γηγενείς καθώς και η επιτυχία στο σχολείο των παιδιών των μεταναστών.

Ο εθνοκεντρισμός στη χώρα υποδοχής είναι ένας από τους παράγοντες που μπορεί να δημιουργήσουν εμπόδια ένταξης στους μετανάστες, μιας και δημιουργεί εμπόδια στην αποδοχή και την ένταξή τους στην κοινωνία. Ο εθνοκεντρισμός διαφέρει από τον πατριωτισμό ως προς τον προσανατολισμό του, αφού ο πρώτος προσανατολίζεται προς το παρελθόν και ο δεύτερος προς το μέλλον, αλλά και οι δύο έχουν άμεση σχέση με την ατομική, κοινωνική, εθνική και πολιτισμική ταυτότητα του ατόμου.

Ατομική ταυτότητα είναι η σχέση του ατόμου με τον εαυτό του, κοινωνική η σχέση του με τους άλλους και εθνική και πολιτισμική η σχέση του με μια εθνοπολιτισμική ομάδα. Η εθνική ταυτότητα είναι μέρος της πολιτισμικής, αφού η εθνική ταυτίζεται μόνο με το έθνος, ενώ η πολιτισμική με εθνικές, διεθνικές, υπερεθνικές και πολιτισμικές ταυτίσεις. Αποτελείται, δε, από μόνιμα στοιχεία, όπως το έθνος, αλλά και μεταβαλλόμενα, όπως οι παραδόσεις, οι τέχνες και οι κοινές αξίες. Η εθνική συνείδηση δημιουργείται από την εθνική ταυτότητα και δημιουργεί το έθνος. Το άτομο που καθορίζει την κοινωνική του ταυτότητα βάσει των βιολογικών του δεσμών με την ομάδα, τείνει να υπερτονίζει την εθνική του ταυτότητα και να απομονώνεται από τους άλλους για να μη χάσει την «καθαρότητά» του. Αντίθετα, το άτομο που βασίζει την κοινωνική του ταυτότητα στους κοινωνικούς του δεσμούς με την ομάδα, τείνει να τονίζει την πολιτισμική του ταυτότητα.

Οι λόγοι που παρατηρείται μια αναζωπύρωση του εθνικισμού διεθνώς είναι το ότι υπάρχει μια τάση να συμπίπτουν τα κρατικά σύνορα με τα εθνικά, το ότι οι επικοινωνίες έχουν γίνει γρήγορες, με αποτέλεσμα να συνειδητοποιούνται ορισμένες εθνικές ομάδες μαθαίνοντας για τις άλλες, το ότι υπάρχει αύξηση των μεταναστών λόγω οικονομικών συνθηκών και το ότι πολλά εθνικά γκρουπ καταπιέζονται.

Τρόποι συνύπαρξης εθνικά ετερογενών πληθυσμών είναι τα εγγυημένα δικαιώματα για τις διάφορες ομάδες, η ισχυροποίηση της τοπικής κοινότητας και η απομάκρυνση

από τον τρόπο σκέψης που κατηγοριοποιεί και ιεραρχεί.

Όσον αφορά τώρα στο σχολείο, ο εθνοκεντρισμός του εκπαιδευτικού συστήματος είναι το στοιχείο που εγγυάται τη μετάδοση της επικρατούσας κουλτούρας και τη διαίωνιση του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος. Δημιουργεί, όμως, προβλήματα στους μετανάστες που έχουν διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, όπως και σε άλλες ομάδες που διαφέρουν πολιτισμικά γιατί... Πρώτον, αρνείται να πιστοποιήσει τα προσόντα που απαιτούνται για την επαγγελματική τους εξέλιξη, αν οι μαθητές δεν αφομοιώσουν την επικρατούσα κουλτούρα. Δεύτερον, κάνει τους μαθητές να εσωτερικεύσουν την υποτιθέμενη έλλειψη προσόντων τους και να παραιτηθούν τα ίδια από τη διεκδίκηση επαγγελματικής και κοινωνικής εξέλιξης. Επίσης, ο εθνοκεντρισμός επηρεάζει όλους τους άξονες κοινωνικού αποκλεισμού, με αποτέλεσμα να θέτει τα άτομα που τον υφίστανται σε μια διαδικασία επικινδυνότητας να αποκλεισθούν κοινωνικά.

Η θεωρία της Συμβολικής Διαντίδρασης μπορεί να ερμηνεύσει την εσωτερίκευση της υποτιθέμενης ανικανότητας από μέρους των μαθητών, αφού οι μαθητές δεν είναι παθητικοί δέκτες, στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος, που δέχονται χωρίς καμιά αντίδραση τη διδασκαλία της επικρατούσας κουλτούρας, αλλά εισπράττουν τα εθνοκεντρικά μηνύματα δίνοντάς τους σημασία και συνειδητοποιώντας ότι η διάφορα ανάμεσα στην επικρατούσα κουλτούρα και τη δική τους είναι το κύριό τους μειονέκτημα. Επομένως, τους δημιουργείται η εντύπωση ανυπέρβλητων δυσκολιών, με αποτέλεσμα να παραιτούνται από τη διεκδίκηση καλύτερων συνθηκών στην εκπαίδευση και την επαγγελματική τους αποκατάσταση.

Η εκπαίδευση παίζει σημαντικό ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματος και στην αποκρυστάλλωση των σχέσεων κυριαρχίας σε μια κοινωνία όπου η εκπαίδευση ορίζεται με οικονομικούς όρους ως ανθρώπινο κεφάλαιο που εξαρτάται από τις ατομικές επιλογές, απενοχοποιώντας την παρέμβαση του κράτους, αφού η εκπαίδευση δεν θεωρείται κοινωνικό δικαίωμα που συμβάλλει στην ευημερία των πολιτών.

Εκτός από τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, υπάρχουν θεωρίες που υποστηρίζουν ότι η επιλογή του επαγγέλματος εξαρτάται από τυχαίες επιλογές, από

ψυχολογικούς παράγοντες, από τον επαγγελματικό προσανατολισμό ή από την αυτοαντίληψη του ατόμου. Αυτές οι θεωρίες προσπαθούν να κατανοήσουν τη διαδικασία επιλογής του επαγγέλματος από την οπτική των φιλοδοξιών του ατόμου και δεν υπεισέρχονται στην προβληματική των κοινωνικών συντεταγμένων, που μπορεί να παίζουν ρόλο στην επιλογή του ατόμου. Αυτό το κάνουν οι κοινωνιολογικές θεωρήσεις που υποστηρίζουν είτε ότι οι φιλοδοξίες του ατόμου καθορίζονται από τις κοινωνικές διαρθρώσεις, είτε ότι είναι συνδυασμός ψυχολογικών, κοινωνιολογικών και οικονομικών μεταβλητών που αλληλοεπηρεάζονται και αλληλοεμπλέκονται (για παράδειγμα, η διαμόρφωση της προσωπικότητας μπορεί να επηρεασθεί από κοινωνικούς παράγοντες), είτε ότι είναι αποτέλεσμα της κοινωνικοποίησης.

Δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε ωστόσο και το ρόλο της οικογένειας στις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές του ατόμου γιατί παίζει καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση του ατόμου και συμβάλλει σημαντικά στην υλοποίηση των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών επιλογών του. Εξάλλου, η οικογένεια δεν είναι ανεξάρτητη κοινωνική μονάδα, αλλά εντάσσεται σ' ένα ταξικό σύστημα. Ως αποτέλεσμα, βλέπουμε να επηρεάζονται οι επιλογές του ατόμου από την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει η οικογένεια του. Τούτο συμβαίνει γιατί... Πρώτον, σε διαφορετικές τάξεις επικρατούν διαφορετικές αξίες και, δεύτερον, υπάρχει άλλη πρόσβαση στα διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης, ανάλογα με την ταξική ένταξη του ατόμου. Τέλος, η τάξη επηρεάζει την επαγγελματική αποκατάσταση του ατόμου, δημιουργώντας άνισες ευκαιρίες απασχόλησης για ανθρώπους διαφορετικών τάξεων και εθνικοτήτων.

Όσον αφορά στο χώρο της εκπαίδευσης, ένας τρόπος για να αμβλυνθούν οι άνισες ευκαιρίες για την εκπαιδευτική εξέλιξη των μαθητών που προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά ή εθνικά περιβάλλοντα, είναι η διαπολιτισμική εκπαίδευση. Η διαπολιτισμικότητα διαφέρει από την πολυπολιτισμικότητα, αφού η πρώτη είναι η αποδοχή των διαφορετικών πολιτισμών και η δεύτερη η ύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών σε μια κοινωνία που μπορεί να μην αποδέχονται ο ένας τον άλλον. Η πολυπολιτισμικότητα είναι δηλαδή το δεδομένο και η διαπολιτισμικότητα το ζητούμενο.

Τέλος, για να εφαρμοστεί η διαπολιτισμική εκπαίδευση θα πρέπει να γίνουν αποδεκτά ορισμένα αξιώματα, όπως το ότι όλοι οι πολιτισμοί είναι ισότιμοι και υπάρχει πολιτισμική σχετικότητα και οικουμενικότητα, ότι το μορφωτικό κεφάλαιο του κάθε μαθητή είναι ισότιμο με των άλλων διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης και ότι θα πρέπει να υπάρχει παροχή ίσων ευκαιριών σε όλους τους μαθητές.

ΜΕΡΟΣ Β. ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

5.1. Σκοπός και στόχοι της παρούσας έρευνας

Με την έρευνα αυτή επιχειρείται η θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση της σχέσης της σχολικής επίδοσης των παιδιών που προέρχονται από οικογένειες Ποντίων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους, συγκριτικά με τη σχέση της επίδοσης των Ελλήνων μαθητών σχετικά με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους. Δηλαδή η προσοχή επικεντρώνεται στο αν υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών, όπως φαίνεται από την αξιολόγηση των διδασκόντων και τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες τους, πιστεύοντας ότι η διαπίστωση αυτή θα μας οδηγήσει σε έναν από τους βασικούς παράγοντες που μπορεί να κατευθύνουν τους μαθητές, και ειδικότερα τα παιδιά των μεταναστών, σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού. Περαιτέρω επιδίωξή μας είναι να εντοπίσουμε και τους παράγοντες εκείνους που, επηρεάζοντας την επίδοση άμεσα, έχουν άμεση επίπτωση και στις επιδιώξεις και φιλοδοξίες έμμεσα, οδηγώντας έτσι στον κοινωνικό αποκλεισμό.

Πιο συγκεκριμένα....

- 1) Επιχειρείται η διερεύνηση του αν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στην επίδοση των Ελλήνων μαθητών και των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες μεταναστών.
- 2) Διερευνάται η σχέση που έχουν οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες των παιδιών των μεταναστών με την επίδοσή τους και η σχέση που έχουν οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες των Ελλήνων μαθητών με την επίδοσή τους.
- 3) Εξετάζεται το αν οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες των μεταναστών είναι πιο περιορισμένες από τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των Ελλήνων που έχουν την ίδια επίδοση στο σχολείο.
- 4) Αναλύεται αν η επίδοση των μαθητών γενικά, και ιδιαίτερα των μαθητών από οικογένειες μεταναστών, επηρεάζεται από παράγοντες όπως η γνώση της γλώσσας από την πλευρά των μαθητών και από την πλευρά των οικογενειών τους, καθώς και η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας. Ερευνήθηκε, επίσης, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος ως προς τις στάσεις των διδασκόντων, η υποδομή του σχολείου για την υποδοχή των μεταναστών, η στάση των γονέων ως προς την αναγκαιότητα της εκπαίδευσης, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος όσον αφορά στη στάση των συμμαθητών των μεταναστών, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος ως προς τις εμπειρίες των γονέων των μεταναστών, ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος γενικά, που αφορά στις εμπειρίες των ίδιων των μαθητών οι οποίοι προέρχονται από οικογένειες μεταναστών.
- 5) Διερευνάται το ποιοι από αυτούς τους παράγοντες επηρεάζουν περισσότερο και ποιοι λιγότερο την επίδοση των μαθητών.

Συμπερασματικά, στόχος της έρευνάς μας είναι το να καθοριστούν οι παράγοντες εκείνοι που επηρεάζουν τη σχολική επίδοση των μαθητών, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει τις φιλοδοξίες και τις επιδιώξεις τους, που ακολούθως μπορεί να σηματοδοτήσουν την απαρχή μιας διαδικασίας κοινωνικού αποκλεισμού.

5.2. Ερευνητική Προσέγγιση

Σε όλα τα μέρη της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν **ποιοτικές** και **ποσοτικές** μέθοδοι. Επιλέξαμε την ποιοτική έρευνα ως μία από τις προσεγγίσεις του προτεινόμενου αντικειμένου. Κι αυτό γιατί θεωρείται τυπική και αναγκαία προσέγγιση, η οποία ανταποκρίνεται στη δομή μιας συγκεκριμένης πραγματικότητας, που είναι γνωστή ως

αλληλεπίδραση στο σχολείο ή στην οικογένεια¹⁷⁷.

Επιλέξαμε και τις δύο μεθόδους σε συνδυασμό, στοχεύοντας να αξιοποιήσουμε τα πιο σημαντικά γνωρίσματα της καθεμιάς από αυτές. Στις ποσοτικές μεθόδους οι μετρήσεις είναι ακριβείς και ουδέτερες, διασφαλίζουν την εσωτερική και εξωτερική εγκυρότητα στην έρευνα και επιτρέπουν τη γενίκευση, αφού ερευνούν μεγάλο αριθμό περιπτώσεων σε σχέση με τις ποιοτικές. Σε αντίθεση με τις ποσοτικές, οι ποιοτικές επιτρέπουν την προσέγγιση των προσώπων και την πρόσβαση στην πληροφορία. Επιπρόσθετα, ερευνούν σε βάθος, πράγμα το οποίο δεν μπορεί να γίνει με την τυπική μέτρηση.

Θεωρούμε, επίσης, απαραίτητο να προηγηθεί η ποιοτική έρευνα της ποσοτικής, ως προέρευνα, επειδή για την κατασκευή, για παράδειγμα, ενός ερωτηματολογίου πρέπει η γλώσσα που θα χρησιμοποιηθεί και οι ερωτήσεις να είναι κατανοητές από τα υποκείμενα, ώστε να είναι έγκυρο το ερωτηματολόγιο¹⁷⁸. Για να είναι, όμως, γνωστά τα σύμβολα και η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι μαθητές, οι οικογένειες των μεταναστών και οι υπόλοιπες οικογένειες, θα πρέπει πρώτα να γίνει μια ποιοτική ανάλυση.

5.3. Πληθυσμός της έρευνας

Ο πληθυσμός της έρευνας είναι όλοι οι μαθητές της Γ' Γυμνασίου των σχολείων του Δήμου Αχαρνών (Μενιδίου). Επιλέχτηκε η περιοχή του Μενιδίου επειδή είναι μια περιοχή όπου είναι συγκεντρωμένοι πολλοί Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Επιλέξαμε δε, να διεξάγουμε την έρευνά μας με τους Πόντιους μετανάστες, επειδή είναι μια ιδιαίτερη ομάδα μεταναστών που, ενώ είναι Έλληνες, αντιμετωπίζουν τα περισσότερα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και οι υπόλοιποι μετανάστες αλλά και επειδή είναι από τις πολυπληθέστερες μεταναστευτικές ομάδες και επομένως ο όγκος της προκαλεί ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον.

Συνεπώς, θα μπορέσουμε να ισχυριστούμε ότι στη μετανάστευση τα προβλήματα δεν έχουν σχέση με την εθνικότητα, αλλά με την ίδια τη διαδικασία της μετανάστευσης, η οποία, ανεξάρτητα από την εθνικότητα, δημιουργεί συγκεκριμένα προβλήματα. Επίσης, επιλέχτηκε η Γ' τάξη του Γυμνασίου, επειδή οι μαθητές έχουν

¹⁷⁷ Θ. Γκότοβος, «Η ποιοτική έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής», Εκδ. Δωδώνη, Ιωάννινα, σ. 200.

¹⁷⁸ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 213.

αρχίσει να σχεδιάζουν το μέλλον τους, πράγμα το οποίο είναι σημαντικό για την έρευνα, αφού κεντρικό της ενδιαφέρον είναι οι φιλοδοξίες και επιδιώξεις των μαθητών, όσον αφορά την επαγγελματική τους εξέλιξη. Η έρευνα δεν έγινε με μεγαλύτερους μαθητές, αφού μετά το γυμνάσιο μπορεί να εγκαταλείψουν το σχολείο.

Συνολικά, συνελέγησαν 691 ερωτηματολόγια από όλους τους μαθητές των 11 γυμνασίων του Δήμου Αχαρνών και 216 ερωτηματολόγια από γονείς. Σχετικά με τις συνεντεύξεις, δόθηκαν 27 από εκπαιδευτικούς και 22 από γονείς.

Όταν οι καθηγητές και οι συνθήκες το επέτρεπαν, διεξαγόταν συμμετοχική παρατήρηση στην τάξη την ώρα του μαθήματος. Επίσης, σημαντική θεωρείται και η παραμονή στο γραφείο των καθηγητών, όπου υπήρξε η ευκαιρία για συζήτηση με καθηγητές και για παρακολούθηση των συζητήσεων μεταξύ τους ή με γονείς.

5.4. Τεχνικές έρευνας

5.4.1. Αντληση πληροφοριών ποσοτικής έρευνας

5.4.1.α. Ερωτηματολόγια

Το ερωτηματολόγιο είναι ένα μέσο επικοινωνίας με το οποίο ο ερευνητής υποβάλλει μια σειρά ερωτήσεων στον ερωτώμενο, προκειμένου να δώσει κάποιες μετρήσιμες πληροφορίες. Στην παρούσα έρευνα, χρησιμοποιήθηκαν ερωτήσεις κλειστού τύπου, αλλά δόθηκε και η δυνατότητα σε ορισμένες ερωτήσεις να επιλεγεί κάτι άλλο που δεν αναφέρεται και να διευκρινιστεί τι. Έτσι, υπήρχε και ευκολία στην απάντηση, πράγμα που δεν γίνεται με τις ανοικτού τύπου ερωτήσεις, και ελευθερία έκφρασης του ερωτώμενου.

5.4.1.β. Έρευνα αρχείου

Ζητήθηκαν στοιχεία για την ύπαρξη ή όχι υποδομής για την υποδοχή μεταναστών.

5.4.2. Αντληση πληροφοριών ποιοτικής έρευνας

5.4.2.α. Συνεντεύξεις βάθους

Η συνέντευξη είναι η άμεση λεκτική επικοινωνία ανάμεσα στον ερευνητή και τον ερωτώμενο, με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών που σχετίζονται με την έρευνα. Η

αλληλεπίδραση που δημιουργείται ανάμεσα στα δύο αυτά πρόσωπα, επιτρέπει τη διερεύνηση σε μεγάλο βάθος, αφού εκτός από τα λεγόμενα του ερωτώμενου, ενδιαφέρον μπορεί να παρουσιάζουν και άλλα στοιχεία, όπως το ύφος, οι εκφράσεις του προσώπου και η ψυχολογική φόρτιση του ερωτώμενου. Επίσης, κατά τη συνέντευξη, μπορεί να αποκαλυφθούν τα κίνητρα των ερωτώμενων και οι λόγοι που έδωσαν τη συγκεκριμένη απάντηση. Έχει, όμως, το μειονέκτημα ότι είναι επιρρεπής στην υποκειμενικότητα ή ότι ο ερωτώμενος μπορεί να επηρεάζεται από το άτομο που παίρνει τη συνέντευξη.

5.4.2.β. Παρατήρηση

Η παρατήρηση μπορεί να καταγράψει την αυθόρμητη συμπεριφορά. Βέβαια, υπάρχει το ενδεχόμενο να επηρεάζονται οι συμμετέχοντες από το γεγονός ότι παρατηρούνται, αλλά, πρώτον, μετά από λίγο διάστημα το συνηθίζουν και επανέρχονται στην αυθόρμητη συμπεριφορά και, δεύτερον, τα αποτελέσματα από την παρατήρηση θα διασταυρωθούν με τα αποτελέσματα από τις άλλες τεχνικές συλλογής στοιχείων και θα λειτουργήσουν συμπληρωματικά στην εξαγωγή συμπερασμάτων.

5.4.3. Ανάλυση των τεχνικών στη συγκεκριμένη έρευνα

Ερωτηματολόγια δόθηκαν στους μαθητές και τους γονείς τους. Οι μαθητές απάντησαν τα ερωτηματολόγια στην τάξη και πήραν στο σπίτι τα ερωτηματολόγια των γονέων τους, τα οποία θα απαντούσαν οι γονείς και θα τα επέστρεφαν οι μαθητές την επομένη.

Τα στοιχεία που ζητήθηκαν για την ύπαρξη τάξεων υποδοχής δόθηκαν προφορικά από τους διευθυντές των σχολείων.

Συνεντεύξεις βάθους δόθηκαν από τους γονείς και τους καθηγητές. Από όσους γονείς απάντησαν στα ερωτηματολόγια, επισκεφθήκαμε αυτούς που δήλωσαν ότι επιθυμούσαν να δώσουν συνέντευξη. Οι συνεντεύξεις των καθηγητών δόθηκαν στο χώρο του σχολείου, όταν γινόταν και η επίσκεψη για να δοθούν τα ερωτηματολόγια στους μαθητές.

Παρατηρήσεις έγιναν στις τάξεις και στο γραφείο των καθηγητών.

Η ανάλυση των στοιχείων που συλλέχθηκαν από τα ερωτηματολόγια έγινε με απλά στατιστικά μέτρα, αφού πρώτα κωδικοποιήθηκαν τα ερωτήματα και έγινε η

απαραίτητη προετοιμασία για τη στατιστική ανάλυση με το πρόγραμμα SPSS.

Η ανάλυση των στοιχείων που συλλέχθηκαν με ποιοτικές μεθόδους έγινε με ποιοτικές αναλύσεις.

5.4.4. Περιεχόμενο ερωτηματολογίων

5.4.4.a. Θεματικοί άξονες για τα ερωτηματολόγια των παιδιών

- 1) Οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες τους. Δηλαδή, το τι θα ήθελαν να κάνουν στο μέλλον και τι τελικά πιστεύουν ότι θα καταφέρουν.
- 2) Πού αποδίδουν τις επιτυχίες και τις φιλοδοξίες τους. Δηλαδή, αν έχουν εσωτερικεύσει την αξιολόγηση του σχολείου.
- 3) Γνώση της γλώσσας.
- 4) Κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας.
- 5) Εθνοκεντρισμός στο σχολικό περιβάλλον.
- 6) Εθνοκεντρισμός στο κοινωνικό περιβάλλον.
- 7) Προφίλ των μαθητών.

5.4.4.β. Θεματικοί άξονες για τα ερωτηματολόγια των γονέων

- 1) Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας.
- 2) Η στάση τους όσον αφορά στη σπουδαιότητα της εκπαίδευσης για τα παιδιά τους.
- 3) 3) 3) Αν γνωρίζουν καλά την ελληνική γλώσσα.
- 2) 4) 4) Αν νομίζουν ότι το περιβάλλον στο οποίο ζουν είναι εθνοκεντρικό.
- 3) 5) 5) Σε τι αποδίδουν τις επιτυχίες και αποτυχίες των παιδιών τους. Αν οι γονείς δηλαδή έχουν εσωτερικεύσει την αξιολόγηση του σχολείου.
- 4) 6) 6) Φιλοδοξίες τους για τα παιδιά τους. Τι θα ήθελαν να γίνουν τα παιδιά τους και τι νομίζουν ότι τελικά θα καταφέρουν να γίνουν.
- 7) Χρόνος παραμονής τους στην Ελλάδα.
- 8) Προφίλ των γονέων.

5.4.5. Περιεχόμενο συνεντεύξεων

5.4.5.a. Θεματικοί άξονες συνεντεύξεων για τους γονείς

- 1) Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της οικογένειας.
- 2) Η στάση τους όσον αφορά στη σπουδαιότητα της εκπαίδευσης για τα παιδιά τους.
- 3) Αν γνωρίζουν καλά την ελληνική γλώσσα.
- 4) Αν νομίζουν ότι το περιβάλλον στο οποίο ζουν είναι εθνοκεντρικό.
- 5) Σε τι αποδίδουν τις επιτυχίες και αποτυχίες των παιδιών τους. Αν οι γονείς δηλαδή έχουν εσωτερικεύσει την αξιολόγηση του σχολείου.
- 6) Φιλοδοξίες τους για τα παιδιά τους. Τι θα ήθελαν να γίνουν τα παιδιά τους και τι νομίζουν ότι τελικά θα καταφέρουν να γίνουν.

Formatted: Bullets and Numbering

5.4.5.β. Θεματικοί άξονες συνεντεύξεων για τους καθηγητές

- 1) Η ύπαρξη ή όχι εθνοκεντρικών στάσεων από την πλευρά των διδασκόντων. Δηλαδή, αν οι καθηγητές είναι προκατειλημμένοι απέναντι στα παιδιά των μεταναστών που καλούνται να αξιολογήσουν.
- 2) Η ύπαρξη ή όχι υποδομής για την υποδοχή μεταναστών.
- 3) Προφίλ των καθηγητών.

5.5. Διεξαγωγή της ερευνητικής διαδικασίας

5.5.1. Προκαταρκτική έρευνα

Ως κύρια προκαταρκτική έρευνα μπορεί να θεωρηθεί η συμμετοχική μου παρατήρηση ως καθηγήτρια στο Δήμο Αχαρνών και στο Δήμο Ιλίου για 20 χρόνια, όπου δίδαξα παιδιά μεταναστών και παιδιά παλιννοστούντων και συζήτησα μαζί τους, με τις οικογένειές τους, με τους άλλους καθηγητές τους. Κυρίως, όμως, παρακολούθησα την εξέλιξή τους σε σχέση με τις φιλοδοξίες και επιδιώξεις τους και σε σύγκριση με τα παιδιά από οικογένειες Ελλήνων.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας, πριν συνταχθεί το ερωτηματολόγιο για τους μαθητές, πήρα συνέντευξη από δύο παλιννοστούντες μαθητές και από τρεις Έλληνες. Όταν συντάχθηκε το ερωτηματολόγιο, το συμπλήρωσαν οι μαθητές που είχα πάρει τη συνέντευξη και έγιναν οι απαραίτητες διορθώσεις, κυρίως σε σημεία που δεν μπορούσαν να καταλάβουν την ερώτηση.

Πριν συνταχθούν τα ερωτηματολόγια για τους γονείς και πριν καθοριστούν τα ζητήματα για τις συνεντεύξεις, συζήτησα με δύο γονείς, μία Ελληνίδα και μία Ελληνοπόντια που έχει παντρευτεί με Έλληνα. Οι ίδιες μητέρες συμπλήρωσαν και τα

ερωτηματολόγια των γονέων πριν οριστικοποιηθεί η μορφή τους.

Τέλος, ελάχιστες διορθώσεις στα ερωτηματολόγια έγιναν μετά από σύσταση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, όπου και τα κατέθεσα για να εκδοθεί η άδεια διεξαγωγής της έρευνας, αλλά οι διορθώσεις αυτές αφορούσαν κυρίως σε συντακτικά θέματα.

Για τον καθορισμό των ζητημάτων στις συνεντεύξεις των διδασκόντων ζητήθηκε η γνώμη τριών καθηγητών και δύο δασκάλων, οι οποίοι διδάσκουν σε σχολεία όπου φοιτούν και μετανάστες.

5.5.2. Διαδικασία διεξαγωγής έρευνας

Αφού συντάχθηκαν τα ερωτηματολόγια για τους μαθητές και τους γονείς κι ορίστηκαν οι θεματικοί άξονες των συνεντεύξεων των γονέων και των καθηγητών, αφού, στη συνέχεια, δόθηκε η άδεια διεξαγωγής της έρευνας από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, βρήκα τη λίστα με όλα τα Γυμνάσια του Δήμου Αχαρνών. Τηλεφώνουσα στους διευθυντές του Γυμνασίου και τους ζητούσα να επισκεφτώ το Γυμνάσιο κάποια ημέρα και να απασχολήσω τους μαθητές της Γ' Γυμνασίου για 20 λεπτά, για να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια.

Έδινα στους μαθητές από δύο ερωτηματολόγια στον καθένα, τα οποία ήταν ένα για να συμπληρώσουν επί τόπου και ένα για να πάρουν μαζί τους στο σπίτι, ώστε να το συμπληρώσουν οι γονείς τους και να το επιστρέψουν μετά από δύο ημέρες το πολύ. Τα ερωτηματολόγια των παιδιών και των γονέων είχαν πάνω τον ίδιο μοναδικό αριθμό. Τα ερωτηματολόγια των γονέων θα τα παρέδιδαν στον καθηγητή που βρισκόταν εκείνη την ώρα στην τάξη. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι κρατούσα το όνομα του καθηγητή κάθε φορά και του τηλεφώνουσα την επόμενη ημέρα να υπενθυμίσει στους μαθητές να επιστρέψουν το ερωτηματολόγιο.

Πάνω σε κάθε ερωτηματολόγιο για τους γονείς υπήρχε η ένδειξη τηλέφωνο και παρακαλούσα τους μαθητές να πουν στους γονείς τους να γράψουν το τηλέφωνό τους, αν ήθελαν να συναντηθούμε για να συζητήσουμε περισσότερο για τα θέματα που έθιγε το ερωτηματολόγιο.

Πήγαινα στο Γυμνάσιο έπειτα από μία εβδομάδα και έπαιρνα τα ερωτηματολόγια που είχαν επιστραφεί.

Όταν βρισκόμουν στο Γυμνάσιο, έπαιρνα και συνεντεύξεις από τους διδάσκοντες.

Όταν ολοκλήρωσα τις επισκέψεις μου σε όλα τα Γυμνάσια και αφού είχα συλλέξει τα ερωτηματολόγια από τους γονείς, κατέγραψα τα τηλέφωνα αυτών που επιθυμούσαν να μου δώσουν συνέντευξη. Αρχισα να παίρνω τηλέφωνο και να

κανονίζω ραντεβού για τις συνεντεύξεις.

5.5.3. Ποιος από τους δύο γονείς απάντησε στα ερωτηματολόγια

Μία από τις ερωτήσεις στο ερωτηματολόγιο για τους γονείς ήταν το ποιος από τους δύο απάντησε το ερωτηματολόγιο ή αν επέλεξαν να το απαντήσουν και οι δύο γονείς. Θεωρούμε σημαντική την ερώτηση, διότι η συμμετοχή των γονέων στην ανατροφή του παιδιού, η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με τα θέματα του σχολείου και της εκπαίδευσής τους, μπορεί να δηλώσει αρκετά πράγματα για την κατάσταση της οικογένειας.

Μπορεί να δηλώνει πρακτικά προβλήματα, όπως το ότι ένας από τους γονείς ή και οι δύο μαζί δεν μιλούν καλά την ελληνική γλώσσα, με αποτέλεσμα να απαντά αυτός που ξέρει καλύτερα τα ελληνικά ή να απαντούν και οι δύο μαζί για να συνεισφέρει ο καθένας με τις γνώσεις του.

Ίσως, επίσης, να υπάρχουν οικονομικά προβλήματα στην οικογένεια και να εργάζονται πολλές ώρες και οι δύο γονείς, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει κοινός χρόνος για να απαντήσουν μαζί στις ερωτήσεις.

Πιθανόν, ακόμη, ένας από τους γονείς να είναι άνεργος και να έχει αναλάβει την ανατροφή των παιδιών, αφού θα περνάει περισσότερο χρόνο μαζί τους.

Επιπλέον, ένας από τους γονείς ή και οι δύο μπορεί να μην έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να απαντά αυτός που έχει το υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο. Πιθανόν, επίσης, να απαντούν και οι δυο μαζί, ώστε να αλληλοσυμπληρώνουν τις απαντήσεις.

Τέλος, οι γονείς μπορεί να βρίσκονται σε διάσταση και να απαντά το ερωτηματολόγιο αυτός με τον οποίο ζουν τα παιδιά.

Μπορεί, βέβαια, να δηλώνει και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες, όπως το να είναι οργανωμένη η οικογένεια με παραδοσιακά πρότυπα, όπου ο πατέρας είναι απών στην ανατροφή του παιδιού και η υποχρέωσή του είναι το να εργάζεται και να προσφέρει τα υλικά αγαθά.

Όσον αφορά στα συγκεκριμένα δημογραφικά στοιχεία του δείγματός μας, το ερωτηματολόγιο το απάντησαν, ως επί το πλείστον, οι μητέρες (54,7%) (Πίνακας 1) και μεταξύ των ομάδων με στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=18,609$, $p<0,05$), οι υπόλοιποι μετανάστες επέλεξαν να το απαντήσουν μαζί περισσότερο από όλους τους άλλους σε ποσοστό 78,6%.

Πίνακας 1. Σχέση καταγωγής γονέων και του ποιος από τους δύο γονείς απάντησε το ερωτηματολόγιο.

	Αμιγείς Έλληνες		Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα		Ελληνοπόντιοι		Υπόλοιποι		Σύνολο	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Ο πατέρας	24	17,9	3	12,0	5	12,2	1	7,1	33	15,4
Η μητέρα	75	56,0	14	56,0	26	63,4	2	14,3	117	54,7
Και οι δύο	35	26,1	8	32,0	10	24,4	11	78,6	64	29,9
Σύνολο	134	100,0	25	100,0	41	100,0	14	100,0	214	100,0

$\chi^2=18,609, p<0,05$

Οι Ελληνοπόντιοι ήταν αυτοί που είχαν το μικρότερο ποσοστό σ' αυτούς που απάντησαν ότι το ερωτηματολόγιο το συμπλήρωσαν και οι δύο γονείς (24,4%). Σε αυτούς που επέλεξαν ότι το απάντησε μόνον ο πατέρας, οι περισσότεροι ήταν αμιγείς Έλληνες (17,9%) έναντι 7,1% των υπολοίπων μεταναστών.

Πρέπει να επισημάνουμε σ' αυτό το σημείο ότι παρουσιάζεται η πρώτη σημαντική διαφορά ανάμεσα στους παλινοστούντες Ελληνοπόντιους και τους υπόλοιπους μετανάστες. Οι τελευταίοι επιλέγουν να απαντήσουν το ερωτηματολόγιο και οι δύο γονείς περισσότερο από όλους, ενώ οι Ελληνοπόντιοι επιλέγουν να το απαντήσουν και οι δύο μαζί λιγότερο από όλους. Το γεγονός αυτό μπορεί να αντικατοπτρίζει πρώτα από όλα πρακτικές δυσκολίες. Οι υπόλοιποι μετανάστες έχουν προφανώς προβλήματα με τη γλώσσα και επιλέγουν να απαντήσουν μαζί το ερωτηματολόγιο για να βοηθήσουν πρακτικά ο ένας τον άλλον. Οι Ελληνοπόντιοι αναμένεται να έχουν λιγότερα προβλήματα με τη γλώσσα αφού γενικά η μαζική μετανάστευση των Ελληνοποντίων προηγήθηκε χρονικά από την μετανάστευση των υπολοίπων μεταναστών. Αυτό, φυσικά, δεν επεξηγεί το λόγο που οι Ελληνοπόντιοι επιλέγουν να απαντήσουν μαζί το ερωτηματολόγιο σε μικρότερο ποσοστό από τους αμιγείς Έλληνες και τους Έλληνες με ένα γονέα αλλοδαπό, αφού και οι αμιγείς Έλληνες δεν έχουν και αυτοί προβλήματα με τη γλώσσα και οι Έλληνες με ένα γονέα αλλοδαπό θα

ήταν πολύ φυσικό να μην το απαντήσουν μαζί, αφού σε κάποιες περιπτώσεις θα έπρεπε να το απαντήσει μόνο ο Έλληνας γονέας που θα μιλούσε καλύτερα τα ελληνικά.

Άρα το ότι οι Ελληνοπόντιοι επέλεγον να απαντήσουν μαζί το ερωτηματολόγιο λιγότερο από όλους τους άλλους, δεν αντικατοπτρίζει μόνο πρακτικούς λόγους, αλλά και πολιτιστικές διαφορές. Αυτές οι διαφορές μπορεί να είναι το ότι οι γονείς δεν συνεργάζονται στην ανατροφή των παιδιών και προφανώς την έχει αναλάβει μόνο η μητέρα ή ότι υπάρχουν πάρα πολλές οικογένειες σε διάσταση ανάμεσα στους Ελληνοπόντιους.

Το γεγονός ότι στις οικογένειες των Ελληνοποντίων την ανατροφή του παιδιού την έχει αναλάβει κυρίως η μητέρα, μπορεί να δείχνει μια οργάνωση οικογένειας με παραδοσιακά πρότυπα, μιας και έρευνες¹⁷⁹ έχουν δείξει μια θετική διαχρονικά διαφοροποίηση του ρόλου του πατέρα σε σχέση με την ανατροφή του παιδιού. Παραδοσιακά, ο πατέρας ήταν «ο μεγάλος απών». Αργότερα, καθώς το μορφωτικό επίπεδο των γονέων ανήλθε και αφού η μητέρα εισήλθε σε άλλους εργασιακούς χώρους, πέρα των οικιακών, ο πατέρας άρχισε να αναλαμβάνει περισσότερες ευθύνες σε σχέση με την ανατροφή του παιδιού. Αυτό στην περίπτωση των Ελληνοποντίων φαίνεται να ισχύει λιγότερο από τις άλλες περιπτώσεις. Έτσι, οι Ελληνοπόντιοι παραμένουν περισσότερο παραδοσιακοί από τις άλλες ομάδες, τουλάχιστον ως προς τη συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή του παιδιού.

Το θέμα ότι υπάρχουν πολλές οικογένειες όπου οι γονείς είναι σε διάσταση ανάμεσα στους Ελληνοπόντιους ενισχύεται από τις συνεντεύξεις των καθηγητών, όπου μας ανέφεραν ότι τα παιδιά των Ελληνοποντίων έχουν πολλά προβλήματα στο σχολείο και ένας από τους λόγους που δυσκολεύονται (οι καθηγητές) να τα αντιμετωπίσουν είναι και η ελλιπής συνεργασία με τους γονείς, αφού πολλές οικογένειες είναι διαλυμένες ή οι γονείς εργάζονται όλη την ημέρα και δεν μπορούν να έρθουν να συζητήσουν με τους καθηγητές, όταν τους καλούν. Αυτό το τελευταίο, ότι οι γονείς εργάζονται όλη την ημέρα, μπορεί να είναι και ένας από τους λόγους που δεν απάντησαν μαζί το ερωτηματολόγιο, μιας και δεν συναντιούνται.

Ένα άλλο στοιχείο το οποίο θα πρέπει να επισημανθεί είναι ότι σε όλες τις ομάδες το ερωτηματολόγιο το απαντά περισσότερο η μητέρα, σε ποσοστό 54,7 έναντι του ποσοστού 15,4 (Πίνακας 9.α) που απαντά ο πατέρας. Αυτό δείχνει ότι γενικά οι

¹⁷⁹ Χάρης Κ. Π., Πετρούλακης Ν. Β., Νικόδημος Σ., (1999) (επιμ.), «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα», Πρακτικά του 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου (Ναύπακτος 1998), Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, Εκδ. Ατραπός, Αθήνα, σ. 751-755.

μητέρες είναι αυτές που κυρίως ασχολούνται με τα θέματα του σχολείου. Μπορούμε, λοιπόν, να συμπεράνουμε ότι παρόλο που, όπως αναφέρθηκε, οι Ελληνοπόντιοι διατηρούν μια πιο παραδοσιακή οργάνωση της οικογένειας, γενικά, και σε όλες τις ομάδες, ο ρόλος του πατέρα δεν έχει εξισωθεί καθόλου με αυτόν της μητέρας, όσον αφορά στην ανατροφή του παιδιού -παρόλο που μπορεί να έχουν γίνει κάποια θετικά βήματα. Φυσικά, αυτό μπορεί να οφείλεται και στην περιοχή όπου έγινε η έρευνα, μιας και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων¹⁸⁰ δεν είναι ιδιαίτερα υψηλό στο συγκεκριμένο μέρος και οι μητέρες δεν έχουν εισέλθει ακόμη δυναμικά στην εργασία έξω από το σπίτι, παράγοντες που, όπως προαναφέρθηκε, σχετίζονται με τη μεγαλύτερη συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή του παιδιού.

Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι οι συνεντεύξεις δόθηκαν στην πλειοψηφία τους από μητέρες –από τις 22 συνεντεύξεις μόνο στις 2 ανταποκρίθηκαν οι πατέρες.

5.6. Χαρακτηριστικά του δείγματος. Μορφολογικά στοιχεία μεταναστών και μαθητών

5.6.1. Μορφολογικά στοιχεία των μεταναστών

Όπως αναφέρθηκε στο θεωρητικό μέρος της έρευνας, η οικογένεια είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει, έμμεσα ή άμεσα, τις αποφάσεις των μαθητών. Πρώτον, επηρεάζει τους μαθητές άμεσα διότι συμμετέχει στη διαμόρφωση των επιδιώξεών τους, αφού είναι ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο οικογενειακό και το κοινωνικοοικονομικό και τους παρέχει πληροφορίες και απόψεις. Δεύτερον, τα επηρεάζει άμεσα διότι, αφού διαμορφωθούν οι απόψεις τους, βοηθάει στην υλοποίησή τους, είτε πρακτικά, παρέχοντας χρήματα και βοήθεια, είτε ηθικά, ενθαρρύνοντας τις ενέργειες που αποβλέπουν στην επίτευξη των στόχων των παιδιών. Τρίτον, επειδή η οικογένεια ανήκει σε κάποια κοινωνική τάξη, έμμεσα μεταφέρει στα παιδιά το σύστημα αξιών της συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης που ανήκει. Επομένως, είναι απαραίτητο σε μια έρευνα που μελετά τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες των μαθητών να καταγράφονται και τα χαρακτηριστικά των γονέων.

5.6.1.α. Καταγωγή γονέων

Από τον πληθυσμό 65,6% των πατέρων έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και μόνο

¹⁸⁰ Δαμανάκης Μ., (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλινοστούτων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση.», οπ. αν. σ. 278-280.

27,3% σε περιοχές της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Πίνακας 2). Αυτό μας κάνει να πιστεύουμε ότι το ποσοστό των παιδιών που έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση θα είναι ακόμη χαμηλότερο, αφού αρκετοί από τους γονείς που οι ίδιοι γεννήθηκαν στην Πρώην Σοβιετική Ένωση θα έκαναν τα παιδιά τους στην Ελλάδα.

Όσον αφορά στις μητέρες, το 64,5% έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα (Πίνακας 2) και το 28,1% σε περιοχές της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Πάλι, όμως, αναμένεται να υπάρχουν ακόμη λιγότερα παιδιά που έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση, εφόσον και στην περίπτωση των μητέρων αρκετές θα έκαναν τα παιδιά τους αφότου ήδη είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα.

Εξάλλου, αναμένεται να υπάρχουν πολύ λιγότερα παιδιά που έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση σε σύγκριση με τους γονείς, αφού η μεταναστευτική κίνηση των Ποντίων από τη Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα ήταν στο αποκορύφωμά της την περίοδο 1985-1990, μετά την περεστρόικα, και ελαττώθηκε σταδιακά έπειτα από το 1991, φτάνοντας σε πολύ χαμηλά επίπεδα το 1998, όπως αναφέρεται σε έρευνα που διεξήχθη το 2003 ¹⁸¹.

Συνεπώς, οι γονείς που έχουν γεννηθεί πριν το 1985, θα έχουν γεννηθεί σε μεγάλο ποσοστό στην Πρώην Σοβιετική Ένωση, ενώ τα παιδιά τους που έχουν γεννηθεί μετά το 1985-1990 (πράγμα που είναι γεγονός για τα παιδιά της Γ' τάξης του Γυμνασίου όπου έγινε η έρευνα) θα έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Εξάλλου το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και από τα ερωτηματολόγια των μαθητών όπου το 82,1% δηλώνουν ότι έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα.

Πίνακας 2. Κατανομή των γονέων ανάλογα με την καταγωγή τους

¹⁸¹ Λεζέ Ε. (2003), «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλινοστούντων Ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», οπ. αν. σ. 54.

Χώρα	γέννησης	πατέρα	Χώρα	γέννησης	μητέρας
	N	%		N	%
Ελλάδα	448	65,6	Ελλάδα	440	64,5
Πρώην	188	27,3	Πρώην	196	28,1
Σοβιετική			Σοβιετική		
Ένωση			Ένωση		
Άλλες	47	7,1	Άλλες	47	7,4
χώρες			Χώρες		
Σύνολο	683	100,0	Σύνολο	683	100,0

Στην έρευνά μας, λοιπόν, αναμένεται οι περισσότεροι Ελληνοπόντιοι μαθητές να έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, αφού ελαττώθηκε δραστικά η παλιννόστηση και δεν υπάρχουν πολλοί νέοι μαθητές οι οποίοι έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση. Επομένως, η επίδοσή τους, η οποία θα συγκριθεί με την επίδοση των Ελλήνων μαθητών, δεν θα επηρεάζεται από παράγοντες γλώσσας, αφού αναμένεται να μιλούν το ίδιο καλά την ελληνική γλώσσα με τους Έλληνες μαθητές.

Το ποσοστό, επίσης, των μητέρων και πατέρων του πληθυσμού της έρευνας που έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση πλησιάζει το 30% των Ελληνοποντίων που απαρτίζουν τους κατοίκους του Δήμου Αχαρνών, όπως έχει προαναφερθεί.

5.6.1.β. Χρόνια παραμονής του πατέρα και της μητέρας στην Ελλάδα

Σχετικά με τα χρόνια που έχουν ζήσει οι γονείς του πληθυσμού της έρευνας στην Ελλάδα –συμπεριλαμβανομένων και των μεταναστών και των Ελλήνων- οι μητέρες έχουν Μ.Ο. = 35 και οι πατέρες 31,4 (Πίνακας 3) χρόνια παραμονής.

Πίνακας 3. Κατανομή γονέων ανάλογα με τα χρόνια παραμονής τους στην Ελλάδα.

	Πόσα χρόνια έχει ζήσει η μητέρα στην Ελλάδα	Πόσα χρόνια έχει ζήσει ο πατέρας στην Ελλάδα
N	156	159
Mean	35,0577	31,3836
s.d	14,8833	13,0906

Από τα χρόνια που έχουν ζήσει οι γονείς στην Ελλάδα, μπορούμε να

συμπεράνουμε ότι ακόμη και αυτοί που δεν έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα ήρθαν σε πολύ νεαρή ηλικία από την Πρώην Σοβιετική Ένωση, μιας και η ηλικία τους πρέπει να είναι από 45-55 ετών, αφού έχουν παιδιά που πηγαίνουν στην Γ' τάξη του Γυμνασίου.

Επομένως, ήρθαν στην Ελλάδα όταν ήταν 10-20 χρονών το πολύ. Αυτό μπορεί να επιβεβαιωθεί και από το γεγονός ότι τα πιο πολλά παιδιά και οι περισσότεροι γονείς σε σχετική ερώτηση των ερωτηματολογίων (για τα παιδιά και τους γονείς) συμφωνούν και δηλώνουν ότι οι γονείς ομιλούν καλά την ελληνική γλώσσα. Εάν ήρθαν στην Ελλάδα σε νεαρή ηλικία, φυσικά, κατάφεραν να τη μάθουν σωστά. Μάλιστα πολλοί από αυτούς θα έχουν φοιτήσει και σε ελληνικό σχολείο.

5.6.1.γ. Επαγγελματική κατάσταση των γονέων

Το επάγγελμα των γονέων έχει άμεση σχέση με τη σχολική επίδοση των παιδιών, την ακαδημαϊκή τους πρόοδο και τη νοημοσύνη τους¹⁸². Το επάγγελμα των γονέων, παρόλο που δεν καθορίζει από μόνο του την κοινωνική τάξη, μπορεί να παίζει βασικό παράγοντα στον καθορισμό της, μιας και υποδηλώνει το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων και την οικονομική κατάσταση της οικογένειας, η οποία επηρεάζει άμεσα τον τρόπο διαβίωσής της. Παρ' όλες τις κοινωνικές αλλαγές που παρατηρήθηκαν από την αρχή του αιώνα μέχρι σήμερα, δεν έχει διαπιστωθεί σημαντική διαφορά στην επαγγελματική κληροδότηση του επαγγέλματος από πατέρα σε γιο. Αυτό γίνεται ακόμη εντονότερο σε επαγγέλματα μεγάλου κοινωνικού κύρους και υψηλών εισοδημάτων. Είναι δε τόσο ισχυρή αυτή η τάση κληροδότησης του επαγγέλματος, που ενώ έχει παρατηρηθεί σημαντική εκπαιδευτική κινητικότητα τα τελευταία χρόνια, δεν παρατηρείται και η αναμενόμενη επαγγελματική κινητικότητα.

Παρόλο που πολλά παιδιά μετακινήθηκαν προς τα κάτω ή προς τα πάνω σε σύγκριση με τους γονείς τους, όσον αφορά στην εκπαίδευσή τους, δεν συνέβη το ίδιο και στο επαγγελματικό τους επίπεδο. Αυτό κυρίως οφείλεται στο γεγονός ότι, αν και υπάρχει μεγάλη εκπαιδευτική κινητικότητα, δεν παρατηρείται ανάλογη

¹⁸² Σακκάς Β. (2001), «Οικογένεια και Μαθησιακές Δυσκολίες», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ψυχολογίας, Διδακτορική Διατριβή.

επαγγελματική κινητικότητα¹⁸³. Στο Δήμο Αχαρνών, όπου έγινε η έρευνα, φαίνεται ότι η επαγγελματική κατάσταση των γονέων δεν βοηθά ιδιαίτερα τα παιδιά στην ακαδημαϊκή τους και κυρίως την κοινωνική τους εξέλιξη. Η απασχόληση των ατόμων που κατοικούν στο συγκεκριμένο δήμο εντοπίζεται σε τρεις βασικούς τομείς: Στον κλάδο των οικοδομικών επαγγελμάτων, στον κλάδο των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και σε μικρότερη κλίμακα στην αγροτική παραγωγή. Το δε ποσοστό ανεργίας που παρατηρείται ανάμεσα στους κατοίκους του δήμου, είναι αρκετά υψηλό και πάνω από το γενικό μέσο όρο στη χώρα¹⁸⁴. Μπορούμε, επομένως, να υποθέσουμε ότι τα παιδιά των κατοίκων του Δήμου Αχαρνών θα δυσκολευτούν να εξελιχθούν κοινωνικά, ακόμη και αν η επίδοσή τους είναι καλή, αφού δεν υπάρχει γενικά επαγγελματική κινητικότητα, ακόμη και αν υφίσταται εκπαιδευτική εξέλιξη. Όμως, σε περίπτωση που έχουν κάποιες δυσκολίες στο σχολείο τότε τα πράγματα θα είναι δυσχερέστερα για τους μαθητές, μιας και οι γονείς τους δεν θα μπορούν να τα βοηθήσουν οι ίδιοι ή να πληρώσουν λόγω οικονομικής κατάστασης κάποιο φροντιστήριο ή έναν ειδικό για να τα βοηθήσει.

Για την επαγγελματική κατάσταση των Ελληνοποντίων στο συγκεκριμένο Δήμο, έχει γίνει μια πάρα πολύ εκτεταμένη έρευνα από την Κασιμάτη το 1993¹⁸⁵. Στο πλαίσιο αυτής της έρευνας παρατηρήθηκαν τα εξής:

- 1) Μια συρρίκνωση του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού λόγω των οικονομικών πιέσεων μετά την παλιννόστηση. Αυτό σημαίνει ότι πολλά παιδιά, συνταξιούχοι και νοικοκυρές, έπρεπε να εργαστούν. Μπορούμε να συμπεράνουμε, φυσικά, ότι τα παιδιά που αναγκάστηκαν να μπουν στην αγορά εργασίας, υποχρεώθηκαν να διακόψουν το σχολείο.
- 2) Αύξηση των εξαρτώμενων μελών, με συνέπεια την αύξηση των οικονομικών υποχρεώσεων των απασχολούμενων. Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με την ανεργία, μπορεί να γίνει αρκετά δυσβάσταχτο για τον απασχολούμενο. Οπότε, τα οικονομικά προβλήματα είναι πάρα πολύ συχνά στην οικογένεια.
- 3) Μεγάλη ανεργία που φτάνει στο ύψος του μισού οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Και πάλι διαπιστώνεται η οικονομική δυσχέρεια που πλήττει πολλές από τις οικογένειες των παλιννοστούντων.

¹⁸³ Κασιμάτη Κ. (2001), «Δομές και Ροές. Το φαινόμενο της κοινωνικής και επαγγελματικής Κινητικότητας», *οπ. αν. σ. 307-314*.

¹⁸⁴ Δαμανάκης Μ. (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», *οπ. αν. σ. 279*.

¹⁸⁵ Κασιμάτη Κ. (1993), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν. σ.210-364*.

- 4) Μια εργασιακή περιθωριοποίηση των Ελληνοποντίων που δεν δικαιολογείται ούτε από το ιστορικό τους ούτε από το επαγγελματικό τους υπόβαθρο, η οποία τους παρέχει γνώσεις και δεξιότητες που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν. Αυτή η περιθωριοποίηση μπορεί να οδηγήσει στον κοινωνικό αποκλεισμό όχι μόνο τους γονείς αλλά και τα παιδιά τους, αφού, όπως προαναφέρθηκε, η επαγγελματική κινητικότητα ανάμεσα στις γενιές είναι πολύ δύσκολη.
- 5) Εννιά στους δέκα άντρες είναι εργατοτεχνίτες και ο ένας στους τέσσερις οικοδόμος. Οι γυναίκες συγκεντρώνονται σε εργατικά και υπηρετικά επαγγέλματα, με εξαίρεση μία στις δέκα που αντιπροσωπεύεται στα παρα-ιατρικά. Οι τέσσερις, δε, στους δέκα εργαζόμενους είναι στις ηλικίες μεταξύ 15 και 29 ετών. Εδώ βλέπουμε το πόσο συχνή είναι η εργασία των νέων και των παιδιών, με αποτέλεσμα να παρεμποδίζεται η εκπαίδευσή τους.
- 6) Η ετεροαπασχόληση είναι ένα πολύ συχνό φαινόμενο, αφού μεγάλο ποσοστό των αποφοίτων από ανώτατες, ανώτερες ή επαγγελματικές σχολές ετεροαπασχολούνται. Μάλιστα, η συγκεκριμένη εμπειρία των Ελληνοποντίων μπορεί να δημιουργήσει μια απροθυμία στους ίδιους και στα παιδιά τους να επιδιώξουν ανώτερη εκπαίδευση, αφού βλέπουν ότι αυτό μάλλον δεν θα τους ωφελήσει επαγγελματικά.
- 7) Υπάρχουν πολλοί διπλοαπασχολούμενοι σε μια προσπάθεια να αυξήσουν το εισόδημά τους, ασκώντας κατεξοχήν ως δεύτερη απασχόληση την εργασία στις λαϊκές. Το γεγονός αυτό μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα στην ομαλή λειτουργία της οικογένειας, μιας και οι γονείς απουσιάζουν όλη την ημέρα από το σπίτι, πράγμα το οποίο ανέφεραν και οι καθηγητές που έδωσαν συνέντευξη στην έρευνα. Θεωρούσαν πάρα πολύ δύσκολο το να συνεργαστούν με τους γονείς εφόσον εργάζονται, όπως είπαν, όλη την ημέρα και δεν μπορούν να τους συναντήσουν.
- 8) Οι υποαπασχολούμενοι φτάνουν το 20% του ενεργού εργατικού δυναμικού, πράγμα το οποίο σημαίνει μικρότερο εισόδημα και πολλά οικονομικά προβλήματα.
- 9) Παρατηρείται καθοδική επαγγελματική κινητικότητα και επαγγελματικός εγκλωβισμός των Ελληνοποντίων, πράγμα το οποίο μπορεί πιο εύκολα να τους οδηγήσει στον κοινωνικό αποκλεισμό.

Από τα ανωτέρω, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι συνθήκες στο χώρο της

εργασίας των Ελληνοποντίων μπορεί να τους οδηγήσουν σε οικονομικά προβλήματα, σε κοινωνική περιθωριοποίηση, σε επικινδυνότητα κοινωνικού αποκλεισμού και απροθυμία ή αδυναμία των παιδιών να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους, αφού πρέπει να εργαστούν ή αφού έχουν βιώσει το γεγονός ότι η εκπαιδευτική ανέλιξη δεν σημαίνει και επαγγελματική εξασφάλιση για αυτούς.

Στην ίδια έρευνα, επίσης, όταν γίνεται κατάταξη των επαγγελμάτων σύμφωνα με τη μονοψήφια κωδική διάκριση, διαπιστώνονται τα εξής¹⁸⁶:

1) Παρουσιάζεται μια υπέρμετρη συγκέντρωση στην κατηγορία «τεχνίτες και εργάτες (εκτός γεωργίας) και χειριστές μεταφορικών μέσων», σ' ένα ποσοστό που κυμαίνεται στο 78% στο σύνολο των απασχολουμένων, παρόλο που το πανελλαδικό ποσοστό κυμαίνεται στο 30% και στις αστικές περιοχές στο 34,6%.

Στην έρευνά μας με την ίδια κατάταξη παρατηρείται η ίδια συγκέντρωση στην ίδια κατηγορία, ιδιαίτερα για τους πατέρες, όπου για τους Πόντιους είναι 79% και για τους Έλληνες 65% (Πίνακας 4). Για τις μητέρες η κατηγορία που έχει μεγάλη συγκέντρωση είναι η απουσία επαγγέλματος που τις περισσότερες φορές δηλώνεται σαν οικιακά και είναι για τις Πόντιες 44,2% και για τις Ελληνίδες 39,8% (Πίνακας 4). Στην κατηγορία «τεχνίτες και εργάτες (εκτός γεωργίας) και χειριστές μεταφορικών μέσων» οι μητέρες έχουν τα εξής ποσοστά: Οι Πόντιες 28,5% και οι Ελληνίδες 6,2%.

Πίνακας 4. Ποσοστιαία κατανομή των πατέρων και μητέρων ανάλογα με το επάγγελμά τους, σύμφωνα με τη μονοψήφια κωδική διάκριση.

	Ελληνοπο- ντιακή καταγωγή		Ελληνική καταγωγή	
Επαγγέλματα	Άρρενες	Θήλεις	Άρρενες	Θήλεις

¹⁸⁶ Κασσιμάτη Κ. (1993), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν. σ. 210-215.*

	N	%	N	%	N	%	N	%
Πρόσωπα με επιστημονικά και ελευθέρια επαγγέλματα και τεχνικοί βοηθοί τους	3	4	7	9	10	5,2	18	9,2
Διευθύνοντες ή ανώτερα διοικητικά στελέχη	0	0	0	0	0	0	0	0
Υπάλληλοι γραφείου	3	4	3	4	14	7,3	23	11,7
Έμποροι και πωλητές	8	10,5	0	0	29	15,1	33	16,8
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών	2	2,5	11	14,3	10	5,2	32	16,3
Πρόσωπα απασχολούμενα στη γεωργία, ζωοκομία, δασοκομία, αλιεία και θήρα	0	0	0	0	2	1,1	0	0
Τεχνίτες και εργάτες (εκτός γεωργίας) και χειριστές μεταφορικών μέσων	60	79	22	28,5	125	65	12	6,2
Άνεργοι	0	0	34	44,2	2	1,1	78	39,8
Σύνολο	76	100	77	100	192	100	196	100

2) Μεγάλες κατηγορίες επαγγελμάτων είτε είναι ανύπαρκτες είτε έχουν σχεδόν μηδενική παρουσία. Έτσι, στο δείγμα της έρευνας των Ποντίων δεν καταγράφηκε καμία περίπτωση «Διευθύνοντα ή ανώτερου διοικητικού στελέχους», όταν ο Μ.Ο. στην Ελλάδα είναι περίπου 1,6% και όταν το 1,7% των απασχολούμενων Ποντίων του δείγματος της συγκεκριμένης έρευνας κατατασσόταν σ' αυτές τις επαγγελματικές κατηγορίες πριν από την αναχώρησή τους από τη Σοβιετική Ένωση.

Στην έρευνά μας η κατηγορία αυτή, επίσης, είναι ανύπαρκτη και για τους Έλληνες και για τους Πόντιους και στην περίπτωση των πατέρων και στην περίπτωση των μητέρων.

3) Στην κατηγορία «υπαλλήλων γραφείου» καταγράφηκε ένα ποσοστό 0,5% στην έρευνα της Κασιμάτη, ενώ πανελλαδικά το ποσοστό γι' αυτές τις θέσεις εργασίας είναι 11%.

Τα ποσοστά στη συγκεκριμένη έρευνα δεν διαφέρουν ιδιαίτερα, παρόλο που είναι μεγαλύτερα και έχουν ως εξής: Για τους Πόντιους πατέρες το ποσοστό σ' αυτή την κατηγορία είναι 4% και για τους Έλληνες πατέρες 7,3%. Για τις Πόντιες μητέρες είναι επίσης 4% και για τις Ελληνίδες σχεδόν ίδιο με τον πανελλαδικό μέσο όρο, φτάνοντας το 11,7%.

4) Η ένταξη των Ποντίων στα επαγγέλματα σχετικά με τη «γεωργία», «κτηνοτροφία», «δασοκομία» και «αλιεία», είναι περιορισμένη, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας της Κασσιμάτη. Στην έρευνα αυτή το 2,3% των Ποντίων εντάσσεται σ' αυτή την κατηγορία, παρόλο που το πανελλαδικό ποσοστό είναι 24% και στις αστικές περιοχές 3,5%.

Στην έρευνά μας τα ποσοστά των πατέρων που εντάσσονται σ' αυτή την κατηγορία είναι για τους Πόντιους μηδενικό και για τους Έλληνες 1,1%. Για τις μητέρες είναι επίσης μηδενικό.

5) Στη μελέτη των Ποντίων η κατηγορία «απασχολούμενοι εις την παροχήν υπηρεσιών» είναι η μοναδική ομάδα επαγγελματιών του δείγματος που κυμαίνεται κοντά στο πανελλαδικό ποσοστό και είναι 9%, παρόλο που το αντίστοιχο ποσοστό στη Σ.Ε. ήταν 11%.

Τα ποσοστά στην έρευνά μας κυμαίνονται ως εξής. Για τους πατέρες Πόντιους είναι 2,5% και για τις μητέρες Πόντιες 14,3%. Για τους Έλληνες είναι για τους πατέρες 5,2% και για τις μητέρες 16,3%. Φαίνεται ότι αν δεν διακρίνουμε τις κατηγορίες σε άντρες και γυναίκες, τα ποσοστά στην έρευνά μας υπερβαίνουν τα πανελλαδικά και στην περίπτωση των Ελλήνων και των Ελληνοποντίων, με τις γυναίκες να συγκεντρώνουν πολύ μεγαλύτερο ποσοστό σ' αυτή την κατηγορία. Έτσι, αν δεν διακρίνουμε τους γονείς σε πατέρες και μητέρες, θα έχουμε για τους Πόντιους 16,8% και για τους Έλληνες 21,5% περίπου.

6) Οι «έμποροι και πωλητές» στην έρευνα των Ποντίων κυμαίνονται στο 5%, ίδιο με το ποσοστό που αντιπροσώπευαν και πριν αναχωρήσουν από την Σ.Ε., ενώ το πανελλαδικό ποσοστό είναι 10% περίπου.

Στην έρευνά μας το ποσοστό είναι για τους πατέρες Πόντιους 10,5% και για τους Έλληνες πατέρες 15,1%. Όσον αφορά στις μητέρες, το ποσοστό για τις Πόντιες είναι μηδενικό, ενώ για τις Ελληνίδες 16,8%.

7) Σε σχέση με τα «επιστημονικά επαγγέλματα», στην έρευνα των Ποντίων καταγράφηκε ποσοστό 4,7%, ενώ το πανελλαδικό ποσοστό είναι 12,7%.

Στη μελέτη μας το ποσοστό για τους Πόντιους πατέρες είναι 4%, για τις Πόντιες μητέρες 9%, για τους Έλληνες πατέρες 5,2% και για τις Ελληνίδες μητέρες 9,2%.

5.6.1.δ. Εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων

Όπως διαπιστώνουμε, το μορφωτικό επίπεδο συνδέεται περισσότερο με το επάγγελμα και λιγότερο με την οικονομική κατάσταση, αφού, για παράδειγμα, οι

εκπαιδευτικοί δεν είναι υψηλά αμειβόμενοι, αλλά έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Συνδέεται, όμως, ακόμη περισσότερο με τον τρόπο και τη στάση ζωής της οικογένειας. Αυτός, λοιπόν, ο τρόπος και η στάση ζωής είναι το στοιχείο που περισσότερο επηρεάζει την επίδοση των μαθητών.

Η μόρφωση, είτε συνδέεται με την οικονομική ευμάρεια είτε όχι, θεωρείται ότι είναι πολύ σημαντική για την ακαδημαϊκή εξέλιξη των παιδιών¹⁸⁷. Σε πολλές έρευνες έχει ενοχοποιηθεί το πολιτιστικό κεφάλαιο ή οι γλωσσικοί κώδικες –παράγοντες που επηρεάζονται άμεσα από το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων- μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον για τη σχολική αποτυχία των παιδιών.

Εξάλλου, σε έρευνα για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης¹⁸⁸ διαπιστώθηκε ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο του ατόμου επηρεάζεται έντονα από το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων, και ιδιαίτερα του πατέρα. Γενικά, υπάρχει μια ανοδική εκπαιδευτική κινητικότητα η οποία κυρίως οφείλεται σε διαρθρωτικές κοινωνικές αλλαγές λόγω της ανάπτυξης της τεχνολογίας. Παρόλο, όμως, που η εκπαιδευτική κινητικότητα ήταν ανοδική, βλέπουμε ότι όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση που θα πρέπει να διανύσει κάποιος από το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα του έως το δικό του εκπαιδευτικό επίπεδο, τόσο εντονότερη θα είναι η προσπάθεια λόγω των δυσχερειών που συναντά για να πραγματοποιήσει τις φιλοδοξίες του. Αυτό σημαίνει ότι το ποσοστό αυτών που θα έχουν πολύ μεγαλύτερο εκπαιδευτικό επίπεδο από τους γονείς τους θα είναι μικρότερο. Όντως, μόνο το 9% των παιδιών που οι γονείς τους δεν είχαν τελειώσει το δημοτικό, μπόρεσαν να αποφοιτήσουν από την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αντίθετα, 58% των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είχαν πατέρα που και αυτός είχε ολοκληρώσει τη συγκεκριμένη βαθμίδα. Αυτό, βέβαια, αφορά την αντικειμενική κινητικότητα¹⁸⁹ που είναι μετρήσιμη, διότι, αν αναφερθούμε στην υποκειμενική κινητικότητα, που είναι ο βαθμός στον οποίο το άτομο εκπλήρωσε τις εκπαιδευτικές του φιλοδοξίες σε σχέση με το σημείο εκκίνησης του, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα ποσοστά εκπαιδευτικής κινητικότητας σε περιπτώσεις που οι γονείς είχαν πολύ χαμηλό μορφωτικό επίπεδο είναι πολύ μεγαλύτερα.

Για την ευρύτερη περιοχή του Δήμου Αχαρνών από την Απογραφή του πληθυσμού

¹⁸⁷ Σακκάς Β. (2001), «Οικογένεια και Μαθησιακές Δυσκολίες», *οπ. αν. σ. 118-121.*

¹⁸⁸ Κασιμάτη Κ. (1991), «Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης.

Μελέτη 1. Η Επιλογή του Επαγγέλματος. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρική Διερεύνηση», *οπ. αν. σ. 150-154.*

¹⁸⁹ Κασιμάτη Κ., (2001), «Δομές και Ροές. Το Φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας», *οπ. αν. σ. 38.*

το 2001 προκύπτει ότι σε σχέση με την υπόλοιπη Αττική έχουν γενικά χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο (Πίνακας 5).

Για παράδειγμα, ενώ στην Αττική έχουν εγκαταλείψει το Δημοτικό 0,84% άρρενες και 0,96% θήλεις (συμπεριλαμβανομένου και του Δήμου Αχαρνών), μόνο στο Δήμο Αχαρνών το ποσοστό αυτό φτάνει για τους άρρενες το 2,01% και για τις θήλεις 2,21% (πάνω από το διπλάσιο σε σχέση με την Αττική). Ακόμη, ανώτατες σπουδές έχουν ολοκληρώσει στην Αττική το 18,5% των αρρένων και 16,53% των θηλέων, ενώ στο Δήμο Αχαρνών το ίδιο επίπεδο σπουδών έχει ολοκληρώσει το 6,92% των αρρένων και το 6,60% των θηλέων (περίπου το 1/3 σε σχέση με την Αττική). Επίσης, από τα στοιχεία που υπάρχουν για την επαγγελματική τους κατάσταση, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι περισσότεροι κάτοικοι δεν έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο, μιας και στην πλειονότητά τους απασχολούνται στις οικοδομές, στις βιοτεχνίες και λιγότερο στον αγροτικό τομέα¹⁹⁰. Φυσικά, η ετεροαπασχόληση πλήττει κυρίως τους Ελληνοπόντιους, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως. Επομένως, αν κάποιος έχει ανώτερη μόρφωση, δεν θα ανήκουν στην ομάδα των Ελλήνων, αλλά στην ομάδα των Ελληνοποντίων.

Πίνακας 5. Μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων της Αττικής και του Δήμου Αχαρνών, ηλικίας 35-49 ετών, σύμφωνα με την απογραφή του 2001.

Διδακτο- ρικό %	Μά- στερ %	Ανώ- τατες Σχο- λές	Ανώ- τερες Σχο- λές	Μετα- δευτερο- βάθμια Εκπαί- -	Μέση Εκπαί- - δευση %	ΤΕΛ %	ΤΕΣ %	Γυμ- νάσιο %	Δημο- τικό %	Εγκατέ- λειψαν Δημο- τικό

¹⁹⁰ Δαμανάκης Μ. (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλινοστώντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», οπ. αν. σ. 279.

	%	%	δευση	%
			%	
Αττική	1,09	1,98	18,5	7,01
Αρρενες			4,96	29,01
Αττική	0,51	1,03	16,5	4,65
Θήλεις			3	5,99
Δ.	0,20	0,37	6,92	4,33
Αχαρνών			2,78	24,25
Αρρενες				2,95
Δ.	0,09	0,12	6,60	3,72
Αχαρνών			2,91	27,95
Θήλεις				1,42
				1,43
				13,61
				37,63
				2,21

Για τους Ελληνοπόντιους στο Δήμο Αχαρνών, όπου και διεξήχθη η έρευνα, υπάρχουν αρκετά στοιχεία από έρευνες που έχουν γίνει εκεί. Σε έρευνα του Δαμανάκη για την εκπαίδευση των παλινοστούντων στο Δήμο Αχαρνών¹⁹¹, διαπιστώθηκε ότι 32% των ανδρών και 35% των γυναικών έχουν αποφοιτήσει από το δεκάχρονο βασικό σχολείο στην Πρώην Σοβιετική Ένωση, 18% των ανδρών και 23% των γυναικών έχουν αποφοιτήσει από ανώτερη επαγγελματική σχολή, 24% των ανδρών και 15% των γυναικών έχουν αποφοιτήσει από Πανεπιστήμιο και 3% των ανδρών και των γυναικών έχουν κάνει μεταπτυχιακές σπουδές.

Εξάλλου, σε έρευνα στο Δήμο Αχαρνών αναφορικά με την εκπαίδευση των Ελληνοποντίων, σε σχέση με ορισμένα δημογραφικά χαρακτηριστικά, αναφέρονται τα εξής¹⁹²:

«Από την εξέταση του καταληκτικού εκπαιδευτικού επιπέδου των Ποντίων μεταναστών, σε συνάρτηση με ορισμένα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, προέκυψε το ακόλουθο σχήμα: Εμφανίζουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, ιδιαίτερα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και στη μέση γενική, συγκρινόμενοι με τον ελλαδικό αντίστοιχο πληθυσμό. Οι γυναίκες υπερτερούν των ανδρών στην ανώτερη εκπαίδευση και στην κατηγορία «Δεν φοίτησαν σε σχολείο», με διαφορές που χαρακτηρίζονται ως πολύ σημαντικές. Η ηλικία επηρεάζει τα εκπαιδευτικά επίπεδα στα οποία έφτασαν αυτοί οι μετανάστες και

¹⁹¹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 288.

¹⁹² Κασιμάτη Κ., (1993), «Πόντιοι Μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», οπ. αν. σ. 183.

επιβεβαιώνονται έτσι οι γενικά ισχύουσες τάσεις, ότι δηλαδή στις μικρότερες ηλικίες το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι υψηλότερο συγκριτικά με τις μεγαλύτερες. Η δημοκρατία στην οποία γεννήθηκαν –και υπενθυμίζουμε ότι έζησαν οι περισσότεροι μετανάστες κατά τη σχολική ηλικία– παίζει σημαντικό ρόλο. Έτσι, οι προερχόμενοι από το Καζακστάν εμφανίζουν καλύτερες εκπαιδευτικές επιδόσεις συγκριτικά με εκείνους των δημοκρατιών της Γεωργίας και της Ρωσίας, γιατί τόσο το εκπαιδευτικό σύστημα όσο και οι εκπαιδευτικές ευκαιρίες ήταν σε καλύτερη μοίρα. Ο βαθμός, τέλος, αστικότητας της περιοχής που γεννήθηκαν –ανεξάρτητα από τη δημοκρατία– επιδρά πάνω στην εκπαίδευση των μεταναστών αυτών, αν και κυριαρχούν εδώ οι γενικά διαγραφόμενες τάσεις που δείχνουν τους προερχόμενους από αστικά περιβάλλοντα να εμφανίζουν καλύτερη εκπαίδευση σε σχέση με όσους γεννήθηκαν στον αγροτικό χώρο».

Όσον αφορά την έρευνάς μας, διαπιστώθηκε ότι η εκπαίδευση των γονέων χωρίς σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Πίνακας 6) είναι η τεχνική εκπαίδευση περισσότερο για τον πατέρα (23,5%) ή το Λύκειο (22,5%) και για τη μητέρα το Λύκειο (36,1%).

Πίνακας 6. Σχέση καταγωγής και εκπαίδευσης γονέων.

Εκπαίδευση πατέρα	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Δημοτικό	24,0	40,0	10,8	23,1	23,5
Γυμνάσιο	21,7	12,0	24,3	15,4	20,6
Λύκειο	23,3	12,0	24,3	30,8	22,5
Τεχνική Εκπαίδευση	22,5	24,0	29,7	15,4	23,5
Πανεπιστήμιο	7,0	12,0	5,4	15,4	7,8
Μεταπτυχιακό	1,6		5,4		2,0
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Εκπαίδευση μητέρας	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα πόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο

	γονέα				
	Έλληνα				
Δημοτικό	19,5	24,0	10,3	15,4	18,0
Γυμνάσιο	20,3	16,0	12,8	23,1	18,5
Λύκειο	35,9	40,0	30,8	46,2	36,1
Τεχνική	10,9	12,0	25,6		13,2
Εκπαίδευση					
Πανεπιστήμιο	10,2	8,0	20,5	15,4	12,2
Μεταπτυχιακό	3,1				2,0
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με όσα προαναφέρθηκαν, ότι δηλαδή οι περισσότεροι κάτοικοι στην περιοχή έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, το οποίο ανέρχεται προφανώς μέχρι την τεχνική εκπαίδευση, αφού επηρεάζεται από το εκπαιδευτικό επίπεδο των Ελληνοποντίων, οι οποίοι σε μεγάλο ποσοστό είχαν ολοκληρώσει την τεχνική εκπαίδευση στην Πρώην Σοβιετική Ένωση.

5.6.1.ε. Σύνοψη της ερευνητικής προσέγγισης και των μορφολογικών στοιχείων

Συνελέγησαν 691 ερωτηματολόγια από μαθητές, 268 ερωτηματολόγια από γονείς, 22 συνεντεύξεις από γονείς και 27 συνεντεύξεις από καθηγητές.

Όσον αφορά στα μορφολογικά χαρακτηριστικά των γονέων:

- Τα ερωτηματολόγια των γονέων τα απάντησαν σε σημαντικά μεγάλο ποσοστό οι μητέρες των μαθητών. Στις περιπτώσεις που τα απάντησε μόνο ο πατέρας, οι περισσότεροι ήταν αμιγείς Έλληνες και στις περιπτώσεις που τα απάντησαν και οι δυο γονείς το μεγαλύτερο ποσοστό ήταν οι υπόλοιποι μετανάστες. Οι Ελληνοπόντιοι συγκέντρωσαν το μικρότερο ποσοστό σε αυτούς που απάντησαν ότι το ερωτηματολόγιο το συμπλήρωσαν και οι δύο γονείς, πράγμα που πιθανόν να δηλώνει μια διαφορετική οικογενειακή δομή και άλλες οικογενειακές συνθήκες από τις υπόλοιπες ομάδες.
- Οι γονείς του πληθυσμού της έρευνας έχουν γεννηθεί σε ποσοστό 65,6% στην Ελλάδα και 27,3% στην πρώην Σοβιετική Ένωση, για τους πατέρες, και 64,5% στην Ελλάδα και 28,1% στην Πρώην Σοβιετική Ένωση, για τις μητέρες. Το ποσοστό αυτό συμφωνεί με το

ποσοστό των Ελληνοποντίων που απαρτίζει τους κατοίκους του Δήμου Αχαρνών και είναι 30%.

- Τα χρόνια παραμονής των πατέρων της έρευνας στην Ελλάδα είναι 35 κατά μέσο όρο και των μητέρων 31,4 κατά μέσο όρο. Συνεπώς, οι περισσότεροι γονείς είτε έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα είτε έχουν ζήσει πάρα πολλά χρόνια, έτσι ώστε να μην τους δημιουργείται πρόβλημα γλώσσας.
- Το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων και για τους δύο γονείς φτάνει μέχρι το λύκειο ή την τεχνική εκπαίδευση στην περίπτωση του πατέρα. Η πανεπιστημιακή μόρφωση για όλες τις ομάδες δεν ξεπερνά το 10%, πράγμα που δηλώνει ότι και οι Έλληνες και οι Ελληνοπόντιοι στην περιοχή ανήκουν στην ίδια περίπου κοινωνική τάξη.

5.6.2. Μορφολογικά στοιχεία των μαθητών

5.6.2.α. Ηλικία των μαθητών

Ένα κεντρικό ίσως σημείο της έρευνας είναι να διερευνηθεί το αν η επίδοση στο σχολείο, όπως προκύπτει από τη βαθμολογία των καθηγητών, επηρεάζει τις φιλοδοξίες και τις επιδιώξεις των μαθητών σχετικά με την εκπαίδευσή τους και το επαγγελματικό τους μέλλον.

Θεωρήσαμε ότι η ηλικία κατά την οποία οι μαθητές βρίσκονται στην Γ' Γυμνασίου είναι η πλέον κατάλληλη για το συγκεκριμένο στόχο της έρευνας για τους εξής λόγους:

Πρώτον, είναι αρκετά ώριμοι για να μπορέσουν να λάβουν υπόψη τους όλους τους παράγοντες που θα πρέπει να διαμορφώσουν τις επαγγελματικές και εκπαιδευτικές αποφάσεις τους, όπως τις επιθυμίες τους, τις δυνατότητές τους, τα ταλέντα τους, την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους και το τι περιμένουν από την εκπαίδευση ή το επάγγελμα που θα επιλέξουν.

Δεύτερον, με δεδομένο το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, η Γ' Γυμνασίου είναι ένα κομβικό σημείο στην εκπαίδευση των νέων, αφού λήγει η υποχρεωτική φοίτηση και μπορούν ενδεχομένως να σταματήσουν το σχολείο. Αν αποφασίσουν, ωστόσο, να

συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους, θα πρέπει να καταλήξουν στο τι εκπαίδευση θα επιλέξουν. Ένας μαθητής που θα ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, μπορεί να σταματήσει το σχολείο, να φοιτήσει σε Λύκειο ή στα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια, τα οποία παρέχουν τεχνικο-επαγγελματική εκπαίδευση για ορισμένες ειδικότητες¹⁹³.

Ακόμη, λοιπόν, κι αν δεν είναι κάποιοι νέοι αρκετά ώριμοι για να πάρουν αποφάσεις για το επαγγελματικό τους μέλλον, το εκπαιδευτικό σύστημα τους αναγκάζει να το κάνουν, αφού οποιαδήποτε απόφαση πάρουν για την εκπαίδευσή τους μετά την Γ' Γυμνασίου θα επηρεάσει τα προσόντα που θα αποκτήσουν και το επάγγελμα που θα ακολουθήσουν. Αν, για παράδειγμα, αποφασίσουν να σταματήσουν το σχολείο, τότε περιορίζουν σημαντικά τις μελλοντικές τους επαγγελματικές επιλογές. Αν, πάλι, αποφασίσουν να φοιτήσουν στο Λύκειο, τότε δεν υπάρχει τυπικά περιορισμός στην εκπαιδευτική τους εξέλιξη, αφού μπορούν θεωρητικά να φοιτήσουν στο Πανεπιστήμιο και να κάνουν μεταπτυχιακά.

Τέλος, αν επιλέξουν τα ΤΕΕ, μπορούν να αποκτήσουν τεχνικο-επαγγελματική εκπαίδευση στους εξής τομείς¹⁹⁴:

Μηχανολογικός
Ηλεκτρονικός
Ηλεκτρολογικός
Καλλιτεχνικών Εφαρμογών
Κλωστοϋφαντουργίας
Αργυροχρυσοχοΐας - Ωρολογοποιίας
Κατασκευών
Οικονομίας και Διοίκησης
Γεωπονίας, Τροφίμων και Περιβάλλοντος
Υγείας και Πρόνοιας
Χημικών Εργαστηριακών Εφαρμογών
Πληροφορικής - Δικτύων Η/Υ
Αισθητικής - Κομμωτικής
Ναυτικός και Ναυτιλιακός

Η έρευνα έγινε με μαθητές που οι περισσότεροι ήταν 12-15ετών (76,9%), πράγμα το οποίο επιδιώξαμε και ήταν αναμενόμενο, αφού το δείγμα της έρευνας ήταν

¹⁹³ Σταμέλος Γ. (2002), (επιμ.), «Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Πρώτη και Δεύτερη Βαθμίδα. Δομές και Ποσοτικά Δεδομένα», Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, Αθήνα, σ. 69-71.

¹⁹⁴ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 73.

μαθητές της Γ' Γυμνασίου (Πίνακας 7).

Πίνακας 7. Κατανομή των μαθητών ανάλογα με την ηλικία τους.

Ηλικία μαθητών	Αριθμός	Ποσοστά	Ποσοστά Πανελλαδικά
12-15 ετών	530	76,9	92,28
Άνω των 15 ετών	159	23,1	7,72
Σύνολο	689	100,0	100,0

Για την Γ' Γυμνασίου η ηλικιακή ομάδα είναι 14-15 ετών. Επομένως, αφού τα παιδιά δεν μπορούν να παρακολουθήσουν κάποια τάξη σε νεότερη ηλικία, υποθέτουμε ότι το 76,9% των μαθητών είναι στην αντίστοιχη ηλικιακή ομάδα για τη συγκεκριμένη τάξη και ότι οι υπόλοιποι (23,1%) έχουν καθυστερήσει και ανήκουν σε μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα. Αν συγκρίνουμε τα ποσοστά του δείγματός μας με αυτά της πλειονότητας των μαθητών των ημερησίων δημοσίων γυμνασίων πανελλαδικά, θα δούμε ότι στο δείγμα μας παρουσιάζονται περισσότεροι μαθητές να έχουν καθυστερήσει τη φοίτησή τους στην Γ' Γυμνασίου.

Πανελλαδικά¹⁹⁵, το ποσοστό που παρακολουθεί την Γ' Γυμνασίου και βρίσκεται σε μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα είναι μόνο 7,72%, ενώ στην έρευνά μας 23,1%. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι κάποια παιδιά από το δείγμα μας έχουν χάσει χρονιά λόγω του ότι μετανάστευσαν στην Ελλάδα και καθυστέρησαν την εκπαίδευσή τους ή το ότι έχασαν χρονιά λόγω κακής επίδοσης. Το γεγονός ότι τα παιδιά των μεταναστών μπορεί να χάσουν χρόνια από την εκπαίδευσή τους ενισχύεται και από τις δηλώσεις κάποιας μητέρας από την Αλβανία, η οποία μας έδωσε συνέντευξη και μας είπε ότι ήταν πολύ φυσιολογικό να μην πάει καθόλου το παιδί της στο σχολείο τον πρώτο χρόνο της παραμονής τους στην Ελλάδα, διότι κανείς τους δεν ήξερε τη γλώσσα ή το εκπαιδευτικό σύστημα.

5.6.2.β. Φύλο των μαθητών

Στην παρούσα έρευνα το 49,1% ήταν αγόρια και 50,9% κορίτσια (Πίνακας 8). Τα ποσοστά αυτά ήταν αναμενόμενα, αφού ερευνήθηκαν όλοι οι μαθητές της Γ' Γυμνασίου στη συγκεκριμένη περιοχή.

¹⁹⁵ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 90.

Πίνακας 8. Κατανομή των μαθητών ανάλογα με το φύλο

Φύλο	Αριθμός	Ποσοστά	Ποσοστά Πανελλαδικά
Αγόρια	339	49,1	51,56
Κορίτσια	351	50,9	48,44
Σύνολο	690	100,0	100,0

Πανελλαδικά¹⁹⁶, το σχολικό έτος 1999-2000 στην Γ' Γυμνασίου τα κορίτσια ήταν το 48,44% του συνόλου των μαθητών. Βλέπουμε ότι το ποσοστό των κοριτσιών που φοιτούν στην Γ' Γυμνασίου στην έρευνά μας είναι σχεδόν ίδιο με το ποσοστό που καταγράφεται πανελλαδικά. Επειδή το γυμνάσιο είναι υποχρεωτικό και το παρακολουθούν όλοι οι μαθητές, είναι πολύ φυσικό να μην υπάρχει διαφοροποίηση αναφορικά με το φύλο στην έρευνά μας από την υπόλοιπη Ελλάδα.

5.6.2.γ. Χώρα γέννησης των μαθητών

Η πλειοψηφία των Ελληνοποντίων που έφθασαν στην Ελλάδα το κρίσιμο διάστημα 1991-1997 προτίμησαν να εγκατασταθούν στη Μακεδονία, στη Στερεά Ελλάδα, τη Θράκη, την Αττική και λιγότεροι στην Κρήτη¹⁹⁷.

Στο Λεκανοπέδιο της Αττικής το μεγαλύτερο ποσοστό παλιννοστούντων συγκεντρώθηκε στο Δήμο Αχαρνών, όπου ζουν σε δικές τους συνοικίες τις περισσότερες φορές. Υπολογίζεται ότι από τους 100.000 κατοίκους του Δήμου Αχαρνών, οι 30.000 είναι παλιννοστούντες μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση¹⁹⁸. Ποσοστό δηλαδή 30%. Αποφασίστηκε να διεξαχθεί η έρευνα στο Δήμο Αχαρνών, αφού ένας από τους βασικούς στόχους της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθεί το κατά πόσο η επίδοση επηρεάζει τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες των Ελλήνων μαθητών της Γ' Γυμνασίου σε σχέση με το πόσο η επίδοση επηρεάζει τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των Ελληνοποντίων μαθητών της Γ' Γυμνασίου. Επιδιώξαμε, δηλαδή, να ερευνήσουμε αν οι Έλληνες και οι Ελληνοπόντιοι που έχουν

¹⁹⁶ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 89.

¹⁹⁷ Λεζέ Ε. (2003), «Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», οπ. αν. σ. 54.

¹⁹⁸ Δαμανάκης Μ., (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση.», οπ. αν. σ. 278-282.

την ίδια επίδοση παίρνουν ουσιαστικά διαφορετικές αποφάσεις για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον.

Εξάλλου, στο δεύτερο μέρος της έρευνας προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε τους παράγοντες εκείνους που επηρεάζουν την επίδοση των Ελλήνων και των Ελληνοποντίων, πιστεύοντας ότι κάποιοι από αυτούς επηρεάζουν τη μια ομάδα μόνο ή ότι κάποιοι άλλοι, που θα μπορούσαν ενδεχομένως να επηρεάσουν την επίδοση οποιουδήποτε μαθητή, είναι παρόντες μόνο στην περίπτωση των Ελληνοποντίων.

Για να καταφέρουμε, λοιπόν, να μελετήσουμε τα ανωτέρω, έπρεπε η έρευνα να διεξαχθεί σε κάποια περιοχή όπου θα υπήρχαν Ελληνοπόντιοι μαθητές στο σχολείο. Όπως προαναφέραμε, στο Δήμο Αχαρνών υπάρχει η μεγαλύτερη συγκέντρωση Ποντίων μεταναστών.

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα από την έρευνα, 12,1% των μαθητών γεννήθηκαν σε περιοχές της Πρώην Σοβιετικής Ένωσης και 82,1% στην Ελλάδα (Πίνακας 9).

Πίνακας 9. Κατανομή των μαθητών ανάλογα με τη χώρα γέννησής τους

Χώρα γέννησης μαθητή	Αριθμός	Ποσοστά
Ελλάδα	563	82,1
Πρώην Σοβιετική Ένωση	85	12,1
Άλλες Χώρες	38	5,8
Σύνολο	686	100,0

Υπάρχουν, βέβαια, και μαθητές που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, αλλά η καταγωγή τους και από τους δύο γονείς ή από τον ένα μόνο είναι από κάποια άλλη χώρα. Έτσι, δικαιολογείται το ότι το ποσοστό των μαθητών του δείγματος που δήλωσαν ότι έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα είναι το μισό από αυτό που κατοικεί στο συγκεκριμένο Δήμο.

Εξάλλου, σε συνδυασμό με την καταγωγή των γονέων βλέπουμε ότι το 27,3% των πατέρων της έρευνας και το 28,1% των μητέρων έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση και αυτό συμφωνεί με το 30% των κατοίκων του Δήμου Αχαρνών που έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση. Φυσικά, επειδή πολλοί από αυτούς τους Ελληνοπόντιους έκαναν τα παιδιά τους αφού είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα, το ποσοστό των παιδιών που έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση

θα είναι πολύ μικρότερο από το ποσοστό των γονέων. Κατ' αυτό τον τρόπο, λοιπόν, δικαιολογείται το γεγονός ότι παρόλο που το 30% των γονέων έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση, μόνο το 12,1% των μαθητών έχουν γεννηθεί στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Αυτός είναι κι ένας από τους κυριότερους λόγους που κατατάξαμε τους μαθητές σε κατηγορίες ανάλογα με την καταγωγή των γονέων τους και όχι ανάλογα με τη χώρα γέννησης των ίδιων των μαθητών.

5.6.2.δ. Χρόνια παραμονής στην Ελλάδα των μαθητών

Από την παρούσα έρευνα προέκυψε ότι 87,8% των μαθητών έχουν ζήσει στην Ελλάδα 12-15 χρόνια (Πίνακας 10).

Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η ηλικία τους είναι 12-15 χρονών, τότε μπορούμε να δούμε ότι οι περισσότεροι έχουν ζήσει όλη τους τη ζωή στην Ελλάδα, άρα έχουν γεννηθεί εδώ. Φυσικά, αυτό επιβεβαιώνει το ότι σε προηγούμενη ερώτηση 12,1% των μαθητών δήλωσαν ότι έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα, άρα δεν έχουν ζήσει όλη τους τη ζωή στην Ελλάδα.

Πίνακας 10. Κατανομή των μαθητών ανάλογα με τα χρόνια παραμονής τους στην Ελλάδα.

Χρόνια παραμονής των μαθητών στην Ελλάδα	Αριθμός	Ποσοστά
Λιγότερο από 12 χρόνια	55	8,2
12-15 χρόνια	594	87,8
Πάνω από 15 χρόνια	28	4,2
Σύνολο	677	100,0

Για μία ακόμα φορά, αν συνδυάσουμε τη χώρα γέννησης των μαθητών, τη χώρα γέννησης των γονέων και τα χρόνια που οι μαθητές έχουν ζήσει στην Ελλάδα, επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι υπάρχουν πολλοί μαθητές που οι γονείς τους έχουν γεννηθεί σε διαφορετική χώρα, αλλά οι ίδιοι έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Μπορούμε, δηλαδή, να μιλήσουμε για γενιά μεταναστών, στη συγκεκριμένη περίπτωση, που έχει γεννηθεί και κοινωνικοποιηθεί στην Ελλάδα.

Εξάλλου, αφού οι γονείς σε ποσοστό 28% έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα και οι μαθητές σε ποσοστό 12% έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα, το 16% των μαθητών είναι μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και το 12% μετανάστες που έχουν

γεννηθεί σε άλλη χώρα.

Επομένως, πρέπει να επισημάνουμε ότι τα ευρήματα της έρευνας δεν αφορούν μόνο σε παιδιά μεταναστών που έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα, αλλά σε μεγάλο ποσοστό αφορούν και παιδιά που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και τα προβλήματά τους ίσως διαφοροποιούνται από αυτά των μεταναστών που έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα. Επομένως, είναι πολύ ενδιαφέρον να δούμε αν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα παιδιά των Ελλήνων και στα παιδιά των μεταναστών που έχουν εκπαιδευτεί και κοινωνικοποιηθεί στο ελληνικό περιβάλλον και στο ελληνικό σχολείο, εκτός από το περιβάλλον της οικογένειάς τους.

Όπως έχει παρατηρηθεί¹⁹⁹, τα άτομα μεταξύ των μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα δεν διαφέρουν πολύ από αυτά που έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα. Προέρχονται κι αυτά από μια ξένη οικογένεια που ανήκει στον πολιτισμικό κοινωνικό βίο της μειονότητας. Από την άλλη, όμως, έχουν τη δυνατότητα να προσαρμοστούν στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό σύστημα της χώρας υποδοχής, αφού δεν συντρέχουν γλωσσικά εμπόδια και υπάρχουν κοινωνικοπολιτισμικές εμπειρίες. Τα άτομα, λοιπόν, που έχουν γεννηθεί στη χώρα υποδοχής, έχουν πολλές πιθανότητες προσαρμογής.

Όμως, τα παιδιά των μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, αλλά οι γονείς τους έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα, συναντούν πολλές δυσκολίες μέχρι να δημιουργήσουν την οικογένεια της δεύτερης γενιάς. Ουσιαστικά, βρίσκονται ανάμεσα σε δύο κόσμους: Στον κόσμο των μεταναστών πρώτης γενιάς και στον κόσμο των μεταναστών δεύτερης γενιάς. Πρέπει να αποφασίσουν αν θα παραμείνουν στις ρίζες τους και θα ακολουθήσουν τη δική τους πολιτιστική παράδοση, απομονώνοντας τους εαυτούς τους από τους κατοίκους της χώρας υποδοχής, ή αν θα προσαρμοστούν στη νέα πολιτιστική πραγματικότητα που βιώνουν στο σχολείο και στο κοινωνικό τους περιβάλλον, απομονώνοντας τους εαυτούς τους από την οικογένεια. Φυσικά, το να αποκτήσουν διπλή πολιτιστική ταυτότητα δεν είναι ακατόρθωτο, αλλά σίγουρα είναι πολύ δύσκολο για ένα παιδί που ίσως βάλλεται από το κοινωνικό του περιβάλλον και πιέζεται από το οικογενειακό.

5.6.2.ε. Καταγωγή των μαθητών

Σε σχέση με την καταγωγή των μαθητών, θεωρήσαμε ότι οι αμιγείς Έλληνες διαφέρουν από τους Έλληνες μ' ένα γονέα Έλληνα, αφού τουλάχιστον σε θέματα

¹⁹⁹ Δαμανάκης Μ. (1993), «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», *οπ. αν. σ. 55.*

εθνοκεντρισμού και σχέσης με το περιβάλλον και με συμμαθητές που έχουν διαφορετική καταγωγή θα διαφέρουν, μιας και μέσα στην οικογένεια βιώνουν τη συνύπαρξη διαφορετικών πολιτιστικών στοιχείων. Εξάλλου, από στοιχεία που προκύπτουν από τις οικογένειες των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία²⁰⁰, φαίνεται ότι τα παιδιά από μεικτούς γάμους μεγαλώνουν σε οικογένειες που δεν σκέφτονται εθνοκεντρικά και δεν προσανατολίζονται μονόπλευρα σε μια χώρα, αλλά είναι μέλη πολυεθνικών ομάδων. Ασφαλώς, αυτό δεν σημαίνει ότι οι οικογένειες είναι αρνητικά διατιθέμενες απέναντι στη γλώσσα και τον πολιτισμό του ενός γονέα που ανήκει στη μειονότητα. Αντίθετα, η συντριπτική πλειοψηφία τους τηρεί μια θετική στάση απέναντι στη διγλωσσία.

Θεωρήσαμε, ακόμη, ότι οι Ελληνοπόντιοι ανήκουν σε διαφορετική ομάδα από τους υπόλοιπους μετανάστες, επειδή οι παλιννοστούντες είναι μια ξεχωριστή ομάδα μεταναστών, οι οποίοι αποφάσισαν να αλλάξουν χώρα παραμονής για διαφορετικούς λόγους²⁰¹. Οι Ελληνοπόντιοι, συνήθως, μεταναστεύουν για ψυχολογικούς, κοινωνικούς και οικογενειακούς κυρίως λόγους και οι υπόλοιποι μετανάστες κυρίως για οικονομικούς ή πολιτικούς λόγους. Σε έρευνα για τους Ελληνοπόντιους αναφέρεται ότι σύμφωνα με τις δηλώσεις τους μετανάστευσαν για τους εξής λόγους²⁰²:

1. Ακολούθησαν τους άλλους Πόντιους της περιοχής	17,2%
2. Ακολούθησαν συγγενείς	31,9%
3. Είχαν συγγενείς εδώ	7,7%
4. Εξαιτίας των εθνικών προβλημάτων στην περιοχή	4,4%
5. Ήθελαν να ζήσουν στην πατρίδα	23,2%
6. Καλύτερες συνθήκες ζωής εδώ	2,6
7. Έφυγαν για χάρη των παιδιών τους	1,9
8. Εξαιτίας του πολιτικού συστήματος	0,8
9. Διάφοροι άλλοι λόγοι	0,5
10. Συνδυασμοί λόγων	9,8

Εφόσον, λοιπόν, τα κίνητρό τους είναι διαφορετικά, τότε και ο τρόπος προσαρμογής τους στο καινούργιο περιβάλλον είναι πολύ πιθανόν να είναι

²⁰⁰ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 57.

²⁰¹ Λεζέ Ε. (2003), «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», οπ. αν. σ. 52-55.

²⁰² Κασιμάτη Κ. (1993), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», οπ. αν. σ. 81.

διαφορετικός. Άρα και η επίδοσή τους θα επηρεάζει ενδεχομένως με αλλιότιμο τρόπο τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες τους και θα επηρεάζεται από άλλους παράγοντες.

Έχοντας ως κριτήριο, λοιπόν, τον τόπο γέννησης των γονέων τους και το είδος της οικογένειας, βάσει αυτών που προαναφέρθηκαν, οι μαθητές κατατάχθηκαν στις εξής ομάδες (Πίνακας 11):

Πίνακας 11. Κατάταξη των μαθητών του δείγματος ανάλογα με τον τόπο καταγωγής των γονέων τους.

	Αριθμός	Ποσοστά
Αμιγείς Έλληνες	404	58,9
Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	83	12,1
Ελληνοπόντιοι	159	23,2
Υπόλοιποι	40	5,8
Σύνολο	686	100,0

A. Αμιγείς Έλληνες 58,9%

B. Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα 12,1%

Γ. Ελληνοπόντιοι 23,2%

Δ. Υπόλοιποι 5,8%

Σε τούτο το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί ότι η σύνθεση των γονέων που έδωσαν συνέντευξη ήταν 17 Έλληνες –16 μητέρες και ένας πατέρας– 4 Ελληνοπόντιοι –3 μητέρες και μία περίπτωση που η μητέρα δεν μιλούσε καλά ελληνικά και τελικά το ραντεβού κλείστηκε με τον πατέρα που μιλούσε πολύ καλύτερα, αλλά όχι τέλεια– και μία Αλβανίδα.

5.6.2.στ. Μέση βαθμολογία των μαθητών κατά την προηγούμενη χρονιά

Βασική υπόθεση εργασίας της έρευνας είναι το ότι η επίδοση των μαθητών επηρεάζει τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες τους. Όμως, στο δεύτερο μέρος και στη δευτερεύουσα υπόθεση εργασίας αναφέρουμε ότι η επίδοση με τη σειρά της επηρεάζεται από ορισμένους παράγοντες και δεν είναι έμφυτη, αλλά προσδιορίζεται από διάφορους κοινωνικούς παράγοντες.

Στο δείγμα της έρευνας βλέπουμε ότι 25,5% των μαθητών είχαν 9-13,5, 25% είχαν 13,6-15, 23% είχαν 15,1-17,4 και 26,5% είχαν 17,5-20 (Πίνακας 12).

Πίνακας 12. Κατανομή των μαθητών ανάλογα με τη βαθμολογία τους

Βαθμολογία	Αριθμός	Ποσοστά
9-13,5	170	25,5
13,6-15	167	25
15,1-17,4	152	23
17,5-20	178	26,5
Σύνολο	667	100,0

Αυτή η κατανομή θα μπορούσε να σημαίνει ότι η βαθμολόγηση δεν γίνεται με αντικειμενικά κριτήρια, αλλά σε οποιαδήποτε ομάδα μαθητών με οποιαδήποτε συνολική επίδοση οι καθηγητές τούς κατατάσσουν ομαλά σε κατηγορίες και τούς ιεραρχούν απλά από τον καλύτερο στο χειρότερο. Οι ίδιοι μαθητές, δηλαδή, σε μια διαφορετική ομάδα, η οποία θα είχε ενδεχομένως διαφορετική σύνθεση, θα μπορούσαν να καταταχθούν διαφορετικά και να βρεθούν σ' άλλο σημείο της κατάταξης, αφού συγκριτικά με την υπόλοιπη ομάδα η επίδοσή τους θα μπορούσε να θεωρηθεί καλύτερη ή χειρότερη.

Αν, δηλαδή, ένας μαθητής είναι καλός, αλλά ο χειρότερος σε μια τάξη άριστων μαθητών και βαθμολογείται με 12, για παράδειγμα, σε μια τάξη με αδύνατους μαθητές θα είναι ο καλύτερος και μπορεί να βαθμολογείται με 18, ανάλογα με το πώς τον κατατάσσει ιεραρχικά ο καθηγητής στην ομάδα, σχετικά με την επίδοσή του, έτσι ώστε η κατάταξη να είναι αντικειμενική και όχι απαραίτητα η βαθμολογία.

Πανελλαδικά, στο Γυμνάσιο 56,5% των μαθητών προβιβάστηκαν με βαθμό 10-14

και 43,5% με βαθμολογία 15-20²⁰³. Παρατηρείται, δηλαδή, η ίδια περίπου ομαλή κατάταξη. Φυσικά, αυτό μπορεί να ισχύει και λόγω του γεγονότος ότι μέχρι το Γυμνάσιο η εκπαίδευση είναι υποχρεωτική και οι μαθητές θεωρείται ότι πρέπει να διευκολυνθούν για να αποφοιτήσουν. Το ότι θα αποφοιτήσουν, βέβαια, δεν έχει τόσο σημασία όσο το πώς η βαθμολογία τους θα τους ενθαρρύνει για περαιτέρω εκπαιδευτική εξέλιξη ή όχι.

Με μια πρώτη ματιά, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η βαθμολογία διευκολύνει την αποφοίτηση από το Γυμνάσιο. Μια πιο προσεκτική θεώρηση μας κάνει να υποθέσουμε ότι η βαθμολογία δεν ανακόπτει την αποφοίτηση, αλλά έμμεσα, μέσα από διαδικασίες που σχετίζονται με τις επιδιώξεις που διαμορφώνονται λόγω του ύψους της βαθμολογίας, οι μαθητές ανακόπτονται από μόνοι τους την ακαδημαϊκή τους εξέλιξη.

Κατ' αυτό τον τρόπο, λοιπόν, οι περισσότεροι μαθητές προβιβάζονται, αλλά ο βαθμός προβιβασμού είναι αυτός που θα καθορίσει τις επιδιώξεις τους και τις φιλοδοξίες τους κι όχι το αν προβιβάστηκαν ή όχι. Οπότε, αν προβιβαστούν και έχουν πολύ χαμηλή βαθμολογία, το σχολείο δεν θα τους ανακόψει τυπικά την πορεία, αλλά μέσω της αξιολόγησης, θα τους δηλώσει ότι αφού δεν προβλέπεται να τα καταφέρουν στην επόμενη βαθμίδα που είναι το Λύκειο και οι συνθήκες δυσκολεύουν, καλύτερα να ανακόψουν τα ίδια τα παιδιά την πορεία τους. Εξάλλου, έπειτα από συζητήσεις που έγιναν με τα παιδιά, πολλά δηλώνουν ότι δεν θα παρακολουθήσουν το Γενικό Λύκειο, επειδή πιστεύουν ότι δεν θα τα καταφέρουν. Θα προτιμήσουν, λοιπόν, το Τεχνικό Λύκειο, που είναι πιο εύκολο και δεν θα πάνε χαμένοι οι κόποι τους στο Γενικό, μιας και ακόμη κι αν ολοκληρώσουν τη φοίτηση στο Γενικό, πάλι δεν θα κατορθώσουν να εισαχθούν στο Πανεπιστήμιο.

Έτσι, η βαθμολογία φαίνεται να τονίζει στους μαθητές δύο αξεπέραστα εμπόδια: Πρώτον, την αποφοίτηση από το Λύκειο και, δεύτερον, την εισαγωγή στο Πανεπιστήμιο.

Συνεπώς, η κακή βαθμολογία που δίνουν οι καθηγητές στους μαθητές, φαίνεται ότι μεταφράζεται από τους περισσότερους μαθητές ως σχολική αποτυχία. Και η σχολική αποτυχία θεωρείται ειδική και αυτοτελής κατηγορία κοινωνικού αποκλεισμού, αφού τις περισσότερες φορές ταυτίζεται με κριτήρια κοινωνικής υποβάθμισης και με τον αυτοπροσδιορισμό του μαθητή στην υποβάθμιση. Με τη βαθμολογία ο μαθητής αποπλίζεται ηθικά και κοινωνικά, ενώ οδηγείται σε μια αποδοχή ενός υποβαθμισμένου αρνητικού ρόλου.

²⁰³ Σταμέλος Γ. (2002), (επιμ.), «Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Πρώτη και Δεύτερη Βαθμίδα. Δομές και Ποσοτικά Δεδομένα», σπ. αν. σ. 149.

Μπορούμε, επομένως, να πούμε ότι η βαθμολογία, αν μεταφραστεί ως σχολική αποτυχία, παίζει επικυρωτικό και διαμορφωτικό ρόλο, οδηγώντας το άτομο σ' ένα άμεσο κοινωνικό αποκλεισμό μέσα από την αποδοχή ενός υποβαθμισμένου ρόλου, αλλά και έμμεσα μέσα από τις αποφάσεις που θα πάρει και τις φιλοδοξίες που θα διαμορφώσει²⁰⁴.

5.6.2.ζ. Σύνοψη μορφολογικών στοιχείων των μαθητών

Από τη συγκεκριμένη έρευνα, συνοπτικά, προέκυψαν τα εξής στοιχεία σε σχέση με τη μορφολογία των μαθητών:

- Η ηλικία των μαθητών του δείγματος ήταν 12-15 ετών στην πλειονότητά τους και για τη συγκεκριμένη τάξη ήταν μεγαλύτερη από τον πανελλαδικό μέσο όρο, πράγμα που σημαίνει ότι κάποιοι μαθητές είτε καθυστέρησαν την εκπαίδευσή τους είτε έχασαν χρονιά λόγω κακής επίδοσης.
- Το φύλο των μαθητών ήταν μισά αγόρια και μισά κορίτσια και δεν διέφερε από τα πανελλαδικά ποσοστά.
- Η χώρα γέννησης των μαθητών ήταν στο μεγαλύτερο ποσοστό από την Ελλάδα και σε πολύ μεγάλο ποσοστό από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Όμως, το ποσοστό των μαθητών που είχαν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση ήταν το μισό από αυτό των Ποντίων που ζουν στην περιοχή των Αχαρνών. Όταν, βέβαια, υπολογίζεται το ποσοστό των γονέων που έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση, βλέπουμε ότι φτάνει το ποσοστό των Ποντίων που ζουν στην περιοχή των Αχαρνών. Άρα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι τα μισά παιδιά των Ποντίων στο συγκεκριμένο δήμο έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Γενικά, όμως, ακόμη και οι μαθητές που έχουν γεννηθεί στην Πρώην Σοβιετική Ένωση έχουν ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στην Ελλάδα. Ακόμη, οι γονείς των Ποντίων μαθητών έχουν ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στην Ελλάδα.
- Για τις ανάγκες της έρευνας κατατάξαμε τους μαθητές σε τέσσερις κατηγορίες: Τους αμιγείς Έλληνες, τους Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα, τους Ελληνοπόντιους και τους υπόλοιπους μετανάστες.
- Η μέση βαθμολογία των μαθητών κατανέμεται ομαλά από το 9-20, με

²⁰⁴ Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ. (1999), (επιμ.), στο «Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση», σπ. αν. σ. 35-37.

το ένα τέταρτο των μαθητών να έχουν 9-13,5, το ένα τέταρτο 13,5-15, το ένα τέταρτο 15-17,5 και το άλλο τέταρτο 17,5-20. Η ίδια κατανομή παρατηρείται και πανελλαδικά, πράγμα που μπορεί να υποδηλώνει ότι η βαθμολογία δεν εκφράζει κάποια φυσική κατάσταση ή φυσικό νόμο, αλλά όποια σύνθεση κι αν έχει η τάξη, οι καθηγητές θα κάνουν την κατανομή των μαθητών ομαλά και θα τους κατατάξουν σε κακούς, μέτριους, καλούς και άριστους. Δηλαδή, ο άριστος μαθητής σε μια τάξη μπορεί να είναι μέτριος σε μια άλλη με διαφορετική σύνθεση και άλλους καθηγητές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

6.1. Απόψεις των μαθητών σχετικά με τις επιδόσεις τους, τις φιλοδοξίες τους και τις επαγγελματικές τους επιλογές

Γενικά, οι ερωτήσεις που συμπεριλάμβανε το ερωτηματολόγιο των παιδιών και μέσω των οποίων προσπαθήσαμε να στηρίξουμε τις υποθέσεις εργασίας μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στις εξής ομάδες και αφορά:

- 1) Την επίδοση και τους παράγοντες που οι μαθητές θεωρούν ότι επηρεάζουν την καλή ή την κακή τους επίδοση.
- 2) Τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους για την εκπαίδευση και το επάγγελμα που θα επιθυμούσαν, καθώς και για την εκπαίδευση και το επάγγελμα που πιστεύουν ότι τελικά θα μπορέσουν να ακολουθήσουν.
- 3) Τη γνώση της Ελληνικής γλώσσας των ίδιων των μαθητών και των γονέων τους.
- 4) Την αντίληψη του σχολικού τους περιβάλλοντος και, πιο συγκεκριμένα, το αν το θεωρούν εθνοκεντρικό ή όχι.
- 5) Την αντίληψη του ευρύτερου περιβάλλοντος και, πιο συγκεκριμένα, το αν το θεωρούν εθνοκεντρικό ή όχι.
- 6) Την οικονομική κατάσταση της οικογένειας.

6.1.1. Γνώση της ελληνικής γλώσσας

Στην έρευνά μας θεωρούμε τη γνώση της γλώσσας έναν από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που προσδιορίζουν τη σχολική επίδοση, αφού η γλώσσα είναι βασικό

όργανο μάθησης και η μάθηση γίνεται αποτελεσματική μόνο μέσω της γλώσσας που το παιδί κατέχει. Φυσικά, δεν θέλουμε να πούμε ότι η γνώση της γλώσσας είναι ο μόνος παράγοντας που επηρεάζει την επίδοση, αφού άλλοι παράγοντες μπορεί να παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο, όπως, για παράδειγμα, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, η πολιτισμική σύγκρουση που βιώνουν, το συναίσθημα προσωρινότητας που μπορεί να υπάρχει στην οικογένεια, η απουσία προσχολικής εκπαίδευσης για τα παιδιά των μεταναστών ή η γενική εκπαιδευτική πολιτική της χώρας υποδοχής²⁰⁵.

Η σπουδαιότητα της γλώσσας στην ανάπτυξη του ατόμου είναι προφανής. Μέσα από τη γλώσσα το άτομο έρχεται σε επαφή με το περιβάλλον του και κοινωνικοποιείται. Επίσης, η γλώσσα που μιλάει είναι ένα από τα βασικά στοιχεία που προσδιορίζουν την ταυτότητά του. Έτσι, λοιπόν, αν η γνώση της γλώσσας είναι ελλιπής, τότε το άτομο δεν θα μπορεί να επικοινωνήσει πλήρως με το περιβάλλον του και θα βιώσει απομόνωση, η οποία θα ξεκινά κι από το ίδιο το άτομο, αφού θα δυσκολεύεται στην επικοινωνία του, αλλά και από το περιβάλλον του, αφού θα δυσκολεύεται στο να το προσεγγίσει. Ακόμη, αν το άτομο δεν μιλάει καλά τη γλώσσα της ομάδας με την οποία συναναστρέφεται, τότε διαφοροποιείται και αποκτά την ταυτότητα του «άλλου», πράγμα που αυτόματα αποκλείει την πλήρη ένταξή του στην ομάδα. Βέβαια, το ίδιο μπορεί να συμβεί, αν το άτομο μιλάει τη γλώσσα με κάποια ιδιαίτερη προφορά, είτε λόγω του ότι προέρχεται από άλλη χώρα είτε λόγω του ότι προέρχεται από άλλη περιοχή. Η Κασιμάτη, σε μελέτη για τη μετανάστευση και την παλιννόστηση, καθώς και τα προβλήματα που προκύπτουν για τη δεύτερη γενιά, αναφέρει ότι τα παιδιά των μεταναστών καταλήγουν να έχουν ελλιπή γνώση της γλώσσας της χώρας προέλευσης, αλλά και της χώρας υποδοχής²⁰⁶. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στη συγκεκριμένη μελέτη ότι :

«Τα παιδιά των μεταναστών έχουν το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ότι μεγαλώνουν μέσα σε μια γλωσσική σύγχυση, γιατί άλλη γλώσσα μιλάνε στο σπίτι (τη μητρική) κι άλλη στο δρόμο και στο σχολείο (της χώρας υποδοχής). Έτσι, το παιδί στην καθημερινή πρακτική σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, που στις περισσότερες περιπτώσεις είναι περιορισμένο και οροθετημένο στους συμπατριώτες, χρησιμοποιεί στον προφορικό λόγο τη μητρική γλώσσα, ιδιωματική μάλιστα, του τόπου προέλευσης των γονέων του, χωρίς να γνωρίζει ικανοποιητικά το όλο της φάσμα

²⁰⁵ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 76.

²⁰⁶ Κασιμάτη Κ., (1984), «Μετανάστευση – Παλιννόστηση. Η προβληματική της Δεύτερης Γενιάς», οπ. αν. σ. 66-75.

(κυρίως γραπτό). Αντίθετα, στο σχολείο χρησιμοποιεί –αναγκαστικά– τη γλώσσα της χώρας υποδοχής, την οποία δεν γνωρίζει καλά, γιατί ούτε οι γονείς μπορούν να το βοηθήσουν ούτε η επαφή του με το στοιχείο της χώρας υποδοχής το διευκολύνει, αφού στο μεγαλύτερο ποσοστό μένει απομονωμένο. Όταν, όμως, παραμελείται η μητρική γλώσσα και εισάγεται πρόωρα ως σχολική μια άλλη γλώσσα, τότε είναι σχεδόν αναπόφευκτο να αναπτυχθούν ατελώς και οι δύο».

Φυσικά, η ατελής ανάπτυξη των δύο αυτών γλωσσών δημιουργεί συναισθηματικά, κοινωνικά και κυρίως λειτουργικά προβλήματα, μιας και η μητρική γλώσσα καλύπτει συναισθηματικές ανάγκες, ενώ η γλώσσα του σχολείου κοινωνικές και λειτουργικές. Έτσι, λοιπόν, μπορεί να ανακοπεί η ομαλή συναισθηματική, κοινωνική και διανοητική ανάπτυξη του παιδιού.

Στην έρευνά μας δεν προέκυψε κάποιο πρόβλημα με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, ούτε για τους Έλληνες ούτε για τους Ελληνοπόντιους, πράγμα το οποίο είναι αναμενόμενο, αφού τα παιδιά έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, αλλά και οι γονείς τους έχουν έρθει στην Ελλάδα σε μικρή ηλικία, όπως προέκυψε από την ανάλυση των δημογραφικών στοιχείων.

Στην ομάδα των ερωτήσεων «Πόσο καλά μιλάς την ελληνική γλώσσα;» και «Πόσο καλά μιλούν οι γονείς σου την ελληνική γλώσσα;» οι περισσότεροι μαθητές απάντησαν πάρα πολύ καλά, με ποσοστό (67,7%) (Πίνακας 13) για τους ίδιους και (62,7%) για τους γονείς τους.

Πίνακας 13. Κατανομή των μαθητών ανάλογα με το πόσο καλά γνωρίζουν οι ίδιοι ή οι γονείς τους την ελληνική γλώσσα.

Διαβάθμιση γνώσης των μαθητών	N	%	Διαβάθμιση γνώσης των γονέων	N	%
Καθόλου	7	1,0	Καθόλου	4	0,6
Λίγο	4	0,6	Λίγο	14	2,0
Μέτρια	25	3,6	Μέτρια	95	13,7
Πολύ	187	27,1	Πολύ	145	21,0
Πάρα πολύ	468	67,7	Πάρα πολύ	433	62,7
Σύνολο	691	100,0	Σύνολο	691	100,0

Βέβαια, όπως είναι φυσικό, μεταξύ των ομάδων καλύτερα ελληνικά μιλούν οι αμιγείς Έλληνες. Ο στατιστικός έλεγχος για την ομοιογένεια των διασπορών μεταξύ

των ομάδων, μας κάνει να αποδεχτούμε τη μηδενική υπόθεση ($p < 0,001$) ότι δηλαδή οι έλληνες θα γνωρίζουν καλύτερα την Ελληνική γλώσσα από τους μετανάστες.

Ασφαλώς, υπάρχει και μια άλλη διάσταση της γλώσσας, η οποία είναι πολύ σημαντική για την κοινωνική ανάπτυξη και ένταξη των παιδιών κι αυτή είναι η προφορά. Αν κάποιος έχει κάποια προφορά που τον κάνει να ξεχωρίζει, τότε αισθάνεται ο ίδιος ότι διαφέρει, αλλά και οι συμμαθητές του μπορεί να τον απομονώνουν. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην προέρευνα που έγινε για τη σύνταξη των ερωτηματολογίων, η μαθήτρια η οποία μου παραχώρησε συνέντευξη με ρώτησε αν φαίνεται πολύ η Ποντιακή της προφορά. Αυτό δείχνει ότι, έστω κι αν μιλάει κάποιο παιδί τη γλώσσα πολύ καλά, μπορεί να μην ανακόπτεται η διανοητική του ανάπτυξη και να μην επηρεάζεται άμεσα η σχολική του επίδοση, αλλά έμμεσα μπορεί να έχει κοινωνικά και συναισθηματικά προβλήματα λόγω της προφοράς του, που το κάνει να ξεχωρίζει από την ομάδα και έμμεσα μπορεί να του δημιουργήσει προβλήματα και στην επίδοσή του.

Πολλοί από τους καθηγητές, αναφερόμενοι στην πολύ καλή σχολική επίδοση των παιδιών αλβανικής καταγωγής, σε σχέση με τα παιδιά των Ελληνοποντίων και των Ελλήνων, μας ανέφεραν ότι ακόμη και στα γλωσσικά μαθήματα τα παιδιά αλβανικής καταγωγής έχουν καλύτερη επίδοση από τα παιδιά των Ελληνοποντίων, που κάποιος θα περίμενε να έχουν αυτά καλύτερη, μιας και είναι ελληνικής καταγωγής. Βέβαια, το γεγονός αυτό συμφωνεί με τα αποτελέσματα έρευνας σχετικά με τη στάση των μαθητών απέναντι στην ελληνική γλώσσα, όπου προέκυψε ότι οι από την Αλβανία προερχόμενοι μαθητές έχουν θετικότερη στάση απέναντι στην ελληνική γλώσσα από τους Ποντίους, τους λοιπούς παλιννοστούντες και τους λοιπούς αλλοδαπούς.

Βλέπουμε, όμως, ότι το αντίθετο συμβαίνει αναφορικά με τη γλώσσα της χώρας προέλευσης, όπου η σχέση αντιστρέφεται²⁰⁷. Αυτό ερμηνεύεται ως μια τάση των Αλβανών για υπερπροσαρμογή και αφομοίωση στην ελληνική πραγματικότητα, πράγμα το οποίο δεν συμβαίνει με τους παλιννοστούντες και τους λοιπούς αλλοδαπούς. Επίσης, πολλοί από τους εκπαιδευτικούς που ερωτήθηκαν στη συγκεκριμένη έρευνα δήλωσαν ότι οι παλιννοστούντες προσανατολίζονται στη χώρα προέλευσης και έχουν τάσεις περιχαράκωσης. Πάντως, ένα ποσοστό 32% παρατηρούν μια τάση προσαρμογής και προς τα δύο κοινωνικοπολιτισμικά συστήματα, πράγμα που αφήνει περιθώρια για την καλλιέργεια και των δύο γλωσσών και πολιτισμών.

²⁰⁷ Δαμανάκης Μ. (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», *οπ. αν. σ. 191-192.*

Με μια πρώτη ματιά, τα ευρήματα της συγκεκριμένης έρευνας μπορεί να θεωρηθεί ότι έρχονται σε αντίθεση με τον τύπο του μετανάστη που αντιπροσωπεύει η κάθε ομάδα. Οι Πόντιοι, δηλαδή, οι οποίοι είναι μετανάστες και έχουν έρθει στην Ελλάδα για συναισθηματικούς κυρίως λόγους, θα πρέπει να προσανατολίζονται προς την ελληνική (ελλαδική) γλώσσα περισσότερο από τους Αλβανούς, που είναι οικονομικοί μετανάστες. Όμως, αν λάβουμε υπόψη την απόρριψη και την απογοήτευση που βίωσαν οι Πόντιοι –σε αντίθεση με τους Αλβανούς που τη θεώρησαν αναμενόμενη– μπορούμε να ερμηνεύσουμε τον προσανατολισμό τους προς τη χώρα προέλευσης ως μια αντίδραση στον κοινωνικό τους στιγματισμό, τον οποίο αντιλαμβάνονται και βιώνουν πολύ έντονα. Αυτός ο στιγματισμός του να είσαι Πόντιος μπορεί να φανεί από τη συνέντευξη μιας Πόντιας μητέρας, η οποία μου ανέφερε ότι τα κορίτσια της δεν θέλουν να φαίνονται ότι είναι Πόντιες και έχουν αναφερθεί μέχρι και στην προοπτική να αλλάξουν το επίθετό τους, για να μη φαίνεται η καταγωγή τους.

6.1.2. Οικονομική κατάσταση των οικογενειών

Η έρευνα για τις οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα είναι σχετικά πρόσφατη, αλλά έχει γνωρίσει αρκετή άνθηση και έχει οδηγήσει σε αρκετά σημαντικά συμπεράσματα. Ο Μητράκος και ο Τσακλόγλου συνοψίζουν τις έρευνες που έχουν γίνει για τις οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα και τα συμπεράσματα που προκύπτουν²⁰⁸. Οι πρώτες μελέτες έγιναν το 1970 περίπου, όπου χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από το 1948 και από τότε το ενδιαφέρον των ερευνητών για τις οικονομικές ανισότητες παραμένει αμείωτο. Έχει, όμως, να αντιμετωπίσει και αρκετά μεθοδολογικά προβλήματα, όπως το αν θα πρέπει να ερευνηθεί η οικονομική κατάσταση σε επίπεδο ατόμου ή οικογένειας, για παράδειγμα. Ωστόσο, από τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα:

1. Ως προς τη δομή της ανισότητας, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η παρατηρούμενη ανισότητα προέρχεται από διαφορές στα επίπεδα διαβίωσης των διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών ομάδων, παρά σε διαφορές μεταξύ των ομάδων αυτών.
2. Οι διαπεριφερειακές ανισότητες, οι ανισότητες μεταξύ δημογραφικών ομάδων και οι διαφορές μεταξύ των επαγγελματικών ομάδων, παρόλο που είναι στατιστικά σημαντικές, δεν φαίνεται να είναι ουσιαστικές για τη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας.
3. Οι εκπαιδευτικές ανισότητες είναι αυτές που φαίνεται ότι είναι στενότερα

²⁰⁸ Μητράκος Θ., Τσακλόγλου Π. (1998), «Μελέτες για τις Οικονομικές Ανισότητες στην Ελλάδα» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, οπ. αν. σ.241-265.

συνδεδεμένες με τις οικονομικές ανισότητες.

4. Η διαχρονική εξέλιξη των ανισοτήτων στην Ελλάδα δεν φαίνεται να είναι ξεκάθαρη μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970.

5. Μετά τη μεταπολίτευση και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 οι ανισότητες φαίνεται να έχουν σημαντική μείωση.

6. Πρόσφατα, παρατηρείται μια αύξηση της ανισότητας κι αυτό ακολουθεί μια γενικά παρατηρούμενη τάση στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες.

7. Η ανισότητα στην Ελλάδα είναι μικρότερη από τις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά μεγαλύτερη από τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

8. Ο αναδιανεμητικός ρόλος του κράτους είναι περιορισμένος στην Ελλάδα.

9. Η άμεση φορολογία φαίνεται ότι αμβλύνει τις ανισότητες, αλλά όχι στο βαθμό που τις αμβλύνει σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες.

10. Επειδή οι εκπαιδευτικές ανισότητες έχουν σχέση με τις οικονομικές ανισότητες, τότε η αμβλυνση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων μπορεί μακροπρόθεσμα να μειώσει και τις οικονομικές ανισότητες. Η οικονομική κατάσταση των μεταναστών από έρευνες που έγιναν σε Ευρωπαϊκές χώρες φαίνεται ότι είναι από τις δεινότερες²⁰⁹. Άλλωστε έχουν τη χαμηλότερη κοινωνικο-οικονομική θέση αφού οι περισσότεροι είναι χειρώνακτες και μη ειδικευμένοι εργαζόμενοι, έχουν χαμηλές απολαβές και μαστίζονται από την ανεργία Αυτό οφείλεται στους εξής παράγοντες:

- Στην έλλειψη προσόντων, αφού οι περισσότεροι μετανάστες δεν είχαν τη δυνατότητα να εκπαιδευτούν στη χώρα προέλευσης, αλλά και στην περίπτωση που είχαν αποκτήσει κάποια εκπαίδευση, τα πτυχία τους μπορεί να μην αναγνωρίζονται ή να μην είναι αντίστοιχα με της χώρας υποδοχής.

- Οι στόχοι τους, επίσης, έχουν σχέση με την κοινωνικο-οικονομική τους κατάσταση. Συνήθως, δεν θέλουν να μείνουν πολλά χρόνια στη χώρα υποδοχής και το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι το να βγάλουν γρήγορα χρήματα και να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Έτσι, δεν επενδύουν χρόνο και κόπο στην εκπαίδευσή τους.

- Διάφοροι περιορισμοί στην εργασία των μεταναστών μπορεί να τους αποκλείουν από ορισμένες καλές θέσεις εργασίας, μιας και οι κυβερνήσεις γενικά προσπαθούν να προστατεύσουν τους εργαζόμενους της χώρας τους.

- Οι διακρίσεις, επίσης, μπορεί να εμποδίζουν τους μετανάστες να καταλάβουν καλές θέσεις εργασίας, μιας και συνήθως δεν προτιμούνται για καλές θέσεις εργασίας, αποκλειστικά και μόνον επειδή είναι μετανάστες.

²⁰⁹ Castle S., Kosack G. (1985), «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», οπ. αν. σ. 79-115.

Σχετικά με την οικονομική κατάσταση των Ποντίων μεταναστών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση στην έρευνα της Κασιμάτη για τους Πόντιους παλιννοστούντες²¹⁰ αναφέρεται ότι η οικονομική κατάσταση των μεταναστών είναι η αιτία για πολλά και σοβαρά προβλήματα τα οποία τους βάζουν σ' ένα φαύλο κύκλο από τον οποίο δύσκολα μπορούν να βγουν. Οι Πόντιοι μετανάστες, παρόλο που αντιμετωπίζουν μεγάλη ανεργία, έχουν ως κύρια εισοδηματική πηγή την εργασία τους (74%), ενώ τα επιδόματα και οι συντάξεις καλύπτουν το 28%. Οι μισθοί τους, γενικά, είναι πολύ χαμηλοί και αν αυτό συνδυαστεί με το γεγονός ότι οι περισσότερες οικογένειες των Ποντίων είναι πολυμελείς (4,51 μέλη) και δεν έχουν ιδιόκτητο σπίτι (78% των Ποντίων ζουν σε ενοικιαζόμενα σπίτια), μπορούμε να υποθέσουμε ότι η οικονομική τους κατάσταση είναι πολύ δυσχερής. Επίσης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι η οικονομική κατάσταση των Ποντίων είναι πολύ χειρότερη από αυτή των υπολοίπων Ελλήνων και ότι, όπως δηλώνουν, η οικονομική τους κατάσταση είναι χειρότερη από αυτήν που είχαν στη Σοβιετική Ένωση.

Πάντως, σε γενικές γραμμές, μπορούμε να πούμε ότι, μεταξύ των μεταναστών, αυτοί που έχουν την πιο υποβαθμισμένη οικονομική κατάσταση –σύμφωνα με αυτά που δηλώνουν- είναι οι περισσότερο εκπαιδευμένοι, αυτοί που ψάχνουν για εργασία, όσοι ζουν στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, την Κατερίνη και την Ξάνθη και όσοι έχουν μεταναστεύσει πρόσφατα.

Σχετικά με την οικονομική κατάσταση όλων των ομάδων στην έρευνά μας φαίνεται ότι είναι δύσκολη για τους περισσότερους αλλά σε σημαντικό ποσοστό (55,4%) δηλώνουν ότι τα καταφέρνουν με στατιστικά σημαντική διαφορά όμως μεταξύ των ομάδων ($\chi^2=28,837$, $p<0,05$) (Πίνακας 14).

Πίνακας 14. Σχέση καταγωγής και οικονομικών προβλημάτων στην οικογένεια.

Οικονομικά προβλήματα στην οικογένεια	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνο-πόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Αξεπέραστα	3,3	2,4	3,2	5,0	3,2
Αρκετά αλλά τα	48,8	51,8	72,8	57,5	55,2

²¹⁰ Κασιμάτη Κ. (1993), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση», οπ. αν. σ. 390-394.

καταφέρνουμε					
Κανένα	48,0	45,8	24,1	37,5	41,6
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Συγκεκριμένα, στο ότι έχουν αξεπέραστα οικονομικά προβλήματα, το μεγαλύτερο ποσοστό από αυτούς που απαντούν το έχουν οι υπόλοιποι μετανάστες (5%) και το μικρότερο οι Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα (2,4%). Στο έχουμε αρκετά οικονομικά προβλήματα αλλά τα καταφέρνουμε, το μεγαλύτερο ποσοστό το συγκεντρώνουν οι Ελληνοπόντιοι (72,8%) και το μικρότερο οι αμιγείς Έλληνες (48,8%). Ότι δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα, περισσότερο το απάντησαν όπως, είναι φυσικό, οι αμιγείς Έλληνες (48%) και το μικρότερο οι Ελληνοπόντιοι (24,1%). Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι Έλληνες έχουν τα λιγότερα οικονομικά προβλήματα, όπως έχουν δείξει τα αποτελέσματα από έρευνες που προαναφέρθηκαν, και ίσως ότι οι Ελληνοπόντιοι είναι οι πιο αισιόδοξοι από όλες τις ομάδες, αφού είναι οι περισσότεροι που δηλώνουν ότι έχουν μεν οικονομικά προβλήματα, αλλά τα καταφέρνουν. Φυσικά, αυτό μπορεί να οφείλεται και στο γεγονός ότι όσο περισσότερο έχουν ζήσει οι Ελληνοπόντιοι στην Ελλάδα τόσο λιγότερα οικονομικά προβλήματα έχουν. Και οι Ελληνοπόντιοι της παρούσας έρευνας έχουν ζήσει πολλά χρόνια στην Ελλάδα. Αυτό μπορεί να δικαιολογήσει και το γεγονός ότι οι υπόλοιποι μετανάστες δηλώνουν πως έχουν περισσότερα προβλήματα από τους Ελληνοποντίους, αφού οι υπόλοιποι μετανάστες έχουν ζήσει λιγότερα χρόνια στην Ελλάδα από τους Ελληνοπόντιους, οι οποίοι μετοίκησαν στην Ελλάδα προτού αρχίσει το μεγάλο κύμα μετανάστευσης από άλλες χώρες.

6.1.3. Επίδοση και αιτιολόγηση της σχολικής επιτυχίας ή αποτυχίας

Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι ένας από τους μηχανισμούς επιβίωσης της κοινωνίας²¹¹. Η εκπαίδευση δεν έχει τόσο σχέση με τη μετάδοση της γνώσης όσο με το χειρισμό της γνώσης που σκοπό έχει τη νομιμοποίηση της δομής και της οργάνωσης της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, το σχολείο μεταδίδει τις γνώσεις εκείνες και την ιδεολογία που θα αναπαράγουν την επικρατούσα κουλτούρα. Άρα, δεν είναι κάτι το αντικειμενικό, αλλά έχει σχέση περισσότερο με ιδεολογίες και πρακτικές.

Για να αντικειμενικοποιηθεί, όμως, η συγκεκριμένη διαδικασία, καθιερώθηκε η βαθμολογία η οποία υποτίθεται ότι μετράει με αντικειμενικό τρόπο ικανότητες και

²¹¹ Φραγκουδάκη Α. (1985), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», σ. 13.

δεξιότητες, αλλά ουσιαστικά αυτό που κάνει είναι το να πιστοποιεί την αφομοίωση ή όχι της επικρατούσας κουλτούρας. Για να γίνει δε αποδεκτή από όλα τα κοινωνικά στρώματα η συγκεκριμένη πιστοποίηση, το κοινωνικό σύστημα, πρώτον, άμεσα ανακόπτει την επαγγελματική εξέλιξη του ατόμου εάν δεν υπάρχει η συγκεκριμένη πιστοποίηση και, δεύτερον, μέσα από εκπαιδευτικές πρακτικές, κάνει το άτομο να εσωτερικεύσει τις δομές και τις ιδέες της κοινωνίας, μέσα από την εκπαίδευση. Έτσι, το άτομο εσωτερικεύοντας τις ιδέες της κοινωνίας μέσα από τις εκπαιδευτικές πρακτικές αποδέχεται την αποτυχία του να έχει μια καλή σχολική επίδοση σαν κάτι το οποίο προκαλείται από ενδογενείς παράγοντες και ενοχοποιεί τον εαυτό του γι' αυτό. Είναι λοιπόν σημαντικό να διερευνηθεί το πού αποδίδουν οι μαθητές και οι γονείς τους τη σχολική τους επιτυχία ή αποτυχία. Εάν, δηλαδή, την αποδίδουν σε ενδογενείς ή εξωγενείς παράγοντες.

Στην πρώτη, λοιπόν, ομάδα των ερωτήσεων –«Είσαι ευχαριστημένος/η από την απόδοσή σου στο σχολείο;»- οι περισσότεροι δεν έχουν αποκρυσταλλώσει άποψη και απαντούν σε σημαντικό ποσοστό (59,9%) στην ουδέτερη διάσταση «έτσι κι έτσι». (Πίνακας 15).

Πίνακας 15. Βαθμός ικανοποίησης των μαθητών από τη σχολική τους επίδοση ανάλογα με την καταγωγή

Καταγωγή	Αριθμός μαθητών	Ποσοστό (%)
Αμιγείς Έλληνες	1	100
Έλληνο-γονέα	1	100
Υπόλοιποι	1	100
Σύνολο	3	100

επίδοση	Έλληνα				
Ναι	36,9	26,5	21,4	25,0	31,3
Έτσι & έτσι	54,7	62,7	69,8	67,5	59,9
Όχι	8,4	10,8	8,8	7,5	8,7
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=15,577, p<0,05$

Βέβαια, αν κοιτάξουμε τις διαφορετικές απαντήσεις μεταξύ των ομάδων, θα δούμε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=15,577, p<0,05$), με τους αμιγώς Έλληνες όπου σε μεγαλύτερο ποσοστό απαντούν ότι είναι ευχαριστημένοι από την απόδοσή τους (36,9%).

Αναμφίβολα, οι συγκεκριμένες απαντήσεις μάς λένε κάτι το αναμενόμενο, αφού η πλειονότητα των μαθητών έχουν μια μέση σχολική επίδοση –όπως προέκυψε από τη βαθμολογία του δείγματος. Φυσικό είναι η ίδια πλειονότητα να μην είναι πολύ ευχαριστημένη, αλλά ούτε και πολύ δυσαρεστημένη. Επίσης, υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στους αμιγείς Έλληνες και τις υπόλοιπες ομάδες, όπου οι αμιγείς Έλληνες είναι οι περισσότερο ευχαριστημένοι. Όμως, αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι εκείνοι έχουν γενικά καλύτερη σχολική επίδοση από τις άλλες ομάδες, πράγμα το οποίο αποτελεί και βασικό στοιχείο της κύριας υπόθεσης εργασίας στην παρούσα έρευνα. Εξάλλου, αυτό θα παρουσιαστεί σε επόμενες αναλύσεις, όπου όντως φαίνεται ότι οι αμιγείς Έλληνες έχουν καλύτερη επίδοση από τους Ελληνοπόντιους μαθητές.

Ασφαλώς, σημαντικό δεν είναι το αν οι μαθητές είναι ευχαριστημένοι από την επίδοσή τους ή όχι –αφού αν δεν έχουν καλή βαθμολογία, φυσικό είναι να μην είναι ευχαριστημένοι και αν έχουν υψηλή βαθμολογία, να είναι ευχαριστημένοι- αλλά το πού αποδίδουν την επιτυχία ή την αποτυχία τους, ώστε να διαπιστωθεί εάν θεωρούν τους εαυτούς τους υπεύθυνους για την απόδοσή τους και τη βαθμολογία των καθηγητών τους αντικειμενική ή αν πιστεύουν ότι δεν ευθύνονται για την όποια επιτυχία ή αποτυχία τους και θεωρούν τη βαθμολογία των καθηγητών τους συμπτωματική. Αν, δηλαδή, έχουν εσωτερικεύσει τις εκπαιδευτικές πρακτικές ή όχι. Διότι, εάν έχουν εσωτερικεύσει τις πρακτικές του εκπαιδευτικού συστήματος που τους κατατάσσει σε καλούς και κακούς μαθητές, τότε μπορεί να βιώσουν έναν άμεσο κοινωνικό αποκλεισμό, ο οποίος αποτελεί μια ειδική και αυτοτελή περίπτωση κοινωνικού αποκλεισμού, όταν ο μαθητής μέσα από κοινωνικές διαδικασίες και

διεργασίες οδηγείται στην αποδοχή και άσκηση ενός υποβαθμισμένου αρνητικού ρόλου, που είναι του αποτυχημένου στο σχολείο²¹².

Ακόμη, όμως, κι αν ο μαθητής δεν βιώσει άμεσα τον κοινωνικό αποκλεισμό της σχολικής αποτυχίας, θα αναγκαστεί να τεθεί σε μια επικινδυνότητα κοινωνικού αποκλεισμού, μέσα από τον αποκλεισμό του από την ανώτερη εκπαίδευση –είτε με τον αυτοαποκλεισμό του, δηλαδή όταν ο ίδιος δεν επιλέγει να συνεχίσει το σχολείο, αφού πιστεύει ότι δεν έχει τις ικανότητες, είτε μέσω του αποκλεισμού του με τη διαδικασία των εξετάσεων.

Οι μαθητές της έρευνας όταν ερωτώνται «Σε ποιον ή ποιους από τους παρακάτω λόγους οφείλονται οι επιτυχίες σου στο σχολείο;» οι περισσότεροι από όλες τις ομάδες απαντούν πρώτα στην προσπάθεια (72,9%), έπειτα στις ικανότητες (68%) και αμέσως μετά στους καθηγητές (40,7%). Άρα, μπορούμε να δούμε από τις απαντήσεις στα ερωτηματολόγια ότι έχουν εσωτερικεύσει τις εκπαιδευτικές διαδικασίες και ότι αποδίδουν τις επιτυχίες τους σε ενδογενείς κυρίως παράγοντες, όπως είναι η προσπάθεια και οι ικανότητές τους.

Το γεγονός ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά (Πίνακας 16) δείχνει ότι οι ίδιοι οι μαθητές είναι υπεύθυνοι για την επίδοσή τους στο σχολείο και όχι η οικογένεια ή το περιβάλλον. Φυσικά, το ότι οι μετανάστες έχουν εσωτερικεύσει τις εκπαιδευτικές διαδικασίες δείχνει την ισχύ του εκπαιδευτικού συστήματος, εφόσον κάποιος θα περίμενε τα παιδιά των μεταναστών που προέρχονται από άλλη κουλτούρα και τους επιβάλλεται να αφομοιώσουν την επικρατούσα –η οποία μεταδίδεται στο σχολείο– να αντιδρούν. Αυτό όμως δεν συμβαίνει με τα παιδιά των μεταναστών που και αυτά αποδίδουν τις επιτυχίες τους σε ενδογενείς παράγοντες, σε σχέση με τον εαυτό τους ή το σχολείο.

Πίνακας 16. Σχέση καταγωγής και παραγόντων που οι μαθητές θεωρούν υπεύθυνους για την καλή τους επίδοση στο σχολείο

	X ²	df	p
Βοήθεια από γονείς	7,334	3	>0,05
Ικανότητες	6,216	3	>0,05

²¹² Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ. (1999), «Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός», οπ. αν. σ.33-37.

Τύχη	1,804	3	>0,05
Καθηγητές	5,145	3	>0,05
Προσπάθεια	2,481	3	>0,05
Καλή συμπεριφορά	2,986	3	>0,05
Σχολική ατμόσφαιρα	1,612	3	>0,05
Φροντιστηριακή βοήθεια	6,995	3	>0,05
Συμμαθητές	6,893	3	>0,05

Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα συμφωνούν σημαντικά με τα αποτελέσματα της έρευνας που έγινε για τις αποδόσεις της σχολικής επιτυχίας από τον Σακκά, όπου διαπιστώθηκε ότι οι μαθητές αποδίδουν τη σχολική επιτυχία σε ενδογενείς παράγοντες, όπως είναι οι προσωπικές τους ικανότητες, η προσπάθεια, οι κλίσεις, τα ενδιαφέροντα, η καλή συμπεριφορά και λιγότερο σε εξωγενείς παράγοντες, όπως είναι οι καλές σχέσεις με τους συμμαθητές, η σχολική ατμόσφαιρα, η οργάνωση του σχολείου, τα λίγα μαθήματα, ο δάσκαλος της Ειδικής Αγωγής, το ιδιαίτερο μάθημα, οι γονείς και ο δάσκαλός τους²¹³.

Το ίδιο ισχύει και για την ερώτηση «Σε ποιον ή ποιους από τους παρακάτω λόγους οφείλονται οι όποιες δυσκολίες σου;». Οι περισσότεροι μαθητές απαντούν στα δύσκολα μαθήματα (49,9%), στις προσωπικές αδυναμίες (48,5%) και στο ότι δεν προσπαθούν (33,4%), αποκλείοντας έτσι εξωγενείς με το σχολείο παράγοντες.

Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα συμφωνούν με την έρευνα Σακκά όπου και πάλι οι ενδογενείς παράγοντες υπερτερούν των εξωγενών και η σχολική αποτυχία αποδίδεται κυρίως στην αδιαφορία των παιδιών για το σχολείο και τις προσωπικές τους αδυναμίες²¹⁴.

Συγκρίνοντας τους λόγους δυσκολιών ανάμεσα στις διάφορες ομάδες μαθητών (αμιγώς Έλληνες, με ένα γονέα Έλληνα, Πόντιους και άλλους) φαίνεται ότι υπάρχει

²¹³ Σακκάς Β. (2001), «Οικογένεια και Μαθησιακές Δυσκολίες», *οπ. αν. σ. 203-223*.

²¹⁴ Στο ίδιο *οπ. αν. σ. 337-255*.

στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=8,059$, $p<0,05$, Πίνακας 17) και συγκεκριμένα οι υπόλοιποι μετανάστες πιστεύουν ότι οι δυσκολίες τους οφείλονται στη δική τους κακή συμπεριφορά, περισσότερο από τις άλλες ομάδες (7,5% έναντι 2% των αμιγώς Ελλήνων). Αυτό υποδηλώνει ότι οι υπόλοιποι μετανάστες είτε έχουν κακή συμπεριφορά και το αντιλαμβάνονται, είτε τους έχει πείσει το περιβάλλον τους ότι έχουν κακή συμπεριφορά. Φυσικά, και πάλι βλέπουμε μια εσωτερίκευση των εκπαιδευτικών διαδικασιών από τους μετανάστες, που κι αυτοί αποδίδουν την αποτυχία τους σε ενδογενείς παράγοντες, και μάλιστα σ' έναν παράγοντα που προσδιορίζεται και αξιολογείται περισσότερο από τους άλλους, όπως είναι η συμπεριφορά του ατόμου.

Πίνακας 17. Σχέση καταγωγής και παραγόντων που οι μαθητές θεωρούν υπεύθυνους για τις δυσκολίες τους στο σχολείο

	X ²	df	p
Έλλειψη βοήθειας από γονείς	0,724	3	>0,05
Προσωπικές αδυναμίες	100	3	>0,05
Τύχη	0,449	3	>0,05
Καθηγητές	0,749	3	>0,05
Έλλειψη προσπάθειας	6,244	3	>0,05
Δύσκολα μαθήματα	3,881	3	>0,05
Αδιαφορία για τα μαθήματα	6,270	3	>0,05
Έλλειψη φροντιστηριακής βοήθειας	0,810	3	>0,05
Κακή συμπεριφορά	8,059	3	<0,05
Σχολική ατμόσφαιρα	0,705	3	>0,05
Συμμαθητές	1,406	3	>0,05
Έλλειψη χρόνου	1,417	3	>0,05

Το επόμενο, λοιπόν, βήμα είναι να δούμε το πώς η συγκεκριμένη εσωτερίκευση της σχολικής αξιολόγησης επηρεάζει τις αποφάσεις τους και τις φιλοδοξίες τους για το εκπαιδευτικό και το επαγγελματικό τους μέλλον.

6.1.4. Επιδιώξεις και φιλοδοξίες για εκπαίδευση και επάγγελμα

Ένα βασικό ερώτημα που προκύπτει σχετικά με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των μαθητών για την εκπαίδευση και το επάγγελμά τους, την επιλογή του πεπρωμένου τους δηλαδή, είναι το αν η επιλογή αυτή είναι θεληματική ή

αναγκαστική. Όπως αναφέρεται στην Φραγκουδάκη²¹⁵, σε γενικές γραμμές, η επιλογή της εκπαίδευσης και του επαγγέλματος καθορίζεται από «αναγκαστική θέληση». Πρόκειται, δηλαδή, για στάσεις και συμπεριφορές διαφορετικών κοινωνικών τάξεων απέναντι στο σχολείο και το μέλλον, τις οποίες η σχολική μόρφωση προετοιμάζει και εκφράζουν έμμεσες και εσωτερικευμένες αξίες που καθορίζονται από την ένταξή τους σε μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι, όταν αναφερόμαστε στην εκπαίδευση και στο επάγγελμα, σε σχέση με τις επιλογές των μαθητών, τα θεωρούμε έννοιες απόλυτα συνυφασμένες, μιας και οι εκπαιδευτικές επιλογές καθορίζονται από τις επαγγελματικές επιθυμίες και προσδοκίες του ατόμου, παρόλο που εμφανίζεται μια αναντιστοιχία ανάμεσα στα επίπεδα εκπαίδευσης και στα ανάλογα επίπεδα απασχόλησης. Αρκετές φορές, βέβαια, αυτά οδηγούν το άτομο στην ετεροαπασχόληση, η οποία υποδηλώνει το συμβιβασμό που αναγκάζεται να κάνει το άτομο για να αντιμετωπίσει τις πρακτικές όψεις της ζωής²¹⁶. Παρ' όλα αυτά, πάντως, παραμένει γεγονός ότι ορισμένες εκπαιδευτικές επιλογές καθορίζουν την επαγγελματική εξέλιξη του ατόμου όπως, για παράδειγμα, το αν θα αποφασίσει να διακόψει το σχολείο μετά την υποχρεωτική εκπαίδευση, το αν θα παρακολουθήσει ΤΕΕ όπου προσφέρονται περιορισμένες επαγγελματικές προοπτικές ή αν θα φοιτήσει στο Πανεπιστήμιο. Όμως, ακόμη κι αν κάποιος φοιτήσει στο Πανεπιστήμιο, πάλι οι επαγγελματικές του επιλογές περιορίζονται στο πεδίο το οποίο επέλεξε σε σημαντικό βαθμό όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση που ένας αρχιτέκτονας δεν μπορεί να γίνει δικηγόρος, αλλά μπορεί φυσικά να ασκήσει οποιοδήποτε άλλο επάγγελμα που δεν χρειάζεται κάποια ιδιαίτερη πιστοποίηση. Στην περίπτωση, όμως, αυτή και πάλι θα πρέπει να συμβιβαστεί, όσον αφορά στο κοινωνικό γόητρο του επαγγέλματος.

Η στάση, λοιπόν, των παιδιών και των γονέων απέναντι στην εκπαίδευση και το μελλοντικό επάγγελμα του παιδιού τους, που φανερώνεται στην επιλογή του είδους του σχολείου, δείχνει ότι όλα συμβαίνουν σαν να αποτελεί η στάση τους έκφραση της εσωτερίκευσης ενός πεπρωμένου αντικειμενικά καθορισμένου, πεπρωμένου που είναι κοινό σ' ολόκληρη την κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκουν. Το πεπρωμένο βρίσκεται συνέχεια μπροστά στα μάτια τους και δεν χρειάζονται επιστημονικές έρευνες για να τους επιβεβαιώσουν την καθημερινή αποτυχία και τις δυσκολίες που βιώνουν τα παιδιά της κοινωνικής τους τάξης. Με άλλα λόγια, οι κατώτερες

²¹⁵ Φραγκουδάκη Α. (1985), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», οπ. αν. σ. 366-373.

²¹⁶ Κασσιμάτη Κ. (1991), «Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης. Μελέτη 1. Η Επιλογή του Επαγγέλματος. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρική Διερεύνηση», οπ. αν. σ. 87.

κοινωνικές τάξεις παίρνουν για όνειρά τους την πραγματικότητα. Αυτό φαίνεται στην έρευνα όταν διαχωρίζουμε το τι θα επιθυμούσαν, αν υπήρχε η δυνατότητα, από το τι τελικά πιστεύουν ότι θα συμβεί.

Στην ερώτηση «*Τι από τα παρακάτω θα επιθυμούσες αν υπήρχε η δυνατότητα;*» οι περισσότεροι μαθητές απαντούν ότι θα επιθυμούσαν να τελειώσουν το Πανεπιστήμιο (42,3%) (Πίνακας 18) και ένα υπολογίσιμο ποσοστό (36%) το Λύκειο..

Πίνακας 18. Επίπεδο εκπαίδευσης που θα επιθυμούσαν οι μαθητές κατά χώρα προέλευσης

Τι εκπαίδευση θα επιθυμούσε	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα Έλληνα γονέα	Ελληνο-πόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Να τελειώσω το γυμνάσιο	4,5	4,9	10,8	7,5	6,1
Να τελειώσω το λύκειο	33,3	36,6	41,8	37,5	35,9
Να σπουδάσω στο Πανεπιστήμιο	43,9	42,7	38,6	40,0	42,3
Να κάνω μεταπτυχιακά	12,2	13,4	7,0	15,0	11,3
Δεν με ενδιαφέρει, αρκεί να βρω δουλειά	6,2	2,4	1,9		4,4
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$X^2=22,237$ $p<0,05$

Όταν όμως οι μαθητές ρωτήθηκαν «*Τι νομίζεις ότι τελικά θα καταφέρεις;*» οι περισσότεροι απαντούν ότι τελικά θα τελειώσουν το Λύκειο και θα βρουν δουλειά (44,9%) (Πίνακας 19).

Φαίνεται, λοιπόν ότι, ενώ θέλουν το Πανεπιστήμιο, για διάφορους λόγους αναγκάζονται να περιορίσουν τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους. Οπότε βλέπουμε ξεκάθαρα ότι στους μαθητές της έρευνάς μας, που προέρχονται κυρίως από την εργατική τάξη, ο περιορισμός των φιλοδοξιών τους γίνεται από πολύ νωρίς και παίρνει περισσότερο την έκφραση ρεαλισμού. Αυτό φαίνεται και από τις συνεντεύξεις των γονέων, οι οποίοι ήταν επιφυλακτικοί σχετικά με την προοπτική να ακολουθήσει το παιδί τους ανώτατες σπουδές, αφού, όπως είπαν, αυτές δεν

εξασφαλίζουν απαραίτητα ούτε κοινωνική άνοδο ούτε και επαγγελματική αποκατάσταση. Αναφέρονταν συνεχώς σε παιδιά που είχαν σπουδάσει και δεν μπόρεσαν ποτέ να ασκήσουν το επάγγελμα για το οποίο είχαν προετοιμαστεί. Φαίνεται, λοιπόν, ότι από «ενστικτώδη στατιστική» και πάλι οι γονείς γνωρίζουν αυτό που με έρευνες έχει διαπιστωθεί στις περισσότερες δυτικές χώρες, όπου γίνεται μια ταυτόχρονη σύγκριση των εκπαιδευτικών και κοινωνικών ανισοτήτων, όπως και οι δείκτες εκπαιδευτικής και κοινωνικής ή επαγγελματικής κινητικότητας²¹⁷.

Όπως υποστηρίζουν οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με τη συγκεκριμένη προβληματική, η κοινωνική στρωμάτωση αποτελεί το βασικό παράγοντα, τόσο για τις άνισες εκπαιδευτικές ευκαιρίες όσο και για τις άνισες ευκαιρίες για την κοινωνική ανέλιξη των ατόμων. Ενώ, δηλαδή, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παρατηρήθηκε μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, αυτή δεν συνοδεύτηκε από την αντίστοιχη διείσδυση των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων στις ανώτερες. Σε ανάλογα συμπεράσματα οδήγησαν και έρευνες στη χώρα μας, όπου αποδείχτηκε εμπειρικά ότι η επαγγελματική κληρονομικότητα είναι μεγαλύτερη από την εκπαιδευτική ανάμεσα σε δύο γενιές και ότι έχουμε μεγαλύτερη εκπαιδευτική κινητικότητα από επαγγελματική. Αυτό σημαίνει ότι οι επιλογές του ατόμου κυριαρχούνται από την κοινωνική του ένταξη, είτε θεληματικά, όταν έχουν εγχαραχθεί στο άτομο οι αξίες που κάθε κοινωνικό στρώμα έχει υιοθετήσει, είτε αναγκαστικά, όταν η κοινωνική θέση του ατόμου έχει προδιαγράψει το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να κινηθεί. Φαίνεται λοιπόν ότι στη χώρα μας ένα μέρος της εκπαίδευσης δεν υλοποιείται στο επίπεδο των επαγγελματικών ρόλων και δεν οδηγεί σε κοινωνική άνοδο και το σχολείο, όσο κι αν θεωρείται σημαντικός φορέας κοινωνικοποίησης, δεν κατορθώνει να λειτουργήσει έξω από τις κοινωνικές διαρθρώσεις και να αποδεσμευτεί από τις κοινωνικές καταβολές.

Αν τώρα θελήσουμε να συνδέσουμε τις επαγγελματικές επιλογές με την ταξική ένταξη του ατόμου, θα δούμε ότι για τα ακραία στρώματα αυτή η σύνδεση είναι διαμετρικά αντίθετη και παρουσιάζει μεγάλη κοινωνική στασιμότητα. Στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα οι επιλογές είναι θεληματικές και οδηγούν στην προσπάθεια διατήρησης της κοινωνικής θέσης, ενώ στα κατώτερα είναι υποταγή σε έναν κοινωνικό περίγυρο χωρίς δυνατότητες και ευκαιρίες για ανοδική μετακίνηση. Οι μετακινήσεις που παρατηρούνται από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα προς τα ανώτερα γίνονται εξαιτίας της ανάγκης στρατολόγησης ατόμων από τα κατώτερα

²¹⁷ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 63-64.

κοινωνικά στρώματα. Ο λόγος, η μικρότερη γεννητικότητα των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά και η ποιοτική αναβάθμιση που χαρακτηρίζει τον καταμερισμό εργασίας στις σύγχρονες κοινωνίες.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι συμβαίνει ακριβώς αυτό που διατύπωναν οι περισσότεροι γονείς στις συνεντεύξεις τους. Δηλαδή, παρόλο που πολλά παιδιά από τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις έχουν αποκτήσει ανώτατη εκπαίδευση, δεν μπόρεσαν να βελτιώσουν ουσιαστικά την κοινωνική τους θέση. Είναι σημαντικό να πούμε ότι, ακόμη και δυο γονείς που ανέφεραν ότι θέλουν πάση θυσία να σπουδάσουν τα παιδιά τους, γνώριζαν πως υπήρχαν πολλές πιθανότητες να μην μπορέσουν να βρουν μια αντίστοιχη δουλειά, αλλά ήθελαν την ανώτατη εκπαίδευση περισσότερο ως καλλιέργεια.

Εκτός από τη διαπίστωση ότι αντικειμενικά δεν υπάρχει η δυνατότητα να σπουδάσουν εύκολα τα παιδιά των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, συντελείται και μια άλλη διεργασία η οποία είναι πολύ «ύπουλη» και δείχνει το βαθμό εσωτερίκευσης των συγκεκριμένων συνθηκών από τις μη προνομιούχες κοινωνικές τάξεις. Στο βιβλίο της Φραγκουδάκη²¹⁸ αναφέρεται ότι το περιβάλλον των μαθητών τείνει να αποθαρρύνει τις φιλοδοξίες τους, αντιμετωπίζοντάς τις ως υπέρμετρες και συχνά λίγο πολύ ύποπτες, μήπως και εμπεριέχουν τάσεις απάρνησης της προέλευσης.

Σε συζητήσεις με μαθητές για το τι επάγγελμα θα ήθελαν να κάνουν, τα περισσότερα αγόρια έλεγαν ότι θα πήγαιναν σε ΤΕΕ για να γίνουν μηχανικοί αυτοκινήτων και τα περισσότερα κορίτσια ότι επίσης θα συνέχιζαν σε ΤΕΕ για να γίνουν κομμώτριες. Μια ομάδα μαθητών ανέφεραν ειρωνικά ότι μια συμμαθήτριά τους θέλει να σπουδάσει ψυχολογία. Αυτό επιβεβαιώνει το γεγονός ότι οι «υπέρμετρες φιλοδοξίες» αντιμετωπίζονται τουλάχιστον σαν αστείες και αποθαρρύνονται. Συγκεκριμένα, όσον αφορά στην επιλογή του επαγγέλματος, έχει διαπιστωθεί²¹⁹ ότι ο ρόλος που παίζει η εκπαίδευση στην επαγγελματική σταδιοδρομία του ατόμου είναι πρωταρχικός. Έχει διαπιστωθεί ότι το άτομο βιώνει τις διαδικασίες επιλογής του επαγγέλματος ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης που έχει κατορθώσει να φτάσει. Οπότε θα μπορούσαμε να πούμε ότι η επιλογή του επιπέδου και του είδους της εκπαίδευσης είναι πρωτογενής, ενώ του επαγγέλματος δευτερογενής. Σχετικά με την επιλογή του πρώτου επαγγέλματος θεωρείται ότι είναι πολύ σημαντική, αφού χρωματίζει τις τυχόν επόμενες επιλογές και οι παράγοντες που

²¹⁸ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 370.

²¹⁹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 48.

επηρεάζουν αυτήν του πρώτου επαγγέλματος είναι περισσότερο συγκεκριμένοι συγκριτικά με εκείνους που επηρεάζουν τις επόμενες.

Γενικά, οι παράγοντες που επηρεάζουν τις φιλοδοξίες, τις προσδοκίες και τις προτιμήσεις των παιδιών στο επίπεδο της εκπαίδευσής τους και την επιλογή τουλάχιστον του πρώτου επαγγέλματος, σχετίζονται με το κοινωνικό περιβάλλον, όπως είναι η οικογένεια, το φύλο, οι αξίες και η ταξική ένταξη του ατόμου καθώς και οι διαρθρωτικοί παράγοντες, όπως είναι η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, το εκπαιδευτικό σύστημα και η σχέση του με την απασχόληση²²⁰.

Στους παράγοντες που σχετίζονται με το κοινωνικό περιβάλλον δεσπόζει η οικογένεια, μιας και αποτελεί το πρώτο και αποφασιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο το νεαρό άτομο έρχεται σε επαφή με το κοινωνικό του περιβάλλον. Έτσι, λοιπόν, το οικογενειακό περιβάλλον παίζει για το παιδί το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην οικογένεια και την οικονομία, επειδή ανήκει και στα δύο. Άρα, λοιπόν, οι γονείς, ενσυνείδητα ή ασυνείδητα, μεταφέρουν τις δικές τους εμπειρίες στα παιδιά τους και συμβάλλουν στη διαμόρφωση των φιλοδοξιών τους και των εκπαιδευτικών κι επαγγελματικών τους προσδοκιών.

Εξάλλου, ιδιαίτερα στη δική μας κοινωνία οι γονείς επηρεάζουν άμεσα τα παιδιά στις αποφάσεις τους. Σπάνια, δηλαδή, αφήνουν την επιλογή του επαγγέλματος στα ίδια τα παιδιά. Ακόμη κι αν το παιδί διαμορφώσει διαφορετικές φιλοδοξίες από αυτές που προδιαγράφει η οικογένειά του, θα πρέπει να βασιστεί στην οικογένεια, τόσο ηθικά όσο και υλικά, για να τις πραγματοποιήσει. Μπορεί, λοιπόν, λόγω οικογενειακών συνθηκών να τις περιορίσει.

Η ταξική ένταξη του ατόμου είναι ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις αποφάσεις του ατόμου γιατί επηρεάζει τις κοινωνικές αξίες σχετικά με την επαγγελματική ζωή μέσα από το ποιο θεωρούνται οι ιδανικοί όροι ύπαρξης, σκέψης και δράσης. Οι διάφορες τάξεις έχουν άλλες ευκαιρίες πρόσβασης στις διαφορετικές βαθμίδες της εκπαίδευσης και φυσικά έχουν και άλλες δυνατότητες και ευκαιρίες να μεταβούν από το σχολείο στην επαγγελματική ζωή.

Όσον αφορά στους διαρθρωτικούς παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή του επαγγέλματος, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι επαγγελματικές επιλογές του ατόμου επηρεάζονται από το επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας και τις συνθήκες της αγοράς εργασίας, όπως είναι η προσφορά και η ζήτηση, η ανεργία,

²²⁰ Κασιμάτη Κ. (1991), «Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά του Επαγγέλματος. Μελέτη 1. Η Επιλογή του Επαγγέλματος. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρική Διερεύνηση», οπ. αν. σ. 50-91.

το επίπεδο των αμοιβών, οι συνθήκες απασχόλησης και οι προοπτικές για οικονομική και κοινωνική άνοδο.

Έτσι, λοιπόν, βλέπουμε ότι γενικά η κοινωνική καταγωγή του ατόμου επηρεάζει την εκπαίδευση και το επάγγελμα που το άτομο θα επιλέξει συνειδητά ή θα αναγκαστεί να επιλέξει, προσαρμόζοντας τα όνειρά του στην πραγματικότητα. Το πόσο επηρεάζει η κοινωνική καταγωγή την επιλογή της εκπαίδευσης μπορεί να φανεί στα ανώτερα και στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, όπου οι διαφορές είναι πιο εμφανείς. Φυσικά, η ανώτερη κοινωνική καταγωγή ευνοεί την ανώτατη εκπαιδευτική βαθμίδα, ενώ η κατώτατη ευνοεί τη χαμηλή βαθμίδα. Στην περίπτωση των μεταναστών θα ήταν λογικό να υποθέσουμε ότι, αφού συνήθως ανήκουν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, οι επιλογές κι οι φιλοδοξίες τους θα επηρεαστούν με τον ίδιο τρόπο που επηρεάζονται και οι επιλογές κι οι φιλοδοξίες των Ελλήνων που ανήκουν στα αντίστοιχα κοινωνικά στρώματα. Όμως, αυτό δεν συμβαίνει πάντα, επειδή, όπως προείπαμε, η κοινωνική καταγωγή δεν σημαίνει μόνο συγκεκριμένη οικονομική κατάσταση, αλλά και διαφορετικό σύστημα αξιών. Επομένως, οι Έλληνες και μετανάστες που ανήκουν στην ίδια κοινωνική τάξη μπορεί να βρίσκονται στην ίδια οικονομική κατάσταση, αλλά να διαφέρουν ως προς το σύστημα αξιών τους και αυτό να επηρεάζει τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των παιδιών τους.

Γενικά, όμως, στην περίπτωση των παιδιών των μεταναστών δεύτερης γενιάς, όπως είναι η πλειονότητα των μαθητών που ερωτήθηκαν στην έρευνά μας, οι διάφορες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στη χώρα υποδοχής, αφού χωρίς προετοιμασία έχουν μεταφτυτεί στη χώρα υποδοχής, αντανακλούν την αυξημένη ζήτηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, που θα τα προετοιμάσουν γρήγορα για την επαγγελματική ζωή, έστω κι αν δεν έχουν ιδιαίτερες προοπτικές, όπως είναι τα ΤΕΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα²²¹. Αυτή η τάση των παιδιών των μεταναστών να επιδιώκουν σπουδές χαμηλότερου επιπέδου, έχει επιβεβαιωθεί από έρευνες και σε άλλες χώρες όπως στην Αμερική και στη Γαλλία²²². Αποδίδεται, δε, σε τρεις κυρίως λόγους: Πρώτον, τον προσανατολισμό των παιδιών από πολύ νωρίς προς την ενεργό ζωή. Δεύτερον, πολλές φορές τα παιδιά αυτά έχουν χάσει χρόνια στο σχολείο λόγω των αρχικών προβλημάτων στη γλώσσα. Τρίτον, έχουν συνήθως κακή επίδοση λόγω των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον. Στην έρευνά μας όντως παρουσιάζονται διαφορές ανάμεσα στους Έλληνες και τους

²²¹ Κασιμάτη Κ. (1984), «Μετανάστευση - Παλιννόστηση. Η Προβληματική της Δεύτερης Γενιάς», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, σ. 76.

²²² Στο ίδιο οπ. αν. σ. 86.

μετανάστες. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους Ελληνοπόντιους και τους υπόλοιπους μετανάστες, οι οποίες δεν μπορούν να δικαιολογηθούν με οικονομικούς όρους, αλλά περισσότερο με αξίες, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, αφού και οι δυο αυτές ομάδες ανήκουν στις ίδιες κοινωνικές τάξεις, όσον τουλάχιστον αφορά στην οικονομική τους κατάσταση.

Όμως, και μεταξύ των ομάδων για τις ερωτήσεις που αφορούν στην εκπαίδευση, βλέπουμε ότι υπάρχει διαφορά στην ερώτηση για το «*τι εκπαίδευση θα επιθυμούσες αν υπήρχε η δυνατότητα*» όπου οι Ελληνοπόντιοι με στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=22,237$, $p<0,05$) (Πίνακας 18) συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεών τους στο να τελειώσουν το Λύκειο (41,8%), ενώ οι αμιγείς Έλληνες συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό των απαντήσεών τους στο να τελειώσουν το Πανεπιστήμιο (43,9%).

Φαίνεται, δηλαδή, ότι οι Ελληνοπόντιοι εξαρχής έχουν περιορισμένες επιθυμίες. Στην ίδια ερώτηση, στην επιλογή του να τελειώσω μόνο το Γυμνάσιο, οι Ελληνοπόντιοι συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό από αυτούς που την επέλεξαν (10,8%) έναντι των Αμιγώς Ελλήνων που συγκεντρώνουν το μικρότερο (4,5%). Αναμένεται, λοιπόν, την επόμενη χρονιά να σταματήσουν το σχολείο περισσότεροι Ελληνοπόντιοι και πολύ λιγότεροι Έλληνες, και έτσι, το Λύκειο πιθανότατα να έχει πολύ μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων (σημείο του εκπαιδευτικού συστήματος, όπου γίνεται και το πρώτο ξεκαθάρισμα). Είναι, ασφαλώς, αξιοσημείωτο ότι στην επιθυμία να κάνουν μεταπτυχιακά οι υπόλοιποι μετανάστες συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό (15%) και οι Ελληνοπόντιοι το μικρότερο (7%). Αυτό πιθανόν να δείχνει τη φιλοδοξία και την όρεξη των μεταναστών για αγώνα, πλην των Ποντίων, που πιθανόν να είχαν άλλα κίνητρα εκτός από την επιτυχία όταν μετανάστευσαν. Μια άλλη ερμηνεία σε σχέση με τη διαφορά κινήτρων μπορεί να είναι ότι οι υπόλοιποι μετανάστες είναι οικονομικοί μετανάστες και έχουν έρθει στην Ελλάδα για να πετύχουν περιμένοντας τις δυσκολίες που θα προκύψουν. Εξάλλου, οι οικονομικοί μετανάστες εξ ορισμού είναι άτομα που γενικά προσπαθούν να υπερβούν το πεπρωμένο τους, ερχόμενοι σε μια ξένη χώρα όπου ελπίζουν ότι θα αλλάξουν τη ζωή τους. Τις ίδιες αξίες, προφανώς, θα έχουν μεταδώσει και στα παιδιά τους, τα οποία πιστεύουν ότι θα προσπαθήσουν να υπερβούν τις δυσκολίες και να πετύχουν.

Σε αντίθεση, οι Ελληνοπόντιοι είναι μετανάστες που έχουν έρθει στην Ελλάδα όχι για να αρχίσουν τον αγώνα, αλλά για να τον τελειώσουν όπως νόμιζαν. Έχουν, όμως, απογοητευτεί από τις συνθήκες εδώ και αυτό συνεισφέρει στο να μην προσπαθούν

όσο οι υπόλοιποι. Μια άλλη ερμηνεία μπορεί να είναι γενικά το σύστημα αξιών των Ελληνοποντίων, που θεωρεί το επάγγελμα για οικονομική εξασφάλιση πιο σημαντικό από την εκπαίδευση, η οποία μπορεί πολλές φορές να θεωρείται και ως καθυστέρηση στην προσπάθεια απόκτησης χρημάτων.

Τέλος, από αυτούς που επέλεξαν το «*δεν με ενδιαφέρει, αρκεί να έχω δουλειά*», το μεγαλύτερο ποσοστό ανήκε στους αμιγείς Έλληνες (6,2%) και το μικρότερο στους υπόλοιπους μετανάστες (0%). Παρόλα αυτά οι αμιγείς Έλληνες δηλώνουν επίσης ότι θέλουν να σπουδάσουν περισσότερο από τις υπόλοιπες ομάδες. Αυτό, βέβαια, μπορεί να σημαίνει ότι οι Έλληνες φοβούνται την ανεργία περισσότερο από όλους, αφού οι διαρθρωτικοί παράγοντες της χώρας επηρεάζουν τις φιλοδοξίες, όπως προαναφέρθηκε. Φυσικά, οι αμιγείς Έλληνες μπορεί να έχουν μια καλύτερη εικόνα της τάσης στην αγορά εργασίας – που είναι μια τάση προς την αύξηση της ανεργίας – αφού ζουν περισσότερα χρόνια στην Ελλάδα και μπορούν να συγκρίνουν το παρελθόν με το παρόν και να αντιληφθούν τη συγκεκριμένη κατάσταση.

6.1.5. Προσδοκίες για εκπαίδευση και επάγγελμα

Μέχρι το σημείο αυτό οι ερωτήσεις αφορούσαν στο τι θα επιθυμούσαν αν υπήρχε η δυνατότητα και οι απαντήσεις εξέφραζαν τις διαθέσεις τους που, σε περίπτωση κατά την οποία δεν είχαν εσωτερικεύσει τις συνθήκες της κοινωνικής τους καταγωγής και τις επιλογές που τους επιτρέπουν, αναμένεται να είναι μεγαλύτερες από τις προσδοκίες τους. Πιο συγκεκριμένα αν έχουν εσωτερικεύσει τις συνθήκες της κοινωνικής τους καταγωγής θα επιθυμούν ότι τους επιτρέπει η καταγωγή τους. Σε αντίθετη περίπτωση θα επιθυμούν περισσότερα από αυτά που τους επιτρέπουν οι συνθήκες της ζωής τους.

Οπότε η διαφορά ανάμεσα στις επιθυμίες και τις προσδοκίες, εκτός των άλλων, θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως ένδειξη του βαθμού εσωτερίκευσης της προδιαγεγραμμένης τους μελλοντικής εξέλιξης, λόγω της κοινωνικής τους καταγωγής.

Σε σχέση με τις προσδοκίες τους, όταν οι ίδιοι μαθητές στην έρευνά μας ερωτώνται «*Τι νομίζεις ότι τελικά θα καταφέρεις;*» τα πράγματα διαφοροποιούνται. Οι περισσότεροι μαθητές απαντούν ότι τελικά θα τελειώσουν το Λύκειο (44,9%) (Πίνακας 19) και θα βρουν δουλειά. Αν το συγκρίνουμε με το τι επιθυμούν, αν υπήρχε η δυνατότητα, βλέπουμε ότι, ενώ επιθυμούσαν να τελειώσουν το Πανεπιστήμιο, τελικά, συμβιβάζονται και πιστεύουν ότι θα τελειώσουν το Λύκειο.

Προφανώς, αυτό δείχνει μια γενική απογοήτευση σε όλο τον μαθητικό πληθυσμό. Φυσικά, αυτή η διαφορά ανάμεσα στις επιθυμίες και τις προσδοκίες δείχνει ότι δεν υπάρχει απόλυτη εσωτερικήευση των προδιαγραφών της κοινωνικής τους καταγωγής, αλλά μάλλον μια ρεαλιστική προσαρμογή των επιθυμιών στις προσδοκίες τους.

Πίνακας 19. Σχέση καταγωγής και εκπαίδευσης που πιστεύουν ότι τελικά θα καταφέρουν οι μαθητές

Πρόβλεψη για την εκπαίδευση	την	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Να τελειώσω το γυμνάσιο και να βρω δουλειά	4,7	2,4	8,8	15,0	6,0	
Να τελειώσω το γυμνάσιο και να μη βρω δουλειά	1,2	3,6			1,2	
Να τελειώσω το λύκειο και να βρω δουλειά	42,8	41,0	55,3	32,5	44,9	
Να τελειώσω το λύκειο και να μη βρω δουλειά	1,5	2,4	1,3		1,5	
Να σπουδάσω στο Πανεπιστήμιο και να βρω δουλειά	41,0	36,1	30,8	42,5	38,2	
Να σπουδάσω στο Πανεπιστήμιο και να μη βρω δουλειά	3,0	2,4	1,3	2,5	2,5	
Να κάνω μεταπτυχιακά	5,7	12,0	2,5	7,5	5,8	
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

$\chi^2=37,470$ $p<0,05$

Όταν, όμως, κάνουμε την ανάλυση μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων προκύπτουν στατιστικά σημαντικές διαφορές ($\chi^2=37,470$, $p<0,05$) (Πίνακας 19) στο αν θα καταφέρουν να κάνουν μεταπτυχιακά, όσον αφορά στους υπόλοιπους μετανάστες. Από το 15% που επιθυμούσαν να κάνουν μεταπτυχιακά, οι μισοί (7,5%) πιστεύουν ότι τελικά θα το καταφέρουν. Άρα, περισσότερο από όλους, οι υπόλοιποι

μετανάστες, αν και έχουν υψηλές φιλοδοξίες, αναγκάζονται να τις προσαρμόσουν στην πραγματικότητα. Φαίνεται ότι γι' αυτούς η εσωτερικευση υπάρχει σε μικρότερο βαθμό από τις υπόλοιπες ομάδες. Ίσως αυτός είναι ένας από τους λόγους που δικαιολογεί και το ότι άλλαξαν χώρα διαμονής και ήρθαν στην Ελλάδα, μη αποδεχόμενοι το κοινωνικό τους πεπρωμένο και πιστεύοντας ότι, αν αλλάξουν οι οικονομικές συνθήκες, μπορεί να αλλάξει και το πεπρωμένο τους.

Αξιοσημείωτο είναι, βέβαια, ότι στους Ελληνοπόντιους γενικά συμβαδίζουν οι επιθυμίες με τις προβλέψεις τους για το εκπαιδευτικό τους μέλλον (οι περισσότεροι δηλώνουν ότι θα επιθυμούσαν να τελειώσουν το Λύκειο και να βρουν δουλειά και οι πιο πολλοί, επίσης, δηλώνουν ότι πιστεύουν ότι αυτό είναι που τελικά θα κατορθώσουν). Αυτό μπορεί να δείχνει ότι στην περίπτωση των Ελληνοποντίων, είτε έχουν εσωτερικεύσει αυτά που η κοινωνική καταγωγή τους επιβάλλει, είτε ότι οι κοινωνικές τους αξίες είναι τέτοιες ώστε να μη θεωρούν σημαντική την εκπαίδευση ως αυτόνομη διαδικασία, η οποία δεν είναι συνυφασμένη με το επάγγελμα. Το ότι οι Ελληνοπόντιοι θεωρούν την εκπαίδευση αποκλειστικά και μόνο μια οδό που μπορεί να οδηγήσει σε επαγγελματική αποκατάσταση φαίνεται και από το γεγονός ότι οι Ελληνοπόντιοι γονείς στις συνεντεύξεις εξέφραζαν την άποψη ότι προτιμούν να βρει το παιδί δουλειά και ας μη σπουδάσει, ενώ οι Έλληνες, παρόλο που είχαν αίσθηση της ανεργίας, έλεγαν ότι προτιμούν να σπουδάσει το παιδί τους, έστω κι αν δυσκολευτεί να βρει δουλειά. Μάλιστα, σε κάποια περίπτωση, μια Ελληνοπόντια μητέρα ανέφερε ότι η κόρη της είναι πολύ καλή μαθήτρια και θέλει να σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο, αλλά η ίδια θα προτιμούσε να γίνει κομμώτρια, αφού έτσι θα βρει πιο εύκολα δουλειά και θα βγάζει περισσότερα χρήματα.

Εξάλλου, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο «*θα σπουδάσω στο Πανεπιστήμιο και θα βρω δουλειά*», πρώτοι σε ποσοστό από αυτούς που το απάντησαν είναι οι υπόλοιποι μετανάστες (42,5%) (Πίνακας 19), πράγμα που σημαίνει ότι παρόλο που αναγκάζονται να περιορίσουν τις φιλοδοξίες τους, όσον αφορά στο μεταπτυχιακό, εμμένουν ωστόσο στην απόκτηση ανώτατης εκπαίδευσης (δευτεροί έρχονται στη συγκεκριμένη επιλογή οι αμιγώς Έλληνες με 41%, ενώ οι Ελληνοπόντιοι είναι τελευταίοι, με ποσοστό 30,8%).

Σε σχέση με το επάγγελμα που θα επιθυμούσαν, αν υποθετικά έπρεπε να επιλέξουν μεταξύ των χρημάτων και της κοινωνικής αναγνώρισης, οι περισσότεροι μαθητές επιλέγουν εκείνο με τα περισσότερα χρήματα και τη λιγότερη κοινωνική αναγνώριση (62,1%) (Πίνακας 20), χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων.

Πίνακας 20. Σχέση καταγωγής και επαγγέλματος που θα επιθυμούσαν οι μαθητές.

Τι επάγγελμα θα επιθυμούσε	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Επάγγελμα με περισσότερα χρήματα και λιγότερη κοινωνική αποδοχή	58,0	68,7	68,6	65,0	62,1
Επάγγελμα περισσότερη κοινωνική αποδοχή και λιγότερα χρήματα	42,0	31,3	31,4	35,0	37,9
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$X^2=7,387$ $p>0,05$

Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί αν λάβουμε υπόψη την οικονομική ανασφάλεια σε συνδυασμό με ένα υλιστικό πρότυπο που δίνει ιδιαίτερη σημασία στο χρήμα παρά στη γνώση (ακόμη και τα πρότυπα που έχουν είναι απλά και μόνο πλούσιοι άνθρωποι). Όταν, όμως, ερωτώνται «*Τι νομίζεις ότι τελικά θα καταφέρεις;*» απαντούν ότι θα καταφέρουν να κάνουν ένα επάγγελμα και με χρήματα και με κοινωνική αναγνώριση (79,7%). (Πίνακας 21).

Πίνακας 21. Σχέση καταγωγής και επαγγέλματος που πιστεύουν ότι τελικά θα καταφέρουν οι μαθητές

Πρόβλεψη για το επάγγελμα	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Επάγγελμα με χρήματα και κοινωνική αποδοχή	84,4	73,5	74,1	67,5	79,7
Επάγγελμα με κοινωνική αποδοχή και λιγότερα χρήματα	5,5	8,4	8,9	5,0	6,6
Επάγγελμα με χρήματα και λιγότερη κοινωνική αποδοχή	8,2	14,5	16,5	20,0	11,5
Επάγγελμα χωρίς χρήματα και κοινωνική αποδοχή	2,0	3,6	0,6	7,5	2,2
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=23,537$ $p<0,05$

Σε συνδυασμό με τις απαντήσεις τους για το επαγγελματικό τους μέλλον, μπορούμε να υποθέσουμε ότι, παρόλο που οι μαθητές αναγκάζονται να περιορίσουν άμεσα τις φιλοδοξίες τους, όσον αφορά στην εκπαίδευσή τους, παραμένουν γενικά αισιόδοξοι σχετικά με το επάγγελμα αργότερα. Ίσως τους έχει δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η εκπαίδευση όχι μόνο δεν εγγυάται την επαγγελματική τους αποκατάσταση, αλλά δεν είναι και απαραίτητη για ένα προσοδοφόρο επάγγελμα. Εξάλλου, από τις συνεντεύξεις των γονέων προκύπτει ότι η επαγγελματική επιτυχία κυρίως σημαίνει αρκετά χρήματα και όχι κοινωνική καταξίωση.

Η ανάλυση μεταξύ των ομάδων έδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=23,537$, $p<0,05$), με τους αμιγείς Έλληνες να επιλέγουν ότι θα κάνουν τελικά ένα επάγγελμα με χρήματα και κοινωνική αναγνώριση (84,4%), σε μεγαλύτερο ποσοστό από όλους τους άλλους και με στατιστικά σημαντική διαφορά από τους υπόλοιπους μετανάστες που το επιλέγουν σε μικρότερο ποσοστό (67,5%), πράγμα το οποίο ίσως φανερώνει ότι οι αμιγείς Έλληνες είναι πιο αισιόδοξοι από όλους και οι υπόλοιποι

μετανάστες λιγότερο από όλους. Αντίθετα, το επάγγελμα με τα λιγότερα χρήματα και τη μικρότερη κοινωνική αποδοχή το επιλέγουν σε μεγαλύτερο ποσοστό οι υπόλοιποι μετανάστες (7,5%), έναντι των αμιγώς Ελλήνων που το επιλέγουν σε ποσοστό 2% και των Ελληνοποντίων που το επιλέγουν σε μικρότερο ποσοστό από όλους (0,6%), δείχνοντας ότι όσον αφορά στο επάγγελμα είναι τελικά οι πιο αισιόδοξοι από όλους.

Συμπερασματικά, στην ομάδα αυτών των ερωτήσεων φαίνεται ότι οι αμιγείς Έλληνες έχουν γενικά περισσότερες φιλοδοξίες και είναι πιο αισιόδοξοι για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον.

Τέλος, στην ερώτηση *«Αν δεν καταφέρεις να κάνεις τις επιθυμίες σου πραγματικότητα, πού νομίζεις ότι θα οφείλεται;»* οι περισσότεροι, χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων, απάντησαν ότι οι επιθυμίες σχεδόν ποτέ δεν πραγματοποιούνται (41,7%), ότι δεν έχουν βοήθεια από το περιβάλλον (23%) και ότι δεν έχουν τις ικανότητες (22,6%) (Πίνακας 22). Αυτό ίσως αντικατοπτρίζει μια γενικότερη απαισιοδοξία στην κοινωνία σχετικά με την ανεργία και τις δυσκολίες που ενδεχομένως θα αντιμετωπίσουν τα παιδιά όταν θα έρθουν αντιμέτωπα με την αγορά εργασίας όπως έδειξαν και οι συνεντεύξεις των γονέων. Οι περισσότεροι γονείς από αυτούς που έδωσαν συνέντευξη δήλωσαν ότι ανησυχούν για την ανεργία, για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι νέοι μέχρι να βρουν δουλειά και για τα προσόντα που πρέπει να έχουν και που ποτέ δεν είναι αρκετά.

Πίνακας 22. Σχέση καταγωγής και παραγόντων που θεωρούν οι μαθητές υπεύθυνους, αν δεν καταφέρουν να κάνουν τα όνειρά τους πραγματικότητα.

	X ²	df	p
Δεν έχω τις ικανότητες	7,619	3	>0,05
Δεν έχω βοήθεια από γονείς	4,041	3	>0,05
Δεν έχω φροντιστηριακή βοήθεια	3,798	3	>0,05
Δεν έχω βοήθεια από το περιβάλλον	3,297	3	>0,05
Δεν με ενδιαφέρει	1,506	3	>0,05
Δεν θέλω να προσπαθήσω	7,585	3	>0,05
Πρέπει σύντομα να βρω δουλειά	7,585	3	>0,05
Οι επιθυμίες σχεδόν ποτέ δεν πραγματοποιούνται	6,774	3	>0,05
Δεν έχω χρόνο	2,024	3	>0,05
Δεν έχω μέσο	1,400	3	>0,05

Είναι η πρώτη φορά που επικαλούνται ότι δεν έχουν βοήθεια από το περιβάλλον αλλά ίσως να διαχωρίζουν τις επιθυμίες που δεν πραγματοποιούνται από την επίδοση (όπου γενικά έχουν απαντήσει ότι για τις δυσκολίες τους είναι υπεύθυνα τα ίδια τα παιδιά). Παραμένει, όμως, γεγονός το ότι πιστεύουν σε μεγάλο ποσοστό πως ευθύνονται και οι ίδιοι για το αν δεν πραγματοποιηθούν οι επιθυμίες τους, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι και πάλι έχουν εσωτερικεύσει τις συνθήκες που είναι απαγορευτικές για την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους εξέλιξη, παρόλο που αυτές οφείλονται κυρίως σε παράγοντες κοινωνικούς ή διαρθρωτικούς.

6.1.6. Αντίληψη εθνοκεντρικών τάσεων στο σχολικό περιβάλλον από τους συμμαθητές

Όλος ο κοινωνικός χώρος υποδιαιρείται σε μικρότερες ή μεγαλύτερες ομάδες

όπως, για παράδειγμα, η φυλή, το έθνος, το φύλο, μια αθλητική ομάδα ή μια παράταξη. Πολλές από αυτές είναι ενδο-ομάδες για μας, που σημαίνει ότι συμμετέχουμε, και πολλές εξω-ομάδες, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι αποκλειόμαστε. Ούτως ή άλλως, πάντως, ανάμεσα στις περισσότερες από αυτές τις ομάδες υπάρχει ανταγωνισμός, όσον αφορά στο συσχετισμό δυνάμεων ή κύρους²²³. Αυτή η κατηγοριοποίηση προκαλεί την τάση του υπερτονισμού των ομοιοτήτων στο εσωτερικό των ομάδων και τον αντίστοιχο υπερτονισμό των διαφορών, σχετικά με την εξω-ομάδα.

Η πιο βασική κατηγοριοποίηση, φυσικά, είναι ο διαχωρισμός μεταξύ του εαυτού μας και του άλλου, η οποία αποτελεί βασικό στοιχείο της κοινωνικοποίησης του ατόμου. Οι κατηγοριοποιήσεις, όμως, επιβάλλονται από τον κοινωνικό περίγυρο στον οποίο ζούμε και ο οποίος μας αναγκάζει να τις αποδεχτούμε ή να τις βιώσουμε, έστω κι αν δεν συμφωνούμε μαζί τους. Η γνώση αυτών των κατηγοριοποιήσεων αποκτάται νωρίς στη ζωή, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μπορούν να μεταβληθούν. Η ταυτότητά μας με κάποιες ομάδες ιεραρχείται ανάλογα με τις ανάγκες μας και την ταυτότητα που χρειάζεται να υπερισχύσει, έτσι ώστε να υπερασπιστούμε τα συμφέροντά μας που απειλούνται ή που νομίζουμε ότι απειλούνται. Αν οι άνθρωποι αισθάνονται ότι απειλείται η πίστη τους, για παράδειγμα, μπορεί και να πολεμήσουν με τους ομοεθνείς τους, διότι το στοιχείο της ταυτότητας που ιεραρχούν πρώτο είναι η θρησκεία. Αν τώρα νομίζουν ότι απειλείται το έθνος τους ή η γλώσσα τους, τότε μπορούν να πολεμήσουν με τους ομόθρησκούς τους.

Ασφαλώς, αυτή η κατηγοριοποίηση δεν είναι ανάγκη να στηρίζεται σε αντικειμενικά στοιχεία και διαφορές. Αρκεί να υπάρχει κάποια ομάδα που θεωρεί ότι έχει κοινά στοιχεία και αυτοπροσδιορίζεται, αποκτώντας κάποια κοινή ταυτότητα.

Η υπαγωγή του ατόμου σε κάποια ομάδα έχει σχέση με την αντίληψη την οποία έχει για τον εαυτό του και γενικά με την αυτοεκτίμησή του, που προσδιορίζεται τόσο από την ατομική όσο και από την κοινωνική ταυτότητα του καθενός. Φυσικά, όλοι μας έχουμε την τάση να αυξήσουμε την αυτοεκτίμησή μας και γι' αυτό έχουμε επίσης την τάση να αξιολογούμε θετικά την υπαγωγή μας σε κάποια ομάδα. Για να αξιολογήσουμε, όμως, τη δική μας ομάδα, επειδή δεν υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια, θα πρέπει να το κάνουμε μέσω της σύγκρισης με κάποια εξω-ομάδα. Έτσι, λοιπόν, δημιουργείται ένας ανταγωνισμός ανάμεσα σε διάφορες ομάδες.

²²³ Δραγώνα Θ., Σκούρτου Ε., Φραγκουδάκη Α. (2001), «Εκπαίδευση: Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες», Τόμος Α, Κοινωνικές Ταυτότητες/Ετερότητες - Κοινωνικές Ανισότητες, Διγλωσσία και Σχολείο, Σπουδές στην Εκπαίδευση, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα, σ. 31-43.

Στην εποχή μας, όπου υπάρχει μια έξαρση της μετανάστευσης σε συνδυασμό με μια ολοένα εντεινόμενη οικονομική κρίση, το άτομο το οποίο απειλείται οικονομικά προσπαθεί να δημιουργήσει μια εσω-ομάδα για να νιώσει ασφάλεια. Είναι, όμως, δύσκολο να το καταφέρει βάσει της οικονομικής του ταυτότητας –αφού τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας (της κοινωνικής τους τάξης) είναι πολυάριθμα και διασκορπισμένα. Έτσι, προσπαθεί να δημιουργήσει μια εσω-ομάδα βάσει εθνικότητας, πιστεύοντας ότι έτσι θα μπορέσει να απομακρύνει την απειλή. Εξάλλου, ένας λόγος που πιστεύουμε ότι η κοινωνική τάξη δεν μπόρεσε να συσπειρωθεί στο βαθμό που το έχει κάνει η εθνικότητα, είναι και το γεγονός ότι τα επίδοξα μέλη της ομάδας είναι διασκορπισμένα και δεν τα συνδέουν αξιολογικά και συναισθηματικά φορτισμένα αόριστα κριτήρια και σύμβολα. Συνεπώς, το άτομο, προσπαθώντας να εισχωρήσει σε μια ομάδα για ασφάλεια και βρίσκοντας δύσκολο το να συσπειρωθεί με άτομα της ίδιας κοινωνικής τάξης, συντάσσεται με άτομα της ίδιας εθνικότητας.

Εφόσον τα στοιχεία που δημιουργούν την ομάδα δεν είναι αντικειμενικά, δεν είναι δύσκολη η συγκρότηση μιας εσω-ομάδας σε αντιπαράθεση με μια εξω-ομάδα που έχει άλλη εθνικότητα και απειλεί την ενότητα και την οικονομία του κράτους και ό,τι άλλο θέλουν να της προσάψουν, προσπαθώντας να αναβαθμίσουν τη δική τους ομάδα.

Όπως προαναφέρθηκε, το άτομο που ανήκει σε μια συγκεκριμένη ομάδα προσπαθεί να αναβαθμίσει στο μυαλό του τη δική του ομάδα. Τι γίνεται όμως στην περίπτωση των μεταναστών όπου η ομάδα τους δεν προσδιορίζεται από αυτούς τους ίδιους, αλλά αξιολογείται από την πλειονότητα του κοινωνικού συνόλου, το οποίο, φυσικά, θεωρώντας τους εξω-ομάδα, τούς κρίνει αρνητικά και τους υποβαθμίζει;

Όταν το άτομο αντιλαμβάνεται ή αποδέχεται ότι η ομάδα του είναι υποβαθμισμένη, τότε προσπαθεί να αντιδράσει με τους εξής τρόπους για να αυξήσει την αυτοεκτίμησή του, η οποία δέχεται σοβαρό πλήγμα:

1. Μπορεί να επιλέξει την κοινωνική κινητικότητα. Το άτομο δηλαδή αλλάζει ομάδα και απαρνείται τη δική του. Αυτό φυσικά έχει ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό του από την ομάδα. Εάν το άτομο δεν γίνει αποδεκτό από την άλλη ομάδα, τότε οδηγείται εύκολα στον κοινωνικό αποκλεισμό. Αυτό μπορεί να συμβεί σε μετανάστες της δεύτερης γενιάς, αν αφήσουν τους ανθρώπους που έχουν τη δική τους εθνικότητα, αλλά, λόγω καταγωγής, δεν γίνουν απόλυτα αποδεκτοί και από τα άτομα της χώρας υποδοχής.
2. Μπορεί να βρει νέες διαστάσεις βάσει των οποίων θα γίνει η σύγκριση. Αν,

για παράδειγμα, αντιλαμβάνεται ότι στο παρόν η ομάδα είναι ασθενέστερη από την εξω-ομάδα, μπορεί να αναφερθεί στο ιστορικό παρελθόν, όταν ήταν ανώτερη. Αυτό συμβαίνει εν μέρει και με τους Έλληνες, οι οποίοι, νιώθοντας μειονεκτικά απέναντι στις υπερδυνάμεις, επιμένουν στο ένδοξο παρελθόν τους για να μεταθέσουν τη σύγκριση και να αναβαθμίσουν την ομάδα τους.

3. Μπορεί να επαναπροσδιορίσει τις αξίες βάσει των οποίων γίνεται η σύγκριση. Αν, για παράδειγμα, κάτι εθεωρείτο αρνητικό, μπορεί να το εκλάβει ως θετικό. Όπως στην περίπτωση ενός Κρητικού ο οποίος, ζώντας στην Αθήνα και έχοντας κρητική προφορά, αντί να προσπαθεί να τη μειώσει, την εντείνει, θεωρώντας τη θετική γλωσσική διάκριση.
4. Μπορεί να βρει μια άλλη εξω-ομάδα όπου, συγκρινόμενος, υπερισχύει. Για παράδειγμα, οι Αλβανοί στην Ελλάδα μπορεί να τρέφουν για τους τσιγγάνους πιο αρνητικά συναισθήματα από εκείνα που τρέφουν για τους Έλληνες.

Στην έρευνά μας, προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε το κατά πόσο αισθάνονται οι παλινοστούντες ή οι αλλοδαποί ότι ανήκουν σε κάποια ξεχωριστή από τους Έλληνες ενδο-ομάδα –η οποία βασίζεται στην καταγωγή- και το πώς αντιλαμβάνονται τη θέση της ομάδας τους συγκριτικά με τη θέση της ομάδας των Ελλήνων, που είναι και η επικρατούσα εξω-ομάδα. Με άλλα λόγια, αν αισθάνονται ότι υπάρχουν στοιχεία εθνοκεντρισμού στο περιβάλλον του σχολείου και πώς τα αξιολογούν.

Στην ερώτηση «Πόσο δίκαιο είναι οι καθηγητές σου;» οι περισσότεροι μαθητές επιλέγουν το «έτσι κι έτσι» (40,8%), χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων και στην ερώτηση «Αν οι καθηγητές φέρονται καλύτερα σε κάποιους μαθητές;» οι περισσότεροι απαντούν «ναι» (74,2%), χωρίς ξανά στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων. Όταν, όμως, ερωτώνται για τους λόγους που οι καθηγητές φέρονται καλύτερα σε κάποιους μαθητές γενικά, ενώ οι περισσότεροι απαντούν «επειδή έχουν καλή συμπεριφορά» (42,3%), «επειδή προσπαθούν» (38,6%) και «επειδή έχουν τις ικανότητες» (35,3%), υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Πίνακας 23).

Πίνακας 23. Σχέση καταγωγής και των λόγων που πιστεύουν οι μαθητές ότι κάνουν τους καθηγητές να φέρονται καλύτερα σε κάποιους μαθητές.

	χ^2	df	p
Επειδή προσπαθούν	9,551	3	<0,05
Επειδή έχουν καλή συμπεριφορά	10,751	3	<0,05
Επειδή έχουν ικανότητες	4,087	3	>0,05
Επειδή κατάγονται από την Ελλάδα	19,301	3	<0,05
Επειδή κατάγονται από άλλη χώρα	1,367	3	>0,05
Λόγω συμπάθειας	2,474	3	>0,05
Επειδή τους γλύφουν	1,054	3	>0,05

Συγκεκριμένα, από τους μαθητές που απάντησαν ότι οι καθηγητές φέρονται καλύτερα σε κάποιους μαθητές επειδή οι μαθητές αυτοί προσπαθούν, το απάντησαν με στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=9,551$, $p<0,05$) περισσότερο οι Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα (54,3%) και λιγότερο οι Ελληνοπόντιοι (36,1%), πράγμα που δηλώνει ότι οι Ελληνοπόντιοι πιστεύουν λιγότερο από όλους ότι η προσπάθειά τους θα εκτιμηθεί από τους καθηγητές τους. Την άποψη ότι οι καθηγητές φέρονται καλύτερα σε κάποιους μαθητές, επειδή έχουν καλή συμπεριφορά, φαίνεται να την εκφράζουν

με στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=10,751$, $p<0,05$) περισσότερο οι αμιγείς Έλληνες (59,4%) και λιγότερο οι Ελληνοπόντιοι (42%), πράγμα που μας κάνει να υποθέσουμε ότι και πάλι οι Ελληνοπόντιοι πιστεύουν ότι η καλή τους συμπεριφορά δεν θα εκτιμηθεί επαρκώς από τους καθηγητές τους. Αξιοσημείωτο επίσης είναι το ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=19,301$, $p<0,05$) ανάμεσα στους μετανάστες και στους Έλληνες, όσον αφορά στην επιλογή *«επειδή κατάγονται από την Ελλάδα τους φέρονται καλύτερα οι καθηγητές»*.

Σε αυτό το ερώτημα οι Ελληνοπόντιοι είναι αυτοί που το αναφέρουν περισσότερο (16%) και οι υπόλοιποι μετανάστες (12,9%) έναντι των Ελλήνων που το αναφέρουν λιγότερο (4,2%) και των Ελλήνων με έναν γονέα Έλληνα (4,3%). Επομένως, αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι οι μετανάστες και ιδιαίτερα οι Ελληνοπόντιοι πιστεύουν ότι οι καθηγητές τους στη συμπεριφορά τους προς τους μαθητές έχουν ρατσιστικά κριτήρια. Πιστεύουν, δηλαδή, ότι οι καθηγητές ανήκουν στην ίδια ομάδα με τους Έλληνες και προσπαθούν να τους ευνοήσουν. Αυτό δείχνει ότι η σχολική τάξη δεν εκλαμβάνεται ως μία ενιαία ομάδα στην οποία ανήκουν όλοι οι μαθητές, προσδιορίζοντας την ταυτότητά τους από τη μαθητική τους ιδιότητα, αλλά σ' ένα πεδίο όπου συνυπάρχουν διαφορετικές ομάδες με άλλες ταυτότητες, οι οποίες επόμενο είναι να συμβιώνουν ανταγωνιστικά. Άρα, η καταγωγή είναι ένας παράγοντας που προσδιορίζει την ταυτότητα των μαθητών και ανάλογα με το ποια ομάδα θεωρείται ισχυρότερη, τα άτομα που την αποτελούν θα αισθάνονται αντίστοιχα υποβαθμισμένα ή αναβαθμισμένα μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Το πώς θα αντιδράσουν στην υποβάθμιση της ομάδας τους, μπορεί να αποβεί μοιραίο για τις μελλοντικές τους επιλογές. Αν, για παράδειγμα, αποδεχτούν την κατωτερότητα της ομάδας τους, τότε οι φιλοδοξίες τους θα περιοριστούν. Αν προσπαθήσουν να τονίσουν τη διαφορετικότητά τους, τότε θα αποκλειστούν από την ισχυρή ομάδα, η οποία στην περίπτωση των μεταναστών και των Ελληνοποντίων έχει και αντικειμενική εξουσία, αφού είναι φορέας της επικρατούσας κουλτούρας. Φαίνεται ότι ο μόνος τρόπος για να αποφευχθεί η ταύτιση με τη μία ή την άλλη ομάδα στο σχολικό περιβάλλον –η οποία όπως προαναφέρθηκε δεν είναι έμφυτη και μπορεί να διαφοροποιηθεί – είναι το να αναδειχθεί μια νέα ομάδα και μια νέα ταυτότητα για όλους τους μαθητές, η οποία αντί να προσδιορίζεται από στοιχεία του παρελθόντος, να προσβλέπει σε στοιχεία ενός κοινού μέλλοντος. Αυτό, φυσικά, θα πρέπει να γίνει συστηματικά μέσα στο σχολικό περιβάλλον μέσα από οργανωμένες εκπαιδευτικές πρακτικές, επιμόρφωση εκπαιδευτικών και συγγραφή ανάλογων βιβλίων. Στην

ερώτηση «Οι καθηγητές, κατά τη γνώμη σου, πού βασίζουν τη βαθμολογία τους;» οι περισσότεροι μαθητές απαντούν στην προσπάθεια (88,3%), στην καλή συμπεριφορά (73,7%) και στις ικανότητες (65,1%), χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Πίνακας 24).

Πίνακας 24. Σχέση καταγωγής και του πού οι μαθητές πιστεύουν ότι οι καθηγητές βασίζουν τη βαθμολογία τους.

	χ^2	df	p
Στην προσπάθεια	1,159	3	>0,05
Στις ικανότητες	6,439	3	>0,05
Στην καλή συμπεριφορά	4,685	3	>0,05
Στο ότι ο μαθητής κατάγεται από την Ελλάδα	4,894	3	>0,05
Στο ότι ο μαθητής κατάγεται από άλλη χώρα	0,783	3	>0,05
Πουθενά/στην τύχη	0,699	3	>0,05
Στις συμπάθειες	1,172	3	>0,05

Μπορούμε, λοιπόν, να συμπεράνουμε, σε συνδυασμό με την προηγούμενη ερώτηση σχετικά με τη συμπεριφορά των καθηγητών, ότι οι μετανάστες πιστεύουν μεν ότι οι καθηγητές έχουν ρατσιστικά κριτήρια, όσον αφορά στη συμπεριφορά τους, αλλά όχι όσον αφορά στη βαθμολογία τους. Μια εξήγηση που θα μπορούσε να δοθεί για την αντιφατικότητα των απαντήσεων σ' αυτό το σημείο είναι το ότι ίσως εδώ να υπερισχύει η εσωτερική τους αδυναμία τους, οπότε παρόλο που αντιλαμβάνονται εθνοκεντρισμό στη συμπεριφορά των καθηγητών τους, έχοντας εσωτερικεύσει τις αδυναμίες που τους δημιουργεί η κοινωνική τους θέση, πιστεύουν ότι η κακή τους επίδοση είναι αντικειμενική και δεν επηρεάζεται από ρατσιστικά κριτήρια, όπως πιστεύουν ότι συμβαίνει στην περίπτωση της συμπεριφοράς. Πιστεύουν, δηλαδή, ότι η κακή τους επίδοση δεν είναι απόρροια της ρατσιστικής συμπεριφοράς, αλλά ότι

συμπτωματικά συνυπάρχει με αυτή.

Όσον αφορά το σκέλος της σχέσης τους με τους συμμαθητές τους και στην ερώτηση «Έχεις καλές σχέσεις με τους συμμαθητές σου;» οι περισσότεροι μαθητές απαντούν πως έχουν (43%), χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων. Αυτό ίσως σημαίνει ότι δεν υπάρχει ανοιχτός ανταγωνισμός ανάμεσα στις ομάδες. Βέβαια, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι ανήκουν στην ίδια ομάδα ή ότι έχουν φιλικές σχέσεις όπως προκύπτει από τις επόμενες ερωτήσεις.

Όταν ερωτώνται «Με ποιους από τους συμμαθητές σου θα ήθελες να κάνεις περισσότερη παρέα;» οι πιο πολλοί απαντούν με όλους δεν ξεχωρίζουν (48,3%), με όσους έχουν το ίδιο φύλο (26,9%) και με όσους έχουν διαφορετικό φύλο (18,5%) .

Φυσικά, αυτό δείχνει ότι στην ηλικία τους, γενικά, τους ενδιαφέρει σημαντικά το άλλο φύλο. Μεταξύ, όμως, των ομάδων στην ίδια ερώτηση υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=12,479$, $p<0,05$) (Πίνακας 25), στην επιλογή με όσους έχουν την ίδια καταγωγή με τους Ελληνοπόντιους να συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό από όσους την επέλεξαν (19,5%) και τους Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα το μικρότερο (7,2%).

Πίνακας 25. Σχέση καταγωγής μαθητών και λόγων συναναστροφής τους με συμμαθητές τους.

	χ^2	df	p
Με όσους έχουν το ίδιο φύλο	4,510	3	>0,05
Με όσους έχουν διαφορετικό φύλο	4,951	3	>0,05
Με όσους έχουν την ίδια απόδοση στα μαθήματα	0,310	3	>0,05
Με όσους έχουν διαφορετική απόδοση στα μαθήματα	5,708	3	>0,05
Με όσους έχουν την ίδια καταγωγή	12,479	3	<0,05
Με όσους έχουν διαφορετική καταγωγή	1,042	3	>0,05
Με όσους έχουν διαφορετική εμφάνιση	2,912	3	>0,05
Με όσους έχουν την ίδια εμφάνιση	0,725	3	>0,05

Με όλους	0,756	3	>0,05
Με όσους έχουν καλό χαρακτήρα	0,212	3	>0,05
Με όσους έχουν κοινά ενδιαφέροντα	4,761	3	>0,05

Από τον ανωτέρω πίνακα προκύπτει ότι οι Ελληνοπόντιοι είναι οι πιο εσωστρεφείς από όλες τις ομάδες και οι Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα λιγότερο εσωστρεφείς, αναφορικά με την καταγωγή, αφού στην οικογένειά τους έχουν γονείς με διαφορετική καταγωγή. Σε σχέση με όσα προαναφέρθηκαν σχετικά με τις ομάδες και τη δημιουργία ταυτοτήτων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι Ελληνοπόντιοι βιώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό τον υποβαθμισμένο ρόλο της δικής τους ομάδας και αντιδρούν με την εσωστρέφεια και τη συσπείρωση. Εξάλλου, ο υπερτονισμός των χαρακτηριστικών της δικής τους ομάδας προκύπτει και από τις συνεντεύξεις των καθηγητών που ανέφεραν ότι περισσότερο από όλους τους μαθητές οι Ελληνοπόντιοι είναι αυτοί που κάνουν παρέα μεταξύ τους. Για τους μαθητές αλβανικής καταγωγής, οι καθηγητές ανέφεραν ότι προσπαθούν και τις περισσότερες φορές καταφέρνουν να εισχωρήσουν στις παρέες των Ελλήνων. Αυτό μπορεί να δηλώνει μια διαφορετική αντίδραση αυτών των παιδιών στην υποβαθμισμένη θέση της ομάδας τους, η οποία στοιχειοθετείται από την αλλαγή ομάδας και την εισχώρηση στην επικρατούσα ομάδα.

Τέλος, σημαντικά συμπεράσματα προκύπτουν από την ανάλυση της ερώτησης «Πιστεύεις ότι κάποιοι συμμαθητές σου δεν σε κάνουν παρέα επειδή..» με τους περισσότερους μαθητές να απαντούν λόγω συμπεριφοράς (38,4%), λόγω εμφάνισης (24,5%) και λόγω απόδοσης στα μαθήματα (15,1%). Μεταξύ των ομάδων, όμως, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=84,779$, $p<0,05$)(Πίνακας 26), όσον αφορά στην επιλογή «δεν με κάνουν παρέα λόγω καταγωγής», όπου το μεγαλύτερο ποσοστό από αυτούς που την επέλεξαν συγκεντρώνουν οι υπόλοιποι μετανάστες (42,5%) και οι Ελληνοπόντιοι (8,8%), έναντι των αμιγώς Ελλήνων (3,7%) και των Ελλήνων με ένα γονέα Έλληνα (3,6%). Από την ανάλυση των απαντήσεων στη συγκεκριμένη ερώτηση προκύπτει ξεκάθαρα ότι οι Ελληνοπόντιοι και οι υπόλοιποι μετανάστες έχουν την επίγνωση της συμμετοχής τους σε μια ομάδα που

διαφοροποιείται από την επικρατούσα με βάση την καταγωγή τους.

Πίνακες 26. Σχέση καταγωγής και λόγων που πιστεύουν οι μαθητές ότι ορισμένοι συμμαθητές τους δεν τους κάνουν παρέα.

	X ²	df	p
Λόγω διαφορετικού φύλου	3,057	3	>0,05
Λόγω ίδιου φύλου	1,386	3	>0,05
Λόγω απόδοσης στα μαθήματα	2,191	3	>0,05
Λόγω καταγωγής	84,779	3	<0,05
Λόγω συμπεριφοράς	2,514	3	>0,05
Λόγω εμφάνισης	5,143	3	>0,05
Κάνει παρέα με όλους	5,822	3	>0,05
Δεν θέλουν, για το χαρακτήρα μου	3,069	3	>0,05
Δεν έχουμε κοινά ενδιαφέροντα	5,869	3	>0,05

Στην ομάδα των ερωτήσεων που σχετίζονται με τον εθνοκεντρισμό στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όπως τον αντιλαμβάνονται οι μαθητές και στην ερώτηση «Πιστεύεις ότι οι Έλληνες συμπαθούν τους ανθρώπους που έχουν διαφορετικά έθιμα από αυτούς;» οι περισσότεροι απάντησαν «έτσι κι έτσι» (53,3%), με στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των Ελλήνων που απαντούν «έτσι κι έτσι» και των μεταναστών που τείνουν προς το «λίγο». Αντίθετα, όταν προσωποποιούμε την ερώτηση και τους ρωτάμε «Εσύ συμπαθείς τους ανθρώπους που έχουν διαφορετικά έθιμα από εσένα;» οι περισσότεροι απαντούν «έτσι κι έτσι» προς το «πολύ» (Μ.Ο.=3,48), ενώ τη συγκεκριμένη διαβάθμιση της κλίμακας διαλέγουν σε μεγαλύτερο βαθμό οι Έλληνες με έναν αλλοδαπό γονέα και το σύνολο των

αλλοδαπών μαθητών. Ίσως έτσι θέλουν να δείξουν ότι, παρόλο που η τάση είναι να μη συμπαθεί ο πολύς ο κόσμος τους αλλοδαπούς, οι ίδιοι διαφέρουν. Κατ' αυτό τον τρόπο, διαφοροποιούνται κοινωνικά, τονίζοντας το «οι Έλληνες και εμείς» (Πίνακας 27).

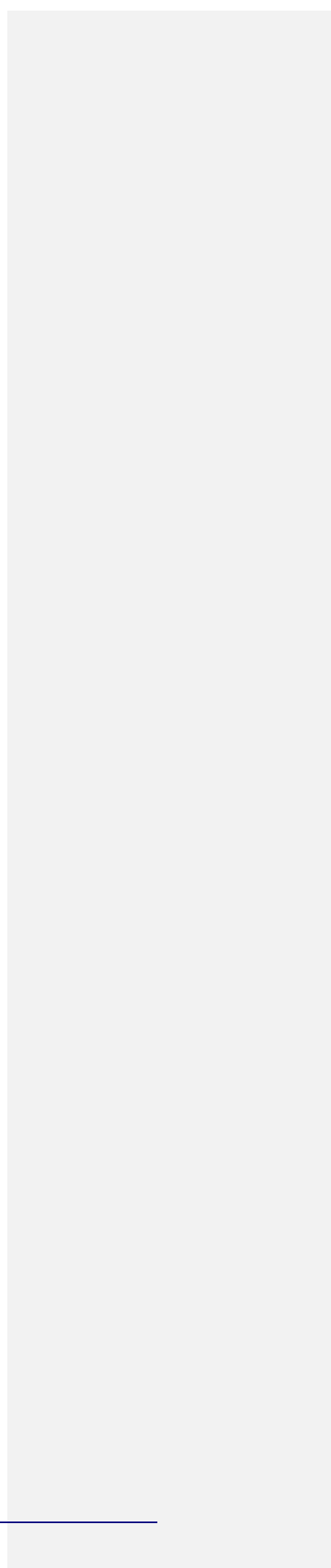
Πίνακας 27. Σχέση καταγωγής και, πρώτον, του αν οι μαθητές πιστεύουν ότι οι Έλληνες συμπαθούν τους ανθρώπους που έχουν διαφορετικά έθιμα και, δεύτερον, του αν οι ίδιοι οι μαθητές συμπαθούν τους ανθρώπους που έχουν διαφορετικά έθιμα. (Η διαβάθμιση των απαντήσεων ήταν καθόλου, λίγο, έτσι κι έτσι, πολύ, πάρα πολύ).

Οι συμπαθούν έθιμα	Έλληνες όσους διαφορετικά	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Συχνότητα	401	83	158	40	682	
Μέσος Όρος	2,8354 (έτσι κι έτσι)	2,8554 (έτσι κι έτσι)	2,5949 (μεταξύ λίγο και έτσι κι έτσι)	2,6500 (μεταξύ λίγο και έτσι κι έτσι)	2,7713 (έτσι κι έτσι)	

F(3,678)=2,540 p<0,05

Οι συμπαθούν έθιμα	μετανάστες όσους διαφορετικά	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Συχνότητα	402	83	158	40	683	
Μέσος Όρος	3,4254 (μεταξύ έτσι κι έτσι και πολύ)	3,7349 (πολύ)	3,3987 (μεταξύ έτσι κι έτσι και πολύ)	3,7750 (πολύ)	3,4773 (μεταξύ έτσι κι έτσι και πολύ)	

F(3,679)=2,617 p<0,05

6.1.7. Αντίληψη των εθνοκεντρικών τάσεων στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον

Η στάση των κρατικών αρχών και του κόσμου γενικότερα δεν είναι ίδια απέναντι σε όλους τους μετανάστες και εξαρτάται από το είδος του μετανάστη, αλλά και από την πολιτική της χώρας υποδοχής στην υποδοχή των μεταναστών.

1) Θα λέγαμε ότι η πιο ευνοημένη κατηγορία μεταναστών είναι αυτή των παλιννοστούντων, όπου άτομα της ίδιας εθνικότητας επιστρέφουν στη χώρα τους²²⁴. Φυσικά, αυτό δεν συμβαίνει με όλους τους παλιννοστούμενους, αλλά και όταν ακόμη υπάρχει προκατάληψη εναντίον τους, οι πολίτες της χώρας υποδοχής προσπαθούν να το παρουσιάσουν με διαφορετικά κριτήρια από αυτά που δικαιολογούν την προκατάληψη εναντίον άλλων μεταναστών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις συνεντεύξεις με τους γονείς σε δύο περιπτώσεις αναφέρθηκε ότι δεν έχουν κανένα πρόβλημα με τους Ελληνοπόντιους, αλλά αυτοί που ζουν στο Δήμο τους δεν είναι Ελληνοπόντιοι, αλλά Ρώσοι οι οποίοι είναι πολύ κακοί και λένε ψέματα ότι είναι Ελληνοπόντιοι. Με τον τρόπο αυτό δικαιολογούν την προκατάληψή τους, πιστεύοντας και οι ίδιοι ότι η εθνικότητα των παλιννοστούντων είναι διαφορετική. Γενικά, παρόλο που υπάρχει προκατάληψη εναντίον ανθρώπων που έχουν ίδια εθνικότητα, οι φορείς της προκατάληψης δεν παραδέχονται ότι έχουν την ίδια εθνικότητα με τους αποδέκτες της στάσης τους.

2) Άλλη μία ευνοημένη κατηγορία μεταναστών είναι οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που μεταναστεύουν σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Φυσικά, οι μετακινήσεις των Ευρωπαίων μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο έχουν μειωθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια και μόνο οι Πορτογάλοι συνεχίζουν να μεταναστεύουν σημαντικά. Το ότι δεν υπάρχει προκατάληψη κατά των Ευρωπαίων, κυρίως στην Ελλάδα, φαίνεται από το γεγονός ότι ενώ οι κάτοικοι των ευρωπαϊκών χωρών κατέχουν στην Ελλάδα το 23% των καλών θέσεων εργασίας, κανείς δεν αναφέρει ότι είναι η αιτία της ανεργίας²²⁵. Αντίθετα, ενώ οι μετανάστες από άλλες, μη ευρωπαϊκές χώρες κάνουν δουλειές που κανείς Έλληνας δεν θέλει να κάνει, πολλοί προσπαθούν να δικαιολογήσουν την προκατάληψή τους λέγοντας ότι οι μετανάστες παίρνουν τις δουλειές από τους ντόπιους.

²²⁴ Χλέτσος Μ., Ντόκος Θ., Γαβρόγλου Σ., Παλυβός Θ., Gazon E., Ναζάκης Χ., Καρασαββόγλου Α., Γιαννόπουλος Ν. (2001), «Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, Πολιτικές και Κοινωνικές Πτυχές», οπ. αν. σ. 76-80.

²²⁵ Σπανού Ε. (1999), (επιμ.), «Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη», Εταιρεία Απολιτικού Προβληματισμού. Νίκος Πουλιαντζάς, Αθήνα, σ. 367.

3) Μια ακόμη κατηγορία μεταναστών είναι οι εργάτες που έρχονται έπειτα από διακρατικές συμφωνίες, όπου η θέση τους είναι καλύτερη, αφού η ίδια η χώρα υποδοχής τους έχει «προσκαλέσει» (π.χ. οι Φιλιππινέζες).

4) Τέλος, έχουμε τους πρόσφυγες και τους παράνομους μετανάστες, όπου οι πρώτοι έχουν ελαφρά καλύτερη υποδοχή από τους παράνομους μετανάστες που βιώνουν τη χειρότερη μεταχείριση.

Η αντιμετώπιση των μεταναστευτικών πληθυσμών από τις κρατικές υπηρεσίες εκφράζεται σε μεγάλο βαθμό από τις πολιτικές μετανάστευσης της χώρας υποδοχής²²⁶. Τρεις είναι οι κυριότερες πολιτικές απέναντι στους μετανάστες:

Πρώτον, η πολιτική της αφομοίωσης όπου γίνεται προσπάθεια να εξαλειφθούν οι ιδιαιτερότητες των μεταναστών και γενικά εκφράζει μια αρνητική στάση απέναντι στην πολυπολιτισμικότητα.

Δεύτερον, η πολιτική της ανοχής των ιδιαιτεροτήτων, χωρίς παράλληλη στήριξη των μεταναστών.

Τέλος, η πολιτική της ενσωμάτωσης, όπου το κράτος στηρίζει την έκφραση της διαφορετικότητας των μεταναστών.

Για την Ελλάδα δεν υπάρχει ξεκάθαρη και ενιαία πολιτική απέναντι στους μετανάστες. Το αποτέλεσμα της έλλειψης πολιτικής είναι το να αισθάνονται οι μετανάστες απομονωμένοι και αποκλεισμένοι.

Οι μετανάστες, όμως, δεν είναι παθητικοί δέκτες της όποιας στάσης των κρατικών αρχών και του κόσμου στη χώρα υποδοχής. Από την πλευρά τους, αναπτύσσουν στρατηγικές για την αντιμετώπιση της απομόνωσής τους. Ένας μετανάστης που έρχεται αντιμετώπιος με μια αρνητική στάση στη χώρα υποδοχής, εκτός από το να απομονωθεί και να αναπτύξει κι αυτός με τη σειρά του μια εχθρική στάση, μπορεί να προσπαθήσει να εξαλείψει τις διαφορές του με τους ντόπιους και να αφομοιωθεί πλήρως από τη χώρα υποδοχής. Επίσης, μπορεί να χρησιμοποιήσει το μικτό γάμο για να ενσωματωθεί στην κοινωνία της χώρας υποδοχής ή ακόμη και για να διαχωρίσει τον εαυτό του από τα άτομα που προέρχονται από την ίδια χώρα²²⁷.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διαχωρίσουμε την έννοια της προκατάληψης από την έννοια της διάκρισης. Η διάκριση απορρέει από οικονομικά και κοινωνικά

²²⁶ Χλέτσος Μ., Ντόκος Θ., Γαβρόγλου Σ., Παλυβός Θ., Gazon E., Ναζάκης Χ., Καρασαββόγλου Α., Γιαννόπουλος Ν. (2001), «Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, Πολιτικές και Κοινωνικές Πτυχές», *οπ. αν. σ. 87-88*.

²²⁷ Παπαδοπούλου Α. (2002), (επιμ.), «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Για τους Ανθρώπους που Παραμερίζουμε», *οπ. αν. σ. 204*.

συμφέροντα, ενώ η προκατάληψη δημιουργείται για να τα δικαιολογήσει²²⁸.

Σε έρευνα²²⁹ που έγινε σε τέσσερις ευρωπαϊκές χώρες –Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία και Ελβετία– παρατηρήθηκε ότι υπάρχει μεγάλη προκατάληψη κατά των μεταναστών. Περισσότερο, δε, προκατειλημμένοι είναι οι εργάτες, σε αντίθεση με τους πολίτες που ανήκουν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, οι οποίοι δεν δηλώνουν τόσο προκατειλημμένοι. Είναι ωστόσο ερωτηματικό αν θα το έλεγαν αυτό στο πλαίσιο της έρευνας.

Στο χώρο της πολιτικής, η προκατάληψη εκφράζεται είτε με ακροδεξιές οργανώσεις που ανοιχτά είναι εναντίον των μεταναστών, είτε με πολιτικά κόμματα που μέσα από πολιτικές για τη μείωση της εισροής των μεταναστών και την προστασία των πολιτών εκφράζουν τη δική τους προκατάληψη.

Στην περίπτωση των Ελληνοποντίων, παρόλο που έχουν τις ίδιες ρίζες με τον γηγενή πληθυσμό, είναι αναγκασμένοι να προβούν σε μεγάλες αλλαγές σύμφωνα με αυτά που επικρατούν στην Ελλάδα, όταν μεταναστεύουν και αυτό είναι δύσκολο τόσο για τους παλινοστούντες όσο και για τους ντόπιους. Μόνο οι πολιτιστικές διαφορές που έχουν με τους υπόλοιπους Έλληνες μπορεί να δημιουργήσουν συνθήκες για να δικαιολογηθεί μια ρατσιστική αντιμετώπιση. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε ερώτηση για το «τι νομίζετε για τους Ελληνοπόντιους», Ελληνίδα μητέρα αναφέρθηκε στο ότι δεν θα είχε κανένα πρόβλημα, αν δεν είχαν τη συνήθεια να αφήνουν τα παπούτσια τους έξω από τα διαμερίσματα, πράγμα που το θεωρεί πολύ ενοχλητικό και ένδειξη έλλειψης καθαριότητας. Φυσικά, μπορεί εύκολα να αντιληφθεί κανείς ότι οι Ελληνοπόντιοι θεωρούν τη συγκεκριμένη συνήθεια στοιχείο καθαριότητας.

Σχετικά με τον Κοινωνικό Αποκλεισμό²³⁰ των Ποντίων, αναφέρεται ότι εκτός από τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Πόντιοι, υπάρχουν και πολλά κοινωνικά προβλήματα που δυσκολεύουν την ομαλή εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, αναφέρουν ότι έχουν προβλήματα με τη γραφειοκρατία, τη συμπεριφορά των ντόπιων και τη συμπεριφορά των δασκάλων και των συμμαθητών των παιδιών τους στο σχολείο. Αναμφίβολα, δεν έχει τόσο σημασία το τι μέτρα παίρνει το κράτος για την υποδοχή τους –αν και αυτό είναι πολύ σημαντικό στοιχείο– αλλά το πώς αισθάνονται οι ίδιοι. Τελικά, εκείνο που αισθάνονται είναι ότι δεν νιώθουν ισότιμα μέλη της κοινωνίας.

²²⁸ Castles S., Kosack C. (1985), «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», οπ. αν. σ. 431-460.

²²⁹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 431-440.

²³⁰ Κασσιμάτη Κ. (2001), (επιμ.), «Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η Ελληνική Εμπειρία», οπ. αν. σ. 293-297.

Θα πρέπει, ακόμη, να αναφερθεί ότι το πώς βιώνουν οι Ελληνοπόντιοι την ένταξή τους στο ελληνικό κοινωνικό σύστημα έχει σχέση και με τις προσδοκίες τους πριν από την εγκατάστασή τους. Οι Ελληνοπόντιοι θεωρούσαν ότι όταν έρθουν στην Ελλάδα, θα γίνουν αποδεκτοί από την ελληνική κοινωνία, μιας και έχουν τις ίδιες ρίζες. Δεν ήξεραν, όμως, ότι οι περισσότεροι Έλληνες δεν γνώριζαν καν την ιστορία των Ποντίων και απλά τους θεωρούσαν μετανάστες που ήρθαν από τη Ρωσία. Χαρακτηριστικό είναι αυτό που μας είπε μια Ελληνοπόντια.

«Όταν ήμασταν στη Ρωσία, μας φώναζαν υποτιμητικά Έλληνες και όταν ήρθαμε στην Ελλάδα, έμαθα ότι τελικά δεν είμαστε Έλληνες, αλλά Ρωσσοπόντιοι, όπως μας φώναζαν αυτή τη φορά οι Έλληνες».

Εξάλλου, οι Ελληνοπόντιοι συνηθισμένοι σ' ένα κρατικό σύστημα όπως το ρωσικό, όπου το κράτος μεριμνούσε για όλα, απογοητεύτηκαν όταν ήρθαν στην Ελλάδα και διαπίστωσαν ότι θα έπρεπε μόνοι τους να φροντίσουν για σπίτι, για δουλειά, για ιατρική περίθαλψη, πολλές φορές και για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Αυτό τους απογοήτευσε, καθώς επίσης και η στάση των κρατικών αρχών, αφού την ερμήνευσαν ως αδιάφορη. Δεν μπορούσαν, όπως ήταν φυσικό, να αντιληφθούν ότι έτσι είναι η κρατική μέριμνα απέναντι σ' όλους τους Έλληνες και ίσως ακόμη πιο αδιάφορη για τους ντόπιους. Βέβαια, η άγνοια της ελληνικής γλώσσας ήταν ένα από τα εμπόδια που δεν τους επέτρεπαν να έρθουν σ' επαφή με τους ντόπιους, να φροντίσουν τον εαυτό τους, να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους, ακόμη κι αν υπήρχαν, και να αντιληφθούν σε βάθος τον τρόπο λειτουργίας της νέας τους χώρας παραμονής.

Στην έρευνά μας, όσα αναφέρθηκαν παραπάνω επιβεβαιώνονται αφού σε ερώτηση *«Πιστεύεις ότι η στάση που κρατούν οι κρατικές αρχές απέναντι στους μετανάστες από τρίτες (φτωχότερες χώρες) είναι...»* οι περισσότεροι απαντούν ότι η στάση είναι σκληρή (33,3%), έναντι του δίκαιη που είναι 22,7%.

Μεταξύ των ομάδων, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά όπως θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει ($F(3,678)=1,865$, $p>0,05$) (Πίνακας 28), αλλά αυτό δικαιολογείται από την απάντηση, η οποία εκφράζει ότι η στάση των αρχών είναι σκληρή. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι οι μεν Έλληνες το αντιλαμβάνονται (ανεξάρτητα με το αν συμφωνούν ή όχι), οι δε αλλοδαποί το βιώνουν. Επίσης, είναι λογικό και για τους Έλληνες να λένε ότι η στάση των αρχών είναι σκληρή, επειδή δεν μιλούν για τον εαυτό τους, αλλά για μια άλλη ομάδα, που είναι το κράτος στην προκειμένη περίπτωση (ενδο-ομαδική ευνοιοκρατία).

Εξάλλου, στην ερώτηση «Πιστεύεις ότι η στάση που κρατά ο κόσμος στην καθημερινή ζωή απέναντι στους μετανάστες από τρίτες (φτωχότερες χώρες) είναι..» οι περισσότεροι απαντούν ότι είναι κανονική (40%) και εχθρική (39,5%), χωρίς να υπάρχει και πάλι στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων, αφού και πάλι όλοι θεωρούν τη στάση του κόσμου μάλλον αρνητική, αλλά σίγουρα καλύτερη από τη στάση των κρατικών αρχών ($F(3,678)=1,328, p>0,05$) (Πίνακας 28).

Πίνακας 28. Σχέση καταγωγής και στάσης που κρατούν οι κρατικές αρχές και ο κόσμος απέναντι στους μετανάστες κατά τη γνώμη των μαθητών. (Η διαβάθμιση του πίνακα ήταν εξαιρετικά σκληρή, σκληρή, δίκαιη, ήπια, εξαιρετικά ήπια).

Η στάση που κρατούν οι κρατικές αρχές απέναντι στους μετανάστες	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Συχνότητα	401	82	159	40	682
Μέσος Όρος	2,8703 (δίκαιη)	2,7073 (δίκαιη)	2,7484 (δίκαιη)	2,4500 Μεταξύ (δίκαιη προς το σκληρή και δίκαιη)	2,7977 (δίκαιη)

$F(3,678)=8,007 p>0,05$

Η στάση που κρατάει ο κόσμος απέναντι στους μετανάστες	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Συχνότητα	403	82	158	40	683
Μέσος Όρος	2,5310 (μεταξύ σκληρή και δίκαιη)	2,4878 (μεταξύ σκληρή και δίκαιη)	2,5063 (μεταξύ σκληρή και δίκαιη)	2,2500 (προς το σκληρή)	2,5037 (μεταξύ σκληρή και δίκαιη)

$F(3,679)=2,897 p>0,05$

Φυσικά, αν λάβουμε υπόψη ότι οι άνθρωποι γενικά προσπαθούν να δώσουν απαντήσεις που θα τους κάνουν να φαίνονται καλύτεροι, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ίσως υπάρχουν αρκετά παιδιά που θεωρούν ότι η στάση του κόσμου είναι εχθρική, αλλά δεν ήθελαν να το αναφέρουν, μιας και στον κόσμο συμπεριλαμβάνονται και οι ίδιοι -ιδιαίτερα στην περίπτωση των Ελλήνων.

6.1.8. Σύνοψη απόψεων μαθητών

-Οι μαθητές του δείγματος δείχνουν να μην είναι ούτε πολύ ευχαριστημένοι, ούτε πολύ δυσαρεστημένοι από την επίδοσή τους. Αυτό είναι φυσικό επόμενο του γεγονότος ότι οι περισσότεροι μαθητές έχουν μέτρια ή καλή επίδοση, οπότε κατά μέσο όρο θα έχουν και μέτρια επίπεδα ικανοποίησης. Μεταξύ των ομάδων, οι αμιγείς Έλληνες είναι πιο ευχαριστημένοι από όλους, πράγμα το οποίο μπορεί να δείχνει ότι έχουν και την καλύτερη επίδοση.

-Οι λόγοι στους οποίους πιστεύουν ότι οφείλονται οι επιτυχίες τους, δηλώνουν ότι κυρίως στηρίζονται σε ενδογενείς παράγοντες, αφού όλες οι ομάδες επιλέγουν κυρίως την προσπάθεια και τις ικανότητες.

Επίσης, σε ενδογενείς παράγοντες πιστεύουν ότι οφείλονται και οι δυσκολίες τους, αφού δηλώνουν ότι για τις αποτυχίες τους ευθύνονται κυρίως η δυσκολία των μαθημάτων, οι προσωπικές αδυναμίες και η έλλειψη προσπάθειας. Στην απόδοση των δυσκολιών οι υπόλοιποι μετανάστες φαίνεται να επιλέγουν την κακή συμπεριφορά σημαντικά περισσότερο από τις υπόλοιπες ομάδες, πράγμα το οποίο μπορεί να λειτουργεί και ως αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Το περιβάλλον τους, δηλαδή, πιστεύει ότι έχουν κακή συμπεριφορά και οι ίδιοι το εκπληρώνουν στην πράξη.

Βλέπουμε δηλαδή ότι οι μαθητές είναι μετρίως ευχαριστημένοι από την επίδοσή τους, την οποία θεωρούν αποτέλεσμα παραγόντων που κυρίως σχετίζονται με τους ίδιους.

-Σχετικά με τις φιλοδοξίες και τις επιδιώξεις τους οι ερωτήσεις περιλαμβάνουν τέσσερα ζητήματα. Πρώτον, τι εκπαίδευση θα επιθυμούσαν αν υπήρχε η δυνατότητα, δεύτερον, τι εκπαίδευση πιστεύουν ότι θα κατορθώσουν, τρίτον, τι επάγγελμα θα επιθυμούσαν να κάνουν αν υπήρχαν απεριόριστες δυνατότητες και τέταρτον, τι επάγγελμα πιστεύουν ότι τελικά θα καταφέρουν να κάνουν. Τα δε ευρήματα είναι τα εξής:

Στο πρώτο ζήτημα, το τι εκπαίδευση δηλαδή θα επιθυμούσαν να αποκτήσουν αν υπήρχε η δυνατότητα, οι περισσότεροι επιλέγουν το να τελειώσουν το Πανεπιστήμιο, με τους Ελληνοπόντιους να είναι η μόνη ομάδα που επιλέγει σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό το να τελειώσει το Λύκειο. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι Ελληνοπόντιοι έχουν περιορισμένες φιλοδοξίες και δεν θα επέλεγαν την πανεπιστημιακή μόρφωση, ακόμη κι αν είχαν τη δυνατότητα.

Όταν, όμως, ερωτώνται το τι εκπαίδευση πιστεύουν ότι θα κατορθώσουν οι περισσότεροι μαθητές από όλες τις ομάδες, επιλέγουν το Λύκειο. Εδώ φαίνεται ξεκάθαρα ότι όλοι οι μαθητές, εκτός από τους Πόντιους, αναγκάζονται να περιορίσουν τις φιλοδοξίες τους. Συνεπώς, οι Ελληνοπόντιοι έχουν εξαρχής περιορισμένες φιλοδοξίες και έτσι δεν αναγκάζονται να τις περιορίσουν αργότερα, λόγω των συνθηκών που θα αντιμετωπίσουν. Επομένως, είναι πιο ρεαλιστές και κάνουν την ανάγκη όνειρά τους.

Όσον αφορά στο επάγγελμα που θα επιθυμούσαν, αν υπήρχε η δυνατότητα, όλες οι ομάδες επιλέγουν την οικονομική άνεση από την κοινωνική αποδοχή.

Όταν ερωτώνται τι θα κάνουν τελικά, οι υπόλοιποι μετανάστες επιλέγουν με σημαντική διαφορά τη χειρότερη περίπτωση που είναι τα λιγότερα χρήματα και τη λιγότερη κοινωνική αποδοχή. Οι Ελληνοπόντιοι παραμένουν σχετικά αισιόδοξοι για το επάγγελμα, αφού πιστεύουν σε μεγάλο ποσοστό ότι θα κάνουν ένα επάγγελμα με αρκετά χρήματα.

Σε συνδυασμό με τα προηγούμενα, μπορούμε να πούμε ότι γενικά οι Ελληνοπόντιοι είναι πιο ρεαλιστές και οι επιδιώξεις, οι φιλοδοξίες και τα όνειρά τους στρέφονται περισσότερο προς ένα καλό επάγγελμα παρά προς μια καλή εκπαίδευση.

- Όταν ερωτώνται για το ποιοι θα είναι οι λόγοι που μπορεί να μην κάνουν τα όνειρά τους πραγματικότητα, όλες οι ομάδες επιλέγουν το ότι οι επιθυμίες δεν πραγματοποιούνται ποτέ και ότι δεν έχουν βοήθεια από το περιβάλλον, περισσότερο από το δεν έχουν τις ικανότητες. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ενώ αποδίδουν την κακή επίδοση σε ενδογενείς παράγοντες, όταν ερωτώνται για την πραγματοποίηση των επιδιώξεών τους, την αποδίδουν σε εξωγενείς παράγοντες. Άρα, γνωρίζουν καλά ότι το περιβάλλον τους φέρνει εμπόδια, αλλά δεν θεωρούν ότι η επίδοση είναι ένας από τους κοινωνικά επιβεβλημένους παράγοντες που εμποδίζει στην πραγματοποίηση των φιλοδοξιών τους.

-Σχετικά με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, οι περισσότεροι απαντούν ότι αυτοί και οι γονείς τους ομιλούν πολύ καλά την ελληνική γλώσσα, πράγμα το οποίο είναι

φυσικό επόμενο του γεγονότος ότι και τα παιδιά και οι γονείς στην πλειονότητά τους έχουν ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στην Ελλάδα.

-Στην ομάδα των ερωτήσεων που σχετίζονται με το αν αντιλαμβάνονται εθνοκεντρισμό στο περιβάλλον τους, βλέπουμε ότι οι περισσότεροι μαθητές απαντούν ότι οι καθηγητές τους είναι μετρίως δίκαιοι και ότι φέρονται καλύτερα σε ορισμένους μαθητές. Οι λόγοι, δε, που κάνουν τους καθηγητές να φέρονται καλύτερα σε ορισμένους μαθητές είναι, σύμφωνα με τις απαντήσεις των παιδιών, η καλή συμπεριφορά, η προσπάθεια και οι ικανότητες. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι Ελληνοπόντιοι επιλέγουν λιγότερο από όλους την καλή συμπεριφορά και την προσπάθεια και περισσότερο το επειδή κατάγονται από την Ελλάδα, πράγμα που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι οι Ελληνοπόντιοι φαίνεται να πιστεύουν ότι τη μοίρα τους την επηρεάζει πιο πολύ η καταγωγή και λιγότερο η προσπάθεια.

-Στην ερώτηση για το πού βασίζουν οι καθηγητές τη βαθμολογία τους, βλέπουμε ότι οι περισσότεροι μαθητές και από τις δύο ομάδες απαντούν στην προσπάθεια, στη συμπεριφορά και στις ικανότητες και δεν παρατηρείται η διαφορά στις απαντήσεις των Ελληνοποντίων που διαπιστώσαμε όταν ερωτήθηκαν το πού βασίζουν οι καθηγητές τη συμπεριφορά τους. Επομένως, ενώ οι Ελληνοπόντιοι πιστεύουν ότι στη συμπεριφορά τους οι καθηγητές είναι προκατελιμμένοι, δεν πιστεύουν ότι αυτό επηρεάζει τη βαθμολογία τους.

-Όσον αφορά στους συμμαθητές τους, οι περισσότεροι απαντούν ότι έχουν καλές σχέσεις με όλους, πράγμα που σημαίνει ότι δεν υπάρχει ανοιχτός εθνοκεντρισμός. Όταν, όμως, τους ρωτάμε για τις φιλικές τους σχέσεις, και πιο συγκεκριμένα με ποιους θέλουν να κάνουν παρέα, οι Ελληνοπόντιοι προτιμούν με σημαντική διαφορά να κάνουν παρέα με άτομα που έχουν την ίδια καταγωγή. Αυτό σημαίνει ότι, παρόλο που δεν υπάρχει εχθρικότητα στο σχολικό περιβάλλον, δεν υπάρχει και ενθάρρυνση για φιλικές σχέσεις. Αυτό βέβαια επιβεβαιώνεται και από τις απαντήσεις στην ερώτηση σχετικά με το ποιοι νομίζουν ότι είναι οι λόγοι που κάποιοι συμμαθητές τους δεν τους κάνουν παρέα, όπου οι περισσότεροι Ελληνοπόντιοι και υπόλοιποι μετανάστες απαντούν ότι δεν τους κάνουν παρέα λόγω καταγωγής. Άρα, πρέπει να υπάρχει εθνοκεντρισμός στο σχολικό περιβάλλον, αλλά σε λανθάνουσα μορφή.

-Όταν ερωτώνται αν οι Έλληνες ή οι ίδιοι συμπαθούν τους ανθρώπους που έχουν διαφορετικά έθνη, απαντούν ότι οι Έλληνες δεν τους συμπαθούν πολύ, αλλά οι ίδιοι τους συμπαθούν. Επομένως, διαφοροποιούν τον εαυτό τους από τους άλλους και παρόλο που βλέπουν ότι υπάρχει εθνοκεντρισμός, δεν θέλουν να συμμετάσχουν σ'

αυτή την κατάσταση.

-Τέλος, όσον αφορά στον εθνοκεντρισμό του περιβάλλοντος, βλέπουμε ότι οι περισσότεροι μαθητές πιστεύουν ότι οι κρατικές αρχές έχουν σκληρή στάση απέναντι στους μετανάστες, αλλά ο κόσμος έχει γενικά καλύτερη στάση.

-Για τα οικονομικά προβλήματα, οι περισσότεροι απαντούν ότι έχουν όντως πολλά οικονομικά προβλήματα, αλλά είναι αισιόδοξοι και πιστεύουν ότι θα τα καταφέρουν. Οι Ελληνοπόντιοι, παρόλο που είναι οι λιγότεροι οι οποίοι απαντούν ότι δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα, παραμένουν αισιόδοξοι και απαντούν περισσότερο από όλους ότι θα τα καταφέρουν.

6.2. Στάσεις και διαθέσεις των γονέων για τη σχολική επίδοση, τις φιλοδοξίες και τις προσδοκίες των παιδιών τους

Γενικά, οι ερωτήσεις που συμπεριλάμβανε το ερωτηματολόγιο των γονέων και μέσω των οποίων προσπαθήσαμε να στηρίξουμε τις υποθέσεις εργασίας μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στις εξής ομάδες:

Αυτές που σχετίζονται με την επίδοση και τους παράγοντες που οι γονείς θεωρούν ότι επηρεάζουν την καλή ή κακή επίδοση των παιδιών τους (ερωτήσεις 1, 2, 3).

Αυτές που σχετίζονται με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους για την εκπαίδευση και το επάγγελμα που θα επιθυμούσαν για τα παιδιά τους, καθώς και με την εκπαίδευση και το επάγγελμα που πιστεύουν ότι τελικά θα μπορέσουν να ακολουθήσουν τα παιδιά (ερωτήσεις 4, 5, 6, 7).

Αυτή που σχετίζεται με την οικονομική κατάσταση της οικογένειας (ερώτηση 8).

Αυτή που σχετίζεται με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας (ερώτηση 9).

Αυτές που σχετίζονται με το πώς αντιλαμβάνονται το κοινωνικό τους περιβάλλον (ερώτηση 10, 11, 12, 13, 14).

Αυτές που σχετίζονται με τη γνώμη τους για τη στάση των κρατικών αρχών (ερώτηση 15, 16).

Αυτές που σχετίζονται με το πώς αντιλαμβάνονται το εκπαιδευτικό σύστημα (ερώτηση 17, 18, 19, 20).

6.2.1. Γνώση της ελληνικής γλώσσας

Η οικογένεια και η κοινωνική τάξη φαίνεται να παίζουν μεγάλο ρόλο στην εξέλιξη του παιδιού, σε σχέση με τη γλώσσα που αυτό μιλάει, είτε είναι μια παραλλαγή της ελληνικής (όπως, για παράδειγμα, η γλώσσα που μιλούν στην επαρχία ή η γλώσσα που μιλιέται από τα λαϊκότερα στρώματα), είτε είναι μια ξένη γλώσσα.

Ένα από τα αίτια που κυρίως προβάλλονται για να δικαιολογήσουν τη σχολική αποτυχία ορισμένων μαθητών είναι και το «γλωσσικό μειονέκτημα», όπως αποκαλείται η διαφορετική γλώσσα που μιλούν ορισμένα παιδιά συνήθως προερχόμενα από τα λαϊκά στρώματα. Θεωρείται ότι η γλώσσα που μιλούν είναι φτωχή και ελλιπής, σε σύγκριση με τη γλώσσα των ανωτέρων στρωμάτων που θεωρείται πιο πλούσια σε λεξιλόγιο και πιο περίπλοκη στο συντακτικό. Έτσι, τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων μένουν πίσω στα γλωσσικά μαθήματα, με αποτέλεσμα

το ίδιο να παρατηρείται και σε όλα τα μαθήματα.

Το 1966 έγινε μια έρευνα από ομάδα γλωσσολόγων στις Η.Π.Α., όπου καταγράφηκε η γλώσσα των μαύρων της Αμερικής και διαπιστώθηκε ότι είναι μια γλώσσα πλούσια και αυστηρά δομημένη, αλλά το γλωσσικό της σύστημα είναι διαφορετικό.²³¹ Εξάλλου, στη γλώσσα των Μαύρων της Αμερικής έχει γραφτεί το γνωστό λογοτεχνικό έργο της Alice Walker «Color Purple».

Η διάδοση αυτής της πληροφορίας προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις στην επιστημονική κοινότητα, παρόλο που αποδείκνυε επιστημονικά κάτι που η θεωρία της Ανθρωπολογίας και της Γλωσσολογίας είχε διατυπώσει πριν από πολύ καιρό: Ότι δηλαδή δεν υπάρχει άγλωσση κοινότητα και ότι καμιά γλώσσα δεν είναι λαθεμένη. Αναμφίβολα, οι αντιδράσεις αυτές αντανakλούσαν τις προκαταλήψεις που υπήρχαν ακόμη και ανάμεσα στους επιστήμονες. Θεωρούσαν τη γλώσσα των λαϊκών στρωμάτων μειονεκτική, επειδή έβλεπαν τα λαϊκά στρώματα ως μειονεκτικά. Εκείνο, λοιπόν, που συμβαίνει είναι το ότι η γλώσσα των ανωτέρων κοινωνικών τάξεων επικρατεί στα σχολεία και τα παιδιά που δεν τη μιλούν, παρόλο που επικοινωνούν με μια διαφορετική και εξίσου καλή γλώσσα, θεωρούνται ότι μειονεκτούν απέναντι στα παιδιά που ομιλούν τη γλώσσα που διδάσκεται στα σχολεία. Φυσικά, το ζήτημα είναι ακόμη πιο περίπλοκο. Αν το πρόβλημα ήταν μόνο η εκμάθηση μιας άλλης γλώσσας, τότε σε λίγο καιρό τα παιδιά θα μιλούσαν την άλλη γλώσσα και δεν θα είχαν κανένα πρόβλημα. Το θέμα είναι ότι η γλώσσα που μιλούν τα παιδιά των λαϊκών τάξεων αξιολογείται ως λαθεμένη και τα παιδιά που τη μιλούν ως κατώτερα. Αυτή η ταξινόμηση παράγει αξιολογήσεις που συνοδεύουν το σύνολο της κουλτούρας, τους κανόνες συμπεριφοράς, την αισθητική και τις συνήθειες της ομάδας που μιλάει την ελλιπή και φτωχή γλώσσα, πράγμα το οποίο θέτει τα παιδιά που δεν κατέχουν την επικρατούσα γλώσσα σε μειονεκτική θέση.

Για όλους αυτούς τους λόγους, λοιπόν, θεωρούμε ότι είναι περισσότερο εύστοχο να ρωτήσουμε τα παιδιά για το πόσο καλά νομίζουν ότι μιλούν την ελληνική γλώσσα, από το να προσπαθήσουμε να το προσδιορίσουμε με αντικειμενικά κριτήρια και καταγραφές. Εκείνο που πραγματικά έχει σημασία είναι το πόσο αισθάνονται μειονεκτικά ή όχι μέσα στο περιβάλλον του σχολείου και στο κοινωνικό τους περιβάλλον, κατ' επέκτασιν, λόγω της γλώσσας την οποία μιλούν.

Συνεπώς, εάν τα παιδιά διαφορετικών τάξεων στο ίδιο κράτος αισθάνονται

²³¹ Δραγώνα Θ., Σκούρτου Ε., Φραγκουδάκη Α. (2001), «Εκπαίδευση. Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες» στο Σπουδές στην Εκπαίδευση, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

μειονεκτικά επειδή μιλούν την ίδια γλώσσα με διαφορετικά ιδιώματα, μπορούμε να φανταστούμε πώς αισθάνονται τα παιδιά που προέρχονται από άλλη χώρα και μιλούν μια διαφορετική μητρική γλώσσα ή τα παιδιά που μιλούν στο σπίτι μια διαφορετική από την επικρατούσα γλώσσα.

Στην παρούσα έρευνα αναμένεται να έχουν ουσιαστικά προβλήματα γλώσσας οι μετανάστες που δεν έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και η μητρική τους γλώσσα είναι η σωστή γλώσσα που μιλούν. Τώρα, όσον αφορά στους Ελληνοπόντιους μαθητές, επειδή έχουν γεννηθεί οι περισσότεροι στην Ελλάδα, δεν αναμένεται να μιλούν την ελληνική γλώσσα με λάθος τρόπο. Είναι πιθανόν, όμως, να αισθάνονται μειονεκτικά, επειδή μιλούν μια παραλλαγή της ελληνικής γλώσσας, και κυρίως επειδή τη μιλούν με μια ιδιόζουσα προφορά, η οποία κάνει εμφανή την καταγωγή τους και τους ωθεί να αισθάνονται μειονεκτικά, μιας και η κουλτούρα τους αξιολογείται αρνητικά.

Ένα ζήτημα που προκύπτει σε σχέση με τη γλώσσα που μιλάει το παιδί στην οικογένεια είναι και ο κύκλος των συναναστροφών του μέσα από το περιβάλλον της οικογένειάς του. Στην έρευνα που διεξήχθη από την Κασιμάτη για τους Ελληνοπόντιους²³², διαπιστώθηκε ότι η γλώσσα με την οποία επικοινωνούν οι παλινοστούντες παίζει σημαντικό ρόλο για την καταγωγή των ανθρώπων που συναναστρέφονται. Όταν οι Πόντιοι ήρθαν στην Ελλάδα, σε ποσοστό 79% μιλούσαν μόνο ποντιακά και ρωσικά. Έτσι, από την αρχή της εγκατάστασής τους τούς δημιουργήθηκαν προβλήματα επικοινωνίας και απομόνωσης από τους συντοπίτες τους. Αμέσως φάνηκε ότι όσοι μιλούσαν και ελληνικά έκαναν παρέα και με Έλληνες, σε αντίθεση με όσους μιλούσαν μόνο ρωσικά ή ποντιακά που δεν συναναστρέφονταν καθόλου Έλληνες.

Φυσικά, η κατάσταση αυτή δεν δημιουργεί μόνο συναισθηματικά προβλήματα αλλά και πρακτικά, αφού δεν μπορούν να επικοινωνήσουν ούτε με τις Αρχές για να μάθουν τα δικαιώματά τους, ούτε να ζητήσουν βοήθεια για τα προβλήματά τους. Ακόμη, σε σχέση με την παρούσα έρευνα, δεν μπορούσαν να επικοινωνήσουν με τους δασκάλους των παιδιών τους και να συνεργαστούν. Αυτό, επίσης, μπορεί να δικαιολογήσει και το γεγονός που αναφέρθηκε στις συνεντεύξεις των καθηγητών, οι οποίοι μας είπαν ότι πολλές φορές δεν είχαν καμιά επικοινωνία με τους γονείς των Ποντίων και των αλλοδαπών μαθητών, αλλά μόνο με τους γονείς των Ελλήνων.

Ωστόσο, στην ερώτηση «Μιλάτε καλά την ελληνική γλώσσα;» οι περισσότεροι απαντούν πάρα πολύ καλά (63%) (Πίνακας 29). Όμως, δεν μπορέσαμε να κάνουμε

²³² Κασιμάτη Κ., (1993), Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη., σπ. αν. σ.464-465.

σύγκριση μεταξύ των ομάδων, επειδή ο στατιστικός έλεγχος για την ομοιογένεια των διασπορών μεταξύ των ομάδων μας κάνει να αποδεχτούμε τη μηδενική υπόθεση ($p < 0,001$). Φυσικά, τα αποτελέσματα μπορεί να τείνουν προς το πολύ καλά, από το γεγονός ότι οι περισσότεροι γονείς του δείγματος είναι Έλληνες που μιλούν πολύ καλά την ελληνική γλώσσα.

Πίνακας 29. Σχέση καταγωγής και του πόσο καλά μιλούν οι γονείς την ελληνική γλώσσα.

	Αριθμός	Mean	s.d
Αμιγείς Έλληνες	134	4,7388	0,5872
Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	25	4,7600	0,5228
Ελληνοπόντιοι	42	3,8095	0,8334
Υπόλοιποι	14	3,2857	0,8254
Σύνολο	215	4,4651	0,8074

F(3,211)=38,976 p<0,005

6.2.2. Οικονομική κατάσταση των οικογενειών

Η Ελλάδα, καθώς και όλοι οι κοινωνικοί σχηματισμοί, παρουσιάζει οικονομικές ανισότητες, όπως συμβαίνει στην κατανομή του πλούτου και στη διανομή του εισοδήματος. Το ζήτημα της διανομής του εισοδήματος υπήρξε ένα από τα πρώτα θέματα που απασχόλησε την πολιτική οικονομία.

Στην παρούσα έρευνα μάς ενδιαφέρει η λειτουργική διανομή του εισοδήματος, το πώς δηλαδή το εισόδημα διανέμεται ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, αλλά και η προσωπική διανομή του εισοδήματος, το πώς δηλαδή το εισόδημα διανέμεται ανάμεσα στα άτομα²³³. Κι αυτό επειδή σε λειτουργικό επίπεδο μας ενδιαφέρει η οικονομική κατάσταση των διαφόρων ομάδων του δείγματος, όπως είναι οι Έλληνες, οι Ελληνοπόντιοι και οι υπόλοιποι μετανάστες, αλλά και σε προσωπικό επίπεδο, το πόσο η οικονομική κατάσταση επηρεάζει την επίδοση, τις επιλογές και τις φιλοδοξίες των μαθητών. Εξάλλου, μία από τις υποθέσεις εργασίας είναι ότι η οικονομική κατάσταση επηρεάζει την επίδοση των μαθητών και ότι οι μαθητές με την ίδια οικονομική κατάσταση, αλλά με διαφορετική καταγωγή, θα έχουν διαφορετική

²³³ Κεραμίδου Ι. (1998), «Μισθοί, Παραγωγικότητα και Εισοδηματικές Ανισότητες στη Μεταπολεμική Ελλάδα» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, σπ. αν. σ. 288-300.

επίδοση. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι στην παρούσα έρευνα δεν ερευνάται τόσο η «αντικειμενική» οικονομική κατάσταση με αντικειμενικά στοιχεία, όπως το εισόδημα για παράδειγμα, αλλά περισσότερο ο βαθμός ικανοποίησης²³⁴ των διαφορετικών ομάδων και ατόμων από την οικονομική τους κατάσταση.

Το πρόβλημα της προσωπικής διανομής του εισοδήματος απασχόλησε τους οικονομολόγους μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν έγινε αντιληπτό ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν έλυνε το πρόβλημα της οικονομικής ανισότητας και της φτώχειας. Σχετικά με τα αίτια της οικονομικής ανισότητας, υπάρχουν δύο ομάδες θεωριών. Στην πρώτη ομάδα εντάσσονται εκείνες που υποστηρίζουν ότι το εισόδημα ενός ατόμου καθορίζεται σημαντικά από τις δικές του ενέργειες και τα δικά του χαρακτηριστικά, όπως είναι οι ικανότητες, η ηλικία κ.ά. Τέτοιες είναι οι θεωρίες του ανθρώπινου κεφαλαίου, των ικανοτήτων, των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και του κύκλου ζωής. Στη δεύτερη ομάδα θεωριών εντάσσονται εκείνες που υποστηρίζουν ότι το ύψος του εισοδήματος καθορίζεται από παράγοντες έξω από το άτομο, όπως είναι το κοινωνικό πλαίσιο, η αγορά εργασίας ή και τυχαία γεγονότα. Τέτοιες είναι και οι στοχαστικές θεωρίες, η μαρξιστική θεωρία, η συμβολή της μαρξιστικής σκέψης και εκείνες που εισάγουν το μοντέλο της ζήτησης στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει να αναφερθούμε στις σημαντικότερες από αυτές τις θεωρίες, αρχίζοντας από τη θεωρία των ικανοτήτων η οποία υποστηρίζει ότι το εισόδημα ενός ατόμου εξαρτάται από τις προσωπικές του ικανότητες, όπως είναι η ευφυΐα, η επιδεξιότητα, η χειρωνακτική δύναμη ή τα ταλέντα και η οποία είναι η πιο δημοφιλής στους περισσότερους. Επίσης, μια θεωρία που υποστηρίζει ότι για το ύψος του εισοδήματός του είναι υπεύθυνο το άτομο. Πρόκειται για τη θεωρία των ατομικών επιλογών, που υποστηρίζει ότι οι επιλογές μας καθορίζουν όχι μόνο το εισόδημα, αλλά και τον ελεύθερο χρόνο μας και τις συνθήκες εργασίας μας. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούμε στη θεωρία του κύκλου ζωής, που υποστηρίζει ότι το εισόδημα εξαρτάται από την ηλικία, τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, που υποστηρίζει ότι το εισόδημα είναι συνάρτηση της ενδοεπιχειρηματικής εκπαίδευσης, και τη θεωρία των εκπαιδευτικών ανισοτήτων, που υποστηρίζει ότι διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης συνεπάγονται και διαφορετικά εισοδήματα.

Σε αντιδιαστολή, οι σπουδαιότερες θεωρίες που αποδίδουν τις εισοδηματικές ανισότητες σε παράγοντες άλλους από τους ατομικούς, είναι οι στοχαστικές οι οποίες

²³⁴ Χατζηπαντελής Θ. (1998), «Διαστάσεις της Φτώχειας και Κοινωνικά Αποκλεισμένες Ομάδες» στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, σπ. αν. σ. 269-276.

τις αποδίδουν στην τύχη, η θεωρία της προσφοράς και της ζήτησης, που είναι μια εξέλιξη της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, όπου υποστηρίζεται ότι το εισόδημα είναι αποτέλεσμα των δυνάμεων της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας, καθώς και οι θεωρίες της κατατμημένης αγοράς εργασίας, όπου το εισόδημα υποστηρίζεται ότι είναι αποτέλεσμα του γοήτρου που έχουν οι θέσεις εργασίας μέσα στην κοινωνία. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούμε στις φεμινιστικές προσεγγίσεις, όπου υποστηρίζεται ότι το εισόδημα καθορίζεται από τις τεχνικές δεξιότητες που απαιτούνται για το κάθε επάγγελμα.

Οι μαρξιστικές θεωρίες ανήκουν και αυτές στις θεωρίες που υποστηρίζουν ότι οι οικονομικές ανισότητες είναι αποτέλεσμα κοινωνικών παραγόντων, αλλά δεν αποκλείουν και τα ατομικά χαρακτηριστικά. Ωστόσο, τα ατομικά χαρακτηριστικά καθορίζονται και από τους κοινωνικούς παράγοντες. Η ανάλυση, δηλαδή, των ατομικών χαρακτηριστικών θα πρέπει να γίνεται στο πλαίσιο των κοινωνικών δομών, όπως είναι η κοινωνική τάξη.

Στην παρούσα έρευνα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η υπόθεση εργασίας μας βασίζεται στις μαρξιστικές θεωρίες, αφού υποθέτουμε ότι οι επαγγελματικές επιλογές του ατόμου καθορίζονται από το ατομικό χαρακτηριστικό της επίδοσης, το οποίο όμως με τη σειρά του καθορίζεται από κοινωνικούς παράγοντες, όπως είναι η καταγωγή και η κοινωνική τάξη.

Για την οικονομική κατάσταση των μεταναστών θα μπορούσε να υποστηριχτεί, βάσει αυτής της θεωρίας, ότι τα εισοδήματά τους αναμένεται να είναι χαμηλότερα από τα εισοδήματα των πολιτών της χώρας υποδοχής, αφού οι μετανάστες έρχονται σε μια χώρα και αναλαμβάνουν τις θέσεις εργασίας με τις χαμηλότερες αποδοχές καθώς και το πλέον μειωμένο γόητρο, καταλαμβάνοντας έτσι τις πιο χαμηλές κοινωνικές τάξεις²³⁵.

Πάντως, στην ερώτηση για τα οικονομικά της οικογένειάς τους, οι περισσότεροι γονείς του δείγματος της παρούσας έρευνας απάντησαν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα, αλλά τα καταφέρνουν (70,7%). Επίσης, μεταξύ των ομάδων υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=13,890$, $p<0,05$) (Πίνακας 30), με τους Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα να απαντούν περισσότερο ότι δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα (40%).

²³⁵ Castles S., Kosack G. (1985), «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», οπ. αν. σ. 57-175.

Πίνακας 30. Σχέση καταγωγής και οικονομικών προβλημάτων της οικογένειας.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Έλληνο-πόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Αξεπέραστα οικονομικά προβλήματα		4,0	7,1		1,9
Πολλά, αλλά τα καταφέρνουμε	71,6	56,0	76,2	71,4	70,7
Κανένα οικονομικό πρόβλημα	28,4	40,0	16,7	28,6	27,4
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=13,890$ $p<0,05$

Μαζί με τις αποδόσεις της σχολικής αποτυχίας –όπου στο ερωτηματολόγιο αποδίδεται μόνο σε ενδογενείς παράγοντες και στις συνεντεύξεις κυρίως στους καθηγητές- τα οικονομικά προβλήματα είναι ο τομέας όπου διαφοροποιούνται οι απαντήσεις των γονέων στα ερωτηματολόγια και στις συνεντεύξεις. Σχετικά με τα οικονομικά προβλήματα, ενώ στα ερωτηματολόγια οι γονείς δηλώνουν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα, αλλά τα καταφέρνουν, στις συνεντεύξεις παρουσιάζουν μια εμφανέστατα πιο ζοφερή κατάσταση. Μάλιστα, τα οικονομικά προβλήματα ήταν και ένας από τους λόγους που ορισμένοι γονείς δεν μας έδωσαν συνέντευξη, αφού από το τηλέφωνο μας είπαν ότι δεν τους ενδιαφέρουν οι έρευνες, μιας και δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα για να βελτιώσουμε την οικονομική τους κατάσταση. Μία μητέρα, μάλιστα, μας είπε ότι δεν μπορούσε να μας συναντήσει, αφού και αυτή και ο άντρας της ήταν άνεργοι κι έτρεχαν όλη την ημέρα, ψάχνοντας για δουλειά. Εξάλλου, όπως μας είπε, έστω και αν έβρισκε κάποια ώρα για να μας συναντήσει, δεν θα μπορούσε να τηρήσει το ραντεβού, αφού, όταν τους παίρνουν τηλέφωνο για κάποια δουλειά, θα πρέπει να τρέξουν για συνέντευξη. Ο λόγος, βέβαια, που διαφοροποιούνται οι απαντήσεις στα ερωτηματολόγια και στις συνεντεύξεις, σχετικά με τα οικονομικά προβλήματα, θα μπορούσε να είναι το γεγονός ότι τα ερωτηματολόγια θα τα διάβαζαν και τα παιδιά τους, αφού θα τα

πήγαιναν τα ίδια στο σχολείο, και ίσως δεν ήθελαν να ξέρουν για την πραγματική τους οικονομική κατάσταση.

Ασφαλώς, σε πολλές περιπτώσεις μπορούσες να καταλάβεις για την οικονομική κατάσταση χωρίς να ρωτήσεις από το περιβάλλον στο οποίο ζούσαν. Συγκεκριμένα, βρέθηκα σε σπίτι που είχε κάτω τσιμέντο, δυο δωμάτια σύνολο για τέσσερα άτομα, κουρελού για πόρτα ανάμεσα στα δωμάτια και καθόλου θέρμανση. Τη συγκεκριμένη μητέρα δεν τη ρώτησα για τα οικονομικά της, αλλά με ρώτησε η ίδια αν από την έρευνα που κάνουμε θα πάρουν κάποια χρήματα. Το παιδί της δεν πήγαινε καλά στο σχολείο και δεν είχε χρήματα ούτε για φροντιστήρια φυσικά, αλλά ούτε και για να πληρώσει κάποια σχολή για να γίνει η κόρη της κομμώτρια, όπως θα ήθελε. Επομένως, φαίνεται ξεκάθαρα ότι σε πολλές ακραίες περιπτώσεις η οικονομική κατάσταση είναι ο μόνος καθοριστικός παράγοντας για την εκπαιδευτική και επαγγελματική εξέλιξη του παιδιού, αφού δεν υπάρχει επιλογή.

6.2.3. Επίδοση και αιτιολόγηση της σχολικής επιτυχίας ή αποτυχίας των παιδιών τους

Η μελέτη της σχολικής επίδοσης τα τελευταία χρόνια έχει διενεργηθεί ιδιαίτερα στο πλαίσιο της συστηματικής προσέγγισης της λειτουργίας της οικογένειας. Η αντιμετώπιση της οικογένειας, ως σύστημα, είναι μια προσέγγιση που βασίζεται στη Γενική Θεωρία Συστημάτων²³⁶. Πρόκειται για μια θεωρία που έρχεται να ανατρέψει τη Νευτώνεια επιστημονική προσέγγιση των κοινωνικών προβλημάτων. Σύμφωνα με αυτήν -η οποία επικρατούσε στην επιστημονική πρακτική για 300 περίπου χρόνια και οδήγησε σε σημαντικές ανακαλύψεις στο χώρο των θετικών επιστημών- το κάθε πρόβλημα έχει μια αιτία, η οποία μπορεί να εντοπισθεί αν αναλυθεί το φαινόμενο σε μικρότερα τμήματα.

Στις κοινωνικές, κυρίως, επιστήμες έγινε σύντομα αντιληπτό ότι μερικά προβλήματα είναι τόσο πολύπλοκα, που δεν θα μπορούσαν να επιλυθούν με τη μέθοδο της Νευτώνειας προσέγγισης. Το ίδιο συνέβη και με ορισμένα πολύπλοκα φαινόμενα στη Βιολογία και τη Φυσική. Η λειτουργία, δηλαδή, των μερών δεν οδηγεί απαραίτητα στην ανακάλυψη της λειτουργίας του όλου, αφού πολλές φορές η λειτουργία του όλου διαφέρει από τη λειτουργία των μερών. Αυτό συμβαίνει επειδή η λειτουργία του όλου περιλαμβάνει, εκτός από το σύνολο των μερών, και τη δυναμική

²³⁶ Παπαδιώτη-Αθανασίου Β., (1999), «Η Σχολική Αποτυχία, Σύμπτωμα Οικογενειακής Δυσλειτουργίας», Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (επιμ.) στο *Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αίτιες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση*, οπ. αν., σ.365-369.

σχέση κι αλληλεξάρτηση των μερών αυτών. Συνεπώς, η οργάνωση και ο συντονισμός των μερών αυτών καθορίζουν και τη λειτουργία του συστήματος. Αυτή, με τη σειρά της, διέπεται από ορισμένες βασικές αρχές, οι οποίες ισχύουν και για τα ζωντανά συστήματα, όπως είναι και το σύστημα της οικογένειας. Οι βασικές αρχές των συστημάτων που έχουν σχέση με την οικογένεια είναι οι εξής:

1. Η λειτουργία του συστήματος ως όλο. Η συμπεριφορά του κάθε μέλους είναι αποτέλεσμα του πλαισίου στο οποίο ανήκει η ενότητα. Με βάση την αρχή αυτή, το πρόβλημα του κάθε μέλους της οικογένειας δεν θεωρείται ατομικό πρόβλημα, αλλά αποτέλεσμα της δυσλειτουργίας του όλου συστήματος μέσα στο οποίο ανήκει το άτομο. Επειδή, λοιπόν, η οικογένεια αποτελεί για το άτομο το πιο κοντινό πλαίσιο, η δυσλειτουργία ενός ατόμου θεωρείται αποτέλεσμα της δυσλειτουργίας της οικογένειας.

2. Η αρχή της ομοιότητας. Σύμφωνα με αυτή την αρχή, κάθε σύστημα τείνει να παραμείνει στην κατάσταση στην οποία βρίσκεται και να διατηρήσει την υπάρχουσα ισορροπία. Έτσι, όταν παρουσιάζονται καταστάσεις που απειλούν το σύστημα, τότε αυτό κινητοποιείται για να διατηρήσει την ύπαρξή του. Το παιδί, που είναι από τα πιο ευαίσθητα μέλη του συστήματος της οικογένειας, είναι το πρώτο άτομο που θα παρουσιάσει συμπτώματα κινητοποίησης, αν το σύστημα απειλείται. Αρχιτέκτονες της οικογένειας είναι οι γονείς και το παιδί δεν μπορεί να αντιδράσει εύκολα όταν το σύστημα της οικογένειας απειλείται και έτσι συνήθως αναπτύσσει ασυνείδητα συμπτώματα.

3. Η αρχή της εξέλιξης. Κάθε σύστημα, σύμφωνα με αυτή την αρχή, κινείται από μια κατάσταση ισορροπίας σε μια κατάσταση αλλαγής και ανισορροπίας. Κάθε σύστημα, δηλαδή, εξελίσσεται και αλλάζει. Αυτή η εξέλιξη είναι απαραίτητη για να προσαρμοστεί αυτό σε αλλαγές που γίνονται στο εσωτερικό του από τα μέλη του ή στο ευρύτερο περιβάλλον.

Στην περίπτωση των μεταναστών είναι φανερό ότι το σύστημα της οικογένειας θα πρέπει να προσαρμοστεί σε πολιτιστικές, οικονομικές, γλωσσικές και άλλες αλλαγές, οι οποίες μπορεί να έχουν επιπτώσεις στα παιδιά και στην εξέλιξή τους.

Η σχολική επίδοση είναι ένα ευαίσθητο σημείο αναφοράς για την οικογένεια τα τελευταία χρόνια και το παιδί φορτώνεται με προσδοκίες από τους γονείς, από τους δασκάλους και από το περιβάλλον του. Έτσι, όταν υπάρξει κάποιο πρόβλημα, η επίδοση αναμένεται να είναι από τους πρώτους τομείς που θα επηρεαστούν. Όταν το παιδί περνάει προβλήματα, δεν μπορεί με άλλα λόγια να επενδύσει ενέργεια για

μάθηση και επίδοση.

Εξάλλου, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο επαγγελματικός προσανατολισμός είναι σχεδόν άγνωστος στην Ελλάδα. Έτσι, λοιπόν, η οικογένεια παίζει τον πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση των επιλογών και των φιλοδοξιών του παιδιού. Τις περισσότερες φορές, δηλαδή, τα παιδιά εκφράζουν τις γνώμες των γονέων τους²³⁷. Ακόμη, όμως, κι αν υπήρχε επαγγελματικός προσανατολισμός στην Ελλάδα, σίγουρα η οικογένεια με το οικονομικό και πολιτιστικό της υπόβαθρο θα επηρέαζε τις αποφάσεις του παιδιού, είτε σε επίπεδο επιλογής είτε σε επίπεδο υλοποίησης της επιλογής.

Είναι αυτονόητο ότι το παιδί μεγαλώνει σε μια οικογένεια από την οποία εξαρτάται απόλυτα αφού του παρέχει²³⁸:

1. Τα υλικά αγαθά που είναι απαραίτητα για την επιβίωσή του και την προστασία του από τους εξωτερικούς κινδύνους.

2. Την συναισθηματική στήριξη.

3. Τη δυνατότητα ανάπτυξης κοινωνικής ταυτότητας, η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ταυτότητα της οικογένειας.

4. Δημιουργία σεξουαλικών προτύπων.

5. Κοινωνικοποίηση και απόκτηση γνώσεων.

Συνεπώς, μέσα από τη συναισθηματική, κοινωνική και πολιτιστική επιρροή που δέχεται το παιδί από τους γονείς του, διαμορφώνει τις επιδιώξεις του, αλλά και μέσα από την υλική υποστήριξη της οικογένειας μπορεί να τις υλοποιήσει. Είναι, λοιπόν, σημαντικό να λαμβάνονται υπόψη και οι πεποιθήσεις των γονέων όταν ερευνούμε οι απόψεις των παιδιών.

Στην παρούσα έρευνα, τέθηκαν στους γονείς οι ίδιες περίπου ερωτήσεις όπως και στους μαθητές. Τα στοιχεία που προκύπτουν από την ανάλυση των δεδομένων, δεν φαίνεται να υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις πεποιθήσεις των γονέων και των παιδιών.

Επομένως, στην πρώτη ομάδα των ερωτήσεων που σχετίζονται με την επίδοση των παιδιών (1, 2, 3) δεν υπήρξε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων, εκτός από τις εξής περιπτώσεις (Πίνακες 31):

²³⁷ Τζάνη Μ. (1983), «Σχολική Επιτυχία. Ζήτημα Ταξικής Προέλευσης και Κουλτούρας», Εκδ. Μαρία Τζάνη, Αθήνα. σ. 114.

²³⁸ Σακκάς Β. (2001), «Οικογένεια και Μαθησιακές Δυσκολίες», οπ. αν. σ. 101.

Πίνακας 31. Βαθμός ικανοποίησης γονέων από την επίδοση των παιδιών τους ανάλογα με την καταγωγή.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνο-πόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Ικανοποιημένος	45,2	48,0	35,7	21,4	42,1
Έτσι κι έτσι	42,5	36,0	57,1	71,4	46,3
Μη ικανοποιημένος	12,6	16,0	7,1	7,1	11,6
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=7,866$ $p>0,05$

Όταν οι γονείς ρωτήθηκαν «*Σε ποιον ή ποιους από τους παρακάτω λόγους νομίζετε ότι οφείλονται οι επιτυχίες του;*» από αυτούς που απάντησαν ότι οι επιτυχίες του παιδιού τους οφείλονται στην καλή του συμπεριφορά, οι περισσότεροι ήταν οι Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα (44%), έναντι 28,6%% των υπολοίπων μεταναστών και 21,5% των αμιγώς Ελλήνων ($\chi^2=8,180$, $p<0,05$) (Πίνακας 32).

Πίνακας 32. Σχέση καταγωγής και λόγων που οι γονείς πιστεύουν ότι είναι υπεύθυνοι για την καλή επίδοση του παιδιού στο σχολείο.

	χ^2	df	p
Βοήθεια από γονείς	2,161	3	>0,05
Ικανότητες	3,429	3	>0,05

Τύχη	6,291	3	>0,05
Καθηγητές	2,022	3	>0,05
Η προσπάθεια	7,084	3	>0,05
Η συμπεριφορά	8,180	3	<0,05
Η σχολική ατμόσφαιρα	-	-	-
Οι συμμαθητές	1,065	3	>0,05
Η φροντιστηριακή βοήθεια	1,678	3	>0,05

Στην ερώτηση όπου ερωτώνται «Σε ποιον ή ποιους από τους παρακάτω λόγους νομίζετε ότι οφείλονται οι όποιες δυσκολίες του;» από αυτούς που επιλέγουν το ότι δεν υπάρχει βοήθεια από τους γονείς, οι περισσότεροι είναι οι υπόλοιποι με 50% ($\chi^2=11,033$, $p<0,05$) (Πίνακας 33), που προφανώς βλέπουν την αδυναμία τους να βοηθήσουν τα παιδιά τους, έναντι 20,1% των αμιγώς Ελλήνων που πρέπει να τα βοηθούν. Επίσης, στην ίδια ερώτηση από αυτούς που επιλέγουν τα δύσκολα μαθήματα, οι περισσότεροι είναι οι Ελληνοπόντιοι με 57,1% και οι υπόλοιποι με το ίδιο ποσοστό έναντι των αμιγώς Ελλήνων που επιλέγουν την απάντηση σε ποσοστό 31,9% ($\chi^2=11,226$, $p<0,05$). Αυτό δείχνει ότι οι μετανάστες δυσκολεύονται περισσότερο από όλους στα μαθήματα και ότι οι γονείς τους τους βοηθάνε λιγότερο από όλους τους υπόλοιπους.

Πίνακας 33. Σχέση καταγωγής και των λόγων που οι γονείς θεωρούν υπεύθυνους για τις δυσκολίες του παιδιού στο σχολείο.

	χ^2	df	p
Οι προσωπικές αδυναμίες	4,227	3	>0,05
Η έλλειψη βοήθειας από γονείς	11,033	3	<0,05
Η τύχη	0,195	3	>0,05
Οι καθηγητές	1,314	3	>0,05
Η έλλειψη προσπάθειας	0,284	3	>0,05
Τα δύσκολα μαθήματα	11,226	3	<0,05
Η έλλειψη ενδιαφέροντος	0,474	3	>0,05
Οι συμμαθητές	0,318	3	>0,05

Γενικά, όμως, και για όλες τις ομάδες στην ερώτηση «Είστε ικανοποιημένοι από την απόδοση του παιδιού σας στο σχολείο;» οι περισσότεροι γονείς απαντούν «έτσι κι

έτσι» (46,3%) ή ναι (42,1%), έναντι του «όχι» που είναι 11,6%. Στην ερώτηση για το πού νομίζουν ότι οφείλονται οι επιτυχίες τους, οι περισσότεροι επιλέγουν να πουν ότι οφείλονται στις ικανότητές τους (74,5%), στην προσπάθειά τους (74,1%), με τους καθηγητές να ακολουθούν σε αρκετή απόσταση (36,6%). Αυτό σημαίνει ότι οι γονείς στηρίζονται περισσότερο στα παιδιά για την όποια επιτυχία τους. Στον εαυτό τους ως γονείς και στη βοήθεια που προσφέρουν αποδίδουν το 19,9%. Βέβαια, αυτό μπορεί να φανερώνει ότι αισθάνονται πως δεν μπορούν να κάνουν και πολλά πράγματα για τα παιδιά, σε σχέση με το σχολείο. Στην ερώτηση «Πού νομίζετε ότι οφείλονται οι αδυναμίες των παιδιών στο σχολείο;» οι περισσότεροι απαντούν... στα δύσκολα μαθήματα (40,3%), στο ότι δεν προσπαθούν (36,6%) και στις προσωπικές αδυναμίες τους (34,3%). Και πάλι οι γονείς φαίνεται να θεωρούν ότι οι καθηγητές δεν συμμετέχουν (τους επιλέγουν μόνο το 19,4%). Εδώ φαίνεται ότι και οι γονείς έχουν εσωτερικεύσει τις αποτυχίες και επιτυχίες των παιδιών τους, αφού κι αυτοί τις αποδίδουν σε ενδογενείς παράγοντες. Φυσικά, σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί ότι στις συνεντεύξεις οι περισσότεροι γονείς απέδιδαν τα προβλήματα των παιδιών τους στο σχολείο και στους καθηγητές, σε πολύ μεγάλο βαθμό, παρόλο που αυτό δεν φαίνεται στα ερωτηματολόγια. Ασφαλώς, είναι φυσικό να συμβαίνει αυτό, αφού τα ερωτηματολόγια επεστράφησαν συμπληρωμένα στο χώρο του σχολείου, ενώ οι συνεντεύξεις δόθηκαν στα σπίτια τους ή σε χώρο εκτός σχολείου, όπου ένιωθαν πιο ασφαλείς.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι οι γονείς δεν έχουν εσωτερικεύσει την αποτυχία ή την επιτυχία των παιδιών τους απόλυτα και δεν την αποδίδουν μόνο σε ενδογενείς παράγοντες. Όμως, αφού διστάζουν να μιλήσουν στο περιβάλλον του σχολείου, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι σίγουρα έχουν εσωτερικεύσει τη σχολική «εξουσία». Ξέρουν, δηλαδή, ότι το σχολείο και το κοινωνικό περιβάλλον ενδεχομένως είναι υπεύθυνο για την απόδοση των παιδιών τους, αλλά νιώθουν ανίσχυροι μπροστά στη σχολική εξουσία και δεν το αναφέρουν όταν πιστεύουν ότι μπορεί να το μάθουν οι καθηγητές. Στις συνεντεύξεις, όταν οι γονείς ανέφεραν ότι δεν είναι ικανοποιημένοι από τους καθηγητές, ρωτούσαμε αν το έχουν αναφέρει στους ίδιους τους καθηγητές ή στον διευθυντή και μας απαντούσαν ότι δεν το έκαναν, επειδή δεν περίμεναν να έχει αποτέλεσμα η συγκεκριμένη ενέργεια. Φαίνεται, λοιπόν, καθαρά ότι τουλάχιστον οι γονείς είναι εγκλωβισμένοι σ' ένα φαύλο κύκλο, από τον οποίο αισθάνονται ανίσχυροι να βγουν.

6.2.4. Φιλοδοξίες για την εκπαίδευση και το επάγγελμα των παιδιών τους

Έπειτα από σειρά εμπειρικών ερευνών έχει προκύψει ότι η εκπαίδευση του ατόμου επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την οικογένειά του²³⁹, αφού η οικογένεια αποτελεί τη μεγαλύτερη βοήθεια ή εμπόδιο για το άτομο στην απόκτηση ανώτερου εκπαιδευτικού επιπέδου πριν καλά καλά αρχίσει τη σταδιοδρομία του, αφού το επηρεάζει όχι μόνο άμεσα και πρακτικά, αλλά και έμμεσα μέσα από την μετάδοση αξιών και τη γενικότερη κοινωνικοποίησή του.

Έτσι, λοιπόν, προκύπτει ότι:

«1. Πίσω από τις διαφορές που παρατηρούνται στα άτομα από την άποψη του εκπαιδευτικού επιπέδου που έχουν επιτύχει, κρύβεται το γεγονός ότι τα παιδιά από οικογένειες που ταξινομούνται στα χαμηλότερα στρώματα δεν έχουν πολλές ευκαιρίες και δυνατότητες να συνεχίσουν τις σπουδές, όπως συμβαίνει με τα παιδιά των ανώτερων στρωμάτων».

Αυτό επιβεβαιώνεται κυρίως από τις συνεντεύξεις όπου οι περισσότεροι γονείς που έδωσαν συνέντευξη και ήταν εργάτες σε άσχημη οικονομική κατάσταση δήλωναν ότι δεν μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους να σπουδάσουν είτε επειδή οι ίδιοι δεν μπορούν να τα βοηθήσουν στα μαθήματα είτε επειδή δεν έχουν χρήματα να πληρώσουν για φροντιστήρια.

«2. Όταν συγκρίνονται άτομα που η εκπαιδευτική τους κατάσταση είναι ίδια, αλλά διαφέρουν ως προς την οικογενειακή τους υποδομή, διαπιστώνεται ότι εκείνοι που έχουν γονείς (πατέρα) εργάτες συχνά μπαίνουν στην αγορά εργασίας ως εργάτες σε χειρωνακτικά επαγγέλματα, ενώ αντίθετα αυτοί που προέρχονται από οικογένειες μη χειρωνακτών, συνήθως βρίσκουν επαγγέλματα μη χειρωνακτικά. Μόνο όσοι έχουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση, αν και προέρχονται από οικογένειες εργατών, μπορούν να εξασκήσουν επαγγέλματα μεσαίας τάξης».

Είναι γεγονός ότι όλοι οι γονείς στις συνεντεύξεις γνώριζαν το συγκεκριμένο γεγονός εμπειρικά, αφού όλοι δήλωναν ότι οι σπουδές δεν εξασφαλίζουν απαραίτητα την απόκτηση ενός «αξιοπρεπούς» επαγγέλματος. Ανάλογα, βέβαια, με την

²³⁹ Κασσιμάτη Κ. (2001), «Δομές και Ροές. Το Φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας», οπ. αν. σ. 304-307.

περίπτωση, οι γονείς που ήταν οι ίδιοι μορφωμένοι ήθελαν το παιδί τους να σπουδάσει απλά και μόνο για την καλλιέργεια, ενώ αυτοί που δεν ήταν μορφωμένοι, θεωρούσαν τις σπουδές καθυστέρηση για την εξεύρεση εργασίας. Αυτές οι διαφοροποιήσεις, βέβαια, μπορεί να δικαιολογηθούν και ως διαφορές στις αξίες μεταξύ των μορφωμένων και λιγότερο μορφωμένων αλλά και ως διαφορές στην οικονομική κατάσταση που έκανε την ανάγκη εξεύρεσης εργασίας πιο επιτακτική για τους αμόρφωτους γονείς που συνήθως είχαν τα περισσότερα οικονομικά προβλήματα.

«3. Αν το άτομο προέρχεται από την εργατική τάξη, θα έχει κατά κανόνα περιορισμένο εκπαιδευτικό επίπεδο ή επαγγελματική πληροφόρηση. Όταν ακόμη παρακολουθεί το σχολείο, τα επαγγελματικά του σχέδια για το μέλλον είναι ασαφή και γι' αυτό όταν το εγκαταλείπει είναι πολύ πιθανό να απασχοληθεί στην πρώτη εργασία που θα βρει. Έτσι, η φτώχεια, η έλλειψη εκπαίδευσης, η απουσία προσωπικών επαφών και δικτύων επικοινωνίας, η αδυναμία προγραμματισμού και η αποτυχία να διερευνήσει τις επαγγελματικές ευκαιρίες που υπάρχουν, όλα αυτά τα στοιχεία που κυριαρχούν στις οικογένειες των εργατών, τελικά, κληρονομούνται από γενιά σε γενιά. Από την αντίθετη πλευρά κληρονομείται και η ευνοϊκή θέση στην οποία βρίσκονται τα άτομα των εύπορων οικογενειών. Γι' αυτό, η κοινωνική θέση των γονιών και η εκπαίδευση των ίδιων των ατόμων συνδέονται άμεσα και έντονα τόσο με τη φύση του πρώτου επαγγέλματος όσο και με τη μετέπειτα επαγγελματική του εξέλιξη και κοινωνική του θέση²⁴⁰».

Στην έρευνά μας η έλλειψη πληροφόρησης και η ασάφεια που υπάρχει σχετικά με τις επιλογές και τις προοπτικές των παιδιών που προέρχονται από οικογένειες όπου οι γονείς δεν είναι μορφωμένοι, φάνηκε πολύ έντονα στις συνεντεύξεις. Δύο μητέρες που είχαν αποκτήσει πανεπιστημιακή μόρφωση, αν και οι ίδιες δεν εργάζονταν, ήξεραν πολύ καλά τις προοπτικές που θα είχε το παιδί αν επέλεγε συγκεκριμένες σπουδές και επαγγέλματα με κάθε λεπτομέρεια. Αντίθετα, όταν οι γονείς ήταν αμόρφωτοι, δεν γνώριζαν τις δυνατότητες που είχε το παιδί τους. Μάλιστα, σε δύο περιπτώσεις είχα την εντύπωση ότι ο λόγος που δέχτηκαν να δώσουν συνέντευξη ήταν για να συζητήσουν μαζί μου για τις επιλογές του παιδιού και να μου ζητήσουν πληροφορίες για συγκεκριμένα επαγγέλματα. Στη μια περίπτωση, η μητέρα ήθελε να

²⁴⁰ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 304-307.

πληροφορηθεί για το πώς το κορίτσι της θα μπορούσε να μάθει ένα επάγγελμα, όπως μου ανέφεραν, εάν σταματούσε το σχολείο μετά την Γ' Γυμνασίου και στην άλλη, το παιδί είχε ταλέντο στο σχέδιο και δεν ήξεραν οι γονείς πώς θα μπορούσε να το αξιοποιήσει. Από όλους τους γονείς, φυσικά, είτε μου έκαναν συγκεκριμένες ερωτήσεις για επαγγέλματα είτε όχι, το κύριο παράπονο που αναφέρθηκε ήταν ότι δεν υπάρχει πληροφόρηση στα σχολεία για τις επαγγελματικές προοπτικές του παιδιού. Μερικοί, μάλιστα, από αυτούς είχαν πάει και στο γυμνάσιο να συζητήσουν με τους καθηγητές, αλλά, όπως είπαν, δεν μπόρεσαν να βοηθηθούν.

Σχετικά με την παρούσα έρευνα και την ομάδα των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό μέλλον των παιδιών (4, 5, 6, 7), στην τέταρτη ερώτηση για το τι εκπαίδευση θα προτιμούσαν για τα παιδιά τους, οι περισσότεροι γονείς επέλεξαν το πανεπιστήμιο (54,5%), έναντι του γυμνασίου (2,3%). Αυτό, φυσικά, συμφωνεί με έρευνα που έγινε το 1984 και στο ερώτημα για το τι θα ήθελαν να γίνουν τα παιδιά τους, οι περισσότεροι γονείς (77%) επέλεξαν επαγγέλματα που προϋποθέτουν ανώτατη εκπαίδευση²⁴¹. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι οι γονείς θα επιθυμούσαν καλή εκπαίδευση για τα παιδιά τους, αφού ακόμη και το μεταπτυχιακό συγκεντρώνει σχετικά μεγάλο ποσοστό (21,1%) (Πίνακας 34). Και αυτό ισχύει για όλους τους γονείς, αφού δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων.

²⁴¹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 304.

Πίνακας 34. Σχέση καταγωγής και του τι εκπαίδευση θα επιθυμούσαν οι γονείς για τα παιδιά τους.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Να τελειώσει το γυμνάσιο και να βρει δουλειά	3,0		2,4		2,3
Να τελειώσει το λύκειο και να βρει δουλειά	23,3	25,0	16,7	21,4	22,1
Να σπουδάσει στο πανεπιστήμιο	48,9	54,2	69,0	64,3	54,5
Να κάνει μεταπτυχιακά	24,8	20,8	11,9	14,3	21,1
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=7,392$ $p>0,05$

Οι φιλοδοξίες, βέβαια, αυτές για τα παιδιά και γενικότερα η φροντίδα τους δεν είναι κάτι που υπήρχε από πάντα. Είναι μια ανακάλυψη του 17^{ου} αιώνα που ολοκληρώθηκε τον 20^ο αιώνα, ιδιαίτερα με τη μείωση της γεννητικότητας. Ποτέ δεν υπήρξε στο παρελθόν τόση φροντίδα για τα παιδιά²⁴².

Συμβαίνει, όμως, και το παράδοξο, όπου, ενώ τα παιδιά τα φροντίζουμε, συγχρόνως τα πιέζουμε να ανταποκριθούν στις φιλοδοξίες και τις προσδοκίες μας, εφόσον περιμένουμε ένα είδος ανταλλάγματος για όλη αυτή τη φροντίδα²⁴³. Σκοπός μας δεν είναι το ευτυχισμένο παιδί, αλλά το τέλειο παιδί. Όλες οι αδυναμίες και οι ελλείψεις των παιδιών πρέπει να διορθωθούν και να αναπληρωθούν, έτσι ώστε η προγραμματισμένη αγωγή τους να επιτύχει. Άρα τι πιο φυσικό από γονείς που προσφέρουν τα πάντα στα παιδιά τους και επιζητούν τουλάχιστον μια μόρφωση πανεπιστημιακού επιπέδου.

Στην πέμπτη ερώτηση για το τι επάγγελμα θα επιθυμούσαν για τα παιδιά τους, οι περισσότεροι γονείς φαίνεται να επιλέγουν την κοινωνική αποδοχή από τα χρήματα

²⁴² Aries P. (1997), «Οι Εκδοχές περί της Παιδικής Ηλικίας» στο «Παιδική Ηλικία», Μακρινιώτη Δ. (επιμ.), Εκδ. Νήσος, Αθήνα, σ. 47-53.

²⁴³ Κάππας Ε. (1999), «Η Πίεση για Ακαδημαϊκή Επιτυχία που Ασκείται στα Σημερινά Παιδιά ως Παράγων Σχολικής Αποτυχίας» στο Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αίτια, Συνέπειες και Αντιμετώπιση, οπ. αν. σ. 375-376.

(45,5%) (Πίνακας 35). Δεν επιθυμούν, όμως, να σπουδάσει, αν είναι να μη βγάλει χρήματα, αφού τη σχετική απάντηση την επιλέγει μόνο το 19,7%. Αυτό σημαίνει ότι, πρώτον, η κοινωνική καταξίωση είναι πάνω απ' όλα και ότι φοβούνται τόσο πολύ την ανεργία που, παρόλο που σε προηγούμενες ερωτήσεις προτιμούν τις σπουδές, όταν ερωτώνται για το αν θα ήθελαν να σπουδάσει το παιδί, έστω και αν δεν βγάλει χρήματα, προτιμούν να μη σπουδάσει. Μεταξύ των ομάδων και σ' αυτή την ερώτηση δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά.

Πίνακας 35. Σχέση καταγωγής και του τι επάγγελμα θα επιθυμούσαν οι γονείς για τα παιδιά τους.

	Αμιγείς Έλλη- νες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνο- πόντιοι	Υπόλοι- ποι	Σύνο- λο
Να σπουδάσει έστω κι αν δεν βγάλει πολλά χρήματα	18,0	8,0	24,4	42,9	19,7
Να βγάλει πολλά χρήματα, έστω και αν δεν σπουδάσει	15,8	16,0	22,0		16,0
Επάγγελμα με κοινωνική αποδοχή και λίγα χρήματα	50,4	52,0	31,7	28,6	45,5
Επάγγελμα με πολλά χρήματα και μικρή κοινωνική αποδοχή	15,8	24,0	22,0	28,6	18,8
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$X^2=14,794$ $p>0,05$

6.2.5. Προσδοκίες για την εκπαίδευση και το επάγγελμα των παιδιών τους

Στην προηγούμενη ενότητα διαπιστώσαμε ότι οι περισσότεροι γονείς όταν ερωτώνται για το «Τι θα ήθελαν για τα παιδιά τους;» απαντούν πανεπιστημιακή

μόρφωση²⁴⁴, πράγμα που είναι πολύ φυσικό, αφού όλοι οι γονείς γενικά θα προτιμούσαν να μορφωθεί το παιδί τους. Το ίδιο, όμως, συμβαίνει και όταν ερωτώνται για το τι νομίζουν ότι τελικά θα καταφέρει. Είναι περίεργο το ότι απαντούν ότι θα τελειώσει το πανεπιστήμιο, αφού ακόμη και τα παιδιά όταν ερωτώνται το ίδιο, δηλώνουν ότι θα καταφέρουν να αποκτήσουν χαμηλότερη εκπαίδευση από αυτήν που θα ήθελαν. Το ότι οι γονείς επιμένουν στην πανεπιστημιακή μόρφωση μπορεί να δικαιολογηθεί από τη λογική του κοινωνικού συστήματος στην Ελλάδα και γενικά από τις αξίες που συνδέονται με την εκπαίδευση²⁴⁵. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως σήμερα το εκπαιδευτικό σύστημα είναι μονοδιάστατο και κατακόρυφο. Ο μόνος στόχος είναι το να μπορέσουν τα παιδιά να περνούν από τη μια βαθμίδα στην άλλη, με απώτερο σκοπό την εισαγωγή τους στα πανεπιστήμια –μερικές φορές, ο αγώνας λήγει με την εισαγωγή στο πανεπιστήμιο, με αποτέλεσμα οι φοιτητές να μην ολοκληρώνουν ποτέ τις σπουδές τους, αφού ο σκοπός τους ήταν τελικά να εισαχθούν κυρίως για την κοινωνική αναγνώριση, που προέρχεται από το γεγονός της εισαγωγής- και όχι να εκπαιδευτούν. Έτσι, λοιπόν, είναι πολύ δύσκολο για τους γονείς να παραιτηθούν από αυτό το υπέρτατο όνειρο της εισαγωγής στο πανεπιστήμιο, έστω κι αν βλέπουν ξεκάθαρα τις αντιξοότητες. Δηλαδή, είναι τόσο συναισθηματικά φορτισμένο το γεγονός των πανεπιστημιακών σπουδών, που όταν οι γονείς ερωτώνται για το τι νομίζουν ότι τελικά θα καταφέρει το παιδί, δηλώνουν ότι θα τελειώσει το πανεπιστήμιο, χωρίς να επεξεργαστούν την απάντηση με τη λογική.

Στην έκτη ερώτηση, λοιπόν, για το «*Τι νομίζετε ότι θα καταφέρει τελικά το παιδί;*» οι περισσότεροι γονείς, χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων, επιλέγουν και πάλι το να τελειώσει το πανεπιστήμιο (40,5%) (Πίνακας 36), ενώ το να τελειώσει το Λύκειο και να βρει δουλειά ακολουθεί με 35,7%.

²⁴⁴ Μουστάκα Κ., Κασιμάτη Κ. (1984), «*Η προβληματική της Εμπειρικής Έρευνας. Δύο Εφαρμογές με Επίκεντρο το Παιδί*», Εκδ. Αετοπούλειο Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Χαλανδρίου, Αθήνα, σ. 37-69.

²⁴⁵ Τζάνη Μ. (1983), «*Σχολική Επιτυχία. Ζήτημα Ταξικής Προέλευσης και Κουλτούρας*», οπ. αν. σ. 25-27.

Πίνακας 36. Σχέση καταγωγής και του τι νομίζουν οι γονείς ότι τελικά θα καταφέρει το παιδί.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με Έλληνα γονέα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Να τελειώσει το γυμνάσιο και να βρει δουλειά	3,8		4,9	15,4	4,3
Να τελειώσει το γυμνάσιο και να μη βρει δουλειά	1,5	4,0			1,4
Να τελειώσει το λύκειο και να βρει δουλειά	35,9	20,0	46,3	30,8	35,7
Να τελειώσει το λύκειο και να μη βρει δουλειά	2,3	8,0	4,9	7,7	3,8
Να τελειώσει το πανεπιστήμιο	40,5	44,0	36,6	46,2	40,5
Να κάνει μεταπτυχιακά	16,0	24,0	7,3		14,3
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=18,060$ $p>0,05$

Στην ερώτηση όπου καλούνται οι γονείς να απαντήσουν για το «*Αν δεν πραγματοποιηθούν τα όνειρα που έχετε για το παιδί σας, πού νομίζετε ότι θα οφείλεται;*» οι περισσότεροι απαντούν στο ότι δεν προσπαθεί (38%) (Πίνακας 37). Εφόσον δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι όλοι οι γονείς περιμένουν από τα παιδιά τους, κυρίως, να καταβάλλουν προσπάθεια. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με προηγούμενες απαντήσεις και των παιδιών και των γονέων για το πού οφείλονται οι επιτυχίες ή οι αποτυχίες τους, μας κάνει να υποθέσουμε ότι σε σχέση με το σχολείο όλοι θεωρούν ότι την κύρια ευθύνη για την επιτυχία ή την αποτυχία των μαθητών τη φέρουν τα ίδια τα παιδιά. Για άλλη μια φορά, λοιπόν, επιβεβαιώνεται, τουλάχιστον στο ερωτηματολόγιο, η εσωτερίκευση της επιτυχίας ή της αποτυχίας, αφού αποδίδεται κυρίως σε ενδογενείς παράγοντες.

Πίνακας 37. Σχέση καταγωγής και λόγων που οι γονείς πιστεύουν ότι θα είναι υπεύθυνοι αν το παιδί δεν καταφέρει να πραγματοποιήσει τα όνειρά του.

Λόγοι υπεύθυνοι αν το παιδί δεν πραγματοποιήσει τα όνειρά του	χ^2	df	p
Δεν έχει βοήθεια από γονείς	9,298	9	>0,05
Δεν κάνει φροντιστήρια	1,446	3	>0,05
Δεν προσπαθεί	1,581	3	>0,05
Δεν είναι ικανό	1,567	3	>0,05
Δεν ενδιαφέρεται	3,256	3	>0,05
Δεν έχει στήριξη από το κοινωνικό περιβάλλον	6,522	3	>0,05
Δεν θέλει το ίδιο	0,127	3	>0,05
Δεν θέλουμε εμείς			
Πρέπει σύντομα να βρει δουλειά	1,558	3	>0,05
Επειδή ζούμε στην Ελλάδα	6,143	3	>0,05
Επειδή πηγαίνει σε ελληνικό σχολείο	5,583	3	>0,05
Επειδή σπάνια πραγματοποιούνται τα όνειρά μας	5,239	3	>0,05

6.2.6. Ικανοποίησή τους από τη χώρα υποδοχής σε σχέση με το κοινωνικό περιβάλλον

Αν ορίσουμε τον εθνοκεντρισμό ως μια προνομακική στάση απέναντι στην ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο και μια τάση να εκτιμάμε κάθε πράγμα σύμφωνα με τις αξίες της δικής μας ομάδας, (σαν να ήταν η ομάδα μας το μοναδικό πρότυπο αναφοράς, με συνέπεια να θεωρούμε τους εαυτούς μας καλύτερους από τα μέλη της άλλης ομάδας, η οποία γίνεται αντικείμενο προκαταλήψεων και αρνητικών στερεοτύπων που συνοδεύονται από περιφρόνηση και απέχθεια), τότε ο εθνοκεντρισμός δεν διαφέρει σχεδόν σε τίποτα από το ρατσισμό. Η μόνη διαφορά είναι ότι ο ρατσισμός βασίζεται σε διαφορές φυλετικού περιεχομένου, οι οποίες μπορεί να είναι ένα εξωτερικό χαρακτηριστικό που λαμβάνεται ως αφορμή για να δημιουργηθεί η έννοια μιας φυλής η οποία εμπεριέχει διαφορές σε όλα τα επίπεδα, όπως εξωτερικής εμφάνισης, κουλτούρας, συμπεριφοράς και χαρακτήρα. Αν, δηλαδή, σύμφωνα με τις ρατσιστικές προκαταλήψεις, κάποιος διαφέρει ως προς το χρώμα, αυτόματα θα πρέπει να διαφέρει και ως προς όλα τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του.

Με τον ίδιο τρόπο, στον εθνοκεντρισμό, αν κάποιος ανήκει σε άλλη ομάδα ή έθνος, θα πρέπει να διαφέρει και ως προς όλα τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του.

Ασφαλώς, δεν είναι μόνο το έθνος που καθορίζει την ομάδα, όπως μπορούμε να δούμε και στην παρούσα έρευνα, όπου οι Ελληνοπόντιοι, παρόλο που ανήκουν στο ίδιο έθνος, αντιμετωπίζονται ως μια άλλη ομάδα με δικά της χαρακτηριστικά.

Ένα βασικό ερώτημα είναι το αν ο εθνοκεντρισμός και ο ρατσισμός είναι μια τάση και συμπεριφορά συνυφασμένη με την ανθρώπινη φύση και τόσο παλιά όσο ο άνθρωπος ή είναι μια σχετικά καινούργια τάση που συνδέεται με το φαινόμενο της οικονομικής εκμετάλλευσης, της αποικιοκρατίας και του ατομικισμού.

Αν ο εθνοκεντρισμός είναι απλά και μόνο η υπερβολή με την οποία η κάθε ομάδα διαχωρίζεται από τις άλλες και τονίζει τα δικά της έθιμα, χωρίς να συνοδεύεται από την κατάταξη της πολιτιστικής διαφορετικότητας εκτός ορίων κουλτούρας και την ένταξή της στη φύση, τότε μπορεί να έχει και θετικά αποτελέσματα. Ο εθνοκεντρισμός μπορεί να ευνοεί αλτρουιστικές στάσεις και θετικές συμπεριφορές στο εσωτερικό της ομάδας, χωρίς όμως να θεωρείται απαραίτητα ότι οι δεσμοί της ομάδας είναι και επέκταση των δεσμών αίματος, πράγμα το οποίο θα μπορούσε να οδηγήσει στο ρατσισμό.

Ο ρατσισμός, λοιπόν, τα πρώτα χρόνια της ανθρώπινης ιστορίας εξυπηρετούσε την επιβίωση της ομάδας και την εκμετάλλευση των διαθέσιμων πόρων. Αυτός ο πρωτόγονος ρατσισμός δεν εξαφανίστηκε, αλλά μεταλλάχθηκε στη σύγχρονη ιστορία του ανθρώπου –και ιδιαίτερα στις δυτικές κοινωνίες– για να εξασφαλίσει και πάλι την οικονομική υπεροχή κάποιας ομάδας –των Ευρωπαίων– αλλά και να δικαιολογήσει την εκμετάλλευση των λαών στις άλλες ηπείρους.

Το 15^ο έως και το 18^ο αιώνα, στην Ευρώπη ακόμη και η επιστήμη επιστρατεύτηκε για να δικαιολογηθούν οι αποικιοκρατικές ενέργειες των Ευρωπαίων με κατάληξη την ταξινόμηση και ιεράρχηση -ανάλογα με τις ικανότητές τους- των ανθρώπινων φυλών που επινόησαν κάποιοι ανθρωπολόγοι²⁴⁶. Στο ίδιο μοτίβο κινούνται και άλλες παρόμοιες ενέργειες των Ευρωπαίων την ίδια περίοδο. Για να δικαιολογήσουν και να νομιμοποιήσουν το σύστημα της δουλείας, οι Ισπανοί και οι Πορτογάλοι επινόησαν το μύθο του καθάραιμου που συνοδεύτηκε από το φόβο μη χάσει κάποιος την καθαρότητά του, ενώ οι Γάλλοι επινόησαν το δόγμα των δύο φυλών, των Φράγκων και των Γαλατών, που προέρχονται από την ίδια γενεαλογική γραμμή και είναι απόγονοι των καλών και των κακών.

²⁴⁶ Taguieff P.-A. (1998), «Ο Ρατσισμός», Εκδ. Τραυλός, Αθήνα, σ. 24-25.

Πάντως, το να συγχέεται η βιολογική διαφορετικότητα με την πολιτιστική διαφορετικότητα μπορεί να αποδειχθεί ότι είναι λάθος, από το γεγονός ότι υπάρχουν περισσότερες ανθρώπινες κουλτούρες από ανθρώπινες φυλές. Οι κουλτούρες είναι χιλιάδες, ενώ οι φυλές εκατοντάδες. Επομένως, δεν μπορούμε να ανάγουμε σε καμιά περίπτωση το πολιτιστικό στο βιολογικό²⁴⁷. Θα φαινόταν πιο λογικό αν συνδέαμε την κοινωνικοφυλετική τάξη με την κοινωνικοοικονομική. Δηλαδή, αν βλέπαμε ότι ο διαχωρισμός Λευκοί/Μαύροι, για παράδειγμα, συνάδει με το διαχωρισμό Αφεντικά/Δούλοι, πράγμα το οποίο θα έδειχνε και το συσχετισμό που ενδεχομένως υπάρχει ανάμεσα στο ρατσισμό και στην οικονομική εκμετάλλευση.

Ασφαλώς, αν περιορίσουμε το ρατσισμό σ' ένα δόγμα ή μια ιδεολογία βιολογικής ανισότητας, θα θεωρήσουμε ότι είναι ένα φαινόμενο που εξαφανίστηκε το 19^ο αιώνα με τη συμβολή της επιστημονικής γνώσης και των πολιτικών ενεργειών, όπου ο ρατσισμός θεωρείται παράνομος²⁴⁸. Τι συμβαίνει, λοιπόν, όταν άνθρωποι που πιστεύουν ότι οι άνθρωποι δεν διαφέρουν βιολογικά εκφράζουν απέχθεια προς κάποιες άλλες ομάδες; Ακόμη, βάσει ποιας ιδεολογίας, τελικά, συνεχίζεται η οικονομική εκμετάλλευση ορισμένων ανθρώπων; Βασιζόμενοι σε ποια ιδεολογία οι Έλληνες στην παρούσα έρευνα στις συνεντεύξεις τους δηλώνουν ότι δεν έχουν τίποτα με τους Ελληνοπόντιους, αλλά δεν αντέχουν τα έθιμα και τη συμπεριφορά τους (όπως, για παράδειγμα, η μητέρα που μου ανέφερε ότι τους αντιπαθεί επειδή αφήνουν τα παπούτσια τους έξω από την πόρτα ή η άλλη που μου είπε ότι δεν αντέχει να γυρίζει το βράδυ στο Μενίδι με το λεωφορείο και να το βλέπει γεμάτο με Ελληνοπόντιους). Ο νέος ρατσισμός δεν είναι εμφανής, αλλά είναι υπονοούμενος. Δεν μπερδεύει το βιολογικό με το πολιτιστικό. Απλά, αποδέχεται τις πολιτιστικές διαφορές και βάσει αυτών εκφράζει την απέχθειά του. Δεν χρειάζεται, δηλαδή, να δικαιολογήσει τον εθνοκεντρισμό του βάσει της φυλής. Τον στηρίζει κατευθείαν στις πολιτιστικές διαφορές τις οποίες θεωρεί εγγενείς, όπως παλιά θεωρούσαν τις βιολογικές. Έτσι, λοιπόν, αυτός ο ρατσισμός είναι τόσο καλά κρυμμένος που δεν εμπίπτει καν σε νομικές παραβάσεις.

Στη σύγχρονη πραγματικότητα, λοιπόν, για να είναι κανείς ρατσιστής δεν χρειάζεται να είναι οπαδός του Χίτλερ. Ο σύγχρονος ρατσισμός δεν είναι απλός, αλλά μοιράζεται σε τρεις ξεχωριστές διαστάσεις. Πρώτα από όλα, είναι τρόπος σκέψης (γνώμες, πεποιθήσεις, προκαταλήψεις, στερεότυπα, κλίσεις ή προδιαθέσεις). Δεύτερον, είναι τρόπος δράσης (συμπεριφορές, ενέργειες, πρακτικές, θεσμοί και

²⁴⁷ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 34.

²⁴⁸ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 84.

κινητοποιήσεις). Τέλος, είναι ιδεολογικές συνθέσεις (θεωρίες, δόγματα που στέκουν μόνο χάρη στη φήμη των δημιουργών τους, κοσμοθεωρίες και σύγχρονοι μύθοι).

Το 1988 ο Λεβί-Στρως σε συνέντευξή του συνοψίζει το ρατσισμό σε τέσσερα βασικά σημεία²⁴⁹:

1. Υπάρχει συσχετισμός ανάμεσα στη γενετική κληρονομιά, αφενός, και τις πνευματικές ικανότητες και την ηθική προδιάθεση, αφετέρου.
2. Η κληρονομιά, από την οποία εξαρτώνται οι ικανότητες και η προδιάθεση αυτή, είναι κοινή για όλα τα μέλη ορισμένων ανθρωπίνων ομάδων.
3. Αυτές οι ομάδες μπορεί να είναι ιεραρχημένες ανάλογα με την ποιότητα της γενετικής τους κληρονομιάς.
4. Οι διαφορές αυτές δίνουν το δικαίωμα στις λεγόμενες ανώτερες ομάδες να επιβάλλονται, να εκμεταλλεύονται τις άλλες και ενδεχομένως να τις καταστρέφουν.

Παρατηρούμε ότι πολλά σύγχρονα φαινόμενα εκμετάλλευσης, ακόμη και πολεμικής εισβολής, μπορούν να δικαιολογηθούν βάσει του ορισμού του σύγχρονου ρατσισμού. Όπως, για παράδειγμα, το ότι οι Πακιστανοί πληρώνονται με το ένα τρίτο του βασικού μισθού στην Ελλάδα δικαιολογείται βάσει της προκατάληψης ότι δεν κάνουν καλή δουλειά, επειδή δεν είναι έξυπνοι. Επίσης, η εισβολή των Η.Π.Α. σε ορισμένες χώρες, παρόλο που δεν λέγεται ευθέως, θεωρείται λογική, αφού αυτοί οι άνθρωποι δεν μπορούν από μόνοι τους να καθορίσουν τη τύχη τους.

Συμπερασματικά, λοιπόν, και σχετικά με την έρευνά μας θα πρέπει να ειπωθεί ότι, όταν αναφερόμαστε στον εθνοκεντρισμό και στο πώς αντιλαμβάνονται οι μετανάστες το περιβάλλον τους στη χώρα υποδοχής, δεν μας αρκεί μόνο το να ρωτήσουμε αν πιστεύουν ότι οι άνθρωποι είναι βιολογικά άνισοι, αλλά προσέξαμε να ερευνήσουμε το φαινόμενο λαμβάνοντας υπόψη τα εξής:

1. Ότι δεν υπάρχει απαραίτητα αιτιολογική σχέση ανάμεσα στην ιδεολογία και την πράξη του ρατσισμού. Μπορεί, δηλαδή, κάποιος να δηλώνει ότι δεν είναι ρατσιστής, αλλά να ενεργεί ρατσιστικά.
2. Ότι ο ρατσισμός λειτουργεί και χωρίς αναφορά στη φυλή με τη βιολογική έννοια του όρου. Ο βιολογικός ρατσισμός στηρίζεται σε σωματικά χαρακτηριστικά (χρώμα του δέρματος, σχήμα του κρανίου), ενώ ο πολιτιστικός ερμηνεύει το ρου της ιστορίας ή τη λειτουργία της κοινωνίας με

²⁴⁹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 54.

βάση κατηγοριοποιήσεις που στηρίζονται σε πολιτιστικά χαρακτηριστικά (ήθη, θρησκεία, γλώσσα).

3. Υπάρχει διάκριση ανάμεσα στον αποικιακό, τον τύπο δουλείας και τον ιμπεριαλιστικό ρατσισμό, που είναι περισσότερο οικονομική εκμετάλλευση, και το ρατσισμό εξόντωσης ο οποίος, πέρα από κάθε οικονομικό συμφέρον, επιζητά την εξόντωση της άλλης ομάδας. Ο οικονομικός ρατσισμός χρησιμοποιεί την ανισότητα ανάμεσα σε ομάδες που θεωρούνται ανώτερες ή κατώτερες, για να δώσει περισσότερα δικαιώματα στις ανώτερες ομάδες και να δικαιολογήσει τα κέρδη του από την εκμετάλλευση. Ο δεύτερος, της εξόντωσης, δαιμονοποιεί την άλλη ομάδα και θέλει να την εξοντώσει από φόβο. Συνεπώς, ο ρατσισμός της εκμετάλλευσης επιτελείται με την οικονομική εκμετάλλευση και ο ρατσισμός της εξόντωσης με την απέλαση.
4. Υπάρχουν δύο διαφορετικές μορφές με τις οποίες εμφανίζεται ο ρατσισμός. Ο οικουμενικός, που γενικά μειώνει και καταδικάζει τη διαφορετικότητα, και ο διαφορικός, ο οποίος εκφράζεται με την απολυτοποίηση της ταυτότητας και είναι συνήθως καχύποπτος προς κάθε μορφή οικουμενισμού.
5. Ο ρατσισμός εκφράζεται ως πράξη με το διαχωρισμό, την απομόνωση των άλλων ομάδων, τη βία ή και την εξόντωση.

Στην ερώτηση 10 «Σας αρέσει που ζείτε στην Ελλάδα;» οι περισσότεροι απαντούν «να» (78,1%) (Πίνακας 38) και υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων ($\chi^2=22,071$, $p<0,05$), με τους υπόλοιπους μετανάστες να είναι οι περισσότεροι που επιλέγουν το «έτσι κι έτσι» (50%) και τους Ελληνοπόντιους με 35,7% να ακολουθούν έναντι 11,2% των αμιγώς Ελλήνων που το επιλέγουν. Αυτό δείχνει ότι οι μετανάστες δεν είναι απόλυτα ικανοποιημένοι από τη χώρα που τους υποδέχτηκε.

Πίνακας 38. Σχέση καταγωγής και του αν αρέσει στους γονείς που ζουν στην Ελλάδα.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Τους αρέσει που ζουν στην Ελλάδα	85,8	80,0	61,9	50,0	78,1
Έτσι κι έτσι	11,2	20,0	35,7	50,0	19,5
Δεν τους αρέσει που ζουν στην Ελλάδα	3,0		2,4		2,3
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$X^2=22,071$ $p<0,05$

Στην ερώτηση «*Συμπαθείτε όσους...*» οι περισσότεροι απάντησαν ότι εξαρτάται από την προσωπική σχέση (60,6%) (Πίνακας 39). Αυτό δείχνει ότι, σε επίπεδο ιδεολογίας, δεν υπάρχει ρατσισμός.

Πίνακας 39. Σχέση καταγωγής και των ανθρώπων που οι γονείς συμπαθούν.

Οι γονείς συμπαθούν όσους έχουν:	X^2	df	p
καλύτερη οικονομική κατάσταση	1,176	3	>0,05
χειρότερη οικονομική κατάσταση	6,954	3	>0,05
ανώτερη μόρφωση	0,828	3	>0,05
κατώτερη μόρφωση	0,603	3	>0,05
διαφορετική καταγωγή	1,176	3	>0,05
ίδια καταγωγή	4,598	3	>0,05
ίδια έθιμα	2,976	3	>0,05
διαφορετικά έθιμα	3,685	3	>0,05
καλύτερο επάγγελμα	0,810	3	>0,05
χειρότερο επάγγελμα			
Τους συμπαθούν όλους	3,058	3	>0,05
Δεν συμπαθούν κανέναν ιδιαίτερα	4,985	3	>0,05
Εξαρτάται από την προσωπική σχέση	2,316	3	>0,05

Όταν, όμως, γίνεται σύγκριση μεταξύ των ομάδων, δεν βλέπουμε να υπάρχει

στατιστικά σημαντική διαφορά.

Όταν αντιστρέφουμε την ερώτηση και τους ρωτάμε «*Νομίζετε ότι σας συμπαθούν όσοι...*» οι περισσότεροι λένε ότι τους συμπαθούν όλοι (46,3%) (Πίνακας 40), με στατιστικά σημαντική όμως διαφορά μεταξύ των ομάδων στην απάντηση μας συμπαθούν όσοι έχουν ίδια καταγωγή, όπου το επέλεγον οι υπόλοιποι μετανάστες με 42,9% και οι Ελληνοπόντιοι με 35,7%, έναντι 12% των Ελλήνων με ένα γονέα Έλληνα που το προτιμούν ($\chi^2=8,174$, $p<0,05$). Άρα, πάλι εδώ φαίνεται ότι οι μετανάστες δεν αισθάνονται αποδεκτοί στη χώρα υποδοχής και σε επίπεδο πράξης, βλέπουν ότι γενικά δεν γίνονται αποδεκτοί.

Πίνακας 40. Σχέση καταγωγής και του ποιοι πιστεύουν οι γονείς ότι τους συμπαθούν.

Νομίζουν ότι τους συμπαθούν όσοι έχουν:	X ²	df	p
καλύτερη οικονομική κατάσταση	1,732	3	>0,05
χειρότερη οικονομική κατάσταση	4,341	3	>0,05
ανώτερη μόρφωση	1,089	3	>0,05
κατώτερη μόρφωση	3,706	3	>0,05
διαφορετική καταγωγή	5,697	3	>0,05
ίδια καταγωγή	8,174	3	<0,05
διαφορετικά έθιμα	2,025	3	>0,05
ίδια έθιμα	5,603	3	>0,05
καλύτερο επάγγελμα	0,652	3	>0,05
χειρότερο επάγγελμα	4,336	3	>0,05
Μας συμπαθούν όλοι	6,313	3	>0,05
Δεν μας συμπαθεί κανένας ιδιαίτερα	0,858	3	>0,05
Εξαρτάται από την προσωπική σχέση	3,013	3	>0,05

Στην ερώτηση 13, που σχετίζεται πάλι με το ίδιο θέμα και ερωτώνται «*Ποιους πιστεύετε ότι συμπαθούν οι Έλληνες;*» οι περισσότεροι απαντούν ότι συμπαθούν ανθρώπους ανεξάρτητα από το κράτος το οποίο προέρχονται (53,3%), χωρίς να υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Πίνακας 41). Και πάλι σε επίπεδο ιδεολογίας δεν φαίνεται να υπάρχει εθνοκεντρισμός. Πάντως, την επιλογή του «οι Έλληνες δεν ξεχωρίζουν τους ξένους» δεν την προτίμησε κανείς από τους υπόλοιπους μετανάστες, πράγμα που δείχνει ότι στην πράξη και όπως το βιώνουν

αυτοί, συμβαίνει το αντίθετο.

Πίνακας 41. Σχέση καταγωγής και του ποιους κατά τη γνώμη των γονέων συμπαθούν οι Έλληνες.

Ποιους συμπαθούν οι Έλληνες	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Συμπαθούν τους ξένους γενικά	18,2	12,5	9,8	15,4	15,7
Αντιπαθούν τους ξένους γενικά	19,7	29,2	34,1	53,8	25,7
Δεν ξεχωρίζουν τους ξένους	5,3	4,2	7,3		5,2
Συμπαθούν κάποιους ανεξάρτητα από το που προέρχονται	56,8	54,2	48,8	30,8	53,3
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$X^2=11,478$ $p>0,05$

Όταν συνεχίζουμε να τους ρωτάμε για τις συνήθειες των άλλων λαών (ερώτηση 14) και πώς τις αποδέχονται οι Έλληνες, οι περισσότεροι απαντούν ότι στους Έλληνες αρέσει να δοκιμάζουν φαγητά από άλλους λαούς (77,8%) και ότι επίσης

τους αρέσει η μουσική των άλλων λαών (64,8%).

Μεταξύ των ομάδων υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στην απάντηση του ότι οι Έλληνες αντιπαθούν τα έθιμα των άλλων λαών ($\chi^2=15,580$, $p<0,05$) (Πίνακας 42), με τους υπόλοιπους μετανάστες και τους Ελληνοπόντιους να το επιλέγουν περισσότερο (42,9% και 23,8% αντίστοιχα). Και πάλι νιώθουν την αντιπάθεια στη χώρα υποδοχής. Επίσης, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ($\chi^2=9,537$, $p<0,05$) στο ερώτημα στους Έλληνες αρέσει η μουσική των άλλων κρατών, με τους αμιγείς Έλληνες να το επιλέγουν περισσότερο (69,6%).

Πίνακας 42. Σχέση καταγωγής και του αν πιστεύουν οι γονείς ότι οι Έλληνες αποδέχονται τις συνήθειες των άλλων λαών.

Ποιες συνήθειες άλλων λαών αποδέχονται οι Έλληνες	χ^2	df	p
Τους αρέσει να δοκιμάζουν τα φαγητά των άλλων λαών	4,183	3	>0,05
Τους αρέσουν τα έθιμα των άλλων λαών	4,396	3	>0,05
Αντιπαθούν τα έθιμα των άλλων λαών	15,580	3	<0,05
Αντιπαθούν τα φαγητά των άλλων λαών	5,772	3	>0,05
Τους αρέσει η μουσική των άλλων λαών	9,537	3	<0,05
Αντιπαθούν τη μουσική των άλλων λαών	14,207	3	<0,05

Επιπρόσθετα, στην ερώτηση αν οι Έλληνες αντιπαθούν τη μουσική των άλλων λαών, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων ($\chi^2=14,207$, $p<0,05$), με τους Ελληνοπόντιους και τους υπόλοιπους μετανάστες να το επιλέγουν περισσότερο με το ίδιο ποσοστό (21,4%). Γενικά, δηλαδή, βλέπουμε ότι, ενώ σε επίπεδο δηλώσεων, οι Έλληνες δεν φαίνεται να έχουν εθνοκεντρικές στάσεις, αυτό που βιώνουν οι μετανάστες είναι το αντίθετο. Επομένως, συμβαίνει το φαινόμενο κατά το οποίο δεν υπάρχει σύμπτωση ιδεολογίας και δράσης. Ενώ οι Έλληνες δηλώνουν ότι δεν είναι ρατσιστές, στην πράξη ενεργούν ρατσιστικά, πράγμα το οποίο γίνεται αντιληπτό από τους μετανάστες.

6.2.7. Ικανοποίηση των μεταναστών από την υποδοχή του επίσημου κράτους

Η Ελλάδα, όπως και οι υπόλοιπες χώρες της Νοτίου Ευρώπης, μετατράπηκαν σταδιακά από χώρες αποστολής μεταναστών σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Οι εισερχόμενοι στην Ελλάδα αλλοδαποί μπορούν να διακριθούν στις εξής

κατηγορίες²⁵⁰:

1. Τους υπηκόους των μελών - κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που μπορούν να εργαστούν ελεύθερα στη χώρα μας, καλυπτόμενοι από τις Κοινοτικές Οδηγίες.

2. Τους υπηκόους κρατών που δεν είναι μέλη της ΕΟΚ, αλλά μπορούν να εργασθούν στη χώρα μας αν πληρούν τις προϋποθέσεις.

3. Τους υπηκόους κρατών που εισέρχονται λαθραία στη χώρα μας και διαμένουν παράνομα.

4. Τους πρόσφυγες που εισέρχονται στη χώρα μας, είτε με αυτή την ιδιότητα είτε παράνομα.

Η πολιτική δε της Ελλάδας όσον αφορά σ' αυτές τις κατηγορίες μπορεί να συνοψισθεί ως εξής²⁵¹:

1. Για τους υπηκόους της ΕΟΚ η πολιτική είναι δεδομένη και καθορίζεται από τις διάφορες κοινοτικές οδηγίες.

2. Για τους νόμιμους μετανάστες η διαδικασία χορήγησης άδειας παραμονής και εργασίας καθώς και η αντιμετώπισή τους είναι μια πολιτική χειρισμού τους ως πρόσκαιρα καλύπτοντες θέσεις εργασίας. Δεν ακολουθείται καμιά πολιτική αφομοίωσής τους, αφού θεωρούνται είτε ως παραχώρηση σε πολυεθνικές εταιρείες είτε ως εσχάτη λύση κάλυψης αναγκών της αγοράς εργασίας.

3. Για τους λαθραίους μετανάστες και τους πρόσφυγες, οι οποίοι εισέρχονται παράνομα ή νόμιμα (οπότε καλύπτονται από τη Σύμβαση για το Καθεστώς των Προσφύγων του 1951 και το Πρωτόκολλο του 1967 που επικυρώθηκαν από την Ελλάδα), η πολιτική δεν είναι ξεκάθαρη και το μόνο που γίνεται είναι το να απελαύνονται, όταν τους αντιλαμβάνονται. Έτσι γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους εργοδότες, αφού δεν τους προστατεύει κανένας νόμος. Φυσικά, αυτό δημιουργεί προβλήματα και στο κράτος και στους μετανάστες.

Όσον αφορά στην παλιννόστηση των Ποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, η ελληνική πολιτεία τους υποδέχτηκε συνεργαζόμενη με πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα πανεπιστημιακού επιπέδου και Ποντιακούς Συλλόγους, για να αντιμετωπίσει το ζήτημα συνολικά και όχι μόνο στον τομέα επιδομάτων. Αργότερα, όταν διαπιστώθηκαν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα παιδιά των παλιννοστούντων στο σχολείο, η πολιτεία προσπάθησε να πάρει πρόσθετα μέτρα για να τα αντιμετωπίσει, αλλά περισσότερο η θέση της περιορίστηκε στην εκμάθηση της

²⁵⁰ Μουσούρου Α. Μ. (1991), «Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», *οπ. αν. σ. 166*.

²⁵¹ Στο ίδιο *οπ. αν. σ. 167*.

γλώσσας, χωρίς να προσπαθήσει να ρυθμίσει άλλους παράγοντες.

Πάντως, στην ομάδα των ερωτήσεων για τη στάση των αρχών και του κόσμου απέναντι στους ξένους από φτωχότερες χώρες (ερώτηση 15, 16) «Πιστεύετε ότι η στάση που κρατούν οι κρατικές αρχές απέναντι στους ξένους από τρίτες (φτωχότερες) χώρες είναι...» και «Πιστεύετε ότι η στάση που κρατά ο κόσμος στην καθημερινή ζωή απέναντι στους ξένους από τρίτες (φτωχότερες) χώρες είναι...:», στην παρούσα έρευνα, οι περισσότεροι απαντούν ότι η στάση των αρχών είναι ήπια (35,2%) και ότι ο κόσμος φέρεται κανονικά (50%). Οι τιμές στο τεστ της ομοιογένειας μας επιτρέπει τη σύγκριση μεταξύ των ομάδων και στις δύο περιπτώσεις όπου η διαφορά μεταξύ των μέσων όρων των υπολοίπων μεταναστών με όλες τις υπόλοιπες ομάδες είναι στατιστικά σημαντική (στην περίπτωση των κρατικών αρχών $M.O. = 2,07$ για τους υπόλοιπους μετανάστες, έναντι $M.O.= 3,36$ για τους Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα (Πίνακας 43) και στην περίπτωση του κόσμου $M.O.= 2,21$ για τους υπόλοιπους μετανάστες, έναντι $M.O.= 3,1$ για τους Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα (Πίνακας 44).

Φαίνεται ότι περισσότερο από όλους οι υπόλοιποι μετανάστες πιστεύουν ότι τόσο η στάση των κρατικών αρχών όσο και η στάση του κόσμου γενικότερα είναι πολύ σκληρή απέναντι στους μετανάστες από φτωχότερες χώρες. Αυτό είναι φυσικό, αφού η ελληνική πολιτεία αντιμετωπίζει τους παλινοστούντες πολύ πιο θετικά από ό,τι αντιμετωπίζει τους υπόλοιπους μετανάστες και οι γονείς κρίνουν τη στάση του κόσμου και των κρατικών αρχών από προσωπικές τους εμπειρίες. Εξάλλου, διαπιστώθηκε σε σχετική έρευνα²⁵² ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι στη συναλλαγή τους με τους μετανάστες εφαρμόζουν μια πολιτική διακρίσεων και αρκετά ρατσιστική, η οποία κατά τη γνώμη τους αποτρέπει την εισβολή της μεταναστευτικής «απειλής». Φυσικά, στην προσπάθειά τους να είναι αποτελεσματικοί στη «θωράκιση της κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες», δεν τους ενδιαφέρει το αν δουλεύουν αποτελεσματικά ή το αν εφαρμόζουν τους νόμους.

²⁵² Psimmenos I., Kassimati K., «Immigration Control Pathways: Organisational Culture and Work Values of Greek Welfare Officers», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 29, No. 2:337-3371, March 2003, p. 368.

Πίνακας 43. Σχέση καταγωγής και του πώς κρίνουν οι γονείς τη στάση που κρατούν οι κρατικές αρχές απέναντι στους μετανάστες.

Στάση που κρατούν οι κρατικές αρχές	Αριθμός	Mean	s.d
Αμιγείς Έλληνες	132	3,3485	1,1323
Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	25	3,3600	1,0755
Ελληνοπόντιοι	42	3,3333	1.0745
Υπόλοιποι	14	2,0714	0,8287
Σύνολο	213	3,2629	1,1354

F(3,209)=5,885 p<0,005

Πίνακας 44. Σχέση καταγωγής και του πώς κρίνουν οι γονείς τη στάση που κρατά ο κόσμος απέναντι στους μετανάστες.

Στάση που κρατά ο κόσμος	Αριθμός	Mean	s.d
Αμιγείς Έλληνες	134	2,9403	0,8019
Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	25	3,1600	0,9434
Ελληνοπόντιοι	41	2,9024	0,9166
Υπόλοιποι	14	2,2143	0,6993
Σύνολο	214	2,9112	0,8539

F(3,210)=4,035 p<0,05

6.2.8. Ικανοποίηση από εκπαιδευτικό σύστημα

Τα περισσότερα στοιχεία για την ικανοποίηση των γονέων από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα προέκυψαν από τις συνεντεύξεις, αφού γενικά στα ερωτηματολόγια απέφευγαν να μιλήσουν αρνητικά για το σχολείο ή για τους δασκάλους. Πάντως, σε έρευνα που έγινε από την Κασσιμάτη για τους Ελληνοπόντιους, ένα από τα προβλήματα που αναφέρεται από τους γονείς ότι αντιμετωπίζουν τα παιδιά είναι το ότι υπάρχει χαμηλό επίπεδο διδασκαλίας²⁵³.

Πάντως, από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι κανένας από τους γονείς δεν ήταν ευχαριστημένος από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και οι Ελληνοπόντιοι και οι

²⁵³ Κασσιμάτη Κ., (1993), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», οπ. αν. σ. 408.

Αλβανοί, όταν το συνέκριναν με το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας προέλευσής τους, το θεωρούσαν χειρότερο. Τα προβλήματα που ανέφεραν ήταν οι καθηγητές, η έλλειψη επαγγελματικού προσανατολισμού και, γενικότερα, η αδιαφορία του κράτους που στέλνει τα παιδιά στα φροντιστήρια.

Σε τούτο το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί ότι το εκπαιδευτικό σύστημα στη Σοβιετική Ένωση προσανατολίζεται προς την απόκτηση επαγγελματικής εκπαίδευσης και υπάρχει και εργασιακή αγωγή για να βοηθήσει τα παιδιά να συνδέσουν τις επαγγελματικές τους επιλογές με την προοπτική μελλοντικής εργασίας, πράγμα που δεν υπάρχει στην Ελλάδα²⁵⁴. Σε γενικές γραμμές, η ροή των μαθητών στην Πρώην Σοβιετική Ένωση, έπειτα από την ολοκλήρωση της 9χρονης εκπαίδευσης, ρυθμίζεται ανάλογα με τις ανάγκες της οικονομίας, τις κλίσεις και τις ικανότητες των μαθητών, τις επιθυμίες των γονέων και τις συστάσεις των παιδαγωγικών συμβουλίων των σχολείων.

Για το εκπαιδευτικό σύστημα (ερώτηση 17) «Πιστεύετε ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι...» απαντούν ότι το βρίσκουν μέτριο (49,1%) και το τεστ ομοιογένειας μας επιτρέπει τη σύγκριση από την οποία προκύπτει ότι οι απαντήσεις των υπολοίπων μεταναστών διαφέρουν σημαντικά από τις απαντήσεις των άλλων ομάδων (Μ.Ο. =2,26 για τους υπόλοιπους μετανάστες, έναντι Μ.Ο. = 3,60 για τους αμιγείς Έλληνες, οι οποίοι βρίσκουν το εκπαιδευτικό σύστημα γενικά χειρότερο) (Πίνακας 45).

Πίνακας 45. Σχέση καταγωγής και της γνώμης που έχουν οι γονείς για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. (Η διαβάθμιση ήταν: πάρα πολύ καλό, πολύ καλό, καλό, μέτριο, κακό, πολύ κακό, πάρα πολύ κακό).

Ικανοποίηση από εκπαιδευτικό σύστημα	N	Mean	s.d
Αμιγείς Έλληνες	134	3,8134 (μέτριο)	1,2212
Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	25	3,8800 (μέτριο)	1,0924
Ελληνοπόντιοι	41	3,5854 (μεταξύ καλό και μέτριο)	1,0949
Υπόλοιποι	14	2,9286 (καλό)	1,1411
Σύνολο	214	3,7196 (μέτριο)	1,1931

F(3,210)=2,716 p<0,05

²⁵⁴ Μάρκων Γ., Μπουζάκης Σ., Παπασταύρου Α., Παπούλια - Τζελέπη Π., Χρυσοφίδης Κ., (1988), «Συγκριτική Παιδαγωγική. Η Εκπαίδευση στην Ευρώπη», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 22-34.

Στην ερώτηση «Πιστεύετε ότι οι Έλληνες θέλουν τους ξένους στα σχολεία;» οι περισσότεροι απαντούν «έτσι κι έτσι» (63,1%), χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Πίνακας 46).

Πίνακας 46. Σχέση καταγωγής και του αν οι γονείς πιστεύουν ότι οι Έλληνες θέλουν τους ξένους στα σχολεία.

Αν οι Έλληνες θέλουν τους ξένους στα σχολεία	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Ναι	11,9	12,0	17,1	14,3	13,1
Έτσι κι έτσι	65,7	72,0	48,8	64,3	63,1
Όχι	22,4	16,0	34,1	21,4	23,8
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=5,086$ $p>0,05$

Στο ερώτημα «Πιστεύετε ότι οι δάσκαλοι είναι δίκαιοι με το παιδί σας;» οι απαντήσεις είναι «να» (55,1%) και «έτσι κι έτσι» (40,7%), χωρίς σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Πίνακας 47).

Πίνακας 47. Σχέση καταγωγής και του αν οι γονείς πιστεύουν ότι οι δάσκαλοι είναι δίκαιοι με τα παιδιά τους.

Αν οι δάσκαλοι είναι δίκαιοι	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Ναι	57,5	44,0	51,2	64,3	55,1
Έτσι κι έτσι	39,6	52,0	39,0	35,7	40,7
Όχι	3,0	4,0	9,8		4,2
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=6,032$ $p>0,05$

Όταν στην 20ή ερώτηση τους ρωτάμε «Σας αρέσει που το παιδί σας πηγαίνει σε ελληνικό σχολείο;» το 83,6% απαντούν «ναι», χωρίς στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των ομάδων (Πίνακας 48). Φαίνεται ότι, παρόλο που δεν βρίσκουν τα πράγματα ιδανικά στο σχολείο, πιστεύουν ότι δεν έχουν άλλη καλύτερη επιλογή. Εξάλλου, σε προηγούμενες απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο βλέπουμε ότι κυρίως θεωρούν ότι οι επιτυχίες ή αποτυχίες οφείλονται στα παιδιά, οπότε το σχολείο ή οι καθηγητές δεν τους απασχολούν ιδιαίτερα.

Πίνακας 48. Σχέση καταγωγής και του αν αρέσει στους γονείς που τα παιδιά τους πηγαίνουν σε ελληνικό σχολείο.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Αρέσει	83,5	88,0	85,4	71,4	83,6
Έτσι κι έτσι	14,3	4,0	12,2	21,4	13,1
Δεν αρέσει	2,3	8,0	2,4	7,1	3,3
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=5,646$ $p>0,05$

6.2.9. Σύνοψη των απόψεων των γονέων

Οι ερωτήσεις στο ερωτηματολόγιο των γονέων μέσω των οποίων προσπαθήσαμε να στηρίξουμε τις υποθέσεις εργασίας, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στις εξής ομάδες:

Αυτές που σχετίζονται με την επίδοση και τους παράγοντες που οι γονείς θεωρούν

υπεύθυνους για την καλή ή κακή επίδοση των παιδιών τους (ερωτήσεις 1, 2, 3).

Αυτές που σχετίζονται με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους για την εκπαίδευση και το επάγγελμα που θα επιθυμούσαν για τα παιδιά τους και για την εκπαίδευση και το επάγγελμα που πιστεύουν ότι τελικά θα κατορθώσουν να αποκτήσουν τα παιδιά τους (ερωτήσεις 4, 5, 6, 7).

Την ερώτηση που σχετίζεται με τα οικονομικά προβλήματα στην οικογένεια (ερώτηση 8).

Την ερώτηση που σχετίζεται με το πόσο καλά ομιλούν την ελληνική γλώσσα (ερώτηση 9).

Αυτές που σχετίζονται με το κοινωνικό τους περιβάλλον και πιο συγκεκριμένα το αν αντιλαμβάνονται εθνοκεντρισμό στο κοινωνικό τους περιβάλλον (ερωτήσεις 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16).

Αυτές που σχετίζονται με τη γνώμη τους, γενικά, για το εκπαιδευτικό σύστημα (ερώτηση 17, 18, 19, 20).

Στην ομάδα των ερωτήσεων που σχετίζονται με το αν οι γονείς είναι ικανοποιημένοι από την επίδοση των παιδιών τους, βλέπουμε ότι οι περισσότεροι γονείς, όπως και οι μαθητές, είναι μετρίως ικανοποιημένοι. Επίσης, ότι και αυτοί αποδίδουν τις επιτυχίες ή τις δυσκολίες τους σε ενδογενείς παράγοντες που οφείλονται κυρίως στην προσπάθεια ή στις ικανότητες του παιδιών. Υπάρχει μόνο σημαντική διαφορά στις απαντήσεις των υπόλοιπων μεταναστών, όπου οι περισσότεροι απαντούν ότι οι δυσκολίες του παιδιού οφείλονται στο γεγονός ότι δεν έχει βοήθεια από τους γονείς.

Συνεπώς, οι υπόλοιποι μετανάστες αποδίδουν και πάλι τις δυσκολίες σε ενδογενείς στην οικογένεια παράγοντες, αλλά μεταφέρουν περισσότερο την ευθύνη από τα παιδιά στους εαυτούς τους. Οι δε Ελληνοπόντιοι επιλέγουν τα δύσκολα μαθήματα περισσότερο από τις υπόλοιπες ομάδες, πράγμα που δείχνει ότι τα παιδιά των Ελληνοποντίων έχουν προβλήματα με τα σχολικά μαθήματα, τα οποία μπορεί να οφείλονται και σε προβλήματα που μπορεί να υπάρχουν με την ακαδημαϊκή χρήση της γλώσσας. Αυτά δεν είναι τόσο εμφανή όσο η καθημερινή χρήση που σχετίζεται με την προφορά και την ομιλία. Βέβαια, θα πρέπει να αναφερθεί ότι στις συνεντεύξεις οι γονείς εμφανίζουν μία εκ διαμέτρου αντίθετη εικόνα, όπου δηλώνουν ότι για τις δυσκολίες των παιδιών ευθύνονται κυρίως οι καθηγητές, το σχολείο και το εκπαιδευτικό σύστημα. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι ενώ ξέρουν ότι το σχολείο ευθύνεται, δεν τολμούν να προκαλέσουν την εξουσία του, όταν συμπληρώνουν το

ερωτηματολόγιο, που επιστρέφεται στο σχολείο και φοβούνται μήπως ενδεχομένως διαβαστεί από τους καθηγητές.

Όσον αφορά στις φιλοδοξίες και τις προσδοκίες των γονέων για την εκπαίδευση και το επάγγελμα των παιδιών τους, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, φαίνεται ότι οι περισσότεροι γονείς επιθυμούν την ανώτατη εκπαίδευση για τα παιδιά τους. Αυτό ισχύει για όλες τις ομάδες των γονέων, και των Ελλήνων και των μεταναστών. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι υπάρχει διαφορά μεταξύ των απόψεων των Ελληνοποντίων γονέων και παιδιών, αφού οι γονείς θέλουν το Πανεπιστήμιο και τα παιδιά το Λύκειο.

Σχετικά με το επάγγελμα που θα επιθυμούσαν, η κοινωνική αποδοχή έρχεται πρώτη στις προτιμήσεις τους, έστω κι αν δεν βγάζουν χρήματα, αφού απαντούν ότι καλύτερα να έχει κοινωνική αποδοχή και ας μην έχει χρήματα. Όμως, τα χρήματα τα προτιμούν από την εκπαίδευση, αφού απαντούν ότι καλύτερα να μη σπουδάσει, αν δεν βγάζει χρήματα. Όταν τώρα αναφερόμαστε στο τι νομίζουν ότι τελικά θα καταφέρει το παιδί, οι απαντήσεις τους διαφέρουν από αυτές των παιδιών, αφού αυτά, παρόλο που επιθυμούν το Πανεπιστήμιο, πιστεύουν ότι θα τελειώσουν το Λύκειο, ενώ οι γονείς επιθυμούν και αυτοί το Πανεπιστήμιο αλλά αυτοί πιστεύουν ότι τελικά τα παιδιά τους θα καταφέρουν να τελειώσουν το Πανεπιστήμιο, με το Λύκειο να έρχεται δεύτερο. Αυτό δείχνει μια μεγαλύτερη αισιοδοξία ανάμεσα στους γονείς σε σύγκριση με τα παιδιά.

Τέλος, οι λόγοι που πιστεύουν ότι θα εμποδίσουν τα παιδιά τους να κάνουν τα όνειρά τους πραγματικότητα φαίνεται να είναι διαφορετικοί για τους γονείς απ' ό,τι για τα παιδιά, αφού αυτά πιστεύουν ότι οι λόγοι είναι εξωγενείς, όπως η βοήθεια από το περιβάλλον, και οι γονείς ενδογενείς, όπως η προσπάθεια των παιδιών.

Οι απαντήσεις για την οικονομική τους κατάσταση δεν διαφέρουν από αυτές των παιδιών τους, αφού οι περισσότεροι γονείς -και από τις δύο ομάδες- αναφέρουν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα, αλλά τα καταφέρνουν. Εδώ θα πρέπει να ειπωθεί ότι στις συνεντεύξεις οι γονείς αναφέρουν ότι έχουν αξεπέραστα οικονομικά προβλήματα κι αυτό μας κάνει να υποθέσουμε ότι, όταν συμπλήρωναν το ερωτηματολόγιο και πίστευαν ότι θα το διαβάσουν τα παιδιά τους, δεν ήθελαν να αναφέρουν τα οικονομικά προβλήματα που έχουν.

Σχετικά με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας και οι γονείς όπως και τα παιδιά απαντούν ότι τη γνωρίζουν καλά έως πολύ καλά.

Στις ερωτήσεις που σχετίζονται με το κοινωνικό περιβάλλον και το αν

αντιλαμβάνονται εθνοκεντρισμό μέσα σ' αυτό, απαντούν ως εξής:

Γενικά, τους αρέσει που ζουν στην Ελλάδα, περισσότερο όμως στους Έλληνες και λιγότερο στους Ελληνοπόντιους και τους υπόλοιπους μετανάστες. Άρα, οι μετανάστες δεν είναι ικανοποιημένοι από τη ζωή τους στη χώρα υποδοχής.

Δηλώνουν δε ότι οι ίδιοι συμπαθούν τους ανθρώπους ανάλογα με την προσωπική σχέση, αλλά οι Ελληνοπόντιοι και οι υπόλοιποι μετανάστες δηλώνουν ότι γενικά τους συμπαθούν όσοι έχουν την ίδια καταγωγή μαζί τους, πράγμα που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι έχουν προβλήματα προσαρμογής και κοινωνικής επαφής στην Ελλάδα.

Όταν ερωτώνται για το αν οι Έλληνες συμπαθούν τους ξένους, απαντούν ότι συμπαθούν τους ανθρώπους ανεξάρτητα από το κράτος προέλευσής τους και, παρόλο που δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις ομάδες, βλέπουμε ότι στην επιλογή «Οι Έλληνες δεν ξεχωρίζουν τους ξένους», δεν υπάρχει ούτε ένας από τους μετανάστες που να την επέλεξε.

Όταν, τέλος, τους ρωτάμε αν οι Έλληνες συμπαθούν τα έθιμα των άλλων λαών, προκύπτει ότι οι μετανάστες και οι Ελληνοπόντιοι πιστεύουν ότι οι Έλληνες αντιπαθούν τα έθιμα και τη μουσική των άλλων λαών, ενώ οι Έλληνες πιστεύουν ότι οι Έλληνες γενικά συμπαθούν τη μουσική των άλλων λαών. Πάλι φαίνεται ότι, παρόλο που δεν δηλώνεται από τους Έλληνες, οι μετανάστες αισθάνονται προκατάληψη εναντίον της πολιτιστικής τους συμπεριφοράς.

Σε σχέση με τη συμπεριφορά του κόσμου και των κρατικών αρχών, οι υπόλοιποι μετανάστες είναι αυτοί που ξεχωρίζουν στις απαντήσεις τους και δηλώνουν ότι η στάση του κόσμου και των κρατικών αρχών είναι σκληρότερη από όσο πιστεύουν οι υπόλοιπες ομάδες. Είναι φυσικό οι Ελληνοπόντιοι να μη συμβαδίζουν στις απόψεις τους για τις κρατικές αρχές με τους υπόλοιπους μετανάστες, αφού οι κρατικές αρχές φέρονται πολύ καλύτερα στους Πόντιους από ό,τι στους υπόλοιπους μετανάστες.

Στις ερωτήσεις που σχετίζονται με την εκπαίδευση, οι Έλληνες βρίσκουν το εκπαιδευτικό σύστημα γενικά χειρότερο από ό,τι οι μετανάστες, αλλά όλες οι ομάδες πιστεύουν ότι οι Έλληνες δεν θέλουν πολύ τους ξένους στα σχολεία.

Επίσης, όλοι πιστεύουν ότι οι δάσκαλοι είναι δίκαιοι με τα παιδιά τους και ότι τους αρέσει που πηγαίνει το παιδί τους σε ελληνικό σχολείο. Αυτό, φυσικά, έρχεται σε αντίθεση με όσα δήλωσαν στις συνεντεύξεις τους, όπου θεωρούν το σχολείο και το εκπαιδευτικό σύστημα άδικο και αδιάφορο.

6.3. Σχέση σχολικής επίδοσης, επιδιώξεων και φιλοδοξιών των μαθητών για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον

Σύμφωνα με το πρώτο μέρος της βασικής υπόθεσης εργασίας, η επίδοση των μαθητών συνδέεται άμεσα με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους για το επαγγελματικό τους μέλλον. Πράγματι, η υπόθεση φαίνεται να στηρίζεται συνολικά, μιας και αρχικά η επίδοση των μαθητών κατά την προηγούμενη χρονιά συσχετίζεται γραμμικά τόσο με την εκπαίδευση που επιθυμούν ($\chi^2=177,814$ $p<0,001$) (Πίνακας 49), όσο και με την εκπαίδευση που πιστεύουν ότι τελικά θα αποκτήσουν ($\chi^2=174,736$ $p<0,001$) (Πίνακας 50).

Στην έρευνά μας, η προβληματική της συγκεκριμένης ενότητας βασίζεται σε δύο θεωρητικές παραδοχές: Πρώτον, στο ότι οι εκπαιδευτικές επιλογές επηρεάζουν άμεσα τις επαγγελματικές, με αποτέλεσμα να καθορίζεται με αυτό τον τρόπο και η κοινωνική τάξη του ατόμου που σε ακραίες περιπτώσεις μπορεί να το θέσει σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού και, δεύτερον, ότι η σύμπτωση ή όχι των επιθυμιών του ατόμου με τις προσδοκίες του δείχνει το κατά πόσο το άτομο αντιμετωπίζει την εκπαιδευτική, επαγγελματική και κοινωνική του εξέλιξη «ρεαλιστικά», υπό την έννοια του αν έχει τελικά εσωτερικεύσει ή όχι τα στοιχεία εκείνα που προδιαγράφουν την εξέλιξή του. Με άλλα λόγια, αν έχει κάνει την πραγματικότητα όνειρό του ή αν προσπαθεί να κάνει τα όνειρά του πραγματικότητα. Φυσικά, ο ρόλος της επίδοσης και στις δύο περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν είναι διττός: Πρώτον, όσον αφορά στη σχέση εκπαιδευτικής και επαγγελματικής εξέλιξης, η επίδοση μπορεί έμμεσα σε πρώτο επίπεδο να ενθαρρύνει ή να αποθαρρύνει τις φιλοδοξίες του ατόμου ή άμεσα να ανακόψει την πορεία του, αν το εμποδίζει να εισαχθεί σε ανώτερα επίπεδα εκπαίδευσης, μέσω εισαγωγικών εξετάσεων για παράδειγμα. Δεύτερον, όσον αφορά στη σύμπτωση επιθυμιών και προσδοκιών, η επίδοση είναι ένας δείκτης κατά κάποιον τρόπο που υποδεικνύει στο άτομο σε ποιο βαθμό οι φιλοδοξίες του μπορούν να γίνουν πραγματικότητα. Οπότε, είναι φυσικό ένας μαθητής με υψηλές φιλοδοξίες και χαμηλή επίδοση, τελικά, να συμβιβαστεί σχετικά με τις προσδοκίες του και να υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο τι θέλει να κάνει και στο τι νομίζει ότι τελικά θα καταφέρει.

Πιο συγκεκριμένα, για τη σχέση εκπαιδευτικών και επαγγελματικών επιλογών φαίνεται από εμπειρικές έρευνες²⁵⁵ ότι υπάρχει ισχυρή σχέση ανάμεσα στο επίπεδο

²⁵⁵ Κασιμάτη Κ. (1991), «Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης»,

και το είδος της εκπαίδευσης που έχει πάρει το άτομο και στο επάγγελμα που εξασκεί. Υπάρχει δε αιτιακή σχέση ανάμεσα στις μεταβλητές που παίζουν ρόλο στην επιλογή του επιπέδου εκπαίδευσης και του επαγγέλματος και μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες: Πρώτον, σε παράγοντες που ανήκουν στο κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου, όπως είναι η οικογένεια, το φύλο, οι αξίες και η ταξική ένταξη του ατόμου. Δεύτερον, σε διαρθρωτικούς παράγοντες, όπως είναι η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη καθώς και η σχέση του εκπαιδευτικού συστήματος με την απασχόληση.

Αυτοί οι παράγοντες διαμορφώνουν τις φιλοδοξίες, τις προσδοκίες και τις προτιμήσεις του ατόμου, που οδηγούν με τη σειρά τους στην επιλογή του επιπέδου εκπαίδευσης το οποίο, τελικά, επηρεάζει την επιλογή του πρώτου επαγγέλματος. Στην έρευνά μας θεωρούμε ότι ο παράγοντας επίδοση υπεισέρχεται ανάμεσα στις επιδιώξεις και τις προσδοκίες, και μπορεί να διαφοροποιήσει τις φιλοδοξίες –όταν το άτομο εσωτερικεύσει την αξιολόγηση του σχολείου η οποία συντελείται με τη βαθμολόγηση– έτσι ώστε να συμπέσουν με τις προσδοκίες σε μια προσπάθεια «ρεαλιστικής» εξισορρόπησής τους. Ασφαλώς,, το βαθμό που θα διαφοροποιηθούν οι φιλοδοξίες τον καθορίζουν παράγοντες όπως το κοινωνικό περιβάλλον και διαρθρωτικοί παράγοντες που διαφέρουν από άτομο σε άτομο και από κοινωνία σε κοινωνία, ιδιαίτερα ανάμεσα σε άτομα με διαφορετική καταγωγή που είναι και το κεντρικό σημείο της προβληματικής της έρευνάς μας. Γι' αυτό, εκτός από τη σχέση επίδοσης και φιλοδοξιών και προσδοκιών για το εκπαιδευτικό κι επαγγελματικό μέλλον όλων των μαθητών, ερευνήθηκε η σχέση των ανωτέρω παραγόντων με την καταγωγή των μαθητών.

Αναλυτικότερα, τα αποτελέσματα της έρευνας σε σχέση με το τι εκπαίδευση επιθυμούν οι μαθητές, τι εκπαίδευση πιστεύουν ότι τελικά θα αποκτήσουν, τι επάγγελμα επιθυμούν, τι επάγγελμα πιστεύουν ότι θα κάνουν τελικά και πώς επηρεάζονται οι ανωτέρω επιθυμίες και προσδοκίες τους, ανάλογα με την καταγωγή τους, έχουν ως εξής:

6.3.1. Επιθυμία για εκπαίδευση

Όπως μας δείχνουν τα αποτελέσματα, οι κακοί και οι μέτριοι μαθητές (κάτω από 15/20) δηλώνουν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό ($\chi^2=177,814$, $p<0,001$) (Πίνακας 52) ότι επιθυμούν να τελειώσουν το Γυμνάσιο ή το Λύκειο (9,8% και 56,1%, αντίστοιχα,

οπ. αν. σ. 50.

έναντι 2,4% και 15,2%, που διαλέγουν τις συγκεκριμένες απαντήσεις οι καλοί και οι άριστοι μαθητές). Αντίστροφα, οι καλοί και οι άριστοι μαθητές επιθυμούν να τελειώσουν το Πανεπιστήμιο ή κάποιο μεταπτυχιακό σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τους κακούς ή μέτριους μαθητές (62% και 17,6%, αντίστοιχα, έναντι 23,1 και 5,3%).

Πίνακας 49. Σχέση επίδοσης και του τι εκπαίδευση θα επιθυμούσαν οι μαθητές.

Επίδοση και επιθυμία για εκπαίδευση	Κακή και μέτρια επίδοση	Καλή και άριστη επίδοση	Σύνολο
Να τελειώσω το γυμνάσιο	9,8	2,1	6,0
Να τελειώσω το λύκειο	56,1	15,2	35,9
Να σπουδάσω στο πανεπιστήμιο	23,1	62,0	42,3
Να κάνω μεταπτυχιακά	5,3	17,6	11,4
Δεν με ενδιαφέρει αρκεί να έχω δουλειά	5,6	3,0	4,4
Σύνολο	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=177,814$ $p<0,05$

6.3.2. Προσδοκία για εκπαίδευση

Η υπόθεση, επίσης, στηρίζεται από τον τρόπο που απαντούν σχετικά με το τι πιστεύουν ότι τελικά θα ολοκληρώσουν. Όντως, οι κακοί και μέτριοι μαθητές δίνουν κυρίως ($\chi^2=174,736$, $p<0,001$) (Πίνακας 50) τις ακόλουθες απαντήσεις με τη σειρά που εμφανίζονται: Θα τελειώσω το Λύκειο και δεν θα βρω δουλειά (2,4%), θα τελειώσω το Γυμνάσιο και δεν θα βρω δουλειά (1,5%) και θα τελειώσω το Λύκειο και θα βρω δουλειά (66,1%). Για μια ακόμη φορά, οι καλοί και οι άριστοι μαθητές φαίνεται να πιστεύουν ότι θα ολοκληρώσουν ανώτερες βαθμίδες εκπαίδευσης: θα τελειώσω το Πανεπιστήμιο και δεν θα βρω δουλειά (4,2%), θα τελειώσω το Πανεπιστήμιο και θα βρω δουλειά (59,7%) και θα ολοκληρώσω κάποιο μεταπτυχιακό (69,2%).

Πίνακας 50. Σχέση επίδοσης και του τι εκπαίδευση πιστεύουν οι μαθητές ότι τελικά θα καταφέρουν.

<i>Επίδοση και πρόβλεψη για εκπαίδευση</i>	<i>Κακή και μέτρια επίδοση</i>	<i>Καλή και άριστη επίδοση</i>	<i>Σύνολο</i>
<i>Να τελειώσω το γυμνάσιο και να βρω δουλειά</i>	8,6	2,7	5,7
<i>Να τελειώσω το γυμνάσιο και να μη βρω δουλειά</i>	1,5	0,6	1,1
<i>Να τελειώσω το λύκειο και να βρω δουλειά</i>	66,1	23,9	45,2
<i>Να τελειώσω το λύκειο και να μη βρω δουλειά</i>	2,4	0,6	1,5
<i>Να σπουδάσω στο πανεπιστήμιο και να βρω δουλειά</i>	17,6	59,7	38,4
<i>Να σπουδάσω στο πανεπιστήμιο και να μη βρω δουλειά</i>	0,3	4,2	2,3
<i>Να κάνω μεταπτυχιακά</i>	3,6	8,2	5,9
<i>Σύνολο</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

$\chi^2=174,736$ $p<0,05$

6.3.3. Επιθυμία και προσδοκία για επάγγελμα

Στη συγκεκριμένη έρευνα, η επιθυμία για εκπαίδευση έχει νόημα στο πλαίσιο του τι επάγγελμα τελικά επιθυμούν ή προσδοκούν οι μαθητές, έτσι ώστε να εντοπισθεί κάποια σχέση ανάμεσα στην επίδοση και τις φιλοδοξίες και επιδιώξεις για εκπαίδευση. Αυτές καθορίζουν άμεσα τις φιλοδοξίες και επιδιώξεις για επαγγελματική αποκατάσταση, που με τη σειρά της είναι ένας από τους παράγοντες εκείνους που μπορεί να θέσουν τους μαθητές σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού ή να τους απομακρύνουν από τον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού.

Έμμεσα, λοιπόν, η επίδοση συσχετίζεται επίσης με τον τρόπο που απαντούν στις καθαυτό ερωτήσεις για το επάγγελμα που επιθυμούν ($\chi^2=8,149$ $p<0,001$) και το επάγγελμα που πιστεύουν ότι τελικά θα κάνουν ($\chi^2=8,556$ $p<0,001$).

Από την ανάλυση των αποτελεσμάτων, όταν συγκρίνουμε τις δύο ομάδες μαθητών, οι κακοί και μέτριοι φαίνεται να προτιμούν σε μεγαλύτερο βαθμό ($\chi^2=8,149$, $p<0,01$) (Πίνακας 51) τα χρήματα έναντι της κοινωνικής αποδοχής (67,5%), ενώ οι καλοί και οι άριστοι, παρόλο που προτιμούν τα χρήματα, δηλώνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό από τους κακούς και μέτριους ότι προτιμούν την κοινωνική αποδοχή (43,3%).

Οι δύο ομάδες, συγκρινόμενες σχετικά με το τι επάγγελμα τελικά θα κάνουν, οι

κακοί και μέτριοι μαθητές πιστεύουν ότι τελικά θα ακολουθήσουν ένα επάγγελμα με χρήματα και κοινωνική αποδοχή (75,2%), όπως και οι καλοί και άριστοι, αλλά οι άριστοι το επιλέγουν σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό (84,2%) (Πίνακας 52).

Πίνακας 51. Σχέση επίδοσης και του τι επάγγελμα θα επιθυμούσαν οι μαθητές.

Επίδοση και επιθυμία για επάγγελμα	Κακή και μέτρια επίδοση	Καλή και άριστη επίδοση	Σύνολο
Επάγγελμα με περισσότερα χρήματα και λιγότερη κοινωνική αποδοχή	67,5	56,7	62,1
Επάγγελμα με περισσότερη κοινωνική αποδοχή και λιγότερα χρήματα	32,5	43,3	37,9
Σύνολο	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=8,149$ $p<0,05$

Πίνακας 52. Σχέση επίδοσης και του τι επάγγελμα πιστεύουν οι μαθητές ότι τελικά θα καταφέρουν.

Επίδοση και πρόβλεψη για επάγγελμα	Κακή και μέτρια επίδοσ η	Καλή και άριστη επίδοση	Σύνολο
Επάγγελμα με χρήματα και κοινωνική αποδοχή	75,2	84,2	79,7
Επάγγελμα με κοινωνική αποδοχή και λιγότερα χρήματα	7,8	5,5	6,6
Επάγγελμα με χρήματα και λιγότερη κοινωνική αποδοχή	14,3	8,5	11,4
Επάγγελμα χωρίς χρήματα και κοινωνική αποδοχή	2,7	1,8	2,3
Σύνολο	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=8,556$ $p<0,05$

6.3.4. Φιλοδοξίες και προβλέψεις για εκπαίδευση σε σχέση με την καταγωγή

Το δεύτερο μέρος της βασικής υπόθεσης εργασίας, σύμφωνα με την οποία μαθητές με την ίδια επίδοση έχουν πιο περιορισμένες επιδιώξεις και φιλοδοξίες αν οι γονείς

τους είναι Ελληνοπόντιοι σε σχέση με τους μαθητές που οι γονείς τους είναι Έλληνες, φαίνεται να επιβεβαιώνεται μερικά μόνο και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση είτε των κακών είτε των άριστων μαθητών.

Έτσι λοιπόν ανάμεσα στους κακούς οι Ελληνοπόντιοι ως ανώτατη βαθμίδα που επιθυμούν να φτάσουν επιλέγουν το Γυμνάσιο σε αντίθεση με τους Έλληνες που επιλέγουν το Λύκειο ($\chi^2=23,227$, $p<0,03$)(Πίνακας 53.α).

Πίνακας 53.α. Σχέση επίδοσης, καταγωγής και επιθυμίας για εκπαίδευση ανάμεσα στους μαθητές με κακή και μέτρια επίδοση.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Να τελειώσω το γυμνάσιο	11,1	17,6	19,7	27,3	15,9
Να τελειώσω το λύκειο	65,4	47,1	63,9	54,5	62,4
Να σπουδάσω στο πανεπιστήμιο	12,3	35,3	9,8		12,9
Να κάνω μεταπτυχιακά	2,5		3,3	18,2	3,5
Δεν με ενδιαφέρει αρκεί να βρω δουλειά	8,6		3,3		5,3
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=23,227$ $p<0,05$

Αντίστοιχα, ανάμεσα στους άριστους, οι μαθητές που έχουν γονείς Έλληνες πιστεύουν περισσότερο ότι θα κατορθώσουν να ολοκληρώσουν ένα μεταπτυχιακό, σε αντίθεση με τα παιδιά των Ελληνοποντίων που πιστεύουν περισσότερο ότι θα ολοκληρώσουν το Πανεπιστήμιο ($\chi^2=26,600$, $p<0,09$) (Πίνακας 53.β). Αυτή η διαφορά που παρατηρείται στις φιλοδοξίες, παρόλο που η επίδοση είναι η ίδια, μπορεί να ερμηνευθεί είτε ως διαφορά στο σύστημα αξιών μεταξύ των Ελλήνων και των Ελληνοποντίων, όπου οι Έλληνες είναι περισσότερο προσανατολισμένοι προς την εκπαίδευση, άσχετα με το τι επάγγελμα θα ακολουθήσει το παιδί, είτε σε πρακτικά προβλήματα που κάνουν αδύνατες τις μακροχρόνιες σπουδές για τους Ελληνοπόντιους είτε και στα δυο.

Βέβαια, το σύστημα αξιών μπορεί να καθορίζεται και από τις πρακτικές συνθήκες. Τα παιδιά, δηλαδή, των Ελληνοποντίων, αν βιώνουν τη φτώχεια την καθημερινότητά τους, είναι προφανές ότι θα θεωρούν την επαγγελματική αποκατάσταση πιο σημαντική από την εκπαίδευση, όταν δεν εγγυάται καλύτερες οικονομικές προοπτικές.

Πίνακας 53.β. Σχέση επίδοσης, καταγωγής και πρόβλεψη για εκπαίδευση ανάμεσα στους μαθητές με καλή και άριστη επίδοση.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Να τελειώσω το γυμνάσιο και να βρω δουλειά	2,9		3,6	9,1	3,1
Να τελειώσω το γυμνάσιο και να μη βρω δουλειά		10,5			1,2
Να τελειώσω το λύκειο και να βρω δουλειά	14,3	5,3	10,7	18,2	12,9
Να τελειώσω το λύκειο και να μη βρω δουλειά	1,0				0,6
Να σπουδάσω στο πανεπιστήμιο και να βρω δουλειά	66,7	63,2	82,1	63,6	68,7

Να σπουδάσω στο πανεπιστήμιο και να μη βρω δουλειά	στο 4,8		3,6		3,7
Να κάνω μεταπτυχιακά	10,5	21,1		9,1	9,8
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=26,600$ $p<0,09$

Τέλος, ανάμεσα στους κακούς και μέτριους μαθητές και το τι προβλέπουν για την εκπαίδευσή τους, βλέπουμε ότι παρόλο που όλες οι ομάδες επιλέγουν περισσότερο το «να τελειώσω το λύκειο και να βρω δουλειά», το «να τελειώσω το πανεπιστήμιο» το επιλέγουν περισσότερο οι Έλληνες, είτε είναι αμιγείς είτε με ένα γονέα Έλληνα, είτε βρουν δουλειά είτε όχι (41,9%), ενώ οι Ελληνοπόντιοι το επιλέγουν σε ποσοστό (4,9%) και οι υπόλοιποι καθόλου ($\chi^2=36,669$ $p<0,05$) (Πίνακας 53 γ).

Πίνακας 53.γ. Σχέση επίδοσης, καταγωγής και πρόβλεψης για εκπαίδευση ανάμεσα στους μαθητές με κακή και μέτρια επίδοση.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Να τελειώσω το γυμνάσιο και να βρω δουλειά	15,0	5,9	14,8	27,3	14,8
Να τελειώσω το γυμνάσιο και να μη βρω δουλειά	1,3	5,9			1,2
Να τελειώσω το λύκειο και να βρω δουλειά	67,5	52,9	78,7	54,5	69,2
Να τελειώσω το λύκειο και να μη βρω δουλειά	1,3	5,9			1,2
Να σπουδάσω στο πανεπιστήμιο και να βρω δουλειά	12,5	23,5	4,9		10,1
Να σπουδάσω στο πανεπιστήμιο και να μη βρω δουλειά		5,9			0,6
Να κάνω μεταπτυχιακά	2,5		1,6	18,2	3,0
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=36,669$ $p<0,05$

6.3.5. Φιλοδοξίες και προβλέψεις για επάγγελμα σε σχέση με την καταγωγή

Όσον αφορά στο επάγγελμα που πιστεύουν ότι τελικά θα κάνουν, ανάμεσα στους κακούς μαθητές οι Έλληνες πιστεύουν ότι θα κάνουν ένα επάγγελμα με περισσότερα χρήματα και περισσότερη κοινωνική αποδοχή, ενώ οι Ελληνοπόντιοι με περισσότερη κοινωνική αποδοχή και λιγότερα χρήματα ($\chi^2=17,574$ $p<0,05$) (Πίνακας 53 δ).

Πίνακας 53.δ. Σχέση επίδοσης, καταγωγής και πρόβλεψης για επάγγελμα ανάμεσα στους μαθητές με κακή και μέτρια επίδοση.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Επάγγελμα με χρήματα και κοινωνική αποδοχή	80,0	76,5	65,6	54,5	72,8
Επάγγελμα με κοινωνική αποδοχή και λιγότερα χρήματα	6,3	5,9	16,4		9,5
Επάγγελμα με χρήματα και λιγότερη κοινωνική αποδοχή	8,8	17,6	18,0	36,4	14,8
Επάγγελμα χωρίς χρήματα και κοινωνική αποδοχή	5,0			9,1	3,0
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$\chi^2=17,574$ $p<0,05$

Ανάμεσα στους άριστους μαθητές, οι Έλληνες πιστεύουν ότι θα κάνουν ένα επάγγελμα με μεγαλύτερη κοινωνική αποδοχή και λιγότερα χρήματα, ενώ οι Ελληνοπόντιοι χωρίς χρήματα και κοινωνική αποδοχή. Φαίνεται ότι οι άριστοι Ελληνοπόντιοι είναι οι πιο απογοητευμένοι από όλους και ακολουθούν οι άριστοι Έλληνες ($\chi^2=16,171$ $p<0,07$) (Πίνακας 53 ε).

Πίνακας 53.ε. Σχέση επίδοσης, καταγωγής και πρόβλεψης για επάγγελμα ανάμεσα στους μαθητές με καλή και άριστη επίδοση.

	Αμιγείς Έλληνες	Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	Ελληνοπόντιοι	Υπόλοιποι	Σύνολο
Επάγγελμα με χρήματα και κοινωνική αποδοχή	91,4	89,5	92,9	72,7	90,2
Επάγγελμα με κοινωνική αποδοχή και λιγότερα χρήματα	4,8	5,3			3,7
Επάγγελμα με	2,9	5,3	3,6	9,1	3,7

χρήματα και λιγότερη κοινωνική αποδοχή					
Επάγγελμα χωρίς χρήματα και κοινωνική αποδοχή	1,0		3,6	18,2	2,5
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$X^2=16,171$ $p<0,07$

Εδώ φαίνεται ότι οι κακοί μαθητές είναι πιο αισιόδοξοι από τους άριστους, σε σχέση πάντα με την επίδοσή τους. Μια ερμηνεία μπορεί να είναι το ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια γενική δυσφορία όσον αφορά στην επαγγελματική εξέλιξη που μπορεί να προσφέρει μια καλή εκπαίδευση. Ίσως η απαισιοδοξία των άριστων μαθητών να αντανακλά αυτήν ακριβώς τη γενική απαισιοδοξία των καλών μαθητών για το κατά πόσο μπορούν να εξαργυρώσουν ένα καλό πτυχίο με υψηλές οικονομικές απολαβές στην αγορά εργασίας.

6.4. Παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση

Όπως προκύπτει από την έρευνά μας μέχρι τώρα, η βασική υπόθεση εργασίας στηρίζεται και σε γενικές γραμμές μας επιτρέπεται να υποθέσουμε ότι η επίδοση επηρεάζει τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες των μαθητών και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό (με αρνητική κατεύθυνση) τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες των παιδιών των μεταναστών, αν τους έχει κατατάξει το σχολείο με τη βαθμολογία σε κακούς ή άριστους.

Όμως, όπως αναφέραμε στην εισαγωγή, η επίδοση φαίνεται να παίζει το ρόλο **ενδιάμεσης μεταβλητής**, που με τη σειρά της επηρεάζεται από άλλες ανεξάρτητες μεταβλητές, τις οποίες πολλές φορές συγκαλύπτει. Προτού όμως δείξουμε την απευθείας σχέση των ανεξάρτητων αυτών μεταβλητών, ας δούμε πώς αυτές συνδέονται καθεμιά ξεχωριστά με την επίδοση.

6.4.1. Καταγωγή

Μια αρχική υπόθεση ήταν ότι η επίδοση των μαθητών διαφέρει ανάλογα με την

καταγωγή τους και, πιο συγκεκριμένα, η επίδοση των Ελληνοποντίων θα διαφέρει σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο από την επίδοση των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες Ελλήνων.

Η έρευνα για τη σχέση της σχολικής επίδοσης και της κοινωνικής καταγωγής των μαθητών ξεκίνησε το 1960 στις Η.Π.Α. για πολιτικούς λόγους, αφού οι Μαύροι της Αμερικής ήταν αγανακτισμένοι για τις διακρίσεις σε όλους τους κοινωνικούς τομείς και ιδιαίτερα στην εκπαίδευση. Την έρευνα την ανέλαβε ένας νέος κλάδος κοινωνικών επιστημών που ονομάστηκε Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Πολύχρονες έρευνες σε διάφορες χώρες οδήγησαν σε συμπεράσματα που θα μπορούσαμε να τα συνοψίσουμε στα εξής στοιχεία²⁵⁶:

- «1. Η άνιση επίδοση στο σχολείο δεν είναι αποτέλεσμα της ατομικής διαφοράς ικανοτήτων σε σχέση με τους άλλους, αλλά καθορίζεται ιδίως από την κοινωνική καταγωγή των ατόμων.*
- 2. Η κοινωνικά καθορισμένη άνιση επίδοση δεν αίρεται από την τυπική ισότητα (προσφορά κτιρίων, δασκάλων, «δωρεάν Παιδείας» και γενικά την παράκαμψη όλων των οικονομικών και κοινωνικών εμποδίων).*
- 3. Η επιλογή που ασκεί το σχολείο με μεθόδους και τεχνικές κοινωνικά ουδέτερες (διαγωνίσματα, αδιάβλητες εξετάσεις) αναπαράγει την κοινωνική ανισότητα με πολύ αυστηρό στατιστικό τρόπο».*

Πιο συγκεκριμένα, μία από τις πιο γνωστές έρευνες για την εκπαίδευση και την κοινωνική καταγωγή είναι η Έκθεση Κόουλμαν, η οποία έγινε στην Αμερική μετά από παραγγελία της ομοσπονδιακής εξουσίας και διεξήχθη για να μελετηθούν τα αίτια της σχολικής αποτυχίας των Μαύρων και των λοιπών μειονοτήτων στην Αμερική.

Διαπιστώθηκε ότι οι Μαύροι και οι άλλες μειονότητες έχουν πολύ χαμηλότερη σχολική επίδοση από τους υπόλοιπους στα γλωσσικά μαθήματα, πράγμα το οποίο επηρέαζε την επίδοσή τους και στα υπόλοιπα μαθήματα. Επιπλέον, τα παιδιά αυτά εκτός από τη χαμηλή σχολική επίδοση, παρουσίαζαν και μεγαλύτερη καθυστέρηση από επανεγγραφές στην ίδια τάξη, εγκατέλειπαν το σχολείο σε μεγαλύτερα ποσοστά, παρουσίαζαν μικρότερα ποσοστά εγγραφής στη γενική δευτεροβάθμια εκπαίδευση και ελάχιστα έφταναν στα Πανεπιστήμια.

Την ίδια περίοδο αρχίζουν να γίνονται έρευνες γι' αυτό το θέμα και στη Δυτική Ευρώπη, όπου συμπεραίνεται ότι το καθολικό σχολείο των ίσων ευκαιριών

²⁵⁶ Δραγώνα Θ., Σκούρτου Ε., Φραγκουδάκη Α. (2001), «Εκπαίδευση. Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες», οπ. αν. σ. 95-107.

αναπαράγει πιστά την κοινωνική διαστρωμάτωση, οδηγώντας τα παιδιά των εργατών να γίνουν εργάτες. Στην Αγγλία διαπιστώθηκε ότι τα παιδιά των εργατών αποτυγχάνουν μαζικά στο σχολείο. Στη Γαλλία, επίσης, παρατηρείται η αποτυχία των παιδιών των αγροτών και των εργατών, τα οποία ακολουθούν σε μεγάλο ποσοστό την επαγγελματική εκπαίδευση και ελάχιστα μπαίνουν στα γενικά λύκεια που οδηγούν στην ανώτερη εκπαίδευση.

Στην Ελλάδα, οι έρευνες για την εκπαίδευση είναι περιορισμένες μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1960, μιας και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι αναλόγως και η χώρα περνάει πολλές πολιτικές ταλαιπωρίες. Ωστόσο, οι έρευνες που έχουν γίνει, αποδεικνύουν ότι η επίδοση των μαθητών είναι ευθέως ανάλογη της κοινωνικής τους θέσης, όπως ακριβώς συμβαίνει και σε όλες τις υπόλοιπες χώρες.

Σε έρευνα που έγινε στην Αττική το 1970²⁵⁷, διαπιστώθηκε ότι στην ΣΤ' τάξη του Δημοτικού τα παιδιά των προνομιούχων επαγγελματιών έχουν 94% άριστη και καλή επίδοση και μόνο το 6% έχουν μέτρια ή κακή επίδοση. Αντίθετα, τα παιδιά των εργατών έχουν σε ποσοστό 47% άριστη και καλή επίδοση και 53% μέτρια και κακή. Στην Γ' τάξη του Γυμνασίου τα παιδιά των προνομιούχων επαγγελματιών έχουν 84% άριστη και καλή επίδοση, ενώ μόνο το 6% των παιδιών των εργατών εμφανίζει άριστη και καλή επίδοση. Η διαφορά ανάμεσα στο Γυμνάσιο και το Δημοτικό οφείλεται προφανώς στην αυστηρότερη βαθμολογία του Γυμνασίου.

Μια άλλη έρευνα²⁵⁸, επίσης, για το ίδιο θέμα προσπαθεί να συσχετίσει την επίδοση με την περιφέρεια, όπου κατοικούν οι μαθητές και διαπιστώνεται ότι η επίδοση έχει σχέση με το αν η περιοχή είναι υποβαθμισμένη ή όχι.

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το ότι τα παιδιά των αγροτών και των εργατών εγκαταλείπουν πιο συχνά την υποχρεωτική εκπαίδευση. Ενώ ο εθνικός μέσος όρος εγκατάλειψης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης είναι 10%, στα παιδιά των αγροτών και των εργατών είναι 30%.

Ένα ακόμη στοιχείο που δείχνει τη σχέση της σχολικής επίδοσης με την κοινωνική καταγωγή είναι τα μαθησιακά προβλήματα και η χρήση των μέτρων βελτίωσης της επίδοσης, όπως είναι οι ειδικές τάξεις και οι πρόσθετες ώρες διδασκαλίας. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι ενισχυτική διδασκαλία παρακολουθούν περισσότερο τα παιδιά που βρίσκονται σε υποβαθμισμένες περιοχές. Για παράδειγμα, ενώ ο εθνικός μέσος όρος για τις μαθησιακές δυσκολίες είναι 8,3 στην πρωτεύουσα και 6,7 στη Θεσσαλονίκη, στη Θράκη είναι 18,8%.

²⁵⁷ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 98.

²⁵⁸ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 98.

Τέλος, η κοινωνική καταγωγή των φοιτητών στα Πανεπιστήμια μπορεί να μας δείξει τη σχέση σχολικής επίδοσης και καταγωγής, μιας και η πρόσβαση στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα προϋποθέτει καλή σχολική επίδοση²⁵⁹. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι οι φοιτητές με πατέρα που ασκεί ένα καλοπληρωμένο επάγγελμα είναι 25%, οι φοιτητές με πατέρα εργάτη 20% και οι φοιτητές με πατέρα αγρότη το 6%. Επίσης, η φοίτηση των παιδιών των εργατών και των αγροτών σε σχολές υψηλού κύρους είναι χαμηλότερη από τη φοίτηση σε άλλες σχολές. Εξάλλου, σε έρευνα που έγινε για τη διαγενεακή εκπαιδευτική κινητικότητα, βλέπουμε ότι το 58,8% των αποφοίτων της ανώτατης και ανώτερης εκπαίδευσης προέρχονται από γονείς που είχαν φτάσει στο ίδιο επίπεδο²⁶⁰. Επίσης, όταν διερευνάται η σχέση της εκπαίδευσης με το επάγγελμα του πατέρα²⁶¹, διαπιστώνεται ότι τα παιδιά που ο πατέρας τους ασκεί επιστημονικό επάγγελμα αποφοιτούν σε ποσοστό 54% από την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ τα παιδιά των αγροτών μόνο σε ποσοστό 13%. Ούτε ένα από τα παιδιά των επιστημόνων δεν βρέθηκε να μην έχει τελειώσει το δημοτικό, ενώ 12% των παιδιών των αγροτών δεν το είχε τελειώσει. Στις ενδιάμεσες εκπαιδευτικές βαθμίδες βλέπουμε ότι το 54% των επιστημόνων αποφοιτά από το γυμνάσιο και μόνο το 48% των γεωργών. Ένα τελευταίο στοιχείο που θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε είναι ότι, ενώ αυξάνεται εθνικά η φοίτηση στα Πανεπιστήμια, μειώνεται αναλογικά η φοίτηση των παιδιών από τα λαϊκά στρώματα τα οποία προτιμούν την τριτοβάθμια μη πανεπιστημιακή εκπαίδευση²⁶².

Τώρα, όσον αφορά στην έρευνά μας, βλέπουμε ότι πράγματι η μέση βαθμολογία των μαθημάτων την προηγούμενη χρονιά ήταν για τους Ελληνοπόντιους 14,7/20 έναντι 15,8/20 των Ελλήνων ($F(3, 663)=7,701, p<0,001$) (Πίνακας 54). Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι γενικά οι Ελληνοπόντιοι ανήκουν στις λιγότερο προνομιούχες τάξεις, ασκούν κυρίως χειρωνακτικά επαγγέλματα, έχουν οικονομικά προβλήματα και ζουν σε μη προνομιούχες περιοχές, με αποτέλεσμα να μη μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους όσο οι Έλληνες.

Πίνακας 54. Σχέση επίδοσης και καταγωγής.

²⁵⁹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 100.

²⁶⁰ Κασμάτη Κ. (1991), Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης. Η Επιλογή του Επαγγέλματος. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρική Διερεύνηση», οπ. αν. σ. 150.

²⁶¹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 156.

²⁶² Δραγώνα Θ., Σκούρτου Ε., Φραγκουδάκη Α. (2001), «Εκπαίδευση. Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες», οπ. αν. σ. 103.

	Αριθμός	Mean	s.d
Αμιγείς Έλληνες	393	15,7547	2,3731
Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	79	15,2759	2,4210
Ελληνοπόντιοι	156	14,6577	2,5218
Υπόλοιποι	39	15,5590	2,7208
Σύνολο	667	15,4300	2,4717

F(3,663)=7,701, p<0,001

6.4.2. Γνώση της γλώσσας

Τα αναμενόμενα γλωσσικά εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι αλλόφωνοι μαθητές, επειδή δεν ομιλούν σε ικανοποιητικό βαθμό την ελληνική γλώσσα, ενδέχεται να ερμηνεύονται από τους καθηγητές ως μαθησιακές δυσκολίες, πράγμα το οποίο μπορεί να στιγματίζει τους μαθητές, να τους απομονώνει από τους υπόλοιπους συμμαθητές τους και να επιφέρει προβλήματα στις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Φυσικά, προβλήματα με τη γλώσσα δεν έχουν μόνο οι μαθητές που εμφανώς δεν ομιλούν καλά την ελληνική γλώσσα, αλλά και εκείνοι που ενώ κατέχουν τις απαραίτητες δεξιότητες της γλώσσας για τις κοινωνικές τους συναναστροφές, δεν την ομιλούν αρκετά καλά για να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις του σχολείου. Αυτό μπορεί να ισχύει και για τους Ελληνοπόντιους μαθητές που, ενώ έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και φαινομενικά κατέχουν την ελληνική γλώσσα, δεν έχουν αρκετή εξάσκηση στο σπίτι, όπου μπορεί να μιλούν άλλη γλώσσα για να αποκτήσουν τις δεξιότητες που απαιτούνται στη σχολική τάξη.

Σύμφωνα με έρευνα που έγινε το 1984 από τον Cummins²⁶³, υπάρχει συγκεκριμένη διαδικασία για την εκμάθηση μιας δεύτερης γλώσσας. Πρώτα ο μαθητής αποκτά τις βασικές διαπροσωπικές επικοινωνιακές ικανότητες, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν τη σωστή προφορά (φωνητική), βασικό λεξιλόγιο, κύριες δομές της γραμματικής, βασικούς κανόνες (π.χ. σωστές καταλήξεις), συντακτικό (π.χ. ορθά δομημένες προτάσεις), καθώς και «κοινωνικούς κανόνες» που διέπουν τη χρήση της γλώσσας (π.χ. πληθυντικός ευγενείας). Η εκμάθηση αυτής της ομάδας δεξιοτήτων συντελείται μέσα σε λίγους μήνες ιδιαίτερα σε παιδιά μικρής ηλικίας. Επομένως, στην παρούσα έρευνα αναμένεται να κατέχουν αυτή την πρώτη ομάδα δεξιοτήτων οι περισσότεροι

²⁶³ Παλαιολόγου Ν., Ευαγγέλου Ο., «Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Εκπαιδευτικές, Διδακτικές και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις» Εκδ. Ατραπός, σ. 63-67.

μαθητές, μιας και είναι σε μικρή ηλικία και έχουν ζήσει στην Ελλάδα όλη τους τη ζωή ή τουλάχιστον πολλά χρόνια.

Έπειτα από την απόκτηση των βασικών διαπροσωπικών επικοινωνιακών ικανοτήτων, σειρά έχει η απόκτηση της νοητικής - ακαδημαϊκής γλωσσικής ικανότητας, η οποία περιλαμβάνει προχωρημένες γνώσεις, όπως εξειδικευμένο λεξιλόγιο, κανόνες οργάνωσης προτάσεων σε μεγαλύτερα κείμενα ή σύνολα και στρατηγικές επικοινωνίας.

Υπάρχει, δε, διαφοροποίηση ανάμεσα στις γλωσσικές απαιτήσεις που στηρίζονται από το περιβάλλον κι εκείνες που δεν στηρίζονται και στις απαιτήσεις που χρήζουν νοητικές δραστηριότητες κι αυτές που δεν χρήζουν νοητικές δραστηριότητες. Φυσικά, πιο εύκολα μαθαίνονται οι γλωσσικές δεξιότητες που στηρίζονται από το περιβάλλον και δεν χρήζουν νοητικές δραστηριότητες. Στην τάξη και πάλι χρησιμοποιούνται οι δεξιότητες που δεν στηρίζονται από το περιβάλλον και απαιτούν νοητικές δραστηριότητες. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι και πάλι είναι πολύ δύσκολο για έναν αλλόφωνο μαθητή να φτάσει σ' ένα ικανοποιητικό επίπεδο γνώσης της δεύτερης γλώσσας, ώστε να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις του σχολείου.

Τέλος, την εκμάθηση της γλώσσας την επηρεάζουν τόσο εσωτερικοί όσο και εξωτερικοί παράγοντες. Οι εσωτερικοί παράγοντες είναι τα στοιχεία που κάνουν το σχολικό καθήκον πιο οικείο ή πιο εύκολο (όπως είναι το κίνητρο, η εμπειρία, τα ενδιαφέροντα και η πολιτισμική σχετικότητα) και οι εξωτερικοί παράγοντες έχουν σχέση με την ποιότητα της πληροφορίας, όπως είναι το πόσο καθαρά μεταδίδεται το μήνυμα. Σ' αυτό το σημείο θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε στην έρευνα κατά την οποία διαπιστώθηκε ότι οι Ελληνοπόντιοι μαθητές έχουν πιο αρνητική στάση απέναντι στην ελληνική γλώσσα, σε σχέση με τους μαθητές αλβανικής καταγωγής, οι οποίοι έχουν πιο θετική στάση. Αυτό σε επίπεδο κινήτρου και ενδιαφέροντος (εσωτερικοί παράγοντες) θα μπορούσε να δικαιολογήσει το γεγονός ότι οι Ελληνοπόντιοι μαθητές, παρόλο που μιλούν καλά την ελληνική γλώσσα, δεν αποκτούν εύκολα τις δεξιότητες που απαιτούνται για την ακαδημαϊκή της χρήση, μιας και συνδέουν την ελληνική γλώσσα με το σχολικό περιβάλλον, αφού στο σπίτι τις πιο πολλές φορές μιλούν τα ποντιακά ή τα ρωσικά²⁶⁴.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η γλώσσα που χρησιμοποιείται στο σχολείο είναι υψηλών απαιτήσεων, γι' αυτό και οι μαθητές χρειάζονται αρκετό χρονικό διάστημα προκειμένου να μπορέσουν να αντεπεξέλθουν ικανοποιητικά στις

²⁶⁴ Δαμανάκης Μ. (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλινοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση.», *οπ. αν. σ. 191-192.*

αντίστοιχες σχολικές δεξιότητες, σε σχέση με το χρόνο που χρειάζονται προκειμένου να χειρίζονται τον προφορικό λόγο. Συνεπώς, το δίγλωσσο παιδί σε σύντομο χρονικό διάστημα μπορεί να μιλά και να συζητά για θέματα της καθημερινής ζωής χωρίς να κομπιάζει σε επίπεδο προφορικού λόγου, αλλά για να εξισωθεί το επίπεδό του με εκείνο των ντόπιων σε κανονικό επίπεδο τάξης απαιτούνται κατά μέσο όρο τουλάχιστον πέντε με επτά χρόνια. Οπότε, οι αλλοδαποί και οι παλινοστούντες μαθητές για να φτάσουν σε επίπεδο καλού γραπτού λόγου και κατανόησης χρειάζονται πολύ περισσότερο χρόνο από αυτό που φαινομενικά πιστεύεται. Εξάλλου, η χρήση της γλώσσας σε καθημερινή ομιλία δεν συνεπάγεται και την ικανότητα της χρήσης σε επίπεδο τάξης.

Ωστόσο, μια περαιτέρω διερεύνηση που συνέκρινε τους Ελληνοπόντιους που μιλούν είτε οι ίδιοι είτε οι γονείς τους πολύ καλά την ελληνική γλώσσα με αυτούς που είτε οι ίδιοι είτε οι γονείς τους δεν τη μιλούν πολύ καλά, δεν έδειξε κάποια στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση των ομάδων ($t(1,154)=-,711, n.s.$) (Πίνακες 55 και 56). Παρενθετικά αναφέρεται ότι από την αναλυτική διερεύνηση του ποσοστού των ατόμων που επέλεξαν την κάθε διαβάθμιση της πενταβάθμιας κλίμακας διαπιστώθηκε ότι δεν μπορεί να εξεταστεί η μεταξύ τους διαφορά ως προς την επίδοση, λόγω πολύ χαμηλών στατιστικά βάσεων. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε να διερευνηθεί η διαφορά στην επίδοση μεταξύ δύο μόνο ομάδων: αυτών που είτε μιλούν την ελληνική πάρα πολύ καλά, είτε όχι.

Πίνακας 55. Σχέση επίδοσης Ελληνοποντίων και καλής ή κακής γνώσης της ελληνικής γλώσσας από τους ίδιους.

	Αριθμός	Mean (επίδοση)	s.d
Μαθητές με κακή γνώση της ελληνικής	68	14,4941	2,4520
Μαθητές με καλή γνώση της ελληνικής	88	14,7841	2,5812

T (1,154)=-,711, n.s

Πίνακας 56. Σχέση επίδοσης Ελληνοποντίων και γνώσης της ελληνικής γλώσσας από τους γονείς τους.

	Αριθμός	Mean (επίδοση)	s.d
Γονείς με κακή γνώση της ελληνικής	113	14,6133	2,5077
Γονείς με καλή γνώση της ελληνικής	43	14,7744	2,5845

T (1,154)=-,356, n.s

Διαφαίνεται, λοιπόν, ότι η επίδοση των Ελληνοποντίων δεν επηρεάζεται από το πόσο καλά πιστεύουν ότι ομιλούν την ελληνική γλώσσα. Αυτό ίσως να δικαιολογείται από το γεγονός ότι η γνώση της γλώσσας δεν μετρήθηκε με «αντικειμενικά» κριτήρια, αλλά απλά ζητήθηκε η γνώμη των μαθητών. Οπότε, οι καλοί μαθητές ίσως να είναι πιο αυστηροί όσον αφορά στην ικανότητά τους με την ελληνική γλώσσα και οι κακοί μαθητές λιγότερο αυστηροί. Το ίδιο συμβαίνει και με το πόσο επηρεάζει την επίδοσή τους η γνώση της ελληνικής γλώσσας από τους γονείς τους, όπου φαίνεται ότι δεν την επηρεάζει. Η εξήγηση και σ' αυτή την περίπτωση μπορεί να αποδοθεί στην υποκειμενικότητα των απαντήσεων, όπου κάποιοι καλοί μαθητές ενδεχομένως να δηλώνουν ότι οι γονείς τους δεν μιλούν καλά τα ελληνικά, επειδή τους κρίνουν αυστηρά, ενώ κάποιοι κακοί μαθητές δηλώνουν ότι οι γονείς τους μιλούν καλά τα ελληνικά, επειδή τους κρίνουν με επιείκεια. Έτσι, δεν καταγράφεται διαφορά στην επίδοση ανάλογα με τη γνώση της γλώσσας.

6.4.3. Διάρκεια παραμονής

Μια επιπλέον μεταβλητή που εξετάστηκε για το πόσο επηρεάζει την επίδοση των Ελληνοποντίων ήταν η διάρκεια παραμονής τους στην Ελλάδα. Παρενθετικά να αναφέρουμε ότι, επειδή μόνο 3 από τους 159 συνολικά Ελληνοπόντιους έχουν ζήσει λιγότερο από 5 χρόνια στην Ελλάδα (όπως αναφέραμε στην υπόθεσή μας), αποφασίστηκε να οριστεί εκ νέου η κρίσιμη τιμή και το διάστημα παραμονής να είναι τα 13 χρόνια (διάστημα που συμπίπτει με το μέσο όρο ηλικίας των ερωτώμενων μαθητών).

Η διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα, φυσικά, θα μπορούσε να επηρεάσει το βαθμό στον οποίο μιλούν καλά την ελληνική γλώσσα και στο βαθμό που έχουν αποκτήσει τις νοητικές-ακαδημαϊκές γλωσσικές ικανότητες που απαιτούνται για την καλή επίδοση στη σχολική τάξη, οι οποίες κατά μέσο όρο αποκτούνται σε 5-7 χρόνια και πολύ αργότερα από τις ικανότητες που απαιτούνται για την καθημερινή επικοινωνία²⁶⁵. Σε έρευνες που έχουν γίνει στην Ελλάδα φαίνεται ότι ο παράγοντας χρόνος συσχετίζεται άμεσα με τη μαθησιακή απόδοση, αλλά και την ψυχοκοινωνική κατάσταση του μαθητή. Για τους παλιννοστούντες μαθητές, ειδικότερα, φαίνεται ότι σύντομα φτάνουν σ' ένα καλό επίπεδο προφορικής έκφρασης της δεύτερης γλώσσας, αλλά δεν συμβαίνει το ίδιο και στα επίπεδα της γραπτής έκφρασης και κατανόησής της.

Σε έρευνα που έγινε στη Σουηδία²⁶⁶, διαπιστώθηκε ότι δεν είναι μόνο σημαντική η διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής, αλλά και η ηλικία που οι μαθητές μετανάστευσαν όσον αφορά τουλάχιστον στην επαρκή εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας. Αναφέρεται, λοιπόν, ότι παιδιά που μετανάστευσαν από τη Φιλανδία στη Σουηδία σε ηλικία 10-12 ετών, οπότε και κατείχαν καλά τη μητρική τους γλώσσα, μέσα σε 2-3 χρόνια οι γνώσεις τους στα σουηδικά πλησίαζαν αυτές των Σουηδών μαθητών. Αντίθετα, τα παιδιά που μετανάστευσαν σε ηλικία 6-8 χρόνων μετά από 2-3 χρόνια παρουσίαζαν μια πολύ άσχημη κατάσταση και στις δύο γλώσσες, τη μητρική τους και τη δεύτερη γλώσσα. Σύμφωνα με τις γλωσσικές τους γνώσεις, αυτά τα παιδιά θα έπρεπε να καταταγούν στο 20% των μαθητών με τις χειρότερες επιδόσεις. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί, αν λάβουμε υπόψη ότι στην ηλικία των 10-12 ετών κατείχαν τη μητρική τους γλώσσα σε τέτοιο επίπεδο που τους επέτρεπε όχι μόνο να συνεχίσουν να την καλλιεργούν, αλλά και να αποκτήσουν με τη βοήθειά της αρκετές γνώσεις στη δεύτερη γλώσσα.

²⁶⁵ Παλαιολόγου Ν., Ευαγγέλου Ο., «Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Εκπαιδευτικές, Διδακτικές και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις», *οπ. αν. σ. 66.*

²⁶⁶ Δαμανάκης Μ., (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», *οπ. αν. σ. 95-96.*

Τώρα, όσον αφορά στα παιδιά που μετανάστευσαν σε μικρότερη ηλικία, βίωσαν τη διαταραχή της εξέλιξης της μητρικής τους γλώσσας, πριν δηλαδή αποκτήσουν την ικανότητα αφαιρετικής σκέψης –αυτό είχε δυσμενείς επιπτώσεις και στην εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας. Παρόμοια ήταν και η κατάσταση των παιδιών που μετανάστευσαν σε προσχολική ηλικία. Άρα, συμπεραίνεται ότι, αν τα παιδιά μεταναστεύσουν σε μικρότερη ηλικία από τα 10-12 χρόνια, θα πρέπει συγχρόνως με την εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας να υποστηρίζεται και η εξέλιξη της μητρικής γλώσσας. Ασφαλώς, τα πράγματα μπορεί να επιβαρυνθούν ακόμη περισσότερο, αν το παιδί μιλάει άλλη γλώσσα στο σπίτι και άλλη στο σχολείο, με αποτέλεσμα να μην έχει ούτε εξέλιξη, αλλά ούτε και επαρκή εξάσκηση σε καμιά από τις δύο γλώσσες.

Στην παρούσα έρευνα, πάντως, η συγκριτική αξιολόγηση των δύο ομάδων Ελληνοποντίων μαθητών (αυτών που έζησαν λιγότερο και περισσότερο από 13 χρόνια στην Ελλάδα), δεν έδειξε κάποια στατιστικά σημαντική διαφορά σε ότι αφορά στην επίδοσή τους την προηγούμενη χρονιά ($t(1,152)=-,154, n.s.$) (Πίνακας 57).

Πίνακας 57. Σχέση επίδοσης Ελληνοποντίων και του χρόνου παραμονής τους στην Ελλάδα.

	Αριθμός	Mean (επίδοσης)	s.d
Μαθητές που έχουν ζήσει λιγότερο από 13 χρόνια	51	14,6314	2,8352
Μαθητές που έχουν ζήσει περισσότερο από 13 χρόνια	103	14,6981	2,3773

T (1,152)=-, 154, n.s.

Το γεγονός ότι τα χρόνια παραμονής δεν επηρεάζουν την επίδοση μπορεί να αποδοθεί στο ότι, ακόμη κι αν οι μαθητές έχουν μείνει λιγότερο από 13 χρόνια στην Ελλάδα, έχουν ζήσει αρκετά χρόνια για να μπορέσουν να μάθουν τη γλώσσα τουλάχιστον όσο και οι συμμαθητές τους, που έχουν ζήσει λίγο περισσότερο από 13 χρόνια, αφού η ηλικία των μαθητών στην Γ' τάξη του Γυμνασίου δεν κυμαίνεται πολύ πιο πάνω από τα 13 χρόνια.

6.4.4. Κοινωνικοοικονομική κατάσταση

Μία ακόμη από τις ανεξάρτητες μεταβλητές που υποθέσαμε ότι επηρεάζουν την επίδοση των μαθητών ήταν η οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Πιο αναλυτικά, υποθέσαμε ότι οι μαθητές με κανένα οικονομικό πρόβλημα θα έχουν γενικά καλύτερη επίδοση από τους μαθητές με αρκετά οικονομικά προβλήματα. Ακόμη περισσότερο, η διαφορά αυτή θα είναι εντονότερη, όταν παρεμβαίνει και η ανεξάρτητη μεταβλητή της καταγωγής.

Όπως προαναφέρθηκε, η κοινωνική καταγωγή και η κοινωνική τάξη της οικογένειας είναι από τους παράγοντες που φαίνεται ότι επηρεάζουν τη σχολική επίδοση. Όποιον ορισμό και να δώσουμε στην κοινωνική τάξη και όποια κατάταξη και αν υιοθετήσουμε, η οικονομική κατάσταση φαίνεται να είναι ένας από τους παράγοντες που την προσδιορίζουν. Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η οικονομική κατάσταση είναι ένας από τους παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση των μαθητών, είτε μέσα από την κοινωνική τάξη, είτε ανεξάρτητα ως δημιουργία πρακτικών προβλημάτων, αναφορικά με τις οικονομικές δυνατότητες των οικογενειών να στηρίζουν τις εκπαιδευτικές επιλογές των παιδιών τους, είτε προσφέροντας βοήθεια, είτε συντηρώντας τα μέχρι να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους.

Η οικονομική κατάσταση των Ποντίων που μας ενδιαφέρει στην παρούσα έρευνα, φαίνεται ότι δεν είναι ιδιαίτερα καλή, όπως αναφέρεται στην έρευνα της Λεζέ²⁶⁷. Οι Πόντιοι αντιμετωπίζουν προβλήματα φτώχειας και χαμηλού εισοδήματος, λόγω της κακής τους εργασιακής κατάστασης, αφού πολλοί είναι άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι. Επίσης, αντιμετωπίζουν και στεγαστικές δυσκολίες όπως υψηλά ενοίκια, στενότητα χώρου στο σπίτι, έλλειψη ιδιόκτητης κατοικίας και επαρκούς οικιακού εξοπλισμού. Το πρόβλημα της στέγασης αφορά κυρίως στους

²⁶⁷ Λεζέ Ε. (2003), «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλινοστούντων Ομογενών από την Πρόην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», *οπ. αν. σ. 94-95.*

Ελληνοπόντιους των περιοχών του Μενιδίου και του Ασπρόπυργου στο νομό Αττικής, αλλά και το νομό της Θράκης. Η όλη κατάσταση αυξάνει τον κίνδυνο γκετοποίησής τους, αφού συγκεντρώνονται σε οικισμούς όπου η στέγαση είναι φτηνή.

Σε έρευνα που έγινε, εξάλλου, για τους Ελληνοπόντιους²⁶⁸, αναφέρεται ότι οι Πόντιοι μετανάστες έχουν πολλά οικονομικά προβλήματα, μιας και, παρόλο που αντιμετωπίζουν μεγάλη ανεργία, το εισόδημά τους εξαρτάται σε μεγάλο ποσοστό (74%) από την εργασία τους. Η κατάσταση επιδεινώνεται από το γεγονός ότι το 42% των νοικοκυριών αριθμούν πάνω από 5 μέλη, ενώ το 29% είναι τετραμελή, όπου η διαβίωσή τους απαιτεί μεγαλύτερη οικονομική βάση. Επίσης, το 78% των Ποντίων ζουν σε ενοικιαζόμενα σπίτια, πράγμα που επιβαρύνει ακόμη περισσότερο την οικονομική τους κατάσταση. Τέλος, σύμφωνα πάντα με την ίδια έρευνα, όταν ερωτώνται για την οικονομική τους κατάσταση, το 64% δηλώνει ότι στην Ελλάδα είναι χειρότερη από αυτήν που είχαν στην Πρώην Σοβιετική Ένωση. Αυτό δείχνει ότι όχι μόνον αντικειμενικά αντιμετωπίζουν πολλά οικονομικά προβλήματα, αλλά τα αντιλαμβάνονται και ως σημαντικά.

Όσον αφορά στην παρούσα έρευνα, αρχικά θα πρέπει να αναφέρουμε ότι συγκρίνοντας τις απαντήσεις των μαθητών και των γονέων τους σχετικά με την οικονομική κατάσταση της οικογένειας, διαπιστώνεται ότι και οι δύο αντιλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο τα οικονομικά τους προβλήματα, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων (Spearman rho = 0,532, p<0,001). Γι' αυτό το λόγο, λοιπόν, πραγματοποιήσαμε την ανάλυση με ανεξάρτητη μεταβλητή την οικονομική κατάσταση της οικογένειας, όπως την αντιλαμβάνονται οι μαθητές και όχι οι γονείς τους. Επίσης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι, επειδή υπήρξαν ελάχιστες περιπτώσεις μαθητών που δήλωσαν ότι έχουν αζεπέραστα οικονομικά προβλήματα, κρίναμε σκόπιμο για λόγους σύγκρισης να θεωρήσουμε ως ενιαία ομάδα αυτούς που δήλωσαν αζεπέραστα και αρκετά οικονομικά προβλήματα, συγκρίνοντάς τους με αυτούς που δήλωσαν ότι δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα.

Υπάρχει, πράγματι, στατιστικά σημαντική διαφορά στην επίδοση των μαθητών που δήλωσαν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα, σε σχέση με εκείνους που, όπως δήλωσαν, δεν έχουν κανένα απολύτως οικονομικό πρόβλημα ($t(1,662) = -2,929$, $p < 0,005$) (Πίνακας 58). Οι μαθητές που δήλωσαν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα είχαν σημαντικά χαμηλότερη επίδοση από αυτούς που δήλωσαν ότι δεν

²⁶⁸ Κασιμάτη Κ., (1993), «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση. Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», *οπ. αν. σ. 390-394.*

είχαν κανένα οικονομικό πρόβλημα.

Πίνακας 58. Σχέση επίδοσης και οικονομικών προβλημάτων στην οικογένεια.

	Αριθμός	Mean	s.d.
Μαθητές με πολλά οικονομικά προβλήματα	392	15,1898	2,3682
Μαθητές με κανένα οικονομικό πρόβλημα	272	15,7574	2,5752

T(1,662)=-2,929, p<0,05

Καλύτερη επίδοση, λοιπόν, κατά την προηγούμενη σχολική χρονιά κατάφεραν αυτοί που δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα (M.O.= 15,8 έναντι 15,2). Επιπρόσθετα, μεταξύ αυτών που δήλωσαν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα, οι Έλληνες καταφέρνουν να έχουν καλύτερη επίδοση (M.O.=15,6) σε σχέση με τους Ελληνοπόντιους (M.O.=14,5) (F(3,388)=6,548, p<0,001) (Πίνακας 59.α).

Πίνακας 59.α. Σχέση επίδοσης και καταγωγής όσων έχουν **αρκετά** οικονομικά προβλήματα.

	Αριθμός	Mean (επίδοση)	s.d.
Αμιγείς Έλληνες	205	15,5815	2,2488
Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	44	14,9682	2,2227
Ελληνοπόντιοι	119	14,4672	2,4398
Υπόλοιποι	24	15,8333	2,4735
Σύνολο	392	15,1898	2,3682

F(3,338)=6,548, p<0,001

Δεν συμβαίνει, όμως, το ίδιο στην περίπτωση που οι μαθητές δηλώνουν ότι δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα (F (3,268)=0,920, n. s.) (Πίνακας 59 β).

Πίνακας 59.β. Σχέση επίδοσης και καταγωγής όσων δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα.

	Αριθμός	Mean (επίδοση)	s.d.
Αμιγείς Έλληνες	186	15,9140	2,4871
Έλληνες με ένα γονέα Έλληνα	35	15,6629	2,6308
Ελληνοπόντιοι	36	15,3056	2,7433
Υπόλοιποι	15	15,1200	3,1154
Σύνολο	272	15,7574	2,5752

F(3,268)=0,920, n.s.

Από τα ανωτέρω, λοιπόν, προκύπτει ότι η επίδοση επηρεάζεται από την οικονομική κατάσταση των μαθητών, αφού που δηλώνουν ότι δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα, γενικά έχουν καλύτερη επίδοση με στατιστικά σημαντική διαφορά από τους μαθητές που δηλώνουν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα. Επίσης, φαίνεται ότι, όταν οι μαθητές δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα, η καταγωγή δεν επηρεάζει την επίδοσή τους, αφού η επίδοση των Ελληνοποντίων και των Ελλήνων με κανένα οικονομικό πρόβλημα δεν παρουσιάζει σημαντική διαφορά. Βέβαια, στην περίπτωση που δηλώνουν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα, οι Ελληνοπόντιοι έχουν ακόμη χειρότερη επίδοση από τους Έλληνες, που δηλώνουν ότι αντιμετωπίζουν αρκετά οικονομικά προβλήματα και έχουν χαμηλή επίδοση. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι όταν υπάρχουν οικονομικά προβλήματα, οι Έλληνες θέτουν ως προτεραιότητα την εκπαίδευση των παιδιών τους και διαθέτουν μεγάλο ποσοστό από τα χρήματα που έχουν για να τα βοηθήσουν στο σχολείο ή ότι οι Έλληνες παίρνουν βοήθεια κι από άλλες πηγές, όπως μπορεί να είναι συγγενείς για παράδειγμα. Το τελευταίο ενισχύεται από τις δηλώσεις μιας Ελληνίδας μητέρας χωρίς σύζυγο, αφού είχε πεθάνει, που μας έδωσε συνέντευξη και δήλωσε ότι αντιμετωπίζει αξεπέραστα οικονομικά προβλήματα, αλλά έχει συγγενείς στην Αυστραλία που της στέλνουν χρήματα για το παιδί. Μπορούμε, συνεπώς, να ισχυριστούμε από τα αποτελέσματα της έρευνά μας ότι τα οικονομικά προβλήματα επηρεάζουν τους Ελληνοπόντιους διπλά. Πρώτον, ανεξάρτητα από την καταγωγή, επηρεάζοντάς τους όσο και τους Έλληνες και, δεύτερον, σε συνδυασμό με την καταγωγή τους, κατατάσσοντάς τους στη χαμηλότερη βαθμίδα της επίδοσης.

6.4.5. Εθνοκεντρισμός των εκπαιδευτικών

Οι προσδοκίες επηρεάζουν τόσο την παρούσα όσο και τη μελλοντική συμπεριφορά του ατόμου. Αποτελούν, δηλαδή, ένα εργαλείο προώθησης για την επίτευξη κάποιων στόχων, καθώς επίσης και για την παρακίνηση για δράση²⁶⁹. Ειδικότερα στην εκπαίδευση, οι θετικές προσδοκίες αναμένεται να αποτελούν κίνητρο για καλή επίδοση και οι αρνητικές αντικίνητρο και αποδυνάμωση. Περιττό να αναφερθεί ότι ένα άτομο έχει προσδοκίες για τα αποτελέσματα των δικών του πράξεων, αλλά και για τα αποτελέσματα των πράξεων των άλλων. Οι προσδοκίες των δασκάλων για το μέλλον των παιδιών μπορεί να επηρεάσουν επομένως την επίδοσή του. Και όσον αφορά στο ενδιαφέρον της παρούσας έρευνας, αν ένας δάσκαλος είναι προκατειλημμένος υπέρ ή εναντίον κάποιων μαθητών, τότε θα επηρεάσει ανάλογα και τη σχολική τους επίδοση, διότι οι προσδοκίες των δασκάλων δεν επηρεάζουν μόνο την κρίση τους, αλλά και τη συμπεριφορά τους. Πάντως, από την ανάλυση των συνεντεύξεων προέκυψε ότι όλοι οι καθηγητές χωρίς καμιά εξαίρεση, αν είχαν στην τάξη τους Έλληνες, Ελληνοπόντιους και Αλβανούς μαθητές, δήλωναν ότι πρώτοι σε επίδοση είναι οι Αλβανοί, έπονται οι Έλληνες και τελευταίοι έρχονται οι Ελληνοπόντιοι.

Γενικά, όλοι οι καθηγητές δεν είχαν θετικές προσδοκίες από τους Ελληνοπόντιους, πράγμα που μπορεί να επηρεάζει την επίδοσή τους. Πάντως, ένας δάσκαλος θα πρέπει να έχει θετικές προσδοκίες για όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα αν μερικοί αποτυγχάνουν προσωρινά, έτσι ώστε να μπορεί να κάνει και ο ίδιος κάτι για την επίτευξη της επιτυχίας τους. Αναμφίβολα, δεν υπάρχει τίποτα πιο οδυνηρό, πιο καταστροφικό και πιο καταπιεστικό στη ζωή ενός νέου παιδιού από το να μην περιμένει κανείς τίποτα από αυτό.

Φυσικά, μαζί με τις προσδοκίες των δασκάλων, θα πρέπει να συντρέχουν και άλλοι λόγοι για να εκπληρωθούν αυτές οι προσδοκίες, όπως είναι για παράδειγμα η απόδοση των επιτυχιών ή αποτυχιών τους σε εσωτερικούς παράγοντες. Με την έννοια αυτή, για να γίνουν οι προσδοκίες αυτοεκπληρούμενη προφητεία, θα πρέπει να δράσουν κι άλλοι όροι, αλλά οι προσδοκίες των δασκάλων αποτελούν ένα μεγάλο μέρος του δικτύου των παραγόντων που θα μπορούσαν να δράσουν, θετικά ή αρνητικά, στις σχέσεις των δασκάλων και των μαθητών. Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι από τα αποτελέσματα των μέχρι σήμερα ερευνών, οι

²⁶⁹ Μασέτας Κ., Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (1999) (επιμ.), «Οι Αρνητικές Προσδοκίες του Δασκάλου», στο *Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση*, σπ. αν. σ. 181-183..

προσδοκίες τις οποίες σχηματίζει ο δάσκαλος για την απόδοση διαφόρων μαθητών του επηρεάζουν τη συμπεριφορά του προς τους μαθητές αυτούς. Εκείνοι, πάλι, πληροφορούνται μέσω της αλληλεπίδρασης κατά τη διαδικασία της μάθησης τις προσδοκίες του δασκάλου και ανάλογα με τις συνθήκες συμπεριφέρονται έτσι ώστε πολλές φορές οι προσδοκίες να επιβεβαιώνονται. Φυσικά, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι θετικές προσδοκίες ευνοούν και τη λήψη κατάλληλων εκπαιδευτικών μέτρων από το μέρος του δασκάλου.

Σε έρευνα που έγινε σχετικά με το θέμα²⁷⁰, διαπιστώθηκαν τα εξής:

1. Οι φυσικές προσδοκίες των δασκάλων ευνοούν την κατάταξη των μαθητών σε καλούς και κακούς.
2. Αν η κατάταξη των μαθητών σε κακούς συνοδεύεται και από αρνητικές προσδοκίες, τότε σχεδόν πάντα συνοδεύονται και από χαμηλές επιδόσεις. Αντίθετα, αν συνοδεύονται από θετικές προσδοκίες, τότε η επίδοση βελτιώνεται.
3. Ο δρόμος προς τις επαναλαμβανόμενες αποτυχίες ξεκινά τόσο νωρίς όσο και η πρώτη τάξη του Δημοτικού, όπου το παιδί που δεν την ολοκληρώνει με πολύ καλές επιδόσεις, έχει πολλές πιθανότητες να μπει σ' ένα φαύλο κύκλο συνεχών αποτυχιών.
4. Οι αρνητικές προσδοκίες στους δασκάλους δημιουργούνται εκτός από τις χαμηλές επιδόσεις και λόγω των προστριβών και άλλων προβλημάτων.

Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθεί ότι σε έρευνα που έγινε το 1995 για το πώς βλέπουν οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν παλιννοστούντες και αλλοδαπούς μαθητές την εκπαίδευση των μαθητών αυτών²⁷¹, διαπιστώθηκαν συνοπτικά τα εξής:

1. Υπάρχουν σημαντικές δυσκολίες των εκπαιδευτικών κατά τη διδασκαλία των παλιννοστούντων και των αλλοδαπών, αφού 74% των δασκάλων δήλωσαν ότι αντιμετώπιζαν από πάρα πολλές έως αρκετές δυσκολίες. Τα αίτια των δυσκολιών αυτών, όπως ανέφεραν, είναι η άγνοια της ελληνικής γλώσσας από τους παλιννοστούντες, η έλλειψη κατάλληλου διδακτικού και εποπτικού υλικού, η δομή και η λειτουργία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος (ακατάλληλα εκπαιδευτικά προγράμματα, ανομοιογένεια ηλικίας και επιπέδου μαθητών, διαφορά κοινωνικής προέλευσης, ωράριο λειτουργίας και έλλειψη φροντιστηριακών τμημάτων), η έλλειψη ενδιαφέροντος για το σχολείο από

²⁷⁰ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 195.

²⁷¹ Δαμανάκης Μ. (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», οπ. αν. σ. 183-192.

τους ίδιους τους μαθητές (μη συστηματική φοίτηση), τα προβλήματα προσαρμογής των παλιννοστούντων μαθητών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και στην κοινωνία γενικότερα, καθώς και το οικογενειακό περιβάλλον (αδιαφορία των γονέων, άγνοια της ελληνικής γλώσσας από τους γονείς, προβλήματα διαβίωσης).

2. Η πολιτισμική διαφορά των παλιννοστούντων και ακόμη περισσότερο των αλλοδαπών συνοδεύεται από ένα κοινωνικό status και από συνθήκες διαβίωσης και εργασίας που είναι κατώτερες από των ντόπιων, σε σημείο που να παρουσιάζεται ως αδιαφορία των γονέων, αφού δεν μπορούν να έρθουν στο σχολείο ή εφόσον από το σχολείο δεν μπορούν να τους βρουν, μιας και εργάζονται όλη την ημέρα και οι μαθητές απέχουν από τα μαθήματα, επειδή πρέπει να εργαστούν για να ενισχύσουν την οικογένεια.
3. Όσον αφορά στα ψυχολογικά και κοινωνικοπολιτιστικά προβλήματα ένταξης των μαθητών, 28% των εκπαιδευτικών θεωρούν ότι είναι πάρα πολλά και μόνο 2% των εκπαιδευτικών δήλωσαν ότι δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα.

Από την ανάλυση των συνεντεύξεων των καθηγητών δεν προκύπτει κάποια τάση εθνοκεντρισμού και γενικά οι παρατηρήσεις τους ενισχύονται και από αναλύσεις σε άλλα σημεία της έρευνας, όπως για παράδειγμα ότι οι Ελληνοπόντιοι είναι εσωστρεφείς ή το ότι έχουν τις πιο περιορισμένες φιλοδοξίες. (Εκτός από μία συνέντευξη όπου κάποιος καθηγητής φώναζε ότι θα μας κολλήσουν αρρώστιες οι ξένοι που έρχονται, αλλά αυτό θα μπορούσε να είναι και απλά φοβία για τις αρρώστιες, αφού του είχαν πει ότι οι ξένοι δεν εμβολιάζονται). Φυσικά, όμως η γενίκευση που παρατηρείται σχετικά με την εσωστρέφεια των Ελληνοποντίων ή τη χαμηλή τους επίδοση, μπορεί να υποκρύπτει κάποια εθνοκεντρική στάση.

6.4.6. Τάξεις υποδοχής

Οι πρώτες τάξεις υποδοχής ιδρύθηκαν το 1980 στη Θεσσαλονίκη στα Δημοτικά και τα Γυμνάσια για να αντιμετωπίσουν τις εκπαιδευτικές δυσκολίες των παιδιών των παλιννοστούντων από τη Γερμανία. Οι τάξεις αυτές λειτουργούσαν αυτόνομα με δικό τους αναλυτικό πρόγραμμα.

Αργότερα, ιδρύθηκαν ίδιες τάξεις και στην Αθήνα. Έτσι, οι παλιννοστούντες μαθητές ένιωθαν κάποια ασφάλεια, αλλά το πρόβλημα ήταν ότι ήταν απομονωμένοι

από τους συμμαθητές τους και δεν μπορούσαν να ενταχθούν άμεσα στο σχολικό περιβάλλον -μόνον αργότερα, όταν θα είχαν ξεπεράσει τα γλωσσικά τους προβλήματα. Σύμφωνα, όμως, με τις αρχές της διαπολιτισμικής Παιδείας, το παιδί μπορεί να ενσωματωθεί σε μια ομάδα όταν βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με αυτήν από την πρώτη στιγμή που έρχεται σε επαφή με το νέο του περιβάλλον. Εξάλλου, υπήρξαν και άλλες αδυναμίες σχετικά με τη λειτουργία των τάξεων υποδοχής, όπως η έλλειψη εξειδικευμένου εκπαιδευτικού προσωπικού και η έλλειψη κατάλληλων εγχειριδίων και διδακτικών μέσων.

Για να ξεπεραστούν αυτά τα προβλήματα, δημιουργήθηκαν το 1982 τα φροντιστηριακά τμήματα και καταργήθηκαν οι τάξεις υποδοχής. Σύμφωνα με το νέο θεσμό, οι παλιννοστούντες μαθητές εγγράφονταν κατευθείαν στην κανονική τάξη του σχολείου και δέχονταν ενισχυτική διδασκαλία μέχρι και 6 διδακτικές ώρες την εβδομάδα, εκτός του σχολικού προγράμματος. Υπολογίζεται ότι στα 500-700 φροντιστηριακά τμήματα που λειτούργησαν για μερικά χρόνια φοίτησαν περίπου 2.500-3.000 παλιννοστούντες μαθητές. Και πάλι, όμως, υπήρξε έλλειψη οργάνωσης και έλλειψη διδακτικών μέσων και αναλυτικών προγραμμάτων²⁷². Επίσης, οι μαθητές κουρασμένοι από το κανονικό πρόγραμμα, θα έπρεπε να παρακολουθούν τα φροντιστηριακά τμήματα αμέσως μετά από το κανονικό πρόγραμμα. Για να αντιμετωπισθούν τα προβλήματα το 1984-1985, δημιουργήθηκαν τα σχολεία των Αποδήμων, τα οποία τα τέσσερα πρώτα χρόνια της λειτουργίας τους παρουσίασαν αυξητικές τάσεις του μαθητικού δυναμικού και το σχολικό έτος 1990-1991 ο αριθμός των φοιτούντων έφτασε τους 2.000.

Πάλι, όμως, ξαναεμφανίστηκε το πρόβλημα της απομόνωσης των μαθητών από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, αφού το πρόγραμμά τους δεν προέβλεπε καμιάς μορφής συνεκπαίδευση με τους γηγενείς μαθητές. Το πρόβλημα διαφοροποιήθηκε στην αρχή της δεκαετίας του 1990, όταν παρουσιάστηκε η παλιννόστηση των Ποντίων και των Βορειοηπειρωτών, όπου θα έπρεπε να υπάρξουν και πάλι τάξεις υποδοχής, μιας και πολλά από τα παιδιά αυτά δεν μιλούσαν καθόλου την ελληνική γλώσσα. Τα τμήματα αυτά θα ήταν εντεταγμένα στο κανονικό πρόγραμμα και θα λειτουργούσαν ως τμήματα ελληνικής γλώσσας και προσφοράς μαθημάτων Ιστορίας και Πολιτισμού. Όμως, ξανά δημιουργήθηκαν πολλά ζητήματα οργάνωσης και καθορισμού του σκοπού των τμημάτων αυτών, τα οποία μέχρι και σήμερα δεν

²⁷² Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Επιμορφωτικό Σεμινάριο Εκπαιδευτικών και Στελεχών της Εκπαίδευσης, με Θέμα τη Σχολική και Κοινωνική Ένταξη των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών, 4-8 Απριλίου 1998, Πολιτιστικό Κέντρο «Μελίνα», Δήμος Κερατσινίου, Πειραιάς, Αδημοσίητο.

φαίνεται να έχουν ξεπεραστεί.

Τώρα πια, βέβαια, ενισχυτική διδασκαλία δεν παρακολουθούν μόνο τα παιδιά των παλιννοστούντων και των αλλοδαπών, αφού σύμφωνα με στοιχεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου το σχολικό έτος 1992-93 από τους 72.297 μαθητές του Γυμνασίου, οι 28.422 παρακολουθούσαν τμήματα ενισχυτικής διδασκαλίας²⁷³.

Στην υπόθεση για το αν η επίδοση των Ελληνοποντίων επηρεάζεται από την υποδομή του σχολείου για την υποδοχή μεταναστών, δεν προέκυψαν αποτελέσματα, αφού δεν υπήρχαν σε κανένα σχολείο τάξεις υποδοχής.

Όσον αφορά στα στοιχεία από την ποιοτική έρευνα σχετικά με τα τμήματα ενισχυτικής διδασκαλίας, οι καθηγητές ανέφεραν ότι δεν λειτουργούν, επειδή δεν υπάρχει προσωπικό και οι γονείς παραπονούνται ότι, όταν υπήρχαν, τους έκανε το ίδιο μάθημα ο ίδιος καθηγητής που τους το έκανε και το πρωί και με τον ίδιο τρόπο, οπότε δεν υπήρχε και διαφορετικό αποτέλεσμα.

6.4.7. Στάση των γονέων σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών τους

Έχει ήδη συζητηθεί η σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη σχολική αποτυχία ή επιτυχία και την κοινωνική καταγωγή του μαθητή. Τι εξήγηση, όμως, μπορεί να δοθεί για τις περιπτώσεις που, ενώ η κοινωνική καταγωγή δικαιολογεί τη σχολική αποτυχία, ο μαθητής επιτυγχάνει, ενώ σε άλλες περιπτώσεις που η κοινωνική προέλευση ευνοεί τη σχολική επιτυχία, ο μαθητής αποτυγχάνει;

Σε αυτές τις περιπτώσεις ίσως να διαφέρουν οι αναπαραστάσεις των γονέων για το μέλλον του παιδιού τους, που κι αυτές φυσικά είναι κοινωνικές και οροθετημένες από την κοινωνική τους τάξη. Μερικές φορές, όμως, μπορεί να διαφέρουν από αυτά που τους υπαγορεύει η κοινωνική τους προέλευση.

Όσον αφορά στην ελληνική κοινωνία, έχει παρατηρηθεί μια ιδιαιτερότητα σε σχέση με την κοινωνική προέλευση και τη στάση των γονέων προς την εκπαίδευση, που την πρόσεξε για πρώτη φορά ένας Γάλλος ανθρωπολόγος το 1959 σε έξι χωριά της Ηπείρου, όπου επικρατούσε η φτώχεια και ο αναλφαβητισμός²⁷⁴. Εκείνο που φάνηκε ήταν μια τάση στην ελληνική κοινωνία για κοινωνική άνοδο μέσα από την εκπαίδευση και αυτή η τάση παρατηρείται κυρίως στα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα. Συγκεκριμένα, όταν ερωτώνται οι αγρότες γονείς τι θέλουν να γίνουν τα

²⁷³ Δραγώνα Θ., Σκούρτου Ε., Φραγκουδάκη Α. (2001), «Εκπαίδευση. Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες», *οπ. αν. σ. 98-99*.

²⁷⁴ Δραγώνα Θ., Σκούρτου Ε., Φραγκουδάκη Α. (2001), «Εκπαίδευση. Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες», *οπ. αν. σ. 104-105*.

παιδιά τους, απαντούν «να σπουδάσουν». Η ίδια τάση παρατηρείται και στην περίπτωση της υψηλής ζήτησης για ανώτατη εκπαίδευση που αρχίζει την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Αποτέλεσμα αυτής είναι το να υπάρχουν στην Ελλάδα περισσότερα παιδιά από τα λαϊκά στρώματα τα οποία φοιτούν στα Πανεπιστήμια από άλλες Ευρωπαϊκές χώρες.

Οι αναπαραστάσεις, λοιπόν, των γονέων για το μέλλον του παιδιού τους ορίζουν λιγότερο ή περισσότερο τις παιδευτικές στρατηγικές και πρακτικές τους που αποβλέπουν στην προετοιμασία του παιδιού για το μέλλον αυτό. Η διαφοροποίηση των πρακτικών έχει διαφοροποιημένες συνέπειες πάνω στην επίδοση και την πορεία του παιδιού στο σχολείο.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η επίδοση δεν επηρεάζεται μόνο από το μακροκοινωνικό, που είναι η κοινωνική τάξη, αλλά και από το μικροκοινωνικό, που είναι οι πρακτικές των γονέων. Και οι δυο αυτές συνιστώσες συναντώνται μέσα στο πεδίο της οικογένειας, για να επηρεάσουν την επίδοση του παιδιού. Στις περιπτώσεις, λοιπόν, που δεν επιβεβαιώνεται η στατιστική σχέση κοινωνικής προέλευσης και σχολικής επιτυχίας ή αποτυχίας, δηλαδή στις περιπτώσεις που το παιδί οικογένειας ανώτερης κοινωνικής κατηγορίας αποτυγχάνει στο σχολείο ή της κατώτερης επιτυγχάνει, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι παιδευτικές στρατηγικές αυτών των οικογενειών ή γενικά το κλίμα σε σχέση με την εκπαίδευση τείνει να είναι αντίστροφο από αυτό που η κοινωνική τάξη θα όριζε.

Από έρευνα που έγινε για τη σχέση των παιδευτικών στρατηγικών και τη σχολική επίδοση παρατηρήθηκαν τα εξής²⁷⁵:

1. Σε σχέση με τις αναπαραστάσεις των γονέων για το μέλλον των παιδιών τους, οι γονείς των επιτυχημένων μαθητών αναπαριστούν ένα μέλλον όπου το παιδί θα σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο. Η στρατηγική που επιλέγουν για την εξασφάλιση των προϋποθέσεων για σπουδές στο Πανεπιστήμιο είναι αυτή θεσμικών και μη χώρων, όπου το παιδί θα μπορεί να μαθαίνει. Οι οικογένειες αυτές έχουν υψηλούς στόχους και σχεδιασμούς. Έχουν καταστρώσει, λοιπόν, ένα στρατηγικό σχεδιασμό ενεργειών, ελέγχοντας τα πάντα και μη αφήνοντας τίποτα στην τύχη.

Αντίθετα, οι γονείς των μαθητών με χαμηλή επίδοση έχουν μια υποτονική επιθυμία για σπουδές, που αίρεται σχεδόν αμέσως από τις πικρές διαπιστώσεις

²⁷⁵ Μυλωνάς Θ., Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (1999) (επιμ.), «Παιδευτικές Στρατηγικές και Πρακτικές Οικογενειών» στο *Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση*, σπ. αν. σ. 434-442.

αδυναμίας του παιδιού. Οι οικογένειες αυτές πιλοτάρουν προς το μέλλον μέχρι εκεί που βλέπουν και τα αρνητικά και δύσκολα του παρόντος τους παραλύουν και τους οδηγούν στο να ενοχοποιούν το ίδιο το παιδί, ακόμα και για την έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού, λέγοντας ότι το παιδί δεν θέλει, δεν του αρέσει και δεν είναι γρήγορο στο να μαθαίνει.

2. Σχετικά με τη βοήθεια από το σπίτι στο διάβασμα, στις οικογένειες όπου τα παιδιά παρουσιάζουν καλή επίδοση η παρακολούθηση της προετοιμασίας δεν είναι συστηματική, λεπτομερής και καταδιωκτική. Υπάρχει τάση να προσφέρονται δυνατότητες και ευκαιρίες, ώστε η μελέτη των παιδιών να καταστεί συνήθεια και να γίνεται με ευχαρίστηση. Αντίθετα, στις οικογένειες που τα παιδιά παρουσιάζουν χαμηλή σχολική επίδοση, οι γονείς δηλώνουν αδυναμία να βοηθήσουν το παιδί τους στο διάβασμα, είτε γιατί απελπίστηκαν, επειδή δεν διαβάζει, είτε γιατί τους λείπουν οι γνώσεις.
3. Απέναντι στην τηλεόραση, οι οικογένειες των παιδιών που έχουν υψηλή επίδοση εκφράζουν μια αρνητική στάση, αλλά δεν συναντούν και ισχυρές αντιστάσεις από μέρους των παιδιών. Γενικά, απαγορεύουν ό,τι μπορεί να ανατρέψει τα σχέδιά τους. Αντίθετα, οι γονείς που τα παιδιά τους έχουν χαμηλή επίδοση αισθάνονται αδύναμοι να απαγορεύσουν και τα παιδιά τους βλέπουν όσο και ό,τι θέλουν, παρόλο που εκφράζουν μια αδύναμη κριτική απέναντι στην τηλεόραση.
4. Όσον αφορά στις αμοιβές και τις τιμωρίες, οι οικογένειες με παιδιά με υψηλή επίδοση δεν παραβλέπουν την κακή συμπεριφορά ή τη ζημιά, αλλά συζητούν αντί να δέρνουν. Αμείβουν με ενισχυτικά λόγια ή με κάτι που δεν δημιουργεί στα παιδιά την αίσθηση της πληρωμής, ενισχύοντας έτσι την αυτονομία, την προσωπική ευθύνη και την αξιοπρέπεια. Αντίθετα, οι οικογένειες που τα παιδιά τους έχουν χαμηλή σχολική επίδοση δέρνουν και ομολογούν ότι το κάνουν όχι για να διαπαιδαγωγήσουν, αλλά για να εκτονώσουν τη νευρική τους φόρτιση. Καλλιεργούν την ενοχή, την ταπείνωση και την αντιδραστική εκδίκηση.
5. Για τα φροντιστήρια, οι οικογένειες των μαθητών με υψηλή επίδοση φροντίζουν τα παιδιά τους να παρακολουθούν περισσότερες από μία ξένες γλώσσες και μουσική. Τα φροντιστήρια είναι επιλεγμένα, έστω και αν είναι μακριά ή γίνονται ιδιαίτερα στο σπίτι, και τίποτα δεν αφήνεται στην τύχη. Οι οικογένειες τώρα των παιδιών με χαμηλή επίδοση εγγράφουν τα παιδιά τους

για αγγλικά στο κοντινότερο φροντιστήριο και δεν πιστεύουν ότι τα παιδιά τους θα μάθουν τελικά καλά την ξένη γλώσσα.

6. Σχετικά με την επικοινωνία στις οικογένειες, όπου τα παιδιά έχουν καλή επίδοση είναι επιδιωκόμενη και καθημερινή και κυριαρχεί η συζήτηση σε ισότιμη βάση. Επίσης, θέτουν και τα παιδιά ερωτήματα και οι απαντήσεις έχουν ενημερωτικό χαρακτήρα, έστω κι αν αναφέρονται σε θέματα ταμπού. Γενικά, η επικοινωνία έχει ως στόχο την ενημέρωση και την αυτονομία του παιδιού. Αντίθετα, στις οικογένειες που τα παιδιά έχουν χαμηλή επίδοση δεν φαίνεται να υπάρχει επικοινωνία σε καθημερινή βάση και δεν αναφέρεται σε θέματα γενικού ενδιαφέροντος. Φαίνεται, επίσης, να αποβλέπει στη δημιουργία φόβου για την αποφυγή κινδύνων. Σε αυτού του τύπου την επικοινωνία φαίνεται να οφείλεται και η δυσκολία που έχουν τα παιδιά αυτά στην έκφραση.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι σε έρευνα που έγινε για τις μαθησιακές δυσκολίες, φαίνεται ότι τα παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες έχουν προβληματική σχέση με τους γονείς τους και τους θεωρούν λιγότερο φίλους απ' ό,τι τους θεωρούν οι άριστοι μαθητές²⁷⁶.

Στην παρούσα έρευνα, όσον αφορά στη σχέση της επίδοσης των μαθητών με τη στάση των γονέων τους προς την εκπαίδευση των παιδιών τους, η υπόθεση επιβεβαιώνεται μερικώς. Εξηγούμαστε: Λέγοντας στάση των γονέων προς την εκπαίδευση των παιδιών τους, εννοούμε τι εκπαίδευση θα επιθυμούσαν να ολοκληρώσουν ή τι επάγγελμα θα επιθυμούσαν να ασκήσουν τα παιδιά τους. Η ανεξάρτητη μεταβλητή για το τι νομίζουν οι γονείς ότι τελικά το παιδί τους θα καταφέρει, συσχετίζεται με τη μεταβλητή για το τι εκπαίδευση επιθυμούν να ολοκληρώσουν (Spearman rho= 0,564, p<0,001), γι' αυτό και δεν τη λαμβάνουμε υπόψη στην ανάλυσή μας.

Πράγματι, λοιπόν, τα παιδιά των γονέων οι οποίοι έχουν μεγαλύτερες φιλοδοξίες γι' αυτά ως προς την εκπαίδευσή τους, δείχνουν να έχουν καλύτερη επίδοση κατά την προηγούμενη χρονιά (F (2,206)=29,224, p<0,001) (Πίνακας 60):

Πίνακας 60. Σχέση επίδοσης και των φιλοδοξιών που έχουν οι γονείς σχετικά με την εκπαίδευση του παιδιού τους.

²⁷⁶ Σακκάς Β. (2001), «Οικογένεια και Μαθησιακές Δυσκολίες», *οπ. αν. σ. 279-280.*

	Αριθμός	Mean (επίδοση)	s.d.
Να τελειώσει μέχρι και το λύκειο.	52	13,8904	2,0499
Να τελειώσει το πανεπιστήμιο.	114	16,1070	2,2725
Να κάνει μεταπτυχιακά.	43	17,0698	1,8968
Σύνολο	209	15,7536	2,4201

F(2,206)=29,224, p<0,001

Ο Μ.Ο. της επίδοσης είναι ευθέως ανάλογος προς το εκπαιδευτικό επίπεδο που οι γονείς επιθυμούν για τα παιδιά τους, κατατάσσοντας χαμηλότερα στην επίδοση με Μ.Ο.=13,9 τα παιδιά για τα οποία οι γονείς τους επιθυμούν να ολοκληρώσουν μέχρι και το Λύκειο και υψηλότερα με Μ.Ο.=17,1 τα παιδιά που οι γονείς τους επιθυμούν να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές (στη μέση όπως είναι φυσικό βρίσκονται τα παιδιά που οι γονείς τους επιθυμούν να ολοκληρώσουν το Πανεπιστήμιο, έχοντας την προηγούμενη χρονιά Μ.Ο. 16,1).

Δεν συμβαίνει, όμως, το ίδιο και με τη σχέση της επίδοσης με τις φιλοδοξίες των γονέων για το επάγγελμα του παιδιού τους, αφού ανεξάρτητα από το επάγγελμα που επιθυμούν οι γονείς, ο Μ.Ο. των μαθητών κυμαίνεται σε παρόμοια επίπεδα (F (3,205)=1,455, n.s.) (Πίνακας 61).

Πίνακας 61. Σχέση επίδοσης και φιλοδοξιών που έχουν οι γονείς σχετικά με το επάγγελμα των παιδιών τους.

	Αριθμός	Mean (επίδοση)	s.d.
Να σπουδάσει έστω και αν δεν βγάζει πολλά χρήματα	42	16,0690	2,5036
Να βγάζει πολλά χρήματα, έστω κι αν δεν σπουδάσει	33	15,0697	2,1631
Επάγγελμα με κοινωνική αποδοχή και λίγα χρήματα	96	15,9344	2,4420
Επάγγελμα με πολλά χρήματα και μικρή κοινωνική αποδοχή	38	15,5000	2,3817
Σύνολο	209	15,7459	2,4102

F(3,205)=1,455, n.s.

Να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι λόγω πολύ χαμηλών στατιστικά βάσεων δεν μπορεί να συγκριθεί η επίδοση των Ελλήνων και των Ελληνοποντίων με βάση τη στάση που διατηρούν οι γονείς τους απέναντι στην εκπαίδευση.

6.4.8. Εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων σε σχέση με την επίδοση των παιδιών τους

Έπειτα από σειρά ερευνών οι οποίες συνοψίζονται στη διδακτορική διατριβή του Σακκά, φαίνεται ότι η επίδοση συνδέεται με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων περισσότερο ως επάγγελμα και λιγότερο ως οικονομική κατάσταση²⁷⁷. Συγκεκριμένα, έχει διαπιστωθεί ότι...

1. Οι μορφωμένοι γονείς αποδίδουν τα μαθησιακά προβλήματα και σε άλλους παράγοντες που μπορεί να αντιμετωπισθούν, ενώ οι λιγότερο μορφωμένοι αποδίδουν την αποτυχία στις έμφυτες ικανότητες. Ειδικότερα, οι μορφωμένες μητέρες πιστεύουν ότι η αντιμετώπιση της αποτυχίας των παιδιών μπορεί να διορθωθεί με αλλαγή του εκπαιδευτικού συστήματος σε μεγάλο ποσοστό.
2. Η κοινωνικοποίηση σε ένα μη μορφωσιογόνο περιβάλλον επηρεάζει την καλή επίδοση ίσως μέσω των γλωσσικών κωδίκων που χρησιμοποιούνται και τη χρήση διαφορετικής παραλλαγής της γλώσσας. Έχει διαπιστωθεί ότι ιδιαίτερα οι μορφωμένες μητέρες χρησιμοποιούν μεγαλύτερες προτάσεις, περισσότερους προσδιορισμούς ουσιαστικών και μεγαλύτερη συνολική προφορική παραγωγή.
3. Η κουλτούρα η οποία επηρεάζει τη σχολική επίδοση συνδέεται άμεσα με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων. Εδώ μιλάμε για το πολιτιστικό προνόμιο, όπως εκφράστηκε από τον Bourdieu, και τις μορφωτικές τάξεις, όπως εκφράστηκε από τον Bernstein, στοιχεία τα οποία επηρεάζονται άμεσα από τη μόρφωση των γονέων.
4. Οι μορφωμένοι γονείς ενθαρρύνουν γενικά περισσότερο τα παιδιά τους και στηρίζονται πιο πολύ στην εκμάθηση της εσωτερικής πειθαρχίας για να τα συνετίσουν από ό,τι στο ξύλο. Εξάλλου, οι μορφωμένοι γονείς είναι πιο δημοκρατικοί στην ανατροφή των παιδιών τους, τα προσβάλλουν και τα ταπεινώνουν λιγότερο, τα νιώθουν φίλους τους και είναι ψυχικά πιο κοντά

²⁷⁷ Σακκάς Β. (2001), «Οικογένεια και Μαθησιακές Δυσκολίες», *οπ. αν. σ. 118-121*.

τους.

5. Η μόρφωση των γονέων σχετίζεται με τις υψηλότερες φιλοδοξίες των παιδιών και τη μεγαλύτερη προσπάθεια για απόδοση στο σχολείο.

Στην περίπτωση των Ελληνοποντίων, μπορούμε να δούμε ότι, εκτός των άλλων, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων επηρεάζει τα εξής²⁷⁸:

1. Η συσχέτιση του εκπαιδευτικού επιπέδου και των δύο γονέων με τη σχολική επίδοση και την κατανόηση των μαθημάτων είναι εμφανής. Όσο πιο μορφωμένοι είναι οι γονείς, τόσο μεγαλύτερη είναι η κατανόηση των μαθημάτων από τα παιδιά των Ελληνοποντίων.
2. Σχετικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας, διαπιστώθηκε ότι όσο πιο μορφωμένη ήταν η μητέρα, τόσο λιγότερα προβλήματα είχαν τα παιδιά στην ανάγνωση των ελληνικών.
3. Όσο πιο μορφωμένοι είναι οι γονείς, τόσο λιγότερες πιθανότητες έχουν τα παιδιά να εγκαταλείψουν το σχολείο.
4. Το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας σχετίζεται με την αυτοαντίληψη που έχουν οι μαθητές αναφορικά με τις ικανότητές τους και την κοινωνική αποδοχή τους από τους συνομήλικους συμμαθητές τους. Αυτό δείχνει την αξία της μόρφωσης της μητέρας, τόσο για τη σχολική επίδοση όσο και για την κοινωνικοποίηση των παιδιών, η οποία μπορεί να είναι και απόρροια της σχέσης που αναπτύσσει γενικότερα η μητέρα με το παιδί της.

Στην παρούσα έρευνα, η υπόθεση που κάναμε ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων επηρεάζει την επίδοση των μαθητών επιβεβαιώνεται μερικώς. Επιχειρήσαμε να δούμε τη σχέση της επίδοσης των μαθητών με το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων, ορίζοντας ως ανεξάρτητες μεταβλητές το εκπαιδευτικό επίπεδο του κάθε γονέα χωριστά και την επίδρασή τους. Παρόλο που το εκπαιδευτικό επίπεδο του κάθε γονέα χωριστά επιδρά στην επίδοση των παιδιών τους, δεν συμβαίνει το ίδιο και με το συνδυασμό τους. Ίσως λόγω της μεγάλης ευθύγραμμης συσχέτισης που διατηρούν (Spearman $\rho=0,449$, $p<0,001$). Έτσι, εξετάζοντας το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα, φαίνεται ότι οι μαθητές που ο πατέρας έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση έχουν χαμηλότερη επίδοση (Μ.Ο.=14,9) από τους μαθητές που ο πατέρας έχει ολοκληρώσει την ανώτερη εκπαίδευση (Μ.Ο.=16,2) (Πίνακας 62).

²⁷⁸ Λεζέ Ε. (2003), «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλινοστούτων από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», *οπ. αν. σ. 321-338*.

Πίνακας 62. Σχέση επίδοσης των μαθητών και εκπαιδευτικού επιπέδου του πατέρα τους.

	Αριθμός	Mean (επίδοση)	s.d.
Υποχρεωτική εκπαίδευση	88	14,9364	2,4201
Μέση εκπαίδευση	46	16,6696	1,9966
Ανώτερη εκπαίδευση	67	16,2433	2,3913
Σύνολο	201	15,7687	2,4288

F(2,198)=10,527, p<0,001

Το ίδιο συμβαίνει και όταν εξετάσουμε το εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας: Οι μαθητές που η μητέρα τους έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, έχουν χαμηλότερη επίδοση (M.O.=14,8) από τους μαθητές που η μητέρα τους έχει είτε μέση εκπαίδευση (M.O.=16,1) είτε ανώτερη εκπαίδευση (M.O.=16,5) (Πίνακας 63).

Πίνακας 63. Σχέση επίδοσης των μαθητών και εκπαιδευτικού επιπέδου της μητέρας τους.

	Αριθμός	Mean (επίδοση)	s.d.
Υποχρεωτική εκπαίδευση	75	14,7827	2,2915
Μέση εκπαίδευση	72	16,1319	2,2508
Ανώτερη εκπαίδευση	55	16,4945	2,4392
Σύνολο	202	15,7297	2,4236

F(2,199)=10,334, p<0,001

Για μία ακόμη φορά, λόγω των χαμηλών στατιστικά βάσεων δεν μπορέσαμε να ελέγξουμε την επίδοση των Ελλήνων σε σχέση με τους Ελληνοπόντιους μαθητές που οι γονείς τους έχουν το ίδιο εκπαιδευτικό επίπεδο.

6.4.9. Εθνοκεντρισμός των συμμαθητών

Για τους μαθητές που μετακινούνται σε μια ξένη χώρα, η προσαρμογή τους εξαρτάται εκτός από τις συνθήκες διαβίωσης της οικογένειάς τους και από τις σχέσεις και τις συναναστροφές τους με τους συνομηλίκους τους. Στην παρούσα εργασία, το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται στους Ελληνοπόντιους μαθητές. Έχει διαπιστωθεί, λοιπόν, από έρευνα που έγινε για τους Ελληνοπόντιους εφήβους και τις κοινωνικές τους σχέσεις με την εσω-ομάδα (δηλαδή τους άλλους Ελληνοπόντιους συμμαθητές τους) όσο και την εξω-ομάδα (δηλαδή τους γηγενείς Έλληνες συνομηλίκους τους) στο ελληνικό κοινωνικό περιβάλλον ότι υπάρχει η τάση να συνάπτουν φιλικές σχέσεις και με τις δύο ομάδες εφήβων. Αλλά και στο σχολείο δηλώνουν ότι έχουν καλές σχέσεις και με τους Έλληνες και με τους Ελληνοπόντιους συμμαθητές τους²⁷⁹.

Διαφαίνεται, επομένως, ότι ο χώρος του σχολείου με αμιγή και όχι ομοιογενή μαθητικό πληθυσμό μπορεί να αποτελέσει φορέα κοινωνικοποίησης και ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων. Γενικά, δηλαδή, στο ελληνικό σχολείο υπάρχουν περισσότερες δυνατότητες προσαρμογής από τα σχολεία των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών. Εξάλλου, η γνωριμία ενός παιδιού με μια άλλη ομάδα εξαρτάται από την ποιότητα και την ποσότητα των επαφών του με τα μέλη της.

Διαπιστώθηκε, ακόμη, στην ίδια έρευνα από τις δηλώσεις των μαθητών ότι επιθυμούν να εκφράσουν τη βαθύτερη εσωτερική τους ανάγκη για τη διαμόρφωση μιας ταυτότητας μέσω της μικτής ομάδας των συνομηλίκων τους. Εξάλλου, δηλώνουν την επιθυμία να ανήκουν συγχρόνως σε μια εθνο-πολιτισμική ομάδα – όπως αυτή των Ελληνοποντίων- προς την οποία διατηρούν μια θετική στάση. Οπότε, παρόλο που θέλουν να έχουν σχέσεις και με τους Έλληνες, επιθυμούν να ανήκουν στην ομάδα των Ελληνοποντίων. Άρα, αν δυσκολεύονται οι σχέσεις τους με τους συμμαθητές τους, ίσως ο λόγος να είναι ότι οι συμμαθητές τους δεν αποδέχονται την Ελληνοπόντια ιδιότητά τους και τους αποκλείουν από την ομάδα τους. Σχετικά με το πόσο τους είναι ευχάριστο να πηγαίνουν στο ελληνικό σχολείο, υπάρχουν θετικές και μετριοπαθείς αξιολογήσεις. Στις θετικές εκφράζεται η ευχαρίστησή τους να συνυπάρχουν με τους ντόπιους συμμαθητές τους και στις μετριοπαθείς διαφαίνεται μια λανθάνουσα προκατάληψη εναντίον τους από μέρους των ντόπιων συμμαθητών τους. Τέλος, οι Ελληνοπόντιοι μαθητές φαίνεται να συμμετέχουν ενεργά και να παρακολουθούν διάφορες εκδηλώσεις εντός και εκτός σχολείου, πράγμα που υποδηλώνει το ενδιαφέρον τους για τον ελληνικό πολιτισμό και αθλητισμό. Αυτό είναι θετικό για την περαιτέρω προσαρμογή τους, αφού έχει διαπιστωθεί ότι η

²⁷⁹ Λεζέ Ε. (2003), «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρόην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», *οπ. αν. σ. 302-303*.

συμμετοχή των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών σε οργανωμένες εξωσχολικές και ενδοσχολικές δραστηριότητες συντελεί στη βελτίωση του επιπέδου τους στη δεύτερη γλώσσα και στην ανάπτυξη θετικών σχέσεων στη χώρα υποδοχής.

Όσον αφορά στους παράγοντες που μπορεί να επηρεάζουν τις σχέσεις τους με τους ντόπιους, μπορούμε να πούμε ότι το φύλο είναι ένας από αυτούς, αφού τα αγόρια κρίνουν πιο θετικά τις σχέσεις τους με τους συνομήλικούς τους, ίσως λόγω και της ιδιοσυγκρασίας τους. Ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει τις σχέσεις με τους συνομηλικούς τους είναι και η τάξη φοίτησης, αφού όσο μεγαλώνει αυτή, τόσο λιγότερο επηρεάζονται οι σχέσεις τους από διάφορους παράγοντες. Αυτό συμβαίνει γιατί είτε έχουν ήδη ζήσει αρκετά χρόνια και έχουν πλέον προσαρμοστεί, είτε δεν τους ενδιαφέρει η προσαρμογή τους τόσο όσο η σχέση τους με το άλλο φύλο. Βέβαια, θα πρέπει να αναφερθεί ότι στην Γ' Γυμνασίου δείχνουν μικρότερη ικανοποίηση από τις προηγούμενες τάξεις και αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί από το γεγονός ότι η στάση τους τείνει να είναι αρνητική σ' αυτή την τάξη λόγω αντιμετώπισης μαθησιακών δυσκολιών, χαμηλής σχολικής επίδοσης και αρνητικών ενδοσχολικών σχέσεων με συμμαθητές και καθηγητές, λόγω των ανωτέρω προβλημάτων.

Σχετικά με το αν η επίδοση επηρεάζεται από το με ποιους θέλουν να κάνουν παρέα σε σχέση με την καταγωγή και ποιοι θέλουν να τους κάνουν παρέα πάλι σε σχέση με την καταγωγή (πράγμα το οποίο έμμεσα μπορεί να δηλώνει το πόσο εθνοκεντρικά διαφοροποιημένο αντιλαμβάνονται το περιβάλλον τους), προκύπτει από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας το εξής:

Σε ό,τι αφορά τους Έλληνες, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στην επίδοσή τους, τόσο στην περίπτωση που απαντούν ότι θέλουν να κάνουν παρέα με παιδιά ίδιας ($t(1,391)=-,645, n.s.$) (Πίνακας 64) ή διαφορετικής καταγωγής ($t(1,391)=-1,417, n.s.$), όσο και στην περίπτωση που απαντούν ότι δεν τους κάνουν παρέα ορισμένοι συμμαθητές τους λόγω καταγωγής ($t(1,391)=-,340, n.s.$).

Πίνακας 64. Σχέση επίδοσης Ελλήνων και του αν αντιλαμβάνονται εθνοκεντρισμό στη συμπεριφορά των συμμαθητών τους.

	t	Sig.
Θέλουν να κάνουν παρέα με παιδιά ίδιας καταγωγής	t(1,391)=-,645	n.s.
Θέλουν να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής καταγωγής	t(1,391)=-1,417	n.s.
Δεν τους κάνουν παρέα ορισμένοι συμμαθητές λόγω καταγωγής	t(1,391)=-,340	n.s.

Στην περίπτωση των Ελληνοποντίων προκύπτει ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στην επίδοση όσων απαντούν ότι είτε θέλουν να κάνουν παρέα με άτομα ίδιας (t (1,154)=-1,482, n.s.) (Πίνακας 65), είτε διαφορετικής καταγωγής (t (1,154)=-1,044, n.s.). Υπάρχει, όμως, στατιστικά σημαντική διαφορά στην επίδοση όσων απαντούν ότι ορισμένοι συμμαθητές τους δεν τους κάνουν παρέα λόγω καταγωγής (μικρότερη επίδοση έχουν αυτοί που απαντούν ότι δεν τους κάνουν παρέα οι συμμαθητές τους λόγω καταγωγής, έχοντας M.O.=13,4 έναντι 14,8 των άλλων) (t (1,154)=-1,846, p<0,07).

Πίνακας 65. Σχέση επίδοσης Ελληνοποντίων και του αν αντιλαμβάνονται εθνοκεντρισμό στη συμπεριφορά των συμμαθητών τους.

	t	Sig.
Θέλουν να κάνουν παρέα με παιδιά ίδιας καταγωγής	t(1,154)=-1,482	n.s.
Θέλουν να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής καταγωγής	t(1,154)=-1,044	n.s.
Δεν τους κάνουν παρέα ορισμένοι συμμαθητές λόγω καταγωγής	t(1,154)=-1,846	P<0,07

Επομένως, βλέπουμε ότι στην Γ' Γυμνασίου υπάρχει μια αρνητική στάση όχι τόσο από μέρους των Ελληνοποντίων, αλλά από μέρους των Ελλήνων, η οποία

συσχετίζεται με την επίδοση. Άρα, μπορούμε να πούμε ότι στις μεγαλύτερες τάξεις, όπως διατυπώθηκε από την έρευνα που προαναφέρθηκε, υπάρχει μια αρνητική στάση για το σχολικό περιβάλλον και τους συμμαθητές μόνο στην περίπτωση που υπάρχουν προβλήματα στην επίδοση.

Αυτό, λοιπόν, απαντά και στο γιατί στην έρευνα της Λεζέ φαίνεται μια αρνητική στάση των Ελληνοποντίων για το σχολικό περιβάλλον όσο μεγαλώνουν οι τάξεις. Διότι στις μεγαλύτερες τάξεις υπάρχουν περισσότερα προβλήματα με την επίδοση και αυτό συσχετίζεται με τις σχέσεις με τους συμμαθητές, όσον αφορά στη στάση των Ελλήνων προς τους Ελληνοπόντιους και όχι όσον αφορά στη στάση των Ελληνοποντίων προς τους Έλληνες –το να μη θέλουν οι ίδιοι οι Πόντιοι να κάνουν παρέα με κάποιους λόγω καταγωγής δεν συσχετίζεται με την επίδοσή τους.

6.4.9. Εθνοκεντρισμός του κοινωνικού περιβάλλοντος όπως το αντιλαμβάνονται οι γονείς των παιδιών

Η προσαρμογή αποτελεί μια διαρκή προσπάθεια εξοικείωσης του ανθρώπου με τα ποικίλα ερεθίσματα και τις μεταβαλλόμενες συνθήκες του φυσικού και του κοινωνικοπολιτισμικού του περιβάλλοντος. Είναι επόμενο οι μετανάστες να αντιμετωπίζουν μια ιδιαίτερη κατάσταση όπου τους ζητείται να προσαρμοστούν στο νέο τους φυσικό και κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον. Το πρώτο εμπόδιο που αντιμετωπίζουν οι παλιννοστούντες είναι του «αντεστραμμένου πολιτισμικού σοκ», κατά το οποίο διαψεύδονται οι προσδοκίες τους σχετικά με τις κοινωνικές παροχές που τους προσφέρει η χώρα υποδοχής. Όσον αφορά στα εμπόδια που συνάντησαν οι Πόντιοι παλιννοστούντες σχετικά με την κοινωνικοπολιτιστική τους προσαρμογή, εκτός από την άγνοια ή την ελλιπή γνώση της γλώσσας (η οποία τους εμποδίζει στην επιτυχή επικοινωνία με τους γηγενείς και στην πλήρη πληροφόρηση για τον τρόπο λειτουργίας του Δημοσίου, την κοινωνική ασφάλιση, τη σύνταξη, τα επιδόματα και την υγειονομική περίθαλψη), ήταν η μη αποδοχή τους, η προκατάληψη και ο κοινωνικός στιγματισμός από τους ντόπιους²⁸⁰. Αυτό επηρέασε αρνητικά την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων στο νέο περιβάλλον. Ορισμένοι, δε, Ελληνοπόντιοι μπορεί να αντιμετωπίζουν και ψυχοκοινωνικά προβλήματα εξαιτίας της πολιτισμικής σύγκρουσης που βιώνουν στην περίπτωση που αναγκαστούν, λόγω των προκαταλήψεων, να αγνοήσουν τα δικά τους κοινωνικοπολιτισμικά χαρακτηριστικά

²⁸⁰ Λεζέ Ε. (2003), «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων Ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», *οπ. αν. σ. 95-96.*

και να αφομοιωθούν πλήρως από τους γηγενείς Έλληνες.

Στην παρούσα έρευνα, οι βάσεις είναι πολύ μικρές για να γίνει στατιστική ανάλυση μεταξύ των ομάδων. Πάντως, από την ποιοτική ανάλυση των συνεντεύξεων φαίνεται ότι όλοι οι Ελληνοπόντιοι δεν αντιλαμβάνονται εθνοκεντρισμό στο περιβάλλον τους, εκτός από έναν πατέρα ο οποίος μας δήλωσε ότι τον ενοχλεί ακόμη και το ότι όλοι προσπαθούν να του φερθούν με συμπάθεια, επειδή είναι Ελληνοπόντιος, ενώ αυτός το μόνο που επιθυμεί είναι το να είναι Έλληνας σαν όλους τους άλλους. Ούτε να τον αγαπάνε περισσότερο ούτε λιγότερο.

Από αυτή τη δήλωση φαίνεται ότι ο εθνοκεντρισμός μπορεί να εκφραστεί και με την αντίθετη συμπεριφορά, όπως είναι η πράξη υπερβολικής συμπάθειας που τοποθετεί αυτόματα τον άλλο σε μειονεκτική θέση. Σχετικά με τους Έλληνες γονείς, πολλοί δήλωσαν ότι δεν τους αρέσουν τα έθιμα των Ποντίων και μια μητέρα μας είπε ότι δεν θέλει η κόρη της να κάνει παρέα με τις Πόντιες, επειδή το μόνο που έχουν στο μυαλό τους είναι το πώς θα στολιστούν και το πώς θα ντυθούν και ότι από τότε που άρχισε να κάνει παρέα με κορίτσια Ποντιακής καταγωγής, έχει μείνει πίσω στα μαθήματά της. Άρα, υπάρχει εθνοκεντρισμός στο περιβάλλον, αφού το δηλώνουν οι ίδιοι οι Έλληνες, αλλά οι Ελληνοπόντιοι είτε δεν το αντιλαμβάνονται, είτε δεν θέλουν να το παραδεχτούν, είτε εκφράζεται με πράξεις υπερβολικής συμπάθειας από μέρος των Ελλήνων, όταν συναναστρέφονται –όπως στην περίπτωση του πατέρα που θεωρούσε την υπερβολική αποδοχή ύποπτη- για να καλυφθεί και δεν τον αντιλαμβάνονται όλοι οι Ελληνοπόντιοι.

6.4.11. Εθνοκεντρισμός του κοινωνικού περιβάλλοντος όπως τον αντιλαμβάνονται οι μαθητές

Σχετικά με την προσαρμογή των παιδιών στο νέο τους περιβάλλον μπορούμε να την κατατάξουμε σε δύο κατηγορίες²⁸¹:

1. Στην εξωτερική, όπου το παιδί καλείται να προσαρμοστεί σε μια νέα σχολική πραγματικότητα και να συμμορφωθεί γνωστικά, γλωσσικά και πολιτιστικά με ό,τι ισχύει μέσα στο σχολείο, αφού αυτό είναι θεσμός και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που εφαρμόζεται προσδιορίζεται από την εξουσία της χώρας υποδοχής.
2. Στην εσωτερική, που σχετίζεται με την προσωπικότητα του μαθητή αλλά και τον τρόπο και το βαθμό που μπορεί να προσαρμοστεί.

Έτσι, λοιπόν, το παιδί που μεταναστεύει καλείται να προσαρμοστεί και να

²⁸¹ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 92-93.

κοινωνικοποιηθεί σε πολλά επίπεδα που κάνουν την προσαρμογή του πολυδιάστατη:

1. Καλείται να προσαρμοστεί σε ατομικό επίπεδο, αφού αποκτά διαπολιτισμικές εμπειρίες και βρίσκεται σε μια ιδιαίτερη κοινωνικοπολιτισμική κατάσταση λόγω γλώσσας και αλλαγής περιβάλλοντος.
2. Καλείται να προσαρμοστεί σε μικροεπίπεδο, αφού αλληλεπιδρά στο πλαίσιο της δίγλωσσης οικογένειας, των συγγενών, της γειτονιάς, της σχολικής τάξης και των ομάδων των συνομηλίκων του.
3. Καλείται να προσαρμοστεί σε μεσοεπίπεδο, αφού πρέπει να κοινωνικοποιηθεί ως άτομο με ιδιαίτερα εθνοπολιτιστικά χαρακτηριστικά –των Ελληνοποντίων– και ως μέλος της ευρύτερης εθνοπολιτιστικής ομάδας –των ντόπιων.
4. Καλείται να προσαρμοστεί σε μακροεπίπεδο, αφού οι διεθνείς συγκυρίες, όπως για παράδειγμα η αύξηση της μεταναστευτικής κίνησης στη χώρα υποδοχής, μπορεί να επηρεάσουν και τις συνθήκες υποδοχής του στη συγκεκριμένη χώρα.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι σε όλα τα επίπεδα προσαρμογής το περιβάλλον παίζει πολύ μεγάλο ρόλο μαζί με τις συνθήκες υποδοχής του, οι οποίες, αν είναι αρνητικές από μέρους των ντόπιων, μπορεί να του δημιουργήσουν πολλά προβλήματα στην κοινωνικοποίησή του και στην επιτυχία του ένταξη στη χώρα υποδοχής, πράγμα το οποίο θα έχει επιπτώσεις και στην επίδοσή του στο σχολείο.

Στην υπόθεση ότι ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος από τις εμπειρίες των μαθητών μπορεί να επηρεάσει την επίδοσή τους (όπως έμμεσα μπορεί να φανεί από το αν πιστεύουν ότι οι Έλληνες συμπαθούν τους ανθρώπους με διαφορετικά έθιμα, το αν οι ίδιοι συμπαθούν τους ανθρώπους με διαφορετικά έθιμα, το αν νομίζουν ότι οι κρατικές αρχές έχουν σκληρή στάση απέναντι στους μετανάστες και το αν νομίζουν ότι ο κόσμος έχει σκληρή στάση απέναντι στους μετανάστες), για τους Έλληνες και τους Ελληνοπόντιους δεν προέκυψε κάποια στατιστικά σημαντική διαφορά στην επίδοσή τους (Πίνακες 66 και 67). Άρα, το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, είτε δεν τους δημιουργεί αισθήματα απόρριψης, είτε δεν το λαμβάνουν τόσο υπόψη στη συγκεκριμένη ηλικία, όσο μπορεί να λαμβάνουν υπόψη τη συμπεριφορά των συμμαθητών τους, όπου και προέκυψαν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα.

Πίνακας 66. Σχέση επίδοσης των Ελλήνων και του αν πιστεύουν ότι το κοινωνικό περιβάλλον είναι εθνοκεντρικό

	F	Sig.
Οι Έλληνες συμπαθούν ανθρώπους με διαφορετικά έθιμα	F(2,387)=0,805	n.s.
Οι ίδιοι συμπαθούν ανθρώπους με διαφορετικά έθιμα	F(2,388)=0,150	n.s.
Οι κρατικές αρχές έχουν σκληρή στάση απέναντι στους μετανάστες	F(2,387)=1,928	n.s.
Ο κόσμος έχει σκληρή στάση απέναντι στους μετανάστες	F(2,389)=0,856	n.s.

Πίνακας 67. Σχέση επίδοσης των Ελληνοποντίων και του αν πιστεύουν ότι το κοινωνικό περιβάλλον είναι εθνοκεντρικό.

	F	Sig.
Οι Έλληνες συμπαθούν ανθρώπους με διαφορετικά έθιμα	F(2,152)=0,303	n.s.
Οι ίδιοι συμπαθούν ανθρώπους με διαφορετικά έθιμα	F(2,152)=0,488	n.s.
Οι κρατικές αρχές έχουν σκληρή στάση απέναντι στους μετανάστες	F(2,153)=0,633	n.s.
Ο κόσμος έχει σκληρή στάση απέναντι στους μετανάστες	F(2,152)=0,017	n.s.

6.4.12. Σύνοψη σχέσης επίδοσης με φιλοδοξίες και επιδιώξεις και σύνοψη παραγόντων που επηρεάζουν την επίδοση

Όσον αφορά τη σχέση της επίδοσης με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των μαθητών, από τα αποτελέσματα των ποσοτικών αναλύσεων της παρούσας έρευνας φαίνεται ότι σχετίζονται σε όλα τα επίπεδα. Συγκεκριμένα, σχετίζεται η επίδοση και με το τι εκπαίδευση και επάγγελμα επιθυμούν, αλλά και με το τι εκπαίδευση και επάγγελμα πιστεύουν ότι τελικά θα αποκτήσουν.

Πιο αναλυτικά:

- Οι κακοί και μέτριοι μαθητές δηλώνουν ότι επιθυμούν να τελειώσουν το Γυμνάσιο ή το Λύκειο σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό από τους άριστους και καλούς που δηλώνουν ότι επιθυμούν να τελειώσουν το Πανεπιστήμιο ή κάποιο μεταπτυχιακό.
- Οι κακοί και μέτριοι πιστεύουν ότι τελικά θα ολοκληρώσουν τις σπουδές μέχρι το Γυμνάσιο ή το Λύκειο, ενώ οι άριστοι σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό ότι θα ολοκληρώσουν τις σπουδές μέχρι το Πανεπιστήμιο ή κάποιο μεταπτυχιακό.
- Οι κακοί και μέτριοι μαθητές επιθυμούν τα χρήματα περισσότερο από την κοινωνική αποδοχή, ενώ οι καλοί και άριστοι σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό την κοινωνική αποδοχή από τα χρήματα.
- Οι κακοί και μέτριοι μαθητές πιστεύουν ότι τελικά θα κάνουν ένα επάγγελμα με λιγότερη κοινωνική αποδοχή, ενώ οι άριστοι και καλοί πιστεύουν σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό ότι θα κάνουν ένα επάγγελμα με περισσότερα χρήματα και κοινωνική αποδοχή.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι κακοί και μέτριοι μαθητές έχουν και πιο περιορισμένες φιλοδοξίες από τους καλούς και άριστους. Είναι, ακόμη, και πιο απαισιόδοξοι σχετικά με το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον.

Για τη σχέση καταγωγής και επιδιώξεων και φιλοδοξιών, συγκρίνοντας τους Έλληνες με τους Ελληνοπόντιους, όταν η επίδοσή τους είναι η ίδια, φαίνεται ότι υπάρχει σημαντική διαφορά μόνο μεταξύ των κακών και των άριστων μαθητών ως εξής:

Ανάμεσα στους κακούς μαθητές, οι Έλληνες επιθυμούν να ολοκληρώσουν το Λύκειο ενώ οι Ελληνοπόντιοι το Γυμνάσιο.

Ανάμεσα στους άριστους, οι Έλληνες επιθυμούν να ολοκληρώσουν ένα μεταπτυχιακό, ενώ οι Ελληνοπόντιοι το Πανεπιστήμιο.

Στις προβλέψεις τους και πάλι διαφέρουν, αφού ανάμεσα στους κακούς, οι Ελληνοπόντιοι πιστεύουν ότι θα φτάσουν μέχρι το Λύκειο, ενώ οι Έλληνες παρόλο που δεν έχουν καλή επίδοση, πιστεύουν ότι θα ολοκληρώσουν το Πανεπιστήμιο.

Σχετικά με το επάγγελμα, οι Έλληνες με κακή επίδοση πιστεύουν ότι θα κάνουν ένα επάγγελμα με περισσότερα χρήματα και περισσότερη κοινωνική αποδοχή, ενώ οι Ελληνοπόντιοι με λιγότερα χρήματα αλλά με κοινωνική αποδοχή. Άρα, οι Ελληνοπόντιοι πιστεύουν ότι θα έχουν γενικά λιγότερα χρήματα από τους Έλληνες, αφού ακόμη και οι άριστοι Ελληνοπόντιοι πιστεύουν ότι θα κάνουν ένα επάγγελμα χωρίς πολλά χρήματα.

Όσον αφορά στους παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση από την ποσοτική ανάλυση των δεδομένων, προκύπτουν τα εξής:

- Οι Ελληνοπόντιοι έχουν σημαντικά χαμηλότερη βαθμολογία από τους Έλληνες. Άρα η καταγωγή επηρεάζει την επίδοση.
- Δεν προέκυψε καμιά διαφορά στην επίδοση των μαθητών αναφορικά με το αν απάντησαν ότι τα ίδια τα παιδιά ή οι γονείς τους ομιλούν καλά την ελληνική γλώσσα ή όχι.
- Σε σχέση με τα χρόνια παραμονής, δεν προέκυψε καμιά σημαντική διαφορά στην επίδοση.
- Η οικονομική κατάσταση φαίνεται να είναι ένας από τους παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση, αφού φαίνεται ότι καλύτερη επίδοση με σημαντική διαφορά έχουν όσοι δηλώνουν ότι δεν έχουν κανένα οικονομικό πρόβλημα. Ανάμεσα σε όσους έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα, οι Έλληνες φαίνεται να έχουν καλύτερη επίδοση από τους Ελληνοπόντιους.
- Από τις συνεντεύξεις των καθηγητών δεν προέκυψαν εθνοκεντρικές στάσεις απέναντι στους μαθητές.
- Τάξεις υποδοχής δεν υπήρχαν σε κανένα σχολείο για να διαπιστωθεί αν επηρεάζουν την επίδοση.
- Για τη στάση των γονέων σχετικά με την εκπαίδευση προκύπτει ότι οι πιο φιλόδοξοι γονείς έχουν γενικά παιδιά με μεγαλύτερες επιδόσεις.
- Για το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων προέκυψε ότι οι πιο μορφωμένοι γονείς γενικά έχουν παιδιά που παρουσιάζουν υψηλότερες επιδόσεις.
- Όσον αφορά στη σχέση επίδοσης και εθνοκεντρισμού εκ μέρους των συμμαθητών, προκύπτει ότι οι μαθητές που δηλώνουν ότι κάποιος συμμαθητής τους δεν τους κάνουν παρέα λόγω καταγωγής έχουν χαμηλότερη επίδοση από τους υπόλοιπους. Άρα, η αρνητική στάση των συμμαθητών σε σχέση με την καταγωγή επηρεάζει την επίδοση των παιδιών.
- Όσον αφορά στον εθνοκεντρισμό, στο περιβάλλον που αντιλαμβάνονται οι γονείς δεν έγινε ποσοτική ανάλυση λόγω χαμηλών βάσεων, αλλά από τις συνεντεύξεις γενικά φαίνεται ότι οι γονείς δεν αντιλαμβάνονται προκαταλήψεις στο περιβάλλον τους.
- Τέλος, ο εθνοκεντρισμός που αντιλαμβάνονται οι μαθητές στο κοινωνικό τους περιβάλλον φαίνεται να μην επηρεάζει την επίδοσή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

7.1. Αποτελέσματα αναφορικά με τις υποθέσεις εργασίας

Η βασική υπόθεση εργασίας φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από τα ερωτηματολόγια και από τις συνεντεύξεις. Βλέπουμε ότι η επίδοση επηρεάζει τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες των μαθητών γενικά. Οι κακοί και οι μέτριοι μαθητές

επιλέγουν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους μέχρι το Λύκειο και οι καλοί και άριστοι πάνω από το Λύκειο.

Επίσης, και το δεύτερο μέρος της βασικής υπόθεσης εργασίας επιβεβαιώνεται, ειδικά στους κακούς και τους άριστους μαθητές, όπου υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους Έλληνες και τους Ελληνοπόντιους, που έχουν την ίδια επίδοση σε σχέση με τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους. Οι Ελληνοπόντιοι φαίνεται να έχουν πιο περιορισμένες φιλοδοξίες, παρόλο που έχουν την ίδια επίδοση.

Εξάλλου, όσον αφορά στις μεταβλητές που επηρεάζουν την επίδοση, φαίνεται ότι η γνώση της γλώσσας (αν και όλοι οι μαθητές μιλούσαν καλά τα ελληνικά με ελάχιστους γονείς να μην τα μιλούν καλά), τα χρόνια παραμονής (αν και οι περισσότεροι μαθητές είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα), ο εθνοκεντρισμός των καθηγητών (που δεν υπήρχε), οι τάξεις υποδοχής (που δεν υπήρχαν) και ο εθνοκεντρισμός του κοινωνικού περιβάλλοντος δεν επηρεάζουν την επίδοση. Σχετικά με το αν οι γονείς βρίσκουν το περιβάλλον εθνοκεντρικό, δεν μπόρεσε να αναλυθεί στα ερωτηματολόγια των γονέων, λόγω χαμηλών βάσεων. Στις συνεντεύξεις τους, όμως, δεν αναφέρουν οι περισσότεροι Ελληνοπόντιοι ότι νιώθουν ρατσισμό εις βάρος τους. Πιο πολύ εξέφραζαν οι Έλληνες ρατσισμό εναντίον των Ελληνοποντίων και οι Ελληνοπόντιοι δεν έδειχναν να τον αντιλαμβάνονται. Ίσως επειδή είναι όντως εσωστρεφείς και κάνουν παρέα μεταξύ τους. Έτσι, δεν τους δίνεται η δυνατότητα να αντιληφθούν το ρατσισμό.

Μία από τις μεταβλητές που επιβεβαιώνεται από την ποσοτική και την ποιοτική ανάλυση ότι επηρεάζουν την επίδοση είναι η καταγωγή.

Επίσης, την επίδοση την επηρεάζουν τα οικονομικά προβλήματα. Μάλιστα, μεταξύ των Ελληνοποντίων και των Ελλήνων με τα ίδια οικονομικά προβλήματα, φαίνεται ότι οι Ελληνοπόντιοι έχουν χαμηλότερη επίδοση. Συγκεκριμένα, οι Έλληνες που δηλώνουν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα, έχουν καλύτερη επίδοση από τους Ελληνοπόντιους που δηλώνουν ότι έχουν αρκετά οικονομικά προβλήματα.

Την επίδοση, ακόμη, φαίνεται να την επηρεάζει η στάση των γονέων απέναντι στην εκπαίδευση. Όσο πιο φιλόδοξοι είναι οι γονείς, τόσο καλύτερη είναι η επίδοση των μαθητών. Πάντως, λόγω χαμηλών βάσεων, δεν μπορέσαμε ποσοτικά να συγκρίνουμε τους Έλληνες με τους Ελληνοπόντιους. Από τις συνεντεύξεις, όμως, προκύπτει ότι γενικά οι Ελληνοπόντιοι είχαν πιο περιορισμένες φιλοδοξίες από τους Έλληνες και τα παιδιά τους χαμηλότερη επίδοση, αφού δεν τους ενδιέφερε πολύ να

τα πιέσουν στο σχολείο.

Όσον αφορά στο πόσο επηρεάζει η εκπαίδευση των γονέων την επίδοση, επιβεβαιώνεται χωριστά για τον κάθε γονέα. Δηλαδή, αν ο πατέρας ή η μητέρα έχουν καλύτερη εκπαίδευση από κάποιους άλλους, τότε και τα παιδιά τους έχουν καλύτερη επίδοση.

Τέλος, επιβεβαιώνεται ότι ο εθνοκεντρισμός στο χώρο του σχολείου επηρεάζει την επίδοση, όπου οι Ελληνοπόντιοι οι οποίοι δηλώνουν ότι κάποιοι συμμαθητές τους δεν τους κάνουν παρέα λόγω καταγωγής, έχουν χαμηλότερη επίδοση από τους Ελληνοπόντιους που δεν επιλέγουν αυτή την απάντηση.

Επομένως, σύμφωνα με τα αποτελέσματα και από την ποσοτική και από την ποιοτική ανάλυση των στοιχείων, φαίνεται να επιβεβαιώνεται η βασική υπόθεση εργασίας, ότι δηλαδή η επίδοση επηρεάζει τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες των μαθητών, ιδιαίτερα στις ομάδες που έχουν πολύ χαμηλή ή πολύ υψηλή βαθμολογία. Επίσης, βλέπουμε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στους Έλληνες και τους Ελληνοπόντιους. Άρα, βλέπουμε ότι για όλα τα παιδιά, και ιδιαίτερα για τους Ελληνοπόντιους, η επίδοση ειδικά στα άκρα της, όπου και διαφοροποιεί περισσότερο τους μαθητές από την ομάδα, τους κάνει να παίρνουν τις ανάλογες αποφάσεις για το μέλλον τους και να κάνουν τις ανάλογες επιλογές. Αυτό, βέβαια, δεν είναι αρνητικό για τους άριστους μαθητές, αφού η επίδοσή τους τους δίνει ώθηση για καλύτερες επιλογές και μεγαλύτερη διεκδίκηση. Είναι, όμως, πάρα πολύ άσχημο ίσως και μοιραίο (για την πορεία τους προς μια κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού) γι' αυτούς που έχουν πολύ χαμηλή βαθμολογία. Το ότι η επίδοση επηρεάζει περισσότερο τους Ελληνοπόντιους από τους Έλληνες μπορεί να εξηγηθεί και από τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας, όπου οι γονείς των Ελλήνων που δεν είχαν καλή επίδοση, έλεγαν ότι θα προσπαθήσουν με φροντιστήρια ή άλλα μέσα να βοηθήσουν τα παιδιά τους, ενώ οι γονείς των Ελληνοποντίων ήταν απογοητευμένοι και απελπισμένοι δεδομένων των μεγαλύτερων οικονομικών προβλημάτων που συνήθως αντιμετώπιζαν, αν τα παιδιά τους δεν πήγαιναν καλά στο σχολείο. Στους δε άριστους μαθητές, οι Έλληνες γονείς στήριζαν τα παιδιά τους στις επιλογές τους, ενώ οι Ελληνοπόντιοι έλεγαν ότι δεν θα το εμπόδιζαν να συνεχίσει την εκπαίδευσή του, αν ήθελε, αλλά ήταν πολύ επιφυλακτικοί αν τελικά θα έβρισκε δουλειά. Φυσικά, και οι Έλληνες και οι Ελληνοπόντιοι ανησυχούσαν εξίσου για την ανεργία, αλλά οι Έλληνες περισσότερο ήθελαν το παιδί τους να σπουδάσει για καλλιέργεια. Οι Ελληνοπόντιοι έβλεπαν πιο πολύ τις σπουδές ως επαγγελματική

αποκατάσταση.

Όσον αφορά στους παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση, είδαμε ότι περισσότερο επηρεάζεται από την καταγωγή, την οικονομική κατάσταση και την επίδοση η οποία πρέπει να λειτουργεί αμφίδρομα.

Πιστεύουμε ότι με την παρούσα έρευνα προωθήθηκε η θεωρία, αφού φάνηκε ότι το σχολείο μπορεί να σε βάλει σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού πολύ νωρίς, μέσω της βαθμολογίας, η οποία θα σε κάνει να περιορίσεις μόνος σου τις φιλοδοξίες σου και τις επιδιώξεις σου. **Άρα, η επίδοση κάποιου παιδιού στο σχολείο μπορεί να αποτελέσει πρόβλεψη για τη μετέπειτα πορεία του και συγκεκριμένα για το αν αργότερα θα έχει περισσότερες πιθανότητες να μπει σε μια διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού.**

Η παρούσα έρευνα, βέβαια, δεν έμεινε μόνο στη σχέση επίδοσης με τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες για να εντοπίσει ενδεχομένως ένα στοιχείο που μπορεί να αποτελέσει προβλεπτικό παράγοντα για την επικινδυνότητα κοινωνικού αποκλεισμού. Προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε τους παράγοντες εκείνους που επηρεάζουν την επίδοση, έτσι ώστε να μπορέσουμε να προτείνουμε κάποια στοιχεία πάνω στα οποία θα μπορούσε να γίνει παρέμβαση για να βελτιωθεί η επίδοση και να αλλάξουν οι επιδιώξεις και φιλοδοξίες των μαθητών καθώς και να αποτραπεί ένας παράγοντας που μπορεί να τους θέσει σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού. **Οι παράγοντες αυτοί, όπως είπαμε, είναι η οικονομική κατάσταση, η καταγωγή και η επίδοση. Έτσι, λοιπόν, οι τρεις αυτοί παράγοντες μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν στοιχεία πάνω στα οποία πρέπει να παρέμβουμε.**

Για να μπορέσουμε να παρέμβουμε στην επίδοση, ίσως θα πρέπει να εξαλείψουμε τη βαθμολόγηση από το εκπαιδευτικό σύστημα ή να βελτιώσουμε τους βαθμούς των ομάδων που είναι σε μεγαλύτερη επικινδυνότητα, όπως είναι οι μαθητές που πλήττονται από τους άλλους δυο παράγοντες, δηλαδή τα οικονομικά προβλήματα και την καταγωγή. Άρα, η βαθμολόγηση δεν θα πρέπει να γίνεται «αντικειμενικά», όπως γίνεται τώρα, αλλά να λαμβάνονται υπόψη και οι διάφοροι παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση και να είναι στην ουσία αντικειμενική.

Σχετικά με την καταγωγή, θα μπορούσαμε να παρέμβουμε, αν στο σχολείο και στην κοινωνία γενικότερα –παρότι τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι φαίνεται να επηρεάζει την επίδοση ο εθνοκεντρισμός στο χώρο του σχολείου και όχι στην κοινωνία, όπως το αντιλαμβάνονται πάντα οι μαθητές– προωθούσαμε την πολυπολιτισμικότητα και την αποδοχή της διαφορετικότητας ή ενισχύαμε με ειδικές

τάξεις τα παιδιά που προέρχονται από διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον.

Σε σχέση με την οικονομική κατάσταση, τα σχολεία θα πρέπει να είναι δωρεάν για όλους στην ουσία και όχι στους τύπους. Αν το σχολείο, δηλαδή, δεν μπορεί να βοηθάει τα αδύναμα παιδιά, θα πρέπει να πληρώνει για τα φροντιστήριά τους, ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση.

Ούτως ή άλλως, πάντως, το τι θα μπορούσε να γίνει είναι θέμα πολιτικής. **Στην παρούσα έρευνα δόθηκε ένας προβλεπτικός παράγοντας για τον κοινωνικό αποκλεισμό, που είναι η επίδοση και οι παράγοντες που κυρίως χρειάζονται παρέμβαση, όπως είναι η καταγωγή, η οικονομική κατάσταση και η επίδοση.**

Ελπίζουμε ότι άλλες έρευνες θα συνεχίσουν από αυτό το σημείο για να ελέγξουν επιστημονικά ποιες παρεμβάσεις μπορεί να έχουν θετικά αποτελέσματα, έτσι ώστε να βελτιωθεί η επίδοση των ασθενέστερων οικονομικά μαθητών που προέρχονται από διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον.

Το παρακάτω διάγραμμα δείχνει παραστατικά τα αποτελέσματα της έρευνας και τα κύρια σημεία της συζήτησης.

Παρέμβαση (Καταγωγή, οικονομικά, επίδοση)-----πρόβλεψη(επίδοση)-----
επιδιώξεις φιλοδοξίες (κοινωνικός αποκλεισμός)

Θεωρούμε σκόπιμο να επιστρέψουμε στην προβληματική της έρευνας και να αναφέρουμε ότι όντως κάποιοι παράγοντες επηρεάζουν την επίδοση όλων των μαθητών άμεσα και τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες τους για το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον έμμεσα (αφού η επίδοση επηρεάζει τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες των μαθητών).

Επίσης, οι Έλληνες έχουν καλύτερες επιδόσεις από τους Ελληνοπόντιους, οπότε μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση υπάρχουν σε μεγαλύτερο βαθμό στην περίπτωση των Ελληνοποντίων.

Τέλος, βρέθηκε ότι, όταν οι Έλληνες και οι Ελληνοπόντιοι έχουν την ίδια επίδοση, δεν έχουν τις ίδιες επιδιώξεις και φιλοδοξίες. Συνεπώς, υπάρχουν κάποιοι διαφορετικοί παράγοντες που επηρεάζουν τις επιδιώξεις και φιλοδοξίες της μιας ομάδας, ενώ δεν επηρεάζουν την επίδοσή της. Οι παράγοντες που βρέθηκε ότι επηρεάζουν μόνο την επίδοση των Ελληνοποντίων είναι αυτοί που

έχουν σχέση με την καταγωγή τους, και πιο συγκεκριμένα ο εθνοκεντρισμός εκ μέρους των συμμαθητών. Άρα, η καταγωγή είναι ένας παράγοντας που τους θέτει σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, ακόμη κι αν η επίδοσή τους είναι ίδια με των Ελλήνων.

7.2. Συμπεράσματα

Παρόλο που ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι φαινόμενο σύμφυτο σε κάθε κοινωνία και έχει σχέση με την ταξική διαίρεση και την κοινωνική ανισότητα, γίνεται ζήτημα πολιτικών, φιλοσοφικών και άλλων αντιπαραθέσεων μόνο στην μοντέρνα κοινωνία. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι το ότι σε παραδοσιακές κοινωνίες ο κοινωνικός αποκλεισμός θεμελιωνόταν σε βιο-κοινωνικά γνωρίσματα, όπως η φυλή για παράδειγμα, και δεν ήταν ορατές οι κοινωνικές του αιτίες που είναι η άνιση πρόσβαση σε κοινωνικά ή άλλα δικαιώματα.

Ένας άλλος λόγος που ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένα οξύτατο σύγχρονο πρόβλημα, είναι το γεγονός ότι αποτελεί δομικό στοιχείο των σύγχρονων οικονομικών σχέσεων και προβλέπεται να έχει αντοχή και διάρκεια χρόνου.

Είναι γνωστό από σχετικές έρευνες και μελέτες ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός σήμερα οφείλεται στις πρακτικές αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης που ξέσπασε κατά τη δεκαετία του '70²⁸². Σύμφωνα με αυτές τις μελέτες, αιτία αυτής της κρίσης είναι η επιβράδυνση της αύξησης της παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα να υπάρξει μείωση των κερδών του κεφαλαίου, άρα και στασιμότητα ή μείωση των επενδύσεων που είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της ανεργίας.

Η ανεργία, φυσικά, δεν εξαντλεί όλες τις μορφές του κοινωνικού αποκλεισμού, ούτε και αποτελεί τη μοναδική πηγή του. Ωστόσο, στις κοινωνίες όπου τα αγαθά και οι υπηρεσίες εξασφαλίζονται από τη μισθωτή εργασία, η ανεργία οδηγεί ταχύτερα και σε μεγαλύτερο βαθμό στον κοινωνικό αποκλεισμό.

Στην παρούσα έρευνα προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε τους παράγοντες εκείνους που από πολύ νωρίς και μέσα από το εκπαιδευτικό κυρίως σύστημα μπορεί να θέσουν το άτομο σε μια επικινδυνότητα και διαδικασία κοινωνικού αποκλεισμού, κυρίως μέσω της ανεργίας ή των επαγγελματικών επιλογών που μπορεί να οδηγήσουν στη στέρηση ή στην αποκοπή από ορισμένα αγαθά.

²⁸² Πλειός Γ., Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ. (1999) (επιμ.), «Εκπαίδευση, Απασχόληση και Κοινωνικός Αποκλεισμός» στο *Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση*, οπ. αν. σ.335.

Σύμφωνα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτρέπεται με την απασχόληση και η απασχόληση εξασφαλίζεται με την υψηλή και συνεχή εκπαίδευση του εργατικού δυναμικού²⁸³. Αυτό ακριβώς είναι που συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη. Όπως αναφέρουν οι εκπρόσωποι της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, το σχολείο, το πανεπιστήμιο, η επαγγελματική επιμόρφωση οφείλουν να ετοιμάσουν το ανθρώπινο κεφάλαιό τους έτσι ώστε να είναι ικανό να κινεί την οικονομία της χώρας πιο ανταγωνιστικά απέναντι στον ξένο ανταγωνιστή. Έτσι, λοιπόν, θεωρείται από τους συγκεκριμένους θεωρητικούς ότι η εκπαίδευση βρίσκεται εγγύτερα και αμεσότερα στο παραγωγικό σύστημα από όλους τους πολιτισμικούς μηχανισμούς, λαμβάνοντας πάντα υπόψη το σύγχρονο επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης. Σύμφωνα πάντα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, οι πηγές πλούτου για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας δεν είναι μόνο οι γνωστές, όπως η γη, το έδαφος ή οι πρώτες ύλες, αλλά κι ο άνθρωπος, και πιο συγκεκριμένα οι γνώσεις και οι δεξιότητές του που αποτελούν ένα είδος κεφαλαίου για την οικονομία. Οπότε επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο είναι η εκπαίδευση και η δημόσια υγεία, που θα καταστήσουν τα άτομα παραγωγικά και αποδοτικά. Έτσι, λοιπόν, ερμηνεύεται η κοινωνική και η οικονομική ανισότητα ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις ως μειωμένη επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο από ορισμένες κοινωνικές κατηγορίες.

Οπότε, πολύ απλά, η ευθύνη της αποφυγής του κοινωνικού αποκλεισμού μετατίθεται στο άτομο, αφού με δική του ευθύνη και πρωτοβουλία θα πρέπει να αποκτήσει την κατάλληλη για την εύρεση εργασιακής θέσης εκπαίδευση.

Φυσικά, η σύνδεση εκπαίδευσης και απασχόλησης παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από κράτος σε κράτος, ανάλογα με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, το βαθμό και τον τύπο του κοινωνικού κράτους, αλλά και το βαθμό και το είδος της εισχώρησης της κουλτούρας στη δομή και τη λειτουργία της οικονομίας. Όπως όταν, για παράδειγμα, αποτρέπεται η ανεργία σε άτομα με πολύ χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, όταν παρεμβαίνει το οικογενειακό και το συγγενικό δίκτυο και απασχολείται σε οικογενειακές επιχειρήσεις, εάν η οικονομική ανάπτυξη το επιτρέπει. Ωστόσο, έχουν γίνει έρευνες για να διερευνηθούν τη σύνδεση της απασχόλησης με την εκπαίδευση, τόσο σε δυτικοευρωπαϊκές χώρες όσο και στην Ελλάδα, και τα αποτελέσματα ήταν τα εξής²⁸⁴:

Στην Ιρλανδία καταγράφονται υψηλότερα ποσοστά ανεργίας μεταξύ των λιγότερο

²⁸³ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 341.

²⁸⁴ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 343.

μορφωμένων και μικρότερα μεταξύ των περισσότερο μορφωμένων.

Στη Βρετανία, επίσης, παρατηρείται πιο χαλαρή σύνδεση μεταξύ εκπαίδευσης και απασχόλησης. Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί από το γεγονός ότι στην Ιρλανδία υπάρχει μια έντονη κρατική παρέμβαση στην οικονομία και εντονότερη κοινωνική προστασία των ανέργων, ενώ στη Μεγάλη Βρετανία η πολιτική της κυβέρνησης είναι πιο φιλελεύθερη.

Στην Ολλανδία, όπου υπάρχει πολυμορφία του εκπαιδευτικού συστήματος, είναι δύσκολο να εντοπισθεί η σχέση απασχόλησης και εκπαίδευσης, αλλά και πάλι φαίνεται μια χαλαρή σχέση μεταξύ τους. Βέβαια, στις παραπάνω χώρες παρατηρείται σχετικά λιγότερη ανεργία ανάμεσα σ' αυτούς που έχουν τη χαμηλότερη μόρφωση από αυτήν που θα αναμενόταν, αλλά αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι δεν αμείβονται αρκετά σε κράτη, όπου η πολιτική της κυβέρνησης είναι φιλελεύθερη. Συνεπώς, στους λιγότερο μορφωμένους η υποβάθμιση μπορεί να μη σημαίνει απαραίτητα ανεργία, αλλά χαμηλότερο μισθό.

Στην Ελλάδα το μεγαλύτερο ποσοστό των ανέργων το αποτελούν οι απόφοιτοι του Λυκείου και του Δημοτικού. Φυσικά, αυτά τα στοιχεία θα πρέπει επίσης να εξετασθούν υπό το πρίσμα του ποσοστού των αποφοίτων της κάθε βαθμίδας στο σύνολο του πληθυσμού, πράγμα που κάνει πολύ δύσκολο τον ισχυρισμό της άμεσης σύνδεσης απασχόλησης και εκπαίδευσης, παρόλο που τουλάχιστον στην Ελλάδα η εκπαίδευση θεωρείται εισιτήριο για καλή εργασιακή αποκατάσταση.

Στην παρούσα, όμως, έρευνα υποθέτουμε ότι, παρ' όλα αυτά, η εκπαίδευση αντί να είναι ένα πεδίο όπου προσφέρονται ίσες ευκαιρίες για όλους, γίνεται πεδίο και ταυτόχρονα μηχανισμός παραγωγής των κοινωνικών διακρίσεων και του κοινωνικό-πολιτισμικού διπολισμού.

Μέσω της αξιολόγησης και της σχολικής επίδοσης δημιουργούνται οι πρώτες κοινωνικές ανισότητες και διακρίσεις μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα και προετοιμάζεται το έδαφος για τον κοινωνικό αποκλεισμό των ατόμων μέσα από τις επιλογές που κάνει το ίδιο το άτομο, αφού δυο είναι κυρίως τα θεσμικά κριτήρια που το αποκλείουν από συγκεκριμένες κοινωνικές διεκδικήσεις: το κριτήριο της κοινωνικής υποβάθμισης και το κριτήριο της αποδοχής του υποβαθμισμένου κοινωνικού ρόλου. Φυσικά, η υποβάθμιση του ατόμου και η αποδοχή του υποβαθμισμένου του ρόλου, παρόλο που το αποκλείουν από συγκεκριμένες κοινωνικές διεκδικήσεις, δεν καταγράφονται στην κοινωνική συνείδηση ως κοινωνικός αποκλεισμός. Μια τέτοια περίπτωση μη καταγραφής του κοινωνικού

αποκλεισμού είναι και η περίπτωση των μαθητών που έχουν κακή σχολική επίδοση, παρόλο που αυτή τους η επίδοση τους οδηγεί σε υποβαθμισμένο ρόλο μέσα στην τάξη και σε αποδοχή του υποβαθμισμένου κοινωνικού τους ρόλου, με συνέπεια να κάνουν και τις ανάλογες επιλογές.

Εξάλλου, η αποδοχή του υποβαθμισμένου ρόλου δεν περιορίζεται μόνο στη σχολική ικανότητα αλλά, όπως έχουν καταδείξει σχετικές έρευνες, μπορεί να επεκταθεί και σε άλλους τομείς, όπως είναι η φυσική εμφάνιση, η συναισθηματικές και διαφυλετικές σχέσεις, η εργασιακή ικανότητα, η διαγωγή και η αθλητική ικανότητα, που μπορεί να εντείνει την αίσθηση της υποβάθμισης και τον κοινωνικό αποκλεισμό²⁸⁵. Η ισχυρή αυτή θετική συνάφεια μεταξύ αυτοαντίληψης της σχολικής ικανότητας και εκτιμήσεων του εαυτού αποδίδεται κυρίως στη μεγάλη σπουδαιότητα που έχει για τους γονείς και τους μαθητές η μόρφωση, η οποία στον ελληνικό χώρο εμφανίζεται ως συνώνυμη με την επαγγελματική επιτυχία και την κοινωνική ανέλιξη. Εξάλλου, μια καλή σχολική επίδοση προσφέρει μεγαλύτερη εκτίμηση και αναγνώριση από γονείς, καθηγητές και συμμαθητές, ενώ αντίθετα μια χαμηλή σχολική επίδοση μπορεί να προδιαθέσει τους άλλους αρνητικά, πράγμα που θα επηρεάσει την ιδέα που έχει ο μαθητής γενικά για τον εαυτό του. Επίσης, η εικόνα που σχηματίζει το άτομο για τις νοητικές του ικανότητες, οι οποίες εκφράζονται έμπρακτα με τη σχολική επίδοση, συνιστά μία από τις πιο αξιόλογες διαστάσεις της έννοιας του εαυτού.

Επομένως, η κακή σχολική επίδοση δεν οδηγεί μόνο στον κοινωνικό αποκλεισμό, αλλά είναι και από μόνη της μια ιδιότυπη μορφή κοινωνικού αποκλεισμού.

Όντως, από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας προκύπτει ότι οι μαθητές αποδέχονται τον υποβαθμισμένο κοινωνικό τους ρόλο, όταν έχουν χαμηλή σχολική επίδοση, αφού περιορίζουν τις επιδιώξεις και τις φιλοδοξίες τους ανάλογα με αυτήν. Οι μαθητές, δηλαδή, που έχουν κακή σχολική επίδοση με σημαντική διαφορά, επιλέγουν να ακολουθήσουν υποβαθμισμένα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά μονοπάτια. Φυσικά, για τους μετανάστες με χαμηλή σχολική επίδοση η υποβάθμιση έχει διπλή υπόσταση. Η μία είναι του μετανάστη που επιφέρει κάποια κοινωνική απαξίωση και κατάληψη κατώτερης θέσης στην κοινωνική διάταξη, αλλά και του μαθητή με τη χαμηλή επίδοση. Έτσι, λοιπόν, αναμένεται ο μετανάστης μαθητής σε σύγκριση με τον Έλληνα που έχουν την ίδια επίδοση, να περιορίζει ακόμη περισσότερο τις κοινωνικές του διεκδικήσεις, αφού αποδέχεται δύο υποβαθμισμένους

²⁸⁵ Μακρή-Μπότσαρη Ε., Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ. (1999) (επιμ.), «Σχολική Αποτυχία, Αξίες του Σχολικού Συστήματος και Αυτοαντίληψη», οπ. αν. σ. 62.

ρόλους: αυτόν του μετανάστη και αυτόν του κακού μαθητή. Από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας προέκυψε ότι και αυτή η υπόθεση στηρίζεται, αφού οι Ελληνοπόντιοι που είχαν την ίδια σχολική επίδοση με τους Έλληνες, είχαν γενικά πιο περιορισμένες φιλοδοξίες σχετικά με το εκπαιδευτικό και επαγγελματικό τους μέλλον.

Το σχολείο, λοιπόν, αποκλείει κοινωνικά το άτομο μέσα από τη διαδικασία της κατανομής και αποδοχής ενός υποβαθμισμένου-αρνητικού κοινωνικού ρόλου, που πραγματοποιείται μέσω αλληλεπιδράσεων στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου αρνητικού κλίματος, το οποίο ουσιαστικά περιγράφει το βαθμό ταύτισης του ατόμου με τη συγκεκριμένη αρνητική κατάσταση. Η αποδοχή, λοιπόν, και η άσκηση ενός υποβαθμισμένου ρόλου από την πλευρά του μαθητή είναι το στοιχείο εκείνο που περιορίζει αισθητά τον προσανατολισμό των διεκδικήσεών του και που μειώνει τη διαπραγματευτική του ικανότητα. Η ταύτιση αυτή δεν του επιτρέπει να οργανώσει ατομικά ή συλλογικά την ανατροπή της αρνητικής κατάστασης και να διεκδικήσει ευνοϊκότερους όρους στη συμμετοχή του στα κοινωνικά αγαθά. Εξάλλου, από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας η ταύτιση αυτή με τον υποβαθμισμένο ρόλο φαίνεται από το γεγονός ότι οι μαθητές αποδίδουν τις επιτυχίες ή τις αποτυχίες τους κυρίως σε ενδογενείς παράγοντες.

Έτσι, λοιπόν, ξεκινώντας από την επίδοση στο σχολείο, μπορούμε να δούμε έναν ιδιότυπο κοινωνικό αποκλεισμό, που πραγματοποιείται μέσα από την υποβάθμιση των μαθητών με την αξιολόγηση και τη βαθμολόγηση αλλά και την αποδοχή του υποβαθμισμένου αυτού ρόλου που οδηγεί σε περιορισμένες διεκδικήσεις και περιορισμένες εκπαιδευτικές και επαγγελματικές φιλοδοξίες. Αυτές ενδεχομένως να οδηγήσουν σε περαιτέρω κοινωνικό αποκλεισμό, μέσα από την ανεργία ή την άσκηση ενός υποβαθμισμένου επαγγέλματος.

Όμως, η υποβάθμιση του μαθητή και ο κοινωνικός του αποκλεισμός δεν ξεκινάει ξαφνικά και συμπτωματικά από το σχολείο. Πολλοί μαθητές που προέρχονται από συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα ή κοινωνικές ομάδες έχουν ήδη αποκτήσει και αποδεχτεί ένα υποβαθμισμένο κοινωνικό ρόλο. Επομένως, πριν ακόμη φτάσουν στο σχολείο, έχουν ήδη προγραφεί και αξιολογηθεί κοινωνικά. Η σχολική τους, δηλαδή, αποτυχία απλά επικυρώνει την κοινωνική τους υποβάθμιση και ενεργοποιεί περαιτέρω τους μηχανισμούς κοινωνικού τους αποκλεισμού.

Στην παρούσα έρευνα προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε εκείνους τους παράγοντες που προδιαγράφουν τον κοινωνικό αποκλεισμό των μαθητών, πριν ακόμη φτάσουν

στο σχολείο, για να επικυρωθεί και να ολοκληρωθεί ο κοινωνικός τους αποκλεισμός μέσα από τη βαθμολόγηση.

Από την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας προέκυψε ότι η επίδοση συσχετίζεται με την καταγωγή, την οικονομική κατάσταση, τη στάση των γονέων απέναντι στην εκπαίδευση, το εκπαιδευτικό επίπεδο των γονέων και τον εθνοκεντρισμό των συμμαθητών. Δεν προέκυψε κάποια σχέση μεταξύ επίδοσης και γνώσης της γλώσσας από τους γονείς ή τους μαθητές, χρόνων παραμονής στην Ελλάδα, εθνοκεντρισμού από μέρους των καθηγητών, ύπαρξης τάξεων υποδοχής, αφού δεν υπήρχαν, και εθνοκεντρισμού στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όπως τον αντιλαμβάνονται οι μαθητές ή οι γονείς τους. Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα συμφωνούν με ευρήματα από άλλες έρευνες όπως και με θεωρητικές προσεγγίσεις.

Αναλυτικότερα, η Φραγκουδάκη²⁸⁶ αναφέρει ότι έως την ανακάλυψη της κοινωνικής ανισότητας που αναπαράγει το σχολείο της ισότητας, η κακή εκπαίδευση, η σχολική αποτυχία και η εγκατάλειψη του σχολείου, μέχρι πρόσφατα, θεωρούνται από όλους, εκπαιδευτικούς, ειδικούς, κυβερνήσεις, γονείς και μαθητές, αποτέλεσμα της μικρότερης ικανότητας που έχουν ορισμένα άτομα. Αποτελούσε, δηλαδή, πρόβλημα της ψυχολογίας και όχι της κοινωνιολογίας. Για να διαπιστωθεί ο κοινωνικός καθορισμός της σχολικής επίδοσης έπρεπε η βιομηχανική κοινωνία να φτάσει στη γενίκευση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και στην τεράστια αύξηση των σπουδαστών και των διπλωματούχων. Έτσι, στις κοινωνίες όπου γενικεύεται η εκπαίδευση και η είσοδος στην αγορά εργασίας περνάει για όλους ανεξαιρέτως από κάποιου είδους θεσμοθετημένη εκπαίδευση και όπου η γενίκευση της εκπαίδευσης στηρίζεται στην αξιοκρατία που επιβάλλουν η δωρεάν φοίτηση και η προσφορά ίσων ευκαιριών, η σχολική αποτυχία διαπιστώνεται ότι δεν είναι πρόβλημα της ψυχολογίας. Διαπιστώθηκε σ' αυτές τις κοινωνίες ότι η σχολική επίδοση εμφάνιζε εκπληκτική αναλογία με την κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκε η οικογένεια των μαθητών.

Στις Η.Π.Α. έγιναν έρευνες ανάμεσα στις φυλές και τις εθνικές μειονότητες και στην Ευρώπη ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις και προέκυψε ότι η κοινωνική προέλευση του ατόμου αποτελεί τον κατεξοχήν παράγοντα που αποφασίζει για την εκπαιδευτική του εξέλιξη. Συγκεκριμένα, στην υποχρεωτική εκπαίδευση η κοινωνική προέλευση διαφοροποιεί τους μαθητές ανάλογα με την επίδοσή τους. Στη δευτεροβάθμια γενική εκπαίδευση το ίδιο, η επίδοση διαφέρει κατά την προέλευση,

²⁸⁶ Φραγκουδάκη Α., (1985), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», *οπ. αν. σ. 58-67.*

παρά το γεγονός ότι μεγάλο ποσοστό μαθητών από τα λαϊκά στρώματα δεν μπαίνει στο γενικό σχολείο. Η πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αυξάνει όσο ανεβαίνουμε στην κοινωνική κλίμακα και μειώνεται όσο προχωράμε προς τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Το πρόβλημα είναι ακόμη εντονότερο στην ανώτατη εκπαίδευση. Η πιθανότητα πανεπιστημιακών σπουδών είναι πολύ άνιση και εξαρτάται από την κοινωνική προέλευση των μαθητών. Παρά τις διαφορές ανάμεσα στις χώρες, παντού, μόνο μικρό ποσοστό ατόμων από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα φτάνει στην ανώτατη εκπαίδευση. Αλλά και αυτό το μικρό ποσοστό μοιράζεται ως προς τις επιλογές του στις λιγότερο «ευγενείς» σχολές και ειδικότητες. Η επιλογή των σχολών και των ειδικοτήτων φαίνεται να εξαρτάται κυρίως από την κοινωνική προέλευση. Στην παρούσα έρευνα προέκυψε ότι η καταγωγή αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες που βρίσκονται σε αναλογία με τη σχολική επίδοση.

Από την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας προέκυψε ότι, εκτός από την καταγωγή, άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την επίδοση είναι η οικονομική κατάσταση, η στάση των γονέων απέναντι στην εκπαίδευση, οι προσδοκίες τους, δηλαδή, και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων. Ασφαλώς, είναι πολύ δύσκολο να διαχωρίσουμε αυτούς τους παράγοντες και να δούμε ποιος επηρεάζει περισσότερο ή λιγότερο, επειδή συνήθως συνυπάρχουν. Ένα χαμηλό, δηλαδή, εισόδημα μπορεί να σημαίνει και χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων και περιορισμένες προσδοκίες από το μέρος των γονέων, αφού μεταφέρουν στα παιδιά τη στάση τους με τρόπο που δεν έχει σχέση με τους χρηματικούς παράγοντες, παρά μόνο με τους ψυχολογικούς και μορφωτικούς.

Στη συγκεκριμένη έρευνα προέκυψε ότι η οικονομική κατάσταση μαζί με την καταγωγή και την επίδοση είναι πολύ ισχυροί παράγοντες που σχετίζονται άμεσα με την επίδοση. Μάλιστα, η καταγωγή, η οικονομική κατάσταση και η επίδοση είναι ισχυρότεροι από τη στάση των γονέων και το μορφωτικό τους επίπεδο. Σε άλλες έρευνες, όμως, που έχουν γίνει προκύπτουν αποτελέσματα που διαφοροποιούνται ελαφρά. Από αυτές προκύπτει ότι η στάση των γονέων προς την εκπαίδευση και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων επηρεάζουν την επίδοση περισσότερο από την οικονομική κατάσταση. Συγκεκριμένα, σε έρευνες που έχουν γίνει και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων είναι το ίδιο, η οικονομική κατάσταση δεν επηρεάζει τη σχολική επίδοση των παιδιών. Όταν όμως κατατάξουμε τις οικογένειες ανάλογα με τα έσοδά τους, διαπιστώνουμε ότι οι διαφορές του μορφωτικού επιπέδου και οι προσδοκίες των

γονέων επηρεάζουν σημαντικά τη σχολική επίδοση. Με ίσο εισόδημα, δηλαδή, η επίδοση εξαρτάται από το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, ενώ με ίσο μορφωτικό επίπεδο η επίδοση δεν εξαρτάται από τη διαφορά του εισοδήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα παιδιά των δασκάλων που προέρχονται από οικογένειες με πολύ χαμηλό εισόδημα, αλλά εμφανίζουν συστηματική σχολική επιτυχία. Ίσως η μικρή αυτή διαφοροποίηση στα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας να προέκυψε από το γεγονός ότι στο δείγμα δεν υπήρχαν ούτε πολύ μορφωμένοι γονείς ούτε και πολύ πλούσιοι, πράγμα που μπορεί να επηρέασε τη σειρά σπουδαιότητας των παραγόντων στην πολλαπλή παλινδρόμηση, παρόλο που δεν επηρέασε το γεγονός ότι και στην παρούσα έρευνα προκύπτει πως η οικονομική κατάσταση, το μορφωτικό επίπεδο και οι προσδοκίες των γονέων είναι από τους παράγοντες που μαζί με την καταγωγή και τον εθνοκεντρισμό εκ μέρους των συμμαθητών επηρεάζουν την επίδοση των μαθητών.

Εξάλλου, στην παρούσα έρευνα ένας άλλος παράγοντας που φαίνεται να επηρεάζει τη σχολική επίδοση είναι η στάση των συμμαθητών. Η σημασία της ομάδας των ομοίων για την κοινωνικοποίηση του ατόμου στο δικό μας τύπο κοινωνίας είναι φανερή. Τα θεμέλια του χαρακτήρα καθορίζονται από τους γονείς και την οικογένεια, αλλά σε μια περισσότερο ιεραρχική βάση. Για να καθορίσει το άτομο την έννοια του εαυτού του σε μια βάση ισότητας και ανεξαρτησίας επηρεάζεται από την ομάδα των ομοίων του²⁸⁷. Το ζήτημα αυτό προκύπτει εντονότερα κατά την ηλικία που είχαν οι μαθητές του δείγματος της παρούσας έρευνας, όπου το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και της εξάρτησης, της οικογένειας και της ομάδας των ομοίων δηλαδή, είναι ακόμη σημαντικότερο για τους εφήβους. Επομένως, είναι εύλογο να επηρεάζεται η επίδοση των μαθητών μέσα από τη διαδικασία της αυτοαντίληψης και της αποδοχής ενός υποβαθμισμένου ρόλου στο σχολικό περιβάλλον.

Γενικά, η αναγωγή της σχολικής επίδοσης σε πρωτεύοντα στόχο και επιδίωξη της πλειονότητας των μαθητών προκαλεί πολλές ενδο-ατομικές αντιδράσεις, όπως, για παράδειγμα ο καθορισμός της αυτοεκτίμησης και της αίσθησης της επιτυχίας ή αποτυχίας. Προκαλεί, όμως, και αντιδράσεις σε διομαδικό επίπεδο, κατηγοριοποιώντας τους μαθητές με τρόπο ιεραρχικό και αξιολογικό, που δεν επιδέχεται αμφιβολιών. Η κατηγοριοποίηση αυτή μπορεί να έχει πολλές αρνητικές επιπτώσεις και στην κοινωνικοποίηση και στη συμμετοχή και ένταξη των μαθητών

²⁸⁷ Στο ίδιο οπ. αν. σ. 261.

στο σχολικό περιβάλλον, σίγουρα, δε, θα σχετίζεται και με τη σχολική επίδοση²⁸⁸.

Όσον αφορά στους παράγοντες που από την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας φάνηκε να μην επηρεάζουν την επίδοση, θα πρέπει να αναφερθούμε στον εθνοκεντρισμό και την προκατάληψη των διδασκόντων, που από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι δεν υφίσταται. Οι διδάσκοντες δεν δήλωναν προκατειλημμένοι εναντίον των μαθητών που είχαν διαφορετική καταγωγή, αλλά δήλωναν ότι είχαν διαπιστώσει πως οι Αλβανοί παρουσίαζαν την καλύτερη επίδοση, μετά έρχονταν οι Έλληνες και τελευταίοι οι Ελληνοπόντιοι. Αυτό επιβεβαιώθηκε και από τα αποτελέσματα της ανάλυσης των ποσοτικών δεδομένων που προέκυψαν από τα ερωτηματολόγια των μαθητών, όπου διαπιστώθηκε ότι οι υπόλοιποι μετανάστες, στην πλειονότητά τους Αλβανοί, είχαν περισσότερες φιλοδοξίες από τους Έλληνες και ότι οι Ελληνοπόντιοι έρχονταν τελευταίοι. Φυσικά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι και οι διαμορφωμένες προσδοκίες των διδασκόντων λειτουργούσαν ως προκατάληψη υπέρ ή κατά κάποιων ομάδων, με αποτέλεσμα να επηρεάζουν και την επίδοση των μαθητών, όπως αναφέρεται στη σχετική βιβλιογραφία²⁸⁹. Εξάλλου, αν συνδυαστεί αυτό με το ότι οι μαθητές αποδίδουν τις αποτυχίες ή τις επιτυχίες τους σε ενδογενείς παράγοντες, είναι πολύ φυσικό να μας κάνει να υποθέσουμε ότι όντως οι μαθητές επηρεάζονται από τις προσδοκίες των δασκάλων, θεωρώντας τις αντικειμενική διαπίστωση για τις σχολικές τους ικανότητες.

Τάξεις υποδοχής, ακόμη, δεν υπήρχαν σε κανένα σχολείο και δεν μας επιτράπη να ερευνήσουμε αν επηρεάζουν την επίδοση των μαθητών.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, τα χρόνια παραμονής είναι ένας από τους παράγοντες που δεν επηρεάζουν τη σχολική επίδοση, πράγμα που συμφωνεί και με άλλες έρευνες, αφού φαίνεται ότι δεν είναι τα χρόνια παραμονής που επηρεάζουν την επίδοση τόσο όσο η ηλικία που οι μαθητές μετανάστευσαν. Εξάλλου, έχει διαπιστωθεί ότι, όταν μεταναστεύουν σε μια ηλικία που έχουν μάθει καλά τη μητρική τους γλώσσα, τότε έχουν καλύτερες επιδόσεις, από όταν μεταναστεύουν σε μια ηλικία όπου δεν την ξέρουν καλά και δεν μπορούν να βασιστούν σ' αυτήν για να μάθουν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής²⁹⁰. Πάντως, στο δείγμα της παρούσας έρευνας η διάρκεια παραμονής δεν ήταν τόσο σημαντικό

²⁸⁸ Μιτίλης Α. (1998), «Οι Μειονότητες Μέσα στη Σχολική Τάξη. Μια Σχέση Αλληλεπίδρασης», εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 206.

²⁸⁹ Μπασέτας Κ., Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ. (1999) (επιμ.), «Οι Αρνητικές Προσδοκίες του Δασκάλου» στο *Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, οπ. αν. σ. 181-183.

²⁹⁰ Λαμανάκης Μ. (2001), «Η Εκπαίδευση των Παλινοστώντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», οπ. αν. σ. 95.

ζήτημα, μιας και οι περισσότεροι μαθητές ή είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα ή είχαν ζήσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους στην Ελλάδα. Θα μπορούσε όμως να ήταν πρόβλημα για τους μαθητές που είχαν γεννηθεί σ' άλλη χώρα και ήρθαν στην Ελλάδα σε πολύ μικρή ηλικία. Αυτοί δεν μπόρεσαν να αναπτύξουν αρκετά τη μητρική τους γλώσσα, έτσι ώστε πάνω στις δεξιότητες που θα αποκτούσαν μαθαίνοντάς την καλά, να στηρίζουν και τη γλώσσα της δεύτερης τους πατρίδας. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν προέκυψε από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας.

Ένας άλλος παράγοντας που δεν φάνηκε να επηρεάζει την επίδοση είναι ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος έξω από τη σχολική τάξη, ενώ προέκυψε ότι την επηρεάζει ο εθνοκεντρισμός του περιβάλλοντος μέσα στο σχολείο. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί φυσιολογικό, αφού τα παιδιά του δείγματος είναι σε μια ηλικία που κυρίως αναπτύσσουν σχέσεις με την οικογένεια -και μέσω της οικογένειας προσεγγίζουν το κοινωνικό περιβάλλον ή τις κρατικές αρχές- και με το περιβάλλον στο σχολείο. Επομένως, είναι φυσικό να τα επηρεάζουν καταστάσεις συνυφασμένες με το οικογενειακό και το σχολικό τους περιβάλλον.

Τέλος, ένας παράγοντας που δεν φαίνεται να επηρεάζει τη σχολική επίδοση είναι και η γνώση της γλώσσας, πράγμα το οποίο δεν φαίνεται να συμφωνεί με τα αποτελέσματα άλλων ερευνών, όπου διαπιστώνεται ότι η γλώσσα επηρεάζει την επίδοση. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι όλοι γενικά πιστεύουν ότι μιλούν καλά την ελληνική γλώσσα, αλλά ίσως να μην αναφέρονται στην ακαδημαϊκή χρήση της γλώσσας, που είναι σημαντική για την καλή επίδοση στο σχολείο. Έτσι, λοιπόν, όλοι οι μαθητές, Έλληνες και μετανάστες, (μιας και η έρευνα έγινε σε μια υποβαθμισμένη περιοχή της Αττικής), μπορεί να μην έχουν καλή χρήση της ακαδημαϊκής γλώσσας, πράγμα το οποίο μπορεί να επηρεάζει όλους αρνητικά, αλλά να μη φαίνονται διαφορές μεταξύ τους στα αποτελέσματα.

Εφόσον σε πλήθος ερευνών επαναλαμβάνεται συστηματικά ότι η κοινωνική ανισότητα αναπαράγεται στο σχολείο, ήταν φυσικό επόμενο να καλλιεργηθεί η ιδέα ότι πρέπει να βρεθούν τρόποι ώστε η τυπική ισότητα στο εκπαιδευτικό σύστημα να γίνει ουσιαστική ισότητα. Αυτό συνοψίζεται στη θέση της UNESCO ως εξής:

«Η εκπαιδευτική πολιτική των ανεπτυγμένων χωρών πρέπει να ξεπεράσει τη θεωρητική ισότητα που επιτρέπει στα κοινωνικά προνόμια ή τα κοινωνικά μειονεκτήματα να αναπαράγουν την κοινωνική διαστρωμάτωση μέσα από τους μηχανισμούς σχολικής επιλογής»²⁹¹.

²⁹¹ Φραγκουδάκη Α. (1985), «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», οπ. αν. σ. 87.

Από τον ανωτέρω προβληματισμό δημιουργήθηκε η ιδέα της «αντισταθμιστικής εκπαίδευσης». Έτσι, η εκπαίδευση από τυπικά ίση, προτάθηκε να γίνει διορθωτική των διαφορών που προέρχονται από το οικογενειακό περιβάλλον ή την κοινωνική τάξη. Το εκπαιδευτικό σύστημα, λοιπόν, θα γινόταν αντισταθμιστικός παράγοντας των διαφορών που προϋπήρχαν της εκπαίδευσης. Δημιουργήθηκαν, επομένως, πολλές προτάσεις αντισταθμιστικής εκπαίδευσης, με κύρια εκείνη της επέκτασης του σχολικού χρόνου τα απογεύματα, τις Κυριακές και τα καλοκαίρια. Πολλές μελέτες υποστηρίζουν ότι αυτό το είδος της εκπαίδευσης πετυχαίνει το στόχο της, ιδιαίτερα αν ο χρόνος σχολικής εκπαίδευσης αυξηθεί κατά 10-20%, οπότε και οι μαθητές με καλή επίδοση μπορούν να φτάσουν από το 1/5 που είναι σήμερα στα 4/5²⁹². Όμως, πολλές μελέτες αποφαίνονται ότι η αντισταθμιστική εκπαίδευση έχει αποτύχει.

Για να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τους λόγους που η αντισταθμιστική εκπαίδευση μπορεί να απέτυχε σε κάποιες περιπτώσεις, όπως αποφαίνεται από έρευνες, θα πρέπει να ξεκινήσουμε από την παραδοχή ότι, αν τα άτομα βρεθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα μέσα σε συνθήκες κοινωνικά και μορφωτικά ευνοϊκές, τότε οι ανισότητες στις επιδόσεις εξαφανίζονται. Κυρίως, επειδή οι διαφορές των συγκεκριμένων συνθηκών είναι που τις δημιουργούν. Πολλοί μελετητές ισχυρίζονται ότι τα προγράμματα αντισταθμιστικής εκπαίδευσης δεν απέτυχαν, αλλά το αίτημα για ισότητα, για κοινωνικούς λόγους, άρχισε να εγκαταλείπεται, αφού θεωρήθηκαν δαπανηρά και όχι απαραίτητα μάταια. Έτσι, προτάθηκε να προσφέρεται στον καθένα δωρεάν η εκπαίδευση που επιθυμεί, χωρίς να προσπαθούν να εξισώσουν τις επιδόσεις όλων των μαθητών. Εκείνο, όμως, που παραβλέπουν αυτοί που ισχυρίζονται ότι στον καθένα πρέπει να προσφέρεται η εκπαίδευση που επιθυμεί, είναι αυτό που στηρίχθηκε και από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας. Ότι δηλαδή οι επιθυμίες και οι φιλοδοξίες προκαλούνται και αυτές από κοινωνικούς παράγοντες, όπως και η επίδοση. Συνεπώς, το να λέμε ότι ορισμένα παιδιά δεν θέλουν να σπουδάσουν και είναι λογικό να μη δαπανά χρήματα η κοινωνία για να το κάνει, είναι λάθος.

Ένα συμπέρασμα, λοιπόν, είναι ότι η εκπαιδευτική πολιτική δεν πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις επιθυμίες των μαθητών, αφού οι επιθυμίες αυτές δημιουργούνται από τις ίδιες συνθήκες που προκαλούν την κακή επίδοση.

Εξάλλου, όταν σε αμερικανικά σχολεία προσπάθησαν με διάφορα προγράμματα να βελτιώσουν την επίδοση των μαύρων μαθητών, βρέθηκαν μπροστά σε αδιάφορα παιδιά χωρίς κίνητρα και οι εκπαιδευτικοί βιάστηκαν να συμπεράνουν ότι αυτά δεν

²⁹² Στο ίδιο οπ. αν. σ. 88.

έχουν μια ρεαλιστική άποψη για το πόσο η εκπαίδευση και η καλή επίδοση είναι σημαντική στη ζωή του ανθρώπου. Τα παιδιά αυτά, όμως, είχαν μια πιο ρεαλιστική εικόνα της πραγματικότητας από τους εκπαιδευτικούς, αφού ήξεραν ότι ποτέ ένας μαύρος, όσο μορφωμένος κι αν είναι, δεν αποκτά τα ίδια προνόμια με έναν λευκό. Μάλιστα, η κοινωνική ανισότητα βιώνεται πιο έντονα από τους μορφωμένους μαύρους. Συνεπώς, τα παιδιά αυτά δεν είχαν κίνητρα για καλή επίδοση. Έτσι, λοιπόν, βλέπουμε ότι το πρόβλημα της εκπαιδευτικής πολιτικής μπορεί να θέσει και το πρόβλημα της ανακατανομής των αγαθών στην κοινωνία γενικότερα.

Το επόμενο συμπέρασμα, λοιπόν, είναι ότι η εκπαιδευτική πολιτική για άρση των ανισοτήτων στο σχολείο θα πρέπει να συμβαδίζει με μια προσπάθεια για ανακατανομή των προνομίων και άρση των ανισοτήτων στην κοινωνία. Σε μια κοινωνία, δηλαδή, που επικρατεί η ανισότητα στην κατανομή των αγαθών, η εκπαιδευτική πολιτική που στοχεύει στην ισότητα θα αντιμετωπίσει το πρόβλημα της έλλειψης των κινήτρων από μέρους των μαθητών. Οπότε το σχολείο θα πρέπει να βρίσκεται σε επαφή με την κοινωνία ή, για να το θέσουμε καλύτερα, η κοινωνία θα πρέπει να βρίσκεται σε επαφή και συνεργασία με το εκπαιδευτικό σύστημα.

Ένα άλλο ζήτημα που θα πρέπει να συζητηθεί είναι η έννοια του κοινωνικομορφωτικού μειονεκτήματος και η σημασία με την οποία χρησιμοποιείται. Αν θεωρούμε ότι τα άτομα έχουν ορισμένα χαρακτηριστικά που τους δημιουργούν συνθήκες ανισότητας, μεταθέτουμε την ευθύνη στα άτομα και όχι στους θεσμούς. Είναι πιο λογικό να πούμε ότι η κοινωνία έχει ορισμένα χαρακτηριστικά που δημιουργούν προβλήματα στα άτομα. Θα ήθελα, ακόμη, να τονίσω ότι τουλάχιστον στην παρούσα έρευνα δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στα κοινωνικά χαρακτηριστικά από τα ατομικά. Εξάλλου, έρευνες έχουν δείξει ότι, παρόλο που ορισμένα άτομα μπορεί να ξεφύγουν από τον αναπαραγωγικό μηχανισμό -που οι κοινωνικές συνθήκες στις οποίες βρίσκονται χωρίς να το επιλέξουν προδιαγράφουν- οι κοινωνικές τάξεις ποτέ δεν ξεφεύγουν. Πάντα, η ποσοστιαία παρουσία των παιδιών των εργατών και των αγροτών στην εκπαίδευση είναι μικρότερη από αυτήν των πιο προνομιούχων.

Ένα άλλο συμπέρασμα είναι ότι το άτομο δεν έχει μειονεκτικά χαρακτηριστικά, αλλά η κοινωνία και οι θεσμοί αδυνατούν να προσφέρουν ίσες ευκαιρίες σε όλα τα άτομα, όπως τουλάχιστον οι δημοκρατίες δυτικού τύπου ισχυρίζονται και υπερηφανεύονται.

Ακόμη ένα ζήτημα που θα πρέπει να τονιστεί, το οποίο προκύπτει από τα

αποτελέσματα της παρούσας έρευνας και είναι αποκαλυπτικότατο της ευθύνης του σχολείου για τη σχολική επιτυχία και τη μετέπειτα κοινωνική επιτυχία των μαθητών, είναι το γεγονός ότι η κοινωνική καταγωγή δεν δημιουργεί μόνο χαμηλότερη σχολική επίδοση. Ακόμη και στην περίπτωση που η σχολική επίδοση είναι η ίδια, τα άτομα και οι οικογένειες αυτών που ζουν σε κοινωνικά δυσμενείς συνθήκες έχουν πιο περιορισμένες φιλοδοξίες.

Έτσι, λοιπόν, μέσα στο σχολείο προετοιμάζεται ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας. Αυτό γίνεται με το να παγιδεύουν τα μέλη των λαϊκών τάξεων στη λογική της ουδέτερης αξιολόγησης και να τα αναγκάζουν να εσωτερικεύσουν την αποτυχία, όπως προκύπτει και από την παρούσα έρευνα. Τα αναγκάζουν, δηλαδή, να πιστέψουν ότι σωστά και δίκαια αποκλείονται από τα είδη της εκπαίδευσης που οδηγούν στις μακροχρόνιες σπουδές.

Ένα τελευταίο συμπέρασμα είναι ότι το σχολείο δεν είναι μόνο υπεύθυνο για την κακή επίδοση των μαθητών, αφού αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες, αλλά μπορεί να δημιουργεί και κοινωνικές ανισότητες, περιορίζοντας τις φιλοδοξίες και το εύρος των επιθυμιών των μαθητών μέσα από το σύστημα αξιολόγησης που εφαρμόζεται. Έτσι, λοιπόν, όταν δεν λειτουργεί ο μηχανισμός της χαμηλής επίδοσης, τίθεται σε κίνηση ο μηχανισμός της έλλειψης κινήτρων που οδηγούν σε περιορισμένες φιλοδοξίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

8.1. Ελληνική και ξένη βιβλιογραφία

Ajelo N., «Συνέντευξη του Umberto Eco», Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, 22 Αυγούστου 1999.

Αρρίαη Κ. Α., «Κοσμοπολίτες Πατριώτες» στο Υπέρ Πατρίδος. Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός, (μτφρ. Α. Τσοτσορού – Ε. Μυστάκας), Εκδ. Scripta, Αθήνα 1999, σ. 31-35.

Aries P. «Οι Εκδοχές περί της Παιδικής Ηλικίας» στο «Παιδική Ηλικία», Μακρινιώτη Δ. (επιμ.), Εκδ. Νήσος, Αθήνα 1997, σ. 47-53.

Βείκου Μ., «Αναγκαστική Μετανάστευση. Στοιχεία Κοινωνικού Αποκλεισμού και Εθελοντικής Αποδοχής Ανισοτήτων» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (27-30 Νοεμβρίου 1996), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 479-488.

Benedict R., «The Chrysanthemum and the Sword», Houghton Mifflin Press, Boston 1989.

Buffardi A., «Μετανάστευση και Ένταξη στο Κοινωνικό Σύνολο», Σπανού Ε., (επιμ.), «Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη», Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού. Νίκος Πουλατζάς, Αθήνα 1999. σ. 347-356.

Bourdieu P., Passeron J.-CL., «Οι Κληρονόμοι» (μτφρ. Ν. Παναγιωτόπουλος- Μ. Βιδάλη), Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993.

Bourdieu P., Passeron J._CL., «Reproduction in Education, Society and Culture», Sage Publications, London 1998.

Γαβρόγλου Ε., «Μετανάστες και Μετανάστευση», Ναζάκης Χ. – Χλέτσος Μ. (επιμ.), Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001.

Castle S.-Kosack G., «Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe», Second Edition, Oxford University Press 1985.

Clogg R., «Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ό Αιώνα», Φράγκου Μ. (μτφρ.), Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.

Γκότοβος Α., "Η Ποιοτική Έρευνα στις Επιστήμες της Αγωγής", Εκδ. Δωδώνη, Ιωάννινα 1983.

Γράβαρης Δ., Δεδουσόπουλος Α., «Ανεργία και Μηχανισμοί Νομιμοποίησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο (27-30 Νοεμβρίου), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 36-45.

Δαμανάκης Μ., «Η Εκπαίδευση των Παλινοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997.

Δαμανάκης Μ., «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993.

Διβάνη Λ., «Ελλάδα και Μειονότητες. Το Σύστημα Διεθνούς Προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών», Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1995.

Δραγώνα Θ.-Σκούρτου Ε.-Φραγκουδάκη Α., «Εκπαίδευση. Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες», Τόμος Α, Κοινωνικές Ταυτότητες/ Ετερότητες - Κοινωνικές Ανισότητες, Διγλωσσία και Σχολείο, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2001.

Έμκε-Πουλοπούλου Η., «Προβλήματα Μετανάστευσης, Παλινοστήσεως», Ινστιτούτο Μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας (ΙΜΕΟ), Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών (ΕΔΗΜ), Αθήνα 1986.

Gazon E., «Μετανάστες και Μετανάστευση», Ναζάκης Χ. – Χλέτσος Μ. (επιμ.), Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001.

Glazer N., «Ethnic Dilemmas», Harvard University Press, Massachusetts 1983.

Gutmann A., «Η Δημοκρατική Υπηκοότητα» στο Υπέρ Πατρίδος. Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός, (μτφρ. Α. Τσοτσορού – Ε. Μυστάκας), Εκδ. Scripta, Αθήνα 1999, σ. 85-92.

Hetherington M., Parke R., «Child Psychology. A Contemporary Viewpoint», McGraw-Hill College, U.S.A 1999.

Hirschon R., «Η Ταυτότητα και το Ελληνικό Κράτος. Μερικά Εννοιολογικά Ζητήματα και Παράδοξα» στο «Ελληνική Διασπορά στον 20^ο Αιώνα», Clogg R. (επιμ.), Φράγκου Μ. (μτφρ.), Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.

Καβουνίδη Τ., «Κοινωνικός Αποκλεισμός, Ιδιότητα του Πολίτη και Φύλο», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο (27-30 Νοεμβρίου), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 365-372.

Κάππας Ε., «Η Πίεση για Ακαδημαϊκή Επιτυχία που Ασκείται στα Σημερινά Παιδιά ως Παράγων Σχολικής Αποτυχίας», Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (επιμ.) στο Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση, Πρακτικά του Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος - Σχολή Επιστημών Αγωγής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, β' έκδοση, Αθήνα 1999, σ. 373-384.

Κασιμάτη Κ., «Πόντιοι Μετανάστες από την Πρώην Σοβιετική Ένωση, Κοινωνική και Οικονομική τους Ένταξη», Υπουργείο Πολιτισμού, ΓΓΑΕ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1992.

Κασιμάτη Κ., «Η Ένταξη των Αλβανών Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία», στο Μετανάστευση και Ένταξη των Μεταναστών στην Ελληνική Κοινωνία, Μπάγκαβος Χ., Παπαδοπούλου Δ. (επιμ.), Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2006, σ. 353-411.

Κασιμάτη Κ., «Τάσεις Κινητικότητας Εργασίας στην Ελληνική Βιομηχανία», ΕΚΚΕ, Αθήνα 1980.

Κασιμάτη Κ., «Μετανάστευση - Παλιννόστηση. Η Προβληματική της Δεύτερης Γενιάς», Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1984.

Κασιμάτη Κ., «Έρευνα για τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά της Απασχόλησης. Η Επιλογή του Επαγγέλματος. Θεωρητικές Αναφορές και Εμπειρική Διερεύνηση. Μελέτη 1'», ΕΚΚΕ, Αθήνα 1991.

Κασιμάτη Κ., «Δομές και Ροές. Το Φαινόμενο της Κοινωνικής και Επαγγελματικής Κινητικότητας», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2001.

Κασιμάτη Κ. (Επιμ.), «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Η Ελληνική Εμπειρία», ΚΕΚΜΟΚΟΠ, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2001.

Κατριβέση Ν., «Κοινωνιολογική Θεωρία. Σύγχρονα Ρεύματα της Κοινωνιολογικής Σκέψης», Εκδ. Μπένου, Αθήνα 1996.

Κάτσικας Χ., «Αποκλεισμός από την Εκπαίδευση. Απόρριψη από την Εργασία. (Η περίπτωση των παιδιών των Ποντίων από την πρώην ΕΣΣΔ)» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (27-30 Νοεμβρίου 1996), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 444-455.

Κεραμίδου Ι., «Μισθοί, Παραγωγικότητα και Εισοδηματικές Ανισότητες στη Μεταπολεμική Ελλάδα», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο (27-30 Νοεμβρίου), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 267-288.

Krau E., «The Contradictory Immigrant Problem. A Sociopsychological Analysis», Peter Lang Publications.

Κύρτσης Α.-Α., «Διεθνές Σύστημα, Διεθνής Κοινωνία και Αναπτυξιακός Εθνικισμός» στο Έθνος - Κράτος - Εθνικισμός, Επιστημονικό Συμπόσιο (21-22 Ιανουαρίου 1994), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ. 119-177.

Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (επιμ.) στο Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση, Πρακτικά του Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος - Σχολή Επιστημών Αγωγής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα,

β' έκδοση, Αθήνα 1999, σ. 155-168.

Κωστόπουλος Τ., «Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Κοινωνική Λειτουργία της Αυτοδιοίκησης» στο Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα, 3ο Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο (27-29 Νοεμβρίου 1991), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1993, σ. 588-597.

Λεζέ Ε., «Η Στάση των Εφήβων Ελληνοποντίων Παλινοστούντων Ομογενών από την Πρώην Σοβιετική Ένωση απέναντι στην Ελληνική Γλώσσα», Εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2003.

Lukacs G., «History and Class Consciousness», MIT Press, Cambridge-Massachusetts 1999.

Μακρή-Μπότσαρη Ε., «Σχολική Αποτυχία, Αξίες του Σχολικού Συστήματος και Αυτοαντίληψη», Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (επιμ.) στο Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση, Πρακτικά του Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος - Σχολή Επιστημών Αγωγής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, β' έκδοση, Αθήνα 1999, σ. 59-76.

Μακρυνιώτη Δ., «Η υπο Διαπραγμάτευση (σχολική) Τάξη» στο Πειθαρχία και Γνώση, Ι. Σολομών, Γ. Κουζέλης (επιμ.), Εκδ. Τοπικά, Αθήνα 1994.

Μακρυνιώτη Δ., «Η Διαχείριση της Σχολικής Γνώσης. Πρότυπα και Διαφοροποιήσεις ως προς το Φύλο» στο Εκπαίδευση και Ισότητα Ευκαιριών, Ευρωπαϊκό Συνέδριο (7-8-9 Απριλίου 1994), ΓΓΠ, Αθήνα 1995, σ. 223-251.

Μακρυνιώτη Δ., «Η Παιδική Ηλικία ως Αποδέκτης Κοινωνικής Πολιτικής. Μερικές Βασικές Προϋποθέσεις» στο Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα, 3ο Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο (27-29 Νοεμβρίου 1991), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1993, σ. 746-754.

Μάρκου Γ., Μπουζάκης Σ., Παπασταύρου Α., Παπούλια - Τζελέπη Π., Χρυσοφίδης

Κ., «Συγκριτική Παιδαγωγική. Η Εκπαίδευση στην Ευρώπη», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1988.

Marshall G., «Dictionary of Sociology», Oxford University Press, Oxford 1998.

Μεταξάς Α.-Ι., «Πολιτική Κοινωνικοποίηση», Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1976.

Μητράκος Θ., «Μελέτες για τις Οικονομικές Ανισότητες στην Ελλάδα. Επισκόπηση, Μεθοδολογικά Προβλήματα, Τάσεις και Προοπτικές», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο (27-30 Νοεμβρίου), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 227-241.

Μιτίλης Α., «Οι Μειονότητες μέσα στη Σχολική Τάξη», Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1998.

Μουστάκα Κ., Κασιμάτη Κ., «Η Προβληματική της Εμπειρικής Έρευνας. Δυο Εφαρμογές με Επίκεντρο το Παιδί», Εκδ. Αετοπούλειο Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Χαλανδρίου, Αθήνα 1984.

Μουσούρου Α., «Μετανάστευση και Μεταναστευτική Πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991.

Μπαλούρδος Δ., Σούλης Σ., Χρυσάκης Μ., «Κοινωνικές Ανισότητες στην Εκπαίδευση και στη Διανομή του Εισοδήματος» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (27-30 Νοεμβρίου 1996), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 673-690.

Μπασέτας Κ., «Οι Αρνητικές Προσδοκίες του Δασκάλου για τις Ικανότητες των Μαθητών ως Αιτία Σχολικής Αποτυχίας και Κοινωνικού Αποκλεισμού», Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (επιμ.) στο Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση, Πρακτικά του Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος - Σχολή Επιστημών

Αγωγής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα,
β' έκδοση, Αθήνα 1999, σ. 181-200.

Μπερερής Π., «Για μια Διαπολιτισμική Εκπαίδευση σε μια Πολυπολιτισμική Κοινωνία», Εκδ. Arigoshora, Αθήνα 2001.

Μυλωνάς Θ. και ερευνητική ομάδα, «Παιδευτικές Στρατηγικές και Πρακτικές Οικογενειών Διαφορετικών Κοινωνικών Κατηγοριών», Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (επιμ.) στο Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση, Πρακτικά του Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος - Σχολή Επιστημών Αγωγής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, β' έκδοση, Αθήνα 1999, σ. 427-450.

Νάϊρν Τ., Λέβυ Μ., Καμένκα Ε., Αξελός Λ., Καλομάνος Θ., «Εθνικισμός. Ο Σύγχρονος Ιανός», Εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1998.

Nussbaum M., «Πατριωτισμός και Κοσμοπολιτισμός» στο Υπέρ Πατρίδος. Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός, (μτφρ. Α. Τσοτσουρού – Ε. Μυστάκας), Εκδ. Scipta, Αθήνα 1999, σ. 13-31.

Παλαιολόγου Ν. – Ευαγγέλου Ο., «Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Εκπαιδευτικές, Διδακτικές & Ψυχολογικές Προσεγγίσεις», Εκδ. Ατραπός, Αθήνα.

Παλαιολόγου Ν., «Δυσκολίες Προσαρμογής στο Σχολείο Μαθητών με Διαπολιτισμικά Χαρακτηριστικά. Οι Ελληνοπόντιοι Παλινοστούντες Μαθητές», Χάρης Κ. Π., Πετρουλάκης Ν. Β., Νικόδημος Σ. (επιμ.), στο Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα, Πρακτικά του 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου (Ναύπακτος 1998), Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, Εκδ. Ατραπός, Αθήνα 1999, σ. 718-723.

Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Επιμορφωτικό Σεμινάριο Εκπαιδευτικών και Στελεχών της Εκπαίδευσης με Θέμα τη Σχολική και Κοινωνική Ένταξη των Παλινοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών, 4-8 Απριλίου 1998, Πολιτισμικό Κέντρο «Μελίνα», Δήμος Κερατσινίου, Πειραιάς,

Αδημοσίευτο.

Παπαδόπουλος Κ. Ι., «Ηθικός Δράστης και Κοινωνικό Κράτος πριν από την Οριστική Κατάλυσή του. Η Ατζέντα πέρα από το 1990», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο (27-30 Νοεμβρίου), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 88-94.

Παπαδημητρίου Ε., «Μεταναστεύσεις και Ρατσισμός στην Ευρώπη» στο Διαστάσεις της Κοινωνικής Πολιτικής Σήμερα, 3ο Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο (27-29 Νοεμβρίου 1991), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1993, σ. 450-457.

Παπαδιώτη-Αθανασίου Β., «Η Σχολική Αποτυχία, Σύμπτωμα Οικογενειακής Δυσλειτουργίας», Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (επιμ.) στο Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση, Πρακτικά του Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος - Σχολή Επιστημών Αγωγής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, β' έκδοση, Αθήνα 1999, σ. 365-372.

Παπαδοπούλου Δ., «Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εισαγωγή στην Έννοια και τη Διαδικασία», στο Κοινωνικός Αποκλεισμός. Για τους Ανθρώπους που Παραμερίζουμε, Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2002.

Παπαφιλίππου Δ., «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Προστασία των Προσφύγων και των Μεταναστών», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (27-30 Νοεμβρίου), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 408-423.

Πλειός Γ., «Εκπαίδευση, Απασχόληση και Κοινωνικός Αποκλεισμός», Κωνσταντίνου Χ., Πλειός Γ., (επιμ.) στο Σχολική Αποτυχία και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Αιτίες, Συνέπειες και Αντιμετώπιση, Πρακτικά του Η' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος - Σχολή Επιστημών Αγωγής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, β' έκδοση, Αθήνα 1999, σ. 333-364.

Ρουπακιώτης Α., «Οι Θεσμοί στην Ελλάδα και τα Δικαιώματα των Κοινωνικά Αποκλεισμένων», Σπανού Ε., (επιμ.), «Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη», Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού. Νίκος Πουλατζάς, Αθήνα 1999. σ. 125-130.

Psimmenos I., Kassimati K., «Immigration Control Pathways: Organisational Culture and Work Values of Greek Welfare Officers», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 29, No. 2:337-371, March 2003.

Σακκάς Β., «Οικογένεια και Μαθησιακές Δυσκολίες», Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ψυχολογίας, Αθήνα 2001.

Σπανού Ε., (επιμ.), «Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός. Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ευρώπη», Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού. Νίκος Πουλατζάς, Αθήνα 1999.

Σταμέλος Γ., (επιμ.), «Το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Πρώτη και Δεύτερη Βαθμίδα. Δομές και Ποσοτικά Δεδομένα.», Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, Αθήνα 2002.

Στελακάτος – Λοβέρδος Μ., «Η Νομολογική Αντιμετώπιση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Μεταναστών στους Ευρωπαϊκούς Περιφερειακούς Οργανισμούς» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο (27-30 Νοεμβρίου), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 407-422.

Στογιαννίδου Μ., «Κοινωνία της μη-Εργασίας. Έκρηξη της Εννοιολογικής Κατηγορίας της Εργασίας ή Κρίση Νομιμοποίησης του Καπιταλιστικού Κοινωνικού Συμβολαίου», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο, (27-30 Νοεμβρίου), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 20-25.

Συμεωνίδου Χ., «Μορφές Έμμεσου Κοινωνικού Αποκλεισμού. Απασχόληση και

Ανεργία των Γυναικών στην Ελλάδα», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο, (27-30 Νοεμβρίου), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 337-348.

Taguieff P., «Ο Ρατσισμός», (μτφρ. Γ. Σπανός), Εκδ. Dominos – Π. Τραυλός, Αθήνα 1998.

Τζάνη Μ., «Σχολική Επιτυχία. Ζήτημα Ταξικής Προέλευσης και Κουλτούρας», Εκδ. Τζάνη Μαρία, Αθήνα 1983.

Τριανταφυλλίδου Α., «Οι «Άλλοι» Ανάμεσά μας – Ελληνική Εθνική Ταυτότητα και Στάσεις προς τους Μετανάστες» στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο (27-30 Νοεμβρίου), Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 488-498.

Τσίγκανου Ι., «Παραβατικότητα και Πραγματικότητα. Η έννοια του “Κοινωνικού Υποστρώματος” ή Διαφορετικά “Υπο-τάξης”», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (27-30 Νοεμβρίου), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 391-401.

Turner B., «Citizenship and Social Theory», Sage Publications, London 1994.

Φουκώ Μ., «Επιτήρηση και Τιμωρία. Η Γέννηση της Φυλακής», Εκδ. Ράππα, Μέρος Γ', Αθήνα 1989.

Φουκώ Μ., «Η Μικροφυσική της Εξουσίας», Εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1991.

Φραγκουδάκη Α., «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης», Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985.

Φραγκουδάκη Α., Δραγώνα Θ., «Τι είν' η Πατρίδα μας. Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση», Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα. 1997.

Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. - Ανδρούσου Α., «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και

Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών», στο Σύγχρονα Θέματα, Περίοδος Β΄, Χρόνος 19^{ος}, Τεύχος 63, Απρίλιος-Ιούνιος 1997, σ. 70-76.

Χάρης Κ. Π., Πετρουλάκης Ν. Β., Νικόδημος Σ., (επιμ.), «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα», Πρακτικά του 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου (Ναύπακτος 1998), Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, Εκδ. Ατραπός, Αθήνα 1999.

Χατζηπαντελής Θ., «Διαστάσεις της Φτώχειας και Κοινωνικά Αποκλεισμένες Ομάδες», στο Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (27-30 Νοεμβρίου), Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, Αθήνα 1998, σ. 266-287.

Χελντ Ν., «Μοντέλα Δημοκρατίας», Τζιαντζή Μ. (μτρφ.), Εκδ. Στάχυ, Αθήνα 1995.

Χλέτσος Μ., Ντόκος Θ., Γαβρόγλου Σ., Παλυβός Θ., Gazon Ε., Ναξάκης Χ., Καρασαββόγλου Α., Γιαννόπουλος Ν., «Μετανάστες και Μετανάστευση. Οικονομικές, Πολιτικές και Κοινωνικές Πτυχές», Χ. Ναξάκης, Μ. Χλέτσος (επιμ.), β΄ Έκδοση, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2002.

Ψαρρού Ν., «Εθνική Ταυτότητα στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης», Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2005.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ερωτηματολόγια μαθητών

A/A Ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο. Να μη γραφτεί ονοματεπώνυμο. Βάλε ν στο

κουτάκι που επιλέγεις. Οι αριθμοί που υπάρχουν δεν έχουν καμιά σημασία για σένα, θα χρησιμοποιηθούν αργότερα στον υπολογιστή.

Οι ερωτήσεις απευθύνονται και σε παιδιά που δεν έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Μερικές από αυτές ίσως σας φανούν αυτονόητες, αν εσείς έχετε γεννηθεί στην Ελλάδα, παρακαλώ όμως να τις απαντήσετε.

1) Είσαι ευχαριστημένος/η από την απόδοσή σου στο σχολείο;

1.1 Ναι

1.2 Έτσι κι έτσι

1.2 Όχι

2) Σε ποιον ή ποιους από τους παρακάτω λόγους οφείλονται οι επιτυχίες σου στο σχολείο; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

2.1 Στη βοήθεια από τους γονείς σου.

2.2 Στις ικανότητές σου.

2.3 Στην τύχη.

2.4 Στους καθηγητές σου.

2.5 Στην προσπάθειά σου.

2.6 Στην καλή σου συμπεριφορά.

2.7 Στη σχολική ατμόσφαιρα.

2.8 Στη φροντιστηριακή βοήθεια.

2.9 Στους συμμαθητές σου.

2.10 Άλλοι λόγοι. Ποιοι.....

3) Σε ποιον οι ποιους από τους παρακάτω λόγους οφείλονται οι όποιες δυσκολίες σου; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

3.1 Στους γονείς σου.

3.2 Στις προσωπικές σου αδυναμίες.

3.3 Στην τύχη.

3.4 Στους καθηγητές σου.

3.5 Στο ότι δεν προσπαθείς.

3.6 Στο ότι είναι δύσκολα τα μαθήματα.

3.7 Στο ότι δεν σε ενδιαφέρουν τα μαθήματα.

3.8 Στο ότι χρειάζεσαι φροντιστηριακή βοήθεια.

3.9 Στην κακή σου συμπεριφορά.

3.10 Στη σχολική ατμόσφαιρα.

3.11 Στους συμμαθητές σου.

3.12 Άλλοι λόγοι. Ποιοι.....

4) Τι από τα παρακάτω θα επιθυμούσες αν υπήρχε η δυνατότητα; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

4.1 Να τελειώσεις το Γυμνάσιο και να πιάσεις μια δουλειά.

4.2 Να τελειώσεις το Λύκειο και να πιάσεις μια δουλειά.

4.3 Να σπουδάσεις στο Πανεπιστήμιο.

4.4 Να κάνεις μεταπτυχιακά.

4.5 Δεν σε ενδιαφέρει τι και πόσο θα σπουδάσεις, αρκεί να έχεις δουλειά.

4.6 Άλλο. Ποιο.....

5) Τι θα διάλεγες αν υπήρχε η δυνατότητα; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

5.1 Ένα επάγγελμα που θα σου προσέφερε περισσότερα χρήματα και λιγότερη κοινωνική αποδοχή.

5.2 Ένα επάγγελμα που θα σου προσέφερε λιγότερα χρήματα και μεγαλύτερη κοινωνική αναγνώριση.

6) Τι νομίζεις ότι τελικά θα καταφέρεις; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

6.1 Να τελειώσεις το Γυμνάσιο και να βρεις δουλειά.

6.2 Να τελειώσεις μόνο το Γυμνάσιο και να μη βρεις δουλειά.

6.3 Να τελειώσεις το Λύκειο και να βρεις δουλειά.

6.4 Να τελειώσεις το Λύκειο και να μη βρεις δουλειά.

6.5 Να σπουδάσεις στο Πανεπιστήμιο και να βρεις δουλειά.

6.6 Να σπουδάσεις στο Πανεπιστήμιο και να μη βρεις δουλειά.

6.7 Να κάνεις μεταπτυχιακά.

6.8 Άλλο. Ποιο.....

7) Αν μπορούσες να κάνεις μια πρόβλεψη για το μελλοντικό σου επάγγελμα, τι επάγγελμα νομίζεις ότι τελικά θα κάνεις; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

7.1 Ένα επάγγελμα που θα σου προσφέρει χρήματα και κοινωνική αποδοχή.

7.2 Ένα επάγγελμα που θα σου προσφέρει κοινωνική αποδοχή και λιγότερα χρήματα.

7.3 Ένα επάγγελμα που θα σου προσφέρει χρήματα και λιγότερη κοινωνική αποδοχή.

7.4 Ένα επάγγελμα που δεν θα σου προσφέρει ούτε πολλά χρήματα, ούτε κοινωνική αποδοχή.

8) Αν δεν καταφέρεις να κάνεις τις επιθυμίες σου πραγματικότητα, πού νομίζεις ότι θα οφείλεται; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

8.1 Δεν έχεις τις ικανότητες.

8.2 Δεν έχεις βοήθεια από τους γονείς σου.

8.3 Δεν έχεις φροντιστηριακή βοήθεια.

8.4 Δεν έχεις βοήθεια από το περιβάλλον σου.

8.5 Δεν σε ενδιαφέρει.

8.6 Δεν θέλεις να προσπαθήσεις.

8.7 Πρέπει να βρεις δουλειά σύντομα.

8.8 Οι επιθυμίες μας σχεδόν ποτέ δεν πραγματοποιούνται

8.9 Άλλοι λόγοι. Ποιοι.....

9) Πόσο καλά μιλάς την ελληνική γλώσσα; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

9.1 Καθόλου

9.2 Λίγο

9.3 Μέτρια

9.4 Πολύ

9.5 Πάρα πολύ

10) Πόσο καλά μιλούν οι γονείς σου την ελληνική γλώσσα; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

10.1 Καθόλου

10.2 Λίγο

10.3 Μέτρια

10.4 Πολύ

10.5 Πάρα πολύ

11) Πόσο δίκαιοι είναι οι καθηγητές σου; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

11.1 Καθόλου

11.2 Λίγο

11.3 Έτσι κι έτσι

11.4 Πολύ

11.5 Πάρα πολύ

12) Νομίζεις ότι οι καθηγητές σου φέρονται σε ορισμένους μαθητές καλύτερα από άλλους;

12.1 Ναι.

12.2 Όχι.

13) Αν ναι, γιατί νομίζεις ότι γίνεται αυτό; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ. (Αν απάντησες όχι στην προηγούμενη ερώτηση, μην απαντήσεις σε αυτή).

13.1 Επειδή οι μαθητές αυτοί προσπαθούν.

13.2 Επειδή έχουν καλή συμπεριφορά.

13.3 Επειδή έχουν ικανότητες.

13.4 Επειδή κατάγονται από την Ελλάδα.

13.5 Επειδή κατάγονται από άλλη χώρα.

13.6 Άλλοι λόγοι. Ποιοι.....

14) Οι καθηγητές, κατά τη γνώμη σου, πού βασίζουν τη βαθμολογία τους; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

14.1 Στην προσπάθεια.

- 14.2 Στις ικανότητες.
- 14.3 Στην καλή συμπεριφορά.
- 14.4 Στο ότι ο μαθητής κατάγεται από την Ελλάδα.
- 14.5 Στο ότι ο μαθητής κατάγεται από άλλη χώρα.
- 14.6 Άλλο. Ποιο.....

15) Έχεις καλές σχέσεις με τους συμμαθητές σου;

- 15.1 Καθόλου
- 15.2 Λίγο
- 15.3 Μέτριες
- 15.4 Πολύ
- 15.5 Πάρα πολύ

16) Με ποιους από τους συμμαθητές σου θα ήθελες να κάνεις περισσότερη παρέα; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

- 16.1 Με όσους έχουν το ίδιο φύλο.
- 16.2 Με όσους έχουν διαφορετικό φύλο.
- 16.3 Με όσους έχουν την ίδια απόδοση με σένα στα μαθήματα.

16.4 Με όσους έχουν διαφορετική από σένα απόδοση στα μαθήματα.

16.5 Με όσους έχουν την ίδια καταγωγή.

16.6 Με όσους έχουν διαφορετική καταγωγή.

16.7 Με όσους έχουν διαφορετική εμφάνιση.

16.8 Με όσους έχουν την ίδια εμφάνιση.

16.9 Με όλους. Δεν ξεχωρίζεις.

16.10 Άλλη απάντηση.....

**17) Πιστεύεις ότι κάποιοι συμμαθητές σου δεν σε κάνουν παρέα επειδή:
ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.**

17.1 Έχεις διαφορετικό φύλο.

17.2 Έχεις το ίδιο φύλο.

17.3 Δεν τους αρέσει η απόδοσή σου στα μαθήματα.

17.4 Δεν τους αρέσει η καταγωγή σου.

17.5 Δεν τους αρέσει η συμπεριφορά σου.

17.6 Δεν τους αρέσει η εμφάνισή σου.

17.7 Άλλο. Ποιο.....

18) Πιστεύεις ότι οι Έλληνες συμπαθούν τους ανθρώπους που έχουν διαφορετικά έθιμα από αυτούς; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

18.1 Καθόλου

18.2 Λίγο

18.3 Έτσι κι έτσι

18.4 Πολύ

18.5 Πάρα πολύ

19) Εσύ συμπαθείς τους ανθρώπους που έχουν διαφορετικά έθιμα από εσένα; ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

19.1 Καθόλου

19.2 Λίγο

19.3 Έτσι κι έτσι

19.4 Πολύ

19.5 Πάρα πολύ

20) Πιστεύεις ότι η στάση που κρατούν οι κρατικές αρχές απέναντι στους μετανάστες από τρίτες (φτωχότερες χώρες) είναι: ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

20.1 Εξαιρετικά σκληρή

20.2 Σκληρή

20.3 Δίκαιη

20.4 Ήπια

20.5 Εξαιρετικά ήπια

21) Πιστεύεις ότι η στάση που κρατά ο κόσμος στην καθημερινή ζωή απέναντι στους μετανάστες από τρίτες (φτωχότερες χώρες) είναι: ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

21.1 Εξαιρετικά εχθρική

21.2 Εχθρική

21.3 Κανονική

21.4 Φιλική

21.5 Εξαιρετικά φιλική

22) Στην οικογένειά σου έχεις: ΣΗΜΕΙΩΣΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

22.1 Αξεπέραστα οικονομικά προβλήματα.

22.2 Αρκετά οικονομικά προβλήματα, αλλά τα καταφέρνετε.

22.3 Κανένα οικονομικό πρόβλημα.

Φύλο.

Αγόρι. Κορίτσι.

Ηλικία.

12-15 15 και πάνω

Σε ποια χώρα έχεις γεννηθεί.....

Σε ποια χώρα έχει γεννηθεί η μητέρα σου.....

Σε ποια χώρα έχει γεννηθεί ο πατέρας σου.....

Πόσα χρόνια έχεις ζήσει συνολικά στην Ελλάδα.....

Την περσινή χρονιά ποιος ήταν ο μέσος όρος σου στα μαθήματα

Ερωτηματολόγια γονέων

Ερωτηματολόγιο γονέων

A/A Ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο. Να μη γραφτεί ονοματεπώνυμο.

Βάλτε ν στο κουτάκι που επιλέγετε. Οι αριθμοί που υπάρχουν δεν έχουν καμιά σημασία για σας, θα χρησιμοποιηθούν αργότερα στον υπολογιστή.

Το ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε γονείς που δεν έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα. Μερικές ερωτήσεις ίσως σας φανούν αυτονόητες, εάν εσείς έχετε γεννηθεί στην Ελλάδα, σας παρακαλούμε όμως να τις απαντήσετε.

1) Είστε ευχαριστημένοι από την απόδοση του παιδιού σας στο σχολείο;

1.1 Ναι

1.2 Έτσι κι έτσι

1.3 Όχι

2) Σε ποιον ή ποιους από τους παρακάτω λόγους νομίζετε ότι οφείλονται οι

επιτυχίες του; ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

2.1 Στη βοήθειά σας.

2.2 Στις ικανότητές του.

2.3 Στην τύχη.

2.4 Στους καθηγητές του.

2.5 Στην προσπάθειά του.

2.6 Στην καλή του συμπεριφορά.

2.7 Στη σχολική ατμόσφαιρα.

2.8 Στους συμμαθητές του.

2.9 Στη φροντιστηριακή βοήθεια.

2.10 Σε άλλους λόγους. Ποιους.....

3) Σε ποιον ή ποιους από τους παρακάτω λόγους νομίζετε ότι οφείλονται οι όποιες δυσκολίες του; ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

3.1 Στις προσωπικές του αδυναμίες.

3.2 Στην έλλειψη βοήθειας από σας.

3.3 Στην τύχη.

3.4 Στους καθηγητές του.

3.5 Στο ότι δεν προσπαθεί.

3.6 Στα δύσκολα μαθήματα.

3.7 Στο ότι δεν ενδιαφέρεται.

3.8 Στους συμμαθητές του.

3.9 Σε άλλους λόγους. Ποιους.....

4) Αν μπορούσατε να επιλέξετε, θα προτιμούσατε το παιδί:

ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

4.1 Να τελειώσει το Γυμνάσιο και να βρει μια δουλειά.

4.2 Να τελειώσει το Λύκειο και να βρει μια δουλειά.

4.3 Να σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο.

4.4 Να κάνει μεταπτυχιακά.

4.5 Άλλο. Ποιο.....

5) Αν μπορούσατε να επιλέξετε, θα προτιμούσατε το παιδί:

ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

5.1 Να σπουδάσει έστω κι αν το επάγγελμα που θα κάνει δεν θα του προσφέρει πολλά χρήματα.

5.2 Να βγάξει πολλά χρήματα, έστω κι αν δεν σπουδάσει.

5.3 Το επάγγελμά του να του προσφέρει κοινωνική αποδοχή, έστω κι αν δεν του προσφέρει πολλά χρήματα.

5.3 Το επάγγελμά του να του προσφέρει πολλά χρήματα, έστω κι αν δεν του προσφέρει κοινωνική αποδοχή.

5.4 Άλλο. Ποιο.....

6) Τι νομίζετε ότι θα καταφέρει τελικά το παιδί;

ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

6.1 Να τελειώσει το Γυμνάσιο και να βρει δουλειά.

6.2 Να τελειώσει το Γυμνάσιο και να μη βρει δουλειά.

6.3 Να τελειώσει το Λύκειο και να βρει δουλειά.

6.4 Να τελειώσει το Λύκειο και να μη βρει δουλειά.

6.5 Να τελειώσει το Πανεπιστήμιο.

6.6 Να κάνει μεταπτυχιακά.

6.7 Άλλο. Ποιο.....

7) Αν δεν πραγματοποιηθούν τα όνειρα που έχετε για το παιδί σας, πού νομίζετε ότι θα οφείλεται;

ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

7.1 Δεν είχε βοήθεια από το σπίτι.

7.2 Δεν κάνει φροντιστήρια.

7.3 Δεν προσπαθεί.

- 7.4 Δεν είναι ικανό.
- 7.5 Δεν ενδιαφέρεται.
- 7.6 Δεν έχει στήριξη από το κοινωνικό περιβάλλον.
- 7.7 Δεν θέλει το ίδιο.
- 7.8 Δεν θέλετε εσείς.
- 7.9 Πρέπει να βρει σύντομα δουλειά.
- 7.10 Στο ότι ζείτε στην Ελλάδα.
- 7.11 Στο ότι πηγαίνει στο Ελληνικό σχολείο.
- 7.12 Σπάνια πραγματοποιούνται τα όνειρά μας.
- 7.13 Άλλο. Ποιο.....

8) Στην οικογένεια έχετε: ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

- 8.1 Αξεπέραστα οικονομικά προβλήματα.
- 8.2 Πολλά οικονομικά προβλήματα, αλλά τα καταφέρνετε.
- 8.3 Κανένα οικονομικό πρόβλημα.
- 8.4 Άλλο. Ποιο.....

9) Μιλάτε καλά την ελληνική γλώσσα; ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

9.1 Καθόλου

9.2 Λίγο

9.4 Μέτρια

9.4 Πολύ

9.5 Πάρα πολύ

10) Σας αρέσει που ζείτε στην Ελλάδα;

10.1 Ναι

10.2 Έτσι κι έτσι

10.2 Όχι

11) Συμπαθείτε όσους; ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΕΧΡΙ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

11.1 Έχουν καλύτερη οικονομική κατάσταση από σας.

11.2 Έχουν χειρότερη οικονομική κατάσταση από σας.

11.3 Έχουν ανώτερη μόρφωση από σας.

11.4 Έχουν κατώτερη μόρφωση από σας

11.5 Έχουν διαφορετική καταγωγή από σας.

- 11.6 Έχουν ίδια καταγωγή με σας.
- 11.7 Έχουν τα ίδια έθιμα με σας.
- 11.8 Έχουν διαφορετικά έθιμα από σας.
- 11.9 Έχουν καλύτερο επάγγελμα από σας.
- 11.10 Έχουν χειρότερο επάγγελμα από σας.
- 11.11 Τους συμπαθείτε όλους. Δεν ξεχωρίζετε.
- 11.12 Δεν συμπαθείτε κανέναν ιδιαίτερα.
- 11.13 Εξαρτάται από την προσωπική σχέση.
- 11.14 Άλλο. Ποιο.....

12) Νομίζετε ότι σας συμπαθούν όσοι: ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΕΧΡΙ ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

- 12.1 Έχουν καλύτερη οικονομική κατάσταση από σας.
- 12.2 Έχουν χειρότερη οικονομική κατάσταση από σας.
- 12.3 Έχουν ανώτερη μόρφωση από σας.
- 12.4 Έχουν κατώτερη μόρφωση από σας.
- 12.5 Έχουν διαφορετική καταγωγή από σας.
- 12.6 Έχουν την ίδια καταγωγή με σας.

12.7 Έχουν διαφορετικά έθιμα από σας.

12.8 Έχουν τα ίδια έθιμα με σας.

12.9 Έχουν καλύτερο επάγγελμα από σας.

12.10 Έχουν χειρότερο επάγγελμα από σας.

12.11 Σας συμπαθούν όλοι.

12.12 Δεν σας συμπαθεί κανείς ιδιαίτερα. Δεν έχετε φίλους.

12.13 Άλλο. Ποιο.....

13) Πιστεύετε ότι οι Έλληνες: ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

13.1 Συμπαθούν τους ξένους γενικά.

13.2 Αντιπαθούν τους ξένους γενικά.

13.3 Δεν ξεχωρίζουν τους ξένους από τους δικούς τους.

13.4 Συμπαθούν κάποιους ανεξάρτητα από το ποιο κράτος προέρχονται.

14) Πιστεύετε ότι: ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΕΧΡΙ ΤΡΕΙΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ.

14.1 Στους Έλληνες αρέσει να δοκιμάζουν φαγητά από άλλους λαούς.

14.2 Στους Έλληνες αρέσουν τα έθιμα των άλλων λαών.

14.3 Οι Έλληνες αντιπαθούν τα έθιμα των άλλων λαών.

14.4 Οι Έλληνες αντιπαθούν τα φαγητά των άλλων λαών.

14.5 Στους Έλληνες αρέσει η μουσική των άλλων λαών.

14.6 Οι Έλληνες αντιπαθούν τη μουσική των άλλων λαών.

15) Πιστεύετε ότι η στάση που κρατούν οι κρατικές αρχές απέναντι στους ξένους από τρίτες (φτωχότερες) χώρες είναι: ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

15.1 Εξαιρετικά σκληρή

15.2 Σκληρή

15.3 Δίκαιη

15.4 Ήπια

15.5 Εξαιρετικά ήπια

16) Πιστεύετε ότι η στάση που κρατά ο κόσμος στην καθημερινή ζωή απέναντι στους ξένους από τρίτες (φτωχότερες) χώρες είναι: ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

16.1 Εξαιρετικά εχθρική

16.2 Εχθρική

16.3 Κανονική

16.4 Φιλική

16.5 Εξαιρετικά φιλική

17) Πιστεύετε ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι: ΣΗΜΕΙΩΣΤΕ ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ.

17.1 Πάρα πολύ καλό

17.2 Πολύ καλό

17.3 Καλό

17.4 Μέτριο

17.5 Κακό

17.6 Πολύ κακό

17.7 Πάρα πολύ κακό

18) Πιστεύετε ότι οι Έλληνες Θέλουν τους ξένους στα σχολεία;

18.1 Ναι

18.2 Έτσι κι έτσι

18.3 Όχι

19) Πιστεύετε ότι οι δάσκαλοι είναι δίκαιοι με το παιδί σας;

19.1 Ναι

19.2 Έτσι κι έτσι

19.3 Όχι

20) Σας αρέσει που το παιδί σας πηγαίνει σε ελληνικό σχολείο;

20.1 Ναι

20.2 Έτσι κι έτσι

20.3 Όχι

Το ερωτηματολόγιο το απάντησε :

Ο πατέρας. Η μητέρα. Και οι δυο γονείς.

Σε ποια χώρα γεννήθηκε το παιδί.

.....

Σε ποια χώρα γεννήθηκε η μητέρα.

.....

Σε ποια χώρα γεννήθηκε ο πατέρας.

.....

Πόσα χρόνια έχει ζήσει συνολικά στην Ελλάδα το παιδί.

.....

Πόσα χρόνια έχει ζήσει συνολικά στην Ελλάδα ο πατέρας.

.....

Πόσα χρόνια έχει ζήσει συνολικά στην Ελλάδα η μητέρα.

.....

Επάγγελμα του πατέρα.

.....

Προηγούμενα επαγγέλματα του πατέρα.

.....

Επάγγελμα της μητέρας.

.....

Προηγούμενα επαγγέλματα της μητέρας.

.....

Ο πατέρας έχει τελειώσει.

Το Δημοτικό.

Το Γυμνάσιο.

Το Λύκειο.

Τεχνική εκπαίδευση.

Το Πανεπιστήμιο.

Μεταπτυχιακά.

Η μητέρα έχει τελειώσει.

Το Δημοτικό.

Το Γυμνάσιο.

Το Λύκειο.

Τεχνική εκπαίδευση.

Το Πανεπιστήμιο.

Μεταπτυχιακά.

Τι μέσο όρο είχε το παιδί σας στα μαθήματα την περσινή χρονιά;

Άξονες συνέντευξης για τους γονείς

Προφίλ της οικογένειας.

(Σε ποια χώρα γεννήθηκε το παιδί, η μητέρα, ο πατέρας.

Πόσα χρόνια έχει ζήσει στην Ελλάδα το παιδί, η μητέρα, ο πατέρας.

Επάγγελμα τώρα και πριν της μητέρας, του πατέρα.

Εκπαιδευτικό επίπεδο της μητέρας, του πατέρα).

Ικανοποίηση από την απόδοση του παιδιού.

(Τι μέσο όρο πήρε το παιδί την προηγούμενη χρονιά.

Αν είναι ικανοποιημένοι.

Πού νομίζουν ότι οφείλονται οι επιτυχίες ή οι αποτυχίες του παιδιού).

Τα όνειρά τους για το παιδί.

(Τι θα ήθελαν να κάνει το παιδί τους στο μέλλον.

Αν νομίζουν ότι θα τα καταφέρει.

Ποιοι είναι οι λόγοι που μπορεί να τα καταφέρει και ποιοι είναι οι λόγοι που μπορεί να μην τα καταφέρει).

Οικονομική κατάσταση της οικογένειας.

(Αν νομίζουν ότι είναι καλύτερα οικονομικά στην Ελλάδα από ό,τι θα ήταν στη χώρα προέλευσης).

Η γνώμη τους για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

(Τι νομίζουν για το ελληνικό σχολείο, για τους Έλληνες δασκάλους.

Πιστεύουν ότι είναι καλό που το παιδί τους φοιτά σε ελληνικό σχολείο;).

Η γνώμη τους για τους Έλληνες.

(Αν τους αποδέχονται οι Έλληνες.

Ανιώθουν ότι οι Έλληνες είναι ρατσιστές.

Αν οι ίδιοι νομίζουν ότι είναι καλύτεροι από τους Έλληνες).

Η γνώμη τους για το ελληνικό κράτος.

(Αν τους βοηθά το κράτος.

Αν τους εμποδίζει στα σχέδιά τους).

Αν σκοπεύουν να παραμείνουν στην Ελλάδα.

(Για ποιους λόγους).

Η γνώμη τους για την εκπαίδευση γενικότερα.

(Αν νομίζουν ότι η εκπαίδευση είναι σημαντική για τη ζωή ενός ανθρώπου.

Αν επιθυμούν πολύ να σπουδάσουν τα παιδιά τους.

Αν προτιμούν μια οποιαδήποτε δουλειά που θα προσφέρει χρήματα στα παιδιά ή μια δουλειά που θα προσφέρει κοινωνική αναγνώριση).

Γνώση της ελληνικής γλώσσας.

(Αν έχουν προβλήματα με τη γλώσσα οι ίδιοι, τα παιδιά τους).

Άξονες συνέντευξης για τους διδάσκοντες

Προφίλ του καθηγητή.

(Πόσα χρόνια διδάσκει.

Πόσα χρόνια έχει διδάξει μεταναστόπουλα).

Προφίλ του σχολείου.

(Υπάρχουν τάξεις υποδοχής μεταναστών, ειδικοί εκπαιδευτικοί, φροντιστηριακά τμήματα).

Τι πιστεύουν για τα μεταναστόπουλα.

(Σε σύγκριση με τα ελληνόπουλα, ποια έχουν καλύτερες επιδόσεις και γιατί.

Υπάρχει τρόπος να ανατραπεί η κατάσταση και πώς;).

Προβλήματα που παρουσιάζουν τα μεταναστόπουλα.

(Αν έχουν προβλήματα σε κάποια μαθήματα, στη συμπεριφορά τους, στις κοινωνικές τους σχέσεις, στις σχέσεις τους με τους δασκάλους τους, στην οικογένειά τους.

Από ποιους παράγοντες πιστεύουν ότι εξαρτάται η συμμετοχή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Από ποιους παράγοντες πιστεύουν ότι εξαρτάται η συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας).

Αν τους αρέσει που διδάσκουν και μεταναστόπουλα.

(Ποιοι είναι οι λόγοι που τους αρέσει ή που δεν τους αρέσει.

Αν πιστεύουν ότι τα μεταναστόπουλα θα έπρεπε να εκπαιδεύονται χωριστά από τα ελληνόπουλα.

Γενικά, ποιες κοινωνικές ομάδες θα έπρεπε να εκπαιδεύονται χωριστά: Αλλοδαποί, ομογενείς, τσιγγάνοι).

Τι πιστεύουν για τους μετανάστες.

(Αν μας κάνουν κακό που βρίσκονται στην Ελλάδα και ποιο κακό.

Αν μας κάνουν καλό που βρίσκονται στην Ελλάδα και ποιο είναι το καλό.

Αν πιστεύουν ότι ένας μετανάστης μπορεί να γίνει Έλληνας μέσα από το ελληνικό σχολείο.

Αν πιστεύουν ότι οι λαθρομετανάστες θα πρέπει να απελαύνονται, να νομιμοποιούνται.

Αν πιστεύουν ότι οι Έλληνες διαφέρουν σε χαρακτήρα από τους ξένους και σε τι.

Τι πιστεύουν για τις αξίες των μεταναστών, για την εκπαίδευσή τους, για τις φιλοδοξίες τους, για τις επιδιώξεις τους, για το πολιτισμικό τους επίπεδο).

Τι πιστεύουν για το ελληνικό σχολείο.

(Αν πιστεύουν ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι καλό.

Αν νομίζουν ότι οι Έλληνες δάσκαλοι είναι καλοί.

Αν νομίζουν ότι τα ελληνικά σχολεία γενικά είναι καλά.

Αν νομίζουν ότι η φοίτηση των μεταναστών σε ελληνικό σχολείο είναι θετικός παράγοντας για το μέλλον τους).

